

~~nyk 17858~~
1a

მოსე გიორგისძე ჯანაშვილი.

სახართველოს

ისტორია

...და იყოფოდა ესენი ესრეთ აწი
სამდე; ხოლო წაღმართი უწყის ღმერთ-
მან, და, ვითარცა ნებავეს, იყავნ.
ვახუშტი.

შემოწავებული და შევსებული ავტორისაგან.

მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და აშხ., ნიკოლ. ქუჩა, № 21

Тип. М. Шарадзе и К-о, Ник. улица.

1895

მოსე გიორგისძე ჯანაშვილი.

საქართველოს ისტორია

...და იყოფოდა ესენი ესრეთ აწი-
სამდე; ხოლო წადმართი უწყის ღმერთ-
მან, და, ვითარცა ნებავს, იყავნ.
ვახუშტი.

შემუშავებული და შევსებული ავტორისაგან.

მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხ., ნიკოლ. ქუჩა, № 21
Тип. М. Шарадзе и К-о, Ник. улица,
1894

17958
1a

7 Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3 Ноября 1893 г.

წინასიტყვაობის მაგიერად.

ფილანთროფიის ლეიბნიცის სიტყვებია: „აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა.“ რაც სარწმუნოდ მისაჩნევი მასალები მოგვეძებებოდა, იმის მიხედვით არ დაგზოგეთ ჩვენი ძალ-ღონე, რათა მართლად გამოგვეხატა ჩვენი წარსული. ხოლო აქვე თანამედრობ-არს აღვნიშნეთ, რომ საქართველოს პირველ დროინდელი ისტორიის, აგრეთვე მეფობანი ფარნავაზისა, ადრკისა, კასტანგ გორგასაფისა და ზოგიერთ სხვა პირთა, ახალ წყაროების ჩვენებით, სხვა სახით გვეხატება: სტრახონის მოწმობამ და ბერაის ქრონიკამ საგმარო შუჭი შეიტანეს აზოისა და ფარნავაზის ცხოვრებაში; ტაციტის წიგნმა წარმოგვიდგინა სრული ისტორიის ქრისტეს დროინდელ საქართველოს დიდებულ მეფის ფარსმანისა, რომელიც იმავე დროს ჭფულობდა სომხეთს; არჩილ მოწამის (†718 წ.) ძმის-წულის ქმარი ჯუჯან-შერ ჯუჯანშერიანი „ნებროთის წიგნიდამ“ მოკლედ მოგვითხრობს ძველს გადმოცემას შესახებ იმისა, რომ ქართველები ჩამომავალნი არიან ნებროთ გმირისა (სცხოვრობდა 2100 წელს ქრ. უწინარეს). ამ ცნობას ემორწმობიან აგრეთვე: ა) ქართლის ცხოვრება, რომელიც დაწერილებით აღწერს ქართველების ბრძოლას ნებროთთან არა-რატ-მასისის ხეობაში და ბ) ვანის კლდეებზე გამოკვე-

IV

თიღნი ლურსმებრიენი წარწერანი, რომელნიც, მეცნიერების თქმით, დაწერილია ძველ ქართულ ენით. ამას გარდა, თვით ჩვენსაკე მატრიანებში ვპოულობთ სასუთს იმისას, რომ ა) პირველ საუგუნეს საქრისტიანო წელთა აღრიცხვისას ადერკს არ უმეფნია საქართველში, არამედ სხვა მეფეს (ზემოთკე ხსენებულ თვარსმან დიდს) და ბ) ვახტანგ გორგასალი 499 წელს კი არ გარდაცვლილა, არამედ მას მხოლოდ ამ წელს დაუწვიოთ თვისი მეფობა და აღსრულებულა 552 წ., და სხ. და სხვა. — რადგან ეს დრო (ქართლსიდიგან ქრისტეს შემდეგ საქართველს გაერთიანებაძდე) მოითხოვს გულდასმით შესწავლა-გამოძიება-განხილვას, ამიტომ ჩვენს ისტორიასში, ამ უმად, აღნიშნულ დროის შესახებ, შეკიტანეთ მხოლოდ საზოგადო ცნობები, და ისიც მოკლედ. ხოლო ვრცელი, გამოჩვეული და ხანა-ეპოქებად დაყოფილი ისტორია წარმოდგენილი იქმნება ცალკე, მეფე-მთავრებისა და ქათალიკოსების სიებითურთ. დიდად დაჯილდოებული იქმნები, თუ ეს მეორე გამოცემა, ხლად შემუშავებული და შეკსებული, მიიზიდავს საზოგადოების ყურადღებას... ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაკლებეკანება, რომელსაც აღნიშნავს პირუთვნელი კრიტიკა, დიდის მადლობით შემეცნებული იქმნება ჩვენ-მიერ.

მ. ჯანაშვილი

7 იანვ. 1895 წ.

თბილისი.

სასწავლები

	ბკ.
პირველი ცნობები შესახებ ქართველებისა	4
ალექსანდრე მაკედონელი	6
სამეფოს დაარსება	6
გეოგრაფიული აღწერა	7
საქართველო ფარნაოზის სიკედილის შემდეგ რომაელების შემოსევამდე	12
ფარსმანის მეფობა	18
ორგამგეობა საქართველოში	20
129 წ. 265 წლამდე	22
სასანიდების მეფობა	24
ქრისტიანობის გავრცელება	27
ქრისტიანობის მიღებითგან ვახტანგ გორგასანლამდე.	32
ვახტანგ გორგასანლი	36
ვახტანგ გორგასანლის მემკვიდრენი	43
მეფობა გურამისა	52
სტეფანოზ I და ადარნასე I	54
არაბნი და მეფენი მირ და არჩილ II	56
აშოტ დიდი	62
ბაგრატ აშოტისძე	64
აშოტის მემკვიდრენი	66
ბაგრატ III	74
გიორგი I	81

ბაგრატ IV	82
გიორგი II	95
დავით III, აღმაშენებელი	98
დამიტრი I	112
გიორგი III	114
თამარ მეფე	119
გიორგი IV, ლაშა	162
რუსუდან	166
დავით IV ნარინი და დავით V სოსლანი	173
დამიტრი II, თავდადებული	182
ვასტანგ II	188
დავით IV და კოსტანტინე	189
გიორგი V, ვასტანგ III და გიორგი VI მცირე	191
გიორგი V, ბრწყინვალე	194
დავით VII	210
ბაგრატ V, დიდი	211
გიორგი VII	219
კოსტანტინე II	224
ალექსანდრე I	225
ვასტანგ IV	228
გიორგი VIII	230

მეფენი:

კოსტანტინე III და დავით VIII (ქართლისა), ბაგრატ II და ალექსანდრე II (იმერეთისა), გიორგი I, ალექსანდრე I და ავ-გიორგი II (კახეთისა).	240
გიორგი IX და ლუარსაბ I (ქართლისა), ბაგრატ III (იმერეთისა) და ლევან I (კახეთისა)	251
სვიმონ I, დაუთხან და გიორგი X (ქართლისა),	

V II

გიორგი II, ლუკან და რუსტომი (იმერეთისა), ალექსანდრე II (კახეთისა)	260
ლუარსაბი II, ბაგრატ VI, სვიმონი II და რუსტომი (ქართლისა), გიორგი III და ალექსანდრე III. (იმერეთისა), თეიმურაზ I (კახეთისა)	279
ვახტანგ V (ქართლისა), ბაგრატ IV (იმერეთისა), არჩილ (კახეთისა)	324
გიორგი IX, ერეკლე I, ქაიხოსრო, ვახტანგ VI, იესე, ბაქარ (ქართლისა), ალექსანდრე IV, სვიმონი (იმერეთისა), ერეკლე I და დავით (კახეთისა)	360
ვახტანგ VI (ქართლისა), ალექსანდრე V (იმერეთისა) და კონსტანტინე II (კახეთისა)	385
თეიმურაზ II (ქართლისა), ერეკლე II (კახეთისა), ერეკლე II (ქართლ-კახეთისა), სოლომონი I, დავით II და სოლომონი II (იმერეთისა)	414
გიორგი XII (ქართლ-კახეთისა) და სოლომონი II (იმერეთისა)	473

საქართველოს

ისტორია

შედგენილი.

მოსე ჯანაშვილისაგან.

მეორე გამოცემა

ფ. ჭიჭინაძისა

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და აშხ., ნიკოლ. ქუჩა, № 21.

Тип. М. Шарадзе и К-о, Ник. улица.

1894

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3 Ноября 1893 г.

საქართველოს ისტორია.

5

პირველი ცნობები შესახებ ქართველებისა და მათი დასახლება კავკასიაში.

ჩვენი მატრიანეს გადმოცემით (ქართლის ცხოვრება) ქართველები და სომხები შთამომავლობენ იათეტის შვილის-შვილისაგან, რომელსაც ერქვა თარგამონი. ეს თარგამონი მრავალის თავის ნათესაობით დაესახლა არანატის მთის არე-მარეზე. აქ გაშენდა ჯ გამრავლდა მასი შთამომავლობა. თარგამონს ჰყვანდა რვა შვილი, რომელთაგან ქართლოსი თავის სხვა ძმებით (ზარდოსით, მოვაკანით, ლეკოსით, ჰეროსით, კავკაზოსით და ეგრესით) დაესახლა არეზის მდინარის ჩრდილოეთის მხრით ვიდრე კავკასიის მთებამდე.

მთელი ეს ქვეყანა, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შთამომავლებმა გაჰყვეს რამდენიმე ნაწილად. ეველანი ცალკე-ცალკე ჰმართავდნენ თავის წილ ქვეყანას, მაგრამ ეველანი ემორჩილებოდნენ მცხეთის მმართველს, რომელსაც პირველ დროში ერქვა მ ა მ ა ს ა ს ლ ი ს ი. მცხეთის სამამასახლისოს დაერქვა ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო.

ქართველების ცხოვრებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ბუნებას, დასერილს მთებით ჯ დაყოფილს მრავალ სეობებად, რის გამოც თვით ქართველი ხალხიც

იყოფოდა მრავალ საზოგადოებად. ნოყიერმა და მძლავრმა ნიადაგმა სალხს შეაყვარა ხვნა-თესვა; ძალაღმა მთებმა დაჭბადეს მასში სიმამაცე; მტრების შიშმა ააშენებინა ქალაქები და ციხეები. პირველი ქალაქი საქართველოში ააშენა მცხეთოსმა, ქართლოსის შვილმა, სადაც მდ. არაგვი ერთვის მტკვარს. 1565—1499 წლების წინ ქრისტეს დაზადებამდე მოხდა ეგვიპტელების შემოსევა საქართველოში. პირველად იმათ შემოიტანეს საქართველოში განათლება: ასწავლეს ქართველებს, სსკათა შორის, სელისაგან ქსოვილის და ფარჩულის კეთება, თაყვანის-ცემის მზისა, მთვარისა და სუთი უძრავი ვარსკვლავისა; აგრეთვე ააშენებინეს სალოცავები და დაადგმიენეს მზის კერძები.

მეთორმეტე საუკუნეში ქრისტეს დაზადებამდე ბერძნების გმირებმა—ფრიგსმა, ულისმა და არგონავტებმა სამჯერ მოიარეს დასავლეთის საქართველო (კოლხიდა). ამ მოსავრებმა კოლხიდაში ნასეს მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქი, რომელსაც ჰქვიან ესლა ნაქალაქკვი. ამ დროს ქართველებმა იცოდნენ ოქროს დნობა, სელის ქსოვა, ჯვინის დაყენება. ბერძნებს ძალიან მოეწონათ ჩვენი ქვეყანა და აქ ვაჭრობა გამართეს, რის გულისათვის ააშენეს შავი ზღვის ნაპირებზედ ბიჭვანთა და დილისკური (სოსუმი), ანუ დიდი სებასტოპოლი.

600 წელს ქრისტეს დაზადებამდე წინასწარმეტყველი იესევიელი იხსენიებს სსკათა შორის ქართველებსაც და ამბობს, რომ ქართველები ვაჭრობენ ფინიკიელებთანა, რომლებსუდაც ჰყვიან მონებს და სვილენძის ჭურჭელსა.

ალექსანდრე მაკედონელი

საბერძნეთის ქვეყანაში, სახელდობრ მაკედონიაში, დაიბადა ალექსანდრე, შვილი ფილიპესი. ალექსანდრემ დაიმორჩილა ყველა ქვეყნები. შემოესია საქართველოსაც და ესეც დაიმორჩილა აქ მასშინ სცხოვრობდა ერთი მეომარი და მექონე მაგარის ტისეებისა და ქალაქებისა. ყველა ეს ქალაქები აიღო, დააყენა შიგ თავის ჯარები; ჯარებსა უფროსად დასვა იაზონი (აზო) და უბრძანა, რომ გაეგრძელებინა ხალხში მზისა, მთვარისა და სხუთი უძრავი ვარსკვლავის თაყვანის-ცემა და თითონ დაბრუნდა.

ალექსანდრეს სიკვდილის (332 წ.) შემდეგ იაზონმა დაანგრია მცხეთის და სხვა ქალაქების კედლები, დაიმორჩილა სამეგრელო, ოსეთი, დაღისტანი დასკვიტები. დაიწყო სოცვა მოთავე ქართველებისა და ხალხიც ძაღიან შეავიწროვა.

ამ დროს მცხეთაში სცხოვრობდა ერთი ახალგაზდა კაცი ფარნაოზი. ეს იყო ნათესავი უკანასკნელის მცხეთის მამასახლასისა — სამარასი, რომელიც მოჰკლა ალ. მაკედონელმა. მამა რომ მოუკლეს ფარნაოზს, მასშინ სამის წლის იყო. დედამ შვილი წაიყვანა და კაკასიის მთებში დამალა. როდესაც დაკაჟკატდა ფარნაოზი, დაბრუნდა მცხეთაში. დედა უჩხუკდა მას, რომ გაფრთხილებოდა იაზონს და გადასახლებულ-იყო სპარსეთში. მაგრამ ფარ-

ნაოზი ან დასთანხმდა. იმას ძალიან უეკარდა საქართვე-
 ლო და განაზრახსა საქართველოს განთავისუფლება მტრე-
 ბისაგან. სთხოვა შეეღოს სამეგრელოს მმართველს ქუჯოს,
 ოსებს, ლეკებს, ანტიოქიის მეფეს. ყველანი მიეშველნენ.
 იაზონი გაიქცა კლარჯეთში (ბათუმის ტანსაში). მაგრამ
 ერთ შეტაკებაში (ქ. ანდანიუჯთან) მოკლეს იგი და მთე-
 ლი საქართველო დაემარჩილა ფარნაოზს.

ბ

სამეფოს დაარსება.

ერთ-მეფობის დასრულებას სელი შეუწყევს იმ უბედურ-
 რებათა, რომელთაც ხშირად ეწოდებოდა ზემო-ქართლი რაი-
 დენიძე საუკუნის განმავლობაში; აგრეთვე ერთათ ბრძო-
 ლამ, ვაჭრობამ, ერთმანეთში მისვლა-მოსვლამ, ერთნაირ-
 მას სჯულმა. განცალკევებული საფხვი ერთმანეთს დაუ-
 ასლოდა. ეს იყო მიზეზი, რომ იაზონის მოკვლის შემ-
 დებ ყველა ქართველებმა დასკეს თავის მეფედ ფარნაოზი
 და დაემარჩილნენ მას 302 წელს ქრისტეს მოსვლამდის.
 ფარნაოზის სამეფოს უსახდევრიდა: ჩრდილოეთის მხრით
 კავკასიის მთა, დასავლეთის მხრით შავი ზღვა გადრე
 ბათუმამდე და მდ. ჭოროხი; სამხრეთის მხრით მდინარე
 აჩეზის სათაურები და დებედა-ჩაი მტკვრამდის, აქედან
 აღაზნის შესართავამდე და ეგრი-ჩაის გაყოლება კავკას-
 სიის მთებამდე.

ფარნაოზმა მთელი სამეფო გაჭყო რვა ნაწილად
 ანუ საერისთაოდ. ერისთავები ყველაფერში უშველდნენ

მეფეს, მაგრამ თავის საერისთავოს მეფის დაუგოთხავად განაგებდნენ.

ამ დროს გაჩნდა ოთხი წოდება: თავადთა, აზნაურთა, მოჭალაჭეთა და გლეხთა. ამავე მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგებები, რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზოროასტრის სჯული. საზოგადოდ ეს სჯული ჰგმობდა ქურდობას, სსკა-და-სსკა ბოროტ მოქმედებას, ტყუილს, აჭესებდა მიწის შემუშავებას, აგრეთვე თხოულობდა უმწიველების აღზრდას. მაგრამ ამავე სჯულში იყო ბევრი ცუდი და მკნე მოთხოვნილებაც: მისი მიხედვით მკვლარი არ იმარხებოდა, ნათესავებს ნება ჰქონდათ შეუღლებულიყვნენ ერთმანეთთან და სსკა.

ფარნაოზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე ის უყო ქართველებს, რომ შეადგინა აზნანი. ეს აზნანი ისეთი სრულია ზღვანიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამ გვარი თავისს ენაზე.

ბ.

გეოგრაფიული აღწერა პირველ-დროინდელ საქართველოში.

მთელი მაშინდელი საქართველო ისამოსდებოდა კავკასიის ქედით, შავი ზღვით, ჭოროხის და არეზის სათაურებზე მდებარე მთებით, დებედა-ჩაით, აჭედგან კიდეკ აღმოსავლეთიდან ჩამომავალი ალაზანის ტოტით ევროჩაით, კიდრე კავკასიის ქედამდე; ესე იგი, მთელი საქართველო მომწევრეული იყო $40^{\circ} 47'$ და $43^{\circ} 15'$ ჩრდილოეთის სიგანისა და $59^{\circ} 15'$ და $64^{\circ} 58'$ აღმოსავლეთის სიგრძისა.

მთელი ეს ქვეყანა ბუნებითვე იყოფებოდა ოთხ დიდ სეო-
ზად: პირველი, უკელასედ უდიდესი არის მტკვრის სეოზა,
მეორე—რიონის, მესამე—ენგურისა, მეოთხე—ჭოროხის-
სა. მაგრამ უკელა ეს სეოზები იყოფებიან მრავალ პატარ-
პატარა ხეობებად. სასოგადოდ ამ ქვეყნის ზედა პირი
არის აწეულ-დაწეული, მთებით დასერილი; კაცს აკვირ-
ებს საქართველოს მრავალ-ფეროვანი მცენარეულობა,
მრავალ-გვარი ცხოველები, მიწის სიმდიდრე, წყლის სი-
უხვე.

მთელი კავკასიის მთა ძირიდან მოკიდებული $2\frac{1}{2}$
კერსის სიმაღლემდე მოცულია დიდის ტყეებით; მის წვე-
რებზე კი მუდმივი თოვლი სძევს. საქართველოს სამხრე-
თის მხრით, კავკასიის მიდეგნებით, გაწოლილ სსკა მთა,
რომელსაც მტკვრე კავკასიის მთა ჰქვია. დიდი და მტი-
რე კავკასიის მთები შეერთებულნი არიან ჩრდილოეთი-
დგან სამხრეთისკენ გაწოლილ ლიხის მთებით. გარდა
ამისა, საქართველოში არიან კიდევ სსკა მთებიც, სსკა-
თა შორის მთა ციკ-გომბორისა მდ. ალაზნის და იორის
შუა, ივასი მთა ენგურის მარცხენა მხარეს, სამხრეთის
სამხლკარი სვანეთისა. უკელა ამ მთებიდან გამოდიან
მრავალი რეები, მდინარეები, რომელნიც უხვად რწყავენ
მთელს საქართველოს.

შესანიშნავი მდინარეები:

მტკვარი (კურა, ვიროს).—დასაწყისი აქვს არსიანის
მთებში, მოდის ჩრდილოეთისკენ მომწვედელ მთებს
შუა, მერე წელს იხრის აღმოსავლეთისკენ და ახრე მო-
დის ვიდრე თბილისამდე, აქედან ბრუნდება აღმოსავლეთ-

სამსრეთისკენ და კასპიის ზღვას ერთვის. მტკვრის ტოტები: ფოცხოვი, ლიასვი, ქსანი, აჩაგვი, ალაზანი თავის ტოტით იოტით. — ეს წყლები ჩამოდინ დიდი კავკასიონიდგან; ალგეთი, სრამი თავის ტოტით დებუდათი ჩამოდინ მტკვ კავკასიის მთებიდგანა ჭ თრიალეთიდაძი.

ჩიონი (ფაზისი), რომლის დასაწყისი არის კავკასიის მთაში, სონგუთა-სოხის ძირში. აქედგან ჩარბის სამსრეთისკენ, შუა წელში ბრუნდება დასავლეთისკენ და შაკ ზღვას ერთვის. ამის ტოტები: ყვირილა, ცხენის-წყალი, ტესურა.

ენგურა ანუ ინგურა, რომელიც გამოდის იჭიდგან-ვე, საიდგანაც ჩიონი და ცხენის-წყალი.

ჭოროხი, — გამოდის მტკვ კავკასიის მთებიდგან, ჩრდილოეთისკენ მოდის და შაკ ზღვას ერთვის.

ყველა ამ მდინარეების ნაპირებზე იყო დაშენებული სალხი, რომელსაც მოეშენებინა მრავალი პირუტყვი, გაეკეთებინა ბალები და სენა-თესვისთვის მოეკიდა ხელი. უწინდელ დროიდგან ეს ქვეყანა ცნობილი იყო ბუნების სიბდიდრით. ღვინის კეთება ძველადგანვე იყო გავრცელებული ჩიონის ნაპირებზე. ლიმონის და ფორთოხალის ტყეები ამშენებდნენ კოლხიდის სამსრეთ-დასავლეთის მხარეს. მთელი საქართველო საზოგადოდ და კოლხიდა განსაკუთრებით დაფარულია ჩრდილოეთის სუსისაგან კავკასიის ქედით. ამიტომ ამ ქვეყანაში დიდი სიცივეები არ არის ხოლმე, კოლხიდაში კი თითქმის ზამთარი არ იცის.

მიმოსვლა ამ ხალხებში ჭსდებოდა მტკვ — გაუკეთებული გზებით; მაგრამ შესანიშნავი გზაც იყო: მტკვრით

ვიდრე სურამიმდე, იჭიდგან ლიხის ქედზედ გადამაკალი უვირილამდე, მერე უვირილიდგან რიონით ზღვამდე. ჩრდილოეთ კავკასიაშიც ჭქონდათ აგრეთვე ორი გადამაკალი გზა: დარიალის სეობიდგან და დარუბანდის უელიდგან. დარუბანდიდგან მოკიდებულა კავკასიის აქეთა მხრით მთის ძირში 360 ვერსის სიგძეზე კედელი იყო აშენებული, სკვითების და მთიულ ერთა მოსაგერებლად. ამ კედლის ბოლო ესლაც სხანს დარუბანდში და აგრეთვე სანგილას სოფლებში: მუსხაში, კატესს, მარესში და სსვ.

დარიალიდგან ჩამოდიოდნენ ოსები ინდოლტანიდგან მოტანილ და შინ გაკეთებული ნივთების საყიდლად, ჭყიდულობდენ და მიჭქონდათ თავის ქვეყანაში.

კაჭრობამ და ალებ-მიცემამ დაჭბადა მოთხოვნილებას ქალაქების აშენებისა. ქალაქებში და ციხეებში ადვილად შეიძლებოდა გამაგრებულიყვნენ და დაეცვათ თავიანთი საქონელი.

მაშინდელი შესანიშნავი ქალაქები:

ქართლი, აშენებული ქართლოსისაგან, მდებარებს მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე, არაგვის შესართავთან. თვარნაოზის დროს ამ ქალაქს ერქვა არმანის ციხე, რადგან თვარნაოზმა აქ ააშენა სალოცავი ღმერთის მონას.

ოზბისი (სამშვილდე), ესეც ააშენა ქართლოსმა სრამის მარცხენა ნაპირზე.

მტკვარის-ციხე ახუ სუნანი, აშენებულია ქართლოსისაგან იქ, სადაც დებდა წყალი ერთვის მტკვარს.

დედა-ციხე ჭ ბოსტან-ქალაქი (ჩუსთავი), — ესენი

იყვნენ აშენებულნი ქართლოსის ცოლისაგან. დედა-ცისე იყო მოშენებული თემამზე (ქართლში).

გაჩიანი, აშენებულთა ქართლოსის შვილისაგან ხრამის ნაპირზე, მასავერის შესართავთან. ამ ქალაქის ნანგრევები ესლაც მოჩანს.

ჩელთა ანუ ბერ ესლა დიდი სოფელთა კახეთში მდ. ჩელთაზე და ჭქვიან შილდა.

მცხეთა, რომელიც ააშენა მცხეთოსმა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე არაგვის შესართავთან. მცხეთა თავის დაარსებიდან დაწეობული, ვიდრე მესხეთე საუგუნემდე ქრისტეს დაბადების აქეთ, იყო საქართველოს დედა-ქალაქად. ამ ქალაქში იყო დიდი შენობები და მრავალი სალხი ცხოვრობდა. მასში არის უწინდელი ძველი და დიდი ეკლესიები. ესლა მცხეთა სოფელთა.

მცხეთოსის შემდეგ მისმა შვილებმა ააშენეს აგრეთვე შემდეგი ქალაქები: ოძრხე, თუსარისი, წუნდა, არტანი (ქაჯთ-ქალაქი), უფლის-ცისე, ურბნისი, კასპი. ზოგი ამათგანი ესლა დანგრეულია და ნაშთების მეტი აღარა მოსჩანს-რა, ზოგი-დიდი სოფლებია; არტანი ესლაც ქალაქია, რომელსაც ჭქვიან არდაგანი.

მტკვრის ხეობაში იყო კიდევ ქალაქი სურამი (სურამი), აშენებული მამასახლისების დროს. ეს ესლა დაბაა. ეს იყო ინდო-ტანნიდან მოტანილი საქონლის საწყოები და შესანახავი ადგილი.

ქალაქები ეს და ქუთაისი, ჰირაკელი ტესურაზე, მესხეთე რიონზე. ძველადგანვე ტროადის ომის შემდეგ მილეტელებმა (ბერძნებმა) რიონის ზღვასთან შესართავთან

საშენეს ქალაქი ფაზისი (ფოთი). ქუთაისში სტროკრებ-
დნენ ძველადგანვე კოლხიდის მმართველები.

დ.

საქართველო ფანაოზის სიკვდილის შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.

ფანაოზის სიკვდილის შემდეგ გამოვიდა მისი შვი-
ლი საურმაგი (237 წ.). ქართლის ერისთავს არ სურდა
მისი მოწინააღმდეგე, ამიტომ ააღიქვამდა სალსი. საურმაგი გა-
იქცა მთიულ სალსებში, მაგრამ ქართლის ერისთავს არ
გაუვიდა ცბიერება: საურმაგს მოეშველნენ ნათესავები
(სსკათა შორის სამეგრელოს მმართველი ქუჯი), დაამ-
რცხეს ქართლის ერისთავი და საურმაგი კიდევ გაამეფეს.

ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ გამოვიდა (162 წ.)
სიძე მისი მირვანი (შვილი ასურელთა მეფისა). ეს ძ-
ლიან ეწეინა სამეგრელოს მმართველს, რომელიც იყო
ნათესავი საურმაგისა. მოინდომა თვითონ გამეფება.
ასტყდა ომი. მირვანმა მოიწვია სომხის მეფე ვალარშაკი.
შეესივნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს აჯანყებული და გან-
დევნეს სამეგრელოდან..

ის-ის იყო დააწუნაწა საქართველო მირვანმა, რომ
დარღის ყელიდგან შემოესია საქართველოს ველური
სალსი — ბაღკარები, რომელთაც გასვლეს მთელი საქარ-
თველო და დაესასლნენ სომხეთში.

მიწვანის სიძეს—ფარნაჯობის (112 წლიდან 93 წლამდე) ქართველები აუჯანყდნენ. მიზეზი ის იყო, რომ ამ მეფემ მოინდომა შეცვლა ერის სჯულისა. სალსი აღელდა და მოიწვია მეფედ არშაკი—მიწვანის მეორე სიძე. ფარნაჯობი გაიქცა ჰონტში (შავი ზღვის პირას); ათი წლის განმავლობაში ის აჯანყებდა სალსს, სტდილობდა მეფობა დაებრუნებინა, მაგრამ გერას გახდა; ბოლოს ერთ შეტაკებაში მოჭკლეს. არშაკს დარჩა მეფობა (93 წ.)

98 წ. ქ. დაბადების წინ აჯანყდა კოლხიდა; ჰონტოს მმართველი მიტრიდატი შემოესია ამ ქვეყანას, დაიმორჩილა და დასვა აქ თავის მმართველები; 84 წ. ქ. დ. ამავე ადგილებში მოხდა კიდევ სალსის არეულობა. სალსმა განდევნა მმართველები და სთხოვა მიტრიდატს დაესვა მათ მეფედ შვილი თავისი მასარა. მაგრამ მიტრიდატმა მოაკვლევინა მასარა და დასაკლეთი საქართველოში მმართველად დასვა ერთი გუღითადი მონა თავისი და გაამაგრა დიდ-ძალი ჯარით.

საურმაგმა, მიწვანმა, ფარნაჯობმა და არშაკმა მოასდინეს თავის მეფობის დროს სსკა-და-სსა ცვლილებას სალსის ცხოვრებაში. საურმაგმა დასდგა გერბები: ანიანი და დანიანი სალსის თაყვანის სცემლად. ფარნაჯობმა ააშენა კასეთში ჩელტის ახლო ქალაქი ნეკრესი, რომლის ნანგრევები ესლაც მოჩანს. ამანვე მცხეთის პირდაპირ აღმოსავლეთის მხარეს, არაგვის შესართავს ზემოთ, ააშენა სალოცავები, სამსხვერპლო და გერბი „ზ ა დ ე ნ ი“. მიწვან მეფემ დასდგა გარები დარიალის ყელში,—ეს გარები იცავდა საქართველოს ჩრდილოეთის კელურ სალსების შემოსევისაგან. თუმცა ეს მეფეები ამ

ნაირად მოღვაწეობდნენ თავის სალსისათვის, მაგრამ სალსი მაინც ღარბობდა. უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ აღ. მაკედონელმა ეგვიპტეში ააქნა ქალაქი ალექსანდრია და იპოვა ახლო და ადგილი გზა ინდოსტანში საკლელად, — ეს იყო გზა სუეცის სატყეულზე გადაძვალა წითელ ზღვაში და იქიდგან ინდოსტანის რეკანეთი ინდოსტანში. მთელი ვაჭრობა ბერძნებისა საქართველოდგან გადავიდა ალექსანდრიაში. მაგრამ, უნდა ვსთქვათ, რომ ალექსანდრია აშენების შემდეგაც დიდ სარგებლობას აძლევდა საქართველოს რიონ-სტეპის სავაჭრო არხი. რომის იმპერატორი ვლენი ამბობს, რომ ყოველ წელიწადს რომიდგან შორაზანში ასი მილიონი სესტერტი იგზავნებოდა სავაჭრო ნივთების საყიდველად.

ე

არშაკი I გარდაიცვალა 81 წ. ქ. დახადებამდე. ამავ წელს გამეფდა ამის შვილი არტაგი. ამ დროს დასუსტებული იყო სპარსეთის სამეფო. ამით სარგებლობდა რომსეთის მეფე არტაშესი, რომელიც სცდილობდა დაეპყრო აზია. ამან საუი შეჭრა მიტრიდატოს თავის წადილის აღსასრულებლად და მართლაც ბევრი ადგილები დაიპყრო. მაგრამ ერთმა მის ჯარის კაცმა მოჭკლა იგი. გამეფდა რომსეთში მისი შვილი ტიგრანის. რომიდგან გამოგზავნეს დიდ-ძალი ჯარი სილლას წინამძღოლობით; მაგრამ მიტრიდატმა, მინამ მოვიდოდა ეს ჯარი, დაიპყრო მცირე აზია, მერე ეგიოსის ზღვა, ათინა, თრაკია და დაჭხრცა 80,000 რომსელნი. სამი წლის განმავ-

ლობაში ბრძოლის შემდეგ სილღამ გაანთავისუფლა სა-
ბერძნეთი და განდევნა მიტრიდატი, მაგრამ მიტრიდატი
კიდევ იმედს აჩვენებდა, მისი დამარცხება უნდოდა ზ
ამისათვის ბეჯითად ემზადებოდა. რომაელებმა გამოგზავ-
ნეს ლუკულლი 73 წ. ქ. დ-დე დიდ-ძალი ჯარით. ლუკუ-
ლლმა ჯერ სომხეთი გააოხრა, მერე მოვიდა იქიდგან
კოლხიდაში, სადაც იმალებოდა მიტრიდატი და რაც
დასკდა დასაგლეთ საქართველოში ეგელა გააოხრა.

არტავი ამ დრომდის აჩილებდა მონაწილეობას
ამ ომში. ლუკულლის კოლხიდაში შემოსვლამ შეაშინა
ესეც. არტავი შეეზავა მიტრიდატს და ტიგრანს წინა-
ღმდეგ საზოგადო მტრისა. მოიწვიეს აგრეთვე დასახმა-
რებლად მეფე ალბანისა ორეზი.

მეისტორიეს ვლუტარხის სიტყვით ქართველებს
ჰყვანდათ მშინ 40,000 ჯარისკაცი; აშვიანის ჩვენებით
კი 70,000 კაცი. ქართველთა ჯარები ყოველთვის ცნო-
ბილნი იყვნენ სიმარდით, გულადობით და კარგი მოწყო-
ბილებით. ამ დროს ქართველთა ჯარს ეცვა წითელი ჯუ-
ბა და განყოფილი იყო ცხენოსან ჯარად და ქვეითად;
გარდა ამისა ქართველებს შინაურობა გამაგრებული ჰქონ-
დათ ცისკებით და სსკაფრეც.

ლუკულლი კოლხიდიდგან რომში გაიწვიეს. მიტრი-
დატი კი დაიმედებული ახალ მოწავეებით კიდევ გახდა
მოუსვენარი მტერი რომაელებისა. 67 წ. ქ. დ-დე მიტრი-
დატმა ზელესთან დაამარცხა რომაელების ჯარი. —რო-
მაელებმა გამოგზავნეს კიდევ სსკა ჯარები პომპეის წინა-
მძღოლობით. 66 წ. ქ. დ-დე პომპეიმ საშინლად და-
მარცხა მიტრიდატი, რომელიც სამეგრელოდგან გაიქცა

ჩრდილოეთ კავკასიაში. ლუკულმა ჰონტის მეფედ დასვა შვილი მიტრიდატის ფარნაკი, თვითონ კი გამოედგინა ტიგრანს და დაიპყრო სომხეთი. აქედგან წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, დაიპყრო ალბანია, შეურიგდა ორქოს და მძევლად გამოართვა მას შვილები. აქედგან გასწია საქართველოს შუა გულში. რამდენიმე ომის შემდეგ ანტაგსაც შეურიგდა. აქედგან წავიდა სამხრეთ საქართველოში, დაიპყრო აჭარობაც. სამეგრელოს მმართველი ოფტაგი, მიტრიდატის დაუენებული, ტყვეთ წაიყვანა; მის ადგილას დასვა არისტარხი, თავის მეგობარი. სამეგრელოდგან გაილაშქრა აფხაზეთში. მაგრამ აქედგან დაბრუნდა აფხაზეთულ ალბანიელთა დასამშვიდებლად. დაამშვიდა ესენი; მერე ლეკები დაიპყრო, დაბრუნდა სომხეთში, აქედგან სირიაში წავიდა.

საქართველოს ხალხისა ყოველთვის ეშინოდათ რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს, ამიტომ რომ ამათხედ იყო დამოკიდებული მათი მიჯნების სიმშვიდე. თვით ჩვენი ხალხები იცავდნენ მათ მიწებს ჩრდილოეთის გელურების შემოსევისაგან. ვაჩაძა ამას მაგარი ადგილმდებარეობა საქართველოსი, ქართველების სიმამაცე ომში, რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს არწმუნებდნენ, რომ ან მეგობრული განწყობილება უნდა ჰქონოდათ ქართველებთან და ან დაეპყროთ საქართველო. ეს ორი გარემოება იყო მიზეზი განუწყვეტელი ომებისა და ბრძოლისა კავკასიაში.

ანტაგის სიკვდილის შემდეგ (65 წ. ქ. დ. წინ.) გამეფდა ხატრუმი იმავე წელში. ამ მეფემ მთელი თვისი

ში სიციცხლეს შესწირა საქართველოს კეთილ-დღეობებს და განკარგებას. განაახლა ქალაქები, ციხეები; გაა-მაგრა მცხეთა; მაგრამ ბოლოს მშვიდობიანობა დაარღვია მირჯანმა (ფარნაჯობის შვილმა), რომელმაც 33 წ. დაამარცხა ბარტომი, მოჭკლა და თვითონ გამეფდა.

მიწიან II-ის ათი წლის მეფობის განმკაცდობაში არაფერი შესანიშნავი არ მომხდარა. ეს მოკვდა 23 წ. ქ. დ-მდე. ამ წელში გამეფდა მისი შვილი არშაკი. ამ მეფემაც ბარტომივით მთელი დრო გაატარა საქართველოს შენებასა და მისი ქალაქების გაშვენიერებაში. განა-შენდა საქართველოში მდიდარი ქალაქები, მშვენიერის შენობებით. სახლებს აშენებდნენ აგურით, თლილის ქვით, კირით და ჭსურავდნენ კრამიტით. *)

33 წ. წინ ქ. დ-მდე მოვიდა საქართველოში დიდ-ძალი ვაჩით ბარტომის ნათესავი ფარსიმანი, გამოითხო-ვა არშაკი საბრძოლველად, მოჭკლა და თვითონ გამეფდა.

ამ არეულობის დროს არც დასაკლები მხარე საქართველოსი იყო კარგ მდგომარეობაში. 48 წ. მიტრიადატის შვილი ფარსაკი შემოვიდა კოლხიდაში, განაძევა არის-ტარსი და კოლხიდა შეუერთა თავის სამეფოს; ამის შემდეგ მიტრიადატი, შვილი მიტრიადატ დიდისა, განდა

*) ზოგიერთნი, რომელთაც მოუხლათ ჩვენს ქვეყანაში შემოსულა, გვარწმუნებენ, რომ საქართველოში ამ დროს მოი-პოვებოდა კარგი გზები, საცა მანძილიდამ მანძილამდე მგზა-ვრთათვის გამართული იყო სასტუმროები და საზოგადოდ ხალ-ხი კეთილ-განწყობილებაში იყო.

მმართველად; მეჩუ ასსანდრი; 14 წ. ქ. დ-მდე პონტის
სამეფო და კოლხიდა დაიხურა პოლემონმა, ზენონ ლა-
ოდოკიელის შვილმა.

2

ფარსმანის ანუ ადერკის მეფობა (3 წ. ქ. დ-მდე
და 60 წ-მდე ქ. აქეთ.)

გამეფების შემდეგ ფარსმანმა დაიხურა სამეგრელო
და კლარჯეთი. 3 წ. ქ. დ. წინ რომის იმპერატორმა
ტიბერიმ პართიის მეფედ დასვა ტირიდატი და სთხოვა
ფარსმანს, რომ შემწეობა მიეტანა მისთვის; თავის მხრით
დაჰპირდა, რომ მის ძმას მიტრიდატს მისცემს სომხე-
თის სამეფოს. ფარსმანმა შეასრულა ეს თხოვნა იმპერა-
ტორისა, მოჰკლა სომხების მეფე არშაკი და თავს-ზა-
რი დასცა სომხეთს. პართიის მეფე არტაშანი განჩის-
ხდა, შეაგრძოვს დიდ-ძალი ჯარი და თავის შვილის ორ-
დის წინამძღოლობით გამოგზავნა ფარსმანზე. მაგრამ
ორივე, მიიმედა დაჭრილი ფარსმანისაგან, მოკვდა და
მთელი მისი ჯარი დამარცხდა. თვით არტაშანიც იმდენ
რომაელებისაგან. ამ ნაირად პართიის სამეფო ერგო ტირი-
დატს და სომხეთისა მიტრიდატს, რომლებიც იყვნენ
ფარსმანის მფარველობის ქვეშ.

მაგრამ მალე ტიბერი მოკვდა და გამეფდა კაიკაღი-
გულა. ამ დროს არტაშანმა კიდევ დაიბრუნა პართიის
სამეფო და მიტრიდატი, არტაშანის თხოვნით, გალიაში
ჩასმული რომში წაიყვანეს, მაგრამ ფარსმანის სიმძლავ-

რემ იმდენად იმოქმედა იმპერატორის კლავდიუსე, რომ
ფარსიმანის თხოვნით ავსტია მიტრიდატს და დაუბრუნა
მას სომხეთის ტახტი.

საუბედუროდ მალე ამათ შორის ჩამოვარდა უკმა-
ყოფილებს და ფარსიმანმა განიზრახა მისი მოკვლა; ამ
დროს ფარსიმანის შვილი რადამისტო სცდილობდა აქმა-
ლა სალსი და გამეფებულყო მამის ადგილას. ფარს-
იმანმა რომ შვილის გული მოეგო, მისცა მას ჯარსი და გა-
გზავნა მიტრიდატსე იმ პირობით, რომ სომხეთის სამე-
ფო დაეპყრო და გამეფებულყო. რადამისტმა მოტყუი-
ლებით და ცბიერებით მოჭკვლა მიტრიდატი, დასოცა მისი
ცოლ-შვილი და თვითონ გამეფდა სომხეთში. მაგრამ
მალე პართიის მეფის ვალაგაპისაგან განდევნილ იქმნა
და, რომის იმპერატორის ნერონის თხოვნით, ფარსიმანი-
საგან მოკლულ. 58 წ. ქ. დ. აქეთ სომხეთში გამეფდა
ტირიდატი. ფარსიმანს ნერონმა აჩუქა სომხეთის ერთი
ნაწილი ერთგულებისათვის.

40 წ. ქ. დ-ის შემდეგ ანდრია მოციქული და
სიმონ კანახელი მარიაშ დედისაგან გამოგზავნილ იქმნენ
საქართველოში, რომელიც ღვთის-მშობელს წაღად სედა
ტასაქრისტიანებლად და გასანათლებლად. ეს მოციქულები
ტრავპონონიდან მოვიდნენ აჭარაში და სალსი გააქრის-
ტიანეს. აქედგან წავიდნენ მესხეთში, ტაოს-გარში, აფსა-
რეთში და ყველგან შეასრულეს თავისი ვალი. სალსი
ინათლებოდა, ანგრეკდა უწინდელ სალოცავებს, ამსობდა
კერპებს. ეს არ მოეწონა ფარსიმანს და დეკნა დაუწყო
მოციქულებს. ამიტომ ანდრია წავიდა ბოსფორში (ყირიმ-
ში), სიმონი კი მოჭკვლეს ნიკოპსიაში. ისეთ ნაიწად დეკ-

ნიდნენ ქრისტიანებს, რომ ძალე უგელამ დაივიწყა ეს სჯული.

ფარსმანი თავის დიდი ხნის მეუობის განმკაც-
ლობაში უფრო მეტ უურადლებას აქცევდა შინაურს საქმეებს
და საღვთის კეთილ-დღეობას. იმის დროს მცხეთა გაი-
ზარდა, აშენდა. ფარსმანი მოკვდა 60 წ. ქ. დ. აქეთ.
მის სიკვდილის წინ მთელი საქართველო ორად გაიყო.
მტკვრის მარჯვენა მხარე ფარსმანმა ერთს თავის შვილს
მისცა, მარცხენა მეორეს.

3

ორ-გამგეობა საქართველოში.

(60 წლიდან 129 წლამდე)

ორ-გამგეობა მდგომარეობდა იმაში, რომ საქარ-
თველოს ჭმართავდნენ ერთ-და იმავე დროს ორნი მეფენი.
ერთი ამათგანი სცხოვრებდა მცხეთაში და ჭმართავდა
უგელას ადგილებს მტკვრის მარცხენა მხრისას. მეორე
იჯდა არმანში და ჭმართავდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს.
რომელიმე ამათგანი რომ მოკვდებოდა, მასშინ მის ადგი-
ლას შვილი გამეფდებოდა. საზოგადო საქმეების განსა-
ხილველად და განკარგულების მოსახდენად ორივე ერთთ
უნდა შეერილიყვნენ; ომიანობის დროს ერთი სამხედრო
საქმეს განაგებდა, მეორე შინაურს. — (ქართაში მოკვდა 60
წ., ესე იგი სამი წლის მეუობის შემდეგ. ამის მაგიერ
ამავე წელს გამეფდა შვილი მისი, ფარსმანი II. ბარტომი
მოკვდა 72 წ. და ამის მოადგილე გახდა კალსი, შვი-
ლი ბარტომისა. ესენი დაიხორცნენ 87 წ. და ამით ადგი-

ლას გამეფდნენ აზოროვი და აროსელი; ამ ორის სიკვდილის დრო ცნობილი არ არის. 103—113 წ. აზოროვის და აროსელის შემდეგ მეფობდნენ ადროვი და ამზასხი. 113—129 მეფობდნენ ფარსმან III და მირდატი I).

ამ დროს მოხდა ომი სომხეთთან. განდეკნილი სომხების მეფე არტაშესი დიდ-ძალი სპარსეთის ჯარით მოადგა სემბატის წინამძღოლობით სომხეთის მეფეს ერკანდს. ამას მიეშველა ფარსმან II. სემბათმა და სძლია ერკანდი, მოჭკვლა და გამეფდა არტაშესი. 87 წ. სემბათი გაემკვსაკრა ფარსმანის ჯარის ამოსაყრელად. მოტყუებით აიღო ციხეები არტანისი და წუნდა. ამ დროს გარდაიცვალა კალსი. ფარსმანმა მოიწვია აროსელი და აზოროვი, გადასცა მათ მეფობა და მოკვდა.

ახალ მეფეებმა მოიწვიეს ოსები და მთიულთი სალსი და 88 წ. შეესივნენ სომხეთს და მთლად მოსწვეს და ააოხრეს. მდიდარის განძით დაბრუნდნენ და დადგნენ იორის შირსედ. დაეწია მათ სემბათი. ასტყდა ბრძოლა და ქართველები დამარცხდნენ. სემბათმა განგლო მთელი საქართველო ქიზიყიდგან მოკიდებული კიდრე მესხეთამდე და გააოხრა ქვეყანა; მერე დაბრუნდა შინ. ქართველები კიდევ გამაგრდნენ, ასქენეს დანგრეული ქალაქები, ციხეები და ბოლოს შეესივნენ სომხეთსა. სომხეთის მეფემ არტაშესიმ დაახვედრა ჯარი, თავის შვილის ზარენის წინამძღოლობით, რომელიც დაამარცხეს ქართველებმა, ტყვეთ წამოიყვანეს და დაამწყვდიეს დარიალში. ბოლოს შერიგდნენ ქართველები სომხებთან იმ შირობით, რომ შირველებმა დაუბრუნეს სომხებს ზარენი და მათგან მიიღეს მესხეთის ციხეები. ფარსმანი III & მირ-

დატი სსკ-და-სსკა სასიათისა იეესენ. რამდენადაც ზირკული ჭკვიანი და კეთილი იყო, იმდენად მეორე იყო უჭკუო. მირდატმა მოინდომა ფარსმანის მოკვლა, მაგრამ გაუგეს და განაძევეს საქართველოდგან.

მირდატმა ორჯელ სცადა სზარსელების ჯარით შემოსევა საქართველოში, მაგრამ ქართველებმა ორივე-ჯერ რომაელების დასმარებით დაამარცხეს და განდევნეს. ზირკით ფარსმანი დიდის ჯარით შეესია სზარსეთს, მაგრამ მირდატისაგან მოწამლულ იქმნა. ქართველები დაბრუნდნენ, ამით გამოეძევეს სზარსეთის ჯარები, რომლებმაც დაიპყრეს საქართველო და მეუფე დასვეს მირდატი, მაგრამ მალე ფარსმან მესამეს შვილმა ადამმა შეაკროვა ჯარები, ლიასკზე დაამარცხა მტრები და მირდატი მოჭკვლა. ეს მოხდა 129 წ. გამეფდა ადამი. ამით გათავდა ორგამეობა საქართველოში.

8

(129 წლიდან 265 წლამდე)

ადამმა იმეფა სამს წელიწადს (129—132). ამის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილის ფარსმანის მცირე წლოვანობის გამო 14 წელიწადს ჭმართავდა ქვეყანას ადამის დედა ღადღანი. 146 წ. გამეფდა ფარსმანი IV. ამის შემდეგ ამზასზი II 184 წლიდან 188 წლამდე. მერე სომხეთის მეფის შვილი რევი. რევის შემდეგ ვახე 213—231 წლამდე, ამის შემდეგ ბაკური; მერე 246 წლიდან მირდატი II. მირდატის შემდეგ 262 წ. აღვიდა ტახტზედ ასფაგური.

ადამის ღ თვარსმან IV მეფობა იყო მშვიდობიანი; ამასსჳ II მეფობის დროს დავალებიდან ქართლს ოსები შემოესივნენ, აქედგან გასწიეს მცხეთისკენ ღ შემოერთესენ მას. ამასსჳმა მაშინვე შეატყობინა ერისთავებს ღ სთხოვა შემწეობა. თვითონ ვი გამაგრა ქალაქი მცხეთას ერთი წელი ჯარით ღ მეორეთი წინ დაუხვდა ოსებს საფურცლად. მოხდა შეტაკება. საღამომდის შეახერა მან ოსების ჯარი. საღამოზე დაბრუნდა მცხეთაში და გამაგრდა შიგ. ამასსჳს მცირე ჯარი ჭყვანდა და უკელა ელდა მცხეთის ალებას. გათენდა. ის იყო ბრძოლას აწებდნენ, რომ მცხეთას მოვიდა ერისთავების ჯარი. უკელამ ერთად დაუწიეს ბრძოლა. ორი დღის ბრძოლის განმავლობაში ოსები სრულიად დაამარცხეს და განდევნეს.

მტრების დამარცხებამ ისე გამხსნეა ამასსჳი, რომ მაშინვე იგი დიდის ჯარით წავიდა ჩრდილოეთ-გავგასიაში მტრების დასასჯელად: დაიმორჩილა ოსეთი, განკლლათსაზეთამდე და დაიმორჩილა უკელა მთიულები.

როცა დაბრუნდა საქართველოში, თავის ჯარის ვაცებს მისცა ნება, როგორც სურდათ, ისე მოქცეულიყვნენ. ამათ თითქმის გაატყვეს ხალხი, რომელიც მოთმინებიდან გამოვიდა და სთხოვა ერისთავებს ამასსჳის განდევნა. სამეგრელოს, ოძისის, კლარჯეთის, წუნდის ერისთავებმა ვირობა შეჭკრეს და სთხოვეს სამცხეთის მეფეს გაღარშავს, ქართველთა მეფედ დაესვა თავისი შვილი. ამასსჳი მოჭკლეს და რევი გამეყდა.

რევი იყო ვარგის ხასიათის ვატი, სულ-გრძელი ღ გრძნობიერი. ამან აღკრძალა ადამიანის ვერებისთვის შეწირავა. რევე დიდა ვაკლესა ჭქონდა მის ცოლს სეფო-

რას (ბერძნის ქალს), რომლის სასსოკრადაც მეუბნენ ააშუ-
ნა კერძი აფროდიტი. აგრეთვე რევი ლმობიურად ეპყრო-
ბოდა თითო-ორილს ქრისტიანს, რომელნიც აქა-იქ მო-
იბეზებოდნენ. ამის მოადგილეებიც ისე სასტიკად აწ-
სდევნიდნენ ქრისტიანებს, როგორც აქამდის.

233 წელს რომსეთის სამეფო, სადაც აქამდის მე-
ფობდნენ მეფენი აწმადებლის გვარისა, დაემოწმილა
არდაშირს, სპარსეთის მეფეს.

258 წ. გოტები ჩრდილოეთის მსრდგან მოვი-
დნენ შავი ზღვის ნაპირსა, გააკეთეს გემები და 15,000
კაცით გაემგზავრნენ აფსასეთისკენ. გადმოსეს ჯარი
ბიჭვინტას. ბიჭვინტა მამინ იყო მაგარი ცისე-ქალაქი,
რომელიც აიღეს და განადგურეს. აქედგან შეესივნენ სა-
მეგრელოს და ყველა მოსწვეს, დაანგრეს. მერე წავიდ-
ნენ ტრავნიზონში. არდაშირის მოადგილემ საფორმა ძა-
ლიან შეაკვიწროვა საქართველო. მიწდატის მოადგილე
ასფაგური მოთმინებიდგან გამოვიდა და წავიდა მთიულე-
თში ჯარების მოსაგროვებლად, მაგრამ 265 წელს იქვე
მოკვდა და მით აწმადებლის შთამომავლობის მეფობა
საქართველოში დასრულდა.

3

სასსანიდების *) მეფობა საქართველოში.

სპარსეთში სასსანიდების გამლაიერებას დიდი გავ-

*) 226 წ. სპარსეთის მეფედ გახდა არდაშირი, შვილი
სასსანისა. აქედგან იწყობა სასსანიდების გვარის მეფობა სპარ-

ლენა ჭჭონდა ქართველთაზე. საფორის გულის მოსაგებლად ქართველების ერისთავებმა მამინკე მიუგზავნეს სპარსეთში დესპანები და სთხოვეს შვილი მოეცა ქართველთა მეუედ; მით უმეტეს ეს უნდოდათ, რომ ასოგულის სიკვდილის შემდეგ ანაგინ დაჩნა არშაკიდების გვარადგან.

დესპანებმა რომ მოასსენეს საფორს ქართველთა ხალხის სურვილი, მან იკითხა: „სად არის ქალაქი მცხეთა, რამ სიდიდოა? შორის არიან იჭიდგან ქაზარკეკლნი და ოსები? რომელი გვარადგანაა სპართველთა მეუის ასული?“ საფორმა მიიღო-რა ვასუსი კითხვებზე, მამინკე გამოემგზავრა სპართველთაში, სადაც დიდი პატივი ჭსტეს. საფორი ყველაფრით გამყოფილი დაჩნა; დაუნაშნა ქართველებს მეუედ თავისი შვილი, შვიდი წლის მირიანი და დაუმოწნა მას აგრეთვე სომხეთი და მთი-

სეთში. არდაშირმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია; დაამარცხა რომის ჯარი, სომხების ჯართან შეერთებული. მთელი სომხეთი დაემორჩილა სპარსეთს. სომეთის მეფის შვილი მცირე წლოვანი ტირიდატი გააქციეს რომში და დამალეს.

260 წ. თვით რომის იმპერატორმა მოიყვანა ჯარი სპარსეთზე, სადაც მამინ მეფობდა შვილი არდაშირისა, საფორი. მაგრამ საფორმა დაამარცხა, თვით ვალერიანი დაატყვევეს და შებორკილებული გალიით დაჭკონდათ ხალხის საჩვენებლად. ვალერიანის მაგიერ საფორმა დანიშნა უბრალო კაცი ანტიოქელი, ვიდაც კირიდა, რომელიც მამინვე შეშინებულმა რომაელების ჯარებმა მეფედ აღიარეს. რომს შიშის ზარი დაეცა. ვალერიანი შეწუხებული მოკვდა. მერე საფორმა მოსწვა ანტიოქია, ტარსი, კესარია. ამ ნაირად შეაძრწუნა და შეანძრია მთელი აზია და ევროპა.

ული სალსი; ამის შემდეგ საფორმა მოახდინა განკარგულებას, რომ დაენიშნათ გამდელი მირიანისათვის და დროებით მმართველი საქართველოსა და წავიდა სპარსეთში.

მირიანმა დიდი სიყვარული გამოიჩინა ქართულის ენის, სჯულის, ჩვეულებისა. ამიტომ სალსმაც შეიყვარა. პირველი დრო მისი მეფობისა იყო ძალიან შოგთიანია. მთიულები ხან დარუბანდიდგან შემოსეოდნენ სოლმე საქართველოს, ხან დარიალის ყელიდგან. მაგრამ მირიანი ყველგან ესწრობოდა და იგერებდა მტრებს. რიანობის დროსაც ის მოუსვენრად იღვწოდა საქართველოს ქალაქების, ტიხების, სალოცავების ასაშენებლად და გასაახლებლად; სხვათა შორის მან გამშვენებრა ფარნაოსის საფლავი.

ამავე მეფის დროს მოჭსდა შემოსევა საქართველოში რსებისა 276 წ. ესენი შეესიგნენ აფხაზეთიდან სამეგრელოს, აქედან წავიდნენ კლარჯეთში, გააოხრეს აჭაურობა და მერე წავიდნენ პონტში. რომის იმპერატორმა ტაციტმა გამოდეგნა ესენი და თვით კავკასიონის მთების მიღში მოკვდა.

ამავე წელიწადს შემოსიგნენ ფრანკები ჯერ კლარჯეთს, მერე სამეგრელოს. გააოხრეს უკვე გაოხრებული ქვეყანა და მერე ეგროპაში წავიდნენ ზღვით.

მაშინ, როდესაც საქართველო იყო თავისუფალი ქვეყანა, იმ დროს რომსეთი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში სპარსეთის სამეფოებლოს შეადგენდა და დიდს ტანჯვასში იყო. 287 წ. რომის იმპერატორმა ტირიდატი (არშაკიდი) გამოაცხადა მეფედ რომსეთისა და გამოამგზავრა აზიაში. ტირიდატს მიეგება დიდის სინარულით

მთელი სომხეთის სალსი. ამან განდევნა სპარსელები და გამოეფდა, მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამმა შეაგროვა ყველა თავისი ჯარები და დაამარცხა ტირიდატი. ეს კიდევ გაიქცა რომში. რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანმა დაამარცხა სპარსეთის ჯარი: ამის შედეგი ის იყო, რომ აღდგა სომხეთის სამეფო, მეფედ გახდა ტირიდატი. უფლებს საქართველოს მეფეების დანიშვნისა მიეცა რომის იმპერატორებს.

იმპერატორმა დიოკლეტიანემ მიჩიანის შვილი ბაქარი მიპყლად წაიყვანა რომში, მიჩიანი კი დაუნათესავა ტირიდატის: რეკს, მეორე შვილს მიჩიანისას, შერთო ტირიდატის ქალი.

მიჩიანმა კასეთში მმართველად დასვა რევი, და განჯის მარცაში კი სპარსეთის მმართველის ნათესავი — თეოდოსი. ამ გვარად ორივე მეფეებს არ აწყენინა: არც რომის იმპერატორს, არც სპარსეთის სელმწიფეს.

თ

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში.

საქართველოში მე-IV საუკუნის დასაწყისამდე იყო წარმართობა, ურწმუნობა. ქართველთა სარწმუნოება შესდგებოდა ეგვიპტელების, ბერძნების, სპარსელების შერეულ სჯულთაგან; ესენი ისე იყვნენ შერეულნი, რომ ერთმანეთი დაემასიანებინათ, & ვადმარ იცოდნა, თუ ქართველები რომელი სარწმუნოებისა იყვნენ. სალსში გავრცელებული იყო ცრუ მორწმუნობა. ყოველი დიდი სე, ქვა, კლდე

ღ სსკ. ქართველებს ღმერთებად მიაჩნდათ. ცრუმორწმუნობა ისე ღრმად ჰქონდათ ძვალ-რბილში გამჯდარი, რომ ხალხში აქამდის არის დარჩენილი მისი კვალი.

ამ უსჯულოების დროს, ერთმა ურიაშ, ელიოსმა მოიტანა კვართი ქრისტესი მცხეთაში ღ მოუთხრო ხალხს ამბავი დიდს მოციქულზე—მესსიაზე. ამ ხმებმა მეფე თვარსმანამდე მიაწიეს. თვარსმანს უნდოდა კვართი ხელში ჩაეგდო, მაგრამ სასწაულებრივ ეს კვართი მაწამ შთანთქა. ამას გარდა საქართველოს ურიებს მოსდიოდათ ურიასტანიდგან წერილები, რომლებითაც ატუობინებდნენ აქაურებს ამბებს ქრისტეზე. ელიოსმა მიიღო წერილი მღვდელ-მთავრის ანასტასიანს. ანასწერდა, რომ ღვთის მოკვლენილი უმწვილი აღიზარდა, ჰსაგში მოვიდა, ეხლა ამბობს—ღვთის შვილი ვარო. ჩვენი ხალხი ემზადება მას მოსაკლავად, რომ აღასრულოს მცნება მოსესი. ელიოსი და ამხანაგი მისი ღონგინოზ კარსნელი წავიდნენ იერუსალიმს, სადაც ნახეს ჯვარ-ცმული ქრისტე და წამოიღეს მცხეთას წილხდომილი კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი.

დიდი გაკლენა ქართველებზე ჰქონდა აგრეთვე ანდრია ღ სიმონ მოციქულების მოსკლას. აგრეთვე ეზისკობოსებს: კლიმენტის ღ პალმს (ეს იყო მეგრელი), რომელნიც რომიდგან გამოდევნილ იყვნენ მცირე აზიასში. ასე რომ რამდენათაც ქრისტეობა ვრცელდებოდა და კეთისებოდა ხალხს, იმდენად ურწმუნობა სუსტდებოდა და მცირდებოდა. მარიაანის მეფობის დროს კი თვით სასახლეშიც მოვიდა თეხი.

ქრისტეს ამალეების შემდეგ მისი მოციქულები

ქრისტეს დაწიგებისამებრ, მოედგნენ მთელ ქვეყანას, რომ გაეგრძელებინათ სწავლა და სჯული თავის მასწავლებლისა. ყველაზე მეტი იღვაწა ქრისტიანობისათვის მოციქულმა ჰაკელმ, რომელმაც მოიარა მთელი მცირე აზია, მკედონია, საბერძნეთი და იტალია და, თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანობის მოღვაწეთ, მაგრამ მან მაინც ყველგან დააარსა ქრისტიანეთა საზოგადოებანი (წიქენი). ეს წიქები ერთდებოდნენ და ერთმანეთს შეელოდნენ ყოველს უბედურებასა და დევნაში. მოციქულების შემდეგ ჭადაგება დაიწიეს სხვა განათლებულ პირებმა, რომელთაც აგრეთვე სასტიკად სდეენიდნენ. ამ გვარი დევნა იყო იმ დრომდის, მინამ არ გამეფდა კოსტანტინე დიდი, შიილი კოსტანტია ქლორისა. ამის გამეფებამდე თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანებს, მაგრამ ქრისტიანობა მაინც ძალიან გაეგრძელებულყო და ქრისტიანები გამრავლებულიყვნენ.

კოსტანტინე პირველი იყო მმართველი მხოლოდ გალლიისა. 312 წ. შეაგროვა ჯარები (გალები) და გამაცხადა, რომ იგი მიდის რომის დასაპყრობლად და ქრისტიანობის დასაფარავად დევნისაგან. მის ბაიარალზე გამოჭრილი იყო ჯვარი. ეს ჯვარი წინ მიუძღოდა ჯარს. ამ დროს რომში იმპერატორად იყო მაქსენტი, რომელიც სდეენიდა ქრისტიანებს. ამის ჯვარში ბერა ქრისტიანი კრია. გაიგეს თუ არა კოსტანტინეს დაპირება, ქრისტიანი ჯარები და სალსები გადუდგნენ მაქსენტის და მიემხრნენ კოსტანტინეს. დამარცხდა მაქსენტი და გამეფდა კოსტანტინე, ამასთანავე დაემხო წარმართობა და გამარჯვა ქრისტიანობამ. ქრისტიანობა მიეცა დიდ სიხა-

რულს. თვით კონსტანტინე დიდი, მისი მეუღლე ფაუსტა, დედა ელენე, სიდედრი ეკატერინა, მთელი მისი სასახლე და ჯარი თანაგრძნობას უცხადებდნენ ქრისტიანებს და მონაწილეობას იღებდნენ მათ სიხარულში. ამის შემდეგ აშენდნენ მშვენიერი ეკლესიები, მღვდელ-მსახურნი გამ-
წავლდნენ და ქრისტეს სჯული გახდა მთავარ-სჯულად მთელს რომის იმპერიასში. ამ მდგომარეობაში იყო ქრისტიანობის საქმე საქართველს გაქრისტიანებამდე.

0

ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან.

ნინო იყო კავკასიის ქალაქ კოლასტრიდგან, შვილი ღვთის მოშიშ და კეთილ-მოწყობენე მშობ-
ლებისა. ჰატარაობისასვე დაობლდა. ბიძა მისმა მიიევანს იერუსალიმში და მიაბარა აღსაზრდელად სარკას, ბეთლე-
მელ ქალს, რომელიც ეკლესიაში ჭმსახურებდა. ნინოს კარგად ჭმონდა შესწავლილი ქრისტეს სჯული, რომცა იე-
რუსალიმში მოვიდა ერთი დედაკაცი და სმა დაავდო, რომ იმპერატორის კონსტანტი ქლორის ცოლს ელენეს ჭსურს მიიღოს ქრისტიანობა. ნინო, ჰატრიაჩქის ნება-
დართვით, გაემგზავრა იმ დედაკაცთან ერთად რომში, მავიდა იქ და მონასტერში შევიდა. ამ მონასტერში სცხოვრობდნენ და სწავლობდნენ 50 ქალნი, ამათში მშვე-
ნიერი რიფსიმეც ერთია.

დიოკლეტიანემ რომ გაიგო მშვენიერება რიფსიმე-
სი, მოინდომა მისი ცოლად შეერთვა. ქალებს თავს-ზა-

რი დაეცათ და ყველანი გაიქცნენ. ნინო, რიფსიმე, გაიანე და სსკ. გამოიქცნენ სომხეთში. სომხეთის მეფემ ტირიდატმა იზოგა რიფსიმე და გაიანე და დახოცა, წადგან მათ არ მოინდომეს დიოკლეტიანეს ცოლობა.

ნინო პირველად იმალებოდა ჩრდილოეთ სომხეთში; მეორე წელიწადს, ივლისის თვეში, იგი მოვიდა საქართველოში. ნინო ჯერ შემოვიდა ჯავახეთში. აქ გამოიგითხა მცხეთა. — მეთევსეებმა მას მისცეს საჭმელი — ჰური. ჯავახეთის ახალ-ქალაქიდგან მოვიდა ქალაქ ურბნისში. ურბნისიდგან, წამდენიმე დღის შემდეგ, დიდ-ძალხალხთან ერთად მოვიდა არმაზში. აქ მოდიოდა ხალხი ყველა გუთხიდგან არმაზის და ზადენის მოსალაგაგად.

ხალხის ცრუ-მოწმუნეობამ ააღელვა ნინო. იგი დიდის სიმწუხვარით უყურებდა იმას, რაც ხდებოდა მის თვალ-წინ. — სთხოვა ნინომ ღმერთს, რომ მისთვის მიეცა ძალა ამ წარმართ ხალხის ჭეშმარიტ გზაზე დასაყუენებლად: შუადღისას ასტუდა დიდი ქარიშხალი სეტყვით და მთელი მლოცავი ხალხის გუნდი განახნია. ამის შემდეგ ნინო დასასლდა მცხეთაში. დაიწყო ქადაგება და ხალხის სწავლა და აკადემოეების გურნება სხვა-და-სხვა წამლებით და ჯვრით. პირველი მოწაფე მისი იყო აბიასთარი და მისი ცოლ-შვილი, აგრეთვე მეფის ზოგიერთი კარის კაცები და თვით მირიანის მეუღლე ნანა, რომელიც მოაჩინა ნინომ დიდი-ხნის სწეულებიანგან. მირიანი გაკვირვებული იყო, რომ ცოლი მოურჩია. მოიწვია ნინო და დიდხანს ესაუბრა ქრისტეს სჯულზე.

ბოლოს მირიანმა გამოიწერა საბერძნეთიდგან მღვდლე-

ბი და თავის ხალხითურთ მოინათლა. იქ, სადაც იყო
წარმართის კერები, აღმართეს სის ჯვარი და ხალხი მას
თაყვანსა სცემდა. იქ, სადაც იყო მეფის ბაღი (მცხეთა-
ში), დაიწიეს შენება პირველის ეკლესიისა. რომის იმ-
პერატორმა გოსტანტინე დიდმა დიდის სიხარულით მი-
იღო მიწიანის და ქართველების მოქცევის ამბავი და
მასინკე მძევლად მყოფი ბაქარი, შეიღო მიწიანისა, გაა-
ნთავისუფლა.

ნინო, გახარებული საქმის ამ გვარად წარმართვისა
გამო, წავიდა საქართველოს სსკა ადგილებში და ყველგან
ასწავლიდა და უჭადაგებდა ხალხს. მალე მოაქცია ყველანი
მისი სწავლა მოეფინა მთიულეთსაც.

შეიღო წლის შემდეგ (325 წ.) საქართველოს ეკლესიის
მეწიერ ანტიოქიის საპატრიარქოს.

ამ ნაირად მოხდა ქრისტიანობის მიღება ქართველ-
თაგან, ქრისტიანობამ მკიდროდ შეაერთა ქართველები
და ჩამოაგდო მათში ძმური სიყვარული.

ი ა.

ქრისტიანობის მიღებიდან ვიდრე ვახტანგ გორგ-
ასლანამდე.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მიწიანი გაემგზავ-
რა იერუსალიმში ქრისტეს საფლავის თაყვანის-საცემლად.
მივიდა იერუსალიმში და იმპერატორის თანხმობით
ასშენა ტაძარი ვატიკანისა ჯვარისა. იქიდან რამ
წამს დაბრუნდა, ვახუთი შემოუერთა თავისს სამე-

ფოს, წადგან მისი მმართველი რევი გარდაცვლი-
ლიყო. თვითონაც გარდასცა მეუღლას ბაქარს ჭ მოკვდა
342 წ.

ბაქარმა მამაზე ნაკლები სიკეთე არ დათესა საქარ-
თველში. მოიწვია საბერძნეთიდან ნასწავლი კაცები.
ეკვლიანებთან ერთად ააშენებინა სკოლები. ეს ნასწავლი
კაცები სკოლებში ასწავლიდნენ ყველა საგნებს ქართულს
ენაზე. აგრეთვე ვაღდებულნი გასადა ესწავლებინათ ბერ-
ძნული და ასსიიერი ენებიც. ყველგან ბაქარის ბრძანე-
ბით ააშენეს მრავალი ტაძრები, რომლებშიაც დააყენა
უკეთესნი მქადაგებელნი სარწმუნოებისა. მათ წყალობით
ძალე ქრისტეს სჯული მიიღეს აფხაზებმა, სეკსურებმა
და ვაგვასიის სხვა ხალხებმაც.

ბაქარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი
მიხრატ III 364 წ. ამის მეუღლას იყო მშვიდობიანი და
მეგობრული კავშირით დაზავებული რომის იმპერიასთან,
რომელიც ემზადებოდა სპარსეთთან საომრად. ამის შვი-
ლის კარაზბაკურის დროს სპარსებმა დაიმორჩილეს ბეკ-
რი ადგილები და სთხოვეს სომხებს და ქართველებს,
რომ ყოველ წელიწადს მათთვის ხარკი ეძლიათ. კარაზ-
ბაკურს შეეშინდა და ვასეთის ხეში დაიმაფა, თუმცა
მას ერისთავები სპარსებთან შებმას აძიებდნენ. სპარ-
სეთის ჯარი შემოვიდა საქართველში. ამათ, თბი-
ლისში, სოლოლაკის გორაზე ააშენეს სიმაგრე, წოდებუ-
ლი „შურის ციხედ“, რომელშიაც ჩააყენეს თავისი ჯა-
რები. ხალხი შეავიწროვეს ჭ ხარკი დაადგეს. სპარსე-
ლები იმ დროდის იყვნენ საქართველში, მინამ მეფე
ქართველთა არ დაჭვირდა ხარკის მიცემას და არ დაუთმო

მათ აღმოსავლეთის ნაწილი კასეთისა და განჯის მხარე (აჩანი) და მძევალი ან მისცა.

რომის იმპერატორს ან მოეწონა კარაზბაგურის მოქმედება. დაიპყრო კლარჯეთი არსიანამდის და მის მმართველად დანიშნა სავრომითი. სპარსეთის მეფეს ეწინა. დიდ-ძალი ჯარით დაეცა რომაელებს, დახლცა იგინი და განდევნა სავრომითი. 393 წ. მოკვდა კარაზბაგური, რომელსაც დაწინა სამი მტირე-წლოვანი შვილი. გამეფდა მისი სიმე, რევის შვილი, თრდატი. ამის მეფობაში შესანიშნავი ანა მომხდარა-რა.

405 წ. თრდატის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა კარაზბაგურის შვილი თარსიმან V. ამან საქართველო განათავისუფლა სპარსეთის ვაკუნისაგან და ხარკის მიცემა აღკვეთა. მაგრამ სამი წლის შემდეგ მოკვდა და 408 წ. გამეფდა მისი ძმა მირდატი მე-IV. ეს იყო ამაყი და თავ-მოყვარე კაცი, ან სცდილობდა, რომ საქართველო დაეცვა სპარსებისაგან, რომელთაც უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე. განრისხებული სპარსეთის მეფე 410 წ. წამოვიდა და ერთ შეტაკებაში დაამარცხა მირდატი და ტყვე ჰყო. მოიარა მთელი საქართველო, დაანგრია ეკლესიები და გააოხრა ყველაფერი. მეფის სახლობა და სამღვდელობა შეიხიზნა კახეთის ხეობაში. მირდატი გაგზავნეს ხადადს და იქ მოკვდა. საქართველო საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა.

სპარსების შემოსევის შემდეგ საქართველოს ან ჰყოლია მეფე და ან საკუთარი მმართველი სამი წლის განმავლობაში. 413 წელს, როცა სპარსელებს სსკა ხალხებთან ომი აუტყდათ, ქართველებმა გამეფეს არჩილი, შვილი მირ-

დატ IV-სა. ამან მეგობრული განწყობილება დასდო საბერძნეთის იმპერიასთან და ეკკლესიების შენება და აღდგენა დაიწყო. ეკკლესიები სავსე იყო მოგვებით, რომელნიც სპარსელების შემოსევის დროს დაემკვიდრნენ აქა. მოგვებმა უხივლეს აჩილს. აჩანის და ადირბეიჯანის მმართველები დაეტნენ ქართველებს, მაგრამ აჩილმა დაამარცხა იგინი და დიდ-ძალი ალაფი წაართვა.

434 წ. აჩილი მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი მირდატი V, რომელმაც შეირთო ქალი ბარზაბოდისა, სპარსთა ძეგის ხელის-უფლისაღ ამ ნაირად ჩამოაგდო მეგობრობა ორ სასულმწიფოს შუა, მაგრამ მალე მოკვდა ძველი ყეენი და სპარსეთის ტახტზედ ავიდა იუზდიგერდ II, რომელიც დაეტა ბერძნების ჯარს ნიზიბისში და განდევნა იქიდგან; მერე ადირბეიჯანის მმართველს უბრძანა დაეპყრო სომხეთი და საქართველო და დაეყენებინა აქ მრავალი მოგვები და ამასთანავე წერილით დაიბარა ქართველთა და სომხთა ჯარები ჭუნების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამასობაში მოკვდა (446 წ.) მირდატი V, რომელსაც დაჩნა 7 წლის ვაჟი ვახტანგი.

თუმიცა სპარსელები დიდად აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში, თუმიცა ეკკლესიებს, სკოლებს ანგრევდნენ და მოგვებს უყენებდნენ ქართველებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობამ მკვიდრი ფესვები გაიდგა საქართველოში.

ამავე დროს შემოიღეს საქართველოში ახალი ასოები — ხუცურნი, რომელთაც მოიგონა ჯაყელმა. ამ ახალი ანბანის შემწეობით სწერდნენ და სთარგმნიდნენ საღვთო

წიგნებსა. სასაჩუბა პირველად გადმოთარგმნეს კახტან-
გის დედის საგდუხტისათვის.

კახტანგ გორგასალი, მიწდატ მე-Ⅴ შვილი.
(446—499 წ.)

დაბადებისათნაკე კახტანგი აღსაზრდელად მისცეს
ქართლის ერისთავს და საქართველოს ჯარის წინამძ-
ღელს, საურმაგს. ამის სიკვდილის შემდეგ ზრდიდნენ
კახტანგს ჯარის ახალი წინამძღელი ჯუანშერი და მთა-
კარ-ეპისკოპოსი მიქელი. ამათგან კახტანგი, გარდა ფი-
ზიკურ განვითარებისა, სწავლობდა ღვთის მეტყუელებს
და სხვა საგნებს; ამათვე ჩაუნერგეს გულში დაობლე-
ბულს მოძივალს მეუეს ღრმა სიუკარული ქართველთა
ერისადმი.

კახტანგის დაჭახუკებადვე სამეფოს ჭმართაკდა მისი
დედა—საგდუხტ—რვა წელს (446 წლიდგან 454 წ.)
ამ დროს დიდი უბედურება ეწვია საქართველოს. სპარ-
სეთის მეფემ ივზდიგარდმა, რომელმაც სრულიად დაამ-
ხრ და დასუსტა სომხეთის სამეფო, მოინდომა საქარ-
თველოს წახდენაც, რადგან ქართველები ქრისტიანობას
თავს არ ანებებდნენ. საქართველოს დარბევა მიწდობილი
ქქონდა ადირბეჯანის მმართველს, ბარჩაბოდს. მაგრამ
დედოფალმა საგდუხტამ—ბარჩაბოდის ასულმა—შეაბრ-
ლა მამას თავი თვისი და საქართველო. ამის გამო თუძცა

მან ალარ შეასრულა თავისი მეფის ბრძანება, მაგრამ მაინც
საქართველოში გამოგზავნა ზოროასტრის სჯულის
მღვდლები — მოგენი, რომელნიც მოწიწებით შეუდგნენ ამ
სჯულის გავრცელებას ქართველებში. ამას გარდა 449 წ.
შემოესივნენ ოსები საქართველოს, ააოხრეს ქართლი და
დიდძალი ხალხი ტყვე ჰყვეს და მათ შორის ვახტანგის
დაც. მერე შეესივნენ ალბანიას (ვახუთს), გააოხრეს ქვე-
ყანა და დაღესტანში გადავიდნენ, აქედან დაბრუნდნენ
თავის ქვეყანაში. 452 წელს ბერძნებმა დაიპყრეს აფხა-
ზეთი და ერთი ნაწილი სამეგრელოსი.

ამასობაში ვახტანგი შეიქმნა 15 წლისა და 454
წელს გამეფდა. ეს იყო ჯან-მრთელი, მაღალი და ლა-
მაზი უმაწვილი ვატი. ვახტანგი, აღვიდა-რა ტახ-
ტზე, გამოაცხადა, რომ უეჭველად სამგიაროს გა-
დაუსდის ოსებს და მეგობრული განწყობილება ექ-
მნება სპარსეთთან და სპარსეთთან. 455 წ. სრუ-
ლიად დამზადებული იყო ვახტანგი საომრად. მის ჯარ-
ში, ქართველებს გარდა, იყვნენ მოწვეულნი ყველა ის ხა-
ლხები, რომელნიც დაჩაგრულნი იყვნენ ოსებისაგან.
მდინარე აჩაგვის შორი-ახლო, მუხრანის მინდორში,
ასაღგაზდა ვახტანგმა დახედა თავის ჯარს და ძლიან
გაუსარდა, რომ ბეომარნი მიეგებნენ აღტაცებით და კარ-
გის მოწყობილობით. შვიდ დღეს იმარხულებს ჯარებმა
და ილოტეს, მერე ვახტანგმა სამეფოს მმართველად და-
სვა თავისი დედა, და თითონ გაემგზავრა დაკილის ყუ-
ლიდგან ოსეთისკენ. ეს უელი გაემგზავრებინათ ოსებს. ომი
დაიწყო ორთა შუა ბრძოლით; თვით მეფე ვახტანგმა
გამოიწვია გამოჩენილნი მებრძოლნი: თარსან ქაზარეული

და ოსი ბაყათარი, და ესენი დასძლია. მერე ჯარს უბრძანა შეჭსკოდა მტრებს. შეშინებული ოსები გაიქცნენ, ქართველები გამოედევნენ და ააოხრეს მათი ქვეყანა. ვასტანგმა დაამარცხა ქასარეკელი, ზაჭანიკი, გაიარა მიწა ოსებისა, ჩერქეზებისა, გააჩთავისუფლა თავისი და დაეკლა ტყვეთ წაუვანინი ქართლიდგან, წაართვა მრავალი ცხენი და სხვა საქონელი და აოხრა ყეთიდგან საქართველოში დაბრუნდა.

დაბრუნდა თუ არა, მასშინვე გაუგზავნა სზარსკეთის მეფეს ორმუხდს, იეზდიგერდის შვილს, დიდძალი საჩუქარი და სთხოვა ცოლად ქალი. ორმუხდს იამა გულგეთილობა და გმირული მოქმედება ვასტანგისა და შეუსრულა მას სურვილი.

მეოთხე საუკუნის დამლევეს კლარჯეთის საერისთონი დაზურობილი იყვნენ ბერძნებისაგან. 452 წ. კლარჯის გუბატემ მოინდომა გამეფება, რის გამო შეაერთა აჭარისა ქართველნი და ჯარისკის სამეფო დაამყარა. ბოლომდე ისე გაძლიერდა, რომ მოინდომა სვანეთის დაზურობაც. ამასობაში ბერძნებმაც მოინდომეს სზარსკეთის დასავლეთი მიწების დაჭერა.

სზარსკეთის მეფემ ორმუხდმა გამოუგზავნა ვასტანგს თავისი ჯარები და სთხოვა ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლა დაეწყო. ვასტანგსაც ეს უნდოდა. მეფე დარწმუნდებოდა — განწყობილ ჯარით მიადგა ცისე ვარსაზოლს, მაგრამ ვერ აიღო. შემოარტყა ერთი ნაწილი ჯარი და მეორეთი შევიდა ზონტოში (ჯარისტანი). გუბატე ვერ გაუძარდა

და გაიქცა კონსტანტინოპოლს (466 წ.), მეფე ჯეონ დიდთან. კონსტანტინოპოლის აიღო ანსიანძორი, კელადი, სტერი და დაატყვევა კაი ძალი სალხი, სსკათა შორის მღვდლებიც, რომელთაც მოეპყრა ჰატივიტ და გულ-გეთილად: ბეკნი ამთვან გაანთავისუფლა. ციხეში შექმნილ ვეგდულ სალხს ძალიან მოეწონა კონსტანტინოპოლის გულ-გეთილობა. დაიღო წაკვი. ციხის მცხოვრებლებმა კონსტანტინოპოლს სახუქად მიართვეს 1,000 ლიტრა ოქრო და 500 ნაჭერი ძვირფასი ფარჩეული.

იმპერატორ ჯეონმა მოინდომა დასაკება კონსტანტინოპოლის მხლელად იმ პირობით, რომ სპარსთა ჯარი გაეწევიდა. მეფე დათანხმდა. გაატყვევა ქართველთა ჯარები სპარსელების ჯარებისაგან. ბერძნები დაეცნენ სპარსელებს. ასენი დამარცხდნენ. თავის-თავის გასამართლებლად სპარსეთის მეფის წინაშე კონსტანტინოპოლი დაეცა ბერძნების დაღალულ ჯარს, სრულიად დამარცხდა და განდევნა შავი-ზღვის ნაპირებისკენ. ჯეონი, რომელიც პონტოსს მოსულიყო, ძალიან გაჭკვირდა კონსტანტინოპოლის ამ გარე სექციულით, მაგრამ კონსტანტინოპოლის ბრძოლის მიხედვით გადააბრალა ბერძნების ჯარების წინამძღოლს — პოლიკარპოსს. შეიკრა წაკვი ჯეონსა და კონსტანტინოპოლის შორის. ამ წაკვი კონსტანტინოპოლს დაუბრუნდა ეგვიპტის ხაწილები დასაკლავთ სექციულით, გუბამე განდევნილ იქნა კონსტანტინოპოლს. ამის შემდეგ კონსტანტინოპოლი ჯეონის სახელი, რომელსაც მზითვად მიეცა აფსარეთი.

წაკვის შემდეგ კონსტანტინოპოლის მთავარი აფსარეთის ქვეყნები. აფსარეთის მთელი მონასტრები, ჩამოაგდო წე-

სიერება და გამარჯვებული დაბრუნდა თავის სატასტო ქალაქში.

ვასტანგი ამის შემდეგ ძალიან სასტიკად ეპყრობოდა საქართველოში მყოფ სპარსელებს და მოგვებს. სპარსეთის მეფეს არ იამა მეფის ამ გვარი ქტევს და უიერო მეტად ვი მისი ჯარების გაწყვეტა და ზავ-მეგობრობის დადება საბერძნეთთან. ახლად გამეფებული სპარსეთის მეფე — ფირუზი (ძმა ორმუზდისა) დიდ-ძალი ჯარით დაეცა სომხეთს და ალხანას, გააოხრა ეს ქვეყნები და შემოესია საქართველოს.

ვასტანგის თხოვნით ლეონმა გამოუგზავნა მეფეს 80,000 კაცი. საქართველოში სპარსელების ჯარებს დახვდა მაგარი ცხეები, რომელთაც მტერს გაუძნელეს მოქმედება. ფირუზმა გაიგო თუ არა ბერძნების ჯარები მოვიდნენო, მაშინვე შერიგება სთხოვა ვასტანგს იმ პირობით, რომ მოგვებისთვის ნება მიეცა საქართველოში ცეცხლთაყვანის-მცემლობა გაეგრცელებინათ. ვასტანგმა არ მიიღო ეს პირობა, მაშინ ფირუზმა გამოუგზავნა ვასტანგს ძვირფასი საჩუქრები, ძვირფასი სამეფო გვირგვინი და იწვევდა შერიგებაზედ მოსალაზარაკებლად. ვასტანგმა მიიღო ეს საჩუქრები და თავის მხრით გაუგზავნა მას 500 მონა და 1000 მსკვადი, 500 ძვირფასი ფარჩა და მერე მიეგება ფირუზს.

ამ ზავის ძალით საქართველო სრულიად თავისუფალ და სპარსეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ შეიქმნა და ეს ზავი დაგვირგვინდა მით, რომ ფირუზს ვასტანგმა მიათხოვა თავისი და. ვასტანგისავე შუამავლობით სა-

ბერძნეთმა და სპარსეთმა მეგობრული ზავი შეჭკრეს ურთიერთ შორის.

ამ ნაირი გაელენა ჭქონდა საქართველოს ერს ვახტანგ მეფის დროს მასშინდელ უძლიერესს ხალხების ცხოვრების მიმდინარეობაზე.

შემოფარგლული და განთავისუფლებული საქართველო ვახტანგმა გაჭყო ათ საერისთოდ ღერისთავებად დასვა თავისი გამოჩენილი საზღვრები. მერე გამოეთხოვა თავის პაწაწინა შვილს, დარის, და 10,000 უკეთეს ჯარით გაემგზავრა იერუსალიმის მოსალოცავად. იქიდგან წავიდა სპარსეთს. სპარსეთის მეფემ გაიყოლია ინდუსტანს სხვა-და-სხვა ხალხების დასაპყრობად. აქედგან, სხვა განძეულთა შორის, დაბრუნებისას მოიტანეს ქართველებმა აბრეშუმის ჭიის თესლი.

როცა დაბრუნდა ვახტანგი საქართველოში, ჩვენს ეკლესიას სრულიად განთავისუფლა გარეშე საპატრიარქოს დამოკიდებულებისაგან. დააწესა საგუთარი საპატრიარქო, რომელსაც შეადგენდა თორმეტი საეპისკოპოსო ერთი პატრიარქის დამოკიდებულების ქვეშ. აგრეთვე საბერძნეთიდგან გამოიწერა სამღვდელთა პირნი, და ასრე განამტკიცა ქრისტიანობა საქართველოში.

მეფე ვახტანგსვე ეკუთვნის თბილისის აშენების დაწყება. გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ის ადგილი, სადაც ესლა თბილისია მოშენებული, წინეთ იყო მოცული დიდის უტეხარის ტყით. ამ ტყეში ერთსელ მონადირა ვახტანგმა. აათრინეს ხოხობი, რომელსაც მეფემ გამო-

ადეკნა თავისი ქორი ზ მუკე თვითონაც ცხენის ჭენ-
ბით დაედეკნა. მივიდნენ ზ სსხეს, რომ ქორი და სო-
სობი ჩაცვიკნულან წყალში და მოთუთქელან. მეუკეს ძა-
ლიან მოეწონა ეს წყარო და მისი მიდამო. მალე დაიწ-
ყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბილი (ტფილი)
წყლების გამო დაარქვა თბილისი ანუ ტფილისი.

საქართველო რომ ამ გვარად გაძლიერდა, საბერ-
ძნეთში ლეონის სიკვდილის შემდეგ ბერძენი ცვლილება
მოსდა და გამოეფდა ანასტას, მტერი ქრისტიანობისა.

სპარსეთში გამოეფდა ფირყის შვილი—კობადი,
კაცი ცბიერი და მეომარი, რომელმაც მოინდომა სპარს-
ეთის სამეფოს გაძლიერება და გაგანიერება. კობადს
უნდოდა, რომ გასტანგს შემწეობა მიერა მისთვის წინა-
აღმდეგ საბერძნეთისა. კობადმა გამოუგზავნა მეუკეს მო-
ციქულები. გასტანგმა აჩაფერი შემწეობა არ მისცა, თუ-
მცა კარგად იცოდა, რომ ასეთი კადნიერება იაფად არ
დაუჯდებოდა.

უკელანი მოელოდნენ კობადის შემოსევას, ამიტომ
შეისიზნენ მთებში; მეუკემ კი გაამაგრა მცხეთა და ცისის-
მცველებად დანიშნა ერისთავები: დიმიტრი, ნერსე და
ბივრიტიანი, თვითონ კი გამაგრდა უჯარმისში.

მართლაც, კობადი შემოვიდა საქართველოში. მო-
აოხრა ქიზიუი, აიღო ჭერმის და ველის ციხეები, მერე
მოადგა გასტანგს. სამ დღეს გაგრძელდა ბრძოლა. ორივე
მხრივ მრავალი დაიხოცა. მეოთხე დღეს, დილას, შეესია
გასტანგი მტერს ზ უათლავი უყო. გასტანგი მტრის შიგ

შუა გუელში შეიჭრა, მოჭკლა შვილი კობადისა და თითონაც მწარედ დაიჭრა. ბრძოლა შუა-დღემდის გაგრძელდა. ბოლოს მტრები გაიქცნენ—ქართველებს კი დიდძალი აღაფი დარჩათ.

მაგრამ რაწამს სხარსელებმა გაიგეს ვახტანგის ჭრილობა, გამსწკდნენ და სელ-ძეორედ შემოუტიეს ქართველებს. აქედან სხარსელები გადავიდნენ მტკვარზე, დაანგრეს თბილისი, აჩმაჩის ციხე და დაიპყრეს ქართლი, მცხეთა კი ვერ აიღეს.

სამწუხაროდ, ჭრილობამ ბოლო მოუღო მძლავრს მეფეს. ამან თავის მოადგილედ დანიშნა თავისი შვილი დანი, ორი უძეწოლი შვილები დასვა ტაშის-გარის, წუნდის და აფხაზეთის ერისთავებად და მალე გარდაიცვალა—499 წელს. ეს მეფე ჰმარხია მცხეთის ეკლესიის მდევანტანგმა ასრეთი ანდრეძი დაუტოვა ქართველებს: უშიშარნი იყავით და გიუყარდეთ ერთმანეთით. მის მიერ მოჭრილ იუულს აწერია **II-K** (ვახტანგი).

ვახტანგ გორგასალის მეძვიდრენი

(500 — 575 წ.)

ქართლიდან სხარსელების ჯარი გაემგზავრა კარსუქლასქისკენ (არზრუმი), რომელსაც უახლოვდებოდნენ ბერძნების ჯარები. განძინებული მტრები შესვდნენ ერთმანეთს კარსიფორის ველზე. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ორივე მხრივ დაისოცა დიდძალი მეომარი, რის-გამო სხარსელებმაცა და ბერძნებმაც შეახერეს ბრძოლა. მაგრამ მაინც შემდეგში ბერძნები სრულიად დამარცხებულნი დარ-

ჩნენ. კობაძმა 80,000 ჯარის კაცი გასწევიტა, აიღო მრავალი ქალაქები და მასშინ შეუჩიგდა მტერს, როცა მიიღო ანასტასოსგან ურიცხვი საჩუქარი.

ამ ნაირად კობაძმა დაიპყრო საბერძნეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, სომხეთი და თითქმის მთელი საქართველო. ამანვე გაამაგრა დარბეისი უელი. კობაძს საზოგადოდ დიდი გაკლენა ჰქონდა საქართველოზე. ამ დროებში მეფე დანიმ სატასტო ქულაქად გასადა თბილისი, რომელსაც შემოაკლო გალაკანი, მცხეთა კი დარჩა მხოლოდ ადგილ სამეოფელად საქართველოს კათალიკოზისა.

დანიმ იმეფა 499—514 წლამდე, ბაქარმა II 514 წ. 528 წ., ფარსმან VI 528—542 წ., ფარსმან VI 542—577 წ., ბაკურმა III 557—575 წლამდე. უკვლავს მეფენი თავის მეფობაში სცდილობდნენ წმინდათ შეენახათ ქრისტეს სარწმუნოება, რის გამო აშენებდნენ და აახლებდნენ ეკლესიებს.

ფარსმან VI დროს ასურეთიდან მოვიდნენ ცამეტნი მამანი (ბერნი), რომელთაც ააშენეს მონასტრები. *) ამ მონასტრებში ეს წმინდანნი ასწავლიდნენ ხალხს და ღრმად უნერგავდნენ ქრისტეს სჯულს, ასე რომ ცეცხლ-

*) იოანე, აბიბოსი, ანტონი, დავითი, ზენონი, ისიდორე, ისე, იოსები, მიქელი, პიროსი, სტეფანე, შიო და თადე. პირველმა ააშენა ზედაზენის მონასტერი, მეორემ ნეკრესისა, ანტონიმ მარტყოფისა, დავითმა გარეჯისა, ზენონმა იყალთოსი, ისიდორემ სამთავისისა, ისემ წილკნისა, მიქელმა ულუმბოსი, პიროსმა ბრეთისა, იოსებმა ალავერდისა, შიომ შიომღვიმისა, სტეფანემ ხირსისა და სხვ.

თავის - მტემლობას თითქმის სრულიად შემოკვეცა ფრთები.

ამაკე დროს ეკუთვნის არაგვის და ქსნის ერისთავების ჩამომავლობის შესახებ პირველი ცნობანი. ზეპირგარდმოცემა გვეუბნება, რომ ქსნის ხეკელებსა და არაგვის ხეკელებ შორის ყოველთვის წმ. გიორგის დღესასწაულს ხდებოდა ჩხუბი. ამის მიზეზი იყო თვით ეს ეკლესია, რომელიც მდებარეობდა ამ ორივე ხეკების შუამიჯნასზე. არაგველებსაც უნდოდათ დაესაკუთრებინათ და ქსნელებსაც. ერთხელ წმ. გიორგის დღეობასზე, სსკათა შორის, მივიდნენ ძმები ოსები — დუდაჩუკოები, რომელთაც მოარიგეს და დაამშვიდეს ორივე ხეკელები. ამ ხეკელებმა პატრიარქის-ცემისათვის მოიწვიეს ეს ძმები და დასვეს თავის ერისთავებად: ერთი არაგვის ხეობაში, მეორე ქსნისაში. თვით მეფემაც დაამტკიცა ესენი ერისთავებად.

ამ დროს, ე. ი. მეექვსე საუკუნეში ლაზიკა დაერქვა არა მარტო იმ ქვეყანას, რომელშიაც თვით ლაზები სცხორებდნენ, არამედ გურიასა და სამეგრელოსაც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ვასტანგ გორგასასლის სიკვდილის შემდეგ ბერძნებმა ისარგებლეს დაჩის სისუსტით და ხელ-ახლად აღადგინეს ლაზიკის სამეფო, რომელიც დაიპყრეს გუბაძის ნათესაებმა: დამნაძემ და მერცხატემ. ცატეს პირველად მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სპარსელებთან, რომელნიც იმ დროს მოვლობობდნენ საქართველოს, მერე, იმის შიშის გამო, რომ

მოგვებს ექნებათ ცუდი გაკლენა ხალხსეო, წავიდა კონსტანტინოპოლს, შეერთო იქ ბერძნის ქალი და იმპერატორისაგან ლაზიკის მეფედ აღიარებულ იქმნა. იმპერატორმა დიდი შემწეობა აღუთქვა ცატეს, რომელიც ლაზიკაში დაბრუნდა, როგორც მეფე. დაბრუნდა თუ არა ცატე, მაშინვე ლაზებმა განდევნეს სპარსელები და ამით დამოკიდებულებიდან გამოვიდნენ.

ეს იყო მიზეზი, რომ 523 წელს საზრისეთის დიდი ჯარი მიადგა ლაზისტანს. მოხდა ომი. ლაზების მხარე დაიჭირეს ბერძნებმა. ამ ომებს ცუდი შედეგი ჰქონდათ საქართველოსთვის. აბუხარს მოსული ბერძენი ქართველთაკადთაგანი სიმშვიდის მოსაპოვებლად წავიდა საბერძნეთს, და ზოგიერთი იმათგან სამუდამოდ დაწინა იქვე. ეს ომი გაგრძელდა 10 წელს. ამ გაჭირებისა და არეულობის დროს მოკვდა ცატე (528 წ.) და მის მოადგილედ გახდა შვილი მისი გუბამე II. ბოლოს 528 წ. ზავი შეიკრა ბერძნებსა და სპარსელებს შუა. ამ ზავის ძალით სპარსელებმა დასტოვეს ლაზისტანი და ბერძნები კიდევ გახდნენ მის მიფლობელად.

ბერძნებმა მაგარსა და მიუდგომელ ადგილას, შავი ზღვის პირად, ააშენეს ციხე — ჰეტრა (ჭკა), რომელიც უძლეველი გახდა მტრებისაგან. აქაური ვაჭრობა და ადგილობრვად მიტოვდა გადავიდა ბერძნების ხელში; თვით აუცილებელ და ცხოვრებისათვის უსაჭიროებს საგნებს დაადეს დიდი ბაჟი, მაგ. ჰურს, მარჩისა და ამ ნაირად შეაწირვეს ლაზისტანის ქართველები; გარდა ამისა, თვით ბერძნების მმართველნი ცუდად ეპყრობოდნენ ხალხს. ამათზე უკმაყოფილების გამოსაცხადებლად დესპანები გაგ-

ზანეს კონსტანტინოპოლს, სადაც არა თუ გაუგონეს და ყურადღება მიაქციეს მათ თხოვნას, არამედ თვით ეს დესპანები დაამწყვდიეს. ამ გვარ მოქმედებამ სრულიად ააღელვს ლაზები, რის გამო სთხოვეს სპარსეთის მეფეს შეეღა და თავის მიფარველობის ქვეშ მიღება. სპარსეთის მეფემ ქასრემ (იგივე ნუშირვანი). აღუსრულა მათ წადილი.

ქასრე იყო კობადის შვილი. სპარსეთის ტახტზე ავიდა 531 წელს. ამან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ალბანიას, დარუბანდის სიმაგრეებს და დაღესტანს. ერთი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც დაიშრა ალბანიის სამეფო და ხალხი ამ სამეფოსა განიბნა. ამ ქვეყანას ხშირად შემოესიოდა ხოლმე ჩრდილოეთის გელურნი ხალხები: ქაზარეკელები, ჭუნები და სსკ. იმ დროს, როდესაც კობადი მომბდა საბერძნეთის იმპერიასთან, ნუშირვანი მოქმედებდა ამ მთებში. ნუშირვანმა დაიმორჩილა თურქმენები, გაამაგრა დარუბანდი და მამის თანხმობით დააწესა სამი საყაენო: თაბასარანისა, დარუბანდისა და შირვანისა. შირვანის საყაენოს ნაწილს შეადგენდენ, ალბანიის გარდა, განჯის და ყარაბაღის მიწები ანუ არანი. ქასრემ გაამრავლა მცხოვრებნი დარუბანდში და ააგო დიდი ციხე, რომელიც ერთი მხრით სწვდებოდა კასპიის ზღვას, მეორეს მხრით კავკასიის მთებს, და ამ ციხის სიგრძეზე დააყენა მცველები. შირვანის საყაენოში აგრეთვე ააგო ციხე—შირვანი.

ქასრე საზოგადოდ დიდ მნიშვნელობას აძლევდა

გაგვასიოს დაპყრობას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქასრემ ასრე ადვილად დაუჭერს ლაშებს და მიიღო მათი თხოვნა. ქასრემ იფიქრა, რომ ლაშების დამორჩილების შემდეგ, ადვილად დაიპყრობ ჩიონის სეობას და შავი ზღვის ნაპირებს, და ამის შემდეგ მნელი არ იქნება თვით საბერძნეთთან ომიც და კონსტანტინოპოლის აღებაც. ამის გამო ქასრემ დაარღვია შავი ბერძნეთთან და 541 წ. გაემგზავრა ლაშების ქვეყანაში.

ლაშების დესპანები იყვნენ გზის მანკენებელნი და ბელადნი სპარსელების ჯარისა. სპარსელები რომ შევიდნენ ჯაზიკაში, წინ დასვდათ უტესარი ტყეები: გზები თითქმის არსად იყო. ამიტომ სჩესავდნენ ტყეებს და ისე მიდიოდნენ. სპარსელები მივიდნენ თუ არა, ლაშების მეფე გამოეტყდა ნუშირვანს და სრულიად დაემორჩილა მას. ქასრე არ გაჩერდა. გაგზავნა ჯარი ანაბადის წინამძღოლობით ცისის პეტრას ასაღებად. ამ ციხეში გამაგრებულიყვნენ ბერძნები. ანაბადი სრულიად დაამარცხეს. ნუშირვანმა ჯარი მიუსია და უბრძანა ისრებით შეარაღებულებს ქალაქის კედლები დაეგრიათ. მართლაც მალე ისარი მოარტყეს თვით პეტრას გამგეს — იონე ციბუსს, და კედელიც გატყეს. შეშინებული ბერძნის ჯარები დაემორჩილნენ სპარსელებს. ქასრემ იშოვა ციხეში დიდძალი განძეული. თავის ჯარები ჩააყენა პეტრასში და საჩქაროდ წავიდა სპარსეთს, რომელსაც დასავლეთის მხრით დაეტყვენ ბერძნების ჯარები. ბერძნების აქ და სპარსელების ლაზიკაში გამარჯვებამ ჩამოკდომ მათ შუა შავი 545 წ. 4 წლის ვადით.

ლაზიკაში ქსრეს ბრძანებით მოგვები ბეჭითად ავრცელებდნენ ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობას. მაგრამ ხალხი ძალიან უგულოდ ეკიდებოდა მოგვების სწავლას, ხოლო ქრისტიანობას უფრო მოწიწებით ითვისებდა. ამისათვის ქსრემ გადასწევიტა, რომ მოეკლა გუბამე და ხალხი გადაესახლებინა თავის ვრცელ სამეფოს სსკა-და-სსკა ადგილებში; შავი ზღვის პირებზე-გი ახალშენების გამაართვა უნდოდა. გუბამემ ძალე გაუგო განზრახვა. სინანულთ შეესკეწა იუსტინიანეს, ეპიტაიბინა მათვის დანაშაულობანი, და მოშეულებოდა. იმპერატორმა მოაშეკლა 7,000 მეომარი ბერძენი და 1000 ზანგი და გამეუგზავნა ფული დასაქირავებლად მეშველ ჯარისა აღანიდგან.

549 წ. ბერძნები შემოერთუნენ ცისე პეტრას, რომელიც ძალიან გაემაგრებინათ სპარსელებს. დიდი სნის ბრძოლის შემდეგ პეტრას აღებულ იქმნა 551 წელს. სპარსელების ჯარი ორ რაზმად გაიყო. ერთმა დაიპყრო აფსაზეთი და წებელდა. ეს რაზმი ხალხმა დიდხანს არ აბოგინა და დას-დასად გაწევიტა. მეორე რაზმი მერმერკის წინამძღოლობით რიონზე გადავიდა და მეკლ-სენაგისკენ წავიდა. აქ ბერძნებსაც ჭეუანდათ დაეუბნებულთ თავისი ჯარები.

ლაზებმა დაანგრირეს შორაპნის, კარცისის და სკანდის სიმაგრეები, რომ სპარსელები ვერ გამაგრებულენ მათში. მერმერკი წავიდა და სკანდა აიღო, გამაგრდა და შიგ ჯარები ჩაყენა.

მერმერკის უნდოდა ბერძნების ბანაკი აეღო, მაგრამ ის სრულიად დატოვებული დასკდა. აქედგან დაბრუნდა იგი.

ძველ-სენაკში და იქიდგან მაგიდა ქუთაისს წამთრის გა-
სატარებლად. ამან ხელ-ახლად გაამაგრა ქუთაისი და შო-
რავანი, და 554 წლამდე თითქმის მთელი იმერეთი და-
იპყრო. გუბაძე იმალებოდა მთებში და არ ეკარებოდა
სზარსელებს. 554 წ. ავად-ყოფი მერმეტი მოიყვანეს
მცხეთაში, სადაც ის მოკვდა. ქასრემ ამის მოადგილედ
დანიშნა ნაკორჩგანი. ამის წინამძღოლობის დროს ყო-
ველთვის მარცხდებოდნენ სზარსელები, ბოლოს ბერძნე-
ბმა ერთს შეტაკებაში წაართვეს ნაკორჩგანს 10,000
კაცი & თითონაც ძლიერ-ძლიუობით გაიქცა.

ამდენმა უბედურებამ, ჯარების უხყოფილ შრომამ &
სიასლის ღვრამ ქასრე დაარწმუნა, რომ ვერას გასდუ-
ბოდა, რადგან თვით ადგილობრივი ხალხი საშინ-
ლად ეწინააღმდეგებოდა სზარსელებს. ამის გამო ამ ქვე-
ყნების დაპყრობას უგულოდ ეკიდებოდა. ამით ისარ-
გებლეს ბერძნებმა; რომელთაც მოინდომეს სრულიად და-
ეპყრათ ლაზიკა. აღსასრულებლად თვისის განწრასვისა
ბერძნებმა მოჭკლეს გუბაძე, — რომ სზარსელებთან შერიგე-
ბის შემდეგ შემცილებელი არა ჰყოლოდათ. მართლაც
561 წელს იუსტინიანე და ქასრე შერიგდნენ. ამ შერი-
გების ძალით საქართველოს მიენიჭა თავისუფლება რო-
გორც ვაჭრობის მხრით, ისე სჯულისა; გარდა ამისა
ლაზიკა სრულიად განთავისუფლდა სზარსელების გაკლე-
ნისაგან & გადავიდა ბერძნების ხელში; სზარსეთის მეფეს
დაწია მხოლოდ დარიალის ყელი. ამას გარდა ქასრემ
იუსტინიანესაგან მიიღო წლიური შემოსავალი მთე-
ლის იმპერიისა, — ოც-და-ათი-ათასი ოქროს ზოდი (გუნ-
და, ნაჭერი).

საქართველოს დიდი ხანი იყო სწუწოდ სჯულისა და კაჭრობის თავისუფლება. ეს თავისუფლება მიენიჭა იუსტინიანეს და ქსრეს ზავის ძალით. იუსტინიანეს ამ წყალობისათვის დიდ ზატივსა სტემდნენ ქართველები. მაგრამ იგი სსკაფრივად ზატივსაცემი შეიქმნა, რადგან ნება მისცა ქართველებს, რომ ქათალიკოზი ამის შემდეგ ამოეჩინათ ქართველთაგანგე და არა ბერძენთაგან, როგორც აქამდე იყო. თავის გავლენის დასამტკიცებლად იუსტინიანე უყვარებდა გავლენიან პირებს: ქსრის და არაგვის ერისთავებმა მიიღეს სსვატიო ტანისამოსი. სსვათა შორის მან დაიპყრო აფხაზეთი და აგო ბიჭვინტის დიდი ტაძარი, რომელიც აქნამდის არსებობს, აგრეთვე ჩერქესეთში ქრისტიანობა გაავრცელა.

577 წელს საქართველო კადეკ ჩავარდა სპარსეთის ხელში. იუსტინიანეს სიკვდილის შემდეგ გამეფდა უნიჭო იუსტინე II, რომელმაც ჩვენი ქვეყანა დაუთმო ქსრეს. 588 წელს მოკვდა ზაკური და დასტოვა ორი მცირე წლოვანი შვილი. ბურთი და მოედანი დარჩა ქსრეს მოადგილეს, ორმუხდს, რომელმაც საქართველოში გამოგზავნა შვილი თვისი ამბარგევი. ამას, მამის ბრძანების ძალით, უმეფობოდ უნდა დაეტოვებინა საქართველო და ცდილიყო უთანხმოება ჩამოეგდო საქართველოს სსკა-და-სსკა ნაწილებ შორის. ამის გულისათვის ამბარგევმა დაამტკიცა ერისთავების უფლებანი და უბრძანა, რომ არავის დამოჩნებოდნენ, გარდა სპარსეთის მეფისა, რომლისთვის უნდა ეძლიათ ხარკი.

უმეფობა საქართველოში გავრცელდა იმ დრომდე, მინამ სპარსეთს არ შეესივნენ თურქების ელები და

ბერძნები. მასინ აზხარეკმა დასტოვა საქართველო და წავიდა მამის საშველად. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და 586 წელს სთხოვეს იმპერატორს მავრიკეს, რომ დაენიშნა მათთვის მეფედ ერთი ვინმე ჩამომავალთაგანი ვასტანგ-მეფისა. იმპერატორმა აღუსრულა მათ სურვილი: საქართველოს მეფედ დასვა კლარჯეთისა და ჯავახეთის მმართველი (გურატპალატი) გურამი, შვილის-შვილი ვასტანგისა.

ბაგრატიონთ შთამომავლობა

მეფობა გურამისა. (575—600 წ.)

ბაგრატიონები ანუ ბაგრატიდები ჩამომავლობენ ურიების მეფის დავითისაგან. ბაგრატიონთა წინაპარნი, ურიათა გადასახლების დროს, შემოვიდნენ საქართველოში და აქ გამრავლდნენ და გაძლიერდნენ. ბოლოს მიიღეს ქრისტიანობაც. მეექვსე საუკუნეში ერთმა მათაგანმა (გურამმა) შეირთო ვასტანგ-გორგასაჯის ასულის წული. ამ ნათესაობის წყალობით იგი გახდა კლარჯეთის და ჯავახეთის მმართველად. გურამი, რომელიც დაადგინეს საქართველოს მეფედ, გახდა მოთავედ ბ ა გ რ ა ტ იონთ გ ვ ა რ ი ს ა. *)

*) ეს არის მიზეზი, რომ ბაგრატიონთ საგვარეულო ღერბზე გამოხატულია შურდული, რომლითაც მეფე დავითმა მოჰკლა გოლიათი, დავითის ქნარი, სასწორი და კვართი უფლისა, რომელიც მოტანილ იქმნა საქართველოში. ღერბის გარეშემო წარწერაა დავითის ფსალმუნისა: „ეფუცა უფალი და-

გურამის მეფობის პირველ უამს კახეთი ორად გა-
იყო: მარცხენა მხარე ალანისა, კიდრე კავკასიონის
მთებამდე, მიეცა ბაგურ მესამის შვილებს, მარჯვენა კი
(ქიზიყი ანუ გამბეჩოვანი) წაერთვა სპარსეთის მმარ-
თველს და მიეცა გურამის ძმებს.

გურამმა რომ სააქმეები მოაწიგა კახეთში, იმპერატორმა გამოუგზავნა მას დიდ-ძალი ფული და სთხოვა, დაეჭირებინა მთიულე ხალხი, მასთან შეეერთებინა ქართველთა ჯარი და შეჭსეოდა სპარსეთს. გურამმა მოიწვია ოსები, ძურძუკები, დიდოელები და წავიდა ადრბეიჯანის მხარეს. გააოსრეს ეს ქვეყანა და სპარსეთს თავზარი დასცეს. მაგრამ მალე ბარამ-ჩუბინმა სრულიად დაამარცხა ოსმალოს ჯარები, მერე მოვიდა და შეება ქართველებს, რომელნიც აგრეთვე დაამარცხა. ქართველები უკან მოიქცნენ. სპარსეთში ჩამოკარდა უთანხმოება და შინაური შფოთი, რომელიც დაბოლოვდა მით, რომ იმპერატორმა მკრიკემ მიიღო მონაწილეობა მის დამშვიდებაში, რის გამო საქართველო სელ-ასლამს გადავიდა იმპერატორის მოვარეულობის ქვეშ.

გურამის მეფობაში დასრულდა შენება თბილისის სიონისა და დაიდვა საფუძველი მცხეთის ჯვარის ეკლესიისა — იქ, სადა პირველად მიწიან მეფის დროს დასდგეს ჯვარი. გურამისვე მეფობაში აღეყვანა თბილისი. გურამი მოკვდა 600 წელს და გამეფდა უფროსი შვილი მისი — სტეფანოზი I.

ვითს ჭეშმარიტებითა, და არა შეურაცხ-ჰყოს იგი: ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დავსვა საყდართა შენთა“. (131. 11).

სტეფანოზ I (600—619 წ.)

ადარნასე I (619—639 წ.)

მავრიკეს უნდოდა ასალი წეს-განწყობილება შემოეღო თავის ჯარში. ეს არ მოეწონა მის ჯარს. ვიდაც ფოკას წინამძღოლობით დაეცნენ კოსტანტინოპოლს, აიღეს ქალაქი და გაამეფეს ფოკა. ამან მოკლა მავრიკე. ფარკიზმა, სზარსეთის შაჰმა, გარდასწყვიტა მავრიკის გარდასდა იმთავის, გინც ხელი შეასო მის ნათესავ სასლობას. სზარსელები შეესივნენ მცირე აზიას, გაახრეს ეს მხარე, მერე სირია, ანტიოქია, იერუსალიმი აიღეს, შევიდნენ არაბისტანში და ეგვიპტეში. ამ ჭამარჯვებებმა თავზარი დასცა იმპერიას და არავინ იცოდა, რით გათავდებოდა ეს ომები. მხოლოდ ირაკლი, ფოკას შემდეგ გამეფებული, იმედს არ ჰკარგავდა ღ გულად იყო.

საქართველოს მეფე სტეფანოზი ვი ძალიან შეაშინა ფარკიზის გამდიერებამ, რის გამო მან თავის ნებით გადასცა საქართველო სზარსელებს. სზარსელები შემოვიდნენ ამ ქვეყანაშიაც. ქრისტიან ხალხს გაუძნელდა ცხოვრება.

ამასობაში ფარკიზი მიადგა კოსტანტინოპოლესაც. ირაკლი, რომ მისთვის თვალები აება, ჯერ შეურიგდა ღ მერე, ორი წლის განმავლობის შემდეგ, მოიწვია კავკასიის ხალხი და თითონ დაეცა მას.

ქართველების გულის მოსაგებლად ირაკლიმ წინათვე, სტეფანოზის მაგიერ, დანიშნა მეფედ ბაკურ III-ს შვილი ადარნასე (სასანიდის გვარისა), აფხაზეთის მმართველს ლეონს აჩუქა ქალაქი ნიკოფსია.

622 და 623 წლების განმავლობაში ირაკლიმ აიღო სომსეთი, ადირბეუანი და შირვანი. 624 წ. შიგ შუა სპარსეთში უნდოდა წასვლა, მაგრამ დაღალული ქართველები არ გაჰყვნენ.

იმავე დროს სპარსელებს დარუბანიდგან შემოესივნენ ქაზახეკელები და გაუოსრეს ჭეყანა. ირაკლიმ შემოერთა ესენი და დაეცა თბილისს, რომელშიაც სპარსელების ჯარით გამაგრებული იყო სტეფანოზი, აიღო ქალაქი *) კალის გარდა, კალას შემოარტყა ჯარები ადარნასეს წინამძღოლობით და თითონ შეესია სპარსეთს. გაიარა საქართველოს მიწები: გარდაბანი, ბერდუჯი და ლალი. ააშენა აქ მრავალი ეკლესიები. ხალსი და მმართველი ბერდუჯისა კარაზგაგელი სომხის გრიგორიანის სჯულიდგან მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობაზე მოაქცია.

ადარნასემ აიღო კალა და დაატყვევა ჯარის უფროსი, გაატყავა იგი და გაუგზავნა ირაკლის, რომელიც მაშინ იყო კარაზგაგელისას. ამ ნაირადეკ დასაჯეს სტეფანოზი და მისი მომხრენი. სტეფანოზის შეილები გაიქცნენ და დაიმალნენ კლარჯეთის მთებში, ადარნასე კი დაუბრკოლებლად ავიდა თაკის მამა-პაპეულს ტასტზე. ბერძნებს დარჩათ შავი ზღვის ნაპირები და კლარჯეთის ერთი ნაწილი.

629 წელში ირაკლიმ სპარსეთიდან ისევ საქართველოში დაბრუნდა, აქედგან განდევნა ყველა ტერცლ-

*) ირაკლის რომ გაუძნელდა თბილისის ციხის აღება, მაშინ ციხის თავმა დასცინა: წვერი თბისა გაქვსო და კისერი ვაცისა. ირაკლიმ მიუგო: „ვაცი დასავლეთისა შეუმუხრავს რქასა ვერძსა აღმოსავლეთისასა.“

თაყვანის მტკემლები და წავიდა საბერძნეთში.

სტეფანოზ I და მისმა ძმამ დიმიტრიმ საშენეს ჯვარის ეკლესიას მცხეთის პირდაპირ გორის წვერზე. ღრნივე ეს მოღვაწეობი ჭსატთან ამ ტაძრის კედელზე. სტეფანოზის მიერ მოჭრილ ფულის ააწერია **სტეფანოს**.

აღარანასეს მეტადინეობით წესად დაიდო, რომ ქართულთ კათალიკოზის კურთხევა ამის შემდეგ მომხდარიყო საქართველოშივე და არა ანტიოქიაში, როგორც აქამდე იყო. აღარანასე მოკვდა 639 წ. გა-
მეფდა მისი შვილი სტეფანოზი II.

არახნი და მეფენი მირ და არჩილ II.

(663—718 წ..)

აღლახის მოციქული მანქადი, უდიდესი (თ:თრე-
ბის ისტორიის მოწმობით) ყველა მოციქულებზე, გახ-
და მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში მფლობელად მთელის
არახისტანისა, რომლის გაფართოება და გადიდება
მოინდომა, მაგრამ სიკვდილმა (632 წ.) აღარ დაატალა.
ხალიფებმა (აბუბეკრ და ომარ), მანქადის სიკვდილის შემ-
დეგ, გააურტყლეს მანქადიანობა და გააძლიერეს არახის-
ტანი.

არახების გაძლიერების მიზეზად, უმთავრესად, შე-
იქმნა სპარსეთის დასუსტება იმპერატორის ირაკლის
ომების შემდეგ. სპარსეთში დიდხანს ჭსუფევედა შოროთი
და უთანხმოება. ჭსოტაკდნენ ზედი-ზედ მეფეებს და
ახალ პირებს ამეფებდნენ. გარდა იმისა რომ, ირაკლისა-

გან წახდენილ — დასუსტებულ იყო ეს ქვეყანა, თვით ირაკლიც, მრავალი ომებისაგან დამაშვრალი, ყურს არ უგდებდა არაბისტანის საქმეებს. ამით ისარგებლეს არაბებმა. აბუბეკრის ბრძანებით არაბების ჯარების უფროსი ქალედი შევიდა სპარსეთში, დაიპყრო ირანი და ეფრატის ხეობა. ჯარების მეორე ნახევარი შევიდა სირიაში და დაიჭირა ურიასტანის მრავალი ქალაქები, სხვათა შორის იერუსალიმიც. მერე არაბები შემოვიდნენ ტიგრისის ხეობაში და აქედგან სომხეთში. მოხდა საშინელი ბრძოლა. სომხები დამარცხდნენ და ხალხს შიშის წარი დაეტა. არაბთ დაიპყრეს სომხეთი და არეზის ხეობა (639 წ.). 642 წ. დაიპყრეს აგრეთვე შირვანი. ჯერი მოადგა საქართველოსაც.

არაბების გამარჯვებამ შეაშინა ქართველი ხალხიც. ყველანი მოელოდნენ საშინელ აკლბა-აწიოკებას და ამისთვის ყოველი კაცი მიეშურებოდა მთებისკენ და შეუვალ ადგილებში ძალავდა თავის ქონებას, აკეჯულობას.

663 წლიდგან მოკიდებული საქართველოში მეფობდნენ მირი და არჩილი, შვილები სტეფანოზისა — პირველი დასავლეთ საქართველოში, მეორე აღმოსავლეთისაში. მალე არჩილიც გაიქცა დასავლეთ საქართველოს — სამეგრელოში, თავის ძმასთან, რადგან ეშინოდა განძვინებულ არაბებისა. მირვანის (ესევე ცნობილია ჩვენს ისტორიაში მურვან ყრუდ) წინამძღოლობით არაბნი შემოესივნენ საქართველოს, განვლეს დარიალის ელამდის, დაიპყრეს ეს სიმაგრე და მერე განვლეს ქართლი, სამცხე და მიადგნენ არგვეთს, სადაც დახვდა მათ ქართველთ მოწინავე ჯარი ორთა ძმათ — დავით და კოსტანტინეს წინამძღოლობით. თუმცა მოწინავე ჯარი

აწახებისა დაძარცვდა, მაგრამ ამან უფრო გააჯავრა მურვან, რომელიც უოკლის თავის ძალით იერშით მივიდა არგვეთზე. ქართველები მამაცურად იბრძოდნენ, მაგრამ რას გაიტანდნენ უჩინსკ მტრის წაშებთან. აწახებმა გაიძარჯვეს და დაატყვევეს თვით ქართველთ ჯარების წინამძღოლები. ხელ-შეკრულნი დავით და კოსტანტინე წარუდგინეს მურვანს, რომელმაც ჯერ აწკალა იგინა და მერე ჩაჭყადა ტახში (ზოგიერთნი ამბობენ მდინარე რიონში *).

მურვანს უნდოდა დაეტყველებინა თვით მეფენა. ამისთვის იმან გაიარა მთელი იმერეთი და გადავიდა აფხაზეთში. გაიგო თუ არა, რომ მიჩი და არჩილი იმალებოდნენ ანაკოფიაში, იმან შემოარტყა ჯარები ამ ქალაქს. მეფეებს ჰყვანდათ ქალაქში 2000 აფხაზი და 1,000 ქართველი. გამაგრებული ქალაქი წვიმებისა და ნიაღვრებისა გამო ვერ აიღო მურვანმა ზ ზღვის პირპირ წავიდა სამსრეთისკენ. ბევრის წვალების და ვაი-ვაგლასის შედეგ მურვანი გავიდა საქართველოდან, მაგრამ ვაი ამისთანა გასულას: არც ერთი შენობა დაუზიანებელი და დაუმსობელი არ დაანარჩუნა საქართველოში. მთელი ჩვენი ქვეყანა აწახების მოსარგედ გასდა.

აწახების შემოსევამ სრულიად დაამხო საქართველოში კერპთ დაყვანის მცემლობა. მათ დაანგრეს ჩვენი კერპები, დენა დაუწყეს მოგვებს და ტეტსლ თაყვა-

*) ძმათა დავით და კოსტანტინეს საქართველოს ეკლესია აღიარებს წმიდანებად და ამ წმიდანების სახელობაზე აშენებულია მოწამეთის ეკლესია, რომელიც ქუთაისს შორავს ექვსის ვერსით.

ნის მცემლებს. ამისთანავე დღე დაუდგათ აგრეთვე სპარსელების ქადაგთაც. საშინელ დევნის გამო ცუცხლ თაყვანის მცემლობის მტკიცედ მალვიაჩებულნი მიიღებოდნენ ინდოეთსა და სხვა ქვეყნებში. ამ ნაირად მთელ სპარსეთს მიაღებინეს მაჭმადის სჯული.

ამ დროინდელი შინაურ მდგომარეობა ქართველ ხალხისა მოკლედ არის გადმოცემული. მაშინ ქართველებს ჭკონდათ საკუთარი ფული, საკრავები და საომარი იარაღები: ბუკი, დაფდაფი, შურდული, ლახვარი, ხმალი და ფარ-ხმალი. ქართველების საცემელი იყო: ასალუსი, გრძელ სახელებიანი ჩოხა, ლაფხინები (წაღები) მალაქ ქუსლებიანი და გრძელ ჭკინტებიანი, აგრეთვე ქალამანი.

მაშინდელ ჩვეულებათაგან აქამდე დაჩონჩხდა იმ დროინდელი „ჭია-კოკონა“, რომელიც იციან ჩვენში დიდ მარხვის უკანასკნელ გვირის ოთხშაბათ საღამოს. ამ ჩვეულებით ქრისტიანი ხალხი გამოჭსატავს ცუცხლ-თაყვანის მცემლობის დატინვას.

მირი მოკვდა მაშინ, როდესაც მურვანი შემოერთდა ანაკოფიას. მეფედ გახდა არჩილი. მირის ანდერძის მიხედვით არჩილმა გაათხოვა თვისი ძმისწულები — რვა ქალიშვილი. სხვათა შორის ერთი მათგან მიათხოვა აფხაზეთის მთავარს, რომლის შემწეობითაც დაიპყრო და დააშვიდა შავი ზღვის ნაპირს ხალხები. ამის შემ-

დეკ ადვილად დაიმორჩილა და დაამშვიდა: სამცხე, ქართლი, კახეთი და დაღესტანი. ყველგან აშენებდა ეკკლესიებს და ავრცელებდა ქრისტიანობას. მაგრამ არჩილს დიდხანს არ დასცალდა მშვიდობიანი მოღვაწეობა საეკლესიო სამშობლოთვის. მურვანის შემდეგ საქართველოს კიდევ შემოესია არაბის ხალხი ჭიჭუმ აზიშის წინამძღოლობით. ჩვენი ხალხი კიდევ შეირყა, სად შეეძლო წინ დასკედროდა მტერს. პირველ არაბებისაგანაც ჯერ სული ვერ მოებრუნებინა. მეფე, ერისთავები და მთელი ხალხი შეშინდნენ. არჩილს უნდოდა თვისი ერი გადაერჩინა განსაცდელისაგან. იგი თავის ნებით წავიდა ჭიჭუმის ბანაკში ერთგულობის გამოსაცხადებლად. აზიში დაჭმინდა ქვეყნას არ გაგიმსრუბო, თუ შენი ხალხი მანჭმადის სჯულს მიიღებსო. ეს წინადადება არჩილმა უარ ქყო. მაშინ აზიშმა სთხოვა, რომ შენ თითონ გამანჭმადიანდიო. არც ეს ჭქმნა არჩილმა. აზიშმა ჩაკდო არჩილი საბურთაბოში და ძალად უნდოდა მიეღებინებინა მანჭმადის სჯული. მაგრამ ვერც ამან გასჭრა: მეფე მტკიცედ იდგა თავის სარწმუნოებაზე. აზიშმა მოაკვლევინა იგი და საშინლად ააოხრა საქართველო. მეფის გვამი იპოვნეს ქართველებმა. მისმა მეუღლემ ქმრის გვამი დასაფლავა სოფელ ნოტკორას (ერწოშის) ეკლესიაში. საქართველოს ეკლესიამ ეს მეფე წმიდათა შორის შეჩაღსა.

ამ ხანად ისეც დასუსტებული და ძალ-გამოლეული ქვეყნა უარესს მდგომარეობაში ჩავარდა. საქართველოს დასუსტების ერთი მიზეზთაგანი იყო ავრეთვე საქართველოს ორად განაწილება არჩილის შეილება შორის.

(იოსანე და ჯუანშერ). ამისთანა უბედურებას ზედ მოჭყვას კიდევ ერთი უბედურებაც — ჩრდილოეთის მხრიდან შემოესივნენ საქართველოს ქაზარეკელები. ქაზარების შემოსევის მიზეზად შეიქმნა ის გარემოება, რომ მეფეებმა თავისი და შუშანა არ მიათხოვეს ქაზარების მძარტველს (საკანს). საყანმა გამოგზავნა თავისი ჯარი, რომელსაც უნდოდა ძალად წაეყვანა მეფეთა და. ქაზარები დაღისტნიდგან გადმოვიდნენ კასეთს, დაარბიეს ჩეღეთი, წუკეთი, კელის-ცისე, თიანეთი, ერწო, თბილისი და სხვა ადგილები. ჯუანშერი და შუშანა ტყვეთ წაიყვანეს დაწილის ყელიდგან, მაგრამ შუშანმა კერ გაუძღო უბედურებას და შხამი მიიღო.

ამგვარი შავ-ბნელი დღეების მგლოვიანე თბილისი აჩახებმა აიღეს, აქ დასვეს თავისი მძარტველები და დაადვეს აღმოსავლეთ საქართველოს სარკი.

ჯუანშერი ტყვეობაში დარჩა შვიდ წელიწადს და მერე დიდის საჩუქრებით საკანისაგან განთავისუფლებული დაბრუნდა საქართველოში. ამის შემდეგ ჯუანშერს დიდი გავლენა აღარ ჰქონდა თავისს სამეფოს ბედ-იღბალზე.

საქართველოს დასავლეთის მხარე სრულიად დაემორჩილა აფხაზეთის მეფეს ლეონ II-ს.

ამ დრომდის აფხაზეთი იყო ბერძნების იმპერატორების დამოკიდებულების ქვეშ, თუმცა იგი ძველადგანვე შეადგენდა საქართველოს სამეფოს ნაწილს. ლეონ II-მ ცოლად შეირთო საყანის ქალი ღ სიმამრის შემწეობით განდევნა ბერძნები და გამეფდა. მერე დაიმორჩილა სამეგრელო, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, გურია და ყველას ადგილები რვა საკრისთოდ გაჭყო, სახელდობრ: 1, აფხაზეთი; 2, ცხუმი (ენგურიდგან აღანამდე); 3, ბე-

დას (ენგურდგან ცხენისწულამდე); 4 — გურია; 5, რაჭა; 6, ლეხსუმი; 7 სვანეთი; 8 ცხენისწულიდგან სურამის მოქებამდე რიონის ხეობის გაყოფება. თვისი ტახტი გადამოიტანა ქუთაისს. უკელა ამ რვა საერისთოს დაერქვა «სამეფო აფხაზეთისა.»

იოანე მალე მოკვდა, მოკვდა აგრეთვე ამის ძმაც — ჯუანშერ. მეფობა ჯუანშერის ცოლის ძმას — აშოტ ბაგრატიონს დაჩნა. ამ გვარად დასრულდა სასსანიდების გვარის მეფობა საქართველოში.

ჯუანშერის მიერ მოჭრილ ფულს ხუცურად აწერია **შ — შ** (ჯუანშერ).

აშოტ დიდი.

(787—826 წ.)

აშოტის დროს თბილისს ფლობდნენ არაბნი. დიდი გაკლენა ჭქონდა აშოტს სამცხეში და ითვლებოდა მის მმართველად. ჯუანშერის სიკვდილის შემდეგ აშოტი გახდა მეფედ (787 წელს). 23 წლის განმავლობაში აშოტმა იბრძოლა შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ და საქართველოს შესაერთებლად. მაგრამ მინამ აშოტი აღასრულებდა თავის წადილს, 790 წ. ერთმა თავადმა გამოაცხადა თავისი თავი დამოუკიდებელ მმართველად კახეთისა და გახდა მთავრად ამ ქვეყნისა.

შინაურ შოკოთისა და არეულობის გამო არაბების ჯარების უმეტესი ნაწილი არაბეთს დაბრუნდა. ამ დროს აშოტმა მიათხოვა თავისი ქალი აფხაზეთის მეფეს თადეოზ I-ს, შვილს ლეონ II-სას, და მერე სიძის შემწევობით შეესია ქართლს. გრიგოლმა — კახეთის მმართველმა, მიიწვია ლეკები და შეუერთდა თბილისის ემირს ალიას. ესენი ქიანზე დაუხვდნენ აშოტს, რომელმაც დაამარცხა იგინი და ქართლიდგან განდევნა. მაგრამ მათე ალიას და სომხეთის ემირის ხალილას ჯარებმა დაამარცხეს აშოტი და განაძევეს ქართლიდგან.

ამის შემდეგ კაი ხანს დარჩა აშოტი სამცხე-კლარჯეთში. აქ ის აშენებდა ეკლესიებს და დანგრეულ ქალაქებს. სხვათა შორის გაამაგრა ვახტანგ გორგასალის დროინდელი ციხე არდანიუჯი, ამ ქალაქის ციხეში ააგო ტაძარი პეტრე-პავლესი და სსსათულაო თვისი. ბოლოს ბედმაც გაუღიმა და დაიპყრო მთელი ქართლი, მაგრამ არაბები მოსვენებას მაინც არ აძლევდნენ და 826 წ. მოულოდნელად დაეცნენ მას ნიგალის ხეობაში და შიგ პეტრე-პავლეს ეკლესიაში მოჭკლეს. ალია გახდა ემირად ქართლისა და სამცხე-კლარჯეთისა აშოტის შვილებს ხარკი უნდა ეძლიათ მისთვის.

872 წ. მოკვდა კახეთის მმართველი გრიგოლი, რომელსაც აწერენ აშენებას ქალაქის თელავისას ციხე-გომბორის მთის კალთაზე. გრიგოლის შემდეგ ხალხმა მმართველად დასვა დანი, იოანე ქობულაძის შვილი. დანი ჰმართავდა კახეთს 12 წელიწადს. 839 წელს მოკვდა იგი და კახეთში მმართველად გახდა სამუელ დონაური. ამასობაში კახეთს დაეცა ხალილა, სომხეთის,

ემირი, მაგრამ სოფ. გაკაზთან დამარცხებული, უკუნ-
იქცა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ესვე ხალილა შემოესია
ქართლს, მაგრამ ჯაკახეთში მოკლულ იქმნა. ამის
შვილმა, მანჭმადმა განიზრახა ჯაკრის ამოყრა და წავიდა
ქართლისკენ. მას მიეშულა აშოტის მეორე შვილი — ბაგ-
რატი, რის გამო მანჭმადმა მისცა მას ქართლი.

ამავე დროს აფხაზეთი მოსვენებაში არ იყო. ბერძ-
ნები ხშირად ეჩემოდნენ მას. 831 წელს ბერძნები შეე-
სივნენ აფხაზებს, მაგრამ ვერა გააწყეს-რა. მაშინ აფ-
ხაზეთა მეფედ იყო თადეოზი, რომელსაც ძალიან უყ-
ვარდა ქრისტიანობა. ამ მეფეს ეკუთვინის დაბა ხონის
და იქაური სობოროს აშენება.

ბაგრატი აშოტის ძე.

(826 — 876)

მანჭმადს ბაგრატის გამეფება უნდოდა, ამიტომ
დიდძალის ჯარით შევიდა ქართლში, იერიშით აიღო
უფლის ციხე და სოფელ რეხის ახლოს შეებრძოლა
თბილისის ემირის სააკის ჯარებს. თვიცხელი ბრძოლის
შემდეგ მანჭმადი იძულებულ იქმნა დაეტოვებინა ქართლი
და არანს შექსეოდა.

რამდენიმე წლის შემდეგ თბილისს შემოერთდა ბუ-
და, თურქთა ჯარის უფროსი, კაცი უდიერი და სისხ-
ლის მსმელი, რომელმაც სომხეთში და ადირ-ბეყანში
გაყლიტა 80,000 კაცი. ბაგრატი მიემხრო ამას. ბუღამ

აიღო ქალაქი, სადაც მასშინათვე ჩამოახრჩო, გადასწვა ქალაქი და გაახრჩო გარეშემო მდებარე ადგილები. საქართველოს საზარების შემოსევის შემდეგ ამისთანა ახრება და განადგურება არა სწევოდათ.

აფხაზეთის მეფე თადეოზმა განიზრახა ბუღას წინააღმდეგობა. ამისთვის ის შეუერთდა ქართლებს და კვერცხობის ახლოს დაებნავა. ბუღამ გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი ჯარები ზაქარისა და ბაგრატიის წინამძღოლობით. თადეოზი დამარცხდა და დეკლეთიდგან გადავიდა რაჭაში და იქიდგან შინ დაბრუნდა.

ბუღამ ქართლის ახრების შემდეგ მოინდომა ოსეთის დაპყრობა, რის გამოც ის კიდევ წავიდა ჭართალ-ცხრვათამდე და ოსებს გამოაჩთვა 300 ამანათი, მაგრამ ამ დროს ბაგრატიის ძმამ — გურამმა და სომხეთის მმართველ აბუღაბასმა სთხოვეს ოსებს, რომ მტრისთვის გზა შეეკრათ, თვითონაც თავის მხრით შემწეობა აღუთქვეს. ოსები გაგულისდნენ, შეერთდნენ და ერთ ვიწრო ლეღში შეეტაკნენ მტერს. ბოლოს დიდად დაზარალებული ბუღა უკან მოიქცა, არანში შეიდა და იქიდგან კახეთს შეესია. აქ ამ დროს მმართველად იყო გაბრიელ დონაური.

ზათხულში სელმეორედ უნდოდა ბუღას ოსეთზე წასვლა, მაგრამ არაბისტანიდგან ბრძანება მოუვიდა, რომ თბილისის ემირობა მიეტოვებინათ მასჭამდისათვის და თვითონ დაბრუნებულიყო. ყველა ეს ამბები მოსდა 854 წ. — 861 წლამდე. საქართველოში ამის წასვლის შემდეგ დროებით ჩამოვარდა მშვიდობიანობა.

876 წ. რომ მოკვდა ბაგრატ I, გიორგი I, მეფე აფხაზეთისა, შემოვიდა ქართლს, დაიპყრო ეს ქვეყანა და ერისთავობა მისცა დემეტრის შვილს — ტანენს. მაგრამ გიორგი რომ მოკვდა და გამეფდა შვილი ამისი იოანე, დედა მისმა მოაპყლევინა ტინენი და ტინენის ძმა — ბაგრატი წლვასში ჩააგდებინა, რადგან არ უნდოდა რომ ვისმე სსვას ჭქონოდა წილი აფხაზეთის სამეფოს მმართველობაში. ბაგრატი ვილაც მეტივეებმა იპოვნეს და კონსტანტინოპოლს წაიყვანეს.

აშოტის შემევიდრენი.

(876 — 980 წ.)

876 წ. ბაგრატი გარდაიცვალა და მისი შვილი — დავით I გამეფდა. ამის ბიძის გურამის შვილს ნასრს არ უნდოდა, დავითს რგებოდა ქართლი; ამიტომ აფხაზეთის მეფის იოანეს მხარე დაიჭირა. მაგრამ 879 წ. იოანე რომ გარდაიცვალა, აფხაზებმა მიატოვეს ნასრი. მიუსედავად ამისა ნასრმა ცბიერება იხმარა და მოჭკვლა დავითი 881 წელს. ამ შემთხვევამ ააღელვა ყველა მოკეთენი დავითისა. მთელი ქართლი, სომხეთი, თბილისის არაბები შეიყარნენ და დავითის მოადგილედ დასვეს შვილი მისი ადარნასე II. ნასრი გაიქცა კონსტანტინოპოლს.

აქაც გულმა არ გაუძლო. შემორე სსენებოლი რი-

ნენის ძმა ბაგრატო ნასრმა შეაგულაინა და ურჩია ტახტი წაერთმია აფხაზეთის მეფის ადარნასესათვის (ეს იყო შვილი იოანესი). ბაგრატმა ითხოვა იმპერატორისაგან ჯარები და გემები და მოადგა აფხაზეთს, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა, მოჰკვლა ადარნასე, გამეფდა თვითონ, გამოიწვია სტამბოლიდან ნასრი და მისცა ჯარები ქართლის დასაპყრობად. ნასრი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხენი: ოძრხე, ჯვარის-ციხე და ლომისიანი. აქედან ქვემო ქართლისკენ გამგზავრება უნდოდა, მაგრამ საქართველოს მეფე ადარნასემ დაასვედრა ქართლის და სომხეთის ჯარები, დაამარცხა იგი და კიდევ მოჰკვლა. ამ ნაირად გათავდა ეს ომი.

მაგრამ საქართველოში მივიდობიანობა მაინც არ დამყარდა: ვახუთის მმართველის გაბრიელ დონაურის მოადგილე ფადლამ დაისაკუთრა გარდაბანი, რომელიც ეკუთნოდა ქართლს, ამიტომ აფხაზეთის მეფე ბაგრატო შემოვიდა ქართლში. ფადლა მოკვდა 893 წ. და ბაგრატო 897 წელს. ამათი მოადგილენი გახდნენ: კვირიკე I და აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე.

896 წელს სომხეთის მეფის სუმბატისაგან გაჯავრებული ადირბეიჯანის მმართველი (ემირი) ავშანი (ახულ-გასიმი) შევიდა სომხეთში, ააოხრა იგი, მერე შემოესია საქართველოსაც. ქართლის ცხოვრების სიტყვით, ავშანი პირველად მოადგა თბილისს, რომლის მმართველად მასინ იყო ჯათარი. აქედან წავიდა და უჯარმას შემოერტყა. უჯარმის მცველნი იყვნენ 300 მეომარნი. ამ ციხის აღებამ შესაინა ციხე ბოჭორმის ჯარები, რომელნიც გაიქცნენ, მინამ მტერი მოვიდოდა.

კვირიკემ იგრძნო, რომ ვერ მოერეოდა იმჯავრ და ურიცხვ მტერს და ამიტომ მოწილება გამოუცხადა მას. კასიოს დამარცხების შემდეგ ავშანმა გაიანა ქართლი, შევიდა სამცხეში, ჯავახეთში და შემოერთა ცისეთმოგოს, მაგრამ იგი ვერ აიღო ღ შემოერთა მეორე ცისეს—ეპელს, რომლის ალების დროს წამებულ იქმნა გობრონი. *)

აქედან ავშანი წავიდა ყარსში, სადაც ამ დროს იმალებდა სუმბატის (სომხეთის მეფის) სასლობა. აიღო ეს ქალაქი და დაატყვევა სუმბატის ცოლ-შვილი. სუმბატ იმულებულ იქმნა შერიგებოდა ავშანს, რომელსაც მისეკლად მისცა თავისი უფროსი შვილი.

ამის შემდეგ 904 წლამდე დამყარდა მშვიდობიანობა საქართველოში. მაგრამ ამ წელს აფხაზეთის მეფე—კოსტანტინე შეესია სუმბატის სამეფოს. ადარნასე მიეშველა სუმბატს და ორივემ დამარცხეს კოსტანტინე და დაატყვევეს, მაგრამ მალე აზეთის დანაშაულობა და განათავისუფლეს. სამწუხაროდ მალე უთანხმოება სამოკარდა ადარნასესა და სუმბატს შორის, რადგან ეს უკანასკნელი უფრო მეტს ჰპატივს სცემდა კოსტანტინეს და არა ადარნასეს. ამან 907 წელს სომხების ზოგიერთ თავადებთან ერთად განიზრახა სუმბატის დამარცხება. მაგრამ სუმბატმა გაიმარჯვა; ამით შორის ზავი შეიკრა, რომლის ძალითაც ადარნასეს სუმბატისკის უნდა მიეტა სომხის თავადები, რომელთაც მიიღეს მოხაწი-

*) გობრონი (მიქელ) ქართველთ ეკლესიამ წმიდათა შორის შერაცხა.

ლეობა ადარნასეს შეთქმულობაში.

ამ გვარ გამრჯეებით წაქეზებულ სუმბატმა გამოუცხადა ომი ადირბეუანის ემირს უსუფს. ომი გაგრძელდა 914 წლამდე. ბოლოს უსუფმა დაამარცხა იგი და მთელის სასლეულობით დაატყვევა, მოიყვანა ღვინში და ჩამოასრჩო.

სომხეთი ჩავარდა სამწუნხარო მდგომარეობაში: უკელა თავადები შებოროტდნენ და უმად წაყვანილ იქმნენ. მრავალი ქრისტიანი სომეხი გასწევიტეს, რადგან მტკიცედ იდგნენ თავის სჯულზე, სოფლები, ქილაქები დასანგრის და ააოხრეს.

915 წ. სუმბატის შვილი — აშოტი 600 თავ-განწირული მხედრით მოვიდა საქართველოში და სთხოვა ადარნასეს, რომ მისთვის სომხეთის სამეფო გვირგვინი ეკურთხა. სურვილი აღუსრულეს ადარნასემ და აფხაზეთის მეფემ. ამის შემდეგ აშოტი უკელგან, სადაც კი შესვლებოდნენ არაბები, ჭხოცავდა და ულეტავდა მათ. მაგრამ მაინც ვერაფერი გააწყო, რის გამოც 920 წ. სომხეთის ქათალიკოზი იოანე VI მოვიდა ადარნასესთან და სთხოვა შემწეობა. რადგან ადარნასე თვითონაც იყო შევიწროებული და თვითონაც ეძიებდა შემწეობას და ჭფიქრობდა კოსტანტინოპოლში წასვლას შემწეობის სათხოვნელად, ამიტომ უარი უთხრა იოანეს.

ამისთანა მდგომარეობაში იყო საქართველო და სომხეთი, როცა 623 წ. მოკვდა ადარნასე. *)

*) ამავე ხანში (არა უგვიანეს 918 წლისა) ერისთავთა ერისთავმა აშოტ კუხმა ააშენა დიდებული ტაძარი შავშეთს —

ადარნასეს სიკვდილის შემდეგ გამეფდა ქართლში შვილი მისი სუმბატი I. აფხაზეთის მეფე გიორგი II, შვილი კოსტანტინე I-სა, შემოვიდა ქართლში, აიღო იგი და მეფედ დასვა შვილი თვისი კოსტანტინე. სუმბატს დარჩა მხოლოდ სამცხე, ტაო, ჯავახეთი, თრიალესი, სამშვილდე, ხუნანის საერისთო, გარდაბანი, კლარჯეთი. კოსტანტინემ სამის წლის განმავლობაში ბევრჯერ გაიმარჯვა მტერზე და ამით იმედ მიტეპულმა 926 წ. მოინდომა სრულად გაეთავისუფლებინა ქართლის სამეფო აფხაზეთის სამეფოს დამოკიდებულებისაგან. გიორგიმ შეაგრძობა დიდ-ძალი ჯარი და გაილაშქრა თავის შვილზე, რომელიც გამაგრდა უფლის-ციხეში. ბეჭი სალხი დაისრცა, მაგრამ გიორგიმ გერა დააკლო რა შვილს. ბოლოს ხერხი იხმარა: გაუგზავნა წარჩინებულნი პირნი და თავისს მსედრობის პირით მოახსენა, რომ ვითომ ჯარს ჰსურს მისი გამეფება და მამისთვის ტახტის წართმევა, რის გამო საჭიროა იგი გამოეცხადოს ჯარს. უბედურმა კოსტანტინემ დაიჟერა ამ გაური სიტყუეკ, დაჟდა ტივზე და ღამე გასცურა მამის ჯარებისკენ. რა წამს აფხაზებმა დაინასეს, მისი მოკვლა დააპირეს. მაგრამ კოსტანტინემ დროიანად გასცურა მეორე კიდეშდის და სადღაც მიიმალა. მალე მიაგ-

ტებით, საცა ეპისკოპოსად დასვა სანატრელი სტეფანე, კაცი წმინდა და ფრიად განათლებული. მის ნაწერთაგან ზოგი ჩატანილია ეტრატის დიდს წიგნში—საგალობელში, რომელიც შედგენილია მეათე საუკუნეში. აშოტი გარდაიცვალა 918 წელს. თვით მეფე ადარნასემ ააშენა ბანას ეკლესია კოროხის ხეობაში.

ნეს მას და წარუდგინეს გიორგის, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა, მისი ადგილი კი მისცა თავისს მეორე შვილს, ლეონს.

929 წ. კახეთში კვირიკე II-ეს (ფადლას შვილი) დროს გარდახანელებმა მიიწვიეს გიორგი და კახეთის მეფობა შეაძლიეს. გიორგი შევიდა კახეთში, დასწვა და დაანგრია ბეკრი ადგილები. მაგრამ ზამთრის გასატარებლად დაბრუნდა ატენში, სადაც მივიდა შეშინებული კვირიკე მორჩილების გამოსაცხადებლად. თუმცა მალე კიდევ გაიქცა, მაგრამ მანც დატერილ იქმნა გიორგისაგან. გიორგი სულ-ახლა შევიდა კახეთში. კვირიკეს ძმამ დაუთმო მას უჯარმის ციხე და ზოგიერთი სხვა ადგილები. ბოჭორმა, ლოწობანი, და სხვ. კი არ ემორჩილებოდნენ. მაგრამ გიორგომ უკანასკნელი ციხეებიც რომ აიღო, მაშინ კვირიკემ გამოუცხადა: დაგცემობ კახეთს, ოღონდ განმათავისუფლე და მომეცი ნება ზამთარი გაკატარო ბოჭორმის ციხეში, გაზაფხულში კი გადასასლდებიო. გიორგი დათანხმდა და აფხაზეთში დაბრუნდა. გაზაფხულზე კვირიკე არა თუ გადასასლდა კახეთიდან, არამედ უარ-ჭყო თავისი შირობანი და ქართლის აზნაურების დახმარებით განდევნა აფხაზები და განათავისუფლდა ციხეები.

კვირიკეს მოქმედებამ ძალიან შეაწუხა გიორგი, რომელმაც გამოგზავნა ახალი ჯარები თვისი შვილის ლეონის წინამძღოლობით კვირიკეს დასასჯელად. რა წამს ლეონი შემოვიდა კახეთში, მოუვიდა ამბავი

შესახებ მამის სიკვდილისა: საჩქაროდ დაბრუნდა აფხა-
ზეთს, აღვიდა მამის ტახტზე, შეურიგდა კვირიკეს და
დაუთმო მას კახეთი. ეს მოხდა 955 წელს.

სუიბატი მოკვდა 959 წელს, მას დაწია შვილი,
ბაგრატ II, რეგენად წოდებული.

ლეონ III იმეფა 2 წელიწადს და მოკვდა 957
წელს, უშვილოდ. გაძეივდა მისი ძმა დიმიტრი. ძმა ამი-
სა თეოდოსი, რომელიც იყო გაგზავნილი კონსტანტი-
ნოპოლის სწავლის მისაღებად, დაბრუნდა იქიდვან სამც-
ხეში. შეაგროვა ჯარები წინააღმდეგ ძმისა, მაგრამ და-
მარცხებულ იქმნა. თეოდოსი დაიძალა ქართლში მამის
ციხეში; მაგრამ სამ თვეს გაწა შემოერთებული ციხეები
დაემოწინაღობნენ დიმიტრის იმ შირობით, რომ თეოდო-
სისთვის თავისუფლება არ მოესპო.

ამავე დროს ეგუთგნის გაღაშქრება ქართველებისა
თორნიკეს წინამძღოლობით, საბერძნეთის იმპერატორ-
ის თხოვნისამებრ, წინააღმდეგ იმპერატორის მტრი-
ისა—ზარდა სელეოროსისა. ქართველების შემწეობით ზარ-
და სელეოროსი სრულიად დაამარცხა იმპერატორმა.
ქართველებს დიდი ალაფი დაწიათ, ამ ალაფით
ააშენეს მრავალი ეკლესიები დასავლეთ საქართველოში და
გააშენეს ათონის ივერიის მონასტერი.

თეოდოსი მანც არ დაწუნარდა. კახეთის მიმართ-
გელის კვირიკე II-ის შემწეობით უნდოდა აფხაზეთის
მეფედ გახდომა. მასინ დიმიტრიმ სერსი ისძარა და
სთხოვა კვირიკეს შეერიგებისა ივანი. კვირიკემ შერი-
გება მოასდინა იმ შირობით, რომ ორივეს დაევიწყოთ
თავისი წარსული უკმაყოფილებანი, მტრობა და ძმუ-

რად ესარგებლნათ მამის ქონებით. შერიგების ფიცი მოხდა მცხეთის სობორში, სადაც მოვიდნენ თეოდოსი, დიმიტრი, კვირიკე და სსკ. ფიცის შემდეგ ორივე ძმები წავიდნენ აფხაზეთს, მაგრამ დიმიტრიმ შეიპყრო ძმა, თვალები დასთხარა და საპყრობილეში ჩააგდო. ამ გვარ უღვთოებამ ააღუჯა აფხაზები, რომელთაც მეფობა წაართვეს დიმიტრის და, რადგანაც შვილი მისი უჭკუო იყო, გამოიყვანეს საპყრობილედან თეოდოსი და მეფედ დასვეს (979 წ.)

ამსრობაში კვირიკე შევიდა ქართლში და შემოერთა უფლის-ცისეს. თავადმა ივანე მარუშიძემ მოიწვია დაკით კურატპალატი (გამოჩენილი მეომარი მამინდელი დროისა) ქართლის დასაჭერად. დაკითი შემოვიდა ქართლში, გახდენს კვირიკე და გაამეფა თავისი შვილბილი ბაგრატ III, საქართველოს მეფის გურგენის შვილი.

ბაგრატ III-ის გამეფება (980 წ.) დიდად სასარგებლო იყო საქართველოს სამეფოს გასამდიერებლად. ბაგრატი რადგან მცირე წლოვანი იყო, ქართლს განაგებდა მისი მამობილი დაკითი, კაცი ფრიად ასოვანი, ძლიერი, და პატრონი ტარსი. ამ დროს არაბების სიძლიერესაც ბოლო ეღებოდა. მათი ვრცელი სამეფო სუსტდებოდა შინაური შფოთისა და უთანხმოების გამო. ამიტომ თბილისის ეპისკოპოსი ძალიან მცირე გავლენა ჰქონდა საქართველოს შინაურ საქმეებზე.

ამავე დროს ქართლში გაჩნდნენ წინააღმდეგნი პარნი, რომელნიც ებრძოდნენ მეფეს. ამათი მოთავე იყო ქავთარ ტბელი, რომელმაც მიიწვია კვირიკე, აიღო

უფლის-ცისე და დაატუკეკა გურგენი და ბაგრატი, მაგრამ დაკითი დაეცა და განთავისუფლა იგინი, კვირიკე კი გავიდა ქართლიდგან.

ამაკე დროს აფხაზეთშია ც ადელკებული იუო აზნაურობა, რადგან ბრძმა თეოდოსი გერ ჭმართაკდა სამეფოს. ამით ისარგებლა იმაკე ივანე მარუშიძემ და იმდენი ეცადა, რომ თავის მხარეს გადობირა უმთავრესი ნაწილი აფხაზეთის დიდ-გაფობისა და ჩააგონა მათ, რომ მოეწვიათ მეფედ ბაგრატი. აფხაზეტმა გამორუგზავნეს გურატზალატ დაკითს შუა-გაფები და ბაგრატითსოკეს მეფედ აფხაზეთისა. დაკითი დათანსძდა, დალოცა თავისი შვილობილი და გაისტუმრა ქუთაისს, აფხაზეთის სამეფოს დედა-ქალაქს, სადაც ხალხმა შეჭვიცა მას ერთგულობა. ასე 985 წელს შეერთდნენ აფხაზეთ-ქართლის სამეფონი.

გამლიერება საქართველოსი

ბაგრატ III (980—1014 წ.)

980 წელს გამეფდა თუ არა ბაგრატი, დაამშვიდა აფხაზეთის ხალხი და ანდრინდელი მეფე და ბიძა თვისი—თეოდოსი გაისტუმრა თავის მამობილის, დაკით გურატზალატის ქვეყნაში, ტაოს, რადგან ეშინოდა მას ხალხი არ ადელკეებინა. აფხაზეტში ჩამოაგდო წესი და სიმშვიდე, მაგრამ ამაკე დროს იმერეთში ქავთარ-ცბელის თაოსნობით ზოგიერთებმა განიზრახეს

გაენთავისუფლებინათ ქართლი ბაგრატის დამოკიდებულები-
ბისაგან. წინააღმდეგნი შეიყარნენ და გამარჯდნენ ლი-
ხის მთებში. ქართლის დიდ-გაბობა პატრიუს აღარ სცემ-
და დროებით მმართველს ამ ჭკეუნიასს, ბაგრატის დე-
დას.

მეოთხე გვიგო თუ არა ეს ამბავი, დიდ-ძალი ჯა-
რით გადმოვიდა ლიხსე, შეებრძოლა, დაამარცხა, შევი-
და ქართლში, დაამშვიდა და მერე წავიდა იმერთში. თა-
ვის დედაც თან წაიყვანა. მაგრამ წინააღმდეგნი მანც
არ დაწყინდნენ. რამდენიმე წლის შემდეგ ხელ-ახლად
აჯანყდნენ. ამათი მოთავე იყო რატი ორბელიანი*),
რომელსაც ჭკონდა დიდი მამულები ატენიდგან მოვიდე-
ბული გლდე-კარამდე და თრიალეთამდე; მასვე ეკუთნოდა
მანგლისი და სკვირეთი. რატიმ გადობირა თავისკენ და-
ვით კურატპალატიც, რომელიც რაღაც მიზეზისაგამო
გასწყურომოდა თავის შეილობილს, აგრეთვე ბაგრატ
რეგენი, რომელიც შეესია შავშეთს. დავითი გამაგრდა
თრიალეთში. რატიმ დაიჭირა ატენსა და მანგლისს შუა
ადგილები. ბაგრატი, გაკვირვებული და გაოცებული მა-
მობილის ამ გარე ყოფაქცევით, ჯარით მოვიდა თრია-
ლეთს და აქედგან ცხენით, მარტო-მარტო წავიდა მა-
მობილის ხანაკში მასთან მოსალაპარაკებლად და თავის
გასამართლებლად. დავითმა მართლაც დიდის სიხარუ-
ლით მიიღო იგი და შეიწყინა მისგან თავის განმართ-

*) შესანიშნავი გვარი-ესე მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს
წინ ჩინეთიდან გამომავალად ითვლება. ორბელიანებს ჭკონდათ
და აქვთ დიდ-ძალი მამულები საქართველოში

ლებს, დაითხოვს თვისი ჯარები და შინ დაბრუნდა.

ბაგრატს ან შეება საბრძოლველად გამზადებულს წაიღეს და დაბრუნდა აფხაზეთს. შამთარი რომ დადგა, წატიმ თავის ჯარის კაცები დაითხოვა. ბაგრატს დიდის სისწრაფით წამოვიდა და კლდე-კაწს შემოერთა. თავ-ზარ დატეხულ წატიმ მოაჩილება გამოუცხსა და. ამის ნიშნად მისცა მას შვილი თვისი ლიპარიტი, თუთონ კი საცხორებლად, ბაგრატის სურვილისამებრ, ანგვეთში წავიდა.

სლოლოკი, თანამედროვე ბაგრატის მამობის დავითისა, ამბობს, რომ დავით გურატზალატი და მეფეთ-მეფე სიწყნარითა და მშვიდობის-მყოფელობით აღმატება ყველა ხელმწიფეებს, რომელნიც ჩვენ დროს სცხორებენო. იგი შეიქმნა მიწეზად სომხეთისა და საქართველოს კეთილ-დღეობისა და სიმშვიდისაო. მან მოსპო ქვეყნის გამანადგურებელი ომებიო და აჯობა ყველა მეზობლად მყოფ ხელმწიფეს, რომელნიც თავის ნებით დაემოჩილნენ დავით მეფესო.

დავითის-მეორე მოჭრილ ფულს აწერია: **ՅԹ—ԿԸ** (დავით-ბაგრატის).

1001 წ. მოკვდა დავით გურატზალატი, რომელმაც თავისი სამთავრო უსაღესად იმპერატორის ვასილს და ან ბაგრატს, რომელსაც შირობა ჰქონდა. ვასილი მოვიდა ნაანდექეკ ადგილების საპატრონებლად. აქ მოხდა შეტაკება გურგენსა და მის შორის, და ბრძოლა გათავდა მით, რომ ვასილი შეურიგდა გურგენს და დაუთმო მას ტაოს ნაწილი.

გურგენის სიკვდილის შემდეგ (1008 წ.) ბაგრატ III-მ გამიწავლა ჯარების რიცხვი. ამ უამად მას ჰქონდა

დაკავებული თითქმის მთელი უწინდელი საქართველო, გარდა კასეთისა. ბაგრატმა ამ ქვეყნის მეფე დავითსაც შეუთვალა დამორჩილებოდა და ზოგიერთი ციხეები დაეთმო. დავითმა ომის გამოცხადებით უპასუხა. 1010 წ. ბაგრატი თიანეთიდან შეესია კასეთს, დაიმორჩილა იგი, დაატყვევა დავითი და მთელი ეს ქვეყანა თავის ერისთავებს გაუნაწილა; მერე შევიდა ჭერეთში და მმართველი მისი დედოფალი დინარ ტყვე-ჭყო და ეს ქვეყანა გაუნაწილა თავის წარჩინებულ კაცებს.

კასტანგ გორგასალის შემდეგ სამხედრო საქმეებში არ გამოჩენილა ბაგრატის თანაბარი. ამან დაიმორჩილა განჯის ემირი—ფადლონი, რომელიც ხშირად ეცემოდა კასეთს. ადირბეჯანისა და სომხეთის მმართველნი მას აძლეოდნენ ხარკს. სპარსეთის მეფე და იმპერატორი ვასილი მის მეგობრობას დაემბდნენ.

სამუდამო ადგილ-სყოფელი ბაგრატისა იყო ხან ქუთაისი, ხან უფლის-ციხე. თბილისში იმ დროს იმყოფებოდა არაბების ემირი (VII საუკუნეიდგან - გე), რომელსაც ჭქონდა აქ თავისი სასახლე; თბილისსა და მის მიდამოში სტროკობდნენ თათრები. ამის გამო ქართველობას არ უყვარდა თბილისი.

ბაგრეტიდგან იწყობა გაძლიერება ქართველთათვის ბაგრეტი იყო დონიერი, ბრძენი და განათლებული მეფე. იგი დაუღალავად შრომობდა და ამდიდრებდა თავის სამეფოს. მის დროს ალებ-მიცემა, ხუნა-თესვა, სწავლა-განათლება წარმატებაში შევიდა. ალებ-მიცემისათვის საჭირო შე-

იქმნა ფული. ბაგრატიმ გამართა წარაფ-სანს ღ მონსტრის
ფული, ზედ წარწერით **PL—R** (ბაგრატ). დანგრეულ-დაქ-
ცეულნი შენობანი მეფემ ხელ-ასლას ააგო. ძველები განასხ-
ლას. აგრეთვე ააგო მრავალი სახლი ეკკლესიები და ტაძრე-
ბი. ქუთაისის შესანიშნავი სობორის საძირკველი ნაჭყა-
რას 1003 წელს და ამ სობორის ასაგებად იხმარა ბეკ-
რი მეცადინეობა და დასარჯვას დიდ-ძალი ფული. (სო-
ბორს მარმარილოს ქვით აწის აშენებული. დიდებულ
სობორადგან ესლას დაწინამილას დაწიანებული კედლები).
მცხეთის დაძველებული სობორს ბაგრატიმ სრულადა
განასლას. ბუდიის ტაძარი (აფხაზეთში) აგრეთვე ეკუთვ-
ნის ამ მეფეს. იუსტინიანეს ეკკლესიასთან (მარტვილში)
ბაგრატიმ ააშენა მონასტერი, რომელიც განაწესა ადგილ-
სამყოფელად ეპისკოპოსს ჭყონდიდელისა. *) ქალაქ-
ბისა ღ ციხეების რიცხვი ამის დროს გამრავლდა. იმ
დროინდელ ქალაქთა შორის შესანიშნავნი არიან: სასლ-
ციხე და სასლ-ქალაქი. საეკკლესიო და საერო ლიტერა-
ტურაღ აღუვადა. სასლ-გაზდა ქართველები სწავლის
დასასრულებლად მიდიოდნენ საბერძნეთში და, სწავლით
აღჭურვილნი, ბრუნდებოდნენ სამშობლოს განს -

*) ჭყონდიდელი იყო პირველი მინისტრი მეფისა. ჭყონ-
დიდელს ირჩევდნენ იმისთანა პირთაგან, რომელნიც ცნობილნი
იყვნენ თავის მაღალ ხნეობით, სწავლა-განათლებით. ჭყონდი-
დელი იყო მოთავე ყველა მწიგნობართა, აგრეთვე მფარველი
ქვრივ-ობოლთა. იგი პირველად გადასცემდა მეფის ნებას საერო
და სასულიერო მმართველებს. ომის დაწყებამდის იგი წინ უძლო-
და ჯარს ჯვართ, ლოცავდა მათ და მერე, ბრძოლის დროს,
თითონ უკან მოეჭყოდა ხოლომე და ამხნივდა მათ.

ნათლებლად. მათ შორის განითქვინენ შემდეგნი მოღვაწენი: იოანე ათონელი და ძე მისი ექვთიმე, იოანე გრძელისძე, იოანე სასულელი, ვასილი ბაგრატიისძე, გრიგოლი, წაქარია მიწდატისძე, თორნიკე ათონელი, იოანე (ბერძ.), სუმბატი, იოანე და სხ.

იოანე ათონელი სტროგორობდა მათე ნაუგუნის დასასრულს. ათონის ქართულთა მონასტერში მასთან ერთად მოღვაწეობდნენ შვილი მისი ექვთიმე და ბერი გაბრიელი. იგინი განითქვინენ ვითარცა საღვთო წიგნების თარგმნით ქართულს ენაზე. ექვთიმემ გადმოთარგმნა მრავალი წიგნი ბერძნულიდან. სსკათა შორის დაშთენილა მის-მიერ თარგმნილი სრული სახარება. მასვე ქართულიდგან ბერძნულად სთარგმნა „ბალავარი“, „ახიგურა“ და სსკა წიგნები. მან განაბრწყინა ქართული ენა. ექვთიმე გარდაიცვალა 1028 წ. ნიკოლოზის თბილელი მის შესახებ ამბობს: „ექვთიმე იყო სიბრძნით მრწეველი ქართულთა, ღრმად გამომეტყვი, მესხთა მთიები (რეყრეყი), იმერთა მთავარე, გურულთა მზე, მეგრულთა ცისკარი, სვანთა და აფსაწთა ლიფლიფი (ლამხარი), კასთა ნათელი“.

იოანე გრძელისძე — რიტორი, წმინდა, ღრამატიკოსი, ღვთის-მეტყველი, ფილოსოფოსი, ბრძენი. მან დასწერა „დარღვევა მანჭმადიანთა სარწმუნოებისა“, საგლობელი და სხ.

იოანე სასულელი, რქრპირად წოდებული. იგი მოღვაწეობდა სასულს, თორთუმის ხეობის დაბას, საცა დავით გურატხალატმა ააგო ღვთის მშობლის ტაძარი. იგი იყო კაცი სიბრძნის მოყვარე და ენა-მწეობით

განთქმული.

გასილი ბაგრატიის ძე — გატა ფრიად განათლებული. მან ბერძნულით გადმოიღო წიგნი „ლავსავიკონი“, „წიგნი ასურისა“. გასილი თვით ბაგრატი მეფის ძე იულო, ამბობს ანტონ ქათალიკოზი.

საქარია მიწდატის ძე — გატა სიბერძნის მოყვარე, რიტორი, ღვთის-მეტყველი. სხვათა შორის მან სთარგმნა „საუნჯე“ კირილე ალექსანდრიელისა.

თორნიკ ათონელი ბერად შედგა 972 წ. იგი იყო ჩინებული მსედარი და მწიგნობარი. იგი წინამძღვრობდა ქართულთ ლაშქარს, რომელიც დაგით გურკატვალატმა გაგზავნა კოსტანტინოპოლის სასსნელად აჯანყებულ ბარდა სელეოლისაგან.

იოანეს მეტ სასელად ერქვა ბერად. იგი იყო ერთი მეწესეთაგანი. მან შეადგინა სამეცნიერო კრებული, შატბერდის ქრისტომატიად წოდებული. მასში ჩატანილია საქართულოს მოკლე ისტორიისა და გრძელი მოთხრობა შესახებ წმ. ნინოსი და მირიან მეფისა.

სუმბატმა დასწერა მოკლე ისტორიისა ბაგრატოვანთა ამით გამომჩინებიდამ ძე-XI საუკ. დასაწყისამდე.

იოანემ შეადგინა დიდი საგალობელი, ნოტებიანი. მასში ჩატანილია, სხვათა შორის, ნაწერი ტბეთის ეპისკოპოზის სტეფანესი, ცხოვრება წმ. აბოსი და სხ.

თვით მეფე ბაგრატმა შეადგინა აფსაზთა ისტორიისა

ბაგრატისავე მეფობის დროს დაიწყო მოღვაწეობა გიორგი მთაწმინდელმა, ათონელმა. გიორგი დიდად განათლებული გატა იყო. მან გადმოთარგმნა სუინაქსარი,

თთვენი, დაკითხი ლექსად და მრ. სს. ამას გარდა უკელა წიგნები, მის წინა დროს თარგმნილნი, ხელახლა გადაშინჯა და შეასწორა. თვით სახარება, თარგმნილი მის უწინარეს დროს და გაკრძელებული საქართველოში სასულ წოდებით „საბა-წმინდურნი“, ხელახლა გამოსთარგმნა. დღეს საქართველოში იხმარება ის სახარება, რომელიც სთარგმნა გიორგი მთაწმინდელმა.

შორეულ იერუსალიმსაც გასწავდა ხელი ბაგრატისა. იქ ააშენა მონასტური ქართველთათვის. ესლა ბერძენთ ხელშია ჩაკარდნილი. წინეთ იქ სწავლობდნენ ასელ-გაზდა ქართველები. ჩვენი მეფეებისგან მონასტურს დიდი მამულები აქვს ნაჩუქები საქართველოში.

ბაგრატა გარდაიცვალა 1014 წ. და დაიმაწხა ბუდიის მონასტურში.

გიორგი I (1014—1027).

მამის სიკვდილის შემდეგ რომ 1015 წელს გამეფდა გიორგი I, კვირიკე III-მ, განდევნილმა კახეთიდგან, მიიბიწა ზოგიერთი კავლენიანი პირები და ამათ შემწეობით დაიპყრო კახეთი და ჭერეთი. პირველში დააარსა სამი საერისთლ: რუსთავისა, ქვეტურისა და ჰანგისისა; მერქში ოთხი: ხორნაბუჯისა, გეჯინისა, მაჭისა და სტორისა, და სატასტო ქალაქად განაჩინა თელავა და ისე გამაღიერდა, რომ საშიშო შეიქმნა როგორც ქართლისათვის, ისე ოსეთისათვის. ოსეთის მთავარს—ოზდურეს უნდოდა შეემცირებინა კავლენა კვირიკესი და დაესუსტებინა

იგი. ამიტომ თიანეთიდგან შემოვიდა კასეთში, მაგრამ დამარცხებულ და სიკვდილით დასჯილ იქმნა.

გიორგის იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ გვირგვინი დაემოწინებინა, ამიტომ შეჭრა ზაკი სპასხეთის მეფესთან, რომ მის შემწეობით მანც მოწინააღმდეგეებში ჰყოლოდა განჯის ხანი, მაგრამ ამ ზაკმა უფრო მეტი უბედურება დაჰმართა: ბერძნების იმპერატორმა — კასილი II-მ არ მოუწონა ასრეთი საქციელი გიორგის და შემოესია შემოქართლს, აიკლო და ააოხრა იგი, დაამარცხა გიორგი და აიღო 14 ცისე. იმპერატორს შეელოდა უძლიერესი ერისთავი ქართლისა — ლიპარიტი. გიორგი შეურიგდა იმპერატორს. კასილიმ დაინარჩუნა დაკავებული ადგილები და მშველად წაიყვანა შვილი გიორგისა — ბაგრატ, რომელიც, პირობისამებრ, სამი წლის შემდეგ უნდა გაენთავისუფლებინა კასილს. ბაგრატის დაბრუნების შემდეგ გიორგიმ იტოვებდა კიდევ რჩეული წელიწადი. ამის სიკვდილის წლის თავსე, კასეთის მეფე — გვირგვინი მოჰკლა მისმა მონამ — რსმამ.

გიორგის მეფობის დროს საფსმა ბრძოლაში გაატარა. მისიერ მოჭრილ ფულს აწერია 14-1 (გიორგი).

ბაგრატ IV (1027—1072).

კოსტანტინე IV-მ გამეფებისაკე უძალ დაარღვიო მეგობრული განწყობილება საქართველოსთან. კასილი-

საგან განთავისუფლებული ნორჩი ბაგრატი რომ სა-
ქართველში მოდიოდა, კოსტანტინემ გამოადგინა თა-
ვისი კაცები, რომ შეეზურათ იგი და უგანვე, კოსტან-
ტინოზოლში, წაეყვანათ. მაგრამ მდეკარნი კელარ დაე-
წივნენ ბაგრატს, რადგან იგი შემოსულ იყო თვისსა
მამულსა და მიეშურებოდა სატასტო ქალაქ ქუთაისს,
სადა მას მიელოდნენ მისნი მშობელნი — მეფე გიორგი და
დედოფალი მარია.

1028 წ. ვახე კარიჭისძე და ბანას ეპისკოპოსი
იოანე, — რომელთაც დიდი გაეგნა ჭქონდათ ტაოს-კარ-
ში, — განუდგნენ ბაგრატს და თავის ცისე-ქალაქები დაუთ-
მეს კოსტანტინეს, რომელმაც გამოგზავნა დიდძალი
ჯარი თავის საზინადრის წინამძღოლობით. ამან, ჯა-
რების გარდა, ისმარა ოქრო და ამ ორის იარაღით
დაიმორჩილა სამსრეთ-დასავლეთი საქართველო და მეტე
მოადგა ცისე კლდე-კარს, რომელშიაც წოგიერთი აზ-
ნაურებით იყო გამაგრებული ლიხარტ ორბელიანი —
ქართველთა ჯარების უფროსი. ბერძნებმა რომ
აიგლეს ამ აზნაურების მამულები, მაშინ ეს აზნაურნიც
განუდგნენ ბაგრატს, დაემორჩილნენ კოსტანტინეს და
დაუთმეს მას თვისნი ცისენი. ასრევე მოიქცა შავშეთის
ერისთავი ჩანჩუსა, რომელმაც ბერძნებს გადასცა ცისე
ცეფთისა. ამისთანა გაჭირებულ დროს ბერძნების წი-
ნაადმდეგ ამსედრდა ტბეთის ეპისკოპოსი საბა. ამ შე-
სანიშნავმა მამულისშვილმა ტბეთის მასლობლად ააშენა
სიმაგრე — სკეტი, რომელშიაც თავი მოიყარა თავის
ძრეველს და გამაგრდა. აქვე მოიყარეს თავი შავშეთის
აზნაურთა ანხელ ეპისკოპოსის ეზრა-თურთ. მტერმა

ვერ აიღო ეს სიმაგრე ვერც ძალით და ვერც ლიქნა — მოტყუებით. სვეტი ვერას გზით ვერ გატყნა მტერმა. პირიქით სვეტი შეიქმნა მაგალითად არტანუჯის ერისთავის იოანე ახუსერისათვის, რომელმაც შეკრიბა თავისი ჯარები და მტერი დაამარცხა.

ქართველთა სასისარგლოდ იმავე წელიწადს (1028) მოკვდა კოსტანტინე და გამოვიდა რომანოზ არგირი, რომელმაც გაიწვია თავისი ჯარები საქართველოდგან.

ამ გვარი პოლიტიკა იმპერატორისა ძალიან მოეწონა ბაგრატს და მეგობრობის გამოსატანად გაუგზავნა ქათალიკოზი — მელქისედეკი, რომელიც დიდის სიყვარულით მიიღო იმპერატორმა და სასუქტუბით გამოისტუმრა. სამი წლის შემდეგ კოსტანტინოპოლს მივიდა აგრეთვე დედა ბაგრატისა — მარია, რომელმაც გამოუცხადა რომანოზს ერთგულებას შვილისა და ქართველთა ერისა, და სთხოვა მას, რომ ბაგრატისათვის ცოლად მოეცა ასული თვისი ელენე, ნაშობი კოსტანტინეს ქალიშვილის ზოიასაგან. იმპერატორმა აღუსრულა თხოვნა. ელენეს მზითვად, მრავალ განძეულთა გარდა, მისცა აგრეთვე ერთი ლურსმანი ქრისტეს ჯვრისა და ხატი ოქონის ღვთის მშობლისა. ამ გვარად ნამოკვარდა მეგობრობა საქართველო-საბერძნეთ შორის.

ელენე მოვიდა ქუთაისს, სადაც მოხდა ქორწილი 14 წლის ბაგრატისა. ელენეს დიდხანს არ უცოცხლია. მალე იგი მოკვდა და ბაგრატმა შეირთო ბოტენა, ოსთა მეფის ასული, დაჲ დურღულელია.

1036 წ. დიდ-ძალ ჯარით დვინის ემირი შეესია აღმოსავლეთ ნაწილს სომხეთისას, რომლის მეფემ და-

ვითმა სთხოვა შემწეობა ზაგრატს. ზაგრატმა ლიპარიტ ორბელიანის და იოანე აბაზაძის წინა-მძღოლობით მიაშველა 4,000 კაცი. ამით შეუერთდნენ აგრეთვე: კასეთის მეფე გაგიკი (შვილი გვირიკე III-სა), დასავლეთ საქართველოს მეფე — იოანე და თბილისის ემირი — ჯათარი. მინამ ეს ჯარები მიეშველებოდნენ, უმეტესი ნაწილი სომხეთისა ემირმა აიკლო, მაგრამ შემწეობა რომ მოვიდა საქართველოდგან, იგი სრულიად დამარცხდა, დასტოვა დიდი ალაფი, გაიქცა და მალე მოკვდა.

ამ გამარჯვებამ მეტად გაამხსნევს ლიპარიტ ორბელიანი და იოანე აბაზაძე. ამათი ფიქრით, ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო იყო თბილისის გასანთავისუფლებლად და მისი ემირის ჯათარის დასამარცხებლად. ესენი დაეცნენ მის სამთავროს დასავლეთის მხრით და კიდევ აიღეს ბიზანტიისი. ზაგრატს არ მოეწონა მათი ამ გარბი მოქმედება და არა თუ მისცა ნება სსვს ადგილებზე აეღოთ, არამედ უბრძანა, რომ ბიზანტიისი დაებრუნებინათ ჯათარისათვის. ლიპარიტი თავისას არ იშლიდა და იმდენი ეცადა, რომ მეფე დაიყოლია და დაითანახმა, ეწინააღმდეგა ჯარისათვის საქართველოს განსათავისუფლებლად. 1038 წ. მიუსტნენ თბილისს: დასავლეთის მხრით იმერეთის და ქართლის ჯარები, აღმოსავლეთის მხრით კასეთისა. ორმა წელიწადმა განულო, მაგრამ თბილისი ვერ აიღეს. ქალაქის მცხოვრებნი, ყოვლის მხრით გზა-შეკრულნი, ძალიან შევიწროვდნენ. ამასობაში ქართლებმა და იმერლებმა აიღეს ორი სიმაგრე: ორბისი და ოვარცხისი. ქალაქში დიდი შიმშილი ჩამოვარდა

გაჭირებამ აიძულა მოქალაქენი დამორჩილებოდნენ
ბაგრატს, ეძირმა ჯათარმა ღამე ტივით გაზარკა განიზ-
რასა. საქმე რომ ამ ნაიკად ბოლოვდებოდა, ლიპარი-
ტის მტრებმა მეფესე ისეთი გაკლესა იქონიეს, რომ
იგი იძულებულ-იქმნა დაეტოვა ჯათარი თბილისშივე
ეძირად და ჯარები უკან დაებრუნებინა.

მეფის ამ გაკრძამა მოქმედებამ ააღელვა ლიპარიტი
და აგრეთვე კასეთის ჯარი, რომელნიც თბილისში მოე-
ლლდა დიდს დაკლას. ამისთვის მეფე განრისხდა კასე-
ლებზე, შევიდა კასეთში და მთის უელ-გაბრიელის სს-
ლას შეება კასეთის ჯარს, სრულად დაამარცხა იგი,
დაატყვევა უკეთესი მათი მსუდრები — ერისთავები: ჰან-
გისისა — სტეფანოსი, სოცნახუჯისა — კახე, სტორი-
სა — რაჟე და სსვანი. მერე შევიდა თიანეთში, დასწვა
მშვენიერი ბაჭყალიის სასახლე, გვირიკე III-საგან აშე-
ნებულნი, და დაბრუნდა.

იმ დროს, რომელსაც ბაგრატნი აწბეგდა კასეთს, ლიპა-
რიტი ემსადებოდა მეფესთან საზრძოლველად. ლიპარიტმა
საზრძინეთიდგანაც ჯარები მოიშველა. მაგრამ რაწამს გაუ-
გო განზრასკა მეფემ, მაშინვე შევიდა ჯაკასეთში და
გაამარცხა სსალ-ქალაქი. ლიპარიტი კი დაეცა ატენს,
რომელსაც იცავდნენ თმოგვის ერისთავები — ფარსმანი
და თუხარისისა — ბეშკენ ჯაყელი. 1041 წ. ბეშკენების
ჯარები უკანვე დაბრუნდნენ, მეფე შეურიგდა ლიპარიტს
და მისცა ქართლის ერისთავობა. 1042 წ. ჯა-
თარი მოკვდა და ბაგრატნი ქალაქმა მიიწვია. ამ
დროს მეფე ანაკოფიას შემორტყმობდა ჯარებით,
რომ გაქნათვისუფლებინა იგი ბეშკენებისაგან. ბაგრატმა

იქ თავის ჯარები ჯაჯანას ხელ-ქვეით დასტოვა და თვითონ წამოვიდა თბილისში, სადაც დიდის ამბით მიუგება მას სალსი, გარდა ქალაქის ერთი ნაწილისა — ისნისა. ისნელებმა დასწვეს სიდი და არ ემოწილებოდნენ ბაგრატს, მაგრამ მალე ესენიც დაემოწილნენ.

1045 წ. ლიპარიტი გიდეგ შეება მეფეს. ამ წელს ბერძნებმა განიზრახეს დაეკავათ ერთი ნაწილი სომხეთის სამეფოსი, ამიტომ გაიწვიეს კონსტანტინოპოლში შვილი ამოტისა — გაგიგი I და იქვე დაანარჩუნეს. სომხეთისათვის კი თვისი საკუთარი მმართველი უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ მინამ ისინი გამოეგზავნიდნენ, სომხები გაიყვნენ სამ ნაწილად: ერთს უნდოდა მეფედ დაგითი, მეორეს აბუსერი, მესამეს საქართველოს მეფე — ბაგრატ IV. რაწმის ბაგრატს მოუვიდნენ მოციქულები სომხეთიდან, იმ წამსვე გაგზავნა ჯარები არტანუჯის ერისთავის — აბუსერის წინამძღოლობით სომხეთში, რომ აელთ სატახტო ქალაქი ანი. ანშივე წავიდა დედა ბაგრატისა — მარიაში. ეს რომ გაიგო კონსტანტინე მონომასხმა გამოეგზავნა ლიპარიტს ბაგრატის ძმის დიმიტრის წინამძღოლობით ჯარები და უბრძანა წაეტოვა ბაგრატისათვის არა თუ ანი, არამედ მთელი სამეფოც და საქართველოს ტახტი დაელოცნა დიმიტრისთვის.

ლიპარიტი დაეტა ქ. ანს ჭ მოტყუებით გამოიწვია მოსალაშარაკებლად ანის მცველები: აბუსერი, იოანნე როდინი და გურამ გოდერძიანი და დაატყვევა ივანი და მეტე ქალაქიც აიღო. ამდროს ბაგრატი იყო თბილისში. აქედან სასქაროდ წავიდა ჯავახეთს, სადაც ჯერ

შემწეობას დაჭვირდნენ, მერე უღალატეს და ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ. ამათ შეუერთდნენ ვასელებიც. აქ შეტაკება არ მომხდარა. გავიდა ზაფხული, შემდგომს და სამთრობისას მეფე დაბრუნდა ქართლს.

1046 წ. მეფეს მოეშველნენ 4,000 ვარკაგნი. ბაგრატი წავიდა ჯარებით სასირეთში, სადაც მტრებმა იგი დაამარცხეს.

ამ დამარცხების შემდეგ მეფეს ორი გზა დაჩენოდა: ან უნდა შერიგდებოდა ლიპარიტს, ან გაქცეულიყო ქართლიდან. მეფემ პირველი აჩიია. სოფლებში დასტოვან თავის ჯარები და თითონ მცირე ამდღით წავიდა ლიპარიტის სახასკად. მაგრამ ლიპარიტს სინდისმანება არ მისცა, რომ შესვედროდა ბაგრატს, ამიტომ დაიძალა და არ ინასულო მეფე, რომელიც შერიგებაზე იმედ დაკარგული დაბრუნდა იმერეთში.

ამასობაში გაღმისის ერისთავმა — სულამ და არტანუჯისა — გრიგოლმა და ზოგიერთ მესხეთის აზნაურებმა შეაგროვეს ჯარები და მიიწვიეს ბაგრატი. ბაგრატი დაუფონებლივ წავიდა და შეუერთდა მათ არკის-ცისეში. ლიპარიტი მუისკე ვასელებით, ბერძნებით და სომხებით დაეცა არკის-ცისეს და აიღო. ბაგრატი გაიქცა ქუთაისს. სულა და გრიგოლი დაატყვევეს და საშინლად განაწვალეს საზურობილეში.

ლიპარიტი ამის შემდეგ შემოვიდა ქართლში და თავისუფლად ჰმართავდა მას.

იმაკე 1046 წ. ლიპარიტი ებრძოდა დვინის ეპირს, მერე ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა გაამხედრა ოსმალების წინააღმდეგ, რომელნიც მცირე-აზიას

შემოვიგნენ, მაგრამ დამარცხებულ და ტუკად წაყვანილ იქმნა.

ამ დროს ბაგრატი თავად-აზნაურობამ და ლიპარიტის შვილებმა — იოანემ და სიანამ მიიწვიეს და გადასტეს მას ყველა ქალაქები და ციხეები, აგრეთვე თბილისიც.

მაგრამ ლიპარიტი მალე პატიებულ იქმნა და პირდა-პირ კოსტანტინოპოლს წავიდა, საიდგანაც კაი ძალი ჯვართით წამოვიდა საქართველოში. ბაგრატი შეშინდა და უკანვე, ქუთაისში, დაბრუნდა, — ლიპარიტი კი ქართლში შევიდა.

ბოლოს, ბაგრატი რომ თავისით კერას გახდა, დედით მარიაშვიტით წავიდა საბერძნეთს და სთხოვა კოსტანტინე მონომახსს, რომ შემწეობა არ მიეტა ლიპარიტისათვის. კოსტანტინემ პატივით მიიღო იგინი, მაგრამ სამი წლის განმავლობაში შეინახა თავისთან და მერე დიდ-ძალის განძეულით და საჭურჭლით გამოისტუმრა. იმერლები დიდის სისარულით მიეგობნენ მეფეს. მის დაბრუნებამ გახსარა ხალხი აგრეთვე ქართლშიაც. თვისი ცუდი სასიათის გამო ლიპარიტი ყველასგან მოძულებული იყო. სულა კალმახელმა და მესხეთის სხვა დიდ-კაცობამ დაატყვევეს ლიპარიტი და შვილი მისი იოანე და ბაგრატს მიჰგვარეს. ხალხს უნდოდა მათი ჯვარტმა, მაგრამ მეფემ ახათის ლიპარიტს და და სელ-ასლად დაუმიტვიცა ყველა მისი საკუთარი მამულები და არგაკთი. ამჟამს ლიპარიტმა აქ კელარ მოისვენა სირცხვილისაგან, წავიდა კოსტანტინოპოლში და იქ გაჩდაიცვალა. მისი გვამი წამოიღეს საქართველოს და

დამარსეს კაცხის მონასტერში. ლიხარიტის მომხრე დემეტრე, შვილი გიორგი მეფისა, ნაშობი ოსეთის მეფის ასულისაგან, წავიდა ოსეთს და იქ გამეფდა.

შემოსევა არფასარინისა (აღზ-ასლან).

ლიხარით ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ (1059 წ.) ბაგრატმა თითქმის უკულა ციხეები კასეთისა და ჭყეთისა აიღო. ამის დროს მრავალნი დანგრეულნი შენობანი განახლდნენ და აშენდნენ ახალნიც, აგრეთვე დასრულდა ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის შენება. მეფის სელ-შემწეობანი იყვნენ ქათალიგოსი მეღჭისედეგი და დიდი მასწავლებელი და წიგნების მთარგმნელი წმიდ გიორგი მთაწმინდელი (ათონელი).

სამწუხაროდ, ბოლოს დროს ბაგრატის ნამოქმედარს და ნაღვაწიებს სამარე გაუთხარა არფასარანმა, რომელმაც 1063 წ. დაიმორჩილა თურქესტანი, ხოვარსში და 1064 წ. შემოსია საქართველოსა და სომხეთს. სულთანს უნდოდა დაემხო და მოესპო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში.

არფასარანმა აამხედრა სზარსები, ოსმალები და შემოვიდა აღზანიაში. აქ გაანადგურა ქრისტიანობა, მერე გაუგზავნა მოციქულები კვირიკეს და სთხოვა ცოლად ასული. კვირიკეს შეეშინდა და ქალაქ ლორში წარუდგინა მტერს თავისი ქალიშვილი და ამით იხსნა

თვისი ჰატარა სამეფო აღსრებისაგან. აქედან ართვის-
რანი წამოვიდა თრიალეთში. ბაგრატის ამ დროს სტრუ-
რობდა ხეობებში (ტაოს) და არ იცოდა, თუ რა
მოელოდა. ამიტომ მტრებმა მოკლე დროში დაიმორჩი-
ლეს და გაანადგურეს შავშეთი, კლარჯეთი და ტაო-
თუნასკერტამდე; აგრეთვე თორი და ლეკია. მერე დაბ-
რუნდნენ თრიალეთსაკე და აქედან შევიდნენ ჯავახეთში
და შემოერთებენ ახალ-ქალაქს, რომელიც იყო მდიდა-
რი, მრავალ-მცხოვრებლებისანი და ჰქონდა მაგარი ციხე
ქალაქი აიღეს. გარდა მოხუც ქალთა და ემაწვილთა,
რომელიც ტყვეთ წაიყვანეს, ყველა დახოცეს. ქალაქი
დაანგრეს და გაანადგურეს. აქედან მდინარე ხრამის
ხეობით გაიარეს და შემოერთებენ ციხე-ლალს, რომ-
ელიც მოშენებულ იყო ორ მალაქ მთაზე და ორივე
მხრით ჩაუდიოდნენ ჩქარი მდინარეები. თუმცა ასეთი
მაგარი ადგილი ეკავა ამ ციხეს, მაგრამ მაინც მტრებმა
აიღეს და დაანგრეს. აქედან წაიღნენ ქალაქ ანის სა-
ღებად. ყარსის და ანის ალების შემდეგ დაბრუნდნენ
სპარსეთში. მეფე ბაგრატმა დაიწყო თავის სალხას დამშ-
ვილება და შენება იმ ადგილებისა, რომელიც გაანადგურეს
მტრებმა. 1068 წ. ბაგრატის გამხდრდა კახეთის მეფის
აღსართანის წინააღმდეგ, რომელიც სსენებულ უბედურობის
დროს ბაგრატის მოჩინებებიდან გამოვიდა. მეფე ბაგ-
რატს მიემხრნენ ყველა გამოჩენილი გვარები ჰერეთისა.
სამწუხაროდ, დამორჩილებას მთელის კახეთისა და უშა-
ლა ართვისარანის კახეთში შემოსევამ. შეშინებული ბაგ-
რატის დაბრუნდა ქართლს, ხალხი კი შიშის გამო შეი-
ხიზნა მთებში.

განძვინებული მტერი რომ ქვიდა კასეთში, აქ დასკდა მას აღსართანი, რომელმაც არფასაწანს წარუდგინა სასუქრები და ნიშნად მოწილეებისა მსჭმადიანობა მიიღო. არფასაწანი ამით დაკმაყოფილდა და აღსართანი თან გაიყოლია. კასეთიდგან მოვიდებულ მტკვრამდე დასწვა-დაანგრია ყოველი შენობა. მტკვრის პირსედ დასკდნენ მას თბილისის თათრები, რომელთაც კადიუჯანეს მეორე კიდეზე ურიცხვი თვისი ჯარი არფასაწანის რამდენიმე დასად გაჭყო: ეს დასები ქართლის ყველა მსრისკენ გაგზავნა, რომ ერთბაშად გაენადგურებინათ ეს ქვეყანა. ჩვენი სალხი ტყე-ღრეში დაიმალა. მეფე ბაგრატო კერც ერთგან კერ შეება მტერს, რადგან იყო დაწმუნებული, რომ კერას გაიტანდა. არფასაწანი უშიშრად იწეოდა წინ. მთელი ქართლი სრულიად მოაოხრა და გადავიდა იმერთში, რომელიც ცისე სვერამდე ქართლივით მოაოხრა და მეჩე, ზამთრის დროს, დაბრუნდა ქართლში. ეს ქვეყანა აღამიანის სისხლით მოწყა ამ მსეტმა, მრავალი სალხი ტყეე ჭყო, მეჩე ითხოვა ბაგრატისაგან საჩვი და მშვიდობიანობა აღუთქვა. მაგრამ სასტოკმა უინგებმა აღარ მოაწდეინეს ვასუსის მიღებად: იგი დაბრუნდა სზარსეთში, თბილისი კი გადასცა განჯის ემირს.

ესეთი იყო მეორედ შემოსევა არფასაწანისა. ამ უბედურებას დაემატა კიდევ სხვა უბედურებაც: მომავალ გასაფხულზე საქართველო მოტკვლიშა დიდმა ნიაღვარმა.

არფასაწანი 1068 წ. შეება იმპერატორს რომანოსს და 1071 წ. სრულიად დაამარცხა და ტყეე ჭყო იგი. შეჭრა ამასთან თაისთის სასარგებლო წავი, მეჩე წავიდა ასურეთის დასაბურობად.

ამ დროს განჯის ემირი შემოესია ქართლს. ბაგრატ დადგა დიდ-გორს და იოანესი (ლიპა - რიტ ორბელიანის შვილი), ნინია ქობულაძის და მურვან ჯაყელის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები (35,000 კაცი) მტრის წინააღმდეგ მუსრასსა და წილკანში. მტერი მსშინვე გაიქცა ღართის-კარისკენ. ქართველებმა შეუტოეს და მტრის ნასეკარზე მეტი წილი გაუღიტეს. ემირი დაწარჩენ 15,000 კაცით გაიქცა სევიოთკენ, აჩაგვის სევის გაყოლებასედ და შევიდა ერწოში და იქიდგან თბილისში დაბრუნება უნდოდა, მაგრამ ბაგრატის თხოვნით გასელებმა დაიჭირეს და წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც ამის შემდეგ მალე აიღო თბილისი დაა გადასცა სათლასს—დმანისის მიმართულებს, თვითონ კი დაინარჩუნა ციხეები: რუისთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ-წმინდა და გაკაზნი. აგრეთვე გადასხდეინა 44,000 დრახმანი და მსუკლად გამოართვა განჯის გამორჩენილი გვარის შვილები.

1072 წ. ართვასარანი მესამედ დაიძრა საქართველო-სკენ, რადგან ბაგრატმა უარი უთხრა სარკის მიცემასზე, მაგრამ ამავე დროს ის უნდა წასულიყო თურქესტანს, სადაც ხალხი აჯანყდა. მალექ-შაჰის წინამძღოლობით საქართველოში გამოგზავნა დიდ-მალე ჯარი, თითონ კი, თურქესტანში მიმავლი, მოკვდა, რის გამოც მალექ-შაჰი შუა გზიდგან დაბრუნდა სპარსეთში.

ამავე წელიწადს მეფე ბაგრატმა მოიარა თვისი სამეფო და ამ მოგზაურობის უამის, სამშვილდის მიდამოში მეფის, მუცლის საღმობა აუტყდა. მეფე თბილისისკენ გამოემართა, მაგრამ ტკივილი ისე გაუძ-

ნელდა, რომ ტახტზე დასვეგენეს და ისე წამოიყვანეს ქართლს. აკადმოლოჲ მეფის საწოლს თავს-ადგნენ დიდებულნი ქართველნი: დედა მისი მარიაჲ, დედოფალი ბორენა, ასული მისი მარიაჲ და ქე გიორგი. მომაკვდაჲმს დედას მიჰმართა ამ სიტყვებით: „დედაო, მეწყალება შენ, რამეთუ ყოველნი შობილნი შენნი წარგვიქცენ წინა, და ეგრეთ-ღა შენ მოკვდები“. აღესრულა ეს მეფე 24 ნოემბერს 1072 წელს. ბაგრატის დროს ბრწყინავდა გიორგი მთაწმინდელი, სასაჩხებისა და სხვა წიგნების მთარგმნელი, ერმათა აღმზრდელი და მასწავლებელი. გიორგი აღესრულა 1066 წელს (იხ. ბაგრატ III მეფობაჲში).

ჩვენამდის მოუღწევია ბაგრატის-მიერ შედგენილ და დამტკიცებულ სიგელს. ამ სიგელში სწერია, რომ მე, ბაგრატ მეფემ, ჩემს დაბაჲში მოვიწვიე ღვდელმთავარნი, ეპისკოპოსნი, ერისთავნი, სევის ბერნი და აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი და გაკარნიე მიჯნაზოროლთა და ოზიზართა შორის ამტყუდარი დავაო და განვისილე და შევამოწმე მოდაგეთაგან წარმოდგენილი სიგელები: მამიფლის გურამისა († 883 წელს), გურგენისა († 968 წ.), მეფის გურგენისა († 1008 წელს), ბაგრატ მეფისა (980—1014 წ.), გიორგი მეფისა († 1027 წ.). სიგელებმაცა და მოწმებმაცა დამტკიცეს სიმართლე მიჯნაზოროლთაო და მათ სასაჩხებლოდ გადასწუდა დავაო. სიგელი თავდება ამ სიტყვებით: „აწ ვინცა ჭნასოთ ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი შემდგომთა ჩვენთა მომაკვლთა მეფეთა და ერისთავთა ტაო—კლარჯეთისა, ყოველთა სელისუფალთა და საქმის

მოქმედთა — დაუძტვიტეთ და სუენ სელ-ჭყოფთ შლასსა და შეტვალეხსა ამისსა.

ბავრატის-მიერ მოჭრილ ფულს აწერია **PLUR** (ბავრატ).

გიორგი II (1072—1089 წ.)

ნასეგარი წელიწადიტ ან გასულყო გიორგის გამეების შემდეგ, რომ განუდგნენ მას იოანე მრბელაანი თავის შვილით — ლიზარით, ნინია ქობულიძე და სვანეთის ერისთავი ვარდანი. გიორგიმ დაუთმო იოანეს ტისე სიმშვილდე, მის შვილს — ლიზარიტს ლაწობანი, ნინიას თმოგვი, ვარდანს ასკალანი და ამ ნაირად დაამშვიდა იგინი, თუმცა ეს მშვიდობიანობა კიდევ მალე დაიწლვა იოანესაგან. მაშინ გაჯავრებულმა გიორგიმ მოიწვია აღსართანიტ და შემოერთვა სამშვილდეს, რომელიც მალე აიღო. იოანე ჯერ გაიქცა სომხეთის მთებში, მერე შემოჭრიტა მეფეს ერთგულება და მიიღო უკვე დაკარგული სამშვილდე და კლდე-კარი. თუმცა ამის შემდეგ იოანემ კიდევ მალე უღალატა მეფეს, მაგრამ მოძულეებულმა სალხისა და მეფისაგან გერაფერი გააწყო და იძულეებულ იქნა შვილითურთ გაქცეულიყო.

მაღუქ-შაჭთან. აქედგანაც მალე უკანვე გამოიქცა, მაგრამ თურქები დაეწინენ და ცოლ-შვილიანად ტყვეთ წაიყვანეს.

გიორგიმ შინაობაში მშვიდობიანობა რომ ჩამოაგდო, გამსედრდა დასავლეთისკენ და აიღო ანაკოფია და მრავალი ციხეები კლარჯეთსა, შავშეთსა, ჯავახეთსა და არტანუჯში. გარდა ამისა ქალაქ ანის ყოფილ მმართველის გრიგოლ ბავუჩიანის შემწეობით აიღო უარსი, კანანდი, კარნიფორი, და ყველა ამ ქალაქებიდგან თურქები განდევნა.

დიდხანს არ გაგრძელდა გიორგის ბედნიერება. მოკლე დროში მეტად გაძლიერდნენ თურქები (ოსმალეები). ესენი სშირ-სშირად ეცემოდნენ საქართველოს. ამის-გამო გიორგი შეება მათ, მაგრამ ციხე ყუგულთან დაუმარცხდა. აქ მტრებს დარჩათ ჯაფი: ოქრო-ვერცხლის მოწყობილობა სუფრისა, მრავალი ძვირ-ფასი ბადია და სხვა ნივთები. გიორგი აჭარიდგან იმერეთში გამოიქცა. თურქებმა კი, გაკვირებულებმა მეფის ამ გვარ სიძლიდრით, იფიქრეს, რომ საქართველო უნდა იყოს სიძლიდრის საჯარო და ამიტომაც დროებით მოსპეს ომები-მცირე აზიასში და 1080 წ. ივნისის თვეში შემოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში. მეფე გიორგი გაიქცა აფხაზეთს. თურქებმა დაანგრეს არტანუჯი, აახრეს კლარჯეთი, ტაო, ქუთაისი დაანგრეს; დაიმოხრჩილეს თბილისი ჭ მტკვრის კიდეებზედ დაასახლეს დიდი დასტები თათრებისა, სპარსელებისა და თურქებისა. ესენი მუდამ ეცემოდნენ ქვეყანას ჭ აბუეკდნენ. ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა საქართველო, რომ აღსკსად მშვიდო-

ბიანლას არ მოიპოვებოდა. მრავალჯერ სალხის დაიხრცა. ნარსომნი სრულად გაძარცულნი იყვნენ, სახლ-კარნი დანგრეული ჰქონდათ. თურქები რომ მიწის პირზე ვერაფერს ვოულობდნენ, სამარეებს სთხრიდნენ და სიმი-დიდრეს ეძებდნენ.

ამისთანა საშინელ მდგომარეობიდან ერის სახსნელად მეფე გიორგი, სალხის თხონისამებრ, წავიდა მალექ-შაჰთან. მალექ-შაჰმა კეთილად მიიღო მეფე და მისცა მას კასეთიცა და ჰერეთიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ყოველ წელი ეძლია დადგენილი ხარკი. მაგრამ გიორგიმ კასეთი და ჰერეთი სულ-ახლა დაუბრუნა აღსაჩთანს, რომელიც წყალობის სათხოვნელად მივიდა მალექ-შაჰთან.

ყველა ამ უბედურებათა დაურთვნენ აგრეთვე საშინელნი მოვლენანი ბუნებისა. სალხი ამას ღვთის ჩისხვად სთვლიდა, იმის გამო, რომ ამ დროს ბეგრნი სტოკებდნენ ქრისტიანობას და მკვლადიანდებოდნენ. აღდგომის დღეს იყო ისეთი ძლიერი მიწის ძვრა, რომ თვით მაღალი მთები, მაგარი კლდეები იქცეოდნენ; მრავალი ქალაქები, ციხეები, სახლები დაინგრნენ და გახდნენ საფლავად თვის პატრონებისა.

12 წელს ასეთი ტაჯკა გამოიარა ჩვენმა მამულმა. უსახლ-კაროდ დაჩრდილი სალხი გაღარობდა. ავაზაკობა გახშირდა. თვით მეფე გიორგი ვერას ჰშველოდა სალხს, ჩისგამო მაშინდელ სწავლულ და განათლებულ პირების თხონისამებრ გიორგიმ ტახტი დაუთმო თავის შვილს — დავითს.

გიორგის მიერ მოჭრილ ფუფს აწერია 64—144
(მეფე გიორგი)

ამ მეფის დროს მოღვაწეობდნენ: იოანე პატრიკ
ყოფილი, ფილოსოფოსი; გიორგი ოლთისელი, რე-
მუდმატ გადმოსთარგმნა რამდენიმე წიგნი.

დავით III, აღმაშენებელი (1089—1125 წ.).

I.

რომ ცხადად შევიგნოთ დავით აღმაშენებელის მე-
ფობა, საჭიროა ცოტა შორიდგან დავიწყოთ. მე-XI
საუკუნის დასაწყისს გამოჩნდა ახალი ხალხი — თურქი
ანუ სელჯუკი. ეს თურქნი პირველად შეებრძოლნენ ბი-
ზანტიას 1048 წელს, და გაემარჯვათ. იგინივე შეებრ-
ძოლნენ ბაღდადის ხალიფებს და დაამარცხეს იგინი.
ამის შემდეგ მათი სამფლობელო გაგანიერ-გათვართლუ-
და და გაკრტელდა არსიპულაგიდგანა და ბოსიოორიდგან
მოკიდებული ვიდრე შუა-გულ აზიის ყაშკარამდე. ამ
უშკელებელ სივრტეზე სელჯუკმა თოღრულ-ბეგ დაააწის
სასულთნო. „ვისრამიანში“ (თარგმნილია მე-XII საუ-
კუნეში) თოღრულ-ბეგ წოდებულია სულტნად სოქას-
ნისა და ადერბეიჯანისა, მიფლობელად ქიჩმანისა, მისლი-

სა, სომხეთისა და მცირე-აზიისა. თორღულ-ბეგის სხასპეტმა იბრაჰიმი ბასიანში შემოიყვანა 100,000 ჯარის კაცი. მას შეებრძოლნენ ბიზანტიისა და საქართველოს ჯარები, მაგრამ იძლივნენ. სელჯუკთა ძალ-მოძრაობისაგამო საბერძნეთი დღითი-დღე სუსტდებოდა და ძალე მან დატყვარვა ედესსა, იკონიუმი, ტარსი, ანტიოქია, ნიკია, ბითინია, კათბადუკა, სირია და მთელი მცირე-აზია. ამ ქვეყნების ქრისტიანებს გაუჭირდათ ცხოვრება. მათმა აუტანელ მდგომარეობამ გამოიწვია აგრედ წოდებული „ჯვაროსანთა ომი“ წინააღმდეგ ბარბაროს სელჯუკებისა. ზემოთ ხსენებულნი არფასა-რანი და ძალეჟ-შაჰ, რომელნიც შემოვიდნენ სომხეთსა და საქართველოში, აგრეთვე იყვნენ სელჯუკნი. სომხეთი, საცა 885 წლიდგან აგრეთვე მეფობდნენ ბაგრატიონები, არფასარანმა სრულად გაანადგურა-გათელა და აიღო ამ სამეფოს დედა-ქალაქი ანა 1079 წელს. ასრე დაიშორა აღმოსავლეთსა სამეფო და მოისპო მისი თვით-არსებობა.

დავითი რომ გამეფდა, სელჯუკნი (იგივე ოსმალნი) უკვე დამკვიდრებულ იყვნენ ადირბეიჯანსა, სხარსეთსა, სომხეთსა და მცირე-აზიაში. იმავე ოსმალთა ეჭირათ თბილისი და მისნი მიდამონი აუტალიდგან მოკიდებულნი, ვიდრე მდ. სარამის შესართავამდე და აქედგან ციხე სამშვილდედმდე. იგინი ზამთრობით ჩადიოდნენ აღმოსავლეთის შესართავამდე და განჯამდე და ხალხს ძრეულ აწვალდებდნენ.

კახეთი ამ დროს ვანდალკეკელებული იყო და მას ჰმართავდა საკუთარი მეფე აღსართანი. მტრის-მიერ აჯულების შიშით ხალხი გასიზნულყო ტყე-ღრეში და

საქართველო დაცარიელებულიყო. გამეფებისაკე-უძალ
დავითმა მიაჭტია ყუარდღება სამეფოს სამწესარო მდგო-
მარეობას. ტყე-ღრიდგან გამოიწვია შეშინებული ხალხი
და დაასლხა გაოხრებულ ადგილებზე. სარკის ძლეკით
მტრის გული მოიგო და ქვეყანა უზრუნველ-ჭყო. ერის
ზნეობის აღსადგენად მოასდინა სასელმწიფო კრება. ეს
კრება შესდგა ეპისკოპოსებისა და მრავალ განათლებულ
პირთაგან. კრებას დაესწრნენ აგრეთვე გიორგი ჭყონდი-
დელი და ახსენი, იყალთოს ეპისკოპოსი, დიდად განათ-
ლებული კაცი და მოძღვარი მეფისა. შემკრებულ კა-
ცებმა „მრავალ დღე გამოწვლილკითა და ფრიადითა
შრომითა კეთილად გამოიძიეს, და ყოველი ცთომილი
განმარტეს, და კეთილ-წესიერება ყოველითურთ დაამტკი-
ცეს, უღირსად გამოჩინებულნი გარდამოსთხიენეს საყ-
დართაგან და შეაჩვენეს, და მეგლი შგენიერი აღწერეს,
და მეფის ერთგულნი და ნიჭიერნი კაცნი ხელისუფლად
აღიჩიეს“. მეფის ორგულ და ქვეყნის ამკვე ლიპარიტ
ოზბელიანმა, ნახს-რა, რომ მას შეაჩვენებდნენ, დაიწყო
ხალხის აღელვება. მაგრამ მას სტაცეს ხელი და საპყ-
რობილეში ჩასვეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ იმან მოი-
ნანია ცოდვები და მეფეს ერთგულობა შეჭფიცა. მეფე-
მაც აპატია დანაშაულობა და დაუბრუნა მამულ-დედული.
რწამს ლიპარიტი დაბრუნდა თავის მამულში, ფიცი
გასტებს და კიდევ ხალხის აჯანყება მოინდომა. იგი
ხელ-ასლხა შეიპყრეს და გაგზავნეს საბერძნეთს. მისი
ჭონება ასწერეს და ეკლესიას გადასცეს.

1092 წ. მოკვდა მალექ-შაჭი და მისი სასელმწი-
ფო გაიყო რამდენიმე ნაწილად. სამი წლის შემდეგ

(1095 წ.) დაიწყო ჯვაროსანთა ომი წმ. ადგილები (სსკათა შორის ქრისტიან სათავეს) განსათავისუფლებლად მანქმადიანთაგან.

პალესტინა, სადაც დაიბადა, აღიზარდა და მერე ქადაგებდა მაცხოვარი, — რისგამო იგი დასტანჯეს და ჯვარს ატყეს — დაპყრობილი ქადაგით მანქმადიანებს, რომელნიც, როგორც ვითქვით, დიდად სტანჯავენ ქრისტიანებს. ერთი პილიღრიში (მლოცავი) — პეტრე უდაბნოელი 1095 წელს, ბერძენ ტანჯვა-წვალების შემდეგ მივიდა პაპი ურბან მეორესთან და აღუწერა მას საშინელი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში და სთხოვა შემწეობა და განთავისუფლება წმინდა ადგილებისა ურჯულთაგან. პაპმა გაუგონა მას და სათქმელისა ქალაქ კლერმონში პირველად უქადაგა სალსს ამ საქმის შესახებ. სალსმა აღტაცებით მოისმინა ეს მოძღვრება. წლის თავზე შეიკრიბა 600,000 კაცი ჯვაროსანთა ლაშქარი და გაემგზავრა პალესტინას მანქმადიანთა დასამსობად. მანქმადიანნი უმეტესად განძინდნენ, გაბრუნდნენ და უფრო მაგრა ჩასჭიდეს სული ქრისტიანთა სამშობლო — პალესტინას. აქაურნი მიუღობულნი იწვეოდნენ სსკა-და-სსკა ქვეყნებში დამკვიდრებულ მანქმადიანთა ლაშქარს და ემზადებოდნენ სასელოვანად დასკდროდნენ მტერს.

II.

მარტო ჩვენს ქვეყანაში მეოთხე მსჭმადიანები (სელ-
ჯუკები) არ ჩქარობდნენ და ჰალესტინაში წასვლას თქ-
ვადან არ მოსდიოდათ. დაკით მეფემ ესენი დასტა-
დასტა დაამარცხა და მომეტებული ნაწილი კი განდევნა
საქართველოდგან. სელჯუკნი განძვინდნენ და საქართვე-
ლოს დაკარგვა ითავილეს. თვისი შერცხვების და წასდენა
მოწიწებით მოასსენეს ემიწს ილგაზის. ამან შეჭყაწა
150,000 მეომარი, მოიწვიან ათი გუნდი აწახეთის ძთლო-
ბელის სადაყასი და 400,000 მსედაწი განძაგის სულთ-
ნისა და ამ აწარებულ ლაშკრით შემოვიდა საქართვე-
ლოში. დაკითი არ შედრკა. შეჭკრება 40,000 მსედაწი,
მოიწვიან 15,000 მეომარი ყიფხაყეთიდგან, 5,000 ალ-
ნიიდგან და მიეგება მტერს. ბრძოლას დაიწყო 15 აგ-
ვისტოს, რწ მთას შოწის. ბრძოლას ისეთი სასტიკი
ყო, რწმ მთებიც კი ინძკოედნენო. ღმერთი შეეწიან
ქართველებს. მტერი მთლად გაიმუსწა. დაწხილი გვა-
მებით გაივსო მდინარეები, ღელეები და სეკები. მოგ-
ლოლ ექმნა 400,000 მსჭმადიანი. 30,000 კაწცი დასტე-
გება დაკითმა. თკით ილგაზი, თაკში დაკოდილი,
ძლივს-ღა გაიქწა 20,000 კაწციო. გოთიე, რწმეღიც
აღწერს ამ ბრძოლას, ამბობს, რწმ ილგაზის ჭყვანდა
600,000 კაწციო და დაკით მეფეს კი 80,000 მეომარ-
იო.

იმავე წელიწადს (1121 წ.) დაკითმა რსმადნი გა-

რეკა ტფილის-დმანისიდგან, შაქ-შირვანიდგან, განჯიდგან და ერთ ბრძოლაში გასწევიტა 60,000 სპარსი. 1124 წ. იგი მიუსტა სომხეთის დედა-ქალაქ ანს, გაუღიტა 20,000 მსჭმადიანი და მტრებს გამოჰგლიჯა ეს დიდებული ქალაქი. სომხებს გაუსარდათ. შემოიკრიბნენ და სამადლობელი პარაკლისი გადისადეს ანის საკრებულო ტაძარში, რომელიც მსჭმადიანებს მეჩითად ეჭრიათ. ეს დღე სომხის ნათესავისათვის შეიქმნა დღედ ბედნიერებისა, — ამბობს სომხისაკე მემატიანე, — რადგან დაკითის წყალობით ანი განთავისუფლდა სისხლის მწოველთა სეზიდგანა.

ჟერ ეს ომები არც კი დაეწყო დაკითს, რომ მოისპო თვით-არსებობა კასეთ-ჭრეთისა. აქაური მეფე აღსართანი, კაცი „ტუნდრუკი რამე, უსჯულო, უმეტრად უსამართლო და ყოვლად წინა — უკმო“, შეიპყრეს ჭრეთის დიდებულებმა — არიშიანმა, ბარამმა და დედის ძმამან მათმან ქავთარ და მოსტეს მეფე დაკითს. ეს მოხდა 1105 წელს *)

*) კახეთ-სრეთის და კუხეთის მთავარნი:

გრიგოლ	787—827 წ.	კვირიკე I	893—918 წ.
ვაჩე ქობულაძე	827—839—	ფაღალა II	918—929—
სამოელ დონაური	839—861—	დინარ დედოფალი	917—
გაბრიელ დონაური	861—881—	კვირიკე II	929—976—
ფაღალა I	881—893—	დავით	976—1010—

მეფენი:

კვირიკე III დიდი	1010—1039წ.	კვირიკე IV	1084—1102 წ.
გაგიკი (გაკი)	1039—1058—	აღსართან II	1102—1105—
აღსართან I	1058—1084—		

მის შემდეგ დაკითმა დაიპყრო ქვეყნები ორთავ ზღვათა შორის. კასპიის ზღვისკენ დარუბანდი შედგენდა მასშინდელ დროის საქართველოს მიჯნას. დარუბანდი იყო შესანიშნავი სიმაგრე, საცა დადგომული იყო ჰერინის კარები, მოსაგერებლად ჩრდილოეთ კავკასიის ველურებისა. დასავლეთის მხრით საქართველოს მიჯნად ითვლებოდა ტრანზიზუნტი. ოსმალები დაკითმა განდევნა ტაოს-კარადამაც და ის ადგილიც თავის სამეფოს შემოუერთა.

დაკით მეექვსე კეთილი განწყობილება ჰქონდა მთიელ სამთავროებთან. ოსეთი და ყიფჩაყეთი მას მეგობრობდნენ. ყიფჩაყიდგანვე მან მოიყვანა ცოლი თვისი გურანდუსტ, ასული ათრაქა შარაგანისძისა, ყიფჩაყეთა მეფისა.

ყოველი კუთხე საქართველოსა მოგვითხრობს დიდებს ამ მეფისას, რომელიც ყველგან და ყოველთვის თავს ზარს სცემდა მტრებს. თვით მისი ასოვანება, ტანადობა, უებარი ღონე და სულის ძლიერება ხელს-უწყობდა მას. იგი იყო სამაგალითო მეომარი. ჯარს მუდამ წინ უძღოდა. მან არ იცოდა დალაჯა და მისმა მკლავმა დაცდენა. სმა ჰქონდა ჯომებრივი. სზარსები ჭ თურქები მუდამ მარცხდებოდნენ ჭ უტოკებდნენ მას დიდძალ ჯაფს, რომელითაც დაკითმა გაამდიდრა თვისი სამეფო

ამ ნაირის ძლიერებით წაქეზებულნი ქართველნი, რომორც მოგვითხრობს გადმოცემა, მიეშველნენ ჯვაროსნებს და აქ მრავალ ჯერ გაიძარჯვეს. მეუკმ სინას მთაზედ ააშენა ტაძარი წმ. ეკატერინესი ქართველთა ჯვართის მსახურთათვის და მიუბოძა „ოქრო მრავალ ათა-

სეული, და მოსაკიდებელნი ოქსიონნი, და წიგნები სოკკელესიო სრულაობით, სამსახურებელნი ოქროისა წიგნელისა“.

მარტო ამით არ დასრულდა მისი მოღვაწეობა. საქართველო ამ დროს მძლავრი და აღდგენილი იყო თავის ძველის მიჯნებით. მეფე ახლა შეუდგა შინაურ საქმეების განკარგება-განწყობას. ამისთვის მან წამდენიმეჯერ მოახდინა ვრებები სასულიერო და საერო პირთაგან. გამართა: ზარათუხანა, სკოლები, სასტუმრო — საავადმყოფოები დაჭრილთა და სნეულთათვის, რომელთაც ხშირად თვით ინახულებდა და პირად თვითონ ემსახურებოდა.

დავითი მამობრივის სიყვარულით ეპყრობდა არა თუ მარტო ქართველებს, არამედ თვით აქ დაშთენილ მანქმადიანებსაც. ალაინი, არაბთა მწერალი, ამბობს, რომ უცხო ტომთათვის დავითმა ააშენა ქარვასლები და სადგურებიო. მოქადაგეთა, სუფიებსა და პოეტებს ულუფას აძლევდაო. თუ რომელიმე მათგან მოისურვებდა თბილისის დატოვებას, იგი გულსავსებით ხელს უწყობდა და მგზავრობის სახსარს აძლევდა ფულითაო. დავითი უფრო მეტ პატივს მიაზყრობდა მანქმადიანებს, ვიდრე სულტანნიო.

ამავე დროს ფრად გაკრტელდა მწიგნობრობა და ქვეყანას მოეფინა განათლება. იყალთოსა და გრემში დავით მეფემ დააარსა უმაღლეს სწავლა-განათლების მისაღები სასწავლებლები — აკადემიანი. იმანვე დააარსა მრავალი სკოლები საქართველოს ყოველ კუთხეში: თბილისში, საფარსს, ტბეთს, ოპიზას, გელათს, მარტ-

ვილს, მცხეთას, გარესჯას და მრ. სს. სოფელ საქართ-
კელოს გარეთ განახლებულია სკოლები ქართულთ მო-
ნასტრებსა და ლავრებში: ათონს, იერუსალიმს, სინას,
ასუტასტანს. უკელა ეს სასწავლებლები აღივსნენ მოს-
წავლევით. მათში გამოიხარდა არა ერთი სახელმწი-
ფო კაცი და მოღვაწე. მეფე არ გამარობდა აქაურ სწავ-
ლა-განათლებლასაც და უოკელ-წლივ 40—80-დე სასლ-
გაზდას გზავნიდა საბერძნეთს, რომელთაც მათში ითვლე-
ბოდა სიბერძნის ლამაზად. დიდებულ მეფის მთავრელო-
ბით ეს დაუდგა ხანა წარმატებისა და განვითარებისა.
საცა რამ სიტყვებია იყო მათის კარდისაკით გადიშლას
დ გაეკავილდა. დაიხადნენ სახელთკანნი მწიგნობარნი, თი-
ლოსლოთსნი, მსატკარნი, მქანდაკებლებნი, ხურონი დ ხუ-
როთ-მოძღვარნი, მეწესენი და კალმის-კაცნი (მწერალნი).
უოკელმა სკოლამ შემოიფარგლა თავისი გაკლების წრე და
მეტოქეობა დაუწყო სხვა სკოლებს. უოკელი კერია გა-
ნათლებისა სტდილობდა იმას, რომ არ ჩამოეჩინოდა
თვის მოძებეს და მესვეურობა სსკისთვის არ დაეთმო.
ამიტომაც უკელგან განადებულყო დაუღალავი მუშაობა.
უოკელი სკოლა ზრუნავდა სსკებზე უკეთესად ეწი-
რს, სსკებზე გარვა ესწავლებისა, სსკებზე მნოიანად
ესატა, სსკებზე უკეთესად შეეგნო მშობლიურ ენის
სიღრმე-სიგანე, რათა ადილ-გასავებად გამოეთქო
სიბერძნე მეცნიერებისა. ამ დროის მოღვაწეთა შემწეო-
ბით შემუშავდა და განითრჩქენს ის მსატკრობა-სელთვ-
ნობა, რომელსაც მეცნიერნი დღეს უწოდებენ ქართულ
ყადის (სასის) სელთვნობას და რომელსაც ამ
გვარ სელთვნობათა შორის უბირველესს ადილს მია-

კუთვნილებს. ქართულ სამსახურს და საქანდაგო ხელოვნობის განსაკუთრებულ თვისებად ითვლება გადასლარტუა სასკებ - ფერადებისა ულურტობითა, უვავილებითა და ფოთლებით. ამ დროის მოღვაწეთა შორის უმეტესად ყოველთა განთქმენ: გიორგი, იოანე ზეტრიწი, ეფრემ მცირე, ანსენი იყალთოელი, იოანე და სს.

მამა გიორგი მოღვაწეობდა ათონს, რომლის წინამძღვრადაც იგი დაინიშნა შემდეგ გიორგი მთაწმინდელისა. მამა გიორგის დროს ათონს სწავლობდნენ 50 ჭახუკნი, საქანთგელოდგან წარგზავნილნი. მათ შემწეობით მამა გიორგიმ გაამრავლა საეკლესიო წიგნი. გიორგიმ შეადგინა კრებული ბიოგრაფიის ქართულთა უდიდესს მთარგმნელებისა — ექვთიმისა (ადესრულა 1028 წ.) და გიორგი მთაწმინდელისა (+ 1066 წელს). მამა გიორგი გარდაიცვალა 1098 წელს. მის შესახებ სწეკენ, რომ იგი იყო კაცი ბრძენი, დრამატიკოსი, რიტორ-ფილოსოფოსი, ღვთის-მეტყველი, მნათობი დიდი.

იოანე ზეტრიწი ჭირჭიძელი, ფილოსოფოსი, დიდი ზოეტი და დრამატიკოსი. მისნი შრომანი: განმარტება მარგოს მსხარებულისა; კლემაქსი, ლექსად გადმოღებული; ზროლოგი, ლექსად შედგენილი; კავშირი ზროკლე დიოდორისისა; ნემესიოსი; წიგნი იოსებ ფლავიოსისა; ტოპიკნი არისტოტელისა და სს. ანტონი I-ის სიტყვით, იოანე ზეტრიწის თქმსა და უგუთქმსა კერავინ დაარღვეკდა. იგი იყო ჭეშმარიტი ფილოსოფოსი, შედმიწევით მცოდნე ასტრონომისა, დრამატიკისა. მისნი ლექსი ბრწეინგენ და უვავიან. საქანთ-

ველთა ბთინად იქცა ჰეტრის მოღვაწეობითა.

ეფრემ მცირეს შრომანი: ზეცისა იერარხისათვის; ამონიოსის წიგნი; მოქცევა საქართველოსა; ქადაგება თომა მოციქულისა. მის შესახებ სწერენ: ეფრემ რიტორი, შკენიერ მოუბარი, უხვ-სიტყვა, უცხო მესილგოზმე, მესაიომე ბრძენი, უცხო ჰიიტიკოსი.

ახსენი იყალთოელი იყო მოძღვარი თვით დავით მეფისა. მან დიდი ღვაწლი დასდო სამშობლოს. ახსენ იყალთოელმა აღწერა ის „ძეგლი შკენიერი“, რომელიც ზემო მოვისსენეთ და რომელიც მეფე დავითის განკარგულებით შეადგინეს საქართველოს მოღვაწეებმა. ძეგლად წოდებულია სასულმწიფო განონები სამართლისა. ამ ძეგლის შესავალი მოკლედ გადმოგვცემს ისტორიას შესახებ ქართველთა მოქცევისა ქრისტიანადმი. ძეგლის ბოლოს ახსენს ჩაუერთავს შესხმა-შეჭება მეფე დავითისა და სს. მოღვაწეთა. ახსენის შესახებ სწერენ: ამისი არის საქებულ ღვთის-მეტყველებს, ფისიკა, ანატომია, ფილოსოფია, სილგოზმე, ჰიიტიკა-შაირნი, გალობა, სტუინვა რქრო-მუსიკთა. ახსენ იყალთოელმა დასწერა მოთხრობა შესახებ სომეხთა ეკლესიის განდგომისა მართლ-მადიდებლობისაგან და გადმოთარგმნა ბერძნულიდან „რქროს ნექტარი“ დამასკეელისა.

იოანე ტარნიჭისძე ათონის მოღვაწე, რომელიც საქართველოში მოვიდა, აქ გამართა სასწავლებელი და დაიწყო მუშაობა. მან სთარგმნა: დიალეკტიკა; ჰორიფირის შეყვანილობა; კატილორია დამასკეელისა; თორმეტთა ჭკათა აღწერა და საგალობელი წმინდანთა. მის შესახებ სწერენ: იოანემან ცსოვრება თვისი მოგვცა.

სატად: გოთარგმნა წიგნი და სწავლა განჭვინს და ქართულნი აღაუვაკა.

თვით მეფე დაგითი იყო ფრად ბრძენი კაცი და ღრმად მცოდნე ქართულის ენისა. მისგან დაგუშთა შესანიშნავი თხზულება „გალობა სინანულისა“. ამ გალობაში, სხვათა შორის, იგი სწერს: „უამი-რა წელილთა და სმელთა წარმოდგეს, რარი მეფობისა წარხდეს, დიდება დაშრტეს, შგებანი უქმ-იქმნენ, ყვაილღონება დაჭნეს, სსკამან მიიღოს სკიპტრა, სხვასა შეუდგენ სპანი,—მასინ შემიწყალე მე, მსაჯულთა ჩემთა, იესო ღმერთო“. წიგნი მეფეს ძალიან ჭყვარებია. მემატანეს სიტყვით „წიგნი იუკეს მისისა საზრდელ ყოველთა გემოვან და სასმელ ტბილ და საწადელ“. მისთვის წიგნები დაჭქონდათ ჯორებითა და აქლემებითა და „სადა გარდაჭსდის ჭუნესა (ჭუნე—ცხენი), პირველ ყოვლისა წიგნი მოაჭენდიან ხედითა, და არა დააცადის კითხვა ვიდრე არა დაშერის“. მეფეს ჭყვარებია იმისთანა წიგნების კითხვა, „რომელსა შინა არა-რა არს ტყუილი“. წიგნის წაკითხვის საღისმა, კრთხელ, როდესაც თბილისი ისეკ მტრებს ეჭირათ, კინაღამ მისკერზლად არ შეიწირა მეფე. დავითი ავჭაღაში იდგა 300 კაცით. 15 კაყვაცს უბრძანა ლოჭინის მხრივ დასცემოდნენ მინდორში მძოვარ თბილისის საჭონელს და გამოერეკნათ. თურქნი მდევრად გამოვლენ და გაყულეტავო, თიქრობდა მეფე. მანამ გაგზავნილი კაცები აღასრულებდნენ მეფის სურვილს, დავითმა აიღო სელში წიგნი, ამასან უბრძანა „აქ დამიცადეთ უძრავადო“, განშორდა მათ და მუდრო აღგილას წიგნის კითხვას მიეცა და ისრე გაერ-

თო, რომ სრულიად დაავიწყდა „წინამდებარე საქმე“. ნახიჩის გამომჩენელებს მდეგრად გამოეკიდა ასი მსკდარი, რომელთაც მეუღის კაცებს ცხენები დაუსოცეს. გაიმართა დიდი ბრძოლა, კიუინი. მეუბე უური მოჭკრა ამ თქარათქურს, წიგნი იჭკე დასტოვა, შებრძანდა ცხენსე, მიჭყვა სმას და „წარდვა მოხათა თვისთა ესე ვითარსა ღვაწლსა შინა მყოფთასა, და მსწრათულ შთაბრიალდა ვითარცა აწვივი, ჳ დაახნია ვითარცა კაკაბნი ჳ მოსწევიტის მრავალნი, — მცირედნი-ღა შეესწრნეს ქალაქსა, — თრიადისა ტემისაგან სძალმანცა, დაღვლარჯნილმან, უარ-ჭყო ქარქაში თვისი“. ამის შემდეგ დაკითი მივიდა თავის ამაღასთან და ისეე წიგნი მოიკითხა. რაც უნდა არა სცალოდეს კაცს, წიგნისათვის მაინც უნდა მოიტყალოსო, ბრძანა მეუბე.

დანგრეულ-დაჭტეული ტისეები, ქალაქები და ტამრები მეუბე დაკითმა ზოგი სელ-ასლა ააშენა, ზოგი შეაკეთა და გაამშენიერა. მანვე ააშენა დიდებული გენათის *) ტამარი, მსგავსად ბიჭვინტის ტამარისა. გენათის ლაკრა ასლაც მოწმობს მაშინდელქართველების დიდებასა და კეთილ-დღეობას. ეს ტამარი ატებულა სსკილ-სსკილ ქვით. საკურთხეველში ასვენია მოვარაყებული სატი ღვთის-მშობლისა, ნახუქარი იმპერატორის ალექსი კომნენისაგან. აჭკე ასვენია უუძველესი და უუძვირფასესი სატი ხასულის ღვთის-მშობლისა, ქმნილი წმ. ლუკასაგან და მოვარაყადი ძვირფასის ქვებით თვით მეუბე დაკითხისაგან. დაკითმავე გაამშენიერა ხასუ-

*) გენათისა (გელათისა), ღვთის-მშობლის დაბადებისა.

ღის ღვთის-მშობლის ტაძარი (ჭოროხის სეობაში). გელათში დატულია დაწუხანდის რკინის ვარები, რომელიც მტრებს წაართვა დავით აღმაშენებლის შვილმა დიმიტრემ. გელათი შეიქმნა საგვარეულო სამარხად ბაგრატიონებისა.

დავით მეფე აგრეთვე დიდ ყურადღებას აქცევდა შილ-მღვიმის მონასტერს. მის-მიერ მონასტრისათვის ნაბოძებ გუჯარში სწერია: შილ-მღვიმეს შეკუდგინე წესდება, რომელშიაც აღვნიშე გზა ჭეშმარიტი, ცხოვრება ბუნებრივი და მოქალაქეობა ანგელოზებრივი. მონასტერი გავამშვენე, გავამდიდრე, გავანთავისუფლე სარჯ-ბეგარისაგან და შეგწირე მას: ლამპარნი, სასანთლენი, 30 ლიტრა ოქრო, სანთელი, 500 დრამა გამომცხვარი ჰური ყოველ წელი, ღვინო, შემოსავალი საგატრო სასაღებიდგანს და წისქვილებიდგან, 30 ჯოჯი, მონასტრის 3000 ცხვარს მიკუმატე კიდეც 2000 და ნება დავრთე ეს თარა გამოეკეებათ სამეფო მამულებზე, ხოლო საბაღასო არ გადაეხადათ. შეგწირე აგრეთვე: 100 ძროხა, რომელნიც უნდა ამოგონ თრიალეთს — სოფელ ბნიტს, და მრავალი თვალ-მარგალიტი. ჰარას-კეობით ყოველს მლოცველს უნდა ეძლიოს ახლად გამომცხობილი სეფისკერი, ხოლო დიდ-მარხვის პირველ კვირას, ჰარასკევს, თითო ჯამი ღვინო.

მემატთანე ამბობს: დავითმა „განათავისუფლნა არა მონასტრნი ოდეს და ლავრანი, არამედ სუტესნიცა ყოვლისა ჭიჩისა და ბეგრისაგან. ხოლო ვინ დასთვლის: რადუნნი ეკვლესიანნი აღაშენა; რადუნნი ხიდნი მდიარეთა სასტიკთა; რადუნნი გზანნი, საწყინოდ სავალ

ნი, ქვა-ფენილ-ყენა; ანუ დაადგინსა კაცნი მარტო-
ლიად მცნობელნი და გამკითხვარნი მოწივართანი ;
განათავისუფლნა ტყვენი“ და სს.

მეფე დავითი გარდაიცვალა 1125 წელს, 24 იან-
ვარს. საქართველოს აღდგენისა და გაშენებისათვის ქართ-
ველნი მას აღმასშენებლად ჭსადიან. საქართველოს
ეკლესიაში-კი, რომელიც მან იხსნა მტერთაგან და გა-
ნაბრწყინა, შეკრაცსა იგი წმიდათაშორის.

განისვენა ამა წმიდა მეფემ და დაესაფლავა გელა-
თის მონასტერში. აი მისი საფლავის ქვის წარწერა,
რომელიც დაუცავს ერის მესხიერებს.

როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შვილნი მე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,—
აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

გელათის ტაძრის კედელზე ჭსატიან: დავით აღ-
მასშენებელი, დიმიტრი, გიორგი, თამარი და სს. აღ-
მასშენებელის სურათის ქვეშ შემდეგი წარწერაა: <ესე
არის განსასვენებელი ჩემი უკუნითი უკუნისამდე. ამას
დაკემკვიდრო, რამეთუ მთნავს ესე> (ფს. 131, 14).

დიმიტრი I (1125 — 1155 წ.)

ერის წლის წინაღ თვისის სიკვდილისა მძლავრმა
და ღუთივ გვირგვინოსანმა მეფე დავითმა დასწერა შემდეგი

ანდერძი: „მივდივარ წინაშე უკვდავისა მეუფისა, რომელმაც სოფელსა ამას შინა მომანიჭა ეგეოდენი წყალობასი თვისნი და მომიცა შვილი დიმიტრი, უმეტეს ჩემსა აღვსილი სიბრძნითა, სიძაბრთლითა, სიმტკიცითა და ვაჟ-ვატობითა. ამისთანა მეფე არს ჯოდღო უფლისა მართალთათვის, დაშთენილთა ამ სოფლად; ამისთანა შვილმა აღავსო გული ჩემი სისარყლითა დიდითა“. შემდეგ: „დაადგა თავისა გვირგვინი, შეენიერა, ქვათავან ჰატოლსანთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა მასვილი, და შემოსა ჰორთერი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახლავსსა, და დაულოცა ცხოვრება წარმართებული და განგვიძობაჲ დღეთა ბედნიერობით, და გამოხრწყინებდად დღეთა მისთა სიძაბრთლე და მშვიდობა“.

მამის ანდერძი აცხადდა. დიმიტრემ უმეტეს მამისა გააძლიერა საქართველთ. ჯერ მამისავე სიციცხლეში და მისივე მინდობილობით დიმიტრემ გაილაშქრა შირვანს. ჭქმნა ომნი და ბრძოლასნი; თავის ვაჟ-ვატობით გააკვირვა მტერნი, აიღო ცისე ქელამორი, დაამარცხა სპარსეთის თავი ჯარი და აივსო ალაფითა და ტყვით. მამის სიკვდილის შემდეგ მან დაარბია განჯა. თურქებისაგან გაოსრებული ქვეყანა—ტაო სელ-ასლა დასასხლდა და დაამშვიდა. მის მეფობის განმკვლობაში ქართველთა ხალხი მშვიდობიანად მუშავებდა შინაობაში და გარეშე მტრებისაგან მოსვენებული იყო.

ბოლოს დროს იგი ბერად შედგა, მეფობა გადასცა თავის შვილს—დავითს, რ ომელიც ექვსი თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ამასვე წელს გარ-

დაიწვალა ბერი დიმიტრიც. დაკითხა დარჩნა კაჟი-
დიმიტრი, მის მცირე-წლოვანობისაგანვე საქართველოს
გამგედ დაინიშნა დაკითხევის მის გიორგი, შვი-
ლის შვილი დაკითხა აღმაშენებლისა.

დიმიტრი I-ის უამს მოღვაწეობდა მამა სახა სინ-
გელაზი, რომელიც, ანტონი ქათაღიკოზის სიტყვით,
იყო კაცი ფილანთოფოსებრი, ჰიბრიტებრი, შკენიერ-
მჭკებრი, ქართლელთ დიდება, იმერთა გვირგვინი,
რდიშართ მნათი, მესხთა და გურქელთ სიკეთე, კას-აფ-
სახთა შკენიერება დიდი. ამაკე დროს სცხოვრობდა მამა
იუსეკიელი, რომელსაც იოანე ჰეტრიწს, ფილანთოფოსს,
ადაწებენ.

გიორგი III (1156—1184 წ.)

ჟვაროსანთა ომების გამო მაჭმადიანთ ალარ ეწა-
ლათ საქართველოსთვის. მათი უმთავრესი ძალ-ღონე
ზალესტინის დაცვას უნდებოდა. მაჭმადიანნი სცდილობდნენ
მტერი—მეჯვაროსნე ლაშქარი—მოეგერებინათ და აწა და-
ეთმოთ მისთვის ზალესტინა. ამით გიორგი მშკენიერად
სარგებლობდა. გასაძლიერებლად თვისის სამეფოისა და
ჟვაროსანთათვის სულ-შესაწეობად იგი სშირად უტე-

საგდა ოძს სან ოსმაღთ, სან სპარსელებს, და, საზოგადოდ, მაჰმადიან ხალხებს. ისე ოსტატურად ებრძოდა მათ, რომ სულ მუდამ ბრძოლის კულადგან გამარჯვებული ბრუნდებოდა.

თვისი მოქმედება წინააღმდეგ მტერთა გიორგიმ დაიწყო საქართველოს სამხრეთ მიჯნაზე, ანატოლიის მიდამოში, საცა მამინ ოსმაღნი ბატონობდნენ. აქ მან დაამარცხა მტრები, აიღო სომხეთის ქალაქები ვალარშაპატი და დვინი, და არევის ნაპირის ქაყენები. დაიმორჩილა ქალაქი ანი, განდგომილი მანშე დადიანის მოთავეობით. მტერს თავსარი დასცა. მანშე დადიანმა ძლავს მოასწრო სპარსეთს გაქცევა.

რამდენადაც ქართველთ ემარებოდათ დიდება და პატივი, იმოდენად ოსმაღთ და სპარსთ აკლდებოდათ გავლენა მცირე-ასიაში. ამიტომ ბევრი ველარ ითმინეს. ოსმაღნი და სლრასნის სულთნები შეუერთდნენ სლლითას ჯარებს და საქართველოს წინააღმდეგ გამოემართნენ. გიორგი არ შეუშინდა მტერს. გმირულად დაესხა მათ და დაამარცხა იგინი. ამის შემდეგ ქართველს აღარ ეშინოდა მტრისა, რომლის ქედ-მალლობის დასამსობად გიორგიმ იხმარა შემდეგი ღონე: თვისი მამაცი ჯარი მან გაჭყო ექვს წულობად: ერთი გაგზავნა განის დასაპერობად, მეორე — არსრუმისა, მესამე — მტკვრის გაღმა განჯის ქაყენებისა, მეოთხე — განჯას იქითი ადგილებისა სლლთამდის, მესამე — შირვანისა; თითონ კი თავის წულობით გაილაშქრა ყავოგანის დასაპერობად. ეველა ამ ჯარებმა სწრაფად და მალაად შეასრულეს მათდამი მინდობილი საქმე: დაიმორჩილეს აღ-

ნიშნული ადგილები და დიდი ალათით დაბრუნდნენ საქართველოში.

ამის შემდეგ ყველა მეზობელი სალსები სცდილობდნენ დაეგობებოდნენ ქართველებს *). ბიძაშვილი დიდის იმპერატორის მანუილისა ანდრონიკ კომნენის მშვიდობიანობის მოსაპოვებლად მოვიდა საქართველოში მთელის თავის ოჯახითურთ. მეფე გიორგიმ მიიღო იგი, როგორც ეკადრებოდა მეფის გვარის შვილს, და აჩუქა მას მრავალი მიწები კასეთში. **)

უკანასკნელი ღაშქრობა ჭქონდა გიორგის წინააღმდეგ დაჩუბანდისა და მთიულეებისა, რომელნიც აკაზაკებრ ეტყობოდნენ ქართველთა განაზიარა ქვეყნებს. ყველა ეს სალსები გიორგიმ დაამარცხა, დაიმორჩილა, აღაოსრა მუსკურნი, შარახაში, აიღო ქალაქი შახური, მშვიდობიანობა ხაშთაგდო აჭაურობაში და მშვიდობით და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, რომელიც ებჭინებოდა ერთის მხრით კასპიის ზღვას დაჩუბანდამდის და მეორეს მხრით — შაკ ზღვას ტრავპუნენტამდის.

ამასობაში გიორგის ძმისწული დიმიტრი (დეძნა) სრულ-წლოვანი შეიჭმნა და ბიძას მოსთხოვა ტასტი.

*) ჩვენი მატთანეს გადმოცემით ბერძენნი, ინდოელნი, არაბნი, სულთნები ხორასნისა, ასურეთისა, მისირისა, იკონიისა და აგრეთვე ქაზარეველნი, ალანნი, აბაზგნი და ყველა ხალხები მალრუბით მაშრუყამდის ეძიებდენ გიორგის მეგობრობას.

***) მისი (ანდრონიკ კომნენის) ჩამომავალნი, დაშთენილნი საქართველოში, ეხლა იწოდებიან ანდრონიკაშვილებად და ხარისხით არიან თავადნი.

გიორგიმ უარი შეუთვალა. მოჭხდა შოგოთი, ამბოხებს და დიდი განდგომილობა. ასალ გაზდა დემნამ, რომელიც აღიზარდა ოსბელიანთა გვარში და მათ რჩევას აწყობოდა, გადებირა თავის მხარეს მრავალი დიდ-გატობა, რომელთა ქედ-მალლობა დაემცირებინა გიორგის-დიმიტრი გამაგრდა ტაშირსა და ლორეს. გიორგი მიუსტა მას, აიღო ტაშირი, მტერი შერქვა ლორეს და დაიბანაკა აგარას. დიმიტრემ გაგზავნა თვისი აღმზრდელი მეფინბეთ-უსუტესი ჭიაბერ ჭერეთს მოსაწვევ-მოსასმობად აჭარე ერისთავისა, ლექთა და კავკასიელთა. ჭიაბერმა დაიულოდა ეს საღსები, შეჭკობა დიდი ლაშქარი და მივიდა ლორეს. შეიბნენ ბიძა და ძმის-წული. შეიქნა ომი ფიცხელი და მკვეთრ კვეთებანი. გაემარჯვა გიორგის. ილიკენს ლეკნი და ჭრთა დიდებულნი გაიქცნენ. გიორგი შემოერტყა ლორეს. უღონოდ დაჩხენილმა დემნამ საბელი მოიბა და გაკდამოხდა ცისით და მივიდა ბიძასთან. ცისეში დაჩხენილნი უჩხნიც მალე დაემოჩხილნენ გიორგის და ცისის კარები გაუღეს. დემნა საბურობილეში მოკვდა. შემდგომ ამისა, მეორე წელს, გიორგიმ ტასტი დაუღოცა თავის ასულს ოამაჩს.

გიორგი მეფე თავის ყველა სიმდიდრესა და სარინასს ახმარებდა საქვეყნო საქმეს: ცისეებისა და ტაძრების შენებას. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა ვარძიას, სამეფო სატასტო ადგილს.

ვარძია ახალციხის მხარეშია, მტკვრის პირას, იქ, საცა ქარსამეთის წყალი ერთვის მტკვარს. ვარძია კლდეში გამოკვეთილი შენობაა. იგი შესდგება მრავალ სენაკ-ოთახებისაგან. შიგ

არის ეკკლესიები, აუზები, პალატნი, ფელაგნი და სს. ეს შენობა ისეთი ვრცელია, რომ 20,000-მდე კაცი დაიტევს.

ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, კარძიის კლდეში გამოკვეთილი ტაძარი საკვირველი ქმნილებაა. იგი ჩაითვლება სასწაულად კაცის ხელგონობისა და ჭკუისა. ეკკლესია შესდგება ოთხ დიდრთნ პალატისაგან. ეკკლესიის კედლები ჩუქურთმიანია. მეორე პალატის შუაგულს იდგას სამეფო ორბანი, რომლის ზევით დაკიდებულ იყო ხალას ოქროსაგან ჩამოსხმული ხატი, შიგა და შიგ შთათხილი ძვირფას ქვებითა. ხატზე გამოყვანილ წმინდანის თვალების ადგილას ჩადგმული იყო ორი ღალი, რომელთაგან ყოველი ღირდა 50 თუმანი. გარედგან ტაძარში შესასვლელი გზა ვიწროა და ბნელი. — ამ მიწის ქვეშეთსა და კლდეში გამოსკრეტილ ქალაქში 700 მეტი პალატ-სენაკია და მათ შორის, ეკკლესიის გარდა, კიდევ არის მეფის სასახლე, სალარო, სასამართლოს პალატა, საზღვრობილე და სს. ამ ქალაქში წყალი შემოყვანილია ბილით იაილის წყაროდგან, რომელიც კარძიასზე დაშორებულია 3 ვერსტით. ერის გადმოცემა გვეუბნება, რომ თამარ დედოფალი ამ მილით, კარძიაში, წყლის მაგიერ, რქეს ადენდა. კარძიის ტაძრის კედლებზე ჭხატის გიორგი III, თამარ დედოფალი, რომელსაც სელში უზურია გეგმა საყდრისა, ღამა — გიორგი და რუსუდანი.

თამარ მეფე

(1184—1212 წ.).

I

დაბადება და აღზრდა.

თამარის დედა ბურღუსან ოსეთის მეფის სუდდანის ასული იყო. გიორგი მეფემ იგი შეირთო თვისის მამის დიმიტრის რჩევით. ბურღუსანი ფრად ლამაზი, ბრძენი და სათნო ადამიანი იყო. მისუბრი რძალი ქართლს არ უხილავს, ამბობს ქართლის ცხოვრება. მემკვიდრეს სიტყვით, ბურღუსანის ქებად ისიც საკმაოა, რომ იგი შეიქმნა დედად ნათელ-შემოსილის თამარისა. მკვიდრე არ ამბობს, სასულდობრ, რომელ წელიწადს დაიბადა თამარი. თამარის ვაჟა, რომელმაც მამა მისს ცოლად მოჰგვარა ბურღუსანი, აღესრულა 1155 წელს. ამის გამო საჩუქუნოდ მისაჩნევია თამარის დაბადების დროდ ჩაკთვალათ პირველივე წელიწადი მისის მამის გამეფებისა, ესე იგი 1156 წ. *

*) თამარის გამეფებისა და სიკვდილის წელიწადნი დღემდის დაჭეშმარიტებით გამორკვეულნი არ არიან. ვახუშტით, თამარი გამეფდა 1174 წელს და აღესრულა 1201 წ.; ბროსეს ანგარიშით კი იგი გამეფდა 1184 წ. და აღესრულა 1212 წ.

დემნას სიკვდილის (1177 წ.) შემდეგვე გიორგი შეუდგა თადარიგს სამეფო გვირგვინი გადაელოცნა თვისის ასულისათვის. 1179 წელს საქართველოს გასცა ბრძანება: გაჩვიზრასე თამარს გადაესცე ტახტი. მო-

ამას გარდა, ზოგიერთი მემატიანე თამარის სიკვდილის წელიწადად ჰხადის 1207 წ., ზოგი 1204 წ. და სხ. რომ თამარი ცოცხალი ყოფილა 1212 წლამდის, ეს მტკიცდება მის-მიერ მოჭრილ ფულით, რომელზედაც აღნიშნულია 1212 წ. ქართლის ცხოვრების ქორონიკონების მიხედვით ირკვევა შემდეგი: ა) თამარმა იმეფა 23 წ. და აღესრულა 18 იანვარს; ბ) ლაშა იყო 13 წლისა, რაჟამს დედა მისმა დაადგა გვირგვინი და დაულოცა მეფობა; გ) რაჟამს მიიცვალა თამარ, ლაშა იყო 18 წლისა. მაშასადამე: $1212 - (18 - 13) = 1207$ (წელიწადი, აღესცა თამარმა დაადგა ლაშას გვირგვინი); $1207 - 23 = 1184$ (წელიწადი თამარის გამეფებისა); გიორგიმ გვირგვინი რომ დაადგა თამარს, ამის შემდეგ კიდევ მეფობით იცოცხლა 5 წელიწადი ($1184 - 5 = 1179$ წ.). ორი წლის ამის წინად მოკვდა დემნა (1177 წ.). თუ თამარის შობის წელიწადად მივიღებთ 1156 წელს, მაშინ მისი წლოვანობა დაბადების დღიდან იქნება: გვირგვინის დადგამამდე 23 წ. ($1179 - 1156 = 23$); გამეფებამდე ანუ თვით-მპყრობელობამდე 28 წ. ($1184 - 1156 = 28$); თვით მპყრობელობის უარ ყოფამდე ანუ ლაშასთვის გვირგვინის დალოცვამდე 51 წ. ($1207 - 1156 = 51$); სიკვდილამდე 56 წ. ($1212 - 1156 = 56$); რუსის შერთვამდე 31 წ. ($1187 - 1156 = 31$); სოსლანის შერთვამდე 37 წ. ($1163 - 1156 = 37$); ლაშას შობამდე 38 წ., რუსუდანისა — 40 წ. — 1156 წლით ანგარიში სარწმუნო ხდება იმითაც, რომ ქართლის ცხოვრებაში თვით თამარის მატთანეს სათაურს 1156 წ. აღნიშნულია წელიწადად თამარის გამეფებისა ანუ, სხვა ნაირად რომ ვსთქვათ, დაბადების დღიდანვე მატთანე თამარს იხსენიებს მეფობით.

დით ყოველნი სელმწიფეთ დასკვით მხებრ მანათობუ-
ლიო. მოვიდნენ ქართველნი. შემოიკრიბა ბეგრ-ათასი
ლასქარნი. დასდგეს სამეფო ტახტი უთქმელი ფასისა.
პირ-მტინარე მამამ მიიყვანა თამარი და ტახტსე დასვა.
დაიწყეს ლიტანიობა. მეფემ აიღო გვირგვინი ოქრო-
სა მის ოფანისა, აღმკული იაკინთითა და სამარაგდო-
თა და გადასცა ანტონი ქუთათელს და მან დაადგა იგი
თამარს თავსე. აიღო მეფემ სრმალი და გადასცა კასა-
ბერ კვირიკისძეს, რაჭას ერისთავს, და მან შემოარტყა
იგი თამარს. მეფემ მისცა სელში თამარს სვიპტრა.
შემოსა მეფეუკად ზეზითა და ბისონითა. გვირგვინი
უგურთეს, ერთგულობისა და ერთსულობის ფიცი
მიიღეს: მამა მისმა, პატრიარქმა, ეპისკოპოსებმა, იმერ-
სმერთა დიდებულებმა, კაზირთა, სპასპეტთა, ლასქარმა
და სხ. შემდეგ ამისა თაყვანი სცეს და მიულოცეს თა-
მარს გამეფება და ქება უთხრეს მრავალგვარი. გაიმარ-
თა სჯერო ღსინი. ჰკრეს სვილემ-ჭურთა, ქოსთა და
ბუკთ. წინწილის მხიარული ხმა მოეივნა საქართველოს
არე-მარეს. მხიარულობდა ყოველი კაცი. თამარმა მოა-
ტანინა თავისი უნჯი და ქარივ ობოლს, დავრდომილს,
ლასქარს და ყველას უწყალობა უზომო, უანგარიშო,
ულევი. დიდკაცობაც სელ-ცარიელი არ დაჩნა: მათ ებ-
მათ ნასუქარნი ტაიჭ-ცხენნი და სხ. ნადიმობა გაგვ-
ძელდა სამ დღეს. გამხიარულბული მეფე—მამა თვის
ერთგულ კაცებს გამოეთხოვა ამ სიტყვებით: ამისად
ქმნამდის დამწველი ცეცხლი არ დამეკსებოდანო. «დამწველ

ცესლად > გიორგის მიანდა თამარის ტახტის მო-
ცილე დემნა, რომლის სიკვდილისათანავე მის-მიერ აღნ-
თებული ცუცხლიც ჩაქრა ზ მეუესაც მიეტა შემთხვევა ს-
ქართველას ტახტი გადაელოცნა თავის ასულისათვის. ამ
დროს თამარი უკვე 23 წლის ქალი იყო, სასულემწიფო
სიბრძნით განზრძობილი, და იცოდა მეუობა.

თამარის აღზრდა მისს მშობლებს მიენდოთ რუ-
სუდანიასთვის, რომელიც იყო თამარისავე მამიდა. რუ-
სუდანი ცოლად ჰყვანდა სვანის სულტანს, რომელ-
საც თავი დაანება, მოვიდა სამშობლოში და სამეფო
სასახლეში დაბინავდა. იგი ნასწავლი და ფრიად ბრძენი
დედაგაცი იყო. თამარმა მისგან ისწავლა ყოველგვარი
სიბრძნე, და იქმნა „უბრძნეს ბრძენთა“. შავთელი თა-
მარს ჰხადის სიბრძნისა სიწად და კაზად, სწავლის
მოძღვრად, წიკალთა ღრმითა გამმარტებულად, მსჯავრი-
სა და სამართლის მსჯელად და სჯულის ლა-
რად. იგი ამასთანავე იყო ადამიანი სათნო, ღვთისნიუ-
რი, მშრომელთა, უცხოთა და გლახაკთა მოწყალე და
გამკითხავი.

უყვარდა თამარს შრომა, სელ-საქმე. მისი ყოველ
ღამინდელი სელსაქმარი გლახაკთ მიეცემოდა ხოლმე. თუ
რამომ უყვარდა თამარს შრომა, ამას გვიმტკიცებს შემ-
დეგი მაგალითი: ერთსელ ღამე კიდევ გატეხილი იყო
და თამარს კი ჯერ არ დაუძინა. იგი იჯდა თავის
ოთახში და სელ-საქმობდა. ბოლოს დაიღალა და მსშე-
რალს მიეძინა. მძინარეს ესიზმრა სასილგულად ტურთა
საყოფელი, ყვაკილთა, მწვანეილთა ზ ნერგით განშვე-
ნებული, სამოთხის მსგავსი. მასში იყო საყდრები და

ტახლები, ჰესტიოსსად შემკული სარკმლებითა. კაცად-კაცადისათვის დადგმული იყო ოქრო-კერცხლის საჯდომები და მათ შორის, ზენა კერძო, იყო ტახტი უჰესტიოსნესი, ოქროისა, შემკული თვალთა და მარგალიტთაგან-ამ სამოთხეში შეიყვანეს თამარი, რომელმან, იხილა-როიგი საჯდომები, იფიქრა: მეფე ვარ და იგი უჰესტიოსნესი და უზენაესი საჯდომი ჩემი უნდა იყოსო, და გაემართა მასე დასაჯდომად. სოლო წარმოუდგა კაცი, ნათლით შემოსილი, ხელი დაუჭირა და უთხრა:

— არა არს შენი საჯდომი ეგო. შენ ვერ შემდეგელ ხარ დაჰყრობად ამისსა.

— ვინ უჰესტიოსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიზერას უჰესტიოსნესი საჯდომი, ჭკითხა თამარმა.

— საყდარი ისი შენისა დასახლისისა არს, ამისთვის რომელ ათორმეტთა მღვდელთა მისითა სელითა შესთული ჰქმოსიეს, ამისთვის იგი უზესთაეს არს შენსა. საყოფელი შენი აჭაკე არს. და უზენა უდარესი საჯდომი.

გაეღვიძა თამარს, მოიხმო დასახლისი და მისიგან შეიტყო, რომ მას, მართლაც, 12 ლვდლისათვის შეუსთავს გვართ-ფილონი ზ მიუძღვნია მათთვის. „ამიერთგან თამარმაც იწყო — ალექსანდრით ვაჭართაგან მოღებულის მატყელისაგან — სთვად ზ ჭმნად შესამოსლისა, კიდრკმდის ათორმეტად სრულ-ჰყო“.

თამარს კარგად ახასიათებენ შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მას მუდამ ჰირზედ ეკვრას:

— მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა.

— შიშველი გამოკვდ დედის მუცლით და შიშველსა

მეგულები წაწველად.

ქტეკითა და შესედულობით თამარი ყოფილა მშვენიერი, თვალ-წარმტაცი. ასრე სატავს მას ჩახრუსამე: „თამარ წყნარი, შესაწყნარი, სმა ნარნარი, ზირ-მცინარი, სახინარი, მსე-მცინარი, წყალი-მტენარი, მომდინარი; მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი; არსით-მთქნარი, უხინარი; ვარდ-შამბნარი, შამბ-მადნარი, ღაწე-მწყასარი, შუქ-მიფინარი“.

შაკოელის სიტყვით, თამარი ყოფილა მეტად ღონიერი და მკლავნი ჭქონის ძლიერი; ხოლო ჭმოსია: „შესამოსელნი, შესამკობელნი ოქრო-ნემსულნი; გვირგვინ-სვიპტრანი, ბისონ-მიტრანი მოწეულთა თანა-შექსულნი; დიადიმ-პოროფირთა, შთარტმა პოდირთა, სმარაგდონი ერთგან-ექსულნი.“

თამარის დაგვირგვინების შემდეგ წლის თავზედ გარდაიცვალა მისი დედა ბურდუსან და რამდენიმე წლის შემდეგ (1184 წ.) აღესრულა მეფე გიორგიც. თამარი შეიქმნა თვით-მზერობელ სელმწიფედ.

II

სეფე-სიტევა და ქორწინება თამარისა.

თამარის პოლიტიკური ნიჭი, მისი შორს გამჭვრეტელობა ტასტზე ასკლისავე უმაღლ გამოჩნდა. მართალია, მამისაგან თამარმა ჩაიბარა ძლიერი სამეფო, მაგ-

რამ ეს სამეფო მკვიდრ საფუძველზე არ იყო დამყარებული. მას აკლდა შინაური ერთობა და სიმტკიცე, ეს ქვა-კუთხედი ყოველი სამეფოს ძლიერებისა და ბედნიერებისა. გონება-ვრცელ თამარს არ გამოეპარა ესრეთი ნაკლი მამა მისის სამეფოსა. თვით-მზერობულ ხელმწიფემ, გამეფებისაკე უძალ, დაამხრ ქედ-მაღლობა იმ დიდებულთა, რომელთაც ქვეყნის ერთობა — სიმტკიცე თავიანთ თავის დამცირებად მიანსნადათ, რადგან გაძლიერებულ მეფის შაშით თავის-უფლად გელარ მოქმედობდნენ. ამ გვარ სენს ბოლო მოუღო თამარმა და თავის შესანიშნავის ნიჭით ყოველი ქართველის გული მოიგო და მოხიბლა.

უწინარეს ყოვლისა თამარი შეუდგა ერის წინა-ბის განკარგებას. უძალეს ხელის-უფალთა მეოხებით ხალხის წინა-შეზღუდვას უბრუნდებოდა. ქათალიკოზი მიქელ, რომელიც განაგებდა ეკლესიას, თვით წინა-უკმო იყო წესთაგან საეკლესიოთა; ყუბასარი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უსუცესი, ფილენჯის სენს შეეპყრო და წაართმოდა ენა, ხელი და ფეხი. ამისთანა მოთაგე კაცნი ფრად მარტოებულნი იყვნენ ქვეყნისა. მათნი ხელ-ქვეითნი, თავისის საქციელით, რყენდნენ ეკლესიას, ხალხს და ლაშქარს. ამის ცხადი მაგალითი მეტურჭლეთ-უსუცესი ყუთლუ-აჩისლანია. ამ „ჯორის სახელ რე-გონება და დაუდგრომელ კაცმა კარავი დაიდგა ისნის (თბილისის ნაწილი) გელზე და სომქსთ მეფედ დასაჯდომად განემზადა.

თამარმა იერუსალიმით აღმოუწოდა ნიკოლოზ გულახარისძეს, საქართველოს ქათალიკოზად ყოფილს,

და შეკრება საღვდელონი და წარწინებულნი კაცნი, მოიხმონ ანტონ ქუთათელი საღმრთისძე, კაცი დიდად განთქმული სათნოებითა და ძლიერი სიტყვითა და საქმით. შეიკრიბნენ-ცა ყოველნი ერთსა საღვურსა, თამარი მიეგება მათ ამ სიტყვებით:

თქვენ ღვთისა-მიერ განჩიბულ ხართ მოძღვრად ჩვენდა. გამოიძიეთ ყოველი კეთილად. დაამტკიცეთ მართალი და განხადეთ ყოველი გვლარძნილი. ნუ თვალ-ახვამთ მთავართა სიდიდისათვის, ნუცა გლახაკთა უღებ-ყოფთ სიმცირისათვის. თქვენ სიტყვით, ხოლო მე საქმით. თქვენ სწავლით, ხოლო მე განსწავლით. თქვენ წვრთით, ხოლო მე განსწვრთით. ხელი მივცეთ ერთმანეთს დაცვად სჯულთა: თქვენ ვითარცა მღვდელნი, ხოლო მე ვითარცა მეფე; თქვენ ვითარცა ხელისუფალნი, ხოლო მე ვითარცა ებგური (დარაჯი).

დაასრულა-ცა თამარმა ესრეთა მტკიცე-აზრისანი სიტყვა, გამოეთხოვა კრებას და წარვიდა ჰალატად თვისად. კრებაზე დამსწრე სამღვდელთების ჩხევამ დაამსო ქათალიგოზი მიქელ, რომელი ანტონ კი გამოცხადდა ამ შეუწილობაზე, — ამის შემდეგ მიქელს დიდხანს აღარ უცოცხლდა. იგი ქათალიგოზობისაგან „განაყენა ღვთის სასჯელმა“. — სამღვდელთისავე ჩხევამ „ვინმე ეპისკოპოსნი შესტკაღნეს და მათ წილ საღმრთონი კაცნი და მეცნიერნი სჯულისანი დასსნეს“. ყუბასაწი, რომლის გადაყენება უნდოდათ, მალე აღესრულა. განლაღებულა ზღვრიდონი, მსახურთ-უსუტესი და თმოგვისა და სსკა ცხებეთს ჰატრონი, ლაშქრის სურვილისამებრ, მოიშა-

ლას და დაიმხო. შეშინებულნი ყუთლუ-არსიანნი და მის-
ნი მომსრენი თავის ნებით მოვიდნენ წინაშე თამარისა,
დავრდომით თავუკანი-სტყეს მას, მისტყეს პირი ერთგულე-
ბისა და მოწილეობისა.

ამის შემდეგ, თანა-დგომითა და ერთ-ნებაობითა
საქართველელს დიდებულთა, თამარ დედოფალმა დანიშნა
სხალნი სელისუფაღნი: ამირ-სპასალარად (ჯარის უფ-
როსად) სარგის მსარგობელი, რომელიც შთამომავლ-
ობით იყო ქუჩთის ტომისა; მანდატურთ-უხუცესად
(პოლიციის უფროსად) ჭიაბერი, რომელსაც მისტყეს
ოქროს არგანი (კვერთხი), ჩააჩვენს საკრამანგი (პერანგი
მარგალიტ მოკლებული); მეჭურჭლეთ-უხუცესად
(სახელმწიფო საზინის უფროსად) კასაბერ ვარდანისძე,
კაცი დიდ-გვარიანი; მსახურთ-უხუცესად ვარდან და-
დიანი; ჩუნჩერასად (მსარეულთ უფროსად) მარ-უშიანი;
ამილხანოზად (მეჭინიბეთ უფროსად) გამრეკელი თო-
რელი, რომელიც, შემდგომ სარგის მსარგობელისა, დაი-
ნიშნა ამირ-სპასალარად; ჭყონდიდლად და მწიგნო-
ბართ უხუცესად ანტონ აღონისძე, კაცი ფრიად მეტ-
ნიერი, სასიერი, მოწყალე; ქათალიკოსად (შემდეგ მი-
ქელის სიკვდილისა) თეოდორე.

ამავე დროს თამარმა დასვა: ბარამ ვარდანიძე სვან-
თა ერისთავად; კასაბერ კასაბერისძე რაჭის ერისთავად;
დოთაღოს შარვაშიძე აფხაზეთის ერისთავად; ამუნელის-
ძე ცხუმის (სუხუმის) ერისთავად; სამეგრელოს ერის-
თავად ბედიანი; იმერეთ-ქართლის ერისთავად რატი სუ-
რამელი და კახეთისა ბაკურ ძავანისძე; ტყეთის ერის-
თავად ასათ გრიგოლისძე; სამცხის ერისთავად და სპა-

საღაწად ბოცო ჯაყელი.

თამარმა დაადგინა აგრეთვე ახალნი ხელისუფალნი, ტაძრისა და საყდრისა წინაშე მდგომელები, და განთავისუფლა სასჯისა და ბეგარისაგან ეკკლესიანი, გაააზნაურა ქვეყნის მომქმედნი და მუშაკნი.

ახალ ხელისუფალთა შემწეობითა და «სიმშვიდითა დაკითხიანითა, სიბრძნითა სოლომონიანითა, სიმხნითა და საურავისა დღესისა სკალისა ან მიგდებისა, თამარმა იხურა ზღვით ზონტოსით ზღვამდე გურგანისა (კასპიისა) და სპერიდგან დაწუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერნი და ამერნი, ხაზარეთამდი და სკვითთადმი» და წაწმინდათა საქართველოს ბედი სვიან-დოკლათიანად.

მაგრამ ქართველნი სწუხდნენ, რომ მათი ხელმწიფე უძელა იყო და განიზრახეს მოეგვარათ მცხთვის ქმარი. თამარს ბეგრი მთხრონედი ჰყვანდა. მაგრამ ქართველნი ეძიებდნენ მათზე უკეთესს და უფრო ღირსეულ საქმაროს.

ბეგრი ჩხევის შემდეგ თამარისათვის საქმაროდ აღიწიეს რუსთ მეფის შვილი გიორგი, რომელიც ვაჭარმა ზანქან ზოცაბაბელმა ყიფიყიფიდან თბილისს ჩამოიყვანა. ხალხმა რუსუდანის პირით თამარს მოახსენათვისი სურვილი. გონება-ვრცელ თამარს გაუკვირდა ესრეთი კადნიერება და უთხრა ხალხს: „კაცო, ვითარღირს შეუტყობლად ესე ვითარისა საქმისა ქმნად? არა ვიცით კაცისა ამისთვის უცხოა: არცა ქცევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა და ჩვეულებისა, არცა მხედრობისა და სიქველისა; მაცადეთ, ვიდრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე, გინა სიდრკვე მისი!“ თუმცა ასე მჭკვრ-მეტყველურად და საქ-

მის ცოდნით ეკედრებოდა თამარი სალსს, მაგრამ იგინო „წინააღმდეგობდეს და უშვილობასა და სახლისა მისისა უნა-ყოფობას მოახსენებდეს, დრტვინვიდეს და წინამძღვარსა სპათსა ითხოვდეს და ყოვლითურთ შეაიწროებდეს სულსა მისსა, ეს-ოდენსა მძიმესა საქმესა მსუბუქად შეეხებოდეს“. ამის შემდეგ თამარმა, თანახმად სალსის სურვილისა და დასამტკიცებლად თვისის გონიერებისა და შორს-გამჭვრეტელობისა, შეიკრთო გიორგი.

თამარის ქორწინების შემდეგ მოხდა ლაშქრობა. მოთავედ ჩვენი ჯარისა იყო თვით გიორგი. გაილაშქრეს და აიღეს ყაჩსი, კარნიფოლი. მცირე ჯარით გამრეკელმა განდეგნა ოსმაღნი ძაღლის-ხევიდგან (პალა-გატიოდგან). მხარგრძელმა მიმოგლო დეინის და სურმანის ქვეყნები. სხვებმა განაძეგეს მტრის ჯარები კლარჯეთიდგან. აჯანყებულნი დეინეღნი გიორგიმ სელასლად დაამარცხა და წაართვა კაი ძაღი ალაფი. აქედგან წავიდა არარატისკენ და განაბნია დიდ-ძაღი ოსმაღთა ჯარი. დაბრუნებისას ქართველთ დაეცნენ გელაქუნის ოსმაღნი, მაგრამ არც მათ მოუდრიკეს თავი ქართველებმა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს განჯისკენ და მდინარე არეზის ნაპირებესკენ.

ესრეთი ძლევა-მოსილობა ვერ ახარებდა თამარის გულსა და სულს, რადგან მისი წინასწარმეტყველობის ნიშნები გამოჩნდა. გიორგი შეეჩვიო სიმთრკვალეს და ისე გაირყვნა, რომ „სიმთრვალესა შინა იწყო მრავალთა საბაგელთა და უშვერთა საქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტნავ არს აწერად.“ შეუჩნდნენ კაცნი გასაკურნებლად, მაგრამ „კვურნებდით ბაბილოვანსა და არ იყო კურნება: არათუ ოდენ არ შეიგონა, არამედ უძვირესთა მიმართ იწყო და

კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა ამოგდებითა ტანჯნა.“

ამის შემდეგ, თამარმა სასალხოდ გამოაცხადა, რომ ამისთანა გარყვნილ, კაცთან ველარ ვიტსოვრებო, და მეტი მიუბრუნდა თვით გიორგის და უთხრა: „მე არა მიძლავს აჩრდილისა მრუდისა ხისასა გამართვად და უბრალოდ განვიყრო მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ.“ თამარი განშორდა და მას. რუსუდანი დედოფალმა და ყოველთა წარჩინებულთა გიორგი ჩასვეს ნაკში და კოსტანტინოპოლს გაისტუმრეს. ასე დაიწყო პირველი ცოლ-ქმრობა თამარისა.

ამის შემდეგ, თსოკნისამებრ სასუფიერო წოდებულსა, აზნაურთა და სალხისა, თამარი მეორედ უნდა შეუღლებულიყო. თამარის ქმრობის მსურველნი ბევრნი აღმოჩნდნენ, სსკათა შორის, საბერძნეთის იმპერატორის შვიდი, ანტიოქიის მთავარი ბემუნდი, სულთანნი და სხ. მაგრამ ყველა ამთვან ამოიჩინეს ქართველთ მეფეთა ნათესავი დავით სოსლანი, ბაგრატიონი, მათა მეფის შვიდი. მათიანეს სიტყვით, დავითი „მოემე იუონაკათად გარგი, ბექ-ბრტყელი, პირად ტურკია, ტანად ზომიერი, კეთილად ზრდილი და წკრთილი, მსნე და ძლიერი, ჩაინდობითა და მშვილდოსნობით უსწორე, ტანითა ასოვანი, და ყოველითურთ სრული სიკეთითა“. იგი პატარაობიდანვე საქართველოში მოეყვანა თამარის მამიდა რუსუდანი და აქ აღესარდა ისე, ვითარცა შეჭრისთვის სეიფ-წულთა ერის არჩევანსა თამარმაც დასტური დასცა და დავითის მეუღლეობა იკადრა. დიდებულნი შვილნი, მრავალი სალხი, მოგროვდა დაქარი და ქორწილი ქმნეს შესატყვისს და შემსტავსებულა სელმწიფობი-

სა და შარავანდედობისა მათისა. შემდგომად ამისა „შემოვიდეს თბილისად და დასხდეს ტახტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი განმანათლებელნი ყოველთანი.“ სასოოვრად ამ ამბისა თამარმა უხვად გასცა წყალობანი, რომელთაც აღაყვავეს მეურნეობა და განამდიერეს მუშაკნი, ქვრივ-ობოლნი, ლაშქარი და ეკვლესია. თამარის ესრეთი მამობრავი სიუკარუდხ თვის ქვეშევრდომთადმი ღრმად ჩანკრგილას ერის სულისა და გულში. ერის მესხიერებას დაუცავს შემდეგი სუქათი დიდუბის ღსინისა.

საქართველოს დედოფალი, დედა ქართველისა, თამარი, სიმშვენიერით მოხილი, ამომავალი მზის დარი, დავით-სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა მან მხარი. დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი. ნადიმობა გაუმართა; მოიწვია თავის ჯარი. ასი სული ცხვარი დაკლა და ორასი ნიშა-ხარი. ლურჯი სუფრა გაუმალა, იქნებოდა ასი მხარი. ქვრივ-ობლებსა უწყალობა ოქრო-ვერცხლი დიდი ძალი.

ამ შემთხვევას ში მოწყალე და კრტელ-გონება თამარი მოიქცა თანასმად ერის სიბრძნისა, რომელიც ამბობს: ვარდთა და ნახვთა ვინადგან მზე სწორედ მოეფინების, — დიდთა და წვრილთა წყალობა შენცა ნუ მოგეწყინების; უხვსა მორჩილობს ყოველი, იგიცა, ვინ ორგულია; რასაცა გასცემ — შენია, რაც არა — დაკარგულია.

ამსოობაში რუსი გიორგი კოსტანტინეზოლიდგან ჯარით წამოვიდა საქართველოსკენ, წათა დააბრუნოს დაკარგული

ტახტი. შემოვიდა ყარნუ ქალაქში (არზრუმში) და გა-
დიბირა როგიერთი თავადები. სხვათა შორის გუზან,
მმართველი გლარჯეთისა და შავშეთისა; ბოცო, მმართველი
სამცხისა და კარდან დადიანი, რომელმაც მიიმხ-
რო აფხაზნი, სვანნი, რაჭველნი, არგეთელნი და მეგ-
რელნი. ყველა ესენი მიემხრენ გიორგის და გეგუთში
სამეფო ტახტზე დასვეს. ამის შემდეგ ერთი ნახევარი
აჯანყებულთა და ორგულთა ღიბის მთით გადმოვიდა
და გააოხრა ქართლი და მოაწია გორამდის და ნაჭარ-
მაგვეამდას; მეორე ნახევარი გადავიდა სამცხეს და
დასწვა ოძრსე.

გაიგო თუ არა თამარმა ასეთი მოქმედება იმერთა,
შეკრიბა ლაშქარი და გამრეკელის წინამძღოლობით აფ-
რინა სამცხისკენ, საცა შეკრებილიყვნენ მტრები. ნია-
ღის მინდორში მოხდა ბრძოლა და აჯანყებულნი და-
მარცხებულ და განზეულ იქმნენ. ასლა კი მიხედნენ
თვის შეტდომას იმერნი და ჰატეუბა სთხოვეს თამარს.
თვით გიორგი დაატყვევეს და მოჭგვარეს დედოფალს.
ყოვლად მოწყალე თამარმა ყველას შეუნდო და მისცა
სიმტკიცე ჰირველად გიორგის უვნებელად გაშვებისათ-
ვის, მერმე მის ყამისა არას შეტოდებისათვის, არცა
შენახებისა და გარდახდისა. ამის შემდეგ გიორგი „წარ-
ვიდა მსაკე მისსა სვეუბედურსა გზასა და შეიქმნა მშვი-
დობა, ერთობა და სიხარული საქართველოსა შინა.

III

ლაშქრობანი და ბრძოლანი.

სახელი და დიდება თამარისა უმეტესად გაძლიერდა და განითქვა მეორე ქმრის, დავითის, შერთვის შემდეგ.

შანქოლის ომი. მაშინ, როდესაც თამარი მშვიდობიანად განაგებდა სამეფოს, მოვიდა ამბავი, რომ მკჷმადიანნი მისუფან ხალიფასთან და უთხოვნიათ შემწეობა მოგვეცი და თამარის ჳწერი ამოგვყურვეინელ; ხალიფასაც გაუცია დიდ-ძალი ოქრო-ვერცხლი და თავის სარდლებისათვის უბრძანებია დაიარონ ყველა ქვეუნიები ინდოეთ-სამარყანდიდგან მოვიდებულნი ვიდრე დასრუბანდამდის და შეკრიბონ იმდენი ლაშქარი, რომ მათი „რიცხვი არც არავინ იცოდეს და არც არა ერთსა თემსა დაუტეოდეს“. — სარდლებსაც ძალე შეეკრიბათ ურიცხვი ლაშქარი, ხალიფას ძვირფასი დროშა წამოემძლვარათ და დაბანაკებულნიყვნენ ადარბადაგანს, და ამის შემდეგ განეცხადებინათ თამარისათვის წაკიდება თვისი.

რწამს ყოველივე ესე ესმა თამარს, უბრძანა ანტონ ჳყონდიდეას: „არა ავითა გულათა და არცა დედა-კაცურითა სიტყვითა: ისწრაფეთ დაწერად და მამაცურითა სიტყვითა მიმოდასდევით ბრძანება, რათა მსწრაფელ შემოკრბენ მხედრობანი“. ასრე უბრძანა და

„ზრძანება საჭმე იქმნა და ათსა დღესა, კითარცა გრძი
შაკარდენტა, მოჭურინდა ყოველი მსედრობა ყოველი-
თურთ საესენი სისარუჯითა, და აივსო ლაშქარით
მტკვრის პირი თბილისით ყარაღაჯამდის: ალგეთის
პირი, ქციის პირი და ბერდუჯის პირი.“ თამარი მიე-
გება ლაშქარს მამაცურ სიტყვებით:

„ძმანო ჩემო, ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქვენნი
სიმრავლისათვის ქათისა და სიმცირისათვის თქვენისა,
რამეთუ ღმერთი ჩვენთანა არს... მოიგონეთ გედუღნი-
საგან ურცხვ მადიანელთა გაუღეტა... მსოფლოდ
ღმერთსა მიენდვენით. შეისწრათუთ ქვეყანად მათდა და
გამარჯვებულნი წარმოემართენით.“ ამის შემდეგ თა-
მარმა წაუძღვარა ჯარს ძელი ცხოველი და თვითონ
ტახსმელსა დადგა.

დავით მეფე აღიჭურვა იარაღით და შეზრძანდა
ცხენოვად, რომელსაც ერქვა ზერდაგი. ეს ცხენი მეფეს
ეუიღნა ვასტანგ საჩინელისაგან და ფასად მიეცა ციხე
და სოფელი. აღმსედრდა ლაშქარიც და გაემართა გან-
ჯისაკენ. მზვერავების თქმით, მტრის ლაშქარს ეჭი-
რა დიდი სიურცე განჯასა და მანქარს შორის მტკვრის-
მდის.

თამარის სიტყვით გამხრეკებულნი ჯარი დავითმა
ოქად გაჭყო და ორის მხრით იერიში მიიტანა მტერ-
ზე. პირველად მიუსტა მტერს ზაქარია მხარგრძელი
და, რომცა იგი ურცხვ მტერთაგან იძლეოდა, უცებ
შეუტია მათ უკანადგან დავით სოსლანმა და მტრის
ზანაგი აიროს ზ გაიქცა. ქართველნი გამოევიდნენ. შეიქმ-
ნა ჩახა-ჩუხი. შეიმუსრა გალადებული ლაშქარი მტრი-

სა. მეფეს დაჩნა მთელი ხანაკი ღ მრავალი დროშა ხალ-
ფას დროშითურთ. ქართველნი დაბრუნდნენ განჯაში და
„მადრასათა-წილ ჯდმართეს ეკვლესიანი, შეივანთა-წილ
რეკეს ძელთა, და ნაცვლად მუერთა ღაღადებდა მღკდე-
ლი“. მეორე ღღეს, ვათენებისას, მოვიდნენ შანჭოკელნი
და მოაწოდეს მეფეს ქალაქის კლიტენი. ამსობაში მე-
ფისაგან წარგზავნილმა შიგრიკმაც მიაღწია ტახსმელამდე
და თამარს აუწყა გამარჯვება მისის ღაშქრისა. გახარე-
ბულად თამარ აიყარა და თბილისს დაბრუნდა. ღვით მე-
ფემ დაიმორჩილა განჯა-შანჭოკი და მათი არე-მარე,
განჯო იქაური საქმეები და მერე წამოუძღვა თავის ძლე-
ვა მოსილ ღაშქარს და მოვიდა თბილისს. ქალაქის მხ-
ლას მიეგება მათ თამარი, მოვიდნენ ყოველი კაცი და
შეაქო. მერე წამოუძღვა ჯარს და შემოიყვანა ქალაქში.
სარდლები ღ დიდ-კაცობა მიიწვია სრასა სამეფოსსა; ხო-
ლო ტყეენი, დროშანი და დაკლა-ალათი „განაწევეს კელ-
სა დიდუბისასა ავტალამდის: აქლემი ყოველი ტვირთი-
თა, ცხენი ყოველი აკაზმულობითა; ყოველი ამიწანი
თვისითა დროშითა (პირველად ხალიფას დროშა, მერე
ათაბაგისა); შემდგომად განაწევეს კართგან ქალაქისა
ვიდრე ხეკამდე გლდანისა: ტყეე-ყოველი კაცი ხელმწი-
ფე-აზნაურთა მონამდის — 12,000; ავაზა (კეფხი) 40,
ცხენი 20,000, ჯორი 7,000, აქლემი 15,000, — ყო-
ველი კიდებულა. სხვათა სიმდიდრეთა და სატურჭლეთა,
ოქროთა და ღართა, კინძცა უძლო აღრიცხვად“.

ასრე რომ განაწევეს, მერე „განიყვანეს თამარი,
და შეწირნეს და ათაყვანეს ყოველნი იგი თავნი სპარ-
სეთისანი, თვითცა თაყვანი სცეს და მიულოცეს მეფე-

ბა ბედნიერი“.

მემატთანეს სიტყვით, ტყვეებს ქალაქში კუთლად ფუკისად (ფუკის კუტალი=ხის გოვზი, ჩამხა) ჭყიდნენ; სეფე-აზნაურნი ანაკოფიის ციხიდან გულასტანის ციხემდე აღივსნენ საგანძურითა და ტყვითაჲ. ხალიფას დროშა თამარმა წარგზავნა გელათს და მიუძღვნა ხახულის ღვთის-მშობელს.

ამის შემდგომ თამარმა გაგზავნა ლაშქარი ყარსის ასადებად. დროთა ვითარებისაგამო ეს ქალაქი მტრებს დაეჭირათ. ყარსს რომ მიუახლოვდნენ ქართველნი, მტრები გაიქცნენ. ყარსის მმართველად დასვეს იოანე ახალციხელი და დაბრუნდნენ ქართლად. დიდხანს არ მოუხდა დასვენება თამარის ლაშქარს.

რძი ბოლნისტიკეს. მალე მათ წინ-აღუდგა საშინელი მტერი ჯვაროსნობისა—ალექსანდრე *) სულთანნი ნუქარდინი, რომელმაც თამარს მოსწერა შემდეგი წერილი, აღსავსე ზვიადობითა და ღვთის გმობით:

მე ნუქარდინი,—სულტანი ყოვლისა ცასა-ქვეშისა, უმაღლესი მიმსგავსებული ანგელოსთა, თანამდგომი ღვთისა, მოვლინებული დიდისა მოჰმედისაგან,—მოგიმცნობ მეფესა ქართველთასა თამარს: ყოველი დიაცი რეგვენია: შენ გიბრძანებია ქართველთა აღებად ხრმლისა და ღვთისაგან საყვარელისა ისლემთა ერისა დახოცად და კვალად ნათესავსა ზედა თავისუფალსა დაღებად ხარკი ყმებური. აწ მე მოვალ, რათა ვუსაჯო

*) ალექსანდრე იყო მაგარი და მდიდარი ქალაქი ასურასტანში, ეს ქალაქი მეათე საუკუნიდან ეკუთნოდათ მცირეაზიის სულთნებს. სულთანნი ნუქარდინიც აქაური იყო.

სამართალი სახლსა სპარსთასა და განგწვართო შენ და ერიცა შენი, არაოდეს აღებად ხრმლისა, რომელი ღმერთსა ჩვენთვის უბოძებია; ხოლო ცხოვრებით იგი ოდენ ვაცხოვნო, რომელმან უწინარეს მოსვლისა ჩემისა თაყვანი მცეს წინაშე კარვისა ჩემისა და აღიაროს ქადაგება მაჰმად მოციქულისა, და უარჰყოს სჯული შენი, და ხელითა თვისითა იწყოს წინაშე ჩემსა ლეწად ჯვარისა, რომლისა მიმართ დაგიცსთ ცუდი სასოება. აწ მოელოდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე სპარსთა.

ნუქარდინს ჰყვანდა 800,000 მოკომარჩი და ამათგან 100,000 იყო მხედარი. მთელი ეს ლაშქარი მოეკრიბათ მესოპოტომიასსა, გალეტონიასსა, ისაკრიასსა და კაპზადოკიასში და აგრეთვე სომხეთსა, ბითინიასსა, ვათაგონიასსა და სხვა ადგილებში.

ნუქარდინმა თვისი ეპისტოლე გამოატანა შიკრიკს. იგი მოვიდა საქართველში და, წარსდგა-რა წინაშე ამირ-სხალარისა, ამყად სთქვა: „უკეთუ მეუემან თქვენმან დაუტეოს სჯული თვისი, იპყრას სულტანმა ცოლად ჭ უკეთუ არ დაუტეოს სჯული, იყოს ხაჩკად (ხასად) სულტნისა.“

ამ სიტყვებმა საშინლად აღელკეს სარდალი. ზაქარია. იგი მიჰკარდა ბრეყს შიკრიკს და ისე ღონიერად სტეიცა სილა, რომ ამყი მოციქული პირ-ქვე დაეცა და ვითარცა მკვდარი დაეღვა“.

წაიკითხა თუ არა თამარმა ამ გვარი საწყენი წერილი, თადარიგს შეუდგა. მისის ბრძანებით „მოუწოდეს სპათა, იმერთა და ამერთა. ნიკოტუსიით დარუბანდამდის ბრძანება და წიგნები ქროდა. მალე-მსრბოლთა, ცოტათა დღეთა შინა, შემოკრიბეს, ლაშქარი ვითარცა ვეფხვნისი სიკისკასითა ჭ ვითარცა ღომნი

გულისა... შეკრბეს ჯვარსეთს და არღარა ჭყონეს, —
არამედ მსწრათელ მიმართეს ვარძიას, ტამარსა უოკლად
წმ. ღვთის მშობლისასა. შეკედრა (თამარმა) სოსლან-
დავით და სპა მისი და დროშა ბედნიერად ხმარებულა.
აქედგან გჳემართა ლაშქარი, რომელსაც თუთ ხაშარი
უძღოდა წინა... ლაშქარმა მიადწია ბასიანის კერძოს და
მიუხსლად უაწესს. აქედგან თამარმა ნუქარდინს, ბო-
ლოსტიკეს დაბანაკებულს, შეუთვალა:

ძალისა ღვთისა მინდობილმან, მარადის ქალწუ-
ლისა მარიაშის მკედრებელმან ღმრთიანისა ჯვარისა სს
სოებით მოსავმან, წავივითსე ღვთისა განმარისსებელი
წიგნი შენი, ეი ნუქარდინ, და ვსტან სიტყუენი შენი,
რათა ბჭე ღმერთი იუოსა არა გასმიესა, რამეთუ, უო-
კელი ცრუდ მოფუცავი სასელსა ღვთისა, მის-მიერ აღი-
ხოცოს. შენ რქროთა შეკრებულთა სიმრავლისა მკვირთა
მინდობილსარ, უიეცარი მსჯავრსა ღვთისასა, ხოლო
მუ არცა სიმდიდრეთა, არცა სპათა ჩვენთა სიმრავლესა,
არცა რასა სხვასა ვაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ,
არამედ მისა ღვთისა, უოკლისა მშურობელისა და შეწე-
ნასა ქრისტეს ჯვარისასა, რომელსა შენ ჭგობ. ესე-რ
კითარი შემოგუთვალა, წარმომივლენია მხედრობა ქრის-
ტეს მოსახელე, არა შენდა თხუვანის ცემად, არამედ დამ-
ხობად შენდა ზვარისა მაგის და აივარტავანისა გულისა
შენისა, რათა განისწავლო ღვთისა-მიერ არღარა რა გმო-
ხად სახელსა მისსა. იუან ნება ღვთისა და ნუ შენი.
წარმოგივლენე მსახური ჩემი, რათა წიგნისა შენისა პა-
სუხი აღრე მოგართვას და შეგატეობინოს, რომ ჩემ-
მიერ წარმოვლენილთა სპათა თერხნი ესე-რა გართა შენ-

თა ზედა ღვანან.

ამის შემდეგ ქართველთა ლაშქარმა თაყვანი სცა და უამბორა წმ. ჯვარსა, გამოეთხოვა ჯ გამოემშვიდობა თამარს და გაემართა ბოლოსტიკეს, საცა დაბანაკებულ იყო სულტანი. მიმავ ლ ჯარს თამარმა გადასახა ნიშო ჯვარისა და გამოემართა სამცხეს და მოვიდა ოძრხეს. მასთან იყო ქათალიკოზი თეოდორე, კაცი წმიდა და სასიერო, აგრეთვე მრავალნი ეპისკოპოსნი და მონა-ზონნი ჯ ბოკტი იოანე შავთელი. დღე ჯ ღამ ღრიტა-ნიაობდნენ. თვით სოფლებშიაც, თამარის ბრძანებით, ღრიტანიობდნენ და საქართველოს ლაშქარს აკედრებდნენ ღმერთს.

მტერს ეჭირა დიდი სივრცე. ქართველები რამე მიუახლოვდნენ, ნასეს იქ რიცხვი ცხენისა, ჯორისა და აქლემისა უთვალავი, კარკებსა ჯ სრუ—თვარდაკებს მინ-ღორი იგი დაეფარათ. ქართველთ დააწყეს თვისი რაზმები: წინამბრძოლად იყო ზაქარია მხარგრძელი, ამირ-სპასალარი, ახალციხელი შალვა და ივანე, და სხვა-ნი თორელნი. შემდეგ ერთ-კერძო იმერ-აფხაზნი და ერთ-კერძო ქართლ-კახელნი. სულტანი რამ დაინა-ხეს, ცოტად ცხენი აჩქარეს და მიმართეს. მოჭხდა ომი თიტხელი და ძლიერი. ორივე მხრივ ბეჭდ დაიხრცა. ქართველნი უფრო გაგულისდნენ და უფრო სასტიკად შეებრძოლნენ მტერს. გაისმა ჭახა-ჭუხი. ერთის მხრივ მესვეურად შეიჭრა დავით-სოსლანი და მეორე მხრით ზაქარია მხარგრძელი. მოუჭირეს მტერს და შეება აღარ მისცეს. იგი შეკრთა. პირი იბ-რუნა და გაიქცა.

ქართულთ „დეგნა უეგეს, ჭხოცდეს, ჩამოჭყრიდეს, იზერობდეს და სიმრავლისაგან მტერი გერ იკლტოდეს, აჩამედ ურთიერთას დასთრგუნვიდეს.“ მტერნი სრულად შეიმუსრნენ, ხოლო ქართულთა ჯარი მცირედ დაზიანდა და „არც ერთი კარგი, მეფისაგან შესწავებულთ, კაცი მოკვდა.“

ქართულთ დარჩათ იმდენი დაკლა, რომ „არ იყო განცდა მისი სიდიდითა ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხველნი, სასმურნი ოქროსანი, თვალ-მარგალტნი, ლანკები, პინაკები, ლაგვინებისა და ქვაბებისათნა, ყოვლითურთ საესეთა, მიუწდომლითა ალაფითა; ხოლო ცხენ-ჯორისა და აქლემისა სიმრავლე და კარავთა და საფენელთა სიმრავლე და ურცხველობა, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს, რამეთუ სავსე იყო ყოველი საზანაგო მათი.“

ამდენის დაკლით ქართულთა ჯარი დაბრუნდა და მოვიდა თბილისს, საცა თამართან ერთად იდღესსწაუჯეს ძლევა მტერთა ზედა. ტყვეთა რიცხვი იმდენი იყო, რომ „ასსა სზარსსა ერთი ქრისტიანე ძლევი მიხედებოდა წარმომყვანელად“. ავისო თამარის ხაზინა სიმდიდრითა. სასახლეში ამის შემდეგ სხვა ჭურჭელს აღარ ხმარობდნენ, თუ არა ოქრო-ვერცხლისს. ძვირფასი ქვები და იაგუნდი იმდენი იყო, რომ „საწყვაით რწყავდნენ“.

ყველა ეს დაკლა, აურაცხელი ალაფი, თამარმა მოახმარა ქველ და კეთილ საქმეებს. ალექსანდრიიდან (ეგვიპტეშია) მოვიდებულნი სინაიამდის და „მათ გერძოთა ვეკლესიათა, მონასტერთა და ერთა ქრისტიანეთა

მოკითხვიდის; სოლო იერუსალიმისთვის რაღა სხ-
მარ არს თქმად, რამეთუ წარგზავნიდის ამით ყოველთა
შინა ბარძიმ-ფეშხუმებსა, ეკვლესიათა და სიწმიდეთა სს-
ბურკელსა და მონაზონთა და გლახაკათათვის რქროთა
აურაცხელთა; ტყეანი განათავისუფლნა და ხარკი ერსა
თვისსა უგუნ-სტის. ქაელის სსქმით აავსო ეკვლესია-მო-
ნასტერნი ელადისა, მთა-წმიდისა, მაკედონიისა, თრა-
კიისა, კოსტანტინოპოლისა, ისაგრისა და ყოველთა მათ
სანახებთა შავის-შთისა, კვიპრისა და სს.

ძლეკა-მოსილ თამარმა შეჭკრა მეგობრული შა-
ვი დამასკის სულთნებთან. ეს სულთნები აქამდის
დიდად სტანჯავდნენ იერუსალიმის მოსალაგად მიმა-
გალ ქრისტიანებს. ახლა კი ამ შავის ძალით მაჭმა-
დიანთ აღეკრძალათ ქრისტიანების დევნა-წვალება და
ზატოვით ეზურობოდნენ მათ. თათრები უფრო მეტ ზატოვს
მიაზურობდნენ ქართველებს. იერუსალიმსა და სულთ-
ნების სამთლლობელში ქართველნი თავისუფალნი იყვნენ
ყოველ გვარ ხარჯისა და ბეგარისაგან. თვით თამარს
დიდის სიყვარულით იხსენიებდნენ იერუსალიმსა და წმ.
ადგილებში. თამარისავე თხრონით სულთანმა სალადინ
ქრისტიანებს დაუბრუნა ის ჯვარი, რომელზედაც მიმსჭ-
ვალულ იყო ქრისტი. ამ ჯვარის დასახსნელად თამარმა გა-
დიხადა 200,000 დინარი.

ტრანსკავკასიის იმპერიის დაარსება. როდესაც
თამარი თვისის ძლეკა-მოსილობით იდიდებოდა ყოველ-
გან და როცა იგი უხვს მოწყალებას ამლეკდა ქვრივ-
ობხერთა, მონაზონთა და მონასტერთ, მაშინ გერცხლ-
მოყვარე ბერძენთ იმპერატორი ალექსი ანგარი, „რო-

მელმან ძმისა თვისსა ისჯესა თვალნი დასწვნა და მეფე-
ბა წარუდო“, სწავრავდა და ძარცვიდა თამარისაგან გა-
ბედნიერებულ და გამდიდრებულ მონაზონებსა და მონ-
ასსტრებს. სცნა რა ეს თამარმა, მაგიერი წართმეულ-
თა სსკა გაუგზავნა მონასტრებს და განრისხდა მეფეთა
ზუდა ბერძენთასა: წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლისთი-
ქითნი და წარუდეს ლაზიკა, ტრაპიზუნტი, ლიმონი,
სამსონი, სინოპი, კერასუნდი, ქიტორა, ამასტია, ირავ-
ლია და ყოველნი ადგილნი თებლალონისა და პონტო-
სანთ. აქ დაარსა ტრაპიზუნტის იმპერია და მმართველად
დასდგინა ნათესავი თვისი ალექსი კომონიანოსი (კომ-
ნენი) *.

როდესაც დედოფლის გაკლენა სსკა-და-სსკა სალ-
ხებზე და მისი დიდება აღვიდა უმაღლეს წერტილამდის,
და როდესაც მან ყოველი თვისი ცოდნა და ძალა სამ-
შობლო ქვეყნის საქმეებს მიაბყრო, მაშინ მოკვდა და-
ვით სოსლანი, რომლისაგან თამარს დარჩა ვაჟი გიორ-
გი (ლაშა) და ასული რუსუდანი. მტრებს გაუსწრდათ
მისი სიგვიდილი და აიშალნენ. მიინდომეს თვისი დიდ-
ების დაბრუნება და ჯავრის ამოყრა.

ზნრეულად აღდგა არღებილის სულტანი, რომელიც
ფარულად შევიდა ანის ქალაქში და ამოუღიტა 12,000
ქრისტიანი. თამარმა ძალიად გაგზავნა თვისი ჯარი არ-

*) ტრაპიზუნტის იმპერია არსებობდა ვიდრე 1462 წლამ-
დის და ამ წელს მას ბოლო მოუდეს ოსმალთა. მიქელ პანა-
რეტისაგან შედგენილ „ტრაპიზუნტის ქრონიკაში“ სწერია:
„კირ-ალექსი კომნენმა თვისის მამის მამიდის თამარის შემ-
წეობით ტრაპიზუნტი აიღო 1204 წელს აპრილის 17 დღესაო.

დებიდს . ქართველთა დაიპყრეს იგი და ამოხრცეს 12,000 მსჭმადიანი, ტყუეთ წამოიყვანეს სულტანი და მისნი ცოლ შეიღწინა; მოკრეკეს ჯოგნი აქლემთა, ჯოჯოთა, ცხენთა და სხ. მოიტანეს მრავალი თვარდაგი, საფენი, თვალ-მარგალიტი და სხ.

გალაშქრება სპარსეთს. რაოდენიმე ხნის მშვიდობიანობის შემდეგ თამარმა, ზაქარია და ივანე მხარგრძელების რჩევით, გაისტუმრა თავისი ჯარი სპარსეთს ხორასნის დასაპყრობად. დიდძალი ლაშქარი გადავიდა მდ. არეზზე და ბიადგა თავრიზს, რომლის მცხოვრებნი «განკრთეს და ძრწოლამან შეიპყრნა ყოველნი მკვიდრნი თავრიზისანი, სოჯანი და ყოველნი წარჩინებულნი მიმდგომნი თავრიზის ქალაქისანი. მათინ განიზრახეს, რათა ხარკის მიცემით, ძღვნითა, და შეკრდომითა, და ზენარის თხოვნითა დაამშვიდონ პირნი ქართველთა სპათანი. წარმოაკლინეს მოციქულნი და ითხოვეს მშვიდობა, არა მოეხრება ქალაქისა მათისა. აღუთქვეს ძღვენი ურიცხვი». დასთანხმდნენ პირობაზედ ქართველნი და მეტე «მოვიდეს ყადნი, სოჯანი და ყოველნი თავადნი თავრიზისანი და მოიტანეს ოქრო, ვერცხლი, ლარი, თვალნი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯოჯო, აქლემი და სასწრდელნი კმასაყოფელნი ლაშქართათვის. აღავსნეს დიდნი და მცირენი».

ზაქარია მხარგრძელმა თავრიზს დასვა მიართველნი ქართველთაგან და თითონ წაუძღვა ლაშქარს: გაიარეს ადაბადაგანის ქვეყანა და მიმართეს მანასს. რაწამს მანას მეღიქმა გაიგო ქართველთა მოსვლა, მოიქცა თავრიზელებსაკით: ურიცხვი საქონლით იყიდა მშვიდობა.

ზაქარიაში აქანტ დასკვა საკუთარნი მმართველნი და წავიდა და შემოერთეს ერთ მცირე, მაგრამ ძლიერად გამაგრებული, ქალაქი — ზანგას. ამ ქალაქელთ ფიცსელად იწეეს ბრძოლა, მაგრამ მალე ქალაქი აღებულ და მცხოვრებნი დახარკულ იქმნენ. ამის შემდეგ ქართველთ აიღეს სვანეთის ქალაქები: ყაზბინი და გურჯანი.

ამას იქით ქართველნი გელარ წავიდნენ, რადგან დიდ ძალი ალაფი ამძიებდა მათ. «შემოიქცეს გამაგრებული და სიმღრითა შემოსილნი ქართველნი». მაგრამ დაბრუნებისას გაიგეს, რომ მანას ძელიქს დაუხრტნია და ძელსა ზედა ჩამოუვიდნია ქართველნი დარაჯნი. ესმა ესე ზაქარიას და ივანეს: „დიდად გამწარდეს. შეიპყრეს ძელიქ და ყველანი სასლუელნი და ნათესავნი მისნი და სიკვდიდ დასაჯნეს, — თვით იგი და შეილნი მისნი: ტყავები დაჭსადეს და ძელსა ზედა ჩამოჭვიდეს. ხოლო ქალაქი მოახრეს, მოსწიეს და ტყვე ჰყვეს. სიმდიდრე, რომელი წარმოიღეს შეუძლებელ არს აღაჩიფხვა მისი“.

ამის შემდეგ წამოვიდნენ ადარბადაგანს. გამოვიდნენსა პირველად უყანელთ, მერმე თავრიზელთ მოართვეს დიდი ძღვენი და სიმდიდრე. ამ ქვეყნიდგან გადმოვიდნენ თბილისს წინაშე თამარისა, რომელიც გაეგება მათ ზეიშითა და დიდებითა. „იყო სძა ბუგთა და დუმბულთა. მერმე შევიდეს ისინსა და დაჯდა მეფე ტახტისა ზედა სამეფოსა. შეუძლვა ამირ-სპასიალარი და შევიდეს თავადნი და დასხდეს წესისაებრ და მიიღეს არმაღანი ურიცხვი, და დადგეს წინაშე მეფისა: გავირდა მეფე, რომელ არავის ქართველთაგანსა ენახეს ეზომნი სიმ-

დიდრენი აურაცხელნი, თვალნი და მარგალიტნი. ხალხთა თამარი აღასრულებდა ლიტანიასობასა და გასცა მრავალი ობოლთა და ქვრივთა ზედა, და ეკვლესიანი აღავსნა სიმდიდრითა, და ლაშქართა ზედა განყო სს-ტურტლე დიდი“.

სამწესაროდ, ამისთანა სინარული დიდსანს არ გაგრძელდა. ძლევა-შემოსილი და სპასალართა შორის უნიტიერესი კაცი — ზაქარია, ძე ამირ-სპასალარისა, გარდაიცვალა და ჰქმნეს გლოვა და ტირილი დიდი. მოიგლოკეს იგი და მერმე თამარმა მიიწვია ძმა ზაქარიასი ივანე, მსახურთ უხუცესი, და ამირ-სპასალარობა შეაძლია. მაგრამ მან არ იკისრა ეს თანამდებობა და ათაბაგობა ითხოვა. უსმინა თამარმა და ათაბაგობა უბოძა. მსახურთ უხუცესად კი დაინიშნა კარამ, ზაქარია გაგულისძე.

ამის შემდეგ თამარი მოგზაურობდა თავის სამეფოში და ყველას მამსაკით ეაღერსებ-ამსნეკებდა. ამ დროს მოუვიდა ამბავი, რომ ფსოველნი ზ დიდოელნი განდგნენ. თამარმა უბრძანა ათაბაგს დაემშვიდებინა ავანეებულნი. სამ თვეს იყო ბრძოლა. განდგომილნი დამარცხდნენ ზ დაემორჩილნენ თამარს.

სიკვდილი თამარისა. რადგან ცის ქვეშე უსრული არა არის რა, აგრეთვე ქართულთ სინარულსაც ბოლო მოეღო. «მხედრობათა შინა განგრძობილ დედობრივ უძღურობისაგან» ნაჭარბაგეკს ავად გასდა თამარ და თბილისს კუბოთი წამოიყვანეს. ვერა მკურნალმა ვერ მოაჩინა იგი: „დღემან მისმან იწყო მიდრეკად,

მზემან დასკლად, ჭაკმა სსკად ფეკად უფერულობა და ცისკარსა დღისასა რედა იწუეს დაჭნობად. თვალთა მათ, ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა, სიბრუდეთ მიმადრთეს. ხელთა მათ, მსასურებისაგან გლასაკათასა აჩაოდეს დაცხრომილთა, იწუეს მოუძღურებად. ფერსთა იწუეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნი ცხოვებისანი სსკა და სსკა ფეკად იხილვებოდეს. “ თამარს გარს ესკივენ ყოველი წოდების და ღიხსების კაცნი: თავადნი, აზნაურნი, გლესნი, სამღვდელონი, გლასაკანი და ობოლნი. ყველანი ჭკითინით სტიროდნენ დედოფლის დაკარგვას. სიკვდილის წინა წამებში სნეულმა წამოიწია და მიჭმართა სალსს: „მძანო და ჩემნო შვილნო! მე ესეკა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა. გეკედრები ყოველთა, რათა, მარადის კეთილსა შინა, იყენეთ მასსენებულ ჩემდა. აჭა ესეკა მეკიდრად სასლისა ჩემისა დაგიტეკებ, — ჩომელნი მომცნა ღმერთმან, — შვილნი ჩემნი გიორგი და რუსუდან. ეგენი მიისკენით ჩემ-წილ და მაგათ აღმოგივსონ დაკლებული ჩემი“. ყველას გამოემშვიდობა და უკანასკნელად სთქვა: „ჭრისტე და ღმერთო ჩემო! შენ შეგეკედრებ სამეფოსა ამას, ჩომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ესესა ამას ჰატოლსნითა სისსლითა შენითა მოსუიდულსა, და შვილთა ამათ ჩემთა, ჩომელნი შენ მომცენ, და მეჩმე სუელსა ჩემსა“. საუკუნოდ მიიძინა თამარ დედოფალმა 18 იანვარს 1213 წელს.

გვამი თამარისა დასდკეს მცხეთის სობოროში. ხალსი მოდიოდა და თაყვანსა სტემდა თავის საყვარელ დედის გაცეებულ ნაშთს. რამდენიმე დღის შემდეგ მცხეთიდგან წასკენეს გელათს და დაკრძალეს.

IV.

საზოგადო განხილვა გავლილ მეფობისა.

თამარის მეფობამ დიდი საჩტებლობა მოუტანა საქართველოს. აუარებელნი მტერნი დაწმინდნენ, რომ ხალხი, რომელსაც წინამძღვრობს თამარი, არის კრი მედგარი, ძლიერი, რანდისებრ კეთილ-შობილი და მოყვარე თვისის სამშობლოსი, ენისა, სჭულისა და წეს-ჩვეულებისა. შეიგნო-რას ეს თვისებანი სამაგალი-თო გაუკაცობით განთქმულ ქართველთა, რომელთა რიცხვი ამ დროს ოთხ მილიონს სჭარბობდა, მტერმა ქედი მოისარა, აზვავებულ მატყმადიანობამ საქართველოს მეგობრობა წყალობად მიითვალა. დაღისტანი, კასპ-შირვანი, ნახსევანი, ყარსი, ანი და არზრუმი დაემორჩილა აფსაზ-ქართველთა მეფის სვიპტრას და ხარკი მოსცა. ამას გარდა თამარს მეგობრობდნენ მცირე-აზიის სულტანნი, ტრაპეზუნტის იმპერატორი, რომელიც გაასულმწიფა თვით საქართველოსავე ლაშქარმა და ოსეთ-ჩერქეზეთ-საზარეთი.

თვით ერის უტყუარ მსჯავრს ასრე მორჭმით და მოკლე-სიტუკობით დაუსატაკს თამარის მეფობა:

უბისს ავაგე საყდარი, უწყლოსა წყალი ვადინე,
ისპაანს დავსდევ ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიღე.

თეთრს ზღვაში რკინა ჩავაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე.
ამდენის საქმის მოქმედმან ცხრა ადლი ტილო წავიღე.

მართალია, თამარმა საიქიოს ცხრა ადლი ტილო წაიღო, მაგრამ აქ, სააქაოს, „ცხრა ადლზედაც“ უმაღლესი ძეგლი დაუდგა თავის შთამომავლობას. ამ მოკლე ლექსით, თამარისაგან დავალებულ ერს, იგივე გამოუთქვამს, ჩასაც გადმოგვცემს თვით მატთანე.

თამარმა ააგო არა თუ მარტო ძირულის სეობის უბისის საყდარი, არამედ მრავალნი სსკანიც, ჯ არა თუ მარტო საქართველოში, არამედ უცხო ქვეყნებშიაც: საბერძნეთს, ჰალესტინას, შავ-მთას, სინაზედ და სს. ყველა ეს ეკლესიანი გაამდიდრა ულუფით, გაამშვენიერა და გაამღიერა. მათში მოღვაწეებს დაავალა აღსრდა-სწავლება სასაღთაობისა და გაძლიერება მწიგნობრობისა. თამარის მეოხებით უმაღლესი სასწავლებელნი (აკადემიანი) იყაათობისა, გრემისა, და სასწავლებელნი თბილისისა, გელათისა, მარტვილისა, ათონისა და სს., დააწესებულნი წინა დროიდგანვე უმეტესად გაძლიერდნენ და აღუკავდნენ. მათში აღიზარდა მრავალი სასკელმწიფო კაცი და მრავალნი მოღვაწენი, რომელთაც გაამდიდრეს სამშობლო ლიტერატურა, გაამშვენიერეს ქართული ენა და გამოქნეს. ბროსეს თქმით, ამ დროის საქართველოს ჰოეზიის ყვაილებმა შეამკეს არა თუ მარტო საქართველო, არამედ თვით კავკასიონის მწვეკვალნიც.

უწულო-ურწუავ ჯ სწიოვ მინდოარ-ველების მოსარწყვავად თამარმა გათხარა მრავალი არსი და რ-უ, და განაძლიერა და აღუკავა მეურნეობა, სუნს-თესვა. აქამდის

უნაყოფო და უსარგებლო ადგილებიც განაყოფიერდნენ. სანაცრის ცხოვრება მკვდარ აყოფს დღეს იქ გაისმა ორმოკლე მუშაკისა და სიმღერის მწვემისა. ის დაბრძანებულ იქნა რე-არსები, რომლებიც მოიპოვებს საქართველოს ყოველ კუთხეში და რომლებიც, ხალხის თქმით, თამარს გაუთხრია, ცხადად მოწმობენ, რომ მათ მთხრობებს ჰქონიათ დიდი ცოდნა საინჟინერო მეცნიერებისა. ამასვე მოწმობს სურათი — მოძღვრული ხელოვნება იმ დროიდან დაშთენილ შენობებისა: ციხე-კოშკებისა, ეკლესიებისა, ქალაქებისა და სხ. დღესაც საკვირველ შენობად ითვლება ვარძია, რომლის შენება თამარის დროს დასრულდა (მისი აღწერა იხ. თამარის მამის მეფობაში). აი ერთი მაგალითი თამარის-ძიერ არსის გაყვანისა.

შიო ძლიერის გუჯარში სწერია: თამარ მეფის ბრძანებით ანტონ ჭყონდიდელმა სოფელ სხალტბას აღმოაჩინა წყარო, ეს წყალი უქმად დიოდა თავის რუსხმულში, რომლის ნაზარები უწყლოდ ირუჯებოდა წათხულობით ანტონიმ დააყენა კატები, გაათხრევენა რე და სამი წლის განმავლობაში დაამთავრა ეს კეთილი საქმე. სხალტბის წყარომ მოწვეა არე-მარე და შიომღვიმის მონასტერში დაიწყო ჩუსჩუსი. თამარმა სხალტბის წყაროსთან მცხოვრებნი მეომრნი განთავისუფლა ხარჯ-ბეგარისაგან და მაგიერ ამისა დაავალა სუფთად შეენახათ წყაროცა და მისი ასალი რუსხმულიც. ეს გუჯარი მონასტრისათვის უბოძებია თამარს 1204 წელს.

სმელეთისა და ქვეყნის დასაზღვრობად თამარმა ზღვაში ჩააგდო რკინა, ესე იგი გამართა საშხედრო გემებისა ამას მოწმობს აგრეთვე ერის გადმოცემა. თამარი და

სონთქარი ძალადმა ღმერთმა წაჭკიდა. თამარმა წღვასში ჩაუშო სომალდი და ზედ დასხა ლაშქარი, რომელსაც მრავალ წყალობას დაჭებინდა.

სხვა და სხვა ქვეშევრდომ ქვეყნებიდან სარგ-ბეგანს ასაღებადა და სამშობლოს საზატრონებლად თამარს ჰყვანდა დიდი ლაშქარი, შავთელის სიტყვით, „გუნდ მწეობრი დასი, ბევრ ათასი“. ეს მწეობრი დასი შესდგებოდა 60—80 ათასი მეომრისაგან. ჯარს ეძლეოდა ჯამაგირი. ლაშქრის მოთაქეობა ებარა ერთ კაცს—ამირ-სხასალარს, სოლო ცალკე-ცალკე დასები: დიდრონი-სხასპეტებს, წვრილ-წვრილნი—ათასისთაქებს და ასისთაქებს. ლაშქარი იდგა განაზიარა ადგილებში, ამას გარდა, მეფეს ახლდა აგრეთვე საკუთარი დასი—სეფე წულნი. ლაშქარს ძალიან უყვარდა თამარი. მამამოდა-რს მისი ძახილი, ვითარცა გროი შავარდენტა, შემოიკრიბებოდა და, აღჭურვილი ჩაიხურტ-ჯაჭკე-ჭურითა და ხელში რჩოლით (რჩოლი-რჩვირი და გრძელი შუბია), მიჭურინდებოდა იქ, საცა საჭიროება მოითხოვდა. ლაშქარს, სშირად, თვით თამარი წინ-უძლოდა. მიიყვანდა-რს დანიშნულ ადგილას, ლიტანის გადისდიდა, დალოცავდა მეომრებს, თავის მარჯვენა ხელსა და ჯვარს-ზედ აამბოკებინებდა, და მერე მიუსევდა მტერს.

თამარს არ უყვარდა ერთ ადგილას ცხოვრობა. იგი მიდიოდა ყველა გუთსების დასათვალიერებლად და ერის კარამის შესატყობად. იგი ინახულებდა სოლომე თვით განაზიარა ქვეყნებსაც. ჩასრუსადე ამბობს: თამარი „საწარკეთსაც დაჭყვის და რუსეთსაც ჩაჭყვის“. ყველგან გულმოდგინებით ისმენდა ქვრივ-ობოლთა, დაკრდომილთა,

მშრომელთა, მწიგნობართა და მსახურთა სათხოვარს. იგი ყველგან მიხნეულ იყო „სწავლულთა მასწავლებელად“, „მოსამართლეთა და ბჭეთა ბჭედ“, „სამართლისა და სამსჯავროს ლაზად“, „პერობილთა წმინდა ბრძმედად“, „ერმათა მზრდელად“. თვით ერსაც უყვარდა თავისი პატრონი და სელმწიფე. შავთელის სიტყვით, თამარს შევრდომით ადიდებდნენ „ყველა ტომნი, ერნი და ბერნი, ერმანი და ძღუდელნი, მთანი და ბორცვნი, მალნარნი და კელნი“.

უმთავრეს სატასტო ქალაქად ითვლებოდა თბილისი, საცა იყო სამეუფო სრა-სასახლე, კალას, იქ, საცა დღეს მეტეხის ციხეა. ამას გარდა, სამეუფო პალატნი და სასახლენი იყვნენ: ნაჭარმაგვეს, გეგუთს, ვარძიას, ბეთანიას, ტახასძელას, აგარანს, თელას და სს.

ნაჭარმაგვეი ქართლშია, ქალაქ გორის ახლოს. იქ ახლაც არის გალავან-შემოკლებული ეკკლესია „ნაჭარმაგვეის ტაძრად“ წოდებული. ეს ეკკლესია სოფელ ვარაღეთს ერთი ეკრსით შორავს. აჭაური გლეხები, ხუნას რომ მოჩხებიან, გუთნეულს აწყობენ ამ ტაძრის გალავანში და დაწმუნებულნი, რომ იქიდგან, ნაჭარმაგვეის რისხვის შიშით, ვერავინ მოიპარავს მათ ქონებას. ნაჭარმაგვეის სასახლე ისხენიება დავით აღმაშენებელის დროიდგანვე. ხალხის სიტყვით, დავით აღმაშენებელს ამ ნაჭარმაგვეის სასახლეში გადუსდია დიდი მასშინძლობა, რომელსაც დასწრებიან შვიდნი მეფენი. თვით სასელი ამ სასახლისა ჭარმაგი (მედგარი, მედგარ-მსცოვანი) ამტვიცებს მას სიძველესა და ძლიერებას.

თელა ანუ ადგილობრივ გამოთქმით თელა კასეთ-

შია, მაჭის წყლის ხეობაში, მთაზედ, ლაგოდების ახ-
ლას. ვასუშტით თოღა იყო სასახლე მეფეოა, ფრიად
მშენებარე საფხულს“. ეს თორღის სასახლე შესაძლე-
ბელია აშენებულნი იყოს იმ თორღისა მეთაგან, რომ-
მელნიც „შეიწყალა და დალოცა“ თამარმა და დაადგინა
გასეთის მოთაგებად. ცისენი, წოდებულნი „თორღად“,
აჩიან თუშეთშია. თვით საინგილოს მეტ სასხლად ინგი-
ლონი უწოდებენ თორღას.

გაგუთა ანუ ცისე-დარბაზი ქუთაისზედ შიდი
ვერსით დაშორებულა და რიონის მარჯვენა ნაპირზედ
მდებარებს. იგი გადადგმული ყოფილა თვით რიონზე-
აქედგან გაყვანილი ანხი უკლიდა სასახლეს და შედიო-
და წალკოტში. გაუქმებული ანხის ფსკერი იხილება
დღესაც. შუაგულ სასახლისა ყოფილა დიდი და ვრცე-
ლი დარბაზი, გუმბათიანი. მის წინ ქვით აგებულ სვე-
ტებზე ამატული ყოფილა მალაღი ფარდული, დიდრონი
და ფართო ვარებისნი. ერთის მხრით დარბაზს მიშენე-
ბული ქვითა მალაღი და ოთახებად დაყოფილი კოშკი.
დარბაზის მეორე მხრით ყოფილა აგრეთვე მრავალი შე-
ნობები. ყოველივე ეს დღეს შემუსკრილია.

სასახლეს ასრე ასწავს რუსთაველი: მეფემან სას-
ლი ააგო: შიგან სამყოფი ქალისა, შიქსა ბაღსა და სა-
ბანლად საჩაჯი (შადრეკანი) ვარდის-წყლისა. სრა (პა-
ლატნი) ედგა მოფარდაგული ოქსინოთა (ოქრო ქსო-
ვლი ფარსა) და შადითა (მვირფასი ფარხეული). ბაღსა
აყო უტურთესი ყოვლისავე სალხანოსა. ფრინველთაგან
სმა ისმოდა უამესი სიწინოსა. ახანოსა მრავლად იყო
შადრეკნები ვარდის-წყლისა. კოშკები იყო ვრცელი, ბა-

ზარ-გებიან — ქულობაქებიანი (ბაზარ-გებული ანუ სავაჭროდ მოწყობილი ქულობაქებითა).

თამარის სასახლესა და მის მოწყობილობას ასრე სატაგს შხეთელი: „თუ ვუქო სრანი (პალატნი): გალაგანისა შემკულობანი, მტილ-სამოთხენი, ზედ ავაზანთა (ავაზანი — გეფისის სასე ანდალმა) შექმნულობანი; ჯართა სტოვანი — ერის სტოლანი; იზზოდრომისა განსმულობანი; სასმრად ლანკანთა, ჰინაკთა ბადასშინთ, ხელ-ჭყუკს შექმნულობანი; ტასტ-საჯდომელნი, მკამკამებელნი, სარდიონითა (სარდიონი ძვირფასი თვალთა) შემკულნი. მისაყრდნობელნი, მხელ-საცნობელნი, სამოთხათ ნამკნი, თვით უდნობელნი; ოქრო-კერცსლებრივ, ჭბრწყინაჯს ცეცსლებრივ კედელ-უფრენი, ფიქლით ძერწილნი, ბიკრილიონით (ბიკრიტი) — ლიგკრილიონით (იაგუნდით) ურთიერთობით შორის შთათხილნი; აქეს ზარდასხანი, მას-ყე ბაღხანი, ლუსკუმებრ დასაკრძალითა; ურიცხვი გოჯრი (ძვირფასი ქვა), რიყე თვალისა, მარგალიტი რდენ ბურთისა საბურთალისა; გარდა იაგუნდისა სხვა რად უნდისა; ჯამები იყვის ლალ-ფირფისა; იყვის ჭურჭელითა, სხვა და სხვა ფერთა, სიმრავლით დება, ურიცხვისა; ბეგრად სძევს გოჯრი — ზოდი ოქროსა მისგან (თამარისგან) თლილისა; ისმის მგოსანთა, ვით საფირფონთა, სმანი ებნისა და წინწილისა“.

ეგელა ქალაქსა და დაბაში თამარისაკე მკობით აღორძინდა და გაძლიერდა ალებ-მატემა და მრეწველობა. მსშინდელი ხელისნები, ოსტატები, მბეჭავნი, მჭედელნი, ოქრო-მჭედელნი, მკერვალნი და სს. მშვიდობიანად მუ-

შაკობდნენ . საქართველოში კეთდებოდა * : იანაღი :
შვილდი, ისარი, ხმალი, კაპარჭი, დანა, მახვილი, ბარ-
ბითი, შუბი, წერაქვი, ძელი, რკინიანი კეტი, ორლოლი,
ჯაჭკ-ჭურჩი, ფილაკაუანი (ცისე-სიმაგრეთა შესამუსარკელი
მანქანა, ქვის ტეორცნით) და სს.; საცმელი: მოწეული,
რადე (თავ-ტანსუდ მოსახვევი შალი), კაბა, ქუდი,
კვართ-პერანგი, საკრამნგი (მარგალიტ მოკლებული
მოკლე კაბა), ყარყუმი (თეთრი ბეწვეული ტყავი), ოქ-
როს ქამარი, ჯუბა, მუზარადი, ყაბახა (მოკლე ქათაბი),
ატლასი, სამკლავე, ჩაბაღასი, ბისონი, სამსრე, სარტყე-
ლი, საბურავი, ჩაფსუტი, სკლატი (შალის ტილო),
ლაფჩინი (წაღა), ნაბადი, საბარკული, სტაკრა (ფარჩა,
ოქრო ნაქსოვი) და სს.; სამკაული: სალტე, გოტა,
მარგალიტი, გიშერი, ბროლი, ბადახში, ლალი, ქარვა,
რკალი, იაგუნდი, ალმასი, ფირუზი, სადაფი და სს.;
საფენი: ფარდაგი, ნოხი, ორხო,; ჭურჭელი: ჭიქა,
ჯამი, დოსტაქანი, ფარჩი, ქვაბი, ქვეკრი, ჭური; საკ-
რავნი: წინწილი, ბუკი, ჩაღანა, ჩანგი, დაფი, ტაბლავი,
დაბდაბი, ნობი, ქოს-დაბდაბი, ქნარი, ჩონგური, სვი-
ლენძ-ჭური; ავეჯი: სკამი, კიდობანი, ტახტი, საკანი,
სკამ-ლოგინი. სათამაშო: ნარდი, ბურთი; საკაზმი:
ლაგამი, აბჯარი, უნაგირი, მათრახი; სახალსო ჭურ-
ჭელი (ზღვის პირა სადგურებში): ნავი, ჯავშანი, სო-
მალი, კატარღა; სამრეწველო და სამეურნეო: ბარი,
გუთანა, სახნისი, ღვედი, რკინა, სელი, ცვილი, სან-
თელი და სს. ამას გარდა განთქმულნი იყვნენ მოქანდა-

* იხ. ქართლ. ცხოვრება, შავთელი, ჩახრუხაძე, რუსთაველი.

კენი და მხატვარნი. მათგან ხელოვნურად გაკეთებულნი ნაშთნი ეხლაც აკვირებენ. მეცნიერებს. ქალის-ბეჭვა და საზოგადოდ ხელ-საქმარი გავრცელებულიყო თვით ხალხშიაც, მეტადრე დედაკაცობაში. ამას მოწმობს თვით სიმხნე თამარისა, რომელიც დაუცადებლად მუშაკობდა და ხელსაქმარს უბეჯითებდა დღე-ყოველ. ქართველ კაცებს საგაჭრო საქონელი შექქონდათ მთის ქვეყნებში — ოსეთს, დაღისტანს, ყიფჩაყეთს და სხ. ამას მოწმობს ის გარემოებაც, რომ თამარისთვის ამოჩეულ საქმროს მოსაყვანად ყიფჩაყეთს წარგზავნილ იქმნა თბილისის დიდებული კაცარი ზანქან ზოცაბაბელი, რომელსაც საგაჭრო მიზნით არა ერთხელ ექნებოდა გაკლილ-გამოკლილი დარიალის გზა-კვალი.

კაცრობასა და აღებ-მიტყმაში იხმარებოდა ფული. ამ დროის საფასე იყო: ოქრო, კერცხლი, სპილენძი, დრამა (დრანკანი), დინარი, პერპერა, დედალი, დუკატი და ბოტინატი. მათგან ზოგი საქართველოშივე იჭრებოდა და ზოგი ბიზანტიიდან შემოდიოდა. «დუკატი» საქართველოში გავრცელდა კონსტანტინე დუკის დროიდან (1059—1067 წ.). ამ დუკის ფულს დაერქვა დუკატი. „ბოტინატი“ შემოვიდა ნიკიფორე ბოტინატის უამიდან (1078—1081 წ.). ბოტინატის ფულს ეწოდა ბოტინატი. პერპერა იჭრებოდა თვით საქართველოს საფლურეში (ზარაფხანა). არაბთა მწერალი ყაზვინი (მე-XIII საუკ.) ამბობს: „თბილისში ქართველ-აბსაზთა მეფენი სჭრიან ოქროს ფულს დინარს, რომელსაც იგინა უწოდებენ პერპერას. ყოველი პერპერა იწონს ერთ მისხალს. ეს კარგი ფულია და მოკაუჭე-

ბუღი სსხისაა“. დაშთენილს მრავალი ბუღი ფუღი, მოჭრილი თამარის-მიერ. მათზე აწერია: ზემო პირზე: «თამარ-დავით», მეორე პირზე: „დედოფალი მალაღ-სარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, შემდეგი მესხისა. ღმერთმან ადიდოს ძლეუანი მისნი“. თამარისა და მისი ქალის რუსუდანის-მიერ მოჭრილი ფუღი დღესაც მრავალად იხსოვება ყველგან კავკასიაში, ყარსშიაცა და ყუბანის ოლქშიაც, საცა სადიუინის სიმაგრის აშენებას დროს მიწიდგან ამოიღეს მრავალი ჭართული ფუღი რუსუდა-ნისა. შკოთელის მოწმობით თამარის საფლურეში „ბეკ-რად სძევს გორი, ერთა საგორი, ზოდი ოქროსა, მისგან თლილისა“. მივიღებთ-რა მხედველობაში, რომ ჩვენ წინაპრებმა თვით ჭრისტეს დაბადების უწინარეს დროსაც იცოდნენ ოქროს ზოდათა თლია, სარწმუნოდ ხდება შკოთელის თქმა შესახებ ოქროს შემუშავების თამარის დროს.

საქართველოს მიმოკლის დროს თამარი აკვირდებოდა ხალხის ცხოვრებას და მოხულეებად ამწიკებდა იმისთანა კაცებს, რომელნიც განთქმულნი იყვნენ ნიჭითა და ზატიანებით და არა მხოლოდ გვარისშვილობით. მის დროს პირველად გაიშვა საქართველოში დიდებული ხმა: „ათასად გვარი დაფასდა, ათი-ათასად ზრდილობა: თუ კაცი თვითონ არ ვარჯა, ცუდის გვარისშვილობა“. ამას გარდა, დიდებული თამარის მისეფულაობით განმტკიცდა ის აზრაც, რომ ქალსაც შესძლებისა მუშაობა და მოკვასწეობა, რომ აგიც არის არსება, ყოველად თანასწორი მამაკაცისა. „ლეკვი ლომისა სწორია,

მუ იყოს, თუნდა ხვადია“ — ითქვა საქართველოში. ამ
ორ ხმას მიემატა მესამეც: „სწავლა სინათლეს, უსწავ-
ლელობა სიბნელე“. ამ გვარად, დიდებულ თამარმა გაა-
მეფა საქართველოში ნიჭი, თანასწორობა და სწავ-
ლა. ამ შესანიშნავ აზრების სამომდევრებლად დაიბად-
ნენ მოსე ხონელი, შოთა რუსთაველი, შავთელი, ჩხ-
ჩხუხაძე და სარგის თმოგველი.

მოსე ხონელი, დამწერი დიდებულ ისტორიულ
ეპოპეისა „ამირან-დარეჯანისა“. ეს მოსე ხონელი
დაიბადა უწინარეს შოთა რუსთაველისა და იგი შეიქმნა
წინამორბედად თამარის დიდებულ მეფობისა და სა-
ქართველოს დიდებულ პოეტებისა.

დიდარგეთ სარგისი, პატრონი თმოგვის ციხე-
ქალაქისა და მისთვის წოდებული თმოგველად. ქართ-
ლის-ცხორებით, იგი იყო კაცი „მეტნიერი, თელიოსო-
ფოსი და რიტორი“. რუსთაველიც ამბობს: „დიდარგეთ
სარგის თმოგველსა, მას ენა — დაუშრომელსა“. სარგის-
მა გადმოსთარგმნა დიდად შესანიშნავი რომანი „ვის-
რამიანი“. რა დროს ითარგმნა ეს თხუზულება? „ვის-
რამიანში“ მოხსენებულნია თოღრილ-ბეგი და ანსლან-
ხანი, მოღვაწენი მე XI საუკუნის დასასრულისა. რუსთ-
ველი სარგისს იხსენიებს შემდეგ მოსე ხონელისა და
შავთელისა; ხოლო შავთელს, პლ. იოსელიანის აზრით
თვისი „შესხმა“ დაუწერია 1192 წ. რადგან თვით
რუსთაველი თამარის თანამედროვე ჩხჩხუხაძის წინახნის
მწერალია, ამიტომ დრო 1192 წ. 1212 წლამდე უნდა
ჩავთვალოთ დროდ „ვისრამიანის“ თარგმნისა. ქართ-
ლის-ცხორებაში სარგის თმოგველი პირველად იხსე-

ნიება ვითარცა ერთი მეომართაგანი ყაჩხის ლაშქრობისა. ეს ლაშქრობა იყო 1207 წელს. ამის შემდეგ იგი სში-
რად გვხვდება, როგორც დიდად ნიჭიერი მხედარი და
მებრძოლი. სარგისმა მიიღო მონაწილეობა სასკელაჟან
ცოტნე დადიანის შეთქმულებაში წინააღმდეგ მონგოლთა.
იგი ცოცხალია 1256 წელსაც. სარგისის შესახებ ან-
ტონ ქათალიკოზი ამბობს: «სარგის შოთაებრ არს კა-
ცი, სიბრძნის-მოყვარე, ფილოსოფოსის გამომთქმელ, რი-
ტორი შეენიერ, ჰიბტიკოსი საქებელი». «ვისრამიანა» უკვე
დაბეჭდილია.

შავთელი იყო სამცხელი. ერჭვა აბდულ-მესია
(მონა ქრისტესა) და ბერობაში იოანე ეწოდა. ქართ-
ლის-ცხოვრებით, იგი იყო კაცი «ყოვლად განთქმული
და საგვირგუფი მოღვაწე, ლექსითა გამომთქმელი, კელო-
გი და ქრისტესთვის სუფელი, რომელსაც მიეღო მად-
ლი წინასწარ-მცნობელობისა». ბერობამდე იგი იყო თა-
მარ დედოფლის მდივანი. ბერად შედგა გელათს. თა-
მარს იგი სშირად თან დაჰყავდა. შავთელის ნაწერთაგან
ჩვენამდე მოუღწევია ზოემას «თამარ მეფისა და მისი
მეუღლის დავით მეფის შესხმა». იგი დაწერილია 1192
წელს. მის შესახებ რუსთაველი ამბობს: „აბდულ-მესია
შავთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა“. შავთელი, აღ-
ტაცებული თამარის ხელმწიფობით, აღნიშნავს მის სა-
სიათს, ჭკუა-სიბრძნეს, ღ უწოდს კეისრად აღმოსავლეთისა.
ანტონ ქათალიკოზი ამბობს: «იოანე, შავთელ ზედ-წოდე-
ბული, კაცი ნეტარი, ჰიბტიკოსი, მადალ გამომთქმელი,
მოდურებით ბრწყინვალე, სიბრძნის მოყვარე, ღვთის-
მეტყველი, შიარტ გამომთქმელი, სარგე უბიწოებისა და
წმიდანად მიჩნეული“.

ჩახრუსაძე იყო მოხევე, არაგვის ხეობის მკვიდრი. სახელად რა ერქვა, არა სჩანს. მან ლექსად დასწერა თხზულება „თამარ მეფისა და მისი მეუღლის დავით-სოფლის შესხმა“ (შექება). ჩახრუსაძე მოკლედ აღწერს თამარის სიმშენიერე-სიბრძნეს, მის ქველობას, ომებს და სხ. ჩახრუსაძისებურ ლექსთა-წყობას დაერქვა «ჩახრუსაული». რა დროს დაიწერა ეს „შესხმა“? რუსთაველი თავის წინა-დროინდელ მწერლებს იხსენიებს და ჩახრუსაძეს ვი არა. აქედან სჩანს, რომ „შესხმა“ დაწერილია შემდეგ „გეფხის ტყაოსნისა“. თვით ჩახრუსაძე ასრე ათავებს თავის ნაწერს: «მოხევეს ძეთა, ჩახრუსაძეთა ექო თამარი მეფე-წყლიანი (მოწყალე), მისი სიმეტე, ბრძენთა სირეტე. თინათინ ვაქო, ბაღი წყლიანი. აი ეს თინათინ, — ნუ ის თინათინ: არაბეთს იყო სულაღიანი, — ჯერეთ ყმაწვილი, წმიდათ ნაწილი, სამოთხის ვარდი, პირად მზიანი». თამარი (თინათინ) შესხმის დაწერის დროს რომ „ყმაწვილი“ არ ყოფილა, ამას გვიმტკიცებს თვით შინაარსი ჩახრუსაძის ნაწერისა, რომელშიაც მოხსენებულია ომები ბარდავს (1195), ბოლქსტეკს (1203 წ.). სიტყვები: „აი — ეს თინათინ, ნუ ის თინათინ, არაბეთს იყო სულაღიანი“ ალბად აღნიშნავენ იმას, რომ «გეფხის-ტყაოსანში» თამარ დედოფალი გამოსატყულის როსტეკან მეფის ასულ თინათინად ზ არა ნესტარ-დარეჯანად. — ანტონ ქათალიკოზი სწერს: „ჩახრუსაძე, უცხო შიიტოკოსი, თამარ მეფისა მეობი შაი-რებიოთა. შოთას შაირთა უკეთესთაცა მთქმელი მესტიხე, დიდი სიბრძნის მოყვარე, რიტორთ გვირგვინი“.

შოთა იყო მესხეთიდგან, სოფელ რუსთავიდგან, რის გამო მას ეწოდა რუსთაველი. მისი ხანმდელი გვარი არ შენახულა. თამარისა და მისი ძამის დროს იყო ვინმე შოთა ანთოვანოსძე, რომელიც იოანე კარდანიძითურთ ლორის ციხიდგან გამოეპარა აჯანყებულ დემნას და მეფეს წინაშე მოვიდა. შესაძლებელია, რომ თვითონ ეს შოთა ანთოვანოსძე ყოფილიყო ჩვენი სახელგანთი პოეტი შოთა რუსთაველი, რომელმაც დასწერა „ვეფხისტყაოსანი“. უმაღლესი სწავლა რუსთაველმა მიიღო ათინაში. მან ზედმიწევნით იცოდა ენები ბერძნული, სპარსული და არაბული. პლ. იოსელიანის სიტყვით, ბერძნულ ენას შოთა გაიკეთავდა ქართველთა მონასტრებში: ათონს, ულუმბოს და იერუსალიმს, საცა ქართველნი ყრმანი ათასობით იგზავნებოდნენ სწავლის მისაღებად. ერთხნობისას იგი იყო თამარ დედოფლის მოლარედ. ბოლო დროს ბერად შესდგა, წავიდა იერუსალიმს და დაბინავდა ქართველთა ჯვრის მონასტერში. იგი იქვე აღესრულა და დაესაფლავა. ამავე ტაძრის კედელზე გამოხატულია ბერი რუსთაველი. „ვეფხისტყაოსანი“ დიდის ხელგუნებითა და ნიჭით დაწერილი თხზულებაა. იგი ადრიდგანვე გავრცელებულა საქართველოში და უმეტესად ვი მას შემდეგ, როდესაც ვახტანგ მეფემ იგი აღბეჭდა 1710 წელს. ვეფხისტყაოსანი ქალებს მზითავდ ეძლეოდა. მას სწავლობდნენ მებრძოდ ქაზნიცა და კაცნიც. უითარცა თამარი მეფეთა შორის, ისეც რუსთაველი ითვლება მეფედ ქართველთა პოეტებისა. სწავლულნი რუსთაველს უფრო მადლა აყენებენ, ვიდრე მის თანამედროვე ევროპის პოეტებს:

ფონ-დერ-გოგელ-კეიდეს და კოლფრამ ფონ ეშენბახს და
ადარებენ დანტეს. ჰლ. იოსელიანის თქმით, რუს-
თაკელი, ვითარცა წნეობის მხატვარი, აღემატება თვით
ზაირონს ღ ტასსოს. რუსთველი იმითი შეჩქმნა უკვდა-
ვი და ქართველთა სალოცავი, რომ მან ნიჭიერად გამო-
ხატა დიდებული მეუობა თამარისა. მან აღნიშნა ის,
რამაც განკლო მის თვალ-წინ და რასაც ხედავდა დღე-
ყოველ; სიყვარულის ძაფზედ, ვით მარგალიტი ობოლი,
სასხა და აკინძა ყოველი სიბრძნე-ჭეშმარიტებისა, რომ-
მუნიც, თამარის მეოხებით, ცრიალებდნენ ხალხში.
ხალხიდგან ამოღებულ-გამოკრებულნი სიბრძნენი, გა-
მომქმულნი ღამისად, მორჭმით, კობტად, რუსთველი-
სებურად, და შექსოვილნი ერთ დიდ რომანად, შემდეგ
ისევე ხალხსკე დაუბრუნდნენ «კეფხის ტყაოსნის» შემ-
წეობით.

აი ის ძეგლი და ანდალმა, რომელიც აღმართა
თამარმა, თამარ-ნეტარმა, თამარ-წყინარმა, თამარ-ბრწე-
ყინკალემ, თამარ-წმინდამ, თამარ-დედოფალმა. მისნი
საქმენი, მისნი ქცევანი, მისნი გამარჯვებანი დღესაც
ბრწყინავენ ჩვენ შორის. სადაა ისეთი გუთხე საქარ-
თველისა, რომ იქ იგი არ იდიდებოდეს ვითარცა მამუ-
ნებელი ტიხე-გომეგებისა, გამყვანი რუ-არხებისა, ამგებუ-
ლი ტამარ-მონასტრებისა ანუ პატრონი ქვიცი-ობოლთა
და მხენელ-მთესველისა. დღესაც ერთნაირად იდიდების
თამარ-დედოფალი (ფერი - ფადიჩა) აჭარა-ლასისტანსა,
სომხით-სამცხესა, ქართლ-კახეთსა, სამეგრელო-სვანეთ-
სა, აფხაზეთ-ჩეჩქეზეთსა ღ ოსეთ-დაღესტანს. საქმემან

მისმან უკვდავ ჭეო თამარი. იგი ჭმარხია ქართველ
ერის გულში და არა გელათში.

გიორგი IV, ლაშა

(1212—1223 წ.)

თამარის მეშვიდე შობას ქართველნი დიდის სა-
სურებით მოელოდნენ. ამიტომაც, როდესაც შეიტყეს
ფეხ-მძიმობა თვისის დედოფლისა, დიდად გაიხარეს და
„იწყეს ლიტანიასა მარხვითა, ლოცვითა და ცრემლით
ვედრებად ღვთისა, რათა მისცეს ღმერთმან ვაჟი შვი-
ლი“. ღმერთმან ისმინა ვედრება ერისა და თამარს დაე-
ბადა ვაჟი-შვილი (1194 წ.) ერის სიხარულს საზღვარი
აღარა ჭჭონდა. კრი, სვანი, აზნაურნი და დიდებულნი
ღმერთს მადლობას სწირავდნენ ამისთანა მოწყალები-
სათვის. გახარებულმა მეფემ ტყვენი გაათავისუფლა და
უჭონელნი გაამდიდრა. თამარის მოსალოცად და მოსა-
კითხად მოვიდნენ კაცნი ბერძენთა მეფეთაგან და აგრეთ-
ვე სპარს-მარტოდიანთა სულტანთაგან. მათ მოართვეს
დედოფალს „ნიჭნი და განმნი კმა-საყოფელნი“. საქართ-
ველთა ტახტის მეშვიდეს დაარქვეს შავა მისის სახე-
ლი გიორგი, ხოლო მეტ სახელად ლაშა, რომელიც
აფხაზურად ბრწყინვალეს აღნიშნავს.

მეშვიდე შობის აღზრდა ვის ებარა, არა სჩანს. თამარმა
ას გვირგვინი გადაულოცა თვის სიცოცხლეშივე (1207 წ.).

ღ წოდესაც თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს, 18 იანვარს, გიორგი შეიქმნა თვით-მპყრობელ ხელმწიფედ. იგი ამ დროს იყო 18 წლის ჭაბუკი, სახით ფრიად შვენირი და ხასიათით მეტად მკვირცხლი და ლაღი.

ჯერ დედის გლოვა არც კი დაესრულებინა, რომ აუჯანყდნენ განჯელები და ხარკი არ მოსცეს. ლაშა-გიორგიმ ბრძანება გასცა შემოკრებულყოფილ ლაშქარი. ბრძანება სსქმედ იქცა. შემოიკრიბა ჯარი. ლაშა წაუძღვა და წაიყვანა განჯას და განაწყო რაზმ-რაზმად: ერთ-კერძო ჭერ-კახნი, ერთ-კერძო ქართლელ-სომხითელები და ერთ-კერძო ლისტ-იქითელები. ერთ დღეს მეფემ მოისურვა „გარ-მოკლა ღ მოთვალერება ქალაქისა“. გარ-მომკლელი იხილეს მტერთა და იცნეს. გამოცვივდნენ და თავს დაესხნენ. მეფეს მტერი ამალა ჭყვანდა. „თავი გაგწირათ და არ შეკრცხუეთ“, სთქვეს ქართველებმა და მიეტევნენ მტერს. იქმნა ბრძოლა ძლიერი. მალე იძლივნენ მტერნი და ისევ ქალაქში შეტვივდნენ. გამარჯვებულნი მეფე დაბრუნდა თავის ბანაკში. რამდენიმე დღის შემდეგ ქალაქი თავის ნებით დაემორჩილა მეფეს და შეკლანდობულად ისევ ქართველთა მოხარკეობა თავს-იდგა. შეიწყალა იგინი მეფემ და დაბრუნდა.

ამ გამარჯვებამ ყველას ცხადად დაანახვა, რომ თამარ დედოფლის ტასტზედ ზის სსიმედო პატრონი და სსქართველთა მეფობის საჭე ხელთ-უზურია ძრეულ მარჯვენას.

ქართველები ისევ იხარებდნენ და იშვებდნენ და არ იცოდნენ, რომ შუაგულ აზიასში ახლად აღორძინდა უმკვლელბელი ძალა, რომელიც შემოესიოდა მათ ქვეყანას და

დაანგრეკდა იმ დიდებულ ღ მორჭმულ სახლს, რომელიც ააგეს თამარ დედოფალმა და მის წინა დროის მეუბემა. ესრეთი ძალა აღორძინდა 1202 წლის მომდევნო უამიდგან. ეს ძალა იყო ძალა მონგოლთა.

1202 წლამდის მონგოლებს არავინ იცნობდა. ჩინგის-ყაენი იყო პირველი შემოქმედი მონგოლთ ძლიერებისა ღ მთელსაზოგობისა. 1202 წელს ჩინგისმა შემუსრს უნ-სანი, თათრის ტომის მთავარი. ამას შემდეგ შუაგულ აზიის ყველა ტომებმა ჩინგისი აღიარეს თვის ყენად. ამან შუაგულ აზიის მონგოლთა გრცელ სამთალობელს შეუერთა უცხო ტომნიც. მისი ბრძანებით ყველა ქვეშევრდომი — მამაკაცთაგანი მეომრად ჩაიარცხა. თვისი აუარებელი ლაშქარი დაჭყო „თუმანუზად“. ყოველი თუმანი შესდგებოდა 10,000 მეომარისაგან. მტირე დროს განმავლობაში თვისი ლაშქარი კარგად გაწურთნა და მოაწყო, მერმე შეუდგა მსოფლიოს დაიპყრობას. 1215 წელს მან შემუსრს ჩინელთა ძალა და დაიპყრო ეს სახელმწიფო. 1218 წელს მან დაიპყრო ხვარაზმი, ბუხარა, ხორასანი და ერასყი. ამის შემდეგ ჩინგის-ყაენის ლაშქრის ერთმა ნაწილმა დაიპყრო აშტარხანი, ყაზანი და ყირიმი, შემუსრს რუსნი, აიღო რიაზანი და დასწვა მოსკოვი. რუსეთს დაედგა მონგოლთ უღელი. მონგოლთ აიკლეს აგრეთვე კენგრია და სილეზია. უმთავრესი ურდო (ბანაკი) ამ ლაშქრისა იყო სარაია მდ. ვოლგაზე.

ამაკე ჩინგის-ყაენის მეორე საზღალო გოგოდაიმა დაარბია ინდუსტანი და დაიპყრო, ხოლო მესამე საზღალო-ჩერმელუნი წარმოგზავნილ იქმნა დასავლეთ ქვეყნების

ასაკლებდა და დასამონებლად. ერან-თურანი, ჯილონი და ადიბეჟანი დაემორჩილნენ მას.

მონგოლთა ლაშქარი საქართველოში შემოვიდა განჯის მხრით. იგი შუაზედ გაიყო და ერთი ნაწილი მზირად ჩასათურდა, ხოლო მეორე მოვიდა და ბერდუჯის-წყლის კიდეზედ, პირის-პირ ციხე გაგისა, დადგა. ლაშამ შეკრიბა 80000 მუომარი და მიუხტა მტერს, ციხე გაგთან მდგომარეს. მტერმა პირი იბრუნა და გაიქცა. ქართველები მიჰყვნენ კვალ-და-კვალ. ამ დროს უგანდგან მოუარა მზირად ჩასათურებულ მტრის ლაშქარმა და მოულოდნელად თავს დაესხა ქართველებს. შეიქმნა გამწარებული ბრძოლა. ქართველნი იძლიებნენ და გამოიქცნენ. ეს იყო 1221 წელს. მონგოლთა ლაშქარმა გამოკვლო სამშვილდედუ და მერე უკუნ-იქცა და კასპიის ზღვის პირ პირ გაიარა და მივიდა ჩინგის-ყაენთან.

მონგოლების დაბრუნების შემდეგ შიში დაცხრა. ამაკე ხანს მცირე-აზიის სულტანმა შარვან-შაჰს მეფეს გამოუგზავნა მოციქული და ცოლად მოსთხოვა დაი მისი რუსუდან. ამ საქმის გასარბიგებლად ლაშა წავიდა ბაგავანს. აქ მეფე დასნეულდა და ამ სენმა ბოლო მოუღო. სიკვდილის წინად მან უანდერმა ქართველებს, რომ მეფედ დაესკათ რუსუდანი, ხოლო მის შემდეგ თვისი უგანონო შვილი დაკითი, სოსლანად წოდებული. ლაშა გარდაიცვალა 1223 წელს 18 იანვარს.

თუმ-თშავ-ხეკსურებს ლაშა დიდ რაინდად მიაჩნათ და წმინდანად ჰხადიან. მის სახელობასე აგებულ სალოცავს (ხატს) ლაშარისაჟვარს ეძახიან.

რუსუდან (1223 — 1247 წ.)

ლაშას დასათუჯავების შემდეგ შეკრბნენ ყოველნი დიდებულნი ნიკოფსიით დაწიბანდამდე ჭ თბილისს აკურთხეს რუსუდანი მეფედ. დედასაკით იგი იყო შკენიერი, მოწყალე და უხვი.

საქართველოდგან დაბრუნებულ მონგოლთა ლაშქარი ჩინგის-ყანთან მივიდა. ჩინგის-ყანს მეტად იამაძლეკა-მოსილობა თვისის ლაშქრისა. უმეტესად გამსწევდა. რამდენიმე გუნდად გაჭყო მთელი თვისი ძალა და წააკლინა ქვეყნების დასაპყრობად. ერთი რაზმი დედაწულისადა სპარსეთს მოუსია. მოადგა-რა ეს ლაშქარი სპარსეთს, აქაური სულთანის ჟელალ-ედ-დინ აიყარა და 140,000 ლაშქრით საქართველოსკენ გამოიქცა. იგი შემოვიდა სომხითს ჭ ქვეყნის ოსრება დაიწყო. მისი მეომრები თვით ჩხვილთადა შეუბრალებად ულეტაკდნენ. რუსუდანმა შეჭრება ჯარი, წინამძღვრად უჩინა იოანე ათაბაგი (მხარგრძელი), მისცა სეფე-დროშა და წარგზავნა დვინს. ამ დროს მტერი იდგა გარნისს. ქართველთა მოწინავე რაზმის უფროსებად იყვნენ შალვა ჭ იოანე ახალციხელი. ამ მოწინავე რაზმს შემოებრძოლა ჯალალედინი, კაცი ახლანი და გამოცდილი. შალვამ იოანე მხარგრძელს შეუთვალა სწრაფად მოშეკლება. მაგრამ იგი ადგილიდამაც არ დაიძრა. ამასობაში ომი შენივთდა. სასტიკმა ბრძოლამ დიდად დააზარალა ორივე მებრძოლი ლაშქარი. შალვას ხმალი გადუტყდა „ჩაბალახსა ზედა“. ქართველნი იძლივნენ და გამოიქცნენ. მტერმა შალვა შეიპყრო

აწამა ჭ მოკლას. მისი ამხანაგი იოანე ახალციხელი მტერ-
მა ჩაქოლას. დაუმარცხდათ ქართველებს და დაუმარცხ-
დათ მისთვის, რომ თვით ამირ-სპასალარი იოანე
ათაბაგი მხარგრძელი შეიქმნა მოღალატედ. ასრე აღს-
რულდა ბრძნული თქმულობა ერისა: რჯულის მოღალ-
ატე არ დაინდობს თვის ხალხოსნობასაცაო *. ჟელა-
ლედინმა აიღო დვინი. აქ მან ამოსწევიტა 20,000
მეომარი ქართველთა, 50,000 კი უკანვე სამშობლოში
დაბრუნდა. ეს იყო 1224 წ.

იმავსე წელიწადს რუსუდანი მიეთხოვა მაგიდ-ედ-
დინს, რომელიც იყო შვილი ყილიჯ-არსლან III-სა,
არზრუმის სულთნისა. რუსუდანს ამ გაჭრისტიანებულ
თათრისაგან გაუჩნდნენ თამარი ჭ დაკითი. ეს თამარი რომ
აღიზარდა, მიეთხოვა გაიათ ედ-დინ ქახოსო II-ეს.

ამასობაში ჟელაღ-ედ-დინი არა სცხრებოდა. იგი
არბეკდა საქართველოს სამხრეთ მიჯნებს და სურდა
გამეფებულყო ამ ქვეყანაში. დადმაღის ლაშქ-
რით იგი ძლევა მოსილად მოადგა თბილისს, რომ-
ელიც ქართველთ გაემაცრებინათ. რუსუდანი ქუთაისს
გახიზნულიყო. მტერი შემოებრძოლა ქართველთ, მაგრამ
გერა დააკლო-რა, რადგან მეცხროვნე ლაშქარი გმირუ-
ლად იბრძოდა. ჟელ ლს გადუწედა იმედი ქალაქის აღე-

*) იოანე ათაბაგი, ზაქარია მხარგრძელის ძმა, ქურთის
ტომისაგანი იყო. იგინი გადმოვიდნენ სომხეთს და იქ მიიღეს
მათი რჯული. ხოლო საქართველოში რომ გადმოვიდნენ, აქ
იოანე ქართულად მოინათლა და თამარმა მისცა მას ათაბა-
გობა. ამგვარად განდიდებულმა კაცმა მაინც იკადრა ასრეთი
სამარცხვინო ღალატი.

ბისა. ამ დროს შინა გამცემელთ მას გაუღეს ქალაქის კარები. მტერი შეიჭრა ქალაქში, ასწევითა 100,000-მდე კაცი, დაარბია და განადგურა ქალაქის მკვიდრთა სახლ-კარი და იაკარ-ჭყო. სიონის გუმბათი ჩამოაგდო, მასზედ საჯდომი გაიკეთა და ქრისტიანეთა ხოცვა-ჟლეტის სერიის უყურებდა. იქვე აკლავდნენ ხიდის ურზედ დაგდოთ სიონის ღვთის მშობლის ხატი. რომელი ქართველიც მას არ ნერწყვიდა, იმას თავს სჭრიდნენ და მტკვარში აგდებდნენ. იჯერა-რა გული თბილისზედ, ამ მხედმა შეუსია თვისი ლაშქარი კახეთ-ჭრეთს, ქართლს, სამცხეს, ტაოს, ანს და ხუთი წლის განმავლობაში საშინლად ააოხრა თამარის-მეორე მშვენიერად განწყობილი ქვეყანა.

ქრისტიანეთა სისხლით ჯელაღ-ედდინი ჯერ არც კი გამძლარ იყო, რომ მონგოლთა სარდლებმა (ჭარმაღან, ჩაღათარ, იოსერ და ბინჩვის) გამოკლეს სპარსეთი, გადმოვიდნენ არეზის მდინარეზედ და შემოესივნენ განჯას და შემუსრეს მაჭმაღიანნი. ჯელაღ-ედ-დინი აიყარა საქართველოდგან და გაიქცა. მონგოლნი გამოვიდნენ მას და ბასიანს დაწვივნენ. ჯელაღის ჯარი გაიფანტა. თვით ეს მხეცი მოკლულ იქმნა მეცხვარესაგან. რუსუდანი დარწმუნებული იყო, რომ მონგოლთ ვერ გაუმავრდებოდა. თბილისის ციხის თავს გოჭა მხარგმელს უბრძანა, თუ თათარნი (მონგოლნი) მოვიდნენ, ქალაქს ცეცხლი წაუკიდე და გადაწვი, „რათა არა იპყრან სადგურად თვისად“. ამის შემდეგ რუსუდანი ისევე ქუთაისს წავიდა. თათარნი მალე მოადგნენ თბილისის არე-მარეს. მათ მოსკლამდე ქალაქი გადახუგა ცეცხლით.

თათარნი მოედნენ ამერეთს, „კითარცა მკალნი მსკრელ-
ნი უწყალად“. ხალსი შეიხიზნა მთა-ღეჯეში. სჯემე რომ
გასჭირდა, ტყე-ღრეში მიმალულნი ამერ-იმერთა დიდუ-
ბულნი სამალაგებიდამ გამოვიდნენ და რუსუდანის ნება
რთვით მტრის ბანაკს მივიდნენ მოჩიილების გამო-
საცხადებლად. მონგოლთა სარდლებს იამათ მათი სჯე-
ციელი და შეიწყინარეს იგინი. ერთგულობის საფიცრად
მონგოლთა ასრეთი წესი ჰქონდათ: „განბრძმედილ რქ-
როს წყალში გააკლებდიან და მონდობილ კაცებს შეასვი-
დიან.“ ასრეთი წყალი ქართულ დიდებულებსაც დასლე-
ვინეს.

მიესმა-რა რუსუდანს „თათართა პირის სი-
მტკიცე“, განიზრახა საქართველოს ტახტი მათ შემ-
წეობით დაემტკიცებინა თავის შვილის დავითისათვის.
თვისი ძმის წული დავით სოსლანი, რომელიც, ლაშას
ანდერძის მიხედულობით, ტახტზე უნდა დამჯდარიყო
შემდეგ რუსუდანისა, დედოფალს წინათვე გაესტუმრებო-
ნა თავის სიმე გაიათ-ედდინთან. რუსუდანმა თათრების
სარდლებს დესპანი გაუგზავნა და სთხოვა ტახტი და-
ემტკიცებინათ მისის შვილის დავითისათვის. სარდლებს
დიდად გაუხარდათ და აღუთქვეს თხოვნის შესრულება.

რუსუდანის შვილის მისკლამდე, მონგოლთა სარ-
დლებმა ქართველთა ჯარებითურთ გაილაშქრეს ყიასდინ
სულთანზედ, რომელიც 400000 მეომრით დაუხვდა
მტერს. ყიასდინ იძლია და თათართა მოხარკვე შეიქმნა.
მათივე მოხარკეობა თავს იღვა ხლათის სულთანმაც.
აქედგან თათარნი მოვიდნენ გელაქუნს და რუსუდანს შე-
მოუთვალეს წარუგზავნოს მათ დავითი და ზავ-ჭყოს

მათთან. რუსდანიშაც წარგზავნა. ამასობაში მონგოლთ
სარდლებს მოუვიდათ ამბავი: ჩინგის-ყაენი მოკვდა და
მის მაგიერ გახელმწიფდა მანგუ ყაენი. სარდლებმა
მანგუს აცნობეს აჭაური ამბები და ისიც მისწერეს, თუ
როგორი მძინარი ხალხია ქართველთა ერი და როგორი
კეთილი და ერთგული მონგოლთა. მანგუმ უბრძანა
სარდლებს ჰატივისტემა ქართველთა და მათ შემწეობით
ომების განგრძობა და გაყლექა სპარსთა. რუსუდანის
შვილი დაკით მონგოლთა სარდლებმა წარგზავნეს წინა-
შე ყაენისა, რომელმაც კეთილად შეიწინაწა იგი და უწო-
და ნარინ (ნარინ მონგოლებს „მოსული“).

ამის შემდეგ მონგოლთა სარდლებმა ასრე განაწი-
ლეს საქართველო: თბილისიდან შამახისა მთამდე ჩააბა-
რეს ეგრასთან ბაკურციხელს; კარამ გაგელს სომხითი;
გრიგოლ სურამელს ქართლი; გამრეკელს ჯავახეთი; ცოტ-
ნე დადიანს სამცხე არზრუმამდე; რაჭის ერისთავს ლიხთ-
იმერეთი. გაჭყეს-რა ასრე ქვეყანა, ქართველთ ლაშქარი
წაიყვანეს და წავიდნენ აღმუთს.

ოსმალთ იხილეს-რა უპატრონოდ დაშთენილი ქვე-
ყანა, შეჭკრიბეს ლაშქარი და შემოესივნენ საქართველოს.
მათ წინააღმდეგ ამხედრდნენ შავთელნი, კლარჯნი, ტაო-
ელნი, კოლა-არტანელნი, კარნიფორკელნი და შემწეობა
ითხოვეს ყვარყვარე ცახის ჯვარკელისაგან. ამანაც მოუ-
წოდა მესხთა, შეკრიბა 10,000 მხედარი და მიუხტა
მტერს, რომელიც უკვე არბეკდა ბანას, ოლთისს და
ტაოს. გაემარჯვათ ქართველთ, რომელთაც ასწევიტეს
მრავალი თურქი და აღილეს ურიცხვი ალაფი.

ამ დროს მოხდა შეთქმულება წინააღმდეგ მონ-
გოლთა. „ამათ ჭირთა შინა მეოფნი შეკრბნენ წარჩი-
ნებულნი საქართველოს სამეფოისანი კოხტისთავს“ და
იურკოდნენ და ჭფიჭობდნენ, რეგორ ესნათ ქვეყანა
განსაცდელისაგან, კარგა ხნის ბასის შემდეგ დაასკვნეს
განდგომა თათართა და „ამა ზიქსა ზედა წარვიდნენ
იმერნი კაზმეად, ხოლო ამერნი უცდიდნენ მუნვე კოხ-
ტისთავს. (კოხტის თავი ჯავახეთშია კოხტის-ხეკზედ.
კოხტის-ციხე, კახუშტიო, დიდ-შენი და მაგარი). მონ-
გოლთა ჯაშუშებმა გაუგეს ამათ და აცნობეს თვის წი-
ნამძღვრებს. თათარნი მიუხტნენ კოხტისთავს, თავს
დაესხნენ განდგომილთ, შეიზურეს იგინი და ჭარმაღანს
წარუდგინეს ქალაქ ანს. მან განაშიშველა იგინი, მკლავ-
ები შეუკრა, წასცხო ტანს თაფლი და ჰაჰანაქება სიცი-
ხეში დააყენა. შეთქმულთა ამხანაგი და თანა-მოაზრე
ცოტნე დადიანი დანიშნულ ვადას მივიდა კოხტისთავს.
აქ მან სცნო ყოველივე ყოფილი და თვითონაც წავიდა
ანს. მისრულმა, იხილა-რა კითარ იტანჯებოდნენ მისნი
ამხანაგნი, დაუხანებლად გაიძრო ტანთ-საცმელი, თაფ-
ლი წაიცხო ტანსა, მივიდა ამხანაგებთან და გვერდს
ამოუჯდა მათ. დაწაჯთ ყოველივე ეს აცნობეს ჭარმა-
ღანს. დიდად გაუკვირდა მას, ცოტნე მიიხმო და
მისი საქციელის მიზეზი გამოჰკითხა. ცოტნემ ვაჟ-
ჭატურად უპასუხა: „არა თქვენისა განდგომისათვის
შევიკრიბენით, არამედ რათა განვაგოთ საქმე თქვენი ღ
ხარკნი“. მის ამხანაგებსაც იგივე ეთქვათ და ამიტომ
ჭარმაღანმა დაიჯერა ცოტნეს სიტყვა და განუტევა შეპყ-
რობილნი, აქო მათი სიკეთე და ერთგულება.

ამ ბედშავ დროს ამერეთის წარჩინებულნი შეიყარ-
ნენ და თათართა საზღვებს მოასხენეს ლაშას შვილი
დაკით გამოესხნათ გაიათ-ედდინისაგან და მისთვის სა-
ჭარტუელს ტახტის შემკვიდრობა დაემტკიცებინათ.
მონგოლთა წინამძღოლების ბრძანებით გაიათ-ედდინმა
წარმოგზავნა დაკით-სოსლანი. ესეც, ვითარცა ტახტის
შემკვიდრე, გაისტუმრეს მანგუ-ყანთან.

უსასოოდ დარჩენილი რუსუდანი საშინელ ყოფაში
ჩაკარდა. მისი სამეფო ვერ იხსნა განსაცდელისაგან ვერც
ჰაჰმა, რომელთანაც მან მიწერ-მოწერა გამართა, შემწეო-
ბა ითხოვა და თავის მხრითაც დაჰპირდა, რომ „ჩემი
ამირ-სულანი ემზადება საჭარტუელს ლაშქარი შეუერ-
თოს იმპერატორ ფრიდრიხის ლაშქრებს საბრძოლველად
წინააღმდეგ მანქმადინთა და სახსნელად ჰალესტინისა“.
რომის ჰაჰმის გრიგორი მე-IX-საგან რუსუდანი მოუვიდა
შემდეგი სანუგეშო წერილი. იმპერატორ ფრიდრიხთან
ცუდი განწყობილება მაქვსო. ვერაკითარ შემწეობას ვერ
აღმოგიჩენო. ჯვაროსანთა ლაშქარიც ვერ შემოვა სა-
ჭარტუელში, რადგან გზები სარაცინებს (მანქმადინთ)
უჭირავთო. ჰაჰმა ურჩევს დედოფალს რომის საუდრის
მორჩილი იყოს და უგზავნის რამდენიმე მონაზანს, კა-
თოლიკეთს სარწმუნოებისას. უნუგეშოდ დარჩენილი რუ-
სუდანი მალე აღესრულა (1247 წ.). თამარ დედოფლის
მიხედვით რუსუდანის-მიერ მოჭრილ ფუფს აწერია: ზე-
მო პირზე: **ДНН** (რუსუდანი); მეორე პირზე: „დედო-
ფალი მეფეთა და დედოფალთა, დიდება სოფლისა, სა-
მეფოისა და სარწმუნოებისა — რუსუდანი, ასული თამარ-
ისა, თანაშემწე მესისისა. ღმერთმან აღიდოს ძველნი მისნი.

მაშინდელ დროის მწერალი ჩამჩიანი ამბობს, რომ
რუსადანმა თავი მოიწამლა უსანეთის ციხეში და აღეს-
რულა 1247 წელს.

მეფენი { დავით IV, ნარინი (1243—1286 წ.)
 { დავით V, სოსლანი (1243—1270 წ.)

თუმცა მონგოლთა სარდლებმა (ნოინებმა) ეს ორი-
ვე დავითნი აღიარეს საქართველოს მეფეებად, მაგრამ
მხოლოდ სახელით ოდენ. იგინი წარგზავნილ იქმნენ
ყარაყორუმს მანგუ ყაენთან, რომელსაც მხოლოდ ეკუთვ-
ნოდა მეფეთა არჩევა-დამტკიცების უფლება. დავით ნა-
რინი რუსუდანისძე და დავით სოსლანი ლაშასძე მანგუ-
ყაენმა დიდი პატივით მიიღო და თავისთან დაიტოვა
იგინი. მერმე ლაშქარი ჩააბარა თავის ორ შვილს—ყუ-
ბულს და ულუს და პირველი წარგზავნა ინდოეთს, ხო-
ლო ულუ დასავლეთს. უკანასკნელმა გამოკლო ჯეონი,
ხვარასანი და მივიდა აღმეთს, საცა მიეგებნენ მას ნო-
ინი და ქართველნი. ულუმ ქართველებს მიაგო დიდი
პატივი, მაგრამ ეს პატივი იყო უგვანო, მონგოლთა
საკადრისი: ზოგ ქართველს „მოწყალე“ ულუმ მიუბოძა
მშვილდის-მტვირთველობა, ზოგს მემკვიდრეობა და სხ. ამ
დროს მოვიდა ამბავი: მანგუ-ყაენი გარდაიცვალა და მის
მაგიერ გახელმწიფდა ყუბულ-ყაენი. ამის მსმენი ულუ
მოვიდა ახტაშს, დაჰდა ტახტზედ და შეიქმნა ყაენად

დასავლეთის ქვეყნებისა — საქართველო - საბერძნეთიდგან მოვიდებოდა ინდოეთამდე. აჭაურ ნოინებმა თაყვანისცემას.

უმეფოდ დარჩენილი საქართველო საშინელ ყოფაში ჩავარდა. ამ დროს ქვეყნის მსხველად გამოჩნდა ქათალიგოზი ნიკოლოზ, „გატი სულითა მხილველი, მობძავი ანგელოსთა, საკვირველი მოღვაწე, უმანგო და მამხილებელი ყოველთა“. ეს ნიკოლოზი ვარძიის მონასტრის მოძღვრითურთ წავიდა ულუ ყაენთან და საქართველო შეაკუდრა. თვალ-ტანადი და ახოვანი ქრისტეანეთა მოძღვარი რომ იხილა ყაენმა, დიდად გაიკვირა მისი ჩაცმულობა, რადგან აქნობამდის ჯერ არასდროს არ ენახა ქრისტეანეთა სულიერნი მამანი. ქათალიგოზის თხოვნა გულმოდგინედ მოისმინა ულუმ, ჰატივი სცა მას, იერლახუი (შეწინარების ბარათი) დაუწერა, მოსცა შანა (თავდებობის ქაღალდი), შეუქმნეს ოქროს ჯვარი, თვალთა და მარგალიტით შემკულნი, ხელში მისცეს არგანი (კვერთხი), ოქროთი შეკაზმული და ჯვარიანი, და ჰატივ-ცემული და დაიმედებული გამოისტუმრეს.

საქართველოს ტახტის შემკვიდრენი ჯერ ისეე ყარაყორუმში იყვნენ. საქართველოს ტახტს იგინი ერთმანერთს ეცილებოდნენ. სარგის თმოგველი, გაცი ფილოსოფოსი, ბრძენი და ჭიტორი და აგრეთვე სხვა კაცნი სცდილობდნენ ყუბულ-ყაენს მეფობა მიეცა დაკითხოს სოლხანისათვის. ხოლო ავაგი და სხვანი დაკითხოს სოლხანის გამეფების წინააღმდეგნი იყვნენ, და ნარინ დავითის მხარე ეჭირეთ. პირველნი ამბობდნენ: «არა ჯერ არს, რათამცა ნაშობმან დედაკაცისამან დაიპყრას მეფობა,

«**არა ძემან თვით-მპყრობელისა მამაკაცისამან**». მეორენი უბასუხებდნენ: **ნარინ-დავით დაღა-თუ დაღაკაცისა ნაშობი იყო, არამედ მეფევე იყო რუსუდან გვირგვინოსანი და მეფისავე ძე არს ნარინ-დავით**“. უბუფ-ყაენმა არ იცოდა, რომელი მხარე მართალი იყო. ამ გვარ ცილობაში განკლო რამდენიმე წელმა. ბოლოს ორივე დავითნი უბუფ-ყაენმა წარმოგზავნა ულუ-ყაენთან და შემოუთვალა: «**რომელსაც გნებავს, იმას მიეცი მეფობა**». ულუმ პატივი-სცა მათ და ორთავეს მიუბოძა საქართველოს მეფობა. გახარებულნი მეფენი მოვიდნენ თბილისს, მეტეხის სასახლეში, და დასდნენ ტახტზედ.

დავით ლაშასძე იყო დიდ-ტანოვანი, ასოვანი, მოიხარნი მაგრითა მშვილდითა, უმანკო, წრფელი, მალემრწმუნებელი, ხოლო დავით რუსუდანისძე იყო ზომიერ ტანისა, ენა ტკბილი, მდაბალი, ფეხ-მარდი. ორთავე ერთმანერთის მოსიყვარულენი იყვნენ. ქართველ ხალხსა ბე ულუ-ყაენს უფრო უყვარდათ დავით ლაშასძე.

ძმა-დის წულეების ტკბილი ცხოვრობა მალე მოიშხამა. ულუ გაურისხდა ნარინ-დავითს, შეიპყრო იგი და ბარდვს წარგზავნა. ნახჭევანს რომ მიიყვანეს, იგი გაუპარა დარაჯებს ბე აფხაზეთს განიკლტო. ლიპარიტ თორელიმა შესვა იგი ცხენზედ და ქუთაისს მიიყვანა. იმერტ ძრიელ გაუხარდათ. შეიკრიბნენ და მეფედ აკურთხეს. საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ. იმერეთის მეფედ შეიჭმნა ნარინ-დავითი და ამერეთის მეფედ დაშთა სოსლან-დავითი. ეს იყო 1258 წელს.

ამოსობაში ბითუ ყაენმა, მონგოლთავე საზღაღმა, რომელსაც ეპყრა ხატაეთი დარუბანდამდე და რუსეთი

სერბიამდე, დაიბარა დაკით-სოსლანი. წასვლის წინად დაკითმა მთავართ შუკედრა მისახურება დედოფლის ჯიგრა-ხათუნისა, ხოლო ქვეყნის გამგედ დანიშნა ჯიქურჩი (მეწდე მეფისა). ბითუ ყაენმა სიამოვნებით მიიღო დაკითი და ყველა ნოინებზე მეტი პატივი სცა. დაკითს ულუსაგან ნაბოძები ქცონდა „სურგუჯი“ (მხრდილობელი, ქალაქი), «რომელსა თვინიერ ყაენტაგანი ვერკან იქონებდა». აქედგან მეფე ისეკ სამშობლოში გამოსტუმრეს. მოვიდა დაკითი და ტაბახმელას დადგა. აქ გამეცხადნენ მას, გარდა პანგისის ერისთავის თორღულასა, ყველა ხელისუფალი და გამგენი. ჯიქურჩმა თორღულას შესაპყრობად წარგზავნა ხოჩნაბუჯის ერისთავი (ხოჩნაბუჯი—ცხუ ქალაქი ალაზნის პირს, შირაქის ბოლოს, აწინდელ საინგილოს სანახებს). შეპყრობილი თორღული ჯიქურჩმა მოიყვანა ტაბახმელას დედოფლის წინაშე და მის ბრძანებით კლდე-გარის კონცხზედ გადააგდო და გადაჩეხა. სოსლან-დაკითმა განაგონა ყოველი საქმენი სამეფოსანი და მერმე ძღვნითა დიდითა წარვიდა წინაშე ულუ-ყაენისა. მან პატივით შეიწყნარა და დაადგინა ზემოდ ყოველთა ნოინთა.“

ამის შემდეგ ულუ-ყაენი ქართველთა დაშქრითურთ აღმხედრდა და მივიდა ბაბილონს (ბაღდადს), წინააღმდეგ ხალიფასი. შემოერთუნენ ქალაქს: ერთ-კერძ ულუ-ყაენი, ერთ-კერძ ენგინ ნოინი და ერთ-კერძ ქართველი. თერთმეტ დღეს გარს ერტუნენ ამ დიდებულს ქალაქს და აგი ვერ გასტყეს. მამინ დაკით სოსლანმა უბრძანა თავის დაშქარს შეეთხარათ ცისის ზღუდე. შეთხარეს.

ქართულნი შეტვიკდნენ. გაიმართა ბრძოლა სასტიკი. გაიმარჯვეს ქართულებმა. გააღეს კარები. მონგოლნიც შეტვიკდნენ ქალაქში. შეიბნენ მტერნი. მოისრნენ ხალიფისანი. თვით ხალიფა გაიქცა. მაგრამ დაიჭირეს. ულუს წარუდგინეს. ულუმ მოაკვლევინა იგი. ბაღდადი დაიხარკა. მონგოლ-ქართულნი აღივსნენ დაუღა-აღაფით, თვალმარგალიტით, ოქრო-ვერცხლით. ქალაქში ჯარი ჩააყენეს და წამოვიდნენ. დაკით-სოსლანი დაბრუნდა თბილისს. მანქმადიანთა მწერლების თქმით ქართულთა და მონგოლთა ბაღდადი აიღეს 30 იანუარს 1258 წ. და ამოსოცეს 80,000 კაცი.

ბაღდადის დაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო ერისთავთ-ერსითაჟმა კახა თორეღმაც. ამ დაშქრობიდა მორტანილ დიდ-ძალა აღაფითა და ფუფით კახას უყიდნია სოფელი ხოკლე ზე შეუწირავს რკონის მონასტრისათვის. ამ შეწირულობის გუჯარში კახა და მისი მეუღლე ხათუთა სწერენ: „ბაღდადი გატესეს თათართა. ჰატრონმან (დაკით-სოსლანმა) წინავე გამგზავნა მოციქულად... მასინ ბაღდადში ყველა იეფად იელ... და თეთრი (ვერცხლის ფული) ავიღე და კიუჩოდი და კუიდდი თვალსა, მარგალიტსა... მე კგზომი დამჩხა, რომ ხოკლეს ფასი მით მოვიგე, და კიუიდე ხოკლე: ხოჯის შეიღისაგან ნახევარი და ნახევარი ჰარონ სუმბატის ძისაგან და იაკობ ბუღაფისაგან. მათ 65,000 თეთრად ეყიდა აღბუღასაგან...“ გუჯარი შემოწმებულა და ხელმოწერილი დაკით-სოსლანისაგან, მისი ძის გიორგისაგან, ქათალიგოზნიკოლასოზისაგან და სს.

ამავე წელიწადს ბითუ-ყანმა საქართულოში წარმოგზავნა

არღუნი და უბრძანა მას აღწერა ქვეყანა. ულუ-ყანის ბრძანებით მან აღწერა ქართლი მიწით, ვენახით, ხვასტაგით (საქონლით), მტილ-წალკოტით და წისქვილით. ამ აღწერილობით ყოველ ათ კომლ გლესზედ მათე სალასშქროთ წამსკლედად ჩააგდეს და სულ გამოვიდა 400,000 მოლასშქრუ ქართუელთაგან. ამ რიცხვში არ ითულებოდნენ ერძანი ათ წლისამდე და სამკვდელონი *. ხარკად დაედო საქართველოს ყოველ წლიურ შესატანად 60,000 ოქროს ფული.

ამის შემდეგ ულუ-ყანმა ილასშქრა მისი რეთს (ეგვიპტეს). მას გაჭყვა ქართველთ ლასშქარიც დაკითსოხლანის წინამძღოლობით. მისრეთის სულთანს დახვდა მათ ევფრატის ხეობაში. გაიმართა დიდი ბრძოლა. ქართველთ აქაც დიდი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს. დამარცხდა სულთანი. მონგოლ-ქართველთ დარჩათ დიდი ალაფი. ულუ-ყანი შამს მოვიდა. დაკით-სოხლანი ყანის ნება-რთვით სამშობლოში დაბრუნდა. ქართველთ დიდად გაიხარეს მეფის მშვიდობით დაბრუნებისა გამო, მაგრამ სწუხდნენ, რომ დედოფალი ჯიგრა-ხათუნ უშვილო ჭყვანდათ. მასინ დავითმა მეორე ცოლად მოიყვანა ოსეთის მეფის ქალი იმ პირობით, რომ შვილის ყოლის შემდეგ იგი ისეკ განეტოკებინა. მეორე ცოლმა ალთუნ დედოფალმა მეფეს უშვა

* ამ აღწერილობის მიხედვით ამ დროს მართლ ამერეთში უნდა ყოფილიყო 4,000,000 მეტი. მცხოვრები, ვინაიდან 400,000 მეომარი შეადგენდა ქართლის გლეხთა მე $\frac{1}{10}$ -დს, მაშასადამე მართლ გლეხთა რიცხვი უნდა ყოფილიყო $400000 \times 10 = 4,000,000$ სული.

ვაჟი შვილი—გიორგი და მერე ასული თამარ. ამის შემდეგ ალთუნი გაეყარა და განშორდა მეფეს. ჯიჯრასათუნს ძრეულ უუკარდა გიორგი. დედოფალი მალე მოკვდა და დასსაფლავეს მცხეთის სობოროში.

ამასობაში მოკვდა ავგ ათაბაგი, რომელსაც დარჩა მხოლოდ ერთად-ერთი ასული ხვამაგ. მეფემან მოიგლავა ავგი და შეირთო მისი დაქვრივებული ცოლი გვანცა, რომლისაგან მამუცა ვაჟი დიმიტრი. ჯიქურმა არ მოუწონა მეფეს გვანცას შერთვა. ამიტომაც მეფემ იგი გადააგდო მტკვრის ციხიდან და გადაჩესა. ქალაქის გლახაკთა, რომელთა მწყალბელი იყო ჯიქური, დაიტირეს ვამი მისი და დაფლეს.

ამავე ხანს ულუ-ყაენმა იწება ისევ მისრეთს ელასქერა და დაიბარა დაკით-სოხლანი. დაკითი წავიდა ჯავახეთს, მაიწვია დიდებლნი და დაჯდა ბჭედ სარჩიელისა: წავიდნენ ულუ-ყაენტან, თუ განუდგნენ მას. ზოგი ამბობდა წავიდეთო, ზოგი ნუ წავალთო. გადასწევიტეს: ვისაც სურს, — წავიდეს, ვისაც, — არა, აქვე დარჩეს მეფესთან. ბევრი ქართველი წავიდა ულუ-ყაენტან, რომელმაც დაამარცხა მისრეთის სულთანი და უკ-მოიქცა. სცნო განდგომა მეფისა და არღუნი შემოუსია საქართველოს. ქართველნი შეებრძოლნენ და გაიმარჯვეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ არღუნი ისევ შემოებრძოლა, დაამარცხა ქართველნი და დაატყვევა ვანცა და შვილი მისი დიმიტრი. მეფე წავიდა ქუთაისს ნარინ-დაკითთან. იმერლებმა იგიც აღიარეს მეფედ. ორთავე დაკითებმა ქუთაის-თბილისი ძმურად გაიყვეს. აგრეთვე გაინაწილეს უკელა ის უნჯი,

რომელიც დაკრძალულ იყო სომელის კლდის გამოქვაბულში. ვახუშტით, ეს კლდე ფრიად მალაღია. სახელი მოიგო სიმაღლით — სომელის ვარსკვლავის სწორებით. ამ კლდეში გამოკვეთილია ქვაბი, მეფეთა საგანძურთა სადები. ეს ადგილი მაგარია და შეუქალი. აქედან გამოღებულ განძთაგან დავით რუსუდანისძემ დაიტოვა უძვირფასესი ჯაჭვი, „საღმასურად“ სახელდებული, თვალისპირისანი და მარგალიტი დიდი, „რომელისა სწორი არავის სადა უხილავს“.

ულუ-ყაენმა მოინდომა შერიგებოდა მეფეს. მოციქული გაუგზავნა დავითს. ამან შეუთვალა: გამომიგზავნე ცოლ-შვილი და ჩემი მოღალატე აზიზი, საქართველს გამგეთაგანი, ჭ შეგირიგდებიო. გაუგზავნა. მეფე დასვდა მათ ქვიშეთს. აზიზს თავი წარჭკვეთა და თვითონ წავიდა ულუ-ყაენტან. (1262წ.)

მოვიდა ამხავი: ყაენი ბერაქა დარუბანდით გამოვიდა, დიდძალი „ულუსი“ (მონგოლი) გადმოიყვანა ამიერ კავკასიაში ჭ ულუ-ყაენის წინააღმდეგ გამოემართათ. ულუ-ყაენი და ქართველნი მიეტევენ მტერს, შემუსრეს იგი და უგუ-აქციეს.

გვანცა დედოფალი მალე აღესრულა. იგი მოწამლა მისმა ქალმა სვამაქ. მეფემ იჭორწინა დიდის ნონის ჭორმალის ასულ ესუქანზედ. ამავე დროს მოვიდნენ ბერაქასაგან დარუბანდით ლტოვილნი ორნი დედაკაცნი, სახელით ლიმ და აჩავ, და მრავალნი თავადნი. ესენი მეფემ დასასლა ზოგი დბანისს, ზოგი ყინვანს ჭ ზოგი თბილისს.

ულუ-ყაენი მოკვდა 8 თებერვალს 1265 წ. და

გახელმწიფდა მისი შვილი ახალა. ეს კეთილი ვაჭი იყო. ბერქა-ყანი 300,000 ცხენოსნით შემოვიდა საქართველოში, მოახხრა მოვაკანი, წრეთი თბილისამდე და დადგა გარესჯის მთებზედ. აქ მოკვდა ბერქა. მისი მხედრობა უკანვე დაბრუნდა.

შეიქმნა განდგომილობა თათართა შორის. ახალს ყანობა შეშურდათ სხვა ნოინებს. თენგუთარ და ძმა მისი ბარხას გადაემტერნენ მას. პირველი სამცხეს შეიჭრა და ალაახრა ოპიზა. ახალამ მიუსია მას თავისი ჯარი. თენგუთარმა განკლო ჭოროხი და მივიდა აფხაზეთს. ნარინ-დავითმა ისტუმრა იგი და დაუკლა 500 ძროხა. მისი ჯარის საზრდოდ დაუნიშნა 600 ცხენი, 1500 ძროხა, 1000 ცხვარი, 1000 ღორი, ღვინო ჭურჭებითა და ურძებით ურიცხვი. ნარინ-დავითის ცოლი, ასული კეისრის მიხეილ პალეოლოღისა, მასპინძლობდა თენგუთარის მეუღლეს. ამასობაში თენგუთარის ძმა ბარხასიც შემოვიდა სამცხეში. ახალა ეკედრა ნარინ-დავითს შეეკრა გზა თენგუთარისათვის. ნარინმა ჩახეგრა გზები. თენგუთარ მოემწეუდა იმერ-ამერთა ლაშქართ შორის. საქმე რამ გაჭირდა, თავის ჯარით მივიდა ახალა-ყანის წინაშე და მან პატრიმარ ჭყო იგი, ნარინ დავითს კი დიდნი ნიჭნი მიანიჭა.

ახალა-ყანმა მტრების დამარცხების შემდეგ გააღაშქრა კასპიის ზღვისაკენ და დავით-სოხლანიც თან წაიყვანა. ამ ლაშქრობაში დასნეულდა მეფე და მოკვდა. ამის სიკვდილის უწინარეს მომკვდარიყო მისი 18 წლის შვილი გიორგიც. დავით მეფის მიერ მოჭრილ ფუფს

აწერის: „ძალითა ღვთისათა და წყალობითა გაიუგის ყაანისათა დაუდ (დავით). იბეჭდა თბილისს“.

დავით მეუღის დროს საქართველოში ბრწყინავდა მამა ჰეტრე, გამამხნეებელი ერისა და კეთილი მოძღვარი მისი. ერისა და ქვეყნის მუშაკთა განსამხნეებლად მან დასწერა წიგნი „მოწამეობისა გვირგვინა“. მისგან დაგვიჩნა რამდენიმე სხვა შრომაც. ანტონი ქათალიკოსი მის შესახებ ამბობს, რომ ჰეტრე ფილოსოფოსის წერილნი უდრის ანსენი იუსტინეელისა და ქართველთა მნათობის ექვთიმეს ნაწერებსა.

ამავე ხანს ჭყონდიდლად ზე უჯარმელად იყო ეპისკოპოსი ბასილი. მეუღის იმერეთში მეფობის დროს მან იწყო მართვა ქვეყნისა დამოუკიდებლად, ვითარცა მეფემ. სეფე ქვეყანას თვისად ჭხადიდა. მასვე ჭზრასხადნენ ვითარცა ესუქან დედოფლის მოყვარეს. მეუღის დაბრუნების შემდეგ ყოველივე გამოაშკარავდა. დავით მეფემ იგი მოაყვანინა და შუა ქალაქში ძელზე ჩამოჭვიდა და დაარჩო. თქმულ არსო, ამბობს ვახუშტი, დავით-სოლჯანი მოსწამლა დედოფალმა ესუქან ბასილი ჭყონდიდლის ჩამოჩნობისათვისო.

დიმიტრი II, თავდადებული (1273—1289 წ.)

მამის სიკვდილის უამს დიმიტრი მცირე-წლოვანი ყრმა იყო. მამის საქართველოში მძლავრობდნენ თავადნი—ერისთავი რაჭისა ვახაბერი და სადუნ მანკაბერდუ-

ლი, მეუღლე ხვამაჩისა, ასულისა ავანთაბაგისა, რომლის ქვრივი გვანტა ცოლად ჰყვანდა დაკით მეფის.

ერისთავი კახაბერ და ვინმე ალაღურ გაუწერნენ იმერეთის მეფე ნარინს, ჯავახეთით წავიდნენ ყაენის წინაშე, თავი დაუგრეს მას, დაკით ნარინი დააბეზდეს და უთხრეს: „ჩვენ უწყით გზა იმერეთისა. მოგვეც სპანი და ხელთ გიგდოთ ნარინ-დაკით“. ყაენს გაუხარდა. სიძმონ ნარინი გაატანა 20,000 მხედრით. ესენი სწრაფ სიარულით გადავიდნენ ლიხის მთაზე და უგრძნეულად მიადგნენ ქუთაისს. ამ დროს მეფე ახანოში ბანაობდა და მტრის მისვლის შესახებ არა იცოდა-რა. კიყინი რომ მიესმა, ხელ და ხელ კაბა გადაიჭრა, შეასტა ცხენს და განივლტო. თათრებმა მოახხრეს ეკვლისანი, მრავალი ხალხი ტყვე-ჰყვეს, სხვანი მოსწყვიტეს და დაბრუნდნენ ზ უვნებლად მივიდნენ ყაენტან. — ქვეყნის მტერი კახაბერ მაინც არ დასცხრა. მეორე წელიწადსა მონღოთა თათარნი და თავს-დაესსა მეფის. ნარინი ისევე გაიქცა და ლაშქრის შეკრებას შეუდგა. მტერმა აახხრა ქვეყანა და, ნარინის თავ-დასხმის შიშით, აიყარა და სწრაფად გავიდა იმერეთიდან.

სადუნ მანკაბერდელი ფრიად გამძლავრებულყოფილი მიუხედავად ამისა იგი არ დალატობდა მტირე წლოვან დიმიტრის და მის გამეფებას უნდოდა. სადუნმა მონღოთა დიდებულნი ზ მათთან ერთად წაიყვანა დიმიტრი ყაენის წინაშე და შეეკედრა მეფობა დაემტკიცებინა მეფის ძისათვის. ყაენმა შეუსრულა თხოვნა. ქართველნი დიმიტრითურთ დაბრუნდნენ თბილისს, საცა შეიყარნენ ქათაღიკოს — ეპისკოპოსნი და დიდებულნი სომხითარნი, კახნი, ჯავახ-ტაო-კლარჯულნი და დიმიტრი აკურთხეს

მეფედ (1273 წ.) ამ გურთხეკას არ დაესწრო მხოლოდ სარგის ჯაყელი.

დიმიტრის მტირე წილანობისაგამო ახალა ყაენმა საქართველოს მმართველად დანიშნა სადუნ მანგაბერ-დელი. იგი ბრძნულად განაგებდა ქვეყანას. ამ დროს ახალამ გაილაშქრა წინააღმდეგ ეგვიპტიისა, და დაუმარცხდა. ამის მიზეზად შეიქმნა იკონიის სულთანი ფარსმან (ფერვან), საძე თამარისა, რუსუდან დედოფლის ასულისა. ახალამ ეს ფარსმანი მოჭკვლა, მის მაგიერ სულთნად დაადგინა ერინჯი ნოინი, ხოლო თამარის სამ-ზითვო — აწყური მიუბოძა სარგის ჯაყელს ჭ მის შვილს ბექას.

ამასობაში მეფე დიმიტრი დაკავდა და მეფობა იტვირთა. ყაენმა მოსთხოვა ხარკი. მეფეს ფული არა ჰქონდა. სადუნს მიტყვიდა დმანისი და ამ ფულით გადახდა ხარკი. სადუნი უმეტესად გაძლიერდა. იგი ყაენსაც მსახურებდა ჭ მეფესაც მორჩილობდა. ამასედაც უფრო მეტად გაძლიერდა სამცხის სპასალარი სარგის ჯაყელი, რომელმაც დაიბურო ქვეყანა ბორჯომის ელიდგან არზრუმიამდე.

მეფე დიმიტრი იყო კაცი ღვთისნიერი, ჭკვიანი, მშვიდი, ჭკრივ-ობოლთა და უჭონელთა შემწყალბელი. იგი ხშირად უბრალო ტანისამოსს იცვამდა და ფარულად ათვალბებდა საწყალ სალხს და ნუგეშს სტემდა შეძლებისამებრ. მან ააშენა ეკლესიები ჭ გაამშენბერ-გამდიდრა. ქვეყნის დასამშვიდბლად და უზრუნბელ საყოფბლად მტურთაგან გაიმეტა თავისი და თამარი და მიათხოვა არდუნ ნოინის შვილს დიდადს.

იმერეთიც დამშვიდდა. ნარინ დავითი ბრძნულად მართავდა ქვეყანას, რომელსაც წარმატება დაუტყო. პატრიკ აურელი რაჭის ერისთავი კახაბერ ატენს გამოძევებულ იყო. ეს შეეკედრა მეფეს უპატიებინა დანაშაულო. სულგრძელ მეფემ შეუნდო. კახაბერ რაჭას წავიდა. მაგრამ იგი «კვალად მიექვა წუნჴესა» ზ თათრების უფროსს ელიყანს მისწერა: მოდი, ნარინს ხელთ-გიგდებო. ნარინმა შეუტყო. დაიჭირა. თვალები აღმოჭხადა, ხელები და ფეხები მოჭკკეთა, მისნი ძენი ექსორიად კოსტანტინოპოლს წარგზავნა. მოკვდა კახაბერი და აღიხრდა მისი სახსენებელი.

ამ დროს საქართველოს ეწია დიდი უბედურობა. მიწის ძეგამ დაანგრია ბეკრი შენობანი. უფრო მეტად დაზარალდა სამცხე. დაიჭრა აგრეთვე მცხეთის სკეტიცხოველი და აწყურის ტაძარი (1283 წ.)

ამავე ხანს სარგის ჯაყელი განუდგა თათართ. ახალა ყანმა მიუსია მას 20,000 მეომარი. სარგისმა ხალხი დახიზნა მთებში და თვითონაც გურიის მთებში დამალა. თათრებმა მოაოხრეს უპატრონო ქვეყანა და დაბრუნდნენ. ამის შემდეგ სარგისს ფეხის ტკივილი აუჩინდა და მოკვდა. სამცხის პატრონად შეიქმნა მისი შვილი ბექა.

ახალა-ყანი არ ისვენებდა. მას სურდა ეკვიპტელების ჯავრი ამოეყარა. მოუწოდა თვის ლაშქარს და დიმიტრი მეფეს, უჩინა მათ წინამძღვრად თვისი ძმა მანგუ-დეძურ და წარგზავნა. ამ ლაშქრის რიცხვი იყო: თათართა 200,000 მეომარი და ქართველთა 30,000. მტერს რომ მიუახლოვდნენ, ქართველნი დაჭკივდნენ ზ

გამწარებულად შეებრძოლნენ. ქართველთა თავ-აღებულნი და გაყვანტურნი ბრძოლას აკვირებდა და აოცებდა ყველას. მიუხედავად ამისა თათარ-ქართველნი იძლივნენ, გამოიქცნენ და ახალა-ყაენის წინაშე მივიდნენ, აქ თათართა მგოსანმა გალობით შეაქო ქართველთა მეომრების სიგმი-რე. ახალამ დიდი წყალობა მიანიჭა ქართველებს ჭ მათ მეფე დიმიტრის, ჭ გამოისტუმრა. ამ ყაენს დიდი ნდო-ბა ჰქონდა ქართველებისა. ეკროპიის ხელმწიფეებთან ელ-ჩად წარსაგზავნად ირჩევდა ქართველებს. სხვათა შორის ქართველები იაკობი და იოანე, ახლას მინდობილო-ბით, ეახლნენ ჰაჰა იოანე XXI-ს, თელიზე მშენიერს და ინგლისის კაროლს.

ახალა-ყაენის სიკვდილის შემდეგ გახელმწიფდა აჭ-მადი. ეს აჭმადი ემაწვილობაში მონათლული იყო და სასჯელად ერქვა ნიკოლოზი. მიუხედავად ამისა, შემდეგში იგი შეიქმნა დაუძინებელი მტერი ქრისტიანეთა, მაგრამ მას ბოლო მოუღეს თვით მოხროლებმავე. ახლას შვილ-მა არღუნ იგი მოჰკლა და თვითონ გაყაენდა. არღუნი სასტიკად სდეენიდა მაჭმადიანებს და მოფარველობდა ქრის-ტიანებს. მაჭმადიანთ დიდი შიში ჰქონდათ მექას მეჩითი ყაენმა ეკვლესიად არ გადაჰქმნასო.

ამ არღუნს აუჯანყდნენ დარუბანდელნი. არღუნმა მიიწვია მეფე დიმიტრი და მიუსტა წინააღმდეგთ. ქართ-ველებმა ერთიან შეტევით აიღეს მეტად მაგარი ტიხე ანა-კა და სრულიად დაანგრეს იგი. აჯანყებულთაგან ზო-გი დახოცეს და ზოგი დაატყვევეს. გამარჯვებულ არ-ღუნს მალე ეჭვი დაებდა: ნოინებს და მეფე დიმიტრის ჩები ლაღატი განუზრახავთო. ამიტომ სადრუმლო ბრძანება

გასცა დაეხრცათ ყველა ნოინები მტირე-აზიისა და ხო-
რასნიისა. ამ ბრძანების ძალით ყოველთ უწინარეს მოიგ-
ლას ნოინი ბუღა, დიმიტრი მეფის მეგობარი.

ბოლოს ჯერი მიდგა დიმიტრიშედაც. დიდის ჯა-
რით არღუნი დადგა საქართველოს მიჯნაზე და შემო-
უთვალა მეფეს გამოცხადდო წინაშე ჩემსაო. მეფე დიმიტ-
რი თავის შვილით დავითით წავიდა არღუნის ურდოში.
მეფე და მისი შვილი დაამწვედეს ერთს ციხეში, საცა
დაჩნენ იმ დრომდის, მინამ არღუნი მოელაპარაკებოდა
დავით-ნარინს, რომ შვილი მიეცა ამერეთის სამეფო ტახტ-
ზე დასასმელად. ნარინ დათანხმდა. ამით არღუნს უნ-
დოდა ორივე სამეფონი მოჩიილებასში ჭყოლოდა. ამის
შემდეგ 1289 წ. დიმიტრი გაიყვანეს ქალაქს გარეთ და
თავი მოჭკვეთეს. იქ მეოფე ქართველ თავადებმა შეისუი-
დეს მეფის გვამი, მოიტანეს და მცხეთაში დამარხეს.
ამ ნაირი სკეტ მოელოდა მეფისძე დავითსაც, მაგრამ იგი
შეეცოდა მოსე ტახტს, რომელმაც შეაკედრა ყაენს, გა-
ნთავისუფლებინა და იშვილა.

დიმიტრი მეფეს ჭყვანდა სამი ცოლი: ტრავნიო-
ნის მეფის ასული, რომლისაგან ეყოლა შვილები: დავით,
ვასტანგ, ლაშა, მანუელ და რუსუდანი; თათრის ქალისა-
გან: ბაადურ და იედიგარ; ბექას ასულის ნათელასაგან
გიორგი.

ამ დროის მოღვაწეთა შორის შესანიშნავნი არიან
ჭათალიკოსი ნიკოლოზ, აბრამ, ვიმენ სალოსი გარე-
ჯელი, ანტონი. ყველა ეს მამანი დრტკინავდნენ ზნე-
წამხდრობისათვის მეფისა და დიდებულთა, რომელნიც ერთ-

ცოლიანობას ღალატობდნენ და თავის მაგალითით რყენი-
ნენ ერსაც. იგინი უშიშრად ამხილებდნენ მეფე-დიდებულთ
და ქრისტიანებრივ წეს-ჩვეულებათა ღალატისთვის ღვთის
რისხვას უქადიდნენ. მაგრამ მათი ხმა არავის ესმოდა.
მეფის მიზაძვიით თვით სადუნ მანკაბედელსაც სამი ცოლი
შეერთო. ამათგან ერთი იყო მეფის და, — თამარი, რომე-
ლიც გამოეჭრა არღუნის შვილს დიდადს და მთიულეთში
დაიმაჯა. იგი ყაენის ნებატავით მოიყვანა სადუნმა და
შეირთო. ქათაღიკოსმა კრულ-ჭყო იგი სამცხოლიანობისთ-
ვის. ჰიშენ სალოსი სცოკრობდა ბელაქანს. მან მოაქ-
ცია ქრისტიანობაზე უამრავნი მთე ულნი: ლეკნი, თუშნი
და დიდონი. იგი იყო კაცი ბრძენი. ანტონი კუმურ-
დელი აგრეთვე იყო კაცი ბრძენი, ახლანა და ძლიე-
რი სიტყვით.

ვახტანგ II, აშერეთისა. (1289—1292 წ.)

დიმიტრის მოკვლის შემდეგ არღუნმა მეფობა მის-
ცა ნაჩინის შვილს ვახტანგს. ამანაც გერათგერი მალამო
დასდო ქართველთა ერის წყლულებს. იგი იყო პატრიო-
სანი, ტკბილი, მოსამართლე, ახლანა, მხნე და
სამხედროთა ზნითა აღსავსე. საქართველოს საქმე-
ების გამგეობა მან გადასცა ხუტლუ ბუღას და
მასვე დაუმტკიცა ათაბაგობა. დიმიტრის შვილი და-
ვით ისევე ტყვეობაში იყო. მისი დედა სკვირეთში
იმალებოდა, ხოლო სხვა ძმანი მიმოიბნენ. გიორგი

დიმიტრისძე წავიდა სამცხეს, საცა მას ზრდიდა ჰეპა მისი ბექა ჯაყელი. ამასობაში არღუნ ყანი დასნეულდა. იგონის-ის სიკვდილის მოახლოება, დაკითი გამოიყვანა საპყრობილედგან, ამერეთის მეფობა დაუმტკიცა და გამოსტუმრა (1292 წელს). ამაკე წელიწადს მოკვდა არღუნი და აგრეთვე მეფე კასტანგი, მისი მამა ნარინ დაკითი და გამეფდა მისი შვილი კოსტანტინე.

კასტანგის მეფობის უამს რომის ჰეპა ნიკოლოზ IV საქართველოში გამოგზავნა ბერნი, გასაკრტელებლად კათოლიკობისა. ბერნი ჰეტიკით მიღებულ იქმნენ. მათ მიეტათ უფლება დაეკრებინათ თბილისში საკუთარი საეპისკოპოსო. იმათი წინამძღოლი იყო იოანე ფლორენციელი.

მეფენი

დაკით VI, ამერეთისა (1292—1310).

კოსტანტინე, იმერეთისა (1292 - 1327).

ნარინ დაკითს ჰეკანდა სამი შვილი. მამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა კოსტანტინე. უმცროსი მამა მიხეილი (ანუ მიქელი) აუჯანყდა მას და რაჭისა და არგეთის მეფედ აღიარა თავი თავისი.

არღუნის შემდეგ გასელმწეფდა ქელთუქონ, რომელსაც აუჯანყდა რომის ნარინი ტუნღუზალა. ყანმა დაკითის

შემწეობით შემუსრა ეს ტუნდუზალა. ამავე ღაშქრობაში იყო რსთა მეფისძე ფარეჯან. ამ დროს რსნი შემოესივნენ ქართლს, აიკლეს ეს ქვეყანა და აიღეს გორი. მათ წინააღმდეგ აღმხედრდნენ ერისთავნი და განდეგნეს რსები. ამის შემდეგ რსნიც გადაემტეონენ ქართველებს.

ღაშქრობიდან დაბრუნებულ მეფე დავითს ქელთუქონმა დაუმორჩილა ყველა დიდებულნი. შეიკრიბნენ ქათალიგოს-ეპისკოპოსნი და დიდებულნი, და მეფეს უგურთხეს გვირგვინი. გვირგვინის გურთხევაზე მოწვეულიყო ბექა ჯაყელიც, მაგრამ იგი არ მოვიდა, არამედ წარმოგზავნა თვისი შვილი სარგის, რომელსაც გამოსცანა დიდძალი ძღვენი. ყაენის ბრძანებით დავითმა შეერთა მისი და რაჯათ, ქერივი გახტანგ მეფისა.

რსთა მთავარი ფარეჯან თუმიცა ემსახურებოდა დავით მეფეს, მაგრამ რსნი-გი მტრობდნენ ქართველებს, მეტადვე რატი სურამელს. ერთ დღეს რსნი: სათხი და უზურ-ბეკ თავის ამალით მოვიდნენ თბილისს სავაჭროდ. დაბრუნებისას მათ გზაზე შეეფეთა რატი სურამელი. სათხი მიეტევა სურამელს, მაგრამ რატიმ გაუბრძას თავი და მოჭკლას. აგრეთვე მოკლულ იქმნა უზურ-ბეგიც. მათი ამალია გაიქცა.

ამავე დროს აჭმადის ძემ თუქალ მოჭკლას ქელთუქონ ყაენი და თვითონ გახელმწიფდა. თუქალმა, დავით მეფემ და ბექა ჯაყელმა შეჭკრეს ზავი სიყვარულით. თუქალმა გასწევიტა მრავალი ნოინები. დანარჩენნი შეიყარნენ და ყაზან ყაენს აუწიეს ყოველივე. ყაზანი შემოეკედრა დავითს და ბექას და ითხოვა მათგან თუქალ ყაენი. ამათაც მისცეს. თუქალი მოიკლას. ყაზანმა დაიბარა თვით

მეფეც. ეს არ წავიდა. გამაგრდა უნკანში. ყაზანმა ხუტლუ-ბუღას გამაყოფა დიდი ჯარი. ამან შეუთვალა მეფეს გამოცხადდი და ფიცს გაძლეუ არას დაგიშვებთო. მეფემ გამოუგზანკა ქათალიკოსი აბრამ, ბურსელი იოსანუ და თბილისის ყადი, ჭ ითხოვა მიეკლად ხუტლუ-ბუღას შვილი და ნოინნი. ამის შემდეგ მეფე მაინც არ წავიდა ურდოში, წინაშე ყაზან ყაენისა. თათრები შემოესივნენ საქართველოს ჭ მოახრეს სომხითი, ქართლი, ერწო-თიანეთი, ბაზალეთი და დადგნენ მუხრანს. გაჯაკრებულ ყაენმა დაკითის მაგიერ მეფედ დასვა მისი ძმა გიორგი.

დაკით მეფის დროს გამოჩნდა კვიმატი კარსკლავი, ლახვრის მსგავსი, ჩრდილოთ კერძო. იგი ჩნდა ოთხი თვის განმავლობამდე.

მეფენი ამერთისანი

გიორგი V უფროსი (1299—1301 წ.)

ვახტანგ III (1301—1307 წ.)

გიორგი VI მცირე (1308—1318 წ.)

ახლად გამეფებული გიორგი მე-V შემოვიდა თბილისში. ხოლო გადაყენებული დაკით მეფე თავის ძმით ვახტანგით გამაგრდა ციხეში ციკარას. ხუტლუ-ბუღა იმ ციხემდის ვერ მივიდა ადგილ მდებარეობის სიმაგრისა გამო. ხოლო ქვეყანა დაარბია და დაბრუნდა ყაზანთან.

ცივარში დაკითი წაქსუბა თავის ძმას ვახტანგს, რის-
გამო ეს უკანასკნელი მივიდა ყაზანთან, რომლისაგან პა-
ტივით მიღებულ და მეფედ გამოცხადებულ იქმნა. ამ
ნაირად ამერეთს ერთსა და იმავე დროს გაუჩნდა სამი მე-
ფე: გიორგი, დავითი და ვახტანგი-

ამ საშინელ დროს მტრები სომ მტრობდნენ და
ახლებდნენ ქვეყანას, თვით მეფენიც ისრე დატეხულ
იყვნენ ზნეობრივად, რომ, ერის შუკლის მაგიერ, ერთმა-
ნერთს ეჩხუბებოდნენ, იბიებდნენ ხალხის ერთ ნაწილს
და მათ შემწეობით ეომებოდნენ მეორე ნაწილს, რათა
ჩამოეგდოთ ტახტიდან მათი მომხრე მეფე. ქვეყნის
გულ შემატკივარი თითო-ორილსა კაცი და იყო დაშთე-
ნილი.

ამისთანა დროს, როდესაც კაცი კაცს კელას
სცნობდა, როდესაც ძმა-ძმას დალატობდა, დასაკლეთ სა-
ჭარტუელს შემოესია მცირე-აზიის სულთანის აზატ-მო-
ზე 60,000 კაცით. მან აიღო ტაო, ვაშლიკანი, მუძ-
ღული და დახოცა მრავალი ხალხი, მათ შორის ბერსეუ-
ლიძენიც. ბექამ შეაგროვა 12,000 კაცი და თავის შვი-
ლის სარგისის მოშეკლებით დაეცა მტრებს, ბეკრი მათგან
დახოცა, სსუები განდენკ ტაოდამ. მტერს დიდად ანო-
აკრეთვე ფაჟა ფანასკერტელმან.

ყაზანი კიდევ ამხედრდა წინააღმდეგ ეკვიპტელთა
და წაიყვანა ვახტანგი ჭარტუელთა ჯარით. ბრძოლას მოჭხ-
და დამასკის ახლოს. ჭარტუელ ცხენოსნებმა დაამარც-
ხეს ეკვიპტელნი და განდევნეს იერუსალიმისკენ. დამასკი
დაანგრიეს და მცხოვრებნი მისნი დასოცეს.

დაკითმა ამასობაში ხელ-ღ-ხელ შეაგროვა 15,000 კაცი

და დაეცა თათრებს თბილისში და საშინელი სისხლის ღვრა მოახდინა. მაგრამ კახტანგი სწრაფად გამოეშურა მცირე-აწიილად, შეებრძოლა ძმას, დაამარცხა იგი და დაატყვევა, თუმცა შემდეგ ისევ გაანთავისუფლა.

ყაზანს დიდხანს აღარ უტოხცლია. მოკვდა და ყენად გახდა მისი ძმა ყარა-ბუღა. ამან მიიღო მანჭმადის საწმუნოება და უნდოდა ამ საწმუნოების გაკრცელება, მაგრამ რადგან ამო იყო ყოველი მისი ცდა, ამიტომ ბრძანება გასცა გაწყვიტათ ყველა ქრისტიანები საქართველოში. კახტანგმა აცდინა ქართველებს ეს საშინელი განსაცდელი: იგი წავიდა ურდოში, ხმალზე თავი დასდო და მოახსენა ყენს, რომ იგი მზად არის აქვე თავი მოაკეთინოს, თუ ქრისტიანთა გაწყვიტის ბრძანება გაუქმებული არ იქმნება. ყარა-ბუღამ შეუსმინა და აზატია ქრისტიანებს. მეფე დაბრუნდა და გზაში მოკვდა. იგი დაიმარცხა დმანისში. მას დარჩა დიმიტრი და გიორგი. დიმიტრი გახდა ბატონად დმანისისა, გიორგი-კი სამშვილდისა. გამეფდა დავითის უმცროსი შვილი გიორგი VI.

ყველა ეს მეფენი დაიხოცნენ და 1318 წელს ხელ-ახლა გამეფდა გიორგი V.

გიორგი V, ბრწყინვალე (1318 — 1346).

I

თამარ-ნეტარს აქეთ უკვე ერთმა საუკუნემ განკლო. თამარის სიკვდილს მოჭყვია შოგთი, ღელვა, დრტუინვა, ღელვა ჭკეუნისა. თამარის დიდებულ მეფობის მსილველი კრი საშინლად ეწამა.

საქართველოს აუხნდენ მძლავრნი მტერნი: სპარსნი, მონგოლ-თათარნი, არაბ-ეგვიპტელნი და ოსმალნი. ეკლესია ამით დანგრეეს ის დიდებული შენობა, რომელიც ააგეს და რომელშიაც სცხოვრობდნენ ბაგრატინი, დავითები და თამარი. მტრებმა დასჭრეს, დააწულეს საქართველოს კრი.

საქართველოს აესივნენ აგრეთვე ქართველთა წინანდელი ყმები — ოსნი და მთის ხალხი. ბებერი ლომის იგავი ჩვენზე აცხადდა: გამკლელმა და გამომკლელმა თითო წიხლი ჩაჭკრა საქართველოს. ესენი ჭურღულად, მაღვათვარვით, შემოდოდნენ და არბევდნენ ჭკეუნასა.

საქართველოს დაუწყეს მძლავრობა თვით საკუთარმა შეილებმაც. ეს პირდაპირი შედეგი იყო მონგოლთა შორს-გამჭვრეტელობისა. ერთის მხრით ის ძრეელი მორჭმულობა (კულტურა), რომელიც კელურ თათრებმა იხილეს საქართველოში და მეორეს მხრით ქართველთა ლაშქრის ის ძლევამოსილი და გმირული ვაჟკაცობა, რომელიც ანცვიფრებდა თვით მტერს, — ცხად ჭყოფდა, რომ

მონგოლნი ამ ქვეყანას ადვილად ჰერ დაიმორჩილებდნენ. გაითვალისწინეს-რცა ესრეთი რწმენა, იმათ მიჭმარტეს სხვა გვარ ხერხებს: საქართველო გაჭყვეს ორ სამეფოდ. გაადიდეს ზოგი-ერთნი თავადნი. ძმა მიუსიეს ძმას. მეფე მეფეს. უმა ჰატრონს. ჯაყელები უკვე ისე გაძლიერდნენ, რომ «ცა ქუდად აღარ მიახნდათ ზე დედა-მიწა ქალამნად»: იგინი აღარ ემორჩილებოდნენ მეფეს ზე თავს არ უგრავდნენ მას. დაკით მეფის გურთხევას სარგის ჯაყელი არ დაესწრო, თუმიცა იგი მოუწიველადაც მოკალე იყო მოსულყო და მიელოცა მეფისათვის გამეფება. რაჭის ერისთავი კახაბერ რაჭა-არგვეთის მეფედ აღიარებდა თავის თავს. ეგრესლან ბაკურციხელი ერთხანად მეფობდა ამერეთში. ჯიქურს ებარა გამგეობა ქვეყნისა და ჰატრონობა მეფის ოჯახისა. სადუნ მანკაბერდელი ითვლებოდა მეფედ თელავისა, ბელაქნისა და მთეულთა. რომ უმეტესი რიხი მიემატებინა თავის უფლებისათვის, ამ სადუნმა მოინდომა მეფეთა შთამომავლის ცოლად შერთვა. და შერთო კიდევ თამარი, დიმიტრი თავდადებულის და, რომელიც მანამდე ცოლად ჰყვანდა არღუნის შვილს დიდადს. ამის შემდეგ იგი უაღრესად გამძლავრდა, გადიდა, გამდიდრდა. ამგვარადვე გამძლავრდა შანკისის ერისთავი თორღული, რომელიც განუდგა მეფეს. ერისთავნი სვანეთისა, ოდიშისა, აფხაზეთისა და გურჯიისა აგრეთვე თავს აღარ უდრეკდნენ იმერეთის მეფეს. მაგრამ ეს ცოცხალი კიდევ. მონგოლთა უაყნები ხშირად ერთსა და იმავე ტახტს ერთსა და იმავე დროს აძლეუდნენ. სამს მეფეს ზე ამსაც არა ვმარობდნენ: სამს მეფეს სამიოდ-ოთხიოდ ნოინებსაც თანაშემწედ უნიშნავდნენ!

ამ გვარ დაქუცმაცობას და დამბუნებას მოჭყვას ბატონობა მონგოლთა, რომელთაც საქართველოს, მეტადრე ამერეთს, დაადგეს მონობის მიძიმე უღელდი.

მონგოლთა ბატონობამ შებღალა თვით ზნეობა ერისა, უფრო მეტად კი დიდკაცობისა. თვით მონგოლნი იყვნენ გაუნათლებელნი, სჭამდნენ ცხენის უმ ხორცს. ამასთანავე იყვნენ უშნო-უღაზათო-უმისგაკისონი. იცოდნენ მრავალ-ცოლიანობა. ნათესაობა თითქმის არა სწამდათ. არა, ამგვარ ბატონებისაგან რა სიკეთეს შეიძენდნენ ქართველნი. პირიქით, მათ მიბაძვით, ჩვენშიაც მოივიდა იგები მრავალ უზნეო, არა ქრისტიანულ, საქციელმა. ესრეთი არა წმინდა ცხოვრება პირველად შემოვიდა მეფეთა და დიდებულთა ოჯახობაში. საქართველოს ზნეობის გასანადგურებლად მონგოლთა უაქნები და ნოინები (მმართველები) მეფეთა და დიდებულთ რთავდნენ თავიანთ ქალებს. ამ დედოფლებს თვის ოჯახში შეჭქონდათ თავიანთებური წეს-ჩვეულებანი და მიდრეკილებანი. იგინი ხშირად უორგულებდნენ ქმრებს. ამისგამო დიდკაცობის ზნეობა იჭამდის დაეცა, რომ თვით ჯგარის-მტკირთველი ჭყონდიდელი (ბასილი) არ თავილობდა მეფის ოჯახის სიწმინდაკეს შებღალვას. ამ გვარ დაქვეითება—წახდომის დროს ისმოდა გოდება და ტირილი მხოლოდ ოთხიოდ კაცისა. ანტონი გუმურდოელი „ნაოხრებულად“ წოდებული, ჰიძენ სალოსი ბელაქნის მოღვაწე, ნიკოლაოზ ბ აბრამ ქათალიკოსნი ამოდ დაშკრნენ, ვინაიდგან ზნეობა მეფე დიდებულთა ვერ განწმინდეს. მათი მსილება და ამის შემდეგ კრულვა-შეჩვენება არავის ესმოდა. მათი ხმა დაშთა ხმად მღალადებელისა უდაზნოსა შინა.

ასრე დაქუცმაცდა და დაიშალა ის თვითმპყრობე-
ლობა, რომელიც სვიან-დოკლათიანად ხელთ-ეპყრა თა-
მარ დედოფლის ძრეელ მარჯვენას!

აი, ამ გვარ საკალალო და შაკ-ბნელ დროს ქვეყ-
ნის მსსნელად გამოჩნდა გიორგი V, რომელმაც კვალად
განხებწყინა ჰატვი-ახდილი სვიტრის თამარ-ბრწყინვალი-
სა.

ეს გიორგი იყო ძე დიმიტრი მეფისა, შვილის-
შვილის-შვილის-შვილი თამარ დედოფლისა. მამა მისს,
როგორც ზევით ვსთქვით, ჭყვანდა სამი ცოლი. დედა გიორ-
გისა იყო ნათელა, ბექა ჯყუელის ასული. დიმიტრი თავ-
დადებულმა რომ გადასწყვიტა თათართა ურდოში წასყ-
ლა, თვისი შვილები და ცოლები დახიზნა მაგარ და მიუ-
ვალ ადგილებში — ზოგი კასეთს, ზოგი სკვირეთს, ხო-
ლო გიორგი იშხანს. ამ დროს გიორგი მცირე წლო-
ვანა ყრმა იყო. ურდოში წასულ დიმიტრის თათრებმა
თავი მოჭკკეთეს 1289 წ. ქვეყანა მიეტა მწყუნარებას და
გლოვას. ამ მწყუნარება-გლოვასში აღიზარდა გიორგი,
მომავალი ბრწყინვალება ქართველთა. მრავალმა შოლოთვა-
ლეკამ განკლო მის თვალწინ. დედის ტკბილი ნანა კი
არა, არამედ ქვეყნის კვნესა ისმოდა მის გარეშემო. მა-
მის უბედურება და ქვეყნას ტირილი ღრმად ჩყენერკა
გულში მცირე წლოვან, მაგრამ გამჭრიახ გონებთან,
ყრმას.

გიორგი ჯერ არც კი იყო 12—13 წლის ჭა-
ბუკი, რომ ჰხზა მისმა წარუდგინა იგი ყაზან-ყანს. ყა-
ზანმა შეიწყნარა გიორგი და ამერეთის მეფობა დაუმიტ-
კიტა. ამხელად გიორგიმ იმეთა მსოლოდ 1299 წ.

1301 წლამდე. მაგრამ ვაჟ ამ გვარ მუფოზას! ეს მუფო-
ზა კი არ იყო, არამედ რაღაც მოჩვენება, რადგან გიორ-
გის გარდა ამაკე დროს იმავე ტახტზე იხდნენ რამ-
დენიმე სხვა მუფენიც! ვინ იცის, იქნება ეს ოინი იყო
თვით გამძლავრებულ ათაბაგ ბექასი, რომელსაც მცირე
წლოვან გიორგის სასჯელით, მაგიერ ბაგრატოვანებისა,
ჯაყელთა გამუფება სურდა ამერეთში. ასე თუ ისე, ამ-
ხანად გიორგიმ მხოლოდ ორი წელიწადი იმეფა, ისიც
მხოლოდ თბილისში. 1301 წელს იგი გადააყენა ყაენმა
და მუფოზა მისცა მის ძმას ვახტანგს. ამ შემთხვევასთან
ყაენი ალბად ხელმძღვანელობდა მით, რომ ბექა, ვატ-
რონი ტრახიზუნდს აქეთ ქვეყნებისა ბორჯომამდე, „თავს
აღარ უკრავდა ყაენს“, ჭ საშიში შეიქმნა მონღოლთათვის.

სად არის ან რას აკეთებს გიორგი 1301 წ. .
1308 წლამდე, არა სჩანს. ხოლო ამ წელს რომ მოკე-
ჭ ბექა, ყაენმა ამერეთის მუფოზა მისცა გიორგის ძმის წულს.
გიორგი VI მცირეს, ხოლო გამკედ ქვეყნისა დანიშნა.
თვით გიორგი V ჭ დაუმორჩილა მას ბექას ძენი, ეკელა
მთავარნი ჭ ძმის-წულნი. გიორგი VI მცირე გარდაიცვა-
ლა 1318 წ. და გიორგი V შეიქმნა თვითმპყრობელ
ხელმწიფედ.

ეკლიანმა გზამ, რომელზედაც გიორგის მოუსდა
სიარული ტახტზე ასულამდე, მას შეასწავლა სიფრთხილე,
ხოლო მის თვალწინ გაკლილ ამბებმა შესძინეს დიდი გა-
მოცდილება, თვისის მდგომარეობის დაკვირვება, განს-
ჯა — განზჭობა. ამასთანაკე მას ჭჭონდა გამჭრიახი გონება
და დროის შესათვარი სწავლა მიეღო თავის ვაჟის სახ-
ელში.

ახლად გამეფებულ მეფეს ჭყვანდა სამი მტერი: მოხზოლნი, ოს-მთეულნი და საქართველოს გამძლავრებულნი დიდებულნი. ეს მტერნი, ვითარცა მკალნი, სჭამდნენ ქვეყანას და სძოვდნენ. ამ უღმობიელ მტრების შემუსრვის გარდა, მეფის გამჭრისნი გონება ეტრფიალებოდა იმ აზრსა, რომ საქართველოში მოსპობილიყო ორ-მეფობა, იმერ-ამერთა ცალკე-ცალკეობა დათრგუნულიყო და თამარის ხელმწიფობა აღდგენილიყო მის სივრცე — სივანით.

ამ დიდებულ აზრების განხორციელებას მეფე შეუდგა დიდის სიფრთხილითა და გონიერებით, და სწადელსაც მიაღწია.

პირველად მან შემუსრა ოსნი. ამ დროს ყანი გიორგის მწყალობელი იყო და ამასთან ეს ოსნი თათართა აზარალებდნენ ხოლმე. ამიტომაც მათი დამარცხება ყანისათვისაც სასურველი იყო. ოსთ ეჭირათ ზოგი ერთი სოფლები და დაბები ქართლისა. აგრეთვე ქალაქი გორი. გიორგი მიუსტა მათ და ციხე-სოფლები თითო-თითო წაართო, ზ გარკვა საქართველოდგან. კვალდა-კვალ მიჭყვა მათ და შევიდა მთაში, შემუსრა ოსთა ძლიერება, დაიმორჩილა ურჩნი და მოხარკე-ჭყო. დაბრუნებისას მთის გზები შეჭკრა ზ მტკელები დაადგინა. ამ გვარადვე მეფემ დაიმორჩილა ქსნისა და არიგვის ხეობის მთიულნი და განუჩინა სამართალი.

მთიულების დამშვიდებას მოჩინა-რა მეფე, თათართა ნონიები კიდევ გადაკვიდნენ ერთმანერთს; ამ ჩხუბში მოჭკელებს აბუსაით ყანი და განდგნენ თვის-თვისად: ზოგმა დაიპყრო ხორასანი, ზოგმა სპარსეთი, ზოგმა ერავი,

ზოგმა მცირე-აზია და სს. ამ განდგომის-აშლილობით ისარგებლა მეფემ, შეებრძოლა ძლიერად საქართველოში მეოფე თათრებს, შემუსრა იგინი და განდევნა. საქართველომ თავისუფლად ამოისუნთქა.

ამის შემდეგ ჯერ მიდგა მესამე მტერზედაც. გალალეული და აზვაკებუელი თავადები და აზნაურები სადაზრახოდ მიიწვია კასეთს, ცივის-მთაზედ. მანსპინძლობის დროს იგინი ამოსწყვიტა მეფემ და მათ მაგიერ დანიშნა თვისნი ხელისუფალნი.

საქართველოს გამდიერებას შუროთ უმზერდნენ რან-მოკაჯნისა და შირვან — დარუბანდის ელნი და ლეკნი და ემზადებოდნენ თავს-დასსმოდნენ მეფეს. მაგრამ გიორგიმ აღარ დააცალა მათ. დიდის ლაშქრით შევიდა რანსა და შირვანს, აიღო ეს ქვეყნები, დაიმორჩილა დაღისტანის კიდრე დარუბან-დამდე. დაზურობილ ერს დაადგა ხარკი და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. აქაც მეფე მოსკვენებით არ იყო. მას აწვალებდა ყოველთვის ერთი ჭაზრი: გაერთიანება საქართველოსი. ბედმაც გაუღიმა.

ჩვენ ვიცით, რომ შემდგომად ნარინის სიკვდილისა, იყო შლილობა ძმათა შორის, რომელაც გაგრძელდა მრავლ წელს. ეს შუღლი და შოკთი უფრო გამწვავდა გიორგი ბრწყინვალის დროს, რომელსაც იმერეთის ტახტზე იჯდა მეფე ბაგრატო.

გიორგის ლაშქარმა გადალახა ლიხის — მთა და ქუთაისს შემოერთა. იმერთ სინარულით მიიღეს მეფე-ბაგრატო ჩაიკეტა ქუთაისში. გიორგი შემოერთა მას. შეშინებულმა ბაგრატო სთხოვა მეფეს, რომ მიენიჭა

მისთვის სიცოცხლე. გიორგიმ ჰესტივით მიიღო იგი და შორაპნის ერის-თავად დანიშნა (1330 წ.). შეშინებულნი ერისთავნი: გურიელი, მამია დადიანი, სვანთა ერის-თავი, აფხაზეთისა შარვაშიძე „მოკრთვნენ მეუკსნიჭითა დიდითა და დაულოცეს მეფობა იმერეთისა და ყოვლისა საქართველოსა“.

იმერეთიდან მეფე გაემგზავრა სამეგრელო-აფხაზეთს და განაგო იქაური საქმეები. გამოკლისას გადავიდა სამცხეში, რომლისათვის სარგის ბექასძე იმ დროს გარდაცვლილიყო (1334 წ.). მეფემ ათაბაგობა მისცა მის შვილს ყვარყვარეს. ერისთავები დასკვა აგრეთვე: კლარჯეთს, სპერს, კალმახს, არტანუჯს, არტაანს და წუნას. ამის შემდეგ ძველა-მოსილი და თვით-მხყრობელი მეფე უკუმოიქცა და თბილისს მოვიდა.

როდესაც მეფემ გაიმარჯვა ყველგან და ახლასამეფოს შინაურ საქმეების განკარგებას მიჰყო ხელი, შემოებრძოლას მას მონგოლთა ნოინი, რომელმაც აიღო სომხითი, დაიწყო ჰყრობა ჩანისა, მოვაკანისა და მოვიდა განჯას. მეფე გიორგი მიუხტა მას, მოსწევიტა სპანი მისნი და თბილისს დიდის ალაფით დაბრუნდა.

არც კი დაესვენა მეფეს, რომ მცირე-აზიის სულთანნი ორხან-ხანი შემოესია კლარჯეთს. მეფემ იგიც დაამარცხა, წაართვა დიდი ალაფი და გახარებული უკუმოიქცა.

ასრე გაერთიანდა საქართველო ნიკოპსიიდან მოვიდებული დარუბანდამდე.

II

დაამხრ-რა მეფემ გამძლავრებულნი მთიულნი, მონ-
გოლნი და გალაღებულნი დიდებულნი, ახლას შეუდგა
თვით ერის შებღალულ ზნეობის განკარგებას. ამის შე-
სახებ თვით გიორგი ბრწყინვალე თავის „ძეგლის დე-
ბის“ შესავალში ასრე მოგვითხრობს: ...„მიკედით ჩვენს
ჟინვანის სასახლეში, იქიდგან ხადა-ცხაოტს. შემოგვრი-
ბეთ სევის ბერნი და ჭყეროვანნი, განვაგეთ და განვი-
ხილეთ საქმენი მათნი. გავიარეთ დაწილად. ვცანით
საქმენი ამათნი, გამოვიძიეთ ყოველნივე საქმენი მთიუ-
ლეთისანი. მოვიღოტეთ ღომისა და შეკედით ცხრა-
ზმის ხეობაში, დავაწყეთ რიგი და გამოვემგზავრენით
მუხრანს. ღ დაუდებით ჩვენს საზამართო სასახლეში. აქედ-
გან ჩამოვედით თბილისს და მოვიწვიეთ: სხვა და სხვა
თემთა ერისთავნი, მსუდართ-მთავარნი, ხევის-ბერნი და
ჭყეროვანნი. დავსხედით სადარბაზო-სახეოდ სასულეი-
რო მეუფის ქათალიგოზის ეკთიმეთურთ, ვეზირებით,
ეპისკოპოსებით და მოურავებით. ვცანით მრავალ-გვარნი
ბოროტ-მოქმედებანი ჩვენთა ქვეშევრდომთანი: ცილის
წამებანი, ციხე-სიმაგრეთა შლილობანი, მკვლელობანი,
ქმრიანთ დედავაცთა ტაცებანი, ცოლ-ქმრობის უმიზე-
ზოდ შეგინება-დათრგუნვანი, განრყენილობანი. ამ ბო-
როტებთა აღმოსავსებრელად განვაჩინეთ სამართალი
იძიერთა და აძიერთა ხეობათათვის, ჯავისათვის,

ხადასათვის, ცხარტისათვის, ზანდუკისათვის, ქედა-გი-
ბენისა და ზედა-მენესოსათვის.“

„ძეგლის დება“ შესდგება 46 მუხლისაგან და შე-
ეხება ერის ცხოვრების სხვა და სხვა მხარეს. „ძეგლის
დების“ მე 19 მუხლში სწერია: „თუ რომელიმე ხეობა-
ანუ თემი ერისთავისა ანუ მმართველის მოწოდებისაგუ-
ნძალ არ გამოვიდა სალაშქროდ, უჩხს წაერთმის უძ-
რავი მამული სახაზინოდ და ამას გარდა ყოველ ძეგლ-
მურს ჯარმად გარდახდება თითო ხარი.“ ხინს, მე-
ფეს სამართლის ამ მუხლით ჭსურებია ერთხელ და სა-
მუდამოდ აღმოებურა სხვა და სხვა თემობისა და ხეო-
ბების უჩხოება და თვისებობა, რომელიც უმთავრეს მი-
ზეზად შეიქმნა საქართველოს წახდენისა მონგოლთა შე-
მოსევის დროს.

მეფე გიორგის შეუდგენია აგრეთვე სხვა სჯულ-
განონი მთელის საქართველოსათვის. ამას გვიმტკიცებს
IV მუხლი აგრედ წოდებულ „მოსეს სჯულისა“, სადა
ნათქვამია: „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის-მიერ ქმნულ-
ნი სამართალნი, რომლითა სჯიდენ სამნივე სამეფონი
ქართლისანი.“ ამასვე ნათელს ჭფენს აღბუღა, რომელიც
თავის სამართლის წინასიტყვაობაში ამბობს: „...“სწევუ-
რისა და საფარისა, ვითა ძველითგან იყო, არცა
დიდსა მეფესა (გიორგი ბრწყინვალეს) მოეშალა და ჩვენ
გაღანამცა აგრეთვე დავამტკიცეთ.“

გიორგი ბრწყინვალეს ჭქონია ზარაფხანა და უჭ-
რეკინებია ვერცხლის ფული. ამ ფულს ვახტანგ მეფე უწოდს
„გიორგულს“. თვით აღბუღას დროს (XV საუკ.) ხმა-
რებაში ყოფილა ისევე გიორგის ფულები. ეს აღბუღა

ამბობს: „წარჩინებულისა მეუფის გიორგის უამისა ფული გავახინეთო“.

გიორგიმ ქათალიკოზ ეკთიმეს დახმარებით აგრეთვე აღადგინა ეკკლესიანი და განაძლიერა ქრისტიანობა. ანტონი ქათალიკოზი მის შესახებ ამბობს: გიორგიმ, ვით დიდის ცისკარმა, გაანათა ქვეყანაო, აფხაზ-ქართ-ველთა სამეფონი შეაერთაო, ტუქსნა მოეუღნი, სჯუღნი დასსნა. ემსგავსა დავით აღმაშენებელსა. სჯა თამარისა ამეორაო.

ასრე, მკვდრეთით აღადგინა გიორგიმ დაშლილი, სოლო ერთ დროს ძლიერი, სასელმწიფო ქართველთა. აღესრულა ბრწყინვალე მეფე თბილისს 1346 წ. გამეფდა მისი შვილი დავით VII.

რადგან ამ დიდებულ მეუფის ისტორიის აღმწერილი სიტყვა-ძვირბის და თავის მოკლე თხრობას ასრულებს მთქმელი: „დაიწყო მთიებმან აღმოჭვირვებად, ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს საკვირველისა და საშინელისა თქმად“, — ამიტომ აქვე ჩავუერთავთ ზოგიერთ ცნობას, რომელიც ნათელს ჭებენს როგორც გიორგის მეფობას, ისრე ქრისტიანობის მდგომარეობას მთიულთა შორის ამ დროს.

თავად ლ. ა. მაღალაშვილას სახარების წარწერა გადმოგვცემს: *

*) ეს სახარება სქელ ქაღალდზე დაწერილია. ქაღალდი მეტად დაძველებულია. ასოები ბევრგან სრულიად გადაღეულ-გადასულა. ფურცლები მრავალგან დახეულია ანუ ამოხეული. ტექსტი დაწერილია ნუსხა ხუცურით, წვრილად. ყოველი

ზირგელი წარწერა:

ქ: ოდეს: სანატრელმან: მან: პატრიაქმან: ჩუენმან: ექ-
თიმე: მოიხილა: კახეთს: ანწუხისა (?) საეფისკოპოზო: და: მი-
ერიტგან: გარდამოვიდა: წახურს: კაკ-ელისენს: და: მოვლო:
საყდარნი: კასრი სამეებისა: ყუმი ღვთისმშობლისა: ლექართს
წმ. მოციქულთ-სწორისა: ნინოესი: ზარს წმ. მთავარ-მოწამისა
გიორგისი: ვარდიანს წმ. აბოესი: განუხს არჩილისი: ქიშ-ნუხს
ღვთისმშობლისა: ვარდთაუენს ელიაესი: თა...სარანს ყ... წ...
მოციქულის პეტრეესი: კუალად: საყდარნი: ხუნძთა (?):
ნახითა: თოშეთისა: ნეკრესისა: ლაგოეთისა: ბელქანისა: მაჭ-ფი-
ფინეთისა: ფერიჯან-მუხან-მამრეხისა: და: ყოვლისა: ვაკისა: ესე
იგი არს: ძუელი: მოვაკნისა: და: ელისენისა: ვერხვიანით—ზე-
განით: გამო: ვიდრე: ივრის (?) მდინარის: ჩასართავადმდე: ალა-
ზანსა: და: ამან: სანატრელმან (?): ექთიმე: მიბრძანა: ქურმუ-
ხისა: მთავარ-ეფისკოპოსსა: და: ყოვლისა: მთეულისა: წი-
ნამძღუარსა: კკრილე: დონაურსა: გარდაწერინებად: სახარე-
ბისა: და: წარგზავნად: თუითეულისა: თვს: ეკკლესიისა: მეცა:
გარდავაწერინენ: კაკისა: წმ. ბარბარეს: ტაძრისა: მღდელსა:
იასე: ქიტიაშვილსა: და: ათორმეტთა: მისთა: მოწაფეთა: და:
წარგზავნენ: საყდართა: მონასტართა: და: შვდთა: სასწავლელ-
თა: თავს მდგომთადმი: და: ვუბრძანენ: სწავლებად: სჯული:
ჭეშმარიტი: და: ფილასოფოსებაჲ: მამათა: ცხორებაჲ: ქართლი-
სა: ცხორებაჲ: და: ც... ბაჲ (?) ალვანიისაჲ: ესე იგი არს:
სავანისაჲ: რომელი: დაწერნა: პეტრე: ლაგაძემან: და: ვინმე:
სომეხმან: გა..... იგი (?): და: საკუთრად: დაწერილად:

ოთხ — თავის ბოლოს ჩამოთვლილია რაოდენობა მუხლთა, წა-
რწერები (შუაში, სხვა და სხვა ადგილას) აქვს სამი: ასომთავ-
რული (ორი) და მხედრული. ეს წარწერებიც ფრიად დაზიან-
ებულა, გადალექულა.

გამოაცხადნა: და: სომეხთაც: ადკლად (?): იწამეს (?): ჩუეუ-
ლებისამებრ: . ოფალო: იკსო: ქრისტე: მეოხ: მექმენ: დღესა:
განკითხვისასა: მთავარ-ეფისკოპოსსა: კკრილეს: . ამინ: ამინ: ქსა:
ფლ(?) თუესა: მაისსა: იდ: დასაბამითგანთა: ხშიდ: წელთა (= 1310 წ.).

მეორე წაწკდა:

ოდეს: ბრწყინვალემან: მეფემან: გიორგი: გაიმარჯუა:
აგარიანთა: ზედა: განძას (?): და: შირავანს: მას: უამსა: შინა:
ჩუენნი: სამწყსონი: შაქ-ქურმუხისანი: ჩინებულად: იბრძოდეს:
ძღვევად: მტერთა: და: ამისთვის: უძღვევლემან: გიორგი: გკწყა-
ლოზნა: სიგელ (?) და: დაგვიმტკიცნა: ჩუენ: ქიშელ-ქურმუ-
ხელს: ზვარი (?)... ყვ... ლსა... განუხს: მამულნი: ყაბალასა
ძუარი: ვარდთა: შენს: სავაჭრონი: და: ვაჭარნი: შუიდნი: და:
შირაქისა: საბალახენი: და: ქართველთა: მთასა: ზედა: საბა-
ლახენი: და: მტკუარსა: თევზისა: საბაქენი (?): ახტაშისანი: .
ღმერთმან: წარუმართნეს: უძღვევლსა (?): მეფესა: გიორგი:
მბრწყინვალესა: რომლისა: მეოხებითა: უმეტესად: განძლიერდა:
ქრისტეანობაჲ: მთეულთა: შორის: და: კუალად: განმტკიცდა:
ერთობაჲ: საქართველოსა: შინა: . ამინ: ამინ: აღიწერა: ესე:
ქსა: კა: თუესა: მარტსა: ე: (=1333 წ.)

ქ: ოფალო: შეიწყალენ: გიშელ(?) ქურმუხელნი: ზაქა-
რია: პეტრე: იოანე: არჩილ: ლუკა: ევაგრე: შიო: გობრონი(?).
გიორგი: იოსებ: ზოსიმე: თადეოზ: მინა: მიქელ, ნიკოლოზ:
ტარასი: ბართლომე: თადეოზ: თეოფილე (?): კკრიონ: კკრი-
ლე დონაური: ლევან:

მესამე წარწერა შენახულა მხოლოდ ერთ გვერდზე, და-
ნარჩენი დაკარგულა. რაც შენახულა, იმაში იხსენიებიან წინა-
მოძრბედი იოანე, მთავარ-მოწამე სტეფანე და მოწამე დიმიტრი.

შინაარსი ამ წარწერათა სარწმუნოდ მისაჩნევია შემდეგის
საბუთებითაც.

ა. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მონგოლნი პირველ ხანს

პატივით ეკიდებოდნენ ქრისტიანებს და სდევნიდნენ მაჰმადიანობის მიმდევარ სპარსელებს, ოსმალებს და ეგვიპტელებს. თვით გიორგის ძლიერი ჩოფან-ნაინი მეგობრობდა... „შეიტკობ ჩოფანმან გიორგი ვითარცა შვილი თვისი და მისცა ყოველი საქართველო“. ამიტომაც მონგოლნი ხელს არ შეუშლიდნენ ქრისტიანობის გამავრცელებელ ევთიმე-გიორგის.

ბ. თეიმურაზ ბატონიშვილი სწერს: „ქისტნი, ლლიღენი და ძურძუკნი პირველ იყვნეს ენითა ქართულითა მომზრახნი და ქრისტიანენი. . ლეკნი იყვნენ ქრისტიანენი და სცვიდენ ენასა ქართულსა ვიდრე თემურ-ლანგამდე (გამოჩნდა 1387 წ.), რომელმანცა დაიპყრნა იგინი, მიაქცივნა მრავლისა ტანჯვითა, ლიქნითა და წყალობითა; დაუდგინნა არაბნი მოლანი და განუწესა მათ, რათა ასწავებდენ ყრმათა მათთა წერილსა არაბულისი ენისასა. მისცა მათ ბრძანება ფიცხნი—არღარა კითხვად და არცალა სწავლად ქართულისა წიგნისა და რათა არცალა ენა ქართული იზრახებოდეს მათ შორის. მხოლოდ დაშთა ენა ქართული ლეკთა შორის ანწუხელთა, რომელნიც დღეინდელად დღედმდე ზრახვენ ქართულსა ენასა *... არიან ლეკთა შორის ძველად ნაშენები ეკლესიანი და მონასტერნი—რომელნიმე სრულიად თლილითა ქვითა ნაშენნი, განა აწ რომელნიმე დარღვეულნი და სხვანი უქმად, რომელნიმე მიზგიდებად (მეჩითებად) მათდა შეცვალებულნი... თუმცა-და შემდგომად თემურ-ლანგისა მიიღეს მათ სჯული მოჰმედისა და არღარა უტევებდეს თვის შორის სამღვდელოთა, გარნა მეფემან ალექსანდრე (1414—1442 წ.) განდევნა მუნით მოლანი არაბთანი და კვლად მიაგნა იგინი პირველსავე წესსა*.

*) რომ ზაქათალაში ვსწავლობდით (1868—1872 წ.), ჩვენი ანწუხელი ამხანაგების მამები ხშირად ჩამოდრიოდნენ მთიდან შვილების სანახავად და ჩვენს მასწავლებელს ესაუბრებოდნენ მშვენიერის ქართულის ენით. მათი სიტყვით, მოხუცთ კარგად ესმისთ ქართული ენა.

გ. ქართლის-ცხოვრებით, 1292 წელს „ბრწყინვიდა პატიოსანი პიმენ სალოსი, რომელი გარესჯით წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს, ქვაბსა რასამე, რომელმან ნათესავი ლეკთა წარმართობისაგან მოაქცინა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესა. ამ პიმენთან ბრწყინვიდა დიდიცა იგი მოღვაწე ანტონი ნაოხრებულისძე, მესხი“. წარმართობად აქ წოდებულია მაჰმადიანობა, რომელიც მონგოლთ სალეკოში შეიტანეს აჰმად-ყაენის დროს.

დ. ლეკებში ქრისტიანობა უნდა გავრცელებულიყო გურამის დროსვე. ერეკლე მეფის-მიერ შედგენილ „თავად აზნაურთა სიაში“ სწერია: „თურქისტანის მხრიდგან მოვიდნენ ავარიელნი ხალხნი, რომელთაცა დაიპყრეს კასპიის ზღვიდგან შავ ზღვამდის და დაეშენნენ მუნ დროსა საქართველოს მეფის გურამისა (575—600 წ.). მეფე ესე მარადის ბრძოდა მათ და ავნებდა. შემდეგ ზავჰყო მათანა და რომელნიმე დაასახლა მთასა შინა კავკასიისათა და ხუნძისა შინაცა, რომელ აწ იწოდებიან ავარიელებად. ხოლო უჩინებულესი მათგან მოიყვანა და დაასახლა ქართლსა შინა და იყვნენ თავადობისა ხარისხითა. ქართლის ცხოვრებით: მოვიდა არჩილ (†718 წელს) კახეთად... და დაჯდა წუქეთს და ალაშენა კასრი (აწ კასრი-საყდარ, საინგელოში, მთაზედ სოფ. კაკს), და ხევსა ლაკვასტისასა ალაშენა ციხე-ქალაქი, და პოვნა წუქეთს მთავარნი ...მაშინ ერისთობდა თუშთა და ხუნძეთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის, მთისათა აბუხვასრო, და არა ინება მისგან წაღებად წუქეთი და ალაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატის ორთა წყალთა შუა. ხოლო ნუხპატელნი იყვნენ უწინარეს კაცნი წარმართნი. და იძულებით მონათლნა არჩილ იგინი.

ე. მელქისედეკის გუჯარი (XI საუკუნე) : „მცხეთის სვეტი-ცხოველს შეეწირე... სრეთს მონასტერი დიდითა ძალითა. და სრეთსვე კატეხისა ეკკლესია შესავალითა მისითა, და კაკს ვაჭარნი ორნი, და ზიარი სოფელი დიდი“.

ვ. აწ საჩეჩნოსა, თუშეთ-დიდოსა და საინგილოში მოიპოვება მრავალი ტაძარ-მონასტერი და აქა-იქ იპოვება ქართული წარწერაც ძველ ძეგლებზე. მაგ. საჩეჩნოში მდ. ასის ნაპირას არის მონასტერი თხაბაერდი (შეადარე შატბერდი, ალავერდი, შამბერდი) ქართულის წარწერებით. საინგილოს სიძველენი უკვე ცნობილნი გვაქვს. (ივერია 1891 წ. №10 და 13)

ზ. მეფე თეიმურაზ I (გამეფდა 1605 წ.) რუსეთის ელჩებს მოახსენებს, რომ ჩვენნი ქვეშევრდომნი—ოსნი, ქისტნი და და სხვა მთიელნი, რომელთა რიცხვი 80,000 მეკომურსაც სკარბობს, აქნობამდე ქრისტიანები იყვნენო.

ც. ჩაჩანთა გადმოცემა გვაუწყებს, რომ ამ ერის უწარჩინებულესი ნაწილი საქართველოდგან გასულა და ქართველთა მოდგმისაა. ამას გარდა ამ ერის ენაზე დღესაც იხმარება ქართული სიტყვები: კირინდე (კვირა), ორშუთ (ორშაბათი), პერესკ (პარასკევი); ღლიღენი და მათნი მეზობელნი ღვდელს ეძახიან მოძღურ (მოძღუარი); ადიგთა მოდგმის (ჩერქეზნი) გადმოცემით ყაბარდოს თავად-აზნაურნი: ქართულოვები, ანძოროვები, ენდაროვები, ერისთოვები, მახაროვები და სვ. ქართველთაგან შთამომავლობენ. იმავე გადმოცემით ჩერქესთა ზედა უფლობდა თამარ დედოფლის მესამე შვილი (ესე იგი შვილის-შვილის-შვილი ანუ გიორგი ბრწყინვალე), რომელიც მკვიდრობდა მდინარე ქურუი ფსუზე მდებარე ციხეში. ამათ ენაზე ჯვარს (ჯუარი) ჰქვიან ჯუორი, ღმერთს (ღუთა) ჰთა. ოსურად ჯვარს ჰქვიან ძუარი, ღმერთს ხუცაუ, მარხვას მარხვა. თავასარანის ლეკნი ღმერთს უწოდებენ ღუცარ (და ღუთარ იშვიათად). უჭველია ჰთა, ხუცაუ, ღუცარ იმავე ფესვისაა, რომლიდგანაც წარმოსდგნენ ღუთა (შემოკლებულად ღთის, ხთის), ღუდელი (ხუცესი), ღუთაება.

დავით VII (1346—1360).

ამ მეფის დროს საქართველო სტეპებოდან მშვიდობიანობითა და მეუღრეობით. დავითი იყო კაცი მხნე და გამრჯელი. მან ააშენა და განაახლა მრავალი ციხე კოშკები და ეკლესიანი. მას არ უყვარდა ერთ ადგილას ყოფნა. იგი მამობრივის მზრუნველობით უვლიდა და ჭეშატრობდა ამერ-იმერს, მთელს საქართველოს ნიკოფსიით დარუბანდაძღუ. მის დროს მოკვდა ქათალიკოზი ბასილი, რომლის მოადგილედ გახდა დორმთეოსი. ამავე მეფის უამს, სასულდობრ 1357 წელს, ორჯერ დახმელდა მსე—17-სა და 29 ივლისს. დავით მეფის ნებართვით ბაგრატ ერისთავმა, იმერეთის მეფედ ყოფილმა, ცოლად შეირთო ყვარყვარე ათაბაგის ასული. ამ ნებართვით შორს-განუჭკრეტელმა მეფემ გააძლიერა საქართველოს სკიპტრის ორგულნი — თვით ბაგრატ ერისთავი და სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე. თვით დავით მეფეს ცოლად ესკა სინდუხტარ *) დედოფალი, რომლისაგან დაიბადა საქართველოს ტახტის მემკვიდრე ბაგრატ. გეგუთის სასახლეში ყოფნის დროს აკად გახდა დავითი და გარდაიცვალა. იგი დათუჯეს გელათს.

*) ამგვარივე სახელებით იწოდებოდნენ: საგდუხტ ანუ სანდუხტ (დედა ვახტანგ გორგასალისა), ბალენდუხტ (იმავე მეფის ცოლი), მირანდუხტ (იმავე მეფის ასული), გვარანდუხტ (ასული მეფე მირისა, ცოლი აფხაზთა მეფის ლეონისა), გურანდუხტ (დედა ბაგრატ III-ისა), გვარანდუხტ (ასული გიორგი

ბაგრატი V, დიდი (1360—1395 წ.).

შემოკრბნენ ქათალიკოს - ეპისკოპოსნი, დიდი - ბუღნი და წარჩინბუღნი ქუთაისს და აკურთხეს ბაგრატი ბეფუად საქართველოსა.

ბაგრატის გამეფების მეორე წელს დაბნელდა მზე. ამავკე წელიწადს განდგნენ სვანნი, გადმოვიდნენ, აიკლეს ქუთაისი და დაწვეს. ბაგრატი მსწრათულ წავიდა იმერეთს. დაუძახა ლაშქარს, რაჭველნი რაჭის მხრით მიუსია სვანეთს, ხოლო დადიან-გურიელნი და აფხაზ-სომხითარნი ოდიშიდამ, ამათ მიჭყვა თვით მეფეც ლეჩხუმ-მესხ-კლარჯ-იმერ-ამერებით. შევიდა სვანეთს, უჩნნი თვისნი მოსწევიტა, ციხე-სიმაგრეები დაიჭირა და დაამშვიდა ქვეყანა. სვანთა ერისთავი ვარდანიძე ჰატიმარ-ჭყო, მოიყვანა და მისცა გურია საერისთაოდ, ხოლო სვანთა ერისთავად დასვა გელაგანი.

თურქთ მიესმათ-რა, რომ მეფე შეუგალ მთებში ლაშქრობსო, განიზრახეს საქართველოს აკლეს. იგინი შემოვიდნენ და ააოხრეს სამცხე. ამის მცნობელი მეფე ფერსათის მითთ „გადმოფრინდა“, არეზის ნაპირებზე დაეწია მტერს, ეკვეთა ფიცხელად, შემუსრა მათი ძალა, მოსწევიტა მრავალი. მცირედნილა გადაჩნენ და გაიქცნენ.

I-ისა), გურანდუბტ (დავით აღმაშენებლის ცოლი). ყველა ამ რთულად შემდგარ სახელებში „დუბტ“ და „დუბტარ“ სპარსულად ნიშნავს ასულს. სპარსული დუბტარ უდრის ნემეცურს ტოხტერ (ასული).

ტუკითა და ალათით მეფე მოვიდა სამცხეს (1361 წ.). ამხანად ათაბაგი ევარყვარე გარდაცვლილიყო. მის მაგიერ მეფემ დასვა მისივე შვილი ბექა, მანდატურთუხუცესი. ამის შემდეგ მეფე დაბრუნდა თბილისს. აქ მალე გაჩნდა „მომსკრელი ყამი (ჭირი), იქმნა სრვა და სიკვდილი ძლიერი და მოისპვნენ სულნი ურიცხვნი და მოკვდა ბაგრატის ცოლი ელენე დედოფალი“. (1366 წ.) ამ უბედურებას ზედ მოჭყვამზის დაბნელება (1372 წ.). ამაკე წელიწადს გარდაიცვალა ბაგრატი ერისთავი, იმერეთის მეფედ ყოფილი, და მის მაგიერ მეფემ დანიშნა შვილი მისი ალექსანდრე.

შემდეგ ამისა 14 წლის განმავლობაში საქართველო სტეპებოდან მშვიდობიანობით. ჩანი, მოკავნი და დვინი საქართველოს აძლეოდნენ ხარკს. თვით მეფემ ცოლად შეირთო ტრანსპონტის იმპერატორის მანუელ III-ის ასული ანნა.

ასრე რომ წარემართა საქართველოს სკე-ბედი, ამ დროს შუაგულ აზიასში გამძლავრდა ახალი მტერი კაცობრზობისა. ეს იყო თემურ-ლენგი, შვილი მონგოლთ მთავრის თარაგაისა. თემურ-ლენგმა დაიპყრა ყოველი თურქეთი, ინდოეთი და სპარსეთი. მოესმა-რა მეფეს ამ კაცის ამბავი, იწყო მაგრება ციხე-ქალაქთა და სიმაგრეთა, გაამრავლა და დარაზმა ლაშქარი.

დაიჭირა-რა სპარსეთი, თემურ-ლენგი ახლა ჩვენსკენ წამოვიდა. შემოვიდა სომხითს, მოსრა, მოსწევიტა, შემუსრა სიმაგრენი და აიკლო ქვეყანა. აქედგან წავიდა და აიღო კარი (ყარსი) და იქ დადგა საზამთროდ. რადგან ზათარი იყო ფრიად სასტიკი და თემურს ჯარა

ჭყვანდა მრავალი, ამიტომ ბაგრატ მეფემ «კერლას იკად-
რა გარე საზღვართა ბრძოლას». დაიწყო ჭკეუნის გამაგ-
რება და შემოკრება ლაშქრისა, რათა გაზაფხულს ჯე-
რკვანი ვასუხი გასცეს მტერს.

ამ ყოფაში იყო მეფე, რომ მას უღალატა ბექა
ათაბაგმა. ამან „უარ-ჭყო მეფე თვისი“ ზ მივიდა წინა-
შე თემურისა. მტერს მეტად გაუხარდა. ბექას მიანიჭა
დიდი წყალობა, გამოისტუმრა უკანკე და მესხთ უბრ-
ძანა მეფეს აღარ დამოკრძობდნენ. მეფე დიდად შეწუხ-
და. შილი თვისი გიორგი აფრინა ქუთაისს, იქაც განდ-
გომილობა არ მოხდესო. თვითონ კი გაამაგრა თბილი-
სი და დიდძალ ჯარით შიგ ჩადგა.

გაზაფხულს თემურ-ლენგმა გამოილაშქრა, გზა-და-
გზა ჭკეუნის მუსრვა ოხრებით გამოიარა და მოადგა
თბილისს. მეფე მიუხტა მას და უმრავლესნი დაუხრცა.
თემური შეშინდა, მაგრამ ადგილიდან არ დაიზრა. ასრე-
თი ყოფა გაგრძელდა ექვს თვეს. დღე-ყოველ მტერთა
შორის იმართებოდა მიხტომ-მოხტომი. ქართველნი მუ-
დამ იმარჯვებდნენ. ბოლოს თემურმა იხმარა შემდეგი
ხერხი. გააკეთებინა მრავალი ჩელტები (ლასტები) რკინი-
სა, ეს ჩელტები ლაშქარს წინ-წამოუბძლვარა და ასრე
მოვიდა ქალაქამდის. ქართველთა ჯარმა, რომელიც მი-
უხტა მტერს, ვერ გასტეხა ჩელტებით შემოზღუდული
ლაშქარი თემურისა, და ქალაქში შთაიკეტა. ამ დროს
ერისთავი იმერთა ალექსანდრე განივლტო. თემურმა
აიღო თბილისი და დაატყვევა მეფე ბაგრატ დედოფლი-
თურთ. ქალაქი აიკლო სრულად და აქ იშოვა უთვა-
ლავი სიმდიდრე. აქედგან თვისი რაზმები შეუსია ქართლს.

ერთი ამ რაზმთაგანი მიუსტა ქვათა-ხევის მონასტერს, სანა დახიზნულ იყო მრავალი ხალხი: მღვდელნი, ბერნი, თეჩოსანნი, მონაზონნი, გლასაკნი, უღონონი, დაკრძობილნი, თავად-აზნაურთა ასულნი და დედანი. ყველა ეს დედანი მტერმა შეიპყრო და «შეასხნა სამეჩანგო შესასმელნი, დაჭვიდა ეყვანნი და თერხითა დაარბენინა, ათამშა და ამღერა». მამის ერთმა მონაზონმა წარმოასთქვა: „კაჲ ჩვენსა დედაბრძობასა! ეს რა გვეუღარუნებინა“. ამის შემდეგ მათგან, რომელნიც მოეწონა, მტერმა თავისათვის დაიტოვა, ხოლო დანარჩენნი ტაძარში შეამწყვდია და ტაძრითურთ ცეცხლით დასწვა. აქედგან ჩაკლეს და ქვეყნის წვა-ბუგვით მივიდნენ რუისს, სანა ძირიანად ამოკდეს ღვთაების ტაძარი. შიდა-ჭარბელში დაანგრეს ყველა ციხე-კოშკ-გოდოლნი და დაბრუნდნენ თბილისს. ქალაქის მცველებად თემურმა თავისი კაცები დააყენა, ხოლო თვითონ ტყვეებითურთ აიყარა, ჩაკლულ ყარაია ნადირობითა ზ მივიდა ბარდავს (ყარაბაღს). ტყვე-მეფეს იგი აძულებდა მიეღო მსჭმადიანობა, ხოლო მეფემ არ ინება სჯულის დასატი. აქედგან თემურმა გააღლაშქრა და აიღო შირვანი, შემუსრა ლეკნი და კაკაქსიონის ძირობაზე თერგის მდინარემდე დასასხლა თათრის ელნი. დაბრუნებისას დაიპყრა გილან-მანანდერანი.

ბაგრატისძე გიორგი, შეწუსებულნი მამის უბედურობით, მოვიდა ქართლს და შეუდგა ლაშქრის შემოკრებასა და ქვეყნის მაგრებას. მან განიზრახა ბექას დამორჩილება, მაგრამ ამ დროს განდგა ალაქსანდრე ერისთავი (მეფედ ყოფილ ბაგრატისძე), ეკურთხა მეფედ იმერეთისა და დაიპყრო რამდენიმე ციხე, ქუთაისი კი

კერ აიღო. ეს ალექსანდრე მალე მოკვდა და გამოეფა მისი ძმა გიორგი (1389 წელს). მოკვდატოვდა დატყვევებული მეფის ბაგრატისძე გიორგი ეხვეწებოდა: ნუ ღუზავთ ქვეყანას, ნუ განდგებით, მტერი ძლიერია და მძვინვარე. შეუერთებულნი დავმარცხდებით და მოვისვრებითო. მაგრამ მას არ უსმინეს, მარტო მეგრელებმა არ მოინდომეს განდგომა. გიორგი მეფე იმერთა განრისხდა მეგრელებზე, მიუსტა მათ ოდიშს. მეგრელთ მოიშველიეს აფხაზნი, დაამარცხეს გიორგი მეფე და მოჭკლეს. დადიანმა მიიწვია ბაგრატისძე გიორგი იმერთს. იმერეთი დაემოწა გიორგის.

საქართველოს განხეთქილების ამბავი ესმოდა ტყვე ბაგრატს და დიდად იტანჯებოდა და სწუხდა. საქართველოს სიუვარულით აღტყინებულმა მეფემ ბოლოს მიჭმართა განსაცდელით აღსავსე ღონეს. თავს-იღვა სჯულის შეტვლა ღ გამაჭმადიანდა. თემურს უქო სიკეთე მისი სჯულისა. თემურმაც განიხარა, დიდად დააჯილდოვა და სანდო კაცად მიიჩნია. ამის შემდეგ მეფემ მოახსენა თემურს: ვსტან შენი სჯულის სიკეთე. აწ მნებავს, მომცე შენნი სპანი, რათა წარვიდე და გავამაჭმადიანო ვეკლას ქართველნი. თემურს უმეტესად გაუხარდა. მადლობა უთხრა მეფეს, მიუძღვნა დიდ-დიდნი ნიჭნი, მოსცა დედოფალი და ტყვენი ქართველნი და 12,000 თვისი მეომარი და გამოისტუმრა. მდინარე არეხს რომ მოაწიეს, მეფემ თავის შვილს გიორგის შემოუთვალა: „მომყავს სპანი თემურისანი და ტყვენი ყოველნი საქართველოსანი. აწვე შეკრიბენ სპანი და მზირ-გვექმენო, რათა მოვსწვიდეთ ესენი ყოველნი“. გიორგიმ ფიცხლავ შემოიკრიბა

სმანი, გადმოვიდა იმერეთიდან, მოვიდა და დადგა ბერდუჯის კიდეზედ პირისპირ ხუნანისა. მასთან იყო აგრეთვე ათაბაგი იოანე (ბექასძე), რომელსაც გიორგიმ ან განუცხადა განზრახული საქმე. ბაგრატი რომ მოვიდა ბერდუჯის კიდეზედ და დაიბანაკა, გიორგი თავს დაესხა და უათლავი უყო მონგოლებს. მათგან „ვერ განუკრა მეტევიცა ერთი“. გახარებულნი მამა-შვილნი მიუხტნენ თბილისს, თათარნი გასწვიტეს და აიღეს ქალაქი (1393 წ.).

მიესმა-რა ეს ამბავი ლანგ-თემურს, ისე ძლიერად შესწოხდა, თითქო მისთვის წაერთოთ მთელი მისი სასკლმწიფო: «იშთკებოდა სულითა და განიხერხებოდა შურითა და იძლავებოდა ბოროტთა გულის სიტყვათაგან». დაიზამთრა იქვე, სოლო გაზავხულს წამოიყვანა ლაშქარი „უმრავლესი ზღვისა ქვიშისა“ და მოვიდა „ძალითა საშინელებითა: ზარის საკიდელითა, საყვირითა, დაბდაბთა ცემითა და ბუკთა ტკრცითა“. მტეჩმა მოაწია ბარდავს (განჯას), მტკვარზე ხიდი გასდო და ჯარი გადმოსსა საქართველოს მხარეს. თემურს მოერტვნენ შაქ-შირვანელები.

ბაგრატი მეფემ და მისმა შვილმა გიორგიმ მოიწვიეს თავისი ლაშქარი. თუმიცა მტრის ლაშქარი იყო დიდი და ქართველებზე უმრავლეს უმეტეს ასითათასი იქმით“, მაგრამ მანც ბაგრატი-გიორგი ან შეშინდნენ. იგინი მიენდვნენ თავის მამაც მეომრებს და, გამარჯვების მომიღენი, მიეგებენ მტერს და ეგვეთნენ ფიცხელად, „ვითარცა ლომი ეგვეთების ჯოგთა განჯართასა, და ვითარცა მგელი ფარათა თხათასა,“ იქმნა ბრძოლა

სასტიკი, ძლიერი. ქართველთ მისდრეკეს იგინი და შეა-
ნარცხეს ურთიერთარს. ვითარცა შავარდენი გაანჭრევს
ჭილყვავთა გუნდს, ეგრედ განახნიეს ბანაკნი თემური-
სანი. ქართველ ახალ-მოასაკე მეომარნი იბრძოდნენ თავ-
გამეტებით, უშიშრად „დამკვეთებელნი ისართანი, მთე-
თებელნი რხმაღთანნი და მხეთქებელნი ორღლთანნი“.
ქართველ ჭაბუკთა სიჭკელე, მკვირცხლ მორბედობა, უშ-
რღმელღბანი და სიმაგრენი მკლავთანნი „კმა-საყოფელ
იყო თვით ძველთა გოღათათა და გმირთა“. მაგრამ, მიუ-
ხედავად ამ გვარ სიგმირისა, მტრის უამრავი სიმრავლე
ქართველებმა ვერ შემუსრეს, პირიქით უმეტესად გაამ-
წარ-გააგულისეს. ლანგთემურმა გაჭტევას თავდადება და
სიკვდილი ამჯობინა. იმრო მახვილი, ხმიითა დიდითა
უყივლას ლაშქარსა თვისსა და გამწარებულად შემოუტიბ
ქართველებს ყოვლის ძლიერებით. ისევ შენივთდა ომი.
განსმა ჭეჭა-გრგვინვა, კათა და ყლეტა. მოსწყდა მრავა-
ლი ქართველი, ხოლო ხუთი იმდენი მტრისაგანი.
ქართველთა მეომრები ცხენებითურთ მთლად შეიღებ-
ნენ მტრის სისხლით. ბრძოლას გაგრძელდა დიდ-
ხანს. პირველი შებრძოლების აქეთ ქართველნი მუ-
შაკობაში იყვნენ და ერთ წუთსაც არ დაესვენათ, იგინი
დაშვრნენ და ამასთან „დაელეწნეს აბჯანნი საომარენი“.
გასჭირდა საჭმე. ბოლოს... ქართველთ პირი იბრუნეს
და მთა სიმაგრეებს მიჰმართეს. მტერი გამოეკიდა. სა-
ქართველღს კრი წინათვე დახიზნულ იყო ზოგი იმე-
რეთს, ზოგი კაკვასიონის ლელე-ყურეში და სხ. ლანგ
თემურს ქვეყანა დახვდა უკაცური. მოსრდა და განადგურდა

ეკკლესიის-შენობანი, დასწვა, გადაბუჯა ქვეყანა და ისევ უარხაბაღს დაბრუნდა.

მტრის დაბრუნების შემდეგ ბაგრატის იხუე ქვეყნის შენებას შეუდგა. დასიზნული ზ დამალული ხალხი სამალაგუ-ბიდამ გამოიყვანა ზ მათსაკე დედულ-მამულზე დაასახლა. ზ მოკვდა. მალე მისი საყვარელი სამშობლო ისევ მოჯობინდა, მოლონიერდა და გამოეღდა. ბაგრატმა ცხადად დაუმტვიცა მთელს სოფლიოს, თუ რა ძალა აქვს იმ ერს, რომელსაც წინამძღვრობს ჭეშმარიტი საკდალი და რჩეული კაცი. ლანგ თემური ყველგან და ყველასა-გან მიხნეულია ურლეველ მტარკალად კაცობრიობისა. მიუხედაჭად ამისა, ბაგრატის საკდალობით, ქართველებმა კინაღამ სრულად არ შემუსრეს მისი ჭედ-მალლობა. მე-მსტიანეს სიტყვით, ბაგრატის იეო მხნე, ახოვანი, ტანით ძლიერი, შეენიერ-ჭაკროვანი, უცთური მოისარი, სამხედროთა სრული, მშვიდი, მოწყალე, შემმაკრთებელი ძლიერი. ამგვარ საკდალისა და მეუის წინამძღოლობით ქართველთა ჭახუენი გმირებად შეიჭმნენო და მათი გოლიათური ბრძოლა თემურ ლენგთან და შესხმა-ქებათვით „სპარსთა წიგნთა შინა წერილ არს-ო“. რა სწერისა სპარსთა წიგნში, ეს ჭერ გამოცხადებული არ არის, ხოლო არაბთა ისტორიკოსი შიხაბედდინა ელკალკა-შენდი-გი (+1418 წელს) ასრე ამკობს ქართველებსა და მათ მეუეს:

განაგრძოლსცა ალლახმან ბრწყინვალეობა მათის უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა: სახელოვანისა, დიდებულისა, მხნეთა-მხნისა, გულოვანისა, უძლიერესისა, დაუცადებლად მებრძოლისა, ლომებრივისა, ტახტთა და

სკიპტრათა მპყრობელისა, თვისის სარწმუნოების მოქე-
ნისა, თვისთა ქვეშეკრდომთა მართლიად გამსჯელისა,
ლასთა მეფეთა შორის უაღმატებულესისა, ქართველთა
სულთნისა, ზღვათა და ნაუთ-საყუდელთა სამეფოთა სა-
უნჯისა, გმირთა აღთქმულ ადგილის მცველ-მოფარველი-
სა, თვისთა წინაშართაგან ტახტთა და გვირგვინთა მე-
მკვიდრეობით მოსაყდროსანისა, რუმისა (საბერძნეთი)
და ერანის ქვეყანათა მოსაგრისა, იონთა შთამომავალისა,
ასურელ მეფეთა მოკავშირისა, ტახტთა და გვირგვინთა
მპყრობელთ შორის აღმატებით რჩეულისა, ქრისტიანე-
თა განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების ტერფისა,
ქრისტიანეთა გმირთა შორის გურთხეულისა, თვისის
გამკრინაობით უწმინდეს სასლის (იერუსალიმის) აღმა-
მალელებისა, ნათელ-ლებულთა კვარცხლ-ბეკისა, რომთა ზა-
ზის შემწისა, მაჰმადიანთა მეგობრისა, უახლესს მეუ-
ვისთა შორის უმშვენიერესისა, მეფეთა და სულთანთა
უერთგულეს მეგობრისა; განაგრძენინ აღლახმან სიცოცხ-
ლე მისის დიდებულებისა ბატონისა: ქებულისა, სულ-
გრძელისა, სახელგანისა, ახოვანისა, უშიშარისა, უსადმ-
თოქისა, სულაერისა, მესიანთა ერის დიდებისა, მეფ-
ვაროსნე ტომ-მოდგმის საუნჯისა, საქრისტიანო სჯუ-
ლის სიამაყისა, — მეფისა აფხაზთა, ქართველთა და
ჯურჯანთა, მეგობრისა მეფეთა და სულთანთა.

გიორგი VII (1395—1407).

ახლად გამეფებულ გიორგის თემურმა გამოუგზავ-
ნა დესპანი და შემოუთავა: „მე დაკიპყარ აღმოსავლეთი

და მეფენი მისნი და ვარ მეფეცა შენ ზედა. აწ მოკედ და მოჩნილ მექმენ. მოგანიტებ ნიჭსა დიდსა და ქვეყანასაცა შენსა უენოდ. უკეთუ უარ-ჭყო, მოკსრნა ყოველნი მკვიდრნი ქვეყანისა შენისანი და ტყვე-ყო შენითურთ“.

გიორგიმ მიუგო: თუძცა ხარ მეფე, გარნა წარმავალი—დღეს მეოფი და ხვალე არღარა—და მე ვარ მკვიდრი. ამისთვის ჰატვის-გტემ, მოგტემ ხარკსა, რათა დაიტვა ქვეყანა მშვიდობით; და მე არ მოვიდე წინაშე შენსა. გნებავს,—ესე არს, უკეთუ არა,—ჭყავ რაღ ძალგამს და გნებავს.

თემური განრისხდა და მოვიდა შუა ქართლს. გიორგი ეკვეთა მას ძლიერად. მის ჯარში იყვნენ ოსნი და კაკასნი. თემურის ლაშქარი შეძრწუნდა და გაქცევა დააპირა. თემურმა უეიკლა თავისთან მეოფე გუნდს „აჭა დღე სიკვდილისა ჩემისა“ და, ვითარცა გრიგალი, დაესხა დამაშურალ ქართველებს. უკვე ბინდი იყო და ქართველებმა სიმკრეებს მიაშურეს. თემურმა, ვისაც მოასწრო, გაულიტა, უკუიქცა, თბილისი აიღო, მას მცველად დაუყენა ხვარასნელი და თვითონ მუხრანში დაბანაკდა. აქ გამოეცხადნენ მას ზოგიერთნი ქართველნი და სხვათა შორის ჯანდიერი წარჩინებული. თემური შეეცადა გიორგის დატყვას, მაგრამ ვერ შესძლო. აიყარა და ყარაბაღს წავიდა. აქედან კვლად წარმოგზავნა სპასეტი თვისი ამირჯან დიდის ლაშქრით და უბრძანა აეოხრებინა ქართლი და როგორც შეეზერო მეფე. ამავე დროს განდგა კოსტანტინე ბაგრატისძე (იმერთა მეფედ ყოფილისა), დაიპყრო იმერეთი და გაძეოდა.

თემურის სპასპეტმა ააოხრა ქვეყანა და დაბრუნდა. გიორგიმ მოიწვია ოსნი, კავკასიანნი და ძურძუკნი, მიუხტა ციხე ალიჯანს, შემუსრა იგი, გაანთავისუფლა თემურისაგან დაპატიმრებული სულთანის თირჯაღათისა, მოსწუკიტა გარემოს მოსასლე მამადიანნი და დიდძალის ალაფით დაბრუნდა. ამის შემდეგ გიორგიმ მოინდომა ზავყოფა და შერიგება თემურთან. დასპანის პირით შეუთვალა: იკმარე ამდენი სისხლის ღვრა. სარკს მოგცემ და დამესსენიო. მან უპასუხა: „უკეთუ მოხვიდე ჩემდა, პატივითა და ნიჭითა მიგითვისალო და დავიტვა ქვეყანა შენი უნოდ“. იგი დიდად მრისხანებდა ალიჯანის ციხის აღებისათვის და ამბობდა: „მაცთუნებს გიორგი მეფე მოსვლად წინაშე ჩემსა“. მეფის პასუხს აღარ დაუცადა, წამოვიდა, შევიდა სამცხეში, მოაოხრა ქვეყანა, შემუსრა ციხე-ეკვლესიანი, დაბრუნდა და დადგა მანგლისს. აქედგან ლაშქარი შემოუსია ქართლს და მოაოხრებინა. შემდეგ თეორონაც მოვიდა და შეესია მთიულეთს და ააოხრა აჩაგვის ხეობა. მთიულთა და გიორგის მეომრებმა იგი უგუ-აქციეს. თემურმა თავის ოთხ შვილს გააყოლა ჯარი ალიჯან ციხის ასაღებად. ციხე შემუსრეს, ციხის-მცველნი ქართველნი დაატყვევეს და მანგლისს მღვდმარე თემურს მოართვეს. გიორგიმ კვლად სცადა ზავყოფა თემურთან. ამან ერთი ნაწილი თვისის ლაშქრისა წარგზავნა ბაღდადის დასაპყრობად და მეორეთი გაიარა ალინჯა და დადგა გელაქუნს. მეფემ თავის ძმის კონსტანტინეს ხელით მიაართო მას დიდი ძველნი და ითხოვა შენდობა და აღუთქვა მოწილობა.

თემურს გაუხარდა, დიდი საჩუქრებით დააჯილდოვა კონსტანტინე, უკანვე გამოგზავნა და მეფეს შემოუთვალა: „იყავ მშვიდობით და ნურღარას ანებ მანჭმადიანთა“. თვითონ თემური აიყარა, წავიდა ბარდავს და იქიდვან მთას შეუსია ლაშქარი. ამათ განკლეს დარუბანდი, ლეკეთი და მივიდნენ ოსეთს. შემუსრეს, ტყვე-ჭყვეს და ძლევა-მოსილნი დაბრუნდნენ. წლის თავზე თემური ისევ მანგლისს მოვიდა. აქ მიერთვნენ მას ათაბაგი ილანი, იესე მთავარი და სომხითარ-ქართველნი. მანგლისში თემურმა დასწვა სამალაგში დაკრძალული ბარათიანთ წიგნები. მერე წავიდა და დაიპყრა ქურთისტანი. საქართველოს გასამანჭმადიანებლად წარმოგზავნა შიხ-ბარამ შარვან-შა, რომელსაც აგრეთვე დაავალა შეეტყუა დებულება საქართველოს გლეხთა და შემოსავალი მეფისა. გიორგიმ ისევ ძლეუნი გაუგზავნა და მშვიდობა ითხოვა. თემურმა ძლეუნი არ მიიღო და სთქვა: „შეიკრებს მოსვალთა და მიენდობა სიმაგრეთათ“. მეფეს შემოუთვალა: გამანჭმადიანდი და განგათავისუფლებო. თუ ამას არ იზამ, სრულიად მოვსტკეპავ შენ ქვეყანასო. შემოთვლილის მომტანს თვითონაც უკან მოჭყვა.

მეფემ ბრძანება გასცა დაემკოთ ყანები, შემოეკრიბათ ნაშრომი და ხალხი დაეხიზნათ. თემური შემოვიდა ქართლს და ბერთვისის ციხეს შემოერტყა. აქ გამაგრებულ იყვნენ ზოგიერთნი აზნაურნი ცოლ-შვილით. ციხე აიღეს და გასწევიტეს შიგ მყოფნი. შემდეგ აიყარა და წავიდა მცირე-აზიას. მას უკება ხონთქარი ბაიან-ყედ, რომელიც დამარცხდა. აქედან თემური წავიდა სამარყანდს და მოკვდა.

გიორგი მეფემ შემოიკრება ლაშქარი და ბრძოლა დაუწყო ციხეებში მეოთხე თათართ. ამ დროს მოკლეს იმერეთის მეფე კოსტანტინე. გიორგი გადავიდა იმერეთს და დაიპყრო ეს ქვეყანა. დაემორჩილნენ მეფეს დადიანი მამია, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი, და მოსტეს მეფეს მტირე წლოვანი ძმისწული კოსტანტინესი. იმერეთიდან მეფე შევიდა სამცხეს, განაგო საქმენი სამცხისა და კლარჯეთისა, და უბრძანა ხალხს აეშენებინათ გაოხრებულნი ციხე-ქალაქნი ზე კეკელისიანი. დაბრუნდა-ცა მეფე ქართლს, იწყო ციხე-ქალაქების ჰყრობა თათართან, რომელნიც ამ დროს, თემურის გარდაცვალების გამო, ერთმანერთს ებრძოდნენ. გიორგიმ ძალე შემუსრათათათა ნაშთნი და საქართველო განთავისუფლათ მათ მძლავრობისაგან და გადარეკათ იგინი აკეზის იქით. შერცხვენილნი თათარნი შეიყარნენ ერთად და დიდის ძალით წამოვიდნენ საქართველოზე. გიორგი შეებრძოლათ მათ და მოსრათ იგინი. ამ ბრძოლაში მოკლულ იქმნათ თვით გიორგიც. მისი გვამი დათლეს მცხეთას.

ამ ვაგებით აღსაკვე მეფობას კავრად ასურათებს ლარგვისის მონასტრის პარაკლიტონის წარწერათ: მეფობასა შინა გიორგი ბაგრატიის ძისასა, ოდეს იგი დიდთათათაგან გამარჯვებულნი აღინჯით მოვიდეს ქორონიონსა 36 (1400 წ.) მაისს 8, მოვიდა თემურ-ბეგსულტანი სამარყანელი... ზე სიმარკავლისა მათისა არათყოფი. და მოკლეს ყოველი ქვეყანა, და წარტყვენეს, ზე დააქცივენეს საყდარნი, მონასტერნი, ზე აღიხვენეს ყოველნი ციხენი, და ტყვე-ჭყვეს და მოაოხრეს ყოველი

ჭკუყანა დასაღვეთამდის, — მას უამსა შინა დამიტყვა ღმერთ-
მან ხელთაგან მათთა და შეძღვომ მტირედისა უამისა
დაკრჩი ობოლი ხუთთა ძმთაგან, და ვსტიროდი თავსა.
ჩემსა მე გრიგოლ შინდაძე აგგაროზის შვილი. დაწვი-
საგან მოახრებული აღვაშენე ხუთი სახლი... აღვაშენე
კარის-ბჭე და დაკხატე ხელითა ჩემითა, დაკვიდე განდელი.
კერცხლისაჲ და ორი საცეცხლური, შესამოსელი და სიწმინ-
დისა სამსახური ღარისა. შიგნით ეკვლესია მოკხატე და შე-
ვაძვე... დაკსხენ წიგნნი: ჰარაკლიტონი, სამოციქულოჲ,
გუჯანი, აგგაროზი. და ავაგე მარანი და ჩაკდგი ოცე ჭური,
ავაგე ზედა სამყოფი სახლი, ბედილი, საწოლი, დეიფანი,
სამრეკლო და ბოსელი, და დაკბურე ყოველი სიბითა.

კოსტანტინე I (1407 — 1414)

კოსტანტინე გიორგი VII-ს ძმა იყო, კაცი გამ-
ბედავი და მხნე. ძმის სიკვდილის შემდეგ იგი შეუდგა
გაახრებულ ციხე-მონასტრების შენებას. მანვე შემოიკ-
რიბა დიდძალი ღაშქარი და მუსრვა დაუწყო მანქმადიანთ.
მაღე მტრები სრულიად განდევნა საქართველოდან. შერცხ-
ვენიდი მანქმადიანები მივიდნენ ანატოლიის ბეგლარ-ბეგ-
თან და აუწერეს თვისი გაჭირება ქართველთაგან. ბეგ-
ლარ-ბეგმა ყოველივე ეს აცნობა სულთან მუსას. ეს მუ-
სა იყო ძის მე სასკლოვანის ხონთქრის ბაიაზითისა. ამ
დროს მუსას ეპყრა ანდრეასე, ფილიპეზოლი, თესლო-
ნიკე და ყოველი აღმოსავლეთი. მუსა ხონთქარმა იმა-
ვე ბეგლარ-ბეგს უბრძანა შემოეყვანა საქართველოში

ძლიერი ლაშქარი და დაიმორჩილეს იგი. მეფე კოსტანტინემ ფიცხლად შეკრიბა თვისი ლაშქარი, სწრაფად წავიდა, გაიარა კლარჯეთი და საქართველოს დასავლეთ მიჯნაზე თავს დაესხა მტერს. შეიჭმნა საშინელი ბრძოლა. თურქნი უკვე იძლეოდნენ. გახარებული მეფე შეიჭრის მტერთა ლაშქრის შუაგულს და იწყო კაფუა ოსმალთა. ამ დროს იგი მოჭკლეს. ქართველები შეშინდნენ და გამოიქცნენ. მტრები გამოუვიდნენ და შემოვიდნენ კლარჯეთს. ხალხი დახიზნულ იყო მაგარ ციხე-კოშკებში. ამ ციხე-სიმაგრეებისა შეეშინდათ მტრებს და უკანვე დაბრუნდნენ. კოსტანტინეს გვამი ქართველებმა მოიტანეს და დაფლეს ვარძიას.

ალექსანდრე I (1414—1442)

ალექსანდრე იყო კოსტანტინეს ძმის გიორგი მეფის შვილი. პირველსავე ხანს მის გამეფებისას მძლავრი მამია დადიანი მიუხტა შარვაშიძეს, რათა დაიმორჩილოს იგი. შარვაშიძეც შემოებრძოლა, დაამარცხა, გასწევითა მრავალი მეგრელი და მოჭკლა თვით მამია დადიანიც. ალექსანდრე წავიდა იმერეთს და იჭიდვან ოდიშს. ლიპარიტ, ძე მამიასი, მიეგება მეფეს და შენდობა ითხოვა. მეფემაც შეუნდო, დადიანობა მისცა და გაემართა აფხაზეთისკენ. შარვაშიძე მოეგება და ერთგულობა გამოუცხადა. მეფემ გააკრიგა იჭაური საქმე, დაამშვიდა ქვეყანა და ქუთაისს დაბრუნდა. იმერ-ამერთა დიდებულებმა

ღ ქათალიგოზ-უბისკოპოსებმა აკურთხეს იგი მეფედ. ამ
კურთხევას ათაბაგი არ დაესწრო. იმერეთის მეფედ ყო-
ფილის ალექსანდრესძე დიმიტრი დაადგინა ერისთავად
იმერეთისა და მერმე შემოიკრიბა ლაშქარი და შეიყვანა
სამცხეს და დადგა გოხტის თავს, საცა იყო ძლიერი ცი-
ხე. აქედან შეუთვალა ათაბაგს ნუ იზამ განდგომილ-
ბასაო. ათაბაგმა რძი გამოუცხადა მეფეს. შეკრიბა ჯა-
რი და მიუხტა გოხტის თავს მდგომ მეფეს. ფიცხელად
შეიბნენ ქართველნი. დაიღუპა ძმათა სისხლი. ათაბაგი
დამარცხდა. მისი ჯარი ამოსწვიტეს. თვითონაც დაატყ-
ვეკეს. მეფემ დაიმორჩილა სამცხე, აიღო იქაური ციხე-
სიმაგრენი და თავისი ვაჟები შიგ ჩააყენა. ათაბაგის ხუ-
ლისუფალნი ზოგნი განდგენა სამშობლოდგან, ზოგნი
უმიკვიდრო-ჭყო. ტყვე-ათაბაგი შეეკედრა მეფეს საუგუ-
ნოდ შენ მოჩიილებაში ვიქნები რღონდ ისევე ათაბა-
გობა მიბოძეო. ალექსანდრემ მისცა.

თბილისში რამ დაბრუნდა მეფე, შეჭკრიბა ქათა-
ლიგოს-უბისკოპოსნი და დიდებულნი, რათა აღმოჩინონ
სახსარი დანგრეულ ციხე-ტაძრების აშენებისათვის. ბე-
რი თათბარის შემდეგ გადასწვიტეს: გლეხთა ყოველ მე-
კომურს, სახელმწიფო გადასახადს გარდა, ყოველ წლივ
გამოერთოს სამ-სამი კირმანული (ექვსი შაური). ამ ფუ-
ლით ისევე განაახლეს თემურ ლენგისაგან დაქტეული მცხე-
თის სკეტი ცხოველი, რუისის ტაძარი და სხ.

სკეტი ცხოველის აშენბა იწყო თვით ალექსანდ-
რეს აღმწრდელმა, ბებია მისმა ქუცნა ამირეჯიბის მეულ-
ლემ. მაგრამ ბებამ კერ დაამთავრა დიდებული საყდრის
აკება და მოკაწმკა, და გარდაიცვალა. ამის შემდეგ თვით

მეფემ განაგრძო თვისი ბებლის დაწეებული საქმე და 24 წლის განმავლობაში დაასრულა.

ქვეყნის შენებაში რომ იყო ალექსანდრე, ამ დროს სპარსეთი დაიპყრა შარუხმა. იგი დიდის ლაშქრით შემოვიდა ადირბეიჯანს და სომხეთს. მეფემ შეჭრისა დიდებულნი და დაეკითხა: რა ვქნათ, ბრძოლა თუ ზავი. დაადგინეს: ზავ-ყოფას შეეცადნეთ ღ, თუ არ ინება შარუხმა, ვებრძოლოთ. დიდი ძღვენი მიართვა შარუხს მეფის ძე დიმიტრი. შარუხმა შეიწინაწა თხოვნა და უუყოფლა. დიმიტრი კი დიდის საჩუქრებით სამშობლოში დაბრუნდა.

გაძლიერებულ სპარსეთის იმედით განჯა-შირვანელთ მეფეს აღარ მოსცეს ხარკი. ალექსანდრემ ივინი დამოკრჩილა და ისეკ დახარკა.

ამ ალექსანდრეს დროს თურქენციაში მოხდა კრება სასულიერო და საერო პირთა რომის ეპკლესიის საბერძნეთის ეპკლესიასთან შესარბებლად. ამ კრებაზე დასასწრებლად ალექსანდრემ გაგზავნა მიტროპოლიტი გრიგოლ (სოფრონი) და ერთი თავადი (1438 წელს). გორაცი ჯუსტინიანი ამბობს, რომ ქართულ თავადის კოხტას ჩაცმულობა ღ მისი მჭევრ-მეტყველება კრებაზე დამსწრეთ აკვირებდა.

ალექსანდრე კეთილი მწყემსი იყო ქვეყნისა, რომელსაც ხშირად მოიკლდა ხოლმე და ათვალიერებდა. ამისთვის იგი მიდიოდა: ზამთრობით იმერეთს, ზაფხულს სამცხე-კლარჯეთ-თრიალეთს, შემოდგომა-გაზაფხულს ქართლს, სომხეთს და განეთს.

ზოლას იგი ბერად შედგა, იწოდებოდა ათანასედ და სამეფო კი სამად გაჭყეა: თვის უფროსს შვილს ვახტანგს მისცა ქართლი, შუათანას დიმიტრის იმერეთი და უმცროსს გიორგის ვახეთი. ასრე თავსედურად დასრულა ამ კაცმა თვისი სიტყვებზე და დათრგუნა ღვაწლი გიორგი ბრწყინვალისა, ბაგრატ დიდისა და სს., რომელნიც იბრძოდნენ საქართველოს გაერთიანებისა და გაძლიერებისათვის. თვით ბარათაანთ გუჯარაც მოწამობს, რომ ამ ალექსანდრე მეფეს რაღაც გაყრა-გაყოფის შინი სჭირებია. ხსენებულ გუჯარში სწერია: გიორგი მეფის შვილ ალექსანდრემ ბარათაანნი — ძმანი აბაში, გუგუნა და დავით — გაჭყარა და გაყოფა მათ მათი დედულმამული და გლეხ-აზნაურნი 9,000 კომლით. სამთა ძმათა გაუნაწილა საბარათიანთ, ზოლო სამთა ძმათ (თავის შვილებს) საქართველო!

ვახტანგ IV (1442—1445)

ვახტანგის დროს საქართველოს შემოესია ჯაან-შაჰი, ხელმწიფე სპარსეთისა. იგი იყო მოადგილე შასუხისა. ამ დროს მეფე ვახტანგი თავის ქორწილის საქმეში იყო გართული. მას მოეუგანა ცოლად თანასკერტელ ციციშვილის ასული, ტურთა და კეკელუცი სითიხათუნ. ჯაანშა უგრძნეულად შეიმოვიდა სამცხეში და შემოერტყა ახალციხეს. ვახტანგი შეებრძოლა მას ძლიერად. დაიხრცა მრავალი. ღამემ გაჭყარა მებრძოლნი. სპარსნი

დიდად დაზიანდნენ. ჯვანშა ამაკე ღამეს აიყარა და უგრძნეულად გაიპარა. ეს ამბავი ქართველთ მხლელად მუცრე დღეს გაიგეს. მეფეს სურდა დევნა-ყო მათთვის, მაგრამ დიდებულები აღარ გაჭყენენ. იგინი მეფეს ეუბნებოდნენ: „აწ ჯერ არს მადლობა ღვთისა, ვინაიდგან არა რაჲ წარაქვს ჩვენი, არამედ თვისიცა დამტყუებელი იელტის“.

ამაკე წელიწადს სამცხის ათაბაგობა მეფემ უბოძა ადბუღას. მცირე ხნის შემდეგ მოკვდა დედოფალი სითისათუნ და გვამი მისი მეფემ დათვლა ბანას. საყვარელ ცოლის სიკვდილმა მალე მეფეც თან-გადიტანა. იგიც მოკვდა უშვილოდ და დასაფლავებულ იქმნა ბანასკე.

ეს ბანა მღებარებს ჭოროხის ტოტ ბანა-ფანასკეტის წყალზე. ამ წყალზედ ამ დროს იყო ფრიად მაგარი ციხე — ფანასკერტისა, კლდეზედ აგებული. აქ იჯდა კრისტავი ფანასკერტ-ოლთისისა. ციხის ზევით, მთაში, იყო აშენებული ბანას ეკლესია გუმბათიანი, დიდი, შეენიერად ნაკები და კეთილ-შენიერ ადგილას. იგი ააშენა ადარნასე მეფემ (†923 წ.) გვირიკეს ხელით. ეს კვირიკე მეფემ გაამწესა ეპისკოპოსად ბანასი. ამის შემდეგ აქაური ეპისკოპოსები ბანელებად იწოდნენ და მწესიდნენ ფანასკერტს, ოლთისს, ტაოს და ნარუმაკანს. ეს დიდებული ეკლესია დღეს შემუსრვილია და ფანაქსად იწოდება.

გიორგი VIII (1445—1469 წ.)

გიორგი ვასტანგ მეფის ძმა იყო. მის დროს ათაბაგ ალბულას წაქსნუბა ბოძა მისი უვარეუარე. მხუბის მიწეზად ის შეიქმნა, რომ ალბულა ერთგულობდა მეფეს და წინააღმდეგი იყო განდგომილებისა. უვარეუარემ გადობირა თავის მხარეს მესხნი და შეებრძოლა ალბულას და დაამარცხა იგი. ალბულა გამოიქცა ქართლს და მეფისაგან შემწეობა ითხოვა. მეფის ჯარები უკვე მიდიოდნენ უვარეუარეს დასასჯელად, რომ იგი თვითონვე მოვიდა მეფის წინაშე და მოწილლობა აღუთქვა. გიორგიმ ათაბაგობა ისევ ალბულას მისცა, სოლო უვარეუარე თავისთან დაიტოვა.

ოსმალნი. ამაკე ხანს საქართველოს დასავლეთის მეზობელი — ბიზანტიის უკვე მილეულიყო და ძლიეს-და, სუნთქავდა. მას გარს შემორტყმოდა მრისხანე მურად II რომელიც იყო ოსმალთა სონთქარი. ოსმალნი მონგოლთა ტომის სალხია. იგინი პირველად მოსახლეობდნენ კასპიის ზღვასა და აღტაის მთებ მორის. აქედგან მე XI საუკუნეში ოსმალნი შეესივნენ მცირე-აზიას და აქ დაემკვიდრნენ. უაღრესად გაძლიერდნენ იგინი ოსმანის დროს (1299—1326 წ.) და ამ ოსმანისაგან თვით მათ საბრძანებელსაც დაერქვა ოსმალთა (ოსმანთა) იმპერია. ოსმანის შვილი-შვილ მურად I-მა ფეხი შესდგა ევროპასშიაც და ადრიანოპოლს დამკვიდრდა (1361 წ.). ეს ქალაქი თვის სატახტო ქალაქად გამოაცხადა. მურადს

ჭყვანდა დიდად გაწურთნული ჯარი — იანგინართა ლაშქარი. ეს იანგინართა ლაშქარი მან შეადგინა ქრისტიანეთა შვილებისაგან. მათში ერია მრავალი კავკასიელიც. ოსმალთ დიპუტეს სერბია (1389 წ.). მურად I-ის შვილს ბაიასეტს, საქართველოს დაპყრობის შემდეგ, შეება თემურ ლენგი. ორთავე მტრის ლაშქარი მილიონამდე იყო. ოსმალნი დაამარცხა თემურ ლენგმა, ბაიასეთიც დაატყვევა (1404 წ.) და დაბრუნდა სამარყანადს, საცა თემური მალე მოკვდა. მიუსვდაჲდ ამისა ოსმალნი იმედს არ ჭყარო გაკდნენ, რომ იგინი დაიპყრობდნენ ბიზანტიას. 1451 წ. სხნთქრად შეიქმნა მურად II. ამ დროს ბიზანტიის იმპერატორის უფლებასი იყო მხოლოდ კონსტანტინეპოლი, მოკია, აქაია და ლესბოსი. მურადმა ალყა შემოარტყა კონსტანტინეპოლს. მას ჭყვანდა 300,000 მეომარი და დიდძალი თოფ-ზარბაზანი. ერთი მისი ზარბაზანი ისეთი დიდი იყო, რომ ყუბზარის მაგიერ ისროდა დიდ-დიდ 35 ფუთიან გოხებს. ამ დროს იმპერატორად იყო კონსტანტინე, სიძე საქართველოს მეფის გიორგისა. მურადმა შეამტკრია ტიხუ-ქალაქი და აიღო იგი (1453 წ.). ოსმალთ სამი დღის განმავლობაში დაარბიეს ქალაქი და გაუღიტეს მრავალი ქრისტიანი. თვით კონსტანტინე მოკლულ იქმნა ქალაქის კარებშივე.

ასრე დაიბნო ეს ძველის-ძველანდელი სახელმწიფო, ძრეული შემწე და მეგობარი საქართველოსა. მალე ოსმალნი ისრე გაძლიერდნენ, რომ დაამხეს თვით თამარისაგან დაარსებული ტრანკვირენტის იმპერიაც (1462 წ.).

ამ მურადს ჯერ ისევე კონსტანტინეპოლი არ აელო,

რომ 50 მისი სამსედრო კატარა (გემი) მოადგა აფსაშეთს და გადმოსსა დიდი ჯარი. მეფე გიორგი გაეშურა აფსაშეთისკენ. მის მისჯლამდის ოსმალთ აიღეს ცხომი, მოაწბიეს ზღვის პირის ადგილები და უკანვე წავიდნენ.

ოსმალნი დაემკვიდრნენ კოსტანტინეპოლს, რომელსაც უწოდეს სტამბოლი. აია-სოფიის დიდებული სახატ-რიაჩქო ტაძარი შენითად აქციეს და დაიწვეს მძლავრობა. გაჭირდა ცხოვრება ქრისტიანებისა. ოსმალთ მალე თავსარი დასცეს და შეაძრწუნეს მთელი ევროპა.

ამ გვარ საშინელ და საშიშარ დროს საქართველს მმართველნი ქვეყნის გაერთიანებაზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ მის განაწილებაზე.

განდგომა იმერეთისა. უვარუვარე ათაბაგის რჩევით იმერთა ერისთავმა ბაგრატ დაუწყო შეგუდიანება იმერლებს, რათა ჭყონ იგი მეფედ; ამასთანავე თავისუფლება აღუოქვა დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და გელაგანს; ხოლო ამ თავისუფლების-წილ ამათაც მოსთხოვა შემწეობა თვის განზრახვის შესასრულებლად. ყველამ მტკიცე პირი მისცა და ბაგრატ დაადგინეს იმერეთის მეფედ. საქართველს მეფე გიორგიმ შემოიკრიბა ამერეთის ჯარი და იმერეთს გადავიდა. გიორგი და ბაგრატ შეიბნენ ჩინოქს. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ძმამ ძმას დაუწყო უწყალოდ მუსრვა. გიორგი იძლია და გამობრუნდა. ძლევა-მოსილი ბაგრატ მივიდა ქუთაისს და ეკურთხა მეფედ იმერეთისა.

განდგომა სამცხე-საათაბაგოსი. გიორგი მეფე იმერეთს რომ მიდიოდა განდგომილ ბაგრატის დასასველად, ათაბაგ უვარუვარეს უბრძანა მოემშველეთ. ათაბაგმა

შეჭკობის სამცხის ჯარი და დადგა იმერეთის მიჯნაზე: ვნასოთ, საქმე რით გათავადებაო. დამარცხებული გიორგი ქართლსკე რომ გამოიქცა, ევარყვარე დაბრუნდა სამცხეს, მიიბირა იქაურნი ერისთავნი და მეფისაგან დადგინდნა სელისუფაღნი და განუდგა გიორგი მეფეს. გიორგიმ შემოიკრიბა ლაშქარი და გაეშურა სამცხისაკენ. იგი დადგა ფანავრის ტბის პირას და ევარყვარეს და მესხთ შეუთვალა: „ნუ განდგებით, დამემორჩილებნით, შემომიერთდითო“. აქ რომ იდგა მეფე (1463 წ.), განდგომილებმა შეუჩინეს მას მოლალატენი მოსაკლავად. ეს გაიგო იოთამი ზედგინიძემ ჭ შეატყობინა გიორგის. მან არ დაიჯერა. იოთამმა მოასხენა: რადგან არა გჯერა, მასწნება მიბოძე ამდამ მე დაკწვე შენს ჯარგინში ჭ, თუ მე მომკლეს, ნუ დაივიწყებ ჩემ შვილებსო. მეფე დასთანხმდა. მოლალატეებმა ღამე მოკლეს იოთამი. ამისთანა უმაგალითო თავგანწირვისათვის შემდეგში მეფე გიორგიმ იოთამის შვილს მიუბოძა ცისენი, მამულნი, სპასპეტობა ქართლისა, მოურაობა გორისა და ამილახვრობა. ხოლო საგვარეულო სსსათლად მისცა სამთავისის ტაძარი, აგებული 1050 წელს. ევარყვარეს შემწენი იყვნენ იმერეთის მეფე ბაგრატ და გურიელი კახაბერ, რომელსაც ათაბაგი წინათვე უძღვნოდა აჭარასა და ჭანეთს. მეფის ვადრება სამცხელთ არ შეიწყენარეს. ევარყვარე უგრძნეულად მიუხტა გიორგისთვის შემწეებით და დაამარცხა. მეფე დაატყუა და წაიყვანა სამცხეს (1465 წ.).

განდგომა კახეთისა. გიორგი მეფის დატყუების შემდეგ უმეტესად გაძლიერდნენ ბაგრატ მეფე იმერთა

და უკარუვარე ათაბაგი. ბაგრატ მეფე ლისზე გადმოვიდა, დაიპყრო ქართლი და მოინდომა კახეთის დაემორჩილება. ეს იუკადრისკეს კახელებმა და თვისი ერისთავი დაკით აღიარეს მეფედ. ტყვე-გიორგი უკარუვარემ განთავისუფლა, მისცა სამცხის ჯარი და ქართლს გამოსტუმრა. გიორგი შევიდა კახეთში. დაკით მეფე თავის ცოლ-შვილით დიდოეთს გაიქცა. კახეთი დაემორჩილა გიორგი მეფეს. აქედან გიორგი მეფე წავიდა აჯანყებულ შირვანის დასაპყრობად, შევიდა ყაზახს, * დაიმორჩილა, დახარკა ურჩნი, დაბრუნდა ქართლსკე და მოკვდა (1469 წ.). დაკით მეფე დიდოეთიდან ჩამოვიდა და ბოდბეში ეგურთხა მეფედ კახეთ-ჭრეთისა (1469 წ.).

მეფე გიორგი, მისი მეუღლე დედოფალი ნესტან დარეჯან და მათი შვილი ალექსანდრე უურუღიანთ გვარს უახლებენ საგვარეულო სიგელს და უმტკიცებენ (1463 წ.). სიგელში ჩამოთვლილია თვსები დანაშაულობისა: 160000 კილმანური (კილმანური ორი შაური) საგვარეულო კაცის მოკვლისათვის; 45,000 კილმანური ზედ-დასხმისათვის, 30,000 საბძელისა, ან ძნისა, თივისა, წისქვილისა, გენახისა, სახლისა, ღობის გადაწვისათვის, 100,000 ჯოხის ან ხმლის გარტყმისათვის, 30000 ცოლის ცემისათვის, 40000 ციხის გატეხისათვის, 50000 მტერთა ზედა სასიკვდილოდ გატეხისათვის; „თუ სხვა: ანუ უზატობა, ანუ მუქარისა თხოვნა და ანუ სხვა რამე საქ-

*) ყაბალას დიდებულნი ნაშთნი დღესაც უღთა-მიერ იწოდება ყაბალად. უღნი მართლ-მადიდებელი ერია, სულ 1000 სული და სცხოვრობენ ნუხის მაზრაში. იქვეა ყაბალა.

მე, ანუ შევივილი, ანუ სსკა რა გინდა ვინ დაგი-
შაოს, — მისნი ბჭენი ღ გამჩრეკელები იქმენ ანუ ეპისკოპოს-
ნი, ანუ დარბაზის კარისა ვაზირნი ღ მოსამართლენი კაცნი,
ანუ ქალაქის ვაჭარნი ღ ყოველთა ქვეყანათა მკაღნი ღ მნახ-
ველნი კაცნი, ანუ ღვთის მოშიშნი და სულისა კერძნი
კაცნი, ღ ანუ ქვეყანის მამასახლისნი ღ ძველნი კაცნი, —
თქვენი საქმე ესე ვითართა ვაცთავან გაბრჭობო —
დეს.... «ქრისტეს-მიერ გურთხეულნო ქართლისა ქათა-
ლიგოზ და ეპისკოპოზნო, ქართლის ერისთავნო და
ერისთავთ-ერისთავნო, და ყოველნო თავადნო ქართლი-
სანო, და ქალაქისა ამირნო და ამირთ-ამირნო, მდივან-
ნო და მეტამღენო, და ყოველნო ხელის-უფალნო ქა-
ლაქისანო, და მთიულეთისა თავადნო და ხევის-ბერნო
და მამასახლისნო, კარისა ჩვენისა ვაზირნო, და ყო-
ველნო ჩვენგან პატრიარქუმუნო და ხელისა-მჭონებელ-
ნო, — ანუ ვინ უშლით ჩვენგან წყალობით ბოძებულსა სა-
სისხლელსა განაჩენსა სიგელსა, თვინიერ შეწევნისა და
თან დგომისა». ქნი რნა (1463 წ.).

ამ სახით საქართველო განაწილდა სამ სამეფოდ
(ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა) და ერთ დამოუ-
კიდებელ სამთავროდ (საათაბაგო).

სამცხე-საათაბაგო. მტკვრის ხეობა ბორჯომის ზე-
ვით და ჭოროხის ხეობა ტრავპიზუნტის მთებამდის და
საქართველოს-ყელამდის (არზრუმის შორი-ახლოს) ძვე-
ლიდგანვე იწოდებოდა სამცხედ და სამქისეთოდ. მთელ
ამ სივრცეზე სტროგრობდნენ ქართველნი — მესხნი, ჭან-
ნი და ლაზნი. ქვეყანა იყოფებოდა შემდეგ მარჯუადა:

ჯაკახეთი, სამცხე (ახალციხის მაზრა), კოლა, არტან-
ურშეთი, ტაო, ბასიანი, აჭარა და კლარჯეთი. არაბებ-
მა რომ შემუსრეს ძლიერება ქართველთ მეფეთა, მაშინ
გამლიერდნენ ტაო-კლარჯეთის ერისთავნი და იწოდნენ
მამფალეზად და შემდეგ მეფეებად. მათე საუკუნის
დასასრულს ტაოს ხელმწიფე დავით გურატვალი იწო-
დებოდა მეფეთ-მეფედ. იგი უშვილო იყო და იშვილო-
ბილა ბაგრატ III, რომელმაც 985 წელს შეაერთა აფ-
ხაზ ქართველთა სამეფო. თრიალ გაძლიერდა. ტაო-
კლარჯეთის სამეფოს ტახტის მემკვიდრენი დაიჭირა და
თმოგვის ციხეში ამოყლიტა. ამის შემდეგ მთელი სამც-
ხე-ტაო-კლარჯეთი და მთელი საქართველო-აფხაზეთი
ეჭირა ერთ თვით-მპყრობელ ხელმწიფეს—საქართველო-
სას. წარმატებით წარმართა ჩვენი ცხოვრება. ასრე მო-
დიოდა ჩვენი სკე-ბედი მე XIII საუკ. დასაწყისამდე.
ამ საუკუნეში საქართველოს ლაშქრის უფროსი—ამირ-
სპასალარი იწოდა ათაბაგად. პირველ სპასალარ-ათაბა-
გად იყო იოანე მხარგრძელი და შემდეგ ამისა სარგისი,
პატრონი ჯაყის ციხისა და ციხე-ჯვარისა. ხოლო ცი-
ხე ჯაყისა (აწ ჯაყისძან) იყო სამცხეს, ფოცხოვის წყლის
ნაპირას და იქვე ციხე-ჯვარიც. ამ ციხეების გამო თვით
სარგისი იწოდებოდა ჯაყელად ანუ ციხე-ჯვარელად.
აქედან წარმოსდგა გვარი სამცხის ათაბაგებისა ანუ
ჯაყელებისა. ჯაყელები, როგორც ციხე ჯაყის გამოგენი,
იხსენიებიან მე XI საუკ. დასაწყისიდანვე. თამარ მე-
ფის დროს სამცხის ჯარის სპასალარად იყო ბოცო

ჯაყელი. სამცხე-საათაბაგოს განდგომის-განცალკეებისმდე (1465 წ.) ჯაყელთაგან ათაბაგად იყვნენ:

სარგისი I (†1285 წ.)	ბექა II (†1391წ.)
ბექა I (†1366—)	იოანე I (†1444—)
სარგის II (†1334—)	აღბულა (I †1451—)
ყვარყვარე I (†1361—)	ყვარყვარე II (†1466—).

სარგის I-მა ჯაყელ-ჯვარჭელმა 1268 წელს დაიპყრო სამცხე და დაემორჩილა მონგოლთა ყაენს. ხოლო ჯვარჭეთი, კოლა, არტანი ზე კლარჯეთი ისევე მეფის ხელმწიფობაში დაშთნენ. დიმიტრი თავდადებულის გურთხევას არ დაესწრო ეს სარგისი, არამედ შვილის ხელით დიდი ძღვენი მოაწთვა. სარგის I ფრად განვითარებული და განათლებული კაცი იყო. მის ოჯახში აღიზარდა დიდებული მეფე გიორგი ბრწყინვალე. ბექა I-მა თავისი ასული მიათხოვა ტრაპეზუნტის იმპერატორს ალექსი II-ს, რომელმაც ბექას მისცა ტრაპეზუნტის აქეთი ქვეყანა. გაძლიერებულმა ბექამ დაიპყრო მთელი სამცხე და მეფეს უჩინობა დაუწყო. ბექას ცოლი განათლებული დედაკაცი იყო. მას მიეცა სამი ვაჟი: სარგის, ყვარყვარე და შალვა. ეს უკანასკნელი ითვლებოდა სპასალარად სამცხისა. ხოლო მისი ძმა ბექა მანდატურთ-უხუცესად. ბექა I-სა და მის შვილებს მიაწერენ საფარის მონასტრის აგებას. ბექა I-ის შვილნი დაიმორჩილა გიორგი ბრწყინვალემ ზე მთელი სამცხე-კლარჯეთიც შემოუერთა საქართველოს. მაგრამ ამის შემდეგაც ათაბაგთა კავშირი საქართველოს მეფეებთან მტკიცე არ იყო. ამას გვიმტკიცებს აღბულა I-ის „სამართლის“ წინასიტყვაობა. აღბულა

სწერს: „შევიყარენით ჭოლთას მინდობილნი ღვთისა-
ნი და აწუყრისა ღვთის-მშობლისანი: დაკიდევით წინა
პატრონისა პაპისა ჩემისა მანდატურთ-უხუცესის ბექას
განახენი და იგი აგრევე სრულებით და უკლებლად და-
წერეთ... და ჩვენცა სამართალიცა ზედა დაურთეკოდ...“
ბექა-ალბუღას მიერ ცალკე სამართლის შედგენა იმას მო-
ახწავებს, რომ სამცხის ათაბაგნი, თუმცა ითვლებოდნენ
საქართველოს მეფის მანდატურთ-უხუცესად, მაინც სცდი-
ლობდნენ თავიანთი კუნჭული შემოეზღუდათ საკუთარ
სამართალ-განონებით. ამას გარდა იგივე განონები ამტ-
კიცებენ, რომ მათი დამწერნი ყოფილან ფრიად განათ-
ლებულნი პირნი და ღრმად მცოდნენი ქართულის ენისა.
ხოლო დიდებულ საფარის მონასტრისა ზ სხ. ჩუქრთმა-ქან-
დავი გვიჩვენებს, რომ ამ დროს საქართველოში აყვავებული
ყოფილა სახუროთ-მოძღვრო ხელოვნება. ბექა-ალბუღას
„სამართალი“ მთლად შეტანილია ვახტანგ VI «სჯულ-
დებაში» და აგრეთვე დაბეჭდილია ჩუბინაშვილის ქრის-
ტომატიასში.

ეკკლესიის დამოკიდებულება. საქართველოს გა-
ნაწილების შემდეგ თვით ეკკლესიაც ორ საქათალიკოზოდ
გაიყო: აფხაზეთ-იმერეთისა და ამერეთისა (მცხეთისა).
აფხაზეთ იმერთა პირველ ქათალიკოსად გამწესდა იოანე-
მე. გელათის 1426 წელს შედგენილ გუჯარში სწერია:
პატრიარქი იერუსალიმისა და ანტიოქიისა მიხაილ მო-
ვედ საქართველოში, რათა გცნა საწმინდოების მდგომარ-
ეობა ამ საქრისტიანო ქვეყანაში. მე პატრიარქი და
მეფე ბაგრატ იმერეთისა, დადიანი, გურიელ დიდი, კრის-
თავთ-კრისტავნი ზ ბუდიის მთავარ-ეპისკოპოსი იოანემე

შეგვიყარებით ერთად და განვიხილოთ დაკრები, სავ-
კარეულთ სიანი და იადგარები, და ვცანით, რომ სავ-
ქარტველთს ქათალიგოზებს ძველ დროს აგურთხეკდნენ
ანტიოქიის ჰატრიაჩქნი. ამიტომაც შეუე ბაგრატიისა და
სხვა წარჩინებულ პირთა სურვილისამებრ, ქათალიგოსად
იმერეთისა, ოდიშისა, გურჯისტისა და აფხაზეთისა ვაკურთ-
ხე წარჩინებულ იოაკიმე, მთავარ-ეპისკოპოსი ბუდიისა.
მთელი აფხაზეთი, რომელსაც ქრისტიანობა დაეტოვა,
ამ იოაკიმემ კვლავ ქრისტიანობაზე მოაქციაო. — ამ-
ნაირდვე დანიღვა ვაკშირი მცხეთის სვეტი-ცხორველ-
სა და სამცხის ეკკლესიას მოკრის. აქნობამდის სამც-
ხის მიტროპოლიტებს ნიშნავდა ქათალიგოზი სავქარ-
ველთისა, ამის შემდეგ კი ანტიოქიის ჰატრიაჩქი. დო-
როთელს, ჰატრიაჩქი იერუსალიმისა, ათაბაგ მზეჭაბუკს
(1502 წ.) სწერს, რომ დღეის შემდეგ სამცხის ეპის-
კოპოსთა გურთხეკვამიმიცია მსწვეკრელისთვისაო. ღ მისთ-
ვისკე მიმინიჭებია სელმწიფება შეკვრისა ღ ვახსნისაო. —
ამაკე დროს თვით ვახეთის ეკკლესიამაც მოინდომა გან-
ცალკეება და დაემოკრჩილა ამ ქვეყნის უმთავრესს ეპის-
კოპოსს — ალაკერდისას და მის-მიერ მცხეთის ქათა-
ლიგოზსაც.

ასრე განაწილდა დიდებულა სამეფო ბაგრატი III-სა,
დავით აღმაშენებელისა და თამარ-ბრწყინვალისა. მაგრამ
ასრეთი დაქუცმაცებაც არ აკმაკრეს სავქარტველთს იმ ვა-
ცებმა, რომელნიც ამ დროს განაგებდნენ ქვეყანას. მა-
ლე დროში იმერეთის მეფეს განუდგნენ ერისთავნი გუ-
რჯისტისა, სამეგრელოისა, აფხაზეთისა, სვანეთისა და
იწოდნენ დამოუკიდებელ მთავრებად. ამის შემდეგ სრუ-

ლიად დაიწყო ჩვენი ქვეყნის ერთობა და ძირი გამკეთხარა საქართველოს ძლიერებას.

მეფენი

ქართლისა	{	კოსტანტინე III	(1469—1505)
		დავით VIII	(1505—1525)
იმერეთისა	{	ბაგრატ II	(1455—1478)
		ალექსანდრე II	(1478—1510)
კახეთისა	{	გიორგი I	(1471—1492)
		ალექსანდრე I	(1492—1511)
		ავ-გიორგი II	(1511—1513)

იმერეთის მეფეს ბაგრატს უნდოდა ეუფლნა ქართლშიაჲც, ამიტომ დიდი ჯარები დაამზადა. ქართლის მეფეს კი უნდოდა შემოერთებინა კახეთი. ამ დროს მოკვდა კახეთის მეფე დავით I და გამეფდა მისი შვილი გიორგი, რომელმაც პირობა შეჰკრა ბაგრატთან, რათა ერთად შეებრძოლონ ქართლის მეფეს. გიორგიმ უკელა წინანდელი ერისთავები გამოსცვალა, მათ მაგიერ თავის მომხრენი განაწესა უკელგან: ქიზიუს, ელისენს, წუგეთს, დიდოეთს, თიანეთს, ჭიაურს, შილდას, უვარელს, მარტყოფს, გრემს და სხვ. ალავერდში დასვა კახეთის უმთავრესი ეპისკოპოსი. გააშენა და გაამშვენებრა გრემი. მოსპობნარებიდამ „ჭერეთი“ და იწოდა კახეთის მეფედ. დიდოელებიც დაემორჩილნენ მას, ხოლო თუშნი და ხევისურნი თავს არ უხრდნენ.

იმერეთის მეფე ვი, მინამ წამოვიდოდა ქართლზე, დაეცა დადიან კამეუს. ბაგრატმა აიღო კამეუსი ციხეები. (1477 წ.) კამეუსი სრული მოწილება გამოუცხადა და სთხოვა პატიება. ბაგრატმა აპატიო, გამოართვა დიდი ჯარები და ქართლში წამოვიდა. ქართლის მეფე კოსტანტინე უბრძოლველად დაემორჩილა მას.

კახეთის მეფე ვერ მიეშველა ბაგრატს, რადგან იმ დროს სპარსეული იაყუბ-ხანის წინამძღოლობით შემოსულიყვნენ კახეთში და დაეჭირათ ხერკი, საგურამო, მარტ-ყოფი და თიანეთი. ტახტი რომ არ დაეკარგა, გიორგი მეფემ სპარსეთის შაჰს უზუნ-ჭასანს გაუგზავნა საჩუქრები, მონები და მხეკლები და სრული მოწილება გამოუცხადა.

უკან მიმავალი იმერეთის მეფე ბაგრატი რაჭაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტახტი დარჩა მის შვილს ალექსანდრე II-ს, რომელსაც არ დამორჩილდა კამეუ დადიანი. მას მიჭბამეს: გურიელმა კახაბერ, შარვაშიძემ, გელაგანმა. ამით ისარგებლა ქართლის მეფემ და შევიდა იმერეთში. იქაურმა ერისთავებმა სიხარულით მიიღეს მეფე კოსტანტინე, ალექსანდრე ვი მთებში მიიმალა. აქაური მთავრები დაემორჩილნენ ქართლის მეფეს. იმერეთის დამშვიდების შემდეგ მეფე კოსტანტინე ისევ ქართლს მოვიდა კამეუ დადიანითურთ. შემოიკრიბა ჯარი ღ. მიუსტა ათაბაგ მანუჩარს, რომელიც მას არ ემორჩილებოდა. მეფე რომ სამცხეს შევიდა, მანუჩარი იქიდგან გაიქცა. კოსტანტინემ დაიპყრო მთელი არსიანის მთებს აქეთი სამცხე, გაამაგრა მისი ციხეები და დაბრუნდა. კამეუ დადიანი იმერეთს გაისტუმრა. მერე წელიწადს მოკვდა ეს დადიანი და იმერეთში ისევ არეულობა მოხდა. ამ არეულობით ისარგებლა

ათხზავ მანუჩარმა ზ კვალად დაიბურთ სამცხე, კოსტან-
ტინე მიუხტა მას, მაგრამ მწვავედ დამარცხებული უკან-
ვე დაბრუნდა (1483 წ.) ალექსანდრემ აიღო ქუთაისი,
ეკურთხა მეფედ და დაიბურა იმერეთი. კოსტანტინემ
მოიშველია კავკას-მთიულნი, გადარა ლიხის მთა, დაიბუ-
რა იმერეთი, აიღო ქუთაისი და იქ დადგა და იწყო
ქვეყნის მარება. ლიხარტ დადიანი გამეყისძე მისი შემ-
წე იყო (1486 წ.).

მეფე რომ იმერეთს იყო, სამცხესა და ქართლს შემ-
ოქოსია იაყუბ ყანი. სამცხიდან ყანმა წარგზავნა თვი-
სი რაზმები და გააოხრებინა დბანისი და ქვეშის ხევი
(1486 წ.). ორი წლის შემდეგ ამავე ყანმა წარმოგ-
ზავნა ხალილბეგ დიდძალის ლაშქრით. ამან დაიწყო შე-
ნება ქაოზიანისა და ალჯაყაფის ციხეებისა და მერე მოად-
გა თბილისს. შეიქმნა დიდი ბრძოლა. მტერს სასტი-
კად შეებნენ ქაიხოსრო ციციშვილი, ჯავახ ჯავახიშვილი და
ბარათიანნი. ესენი დაეცნენ თათრებს ჭანდაკს და გაყ-
ლიტეს იგინი სრულიად. მიესმა-რა კოსტანტინე მეფეს
თათართა შემოსევა, იმერეთიდან მსწრაფლ წამოვიდა.
თბილისის მბრძოლ თათრებს შეეშინდათ და გაბრუნდ-
ნენ. დაბრუნებულ მტრებს გუმისის ბოლოს გზა შეუგ-
რეს იმავე ქაიხოსრო ციციშვილმა და ბარათაშვილებმა.
ქართველებმა მუსრი გააკლეს მტერს, თავები დასჭრეს
მათ მუომრებს ზ დობეების მარგილებზე ჩამოაცვეს. ხა-
ლილი გაიქცა ყანთან. იმერთა მეფე ალექსანდრემ, კოს-
ტანტინეს ქართლში დაბრუნებისაკე-უმაღ, სკანთა შემ-
წეობით, ისევ ქუთაისი აიღო და მეგობრული ზავი შექმ-
ნა დადიანთან.

მალე ყაენმა ისევე შემოუსია ქართლს ლაშქარი. კოსტანტინემ მოშეკლება სთხოვა ათაბაგს და გახელებს, მაგრამ იგინი არ მოეშეკლნენ. მეფემ იწყო მაგრება ქვეყნისა. თათარნი მოვიდნენ ოსმალეთის მხარეს და იჭიდგან კოჯურის ციხეს შემოებრძოლნენ. მეციხოვნენი ღამე გაიპარნენ. დილას მტრებმა შემუსრეს ციხე და თბილისს მოადგნენ. მეფე ნიხბისს იდგა. თათართა რაზმები გაიფანტნენ საბარათიანოში და იწყეს რბეკა და ოხრება ქვეყნისა. მათ შეებნენ ენაგეთს მდგომნი სუფსან ბარათაშილი, ქაიხოსრო ციციშილი, ქაიხოსრო თურმანიძე და აქა-იქ შემუსრეს მტრის რაზმები. გმირულად იბრძოდნენ აგრეთვე ქაიხოსრო ჭავჭავაძე, ქაკთარ და სოლდაშილი, რომელთაც ოცი ვაჭით დაამარცხეს თათართა რაზმი, რომელსაც შეადგენდა 300 მეომარი. ესმათ-რათბილისს მდგომ თათრებს ეს ამბავი, შეეშინდათ, აიყარნენ და გაიქცნენ. მეფე მიუსტა ქაოზიანსა და ალჯაყაღას და შემუსრა. საქართველოში დაშთენილი ელიც გასწყვიტა და დიდის ალაფით დაბრუნდა.

დაბრუნებულ მეფეს ძრეელ აწყხებდა ის გარემოება, რომ საქართველო განაწილებულ იყო და ჭსურდა მისი შეერთება და გაძლიერება. ამიტომაც მოიწვია თბილისში ქათალიგოს-ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი ვაჭნი და შეეკითხა მათ: „თუ რაღა ჭყონ განდგომილებისათვის ქვეყანათა, და ვითარ მოაგონ კვალად მეფობასავე თვისსა“. დიდებულებმა მეფეს ასრეთი რჩევა მისტეს: „კინადგან იმერნი, ვახნი და სამცხელნი მტკიცედ დგანან ერთგულებასა ზედა თვის-მიერვე ამოჩეულ მეფეთა და ათაბაგისა, ამისთვის არ გირჩევთ მათთან ბრძოლასა: რამეთუ

თუმცა მრე ვექმენტ ერთსა, არღარა მოგვცემს მეორე ნუ-
ბასა. ვაჭადღოთ უამი, უკეთუ ვაჭად აგოს ღმერთმან მე-
ფობასა შენსა“. მეფემაც მიიღო ესრეთი რჩევა ჭ ალირ-
ჩია მშვიდობა.

ამ დროს ათაბაგად იყო ვეარევაკი, რომელმაც და-
იხურა მთელი სამცხე. იგი იყო ვაჭი მსნე, ახოვანი და
ძლიერი. ამ ვეარევაკემ დიდი სახელი გაითქვა შორეულ
ქვეყნებშიაც, და გაითქვა ამ სახით. შაქს (ნუხი) წასულ-
იყო ვინმე მესხი აბრეშუმის საყიდლად. ამ ვაჭარ მესხ-
სა ჭ შაქელ ვაჭარს ჩხუბი მოუვიდათ. შაქელი მოერია მესხს
და სცემა. მამინ მესხმა „აჭადა სიმხნე და ძალი ათაბა-
გისა და დასთხოვა მუჭარა“. შაქელი უმეტესად გაბრაზ-
და, უწყალოდ ჰგებდა მესხსა, წაართვა რაღ რამ ებადა,
გამოაგდო და თანაც ეს სიტყვები მოამხსა: „არ მიმი-
ბას ყური სამსჯელობათა დუჭანსა ჩემსა და მიცეს წიხლი,
დარბაზსა ამას ჩემსა ათაბაგმან შენმან ამისთვის“. და-
ღონებული და გამწარებული მესხი ვაჭარი დაბრუნდა სამ-
შობლოში და ტირილით შესჩივლა ათაბაგს. ვეარევაკემ
ამოიჩხია 500 ჭაბუკი, შესხა ურა კვიცებზე, გაიარა
დბანისის ხევი, გადავიდა მტკვარზე ჭ მივიდა შაქს უცნობ-
ლად და „უყო ყოველნივე თქმულნი ვაჭარსა მას შაქელსა ჭ
მისცა მესხსა ჭონება თვისი, გარნა სხვა არა რა ახლო ქვეყ-
ნათა ჭ მოჭალაქეთა“. შემდეგ გამობრუნდა, შემოვლო ყა-
რიათ, გამოვლო მუხრანსი და მოაწია შიდა-ქართლს. ციცი
ციციშვილმა და ქართლელებმა შეიტყეს - რა ათაბაგის
მოსვლა, შემოკრბნენ ფიცხლავ, გამოევიდნენ და მოეწი-
ნენ. ათაბაგმა თვის მდევართ შემოუთვალა: «მრავალი ქვეყ-
ნები გავიარ-გამოვიარე და არც ერთს არა ვაკნე-რა. ქა-

თამი რა არის, ისიც ვი არ დაუზარალე. ხოლო უმეტესად განკადიდე სახელი ქართველთა, რადგან ვუმტრე მტერსა. ამისთვის ჯერ არს თქვენდაცა სინარული, რამეთუ ვარ მკვიდრი და მონათესავე თქვენი. აწ მიტევეთ, რათა წარვიდე მშვიდობითა. ქართლელებმა მიუგზავნეს მრაველ ეპისკოპოსი და შეუთვალეს: „ანუ მოკვდ და მოჩილ ექმენ მეფესა ჩვენსა, ანუ შეგიზურებთ, რამეთუ ხელთა შინა ჩვენთა ხარ“. ათაბაგი უარჯყოფდა შეპყრობასა ჭ ეპისკოპოსს სთხოვდა მშვიდობასა. მრაველმა მიუგო: „არა უწყი, რამეთუ ძალი ხნავს აღმართსა“. უვარყვარემ განაწყო რაზმი საბრძოლველად. მრაველი რაზმის ზირას უშიშარ ადგილას დააყენა. ქართლელები მიუხტნენ უვარყვარეს. შეიბნენ. და „იქმნა ბრძოლა სასტიკი. არა დაშთნენ მესხნი, რომელი არა დაიკოდა, ანუ არა დაჭკოდა, ჭ ანუ თვით ათაბაგმან არა მოჭკვეთა მკლავი. ჭკრა შუბი შაღიკაშვილმა მანაბელსა ჭ გარდააჭრუნა ცხენიდაძი. მხოქარე მანაბელმა მოუკრა ხმალი ჭ წარუკვეთა კისერი ცხენსა მისსა“. იძლივნენ ქართლელები, გამარჯვებულ ათაბაგმა დაბრუნებისას ათრეკინა მრაველი და თანაც ეუბნებოდა: „უკეთუ ხნავს ძალი აღმართსა, ნებად დაფარცხოს თავდაღმართი“.

ეს ათაბაგი მოკვდა 1500 წ. და გაათაბაგდა მისი ძე ქაინოსრო და მის შემდეგ მზეჭაბუგ დიდი. ამ დროს რსმალოთ წაართვეს გურიელს ჭანეთი და აჭარა. მზეჭაბუგი მივიდა ფაშებთან და ერთგულებას გამოუცხადა. ფაშებმა მისცეს აჭარა, ჭანეთი და დაამტკიცეს ათაბაგად. რსმალნი დაბრუნდნენ. მზე ჭაბუგმა ტყე-ღრეში მიმალოლი ხალხი დააშენა მათსავე დედულ-მამულში და ააშენა

ქვეყანა. მზეჭახუკს მისთვის უწოდებენ „დიდს“, რომ „დღეთა მისთა არა აღფრინდა ქათამიცა უსამარტლად სანათბაგოსა შინა“.

ასრეთი იყო საქართველას ვითარება, რომ მოკვდა ვახუთის მეფე გიორგი I და გამეფდა ალექსანდრე I, რომელმაც სპარსთა შიშისა გამო მიჭმართა რუსეთის ხელმწიფეს და შემწეობა ითხოვა. მოკვდა აგრეთვე ქართლის მეფე კოსტანტინე და გამეფდა მე მისი დავით VIII. ამ დროს შემოესია ქართლს იმერეთის მეფე და აიღო გორი. აქედგან ისევე ძალე დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, რადგან იქ არეულობა მოხდა. ალექსანდრე მეფემ დაამშვიდა ქვეყანა და მოკვდა (1510 წ.). მას დარჩნენ ძენი: ბაგრატ, დავით და ვახტანგ. მეორე წელიწადს გიორგი აუჯანყდა თავის ძამას ვახუთის მეფე ალექსანდრეს, მოჭკლა იგი და თვითონ გამეფდა. ეს გიორგი ფრიად ბორცოტი კაცი იყო და მისთვის ეწოდა ავგიორგი.

იმერეთის მეფის წასვლის შემდეგ დავით მეფე მიუხტა გორში მდგომ იმერთა მეტნიოვნეებს, დაამარცხა იგინა და დაიპყრა ციხე. აქედგან მივიდა ატენს და დაიბნაგა. ავგიორგი მიუხტა მას და, რადგან ატენის ციხე გამაგრებული დახვდა, უკანვე დაბრუნდა და დაუწყო ქართლს ოხრება. მეფე დავითი მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო და ამიტომ ავგიორგისთან შებმას არ აპირობდა: ძმათა სისხლი რად უნდა დაიღვაროსო. მისი ძმა ბაგრატო ვი აჭეზებდა მეფეს და ეუბნებოდა: „წაგვართვა ვახუთი და ახლა ქართლის წართმევაც სურს“. ამ ბაგრატმა ძმა-მეფეს სთხოვა: საუფლის-წულოდ მომეცე

მუხრანის, ანაკოპისა და ქსანის ხეობანი მთიულ-მოსკვი-
თურთ და „მე აღუდგები მტრად ავ-გიორგის“. და-
ვითმაც მისცა. ბაგრატმა ააშენა მუხრანს „ცისე მტკვრი-
სა“. ავ-გიორგი მიუხტა მას და ალყა-შემოსართყა ცი-
ხეს. სამ თვეს ბრძოდა, მაგრამ ცისე ვერ აიღო. ბრძო-
მორეულმა ავ-გიორგიმ ბაგრატს გაუგზავნა ერთი ლიტ-
რა ღვინო და დაცინვით შეუთვალა: „ხარ მე მეფისა და
აქს ყამი მრავალი, რომელსა ანა გისკამს, აწ იხმიე“.
ბაგრატს ჭაში ჭყვანდა ცოცხალი ორბაგულები. ერთი მათ-
გან გაუგზავნა ავ-გიორგის და დაცინვითვე მოახსენა:
„სამ თვე მეოფობ ქსანსა ზედა და ანა გიგემებია. იგე-
მე, რამეთუ ცოცხალ აქს“. ცოცხალი თევზი რომ მო-
სართვეს, ავ-გიორგის ძლიერ გაუკვირდა. აქამდის მას ეგო-
ნა, რომ საცაა ცისე კარებს გამიღებს სიყმილისაგამო.
და ახლა კი დაწმუნდა, რომ იქ ბეკრი სურსათი.
იყო. მოშორდა ცისეს, ჯარს დაარბევინა ქართლი ჭ-
თვითონაც გაჭყვა ნადირობითა და შეკებით, რადგან ანა-
ვის შიში არ ჭქონდა. ამ შემთხვევით ისარგებლა ბაგ-
რატმა. ძალისის ხეკში მზირად ჩაუსათურდა და ნადირო-
ბით გართულ ავ-გიორგიმ რომ მოაწია აქამდის, თავს-
დაესხა, მოსრა მისი მხლებელნი, შეიპყრო იგი და
მტკვრის ცისეში შეამწყვდია (1513 წ.). ამაკე წელი-
წადს ავ-გიორგი აქვე მოაშთვეს. მას დაჩჩა მცირე წლო-
ვანი ყმაწვილი — ლევანი.

დავით მეფე შევიდა კახეთში, დაიპყრო იგი ჭ დაბ-
რუნდა. ქართლს რომ მივიდა, მხოლოდ მასინ გაიგო
დავით მეფემ, რომ ავ-გიორგის დაჩჩენია შეილი. აქამ-
დის კი იგი დაწმუნებულ იყო, რომ ავ-გიორგის გარ-

დაცვალებით კახეთის სამეფო შტო სრულად მოისპოვო. ამიტომ კახეთს გაგზავნა თვისი ძმა ბაგრატ და დაავალა მოიძიოს მცირე წილკანი ლევანი. ეს ლევანი ამ დროს 7 წლისა იყო და იგი დაემალა თავის სხსლში გარსევან ჩოლყაშვილს, მის ნათესავს. ბაგრატ კახეთში რომ შევიდა, კახელებმა დიდი ფიციით დაიფიცეს: ლევანისა არა ვიციით რა. ბაგრატის განაცხადებულად გარსევან ჩოლყაშვილმა ასრული სვანჯი იხმარა: მიიწვია იგი სტუმრად და სმა-ჭამის დროს მოამსახურა ლევანი „უშუერის სამოსლითა“ და თანაც ასრუ ფიცულობდა: „რომელი არა გესილვოთ თქვენ თვინიერ მისსა, არცა მცირე და არცა დიდი, არავინ მუკეს და არცა უწყოდუ“. ბაგრატმა ირწმუნა მისი ფიცი და დაბრუნდა. ხოლო გარსევანმა ყრმა ლევანი წაიყვანა და ოჩანის ციხეში დაძალა. ქართლ-კახეთი დროებით შეერთდა.

ამასობაში სპარსეთში მეტად გაძლიერდა შაჰ-ისმაილი. ამან დაიპყრო ბაღხი, ბუხარა და ქობულთი. ოსმალითა სიმეფუარისაგამო სპარსნი ალია მოციქულის სარწმუნოებაზე მოაქცია, თვით იწოდა ძედ ალიასი. გაიგორა შაჰ-ისმაილის გაძლიერება, დაკით მეფემ ყაენის წინაშე დიდის ძღვენით წარგზავნა თავისი შვილი რამაზი, ითხროვა მშვიდობა და მოჩივლება გამოუცხადა. ამ დროს კახელებმა ოჩანის ციხიდან ჩამოიყვანეს ლევანი და გაამეფეს. დაკით მეფე შვილის მოლოდინში იყო და კახეთისთვის არ ზრუნავდა. მალე რევანი დაბრუნდა და მოიტანა კარგი ჯიბავი. შაჰ-ისმაილს საქართველოსთვის არ სცალგადა, მას ამ დროს რომი ჰქონდა ხონთქართან, რომელმაც იგი დაამარცხა.

მშვიდობის ამბავი რომ მოუვიდა დაკითხს, გაეშურა კუხეთისკენ და გარს შემოადგა მადნარის ციხეს, რომელშიც გამაგრებულ იყო ლევანი. ციხე იხე შეამჭირვა, რომ უკვე აპირებდნენ მის მოცემას. ამ დროს მეფეს მოუვიდა ამბავი: ქართლს შემოესივნენ ოსმალები. ეს ამბავი მეფემ ჯერს არ შეატყობინა. და რომ დაეჩქარებინა ციხის დაპყრობა, გაგზავნა მთავარ-ეპისკოპოსი და ამილახვარი და მეციხოვნეებს შეუთვალა: „ციხე მოგვეცით, თორემ სიყმილით ამოგხრცავთ“. მეციხოვნენ უკვე დათანხმდნენ, რომ მთავარ-ეპისკოპოსმა ოსმალებს მოსკლის ამბავი გაუძევა და დედოფალს ლევანის დედს და უხუცესს სავდრუმელი: „ნუ გეშის: ღამეს ამას წარვაღო. განმაგრდი“. დედოფალი გამსწკდა და უხუცეს: „ჯერ მისა მაგრებასა და მიუცემლობასა“. ყოველივე ეს გამომჟღავნდა. მეფე აიყარა და მსწრსულ დაბრუნდა, თავს დაესხა ოსმალებს, შემუსრა იგინი, ხატა, აიღო მათი ალაფი და თბილისს მივიდა. აქედან ისევ კახეთს წავიდა. მაგრამ ქიზიუში დაუძარცხდა და უკანვე გამოაშურა.

ლევანს მწე-მოვარეულად გამოუჩინდა მამია გურიელი, რომლისათვის ლევანს მოციქული გაგზავნა და თავის საცოლად ეთხოვნა მისი ქალი თინათინ. გურიელი ათანბაგის შემწეობით შემოვიდა ქართლში. მეფე მაუხტა მას. მოხისში მეფეს დაუძარცხდა. გურიელმა მოაწია მუხრანს და შეუერთდა ლევან მეფეს. გურიელმა დაკით მეფეს შემოუთვალა: „თქვენ წინაშე კედრებად მოკედი და არა საბრძოლველად. ვუთხრა ვაგი სიყვარულისა, ვინაიდგან ჩვენ გარემოს არიან მტრნი ძლიერნი, ვითარცა უეხი,

რომელი იზულობს ქვეყანათა“ . დაკითხვ დაეთანხმა .
«იხილნეს ურთიერთნი, ზავ-ჭყეპს, უძღვნეს და წარვიდ-
ნენ თვის-თვისადა» .

გურიელის სიტუეკა მალე გამართლდა . დიდძალის
ლასქრით შანჭ-ისმალი წამოვიდა სზარსეთიდგან საქრთვე-
ლას გასამაჭმადიანებლად . დაკით მეფემ იწყო ქვეყნის
მაგრება . შემოვირობა ჯარი და მიეგება მტერს სომხით-
ში . მტრის მოწინავე ლასქარი სრულიად შემუსრს, ხოტა
და დევნა უყო . ამ დროს შანჭ-ისმალი, რომელიც აქამ-
დე საფარში იდგა, უგანიდგან შემოუარს უკვე დაღალულ
ქრთველებს და მუსრი გააკლყო . მერე მოადგა თბი-
ლისს . ქალაქის ციხის თავს შეუჩინა კაცები, მიისყიდა
იგი დიდის საჩუქრებით და ასრე აიღო თბილისი . და-
ლქვას ხატ-ჯვარი და იაკარ-ჭყო აქაურობა . შემდეგ ა-
ლახბრის ხიდის უურზედ ააკო მქითი . ამ დრომდის თბი-
ლისის ქალაქში მანჭმადიანთა სალოცავი არ ყოფილა და
ახლა ესეც გაჩნდა . თბილისიდგან უაენმა ჯარი შეუსია
ქართლს და სამცხეს . მოარბია ქვეყანა, თბილისის ცი-
ხეში მცველები ჩაყენა, წაკიდა სზარსეთს და მოკვდა
(1523 წ.) . მეფე მიუხტა თბილისს და აიღო . დაიზურს
აგრეთვე აღჯაყალა და ქართლიდგან გარეკა მანჭმადიანთა
ელნი . შემდეგ აღიკვეცა მონოზნად და მეფობა დაუტო-
ვა თავის ძმას გიორგიის .

მეფენი

ქართლისა	}	გიორგი IX (1525—1534)
		ლუარსაბ I (1534—1558)
იმერეთისა		ბაგრატ III (1510—1548)
კახეთისა		ლევან I (1520—1574)

ზირკველ ხანს ერთმანერთს მეგობრობდნენ მეფენი გიორგი, ბაგრატ და ლევან. ათაბაგი უკარუვარე აგრეთვე მოწინააღმდეგე ქართლის მეფე გიორგის. ამ დროს, ქართლის ცხოვრების თქმით, სულთანმა სულეიმან, რომელიც გადამტკრებოდა ყენს და სურდა დაემხრო ძლიერება სპარსთა, ქართველ მეფეებს შემოუთვალა: „ადგილი სჯულისა თქვენისა—იერუსალიმი დაიპყრეს უსჯულოთა. აწ მიმინიჭებეს თქვენდა. მოკუდით და განასხენით იგინი და დაიპყრენით თქვენდა“. აქ მატიანე ამასაც უმატებს, რომ სულთანი ასრე იმიტომ მოიქცაო, რათა ქართველნი „არა მიერთნენ ყენსა“ ეკელა ეს მეფენი და ათაბაგი წავიდნენ იერუსალიმს. ამ ქალაქს რომ მიუახლოვდნენ, მისი მცხოვრებლების მოციქულები მეფეებს დაეკითხნენ: «გვაუწყეთ: უკეთუ ხართ მტერნი, მცირედ გვიჩანთ და უკეთუ სტუმარ, მრავალ ხართ». ამათ მიუგეს: «მებრძოლნი ვართ ძალითა მაგაკ ადგილისათა». ასრეთი ზასუხი რომ მიუვიდათ ქალაქელებს, გამოვიდნენ და შემოებნენ. ქართველებმა დაამარცხეს იგინი და აიღეს იერუსალიმი. მოილოცეს აქაურნი სიწმინდაკენი და დიდის აღაფით უკანვე დაბრუნდნენ. ამ თხრობას საფუძველი ედება მითაც, რომ ამ სულეიმან ხონთქარმა თა-

ვის ცოლის თხოვნით, რომელიც შესაძლებელია ქართველი ქალი ყოფილიყო, ბრძანება გასცა უფლის საფლავის კარის ბჯეში მცველები დაედგინათ და იერუსალიმის მოსალაგად მოსულთაგან ეკრიფათ ხარკი: ყოველი რომაელისაგან 14 გრამი (პიასტრი), ბერძნისა- 7 გრ., არაბ-ეგვიპტელებისაგან 3 გრ. და სხ. მარტო ქართველ მლოცავსა და ახაშელს სრულიად არა გადახდებოდა-არა, სანუტი სწერს: „ქართველი ერი ფრიად მეომარია და ბრძოლა-ომში უშიშარი, იგინი მეტად საშიშარნი არიან და ფრიად ავნებენ არაბთ, სპარსებს, მიდიელებს და ასურელებს. მარტო ქართველებს აქეთ უფლება იერუსალიმში შევიდნენ ახდელ დროშა-აღმებით და ამისთვის არაკითარი ხარკი არ გადახადონ, არაბნი კერ ბედკენ მათ წყენას“.

ამ დროს თვით ხონთქარი ებრძოდა ყაენს, რომელსაც წაართვა ერევანი. სულთნის სიახლოვესაგან ქართველებს შეეშინდათ ფრიად. მგრამ სულთანი სა-ქართველოში არ შემოვიდა, არამედ ერევნიდან წავიდა ბაღდადს. მისი სპასპეტი შევიდა სამცხეს და აქედგან გადავიდა იმერეთს. ათაბაგი მზეჭაბუკი დასძალა მომხრე ყოფილ ბაგრატ მეფე ეურჩებოდა მათ, მტერი რომ მიუხლოვდა ქუთაისს, ბაგრატი მიიძალა მათთა სიმაგრეებში. დასძალთ გადასწვეს ქუთაისი და გელათი, მოახბოეს არე-მარე და უკანვე წავიდნენ. ბაგრატი მოეპატრონა ქვეყნას და დაიწყო შენება დანგრეულ-დაჭრეულ ქალაქისა.

შემდეგ ბაგრატმა შემოიკრიბა ჯარი და მიუხტა ათაბაგს, დაამარცხა იგი, დაატყვევა და დაიჭირა სამც-

ხე. ხოლო თვის შემწე გურიელს მისცა აჭარა და ჭანეთი. ამ დროს შაჰ-თამაზი აღმხედრდა და მოვიდა საჭარტუელს დასარბევად. ყენმა დაიბანაკა ყარაბაღს. მასთან მივიდნენ მეფენი ბაგრატ და ლევან. ყენმა აღუთქვა ბაგრატს შემწეობა და დიდად დაჯილდოვებული გამოსტუმრდა. ბაგრატი სამცხეს მივიდა. ათაბაგის უყარეს ძე ჭახოსრომ მოიყვანა ოსმალთა ჯარი და თან მოიტანა დიდ-დიდი ზარბაზნები. გურიელის შემწეობით მეფემ ოსმალნი შემუსკა, წაართვა ზარბაზნები და იმერეთს წააღებინა. ოსმალთა სონთქარი მეტად უანძვინდა და დიარბეჭირის ფაშები წარმოგზავა. ბაგრატმა მიიშველია ქართლის მეფე ლუარსაბ და ბასიანში შეება მტერს. ქართუელი იძლივნენ, რადგან მესხელებმა უღალატეს.

კახეთის მეფე ლევანმა ბოდბეში იკურთხა გვირგვინი, გურიელის ქალი თინათინ მოიყვანა გრემს ჭკვარი დაიწერა. მისგან ეყოლა ალექსანდრე და იასკ. მაგრამ მალე თინათინი გაეყარა ქმარს, რადგან იგი მეძავი და გარყვნილი კაცი იყო, მოლოზნად შესდგა, ააშენა შუა-მთის მონატერი და მას შესწირა დიდი მამულები: უჯარმას რვა მეკომური, ბელაქანს—ექვსი მეკომური ურთა და ორი კომლი ქართული, გრემს ორი მეკომური და აგრეთვე მთელი სოფელი გულგულა მის მიდამოთი. ამის შემდეგ ლევანმა შეირთო დაღისტნის შამხალის ქალი, რომლისაგან მიეცნენ: გიორგი, ელიმურზა, ვასტანგი და ხოსრო. ხოლო ლევანმა დასტოვა გარყვნილობა და შეუდგა სამეფოს შენებას. კახეთს შემოურთა ფშავ-ხევსურეთ თუშეთი, დაიმორჩილა ჭ დაიპყრო ლეკნი, რომელნიც დაასახლა ფიფინეთში (ჭარში).

გამეფებისაკე უმაღლესი ლუარსაბის შექტრის ზაკვი იმეკრეთისა და კახეთის მეფეებთან. ამათ მეგობრობამ გაამდიდრეს სამივე სამეფო. სამცხისათვის ათბაგოც მეგობრობდა გიორგის.

ლუარსაბის მეგობრობა არ გასწყვიტა კახეთისა და იმეკრეთის მეფეებთან. ყანს არ ემორჩილებოდა და თავს არ უხრიდა, არამედ აშენებდა ციხე-სიმაგრეებს და ეამზადებოდა საბრძოლველად. შატ-თამაზი შემოვიდა საქართველოში, აიღო ციხე ბერთვისისა. საცა გასწყვიტა ყველა მეციხოვნე. აქედან გამოიარა თბილისზე, აიღო იგი, მერე შეესია ქართლს, დაიპყრო გორი და ციხენი წადისი, ვერა და ატენი. აქვე დაატყვევა ლუარსაბ მეფის დედა და და. თამაზის გულისთადი სურვილი იყო დაესუტებინა ქართლ-კახეთის სამეფოები და გაემდიერებინა იმეკრეთი და მის შემწეობით დაემხრო ოსმალთა ძლიერება. მაგრამ სპარსეთში მომხდარ არეულობამ აღარ დააწყალა: შატ უარბადში დაბრუნდა, და თან-წასსხა 30,000 ტყვე-ქართველი და აგრეთვე დედა და და ლუარსაბისა. საქართველოს ციხე-სიმაგრეებში ჩაყენა თავისი ჯარები და იგინი ჩააბარა შავრდი ზიად-ოღლის, განჯის ბეგლარ-ბეგს.

ამავე ხანს ოსმალებმა წაართვეს ბაგრატს აჭარა-ლაზისტანი და ჭოროხის პირზე ააშენეს ბათუმი და იმას იქით ზღვის პირზე გონია. იმეკრეთის მეფემ თავის მომხრეებითურთ ერთი კიდეც სცადა თავისი ღონე: დაეცა ოსმალებს, მაგრამ ამოდ: ოსმალთა გაემარჯვათ. ბაგრატმა საათბაგოც ყვარყვარეს შეიღეს ქანისოროს დაუბრუნა, თვითონ ყვარყვარე კი ტყვეობაში მოკვდა.

ამაკე დროს არც ქართლ-კახეთის მეფეები იყვნენ განცხრომაში. ქართლის მეფე ლუარსაბმა განდეგნა სა-ქართველოდგან სპარსეთის ჯარები. ლევანმა კი 1547 წ. სახელგანთად გაიმარჯვა ასან-ბეგზე, რომელიც შირვანის მმართველად იყო დაყენებული თამაზისაგან და ხშირად არბეგდა ხელში კახეთს. თვით ასან-ბეგი მოკლულ და შირვანი აკლბულ და აოხრებულ იქმნა. ამის შემდეგ ერთად მეფეთ შირვანს დასდეს, რათა ერთად პასუხი ეგონათ სპარსეთის. იმათ განთავისუფლეს თბილისი და სპარსულთ ჯარი განდეგნეს და ადოხრეს ადირბეიჯანი. სამწუხაროდ ასრე კარგად დაწყობილი საქმე დიდ-ხანს არ გაგრძელდა: ლევან მეფის გული მოისყიდა შაჰის ძღვენ-მა და მოწყალეობამ. ლევანი წავიდა ყარაბაღს წინაშე შა-ჰისა (1548 წ.). იქაც ლევანმა კარგი სამსახური გაუწია შაჰს: მან მოჰკლა დერვიშ-მეჰმადი, შვილი შირვანის მფლობელის ასან-ბეგისა, რომელიც აუჯანყდა შაჰსა. ლე-ვანი დიდის საჩუქრებით დაბრუნდა კახეთში. ამაკე წელს მოკვდა იმერეთის მეფე ბაგრატ III და გამეფდა იმი-სი შვილი გიორგი.

ყენი ქართველ ტყვეებითურთ სპარსეთს რომ წავი-და, ლუარსაბმა შემოიკრიბა ლაშქარი და შეება აქაურ სპარსელებს. ზედი-ზედ დაამარცხა ყიზილბაშნი და წა-ართვა მათ ყველა ცისე-სიმაგრეები, გარდა თბილისისა და გორისა. ეუწყა-რა ეს ამბები განჯის ბეგლარ-ბეგ შა-კერდი ზიადოღლის, შემოიკრიბა დიდი ჯარი და გამო-ემართა ქართლისაკენ. ლუარსაბ მეფე მივიდა სომხითს და დაიბანაკა გარისს. შაკერდი ზიადოღლიც მოვიდა და შორი-ახლო მეფის ბანაკისა დადგა. მტრებმა დაუწყეს

ერთმანერთს უფლებას. ბრძოლის წინა დამეს მეფემ
ნახა სიზმარი. გათენებისას მან მოიხმო ქათალიგოზი
ნიკოლოზ, თავისი შვილები სვიმონ, დავით და ავრეთ-
ვე უკლავ დიდებულნი, და უთხრა მათ: „წუსელ ვნახე
სიზმარი, უსატილოდ ჩვენ გაგემარჯვება წინამდგომარე
ობში და მტერნი დაძარცვდებიან. ამ ომშივე მე მომკუ-
ლენ და ჩემს მომკვლელსაც ქართველები მოჭკვლენო“.
მერე უფროსს თავის შვილს სვიმონს მოჭსტიდა ხელი
და სთქვა: „ხელმწიფობას ამას ვაძლევ და კიდევ ღირ-
სიაო“. უკლავ სვიმონს დაუკრა თავი და უკლავნი ეამ-
ბოჩნენ მას ხელზე, ხოლო ქათალიგოზმა აკურთხა იგი.
ამის შემდეგ ლუარსაბი შეეკედრა ქართველებს: სხარსე-
ლებს რომ შემუსრავთ, მერე ჩემი გვამი წასსვენეთ მცხე-
თას და იქ დამარხეთო. ამ სიტყვასზედ უკლავნი ატირდ-
ნენ და მეფეს ურჩიეს: „რადგან მაგისტანა სიზმარი გი-
ნახავს, მტერს ნუღარ შეგებმით და გავშორდეთო“. მე-
ფემ ვასუხად სთქვა: აქნობამდის არც ხონთქრისა და
არც ყაენისათვის ზურგი არ შემიჭტვიას და ახლა ერთ
კიდაც ყაჯარს (ზიად ოღლი ყაჯარის გვარისა იყო)
როგორ გავუჭტვო“.

ამის შემდეგ ლუარსაბმა ჯარს წაუძღვარა სვიმო-
ნი და თვითონ ვი ქათალიგოზითა და თავის მცირე ამა-
ლით უკან დადგა. სვიმონმა თავის ჯარის ერთი ნაწი-
ლი სათვარში დამალა, ხოლო დანარჩენით შეება მტერს.
ომი რომ გაცხარდა, ქართველებმა განგებ უკან დაიწიეს,
ვითომ შეშინებულებმა, სხარსელებს ეგონათ ეს არის გა-
ვიმარჯვებო და იმედინად შემოუტყეს ქართველებს.
ამ დროს სვიმონის დამალული რაზმი თავს დაეს-

სა სპარსელებს, რომელნიც აირივნენ, პირი იბრუნეს და გაიქცნენ. სვიმონი დაეწია მათ და მუსრი გააკლა. თვით შაჰვერდიმ ვი გაასწრო და სიკვდილს გადაურჩა. სვიმონი რომ მტერს სდევნიდა, ერთი დასტა მტრის ჯარისა მანჭმად სულთნის მოთავეობით შეიძალა ტეეში და შეუნიშნავად გაპარვას შეეცადა. ამ დასტამ თვალთ შეასწრო ლუარსაბის ამალას. თვით სულთანს მანჭმადმა იცნო მეფე და შეუტია მას. გაიძარტა სასტიკი ბრძოლა. ლუარსაბს დაემტკრა უკელა სამარი იარაღი. ამასობაში მტერი იძლია და გაიქცა. მეფე გამოეკიდა, დაეწია, გაჭენებული ცხენით დაემტკრა მანჭმად სულთანს და ცხენიანად მიწს დასტა იგი. მტრე სხეებსაც დაედევნა და ცხენის ძგერებით იბრძოდა. ბოლოს... მეფის ცხენს ფეხი მიწის ნასკდომში ჩაუვარდა და მხედრითურთ გაიშხლართა იქვე. ერთი სპარსი—ზაქირი მიჭკარდა მეფეს და მახვილი დასტა. მეფის ამალის კაცებმა ზაქირი მოჭკლეს და ბევრი სხვა სპარსელიც გაუღიტეს. მამის უბედურების ამბავი რომ მიესმა სვიმონს, სპარსთა დევნას თავი ანება და მამასთან მოიჭრა. შესწუხდნენ ქართველნი. ლუარსაბმა მალე სული განუტევა. მისი გვამი წამლასკენეს მცხეთას და დასაფლავეს სვეტი-ცხოვლის ტაძარში (1557 წ.)

ამავე ხანს მეფე ლევანმა მოიწვია რუსის ჯარი და ჩააყენა კახეთის ციხეებში. ამისთვის დიდად გაუწერა შაჰ-თამაზი. შეშინებულმა ლევან მეფემ რუსნი რუსეთსკე გაისტუმრა.

რუსეთი. ბიზანტიის რომ დაიმხო (1454 წ.) და აგრეთვე ტრაპეზუნტი (1462 წ.), საქართველომ უნებ-

ლიედ თვალი მიახურა ჩრდილოეთს, საქრისტიანო რუსეთს. ამ რუსეთის უფრო ახლო მომიჯნავე იყო კახეთის სამეფო და ამიტომაც პირველად კახთ მეფეებმა მიჭმარტეს რუსთა ხელმწიფეს შემწეობის სათხოვნელად. აქედან მოკლოდნენ იგინი იმ გვარსავე შემწეობას, რაგვარსაც ქართველნი ჩვეულნი იყვნენ ბიზანტიისაგან. ამ მიზნით მოციქულები გაიგზავნა რუსეთს პირველად კახეთის მეფე ალექსანდრესაგან (1492 წ.) და შემდეგ ლევანისაგან (1558 წ.). ხოლო რუსეთს ამ დროს არ შეჰწევდა იმდენი ძალ-ღონე, რომ ქართველებისათვის შემწეობა აღმოეჩინა. მართალია, იოანე გროზნის ამ დროს უკვე შეემუსრა მონღოლთა სამეფოანი: ყაზანისა (1552 წ.) და აშტარხანისა (1556 წ.), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, თათარნი ისევ მძლავრობდნენ რუსეთში, ყირიმის თათარნი მოსკენებს არ აძლევდნენ რუსთა სახელმწიფოს. ამავ იოანე გროზნისავე დროს ეს ყირიმის თათარნი შეესივნენ რუსეთს, დაიპყრეს მოსკოვიც დასწევს (1571 წ.), გასწვიტეს იმდენი ხალხი, რომ დახოცილთა გავმუბით აივსო მოსკოვ-მდინარეც ამას გარდა თათართაგან ტყვეთ წაყვანილ იქმნა 100000-ზედაც უმეტესი კაცი. ასრე შეწუხებული იყო თვით რუსეთი მაშინ, როდესაც ლევან მეფე აქედგან მოკლოდა შეკლასა და ითხოვდა ჯარს. ლევან მეფემ რუსთა მეშველი რაზმი რომ ძალე უგანვე გაისტუმრა, ამის უმთავრესი მიზეზი უნდა ყოფილიყო მათი რიცხვის სიმცირე. ეს რაზმი ისე ცოტა ეჩვენა მეფეს, რომ მათ შემწეობით წინ კერ დაუდგებოდა სპარსეთის ძლიერ ლაშქარს. რუსეთს კი ჯერ არ შეეძლო მოეშველებინა დიდი ჯარი. საქართველს

სამეფოებისა და სამთავროებისთვის ფრიად ხელ-საყრელი იყო ერთმანერთის დახსლულება და მეგობრობა; ამ გვარ მეგობრობას აწავინ დაეძებდა სამწუხაროდ.

ამავე უამს ეკუთვნის გრიგოლ სამთავრელის დადგენილობა (გუჯარი 1549 წ.): თავად-აზნაურთა წინკისა და ჰანაშვიდის გარდახდეინებისათვის ეკვლესიას უნდა შესწირონ ცხენი და იარაღი; კაცის-მკვლელმა უნდა გადახდოს ეკვლესიისთვის 5 ხარი, ცოლის განტეკებისათვის 5 ძროხა; ქადაგი და მისანი ცხვირით გასეობდეს, თუ ვი შეინანებს — ორი ძროხა გადახდეს; თუ ვინ-მე დადაღოს მკითხაუბი და კუდიანები, ეკვლესიისთვის გადახდოს 4 ძროხა, დადაღულმა ვი ერთი ძროხა; გაუთხოვარ დედაკაცის მტაცებელს გადახდეს ორი ძროხა, გათხოვილისას — ოთხი. ღვდელს, რომელიც ამათ დასწერს ჯვარს, აქედება ხარისხი, ხოლო თუ შეინანებს, გადახდება 3 ძროხა; რომელიც ნათესაობრივ კავშირს შებილწავენ, ჩაიქოლონ. ღვდელს ჭურდობისა და იარაღის ხმაურებისათვის აქედება ღირსება, თუ ვი შეინანებს, გადახდება 3 ძროხა; ღვდელს, რომელიც საეკვლესიო წესებს აღუსრულებს ეკვლესიისაგან განყენებულს და შეჩვენებულს, აღედება ღირსება; ღვდელს, რომელიც სომხის საწმუნოების კაცს ან ვაუნათლავს სასლს და ან აღუსრულებს საეკვლესიო წესებს, გადახდება 3 ძროხა; რომელსაც ქართველი ირთავს სომხის ქალს ანუ ქართველი ქალი სომეხს, ღვდელი მოვალეა სომეხი (კაციცა და ქალიც) ქართულად მონათლოს, ხოლო თუ ამას აწ იზამენ, ღვდელმა შეუდლების ნება არ უნდა მისცეს, წადგან იგინი

უნდა დაისჯნენ სეკკლესიო სასჯელით. ვინც შეაგინებს თვისის დაწინდულ საცოლეს სიწმინდაკეს, დაისჯება 3 ძროხის გადახდეინებით; ვინც მარხვას გასტეხავს, გადახდება 2 ძროხა. ღვდელს, რომელიც ეკკლიის გარედ შეასრულებს ნათლობის წესს უემბაზოთ, ადებდება ხარისხი, თუ ვი შეინანებს, გადახდება 3 ძროხა.

მეფენი

ქართლისა	{	სვიმონ I	(1558 — 1600)
		დაუთ-ხან	(1569 — 1578)
		გიორგი X	(1600 — 1605)
იმერეთისა	{	გიორგი II	(1548 — 1581)
		ლევან	(1581 — 1590)
		როსტომ	(1590 — 1605)
კახეთისა	ალექსანდრე II	(1574 — 1605)	

სვიმონი მეფედ ეკურთხა მცხეთაში. ამ დროს იგი იყო ოცი წლის ვაჟკაცი. მან შემოიკრიბა ჯარი და შეუდგა ქართლიდამ სზარსთა გამეკება — გარეკას. ქართველნი მამაცურად იბრძოდნენ უკელვან. მალე წაართვეს მტრებს გორის ციხე და მრავალი სხვა სიმაგრეები; თბილისი ვიკერ აიღეს, რადგან ძალიან გამაგრებული იყო სზარსთაგან. გამარჯვებულმა სვიმონ მეფემ შეირთო კახთა მეფის ასული ნესტან-დარეჯან (1559 წ.) და დადგა სატახტო ქალაქ გორს. ამ სიხარულის დროს მეფეს ისევ სამშობლოს განთავისუფლება ახსოვდა. იგი სწუნდა,

რომ თბილისი მტრებს ეჭირათ. მეფის წუხილში მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე ეპეა ქართლელი და უფრო მეტად კი აჩილ მუხრანბატონი. იგი თავის გუნდით ეკირთებოდა თბილისს და მის აკრ-მარეს და სიტყვებს უმწარებდა სპარსელთ. ხან აქ, ხან იქ თავს ესხმოდა მოულოდნელად და ყლუტავდა. საუბედუროდ ამ გულად მამულის შეიღს საფურცლეს დაუმარცხდა. იგი შეიპყრეს ცოლ-შვილით ჭ წარგზავნეს სპარსეთს (1560 წ.)

მეორე წელიწადს სვიმონმა შემოიკრიბა ჯარი და დადგა ციხედიდს (ბეგეთან). მას მოეშველა ცოლის ძმა გიორგი. სვიმონს აზრად ჰქონდა დასცემოდა თბილისს, რომლის მცველებსაც მალე შემოუერთდა განჯის ბეგლარბეგი შაჰკერდი ზიადოღლი. ეს სპარსელები უგრძნეულად დაეცნენ ქართველებს ციხედიდს. შეიქმნა სასტიკი ბრძოლა. ქართველები დამარცხდნენ და გაიქცნენ. მოკლულ იქმნა სვიმონის ცოლის ძმა გიორგი. გამარჯვებული შაჰკერდი ისევ თბილისს დაბრუნდა. სვიმონი გოქს მივიდა.

სვიმონის დამარცხებით ისარგებლა მისმა ძმამ დავითმა. მან მიიმხრო სომხითის დიდგაცობა, წავიდა სპარსეთს და შაჰ-თამაზს მოახსენა: «მამადს ვირწმუნებ, თუ ქართლის სამეფოს მე მომცემო.» ყაენს დიდად იამა. გაუძარტა მეჯლისი. თავის გვერდს დაისვა. მისი მხლებლებნიც მიიწვია. დავითი გამაჰმადიანდა და მასთან მისული თავად-აზნაურნიც. ყაენი სინარულით ფესვედ აღარ იდგა. დავითს თავის შვილად ჰხადიდა. უწოდა მას დაუთხან, უბოძა 2000 თუმანი, კაზა, სარტყელი, სიასამურისტყავი, თაჯი, ხმალი, ხანჯალი, მარგალიტის სა-

ბუნარი, ოქროთი დაკაზმული ცხენი, ოქროს სურს და თასი. დააჯილდოვა აგრეთვე ქართველნი თავად-აზნაურნი. დაუთხანს მიეტა ქართლის მეფობა და დიდი ჯარი ამ სამეფოს დასაპყრობად. ამასთანავე უენმა განჯისა და ყარაბაღის ხანებსაც უბრძანა მიშველებოდნენ დაუთხანს.

ამნარი ძალით დაუთ-ხანი წამოვიდა თავის ძმის სვიმონის შესამუსრავად, მაგრამ სვიმონმა ორჯერ ზედი-ზედ დაამარცხა იგი. მალე დაუთ-ხანს მიემხრო დაღის-ტნის შამხალი. გაძლიერებულ დაუთ-ხანს სვიმონი ისევ შეება სოფელ ფარცხისთან. მტრებზე გამარჯვება სვიმონს არ დაატყდა ქვეყნის მოღალატე კახაბერ ყორღანაშვილმა, რომლის ჯაშუშობით, გაცხარებული ომის დროს, სპარსელთ დაიჭირეს სვიმონი და წარგზავნეს სპარსეთს. თამაშმა ჯერ ალექსიანად მიიღო, მაგრამ რადესაც სვიმონმა გამაჭმადიანებაზე უარი უთხრა, იგი ალა-მუტის ციხეში დაამწყვდია.

დაუთხანი დაჯდა მეფედ (1569 წ.). ქვეყნის წესიერად მმართველსა და პატრონობას იგი სრულიად ყურს არ უგდებდა. ზოგი ერთი თავადები მის დროს მეტად გაძლიერდნენ ჭ გათამამდნენ. იგინი ისაკუთრებდნენ სამეფო მიწა-წყალს და ქონებას. სიღამონ სიღამონიკმ ამოყულიტა თავადნი ბაზლიძენი და შეიქმნა არაგვის ხეობის პატრონად. თვით დაუთხანი დაემოყვრა ელიზბარ ქვე-ნათულაველს და ქსნის ხეობის ერისთავობა მისცა.

დაუთხანის დიდი მოწინააღმდეგე იყო სპასპეტი სანინო ბარათაშვილი, კაცი ფრიად კეთილი. ამ ბარათაშვილმა კახაბერ ყორღანაშვილს სამაგიერო გადაუხადა ჯაშუშობისა და ქვეყნის მოღალატეობისათვის. გოჯრიდ-

კან მოძაკალი ყორღანაშვილი შეიპყრო და გელიყარის კლდეზედ გადააგდო და თანაც მიამახა: „უკეთუ კეთილ-სის გაცემა ჭკეუენისა და მეუისა, იხილე აწ შენცა“. ეს ამბავი ხალხმა რომ გაიგო, გამოსთქვა: „ყორღანასძე ჭარაფრინდა, სული ჭკრეს და გადაფრინდა.“

ამ დროს კახეთიც მშვიდობიანად არ იყო. აქ მოკვდა მეფე ჯეკანი და ჭკეუენის დაუპატრონდნენ მისნი ძენი: ელი-მურზა, ხოსრო და ვახტანგი. მაგრამ ალექსანდრე, ჯეკანისავე ძე, ნაშობი მისის ჰირველი ცოლის თინათინისაგან, წამოედგა ძმებს, დაუთხანის შემწეობით დაეცა მათ თორღას, დაამარცხა, დასოცა და თვითონ გამეფდა (1574 წ.). ეს ალექსანდრე დიდად მტრობდა სვიმონის ცოლს ნესტან-დარეჯანს, ღვიძლ დას თავის ძმებისას. ალექსანდრეს ჩაგონებით მისი სიმამრი ბარძიმ ამილახვარი და ქსნის ერისთავი ელიზბარ თავს დაესხნენ ნესტან-დარეჯანს, კავთის-ხეკს, და აიკლეს მისი სარჩო-საბადებელი. ეს ამბავი ხალხმა რომ გაიგო, გამოსთქვა: „კაფ სვიმონ მეუის საჭონელსაო“.

ეს ალექსანდრე მეფე დიდი მოსარჩლე იყო შაჰ-თამაზისა და მისი ყურ-მოჭრილი ყმა. ამიტომაც ყანი სწყალობდა ამ მეფეს. ეს იყო მიზეზი, რომ სპარსელები გავიდნენ კახეთიდან. ჭკეუენამ ძლიერ თავისუფლად ამოისუნთქა. ალექსანდრე ბეჯითად შეუდგა კახეთის შენებას და აღორძინებას. მალე დროში ისეთი უშიშარი და მშვიდობიანი შეიქმნა ეს ჭკეუენა, რომ ტანჯულები და დევნულები ქართლ-საათაბაგო-იმერეთიდან აქ მოდიოდნენ და აქვე სახლდებოდნენ სამუდამოდ.

კახეთის სამეფო რომ სტკბებოდა მშვიდობიანობითა და წესიერებით, ქართლის სამეფო-გი უგუნურ და-

უთხანის ხელში იწიწვნებოდა და იტანჯებოდა. ხალხს მეტად სძულდა თავისი მეფე. წარჩინებულნიც აბუხარს მოსულნიყვნენ მისგან. მარჯვე ღრეს ელოდნენ, რომ იგი ტახტიდამ ჩამოეგდოთ. ეს ღრეც მოვიდა: თამაზი მოკვდა და სპარსეთში აჯანყება მოჭხდა.

სპარსეთის არეულობით ისარგებლა აგრეთვე სულთან მურად III-მ, რომელმაც ლაღა-ფაშის წინამძღოლობით 15,000 კაცი გამოგზავნა საქართველოში. ლაღა-ფაშამ დაიჭირა თავრიზი, ერევანი და განჯა. სამეფოს აუკლებლობა პირობად დაუდო და კახეთის მეფეც წაიყვანა შირვანს. დაიპყრო შირვანი და მეფე მოვიდა და აიღო თბილისიც. დაუთხანი მიიძალა მთებში.

უმეფოდ დაჩენილნი ერისთავნი მუხრან ბატონის თავმჯდომარეობით შეიყარნენ და ზავი შეჭკრეს ლაღა-ფაშასთან, რომელიც, გაამაყებულნი თავის ძლევა-მოკლებით, ახლა წავიდა იმერეთის დასაპყრობად. აქ დაუმატცხდა და ისეკ თბილისისკენ დაბრუნდა. ქართლები შეეხნენ ჭ გამარჯვათ. ლაღა-ფაშა გაიქცა შირვანს, შემოიკრიბა დიდი ჯარი ჭ ისეკ მალე მუხრანში დაიბადა.

ამსლობაში სპარსეთის არეულობაც დაბოლოვდა. კახელმწიფოდა ხუდაბანდი. ამან გაანთავისუფლა სვიმონი, ისეკ ტახტი დაუბრუნა, მისცა ჯარები, ფული, გამოგზავნა საქართველოში და დააკადა ოსმალოთ გამკეება ქართლადამ. სვიმონი მოვიდა, სომხითში დადგა და მოიწვია ქართველნი სამშობლოისა და ჯვარის დასაცუელად. ქართველნიც შეუერთდნენ. სვიმონი დაეცა ოსმალოთ, დაამარცხა იგინი და განდევნა გორიდამ, მეფე აიღო ოსმალოთ უმთავრესი ქალაქი თბილისი. ლაღა სამცხიდამ

ლსმალეთში გაიქცა. დაუთხანიც კოსტანტინოპოლში წავიდა და იქვე მოკვდა.

სვიმონი გამეფდა. მან დაიწყო ქალაქებისა და ციხეების შენება. აწიოკებულა და ტანჯული ხალხი დაამშვიდა. მაგრამ ქართლის აღორძინება დიდხანს არ გაგრძელებულა. კახეთის მეფე ალექსანდრე იდუმალად დაეცა დიდოში მეფე მეფეს და დაამარცხა იგი. სვიმონმა ძლივს იხსნა თავი და მთებში მიიმალა. ალექსანდრემ აღაოხრა ქართლი, გადასწვა მინდორ-გენახები, ბევრი ქართლელი დაატყვევა და ბევრნიც სტანჯა. სვიმონ მეფემ ხელდასხელ შეჭყარა ჯარი და დაეცა ალექსანდრეს ჭოტორთან. შემუსრა იგი და წაართვა ყველა თვისი ნივთები და ტყვენი. ალექსანდრე გაიქცა და მალაროში დადგა. ბოლოს ეს მეფენი შეარჩია სვიმონის ნათესავ აშოთანმა.

იმერეთშიაც მშვიდობიანობა არ იყო. გიორგი გურიელი გაეყარა თავის ცოლს დადიანის ასულს და შეირთო მეფე გიორგის ასული. დადიანს ეს ეწყინა და ჭილაძეების დახმარებით დაეცა მეფეს იანეთში, მაგრამ იძლია. დადიანი გაიქცა ლსმალეთში, მეფემ კი დაიჭირა სამეგრელო. სულთანს გაუხარდა დადიანის მისკლა და ტრანსპონტისა და არზრუმის ჯარებით გამოგზავნა იმერეთში. გურიელი იძულებული შეიქმნა 10,000 დრახმის მიეტა დადიანისათვის და შერიგებოდა. გურიელისაგან გაშვებული დადიანის ქალი შეირთო ბაგრატმა, გიორგი მეფის ძემ.

ესრე სამივე სამეფოებში სანატრელი მშვიდობიანობა არ ჰსუფუკდა. მუდამ ომიანობის ამბავი ისმოდა და

ხან ერთი კუთხე საქართველოსა იწიწვნებოდა, ხან მეორე, ხან მესამე.

ჟერ სამი წელიწადი არ შესრულებულ იყო ლაღასთაშის განდევნის შემდეგ, რომ ისევე ოსმალეთის სახლი ჯარი სინანაფაშის წინამძღოლობით შემოერთეს თბილისს, აიღო იგი (1581 წ.) და თვისი ჯარით დაბანაკდა სოფელ მუსრანში. ამავე დროს სინანაფაშის მომხრენი: მეფე იმერთა გიორგი, დადიანი და გურიელი შემოვიდნენ ქართლში. ოსმალი სვიმონმა დაამარცხა და თბილისში შეკვს, იმერლებს შეუკრა გზა. იმერლებმა ზავი შეკვრეს სვიმონთან და დაბრუნდნენ. მეფე გიორგი ამის შემდეგ მალე მოკვდა (1585 წ.) და იმერეთის ტახტი დაჩნა თორმეტი წლის ლეიანს, გიორგის შვილს.

სვიმონს მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა გაენთავისუფლებინა სამშობლო ოსმალთაგან. ამიტომაც იგი დაუმეგობრდა სამცხის ათაბაგ მანუჩარს და მიათხოვა მას თავისი ასული ელენე. სიძის შემწეობით სვიმონი შემოერთეს თბილისს, დაამარცხა ოსმალი და განდევნა. (1583 წ.). სვიმონმა აგრეთვე წაართვა ოსმალთ სამშვილდე და ლორი.

ოსმალთა სულთანს რომ მიუვიდა საქართველოს ამბები, ფრიად განრისხდა და დიდძალის ლაშქრით გამოგზავნა ფერად ფაშა. ამან აიღო ლორი და სატის სოფელში დაიბანაკა. სვიმონის ჯარი ხრამის პირას დადგა. ბრძოლის წინად სვიმონმა დიდი გამბედაობა გამოიჩინა. ოსმალების ფაშასთან მივიდა, სვიმონ მეფის მოციქულად მოკული შერიგების შესახებ მოსალაპარაკებლად. ფაშამ ვერ იცნო, კარგად მიიღო და პატივით

გაისტუმრა. სვიმონის აზრი ის იყო, რომ დაუთვალე-
რებინა ოსმალთა ბანაკი და გაეგო მისი აკრები. რა
ნახა უკუედივე ეს თავის თვალთ, მეორე დღესვე თავს
დაესხა ოსმალთ, მუსრი გააკლო მათ, აიკლო მათი ბა-
ნაკი და დიდის ალაფით თბილისს დაბრუნდა. მერე მი-
უსტა დბანისსაც და მთელი ეს ხეობაც დაიპყრო. ოს-
მალნი მალე გაძეგებულ იქმნენ საათაბაგოდამაც.

სამცხიდან მეფე სვიმონი გადავიდა იმერეთში, სა-
ცა მას მიემხრნენ ზემო-იმერეთის ბატონები. ლევან მე-
ფე შეებრძოლა სვიმონს, მაგრამ დამარცხებულ და ლეჩ-
ხუმში განდევნილ იქმნა. სვიმონმა გამოსართვა მძევლები
იმერლებს და ქართლში მოვიდა. ლევანი კი ქუთაისს
დაბრუნდა და სვიმონის მომხრე დადიანზე გაილაშქრა,
მაგრამ დაუძარცხდა. დადიანმა დაატყუეკა ზე შხეფის ცი-
ხეში დამწყვდია. აქვე მოკვდა ლევანი ზე, დადიანის სურ-
ვილისამებრ, იმერეთში გამეფდა როსტომი (1590 წ.),
შვილის შვილი ბაგრატ III.

გამეფდა თუ არა როსტომი, მისი ძე და მფარ-
ველი მამია დადიანი მოკვდა და გადადიანდა მისი ძმა
მანუჩარი, რომელიც აგრეთვე კარგი მეგობარი იყო როს-
ტომისა. მაგრამ გურიელმა როსტომის მაგიერ მონ-
ღმა გამეფება ვახტანგის შვილის-შვილის ბაგრატისა.
ოსმალთა ჯარების შემწეობით გამეფა ვიდეც. ჩიჯავა-
ძეებს ჩამოსართვა საჩინო, წადგან ისინი ბაგრატს არ
ემორჩილებოდნენ და მისცა მეორე ჩიჯავაძეს.

ამისთანა უთავბოლოობისა და შოგოთისა გამო-
ქართლის მეფე ხელ-მეორედ შევიდა იმერეთში, აიღო ქუ-
თაისი, განდევნა გურიის ჯარი, ჩაყენა იქ თავის მძარტ-

კელები, და თვითონ კი დაბრუნდა. მაგრამ რუსტომმა დადიანის შემწეობით ისევ განდევნა სვიმონის ჯარი და მმართველები.

ამის გამო მეფე სვიმონი მესამედ შევიდა იმერეთში, აიღო სკანდუ, კაცხი, სვირი და ქუთაისი. რუსტომი გაიქცა ოდიშში მანუჩართან. სვიმონი დაედევნა მას, წაღვან უნდოდა იმერეთ-ქართლის შეერთება, მაგრამ სოფელ ოფიშკვეტთან დაუპირისპირდა (1590 წ.) და ქართლს გამოიქცა. მოწინააღმდეგეთ დაჩხიან სვიმონის ზარბაზნები და ალათი.

დამარცხებული სვიმონი მეფე იმერეთიდგან ქართლს მოვიდა მარტო-მარტო. მისი ჯარი მოჭყვანდათ მის სარდლებს. მეფე იჯდა თავის საყვარელ ცხენ შურდან-ზედ. მან გამოიარა კოლბეურზედ და მოვიდა კავთის-სივს ღამე. ფრიად დამაშურალ მეფემ ღამის სათევად ბინა სთხოვა ქელივიძის მეუღლეს. ამ ქალმა, რომლის ქმარიც მეფეს გაჭყლად იმერეთის ომში, კერ იცნო სტუმარი. სუფრა რომ გაუშალა, ჰკითხა: „მეფე რას იქს, როგორ მშვიდობით გადურჩა ომსა“. სვიმონმა მიუგო: „არა ვიცი რა.“ — ნეტა ჩემი ქმარი-და როგორ არის, კვლავ შეეკითხა დედაკაცი. მეფემ უპასუხა: „არა ვიცი-რა თუ რა შეეძინა მეფის ლაშქარსა“. მასინ დედაკაცმა სთქვა: ნეტა ღმერთმა მისედოს მეფეს წყალობით და გვედირსოს სვიმონის ცოცხლობით გამოსულა ღ სხვანი უკვლანა მისი ჭირის სანაცვლონი იყვნენ.“ მეორე დღეს სვიმონი ქალაქისკენ წავიდა. ამ დედაკაცმა მასინ შეიტყო თავის სტუმრის ვინაობა, როდესაც მეფემ მისი ქმარი გაააზნაურა და უწყალობა უმა-მამული.

მეფის იმერეთის ომში ყოფნის დროს ოსმალნი ჯარის ციხილამ შეძრესივნენ ქართლს, აიკლეს იგი და გორი გაამაგრეს. სვიმონმა ზავი შეჭკრა რუსტომ მეფესთან, დაიბრუნა იმერეთიდან თვისი დატყვევებული მეციხოვნეები და ისევ შეუდგა ჯარის შემოკრებას. მერე მიუხტა ჯარეს, დაამარცხა ოსმალნი და აიკლა ეს ციხე-სიმაგრე. ახლა ოსმალთა ხელში იყო მარტო გორი. მეფე გაეშურა ამ ქალაქის ასაღებადაც. სვიმონმა იერიში რამ მიიტანა ქალაქზე, ოსმალთ ზარბაზნები დაუშინეს და უკუ-აქციეს. მეფე ავიდა გორის-ჯვარს და იქ დადგა. აქ რამ იყო, ერთხელ სადილის დროს ღვინითა და თრიაქით გამხიარულებულმა მეფემ უთხრა თავის მსახურებს: „გორის ბაღებში მწვანილს ვხედავ, მისი ჭამა მინდა და მომტანი კი არავინ არისო.“ სვიმონის რაზმი დაეშვა მთილამ, შეცვივდა ბაღებში და იწყო მწვანილის კრეფა. ოსმალთ ზარბაზნები დაუშინეს. სვიმონის რაზმიდან ბევრი დახრცეს, სხვათა შორის მოკლეს მეფის ჰაჰის ძმისწული გოჩაც. დანარჩენთ მეფეს მიუტანეს მწვანელი. ამის შემდეგ სვიმონს ოსმალებმა უწოდეს დელი-სიმონ (გიყი-სვიმონ). ამ დელი-სიმონმა 1598 წ. გორს გასს შემოარტყა თავისი ჯარი და ცხრა თვის ბრძოლის შემდეგ აიღო ეს ციხე, ოსმალნი დაატყვევა, მათვე ციხის კედლები დაანგრევენა, დანგრეული ციხის ქვები ზურგით მტკვრის პირას ჩაატანინა და წყალში გადააყრევენა. ამის შემდეგ იგინი გაუღიტა, ხოლო მათი ცოლ-შვილი ქართველებს დაურთია.

განძვინებულ ხონთქარმა სვიმონ მეფის დასასჯელად ჯათვარ თაშა გამოგზავნა. მას ჰყვანდა 20,000

მეომარი, აღჭურვილი წიქრჩქვებითა, ბარებითა, ცრულ-ხერხებითა და სხ. იარაღით. ჯათყარ ფაშა მოვიდა და დადგა ნახიდურს. მის პირის პირ საღირაშენს დაიბანა სვიმონმა. სამი დღე ასრე იდგნენ ერთმანერთის შემადგენადნი. ბრძოლის წინად სვიმონმა განიზრახა მტრის ხანაკი დაეთვალერებინა. ათი ცხენოსანი და ერთი მებუკე წაიყვანა, მივიდა ნახიდურის თავს და გადახედა მტრის ლაშქარს. რომ შეეტყო მათი მზადყოფნა, მებუკეს ბუკი დააყვირებინა. ამ ხმაზედ ოსმალი ფიცხლად აიშალნენ: ეკონათ ქართველები დაგვესსენო. მეფემ მოჭკურცხლა თავის ხანაკისკენ. მას მდეკარი გამოეკიდა. მეფის გაჭენებულ ცხენს ლიაში ფეხი ჩაუყარდა. მდეკარი დაეწივნენ, შეიბურეს სვიმონი და ჯათყარს მიჭკვარეს. გახარებულ ჯათყარ ფაშამ მეფეს თავი დაუკრა და მერე სტამბოლში გაგზავნა. ქართველი სვიმონის შვილის გიორგის მოთავეობით გამოეკიდნენ ოსმალთ, მაგრამ ისინი ლორეში შეტვირდნენ.

სვიმონის დატყუებების ამბავი რომ მიუვიდა ხონთქარს, დიდი შადღუხი გადინადა და გასცა ბრძანება მის სასულდმწიფოს ყველა ქალაქებში ქუჩები მოერთოთ და სამი დღის განმავლობაში ეუქმათ და ემხიარულათ. მალე თვით სვიმონიც მიიყვანეს სტამბოლს. ხონთქარმა მას უთხრა: თუ დამემორჩილები და ხარჯს მომცემ, ისეკ მეფობას დაგიბრუნებო. სვიმონმა დამორჩილებაც და ხარჯის ძველად უარჩყო. რისგამო იგი დააპატრომრეს შვიდ-კოშკიანს ციხეში. მის მაგიერ ქართლში გამოეფდა გიორგი.

გიორგი მე X-ს გულისათადი სურვილი იყო გაე-

თავისუფლებინა თვისი მამა. სულთანის ამისთვის ითხოვდა ხარჯს მთელი ქართლიდამ და ზოგიერთ ციხებს. სვიმონმა ეს არ ისურვა და სასყიდლის ერთბაშად გადახდა მოინდომა. სულთანი ამ პირობაზე ბოლოს დათანხმდა. მოციქულებმა ფული რომ წაიღეს, სვიმონი უკვე გარდაცვდილ იყო *). სულთანმა ფული მაინც გამოართო და მოციქულებს მისცა მეფის გვამი, რომელიც მოიტანეს და მცხეთაში დამარხეს.

ასრეთი იყო გაკლენა ოსმალთა საქართველოზე მშინ, რომელსაც სპარსეთის ტახტზე ადვიდა შაჰ-აბაზ I, დიდი. მას ფიქრადაც არ მოსდიოდა საქართველოს დატოვება ოსმალთათვის. 1601 წ. საქართველოს დაპყრობისათვის ასტყდა საშინელი ომი ოსმალთა და სპარსთა შორის. აბაზმა მიიწვია ქართლ-კახეთის მეფენი და შემოერთება ერეკანს, რომელიც ოსმალთა ეჭირათ. ქალაქის ასაღებად პირველად იერიში მიიტანეს ქართველებმა და შეცვიდნენ შიგ. ამათ მიჭყენენ სპარსნი. ერეკანი აიღეს და მისნი მცველნი ამოსწვიტეს. ამის შემდეგ გიორგი მეფეს უთხრა ყაენმა: „მართალია, ხონთქარი ჩემი მტერიც იყო, მაგრამ უფრო მეტად შენი. და რადგან იგი იძლია ჩემი ძალით, ამიტომ ჯილდოდ უნდა მომცე ღირს ბერდუჯის სეობიანად.“ მეფე იძულებული იყო მიეტყა, რადგან შაჰ-აბაზი ძლიერი იყო და ამასთან ღირის გამაჭმადიანებულ ერისთავს აღარ სურდა ქართლის მეფის მოკრძალებასი ყოფნა. ღირის დათმობისათვის ყაენმა მეფეს დაუნიშნა ყოველწლივ 300 თუმანი, რომე-

*) ზოგი ერთნი სწერენ მოსწამლესო.

ლიც მას უნდა მიეღო სპარსეთის ხაზინიდან. ამაკე დროს უკანმა კახეთის მეფეს ჩამოართო კაკ-ელისენი (საინგი-ლო) ჭ ამის მაგიერ უოგელ წლივ დაუნიშნა ჯილდოდ 700 თუმანი.

ამის შემდეგ ქართლ-კახეთი დაემორჩილა შაჰ-აბასის ხელმწიფებს. მაგრამ ეს ხელმწიფება იუკადრისეს ჩვენმა მეფეებმა და ამიტომაც მიჭმარტეს რუსეთის ხელმწიფეს და სთხოვეს მოვარკელობა და შემწეობა. მანაც აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გაარისხეს აბასი და უფრო მეტ განსაცდელში ჩააგდეს სამეფოები.

კახეთის მეფის ალექსანდრე II შვილ დაკითმა, შაჰის ჩაგონებით, შეიპყრო თვისი ძმა გიორგი და დაწყვიდა თორღას ციხეში, ხოლო თორმეტნი მისნი მომხრენი გადმოჭყარა ჭოეთის ციხიდან და სხვანი ვატიმარ-ჭყო. მან შეიპყრო აგრეთვე თვისი მოხუცებული მამაც და დაამწყვიდა. ასრე გამეფდა კახეთს ეს დაკითმა, კაცნი ამყო, ჯადი, მრისხანე. მას ცოლად ჭყვანდა მუხრანბატონის ასული ქეთევან, რომლისაგან მიეცა ერთი ვაჟი — თეიმურაზ. დაკითმა იმეფა მხოლოდ ეჭეს თვეს და მოკვდა (1603 წ.). მისი შვილი თეიმურაზ წარგზავნეს სპარსეთს. ამ დროს იქვე იყო ალექსანდრე მეფის შვილი გოსტანტინე, რომელსაც მიეღო მანჭმადიანობა. უკანმა მისცა მას მეფობა კახეთისა და დიდის ჯარით წარმოგზავნა. გოსტანტინე მოვიდა ბაზარს (ზაქათაღის მარხის სოფელი) და მიიწვია თავისი მამა და ძმა გიორგი, ვითომ კეთილის განზრახვით, და დახოცა. შემდეგ თავის ძმის დაკითის ცოლს შეუთვალა: „მე მეზობა ტახტი კახეთისა, ჩემი ძმა დაკით მოკვდაც არს და

შენ ჩემზე გამოთხოვი“ . წასაკვირველია, ქეთევანმა უარი უთხრა. კახელები მეტად გამწარდნენ. მეფედ დასვეს ქეთევანი. მიუხტნენ კოსტანტინეს, დაამარცხეს იგი და მოკლეს (1605 წ.).

ქეთევანმა ალავერდის სობორში დასსაფლავა გვამნი ალექსანდრესი და გიორგისა. ახას რომ მიუვიდა კოსტანტინეს ამხავი, ვითომ გაუხარდა და პირთურებით სთქვა: „ეგრე ჯერ არს მამის მკვლელისათვის“. კახეთის მეფობა ქეთევანის შვილს თეიმურაზს მისცა და გამოისტუმრა (1605 წ.)

სამცხე . განდგომილ ათაბაგები ოსმალთა შემოსევის დროსაც საქართველოს მეფის მხარე არ ეჭირათ. 1545 წელს ქაიხოსრო ათაბაგი მიემხრო ოსმალთა ფაშებს. იმერეთისა და ქართლის მეფენი სოხისტანს (ბასიანში) მივიდნენ და თავს დაესხნენ ოსმალთა და სამცხის ლაშქარს. მეფეებს დაუძარცხდათ და გამოიქცნენ. ქაიხოსრომ სამცხე დაიჭირა. ქაიხოსრო იყო სიძე პირველ მუსრან ბატონის ბაგრატ ბაგრატიონისა და ცოლად ჭყვანდა მისი ასული დედისიმედი. ქაიხოსროს დედისიმედისაგან მიეცნენ ქალ-ვაჟნი: მანუჩარ, ყვარყვარე, ბექა, მზეჭაბუკ, ბასილი, თვალშეკენიერ, იანქო და თამარ. „მესხური დავითნის“ ქრონიკა, რომელიც ამ დროსკა შედგენილი, გადმოგვცემს:

ა) ყვარყვარემ ქორწილი ქმნა ოდიშს დადიანის ქალს მარებთანა, რომელიც მოიყვანა სამცხეს 1565 წელს; ბ) 22 წლის მზეჭაბუკმა იქორწინა და მოიყვანა როსტომ გურიელის ასული როდამ. ეს მზეჭაბუკი მიიღვალა ამიერ სოფლით 23 წლისა. იგი იყო „ყოფლად სრული და ხნე უკლები, ღვთის მოყვარე, სრული მწიგნობარ—მგალობელი, რიტორი, ხმა-შვენიერი,

ლიც მას უნდა მიეღო სპარსეთის ხაზინიდან. ამავ დროს
ყაენმა გახეთის მეფეს ჩამოართო ვაკ-ელისენი (საინგი-
ლო) ჭ ამის მაგიერ ყოველ წელი დაუნიშნა ჯილდოდ 700
თუმანი.

ამის შემდეგ ქართლ-გახეთი დაემორჩილა შაჰ-აბა-
ზის ხელმწიფებს. მაგრამ ეს ხელმწიფება იუკადრისეს
ჩვენმა მეფეებმა და ამიტომაც მიჭმარტეს რუსეთის ხელმ-
წიფეს და სთხოვეს მთარგელობა და შემწეობა. მანაც
აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გააჩინეს აბაზი და უფ-
რო მეტ განსაცდელში ჩააგდეს სამეფოები.

გახეთის მეფის ალექსანდრე II შვილ დაკითმა, შა-
ჰის ჩაგონებით, შეიპყრო თვისი ძმა გიორგი და და-
აწყვდია თორღას ციხეში, ხოლო თორმეტნი მისნი მომხ-
რენი გადმოჰყარა ჭოეთის ციხიდან და სხვანი პატი-
მარ-ჭყო. მან შეიპყრო აგრეთვე თვისი მოხუცებული ძე-
მაც და დაამწყვდია. ასრე გამეფდა გახეთს ეს დაკითი,
გაცი ამყო, ჯალი, მრისხანე. მას ცოლად ჰყვანდა მუხ-
რანბატონის ასული ქეთევან, რომლისაგან მიეცა ერთი
ვაჟი — თეიმურაზ. დაკითმა იმეფა მხოლოდ ექვს თვეს
და მოკვდა (1603 წ.). მისი შვილი თეიმურაზ წარგ-
ზავნეს სპარსეთს. ამ დროს იქვე იყო ალექსანდრე მე-
ფის შვილი კოსტანტინე, რომელსაც მიეღო მანჭმადია-
ნობა. ყაენმა მისცა მას მეფობა გახეთისა და დიდის
ჯარით წარმოგზავნა. კოსტანტინე მოვიდა ბაზარს (ზა-
ქათალის მარცხის სოფელი) და მიიწვია თავისი ძამა და
ძმა გიორგი, ვითომ კეთილის განზრახვით, და დახოცა.
შემდეგ თავის ძმის დაკითის ცოლს შეუთვალა: „მე მე-
ბოძა ტახტი გახეთისა, ჩემი ძმა დაკით მოკვდა არს და

შენ ჩემზე გამოთხოვდი“ . რასაკვირველია, ქეთევანმა უარი უთხრა. ვახუშტი მეტად გამწარდნენ. მეფედ დასვეს ქეთევანი. მიუხედავად კოსტანტინეს, დაამარცხეს იგი და მოკვლეს (1605 წ.).

ქეთევანმა ალავერდის სობოროში დასაფლავა გვამი ალექსანდრესი და გიორგისა. ახას რომ მიუვიდა კოსტანტინეს აზიკი, ვითომ გაუხარდა და შირფერობით სთქვა: „ეგრე ჯერ არს მამის მკვლელისათვის“. ვახუშტის მეფობა ქეთევანის შვილს თეიმურაზს მისცა და გამოსტუმრა (1605 წ.).

სამცხე . განდგომილ ათაბაგები ოსმალთა შემოსევის დროსაც საქართველოს მეფის მხარე არ ეჭირათ. 1545 წელს ჭახოსრე ათაბაგი მიემხრო ოსმალთა ფაშებს. იმერეთისა და ქართლის მეფენი სოხისტანს (ბასიანში) მივიდნენ და თავს დაესხნენ ოსმალთა და სამცხის ლაშქარს. მეფეებს დაუძარცვდათ და გამოიქცნენ. ჭახოსრომ სამცხე დაიჭირა. ჭახოსრო იყო სიძე შირველ მუხრან ბატონის ბაგრატ ბაგრატიონისა და ცოლად ჰყვანდა მისი ასული დედისიძედი. ჭახოსროს დედისიძედისაგან მიეცნენ ქალ-ვაჟნი: მანუჩარ, ყვარყვარე, ბექა, მზეკაბუკ, ბასილი, თვალშეენიერ, იანქო და თამარ. „მესხური დაკითხის“ ქრონიკა, რომელიც ამ დროსკა შედგენილი, გადმოგვცემს:

ა) ყვარყვარემ ქორწილი ქმნა ოდიშს დადიანის ქალს მარებთანა, რომელიც მოიყვანა სამცხეს 1565 წელს; ბ) 22 წლის მზეკაბუკმა იქორწინა და მოიყვანა როსტომ გურიელის ასული როდამ. ეს მზეკაბუკი მიიცივალა ამიერ სოფლით 23 წლისა. იგი იყო „ყოვლად სრული და ზნე უკლები, ღვთის მოყვარე, სრული მწიგნობარ—მგალობელი, რიტორი, ხმა-შვენიერი,

ენა ტკბილი. იცოდა სპარსული წიგნი და წერა, და ენა თათ-
რული, სპარსული და არაბული. იყო მობურთალ-მოასპარეზე,
ქვეყანასა ზედა მისებრი არ გამოჩენილა“. გ) პატრონი ქაიხოს-
რო ყაზმინს წავიდა წინაშე შაჰ-თამაზისა (1570 წ.). იგი იქვე
მიიცვალა (1573 წ.). დ) ამავე წელიწადს ყაზმინს წავიდა თვალ-
შვენიერი; ე) ცამდი ამალეებულის,.. თვალ-პირ სამოთხისა,
ლამაზად შესახედავ-წამოხსადეგისა, ახლისა სამოთხის ყვავილი-
სა იანქოსაგან ღმერთი გარისხდა და აღესრულა (1575 წ.);
ვ) ჟამი შეიქმნა (1579 წ. მაისს). ბევრი გააცხელა ჩვენში და
არავის-რა დაუზიანდა. გააცხელა დედისიმედი, ბეჟა, ხოსიტა
ყარყვარესძე, ბასილი, რომელიც საფარას საბურთეზე გაეცხე-
ლებინა. დედისიმედი წავიდა მასთან. დედა-შვილნი ერთ კა-
რავში დაწვნენ; ზ) ქორონიკონს სჯე (1578 წ.) მარიამობის-
თვეს ზ (7-დს), ხუთშაბათს, ხვანთქრის ლაშქარი და ლალა-
ფაშა მგელ-ციხეს მიადგეს, შეიბნეს; მეციხოვნეთა როინ გო-
გორიშვილმა, მისმა ძმამ ბერმა ერუშნელმა და ძმის-წულმა ზუ-
რაბ მტერი დაამარცხეს. იმავე თვეს მტერმა აიღო ქაჯის-ციხე,
ველი და თეთრ-ციხე. ქაჯის-ციხის მცველები მტერმა მთლად
გაჟლიტა. აიღო აგრეთვე თმოგვი, ახალქალაქი. ათაბაგი მანუ-
ჩარ მიეგება ლალაფაშას. წავიდნენ და თბილისს ფაშა დასვეს და
გორს სანჯახი. სათი-ჭალას კახ-ბატონის ლევანის შვილი ალექ-
სანდრე მიეგება ლალაფაშას და შაჰ-შირვანზე წავიდნენ. დაიჭირეს
შირვანი, ციხე ააშენეს, შიგ ჩააყენეს ოსმან ფაშა და თვითონ
დაბრუნდნენ. ლალა-ფაშა მუხრანს დადგა. გორი გაამაგრა. ყა-
ენმა ხუდაბანდ ტყვე მეფე სვიმონ გაანთავისუფლა. სვიმონი მო-
ვიდა და სომხითს დადგა. ლალა-ფაშა აიყარა და იწყო მისმა
ლაშქარმა მოდენა სამცხეს. ლალა-ფაშა მოვიდა და ლეკზე
დადგა. ყვარყვარე მიეგება მას. დედისიმედი ციხიდან გავიდა
და ლალაფაშა ნახა. ანგარიში არ იქნებოდა, რაც ლაშქრისა
და აქლემების ჯარი იყო. შაბათს ცისკრისა აიყარა და წავი-
და. ყვარყვარე თან გაჰყვა მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა.
მანუჩარიც თან წაჰყვა. ეს ლაშქარი ათს დღეს ძლივს გაწმდა.
ამბავი მოვიდა: ყვარყვარე აღარ დაბრუნდა. დედისიმედი წა-

უდგა, ჯაყამდის სდო, ვერ მიეწია; აზნაურის შვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა, ისრე დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი წავიდა. ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს. მანუჩარი აწყვერს მოვიდა. დედისიმედის ძმა ვახტანგ მეფემან სვიმონ დაიჭირა და კეზვის ციხეში ჩააგდო. ლალა-თაშამ მანუჩარს გამოუგზავნა ლაშქარი და სანჯახები. მანუჩარი ჩაუხტა და ზემო ქართლი დაარბია. მოვიდა ამბავი: ყვარყვარე ოლთისს აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყვანესო. მანუჩარიც აზრუმს მივიდა (1579 წ. მარტს). ყვარყვარეცა და მანუჩარიც სტამბოლს წავიდნენ. ლალა-თაშა მეორედ მოვიდა და კარი (ყარსი) აღაშენა. თბილისს ქალაქს ლაშქარი გაგზავნა და ნუზლი შეუტანინა. აშავე ქორონიკონს (1579 წ.) გიორგობისთვის პატრონი მანუჩარ მოვიდა კოსტანტინეპოლიდამ, თაშაობაჲ ებოძა ხუანთქარსა და სრულად მისი მამული. მანუჩარმან გვირგვინი იკურთხა ფებერვალსა (1581 წ.) და მეფეთ მეფის სვიმეონის ქალი ელენე მოიყვანა. ყვარყვარე, ღვთის წინაც შეურცხვენელი და კაცთანაც ფალავანი, დაეცა ხვანთქართანა და ქართველობით გამოეშვა და მარტში მობრძანდა სამცხეს. მანუჩარს ულალატეს ოსმალთა. მანუჩარს გაემარჯვა. მძიმედ დაკოდილნი თაშანი გაიქცნენ და თემი მანუჩარსვე დარჩა. ამისთვის ყაენმა მანუჩარს მისცა ჩალაბუთი და დედისიმედს ხუთი დიდი სოფელი. აგრეთვე მისი შვილი თვალშვენიერი ორმოდამ ამოაყვანინა და თავისთან მოაყვანინა. ბევრ რიგი მოლალატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს. ველარ დაუდგა მათ და ახალდაბას ცოლი წაიყვანა და წავიდა. დედისიმედი და ყვარყვარეს შვილი ქაიხოსრო საკანაფეს ციხეში დადგნენ. და ელია დიასამიძემ დემოთას ცხხეს სავალინშვილი სადალატოდ შეუყენა. ულალატეს, ციხე წაართვეს და ბევრი საქონელი და სალარო დაიჭირეს; და გოგორიშვილმა ბეჟან ციხი-ჯვარი უკუ-უჭირა და მისცა თაშასა. შემოგვიყენეს მოლალატენი და ველარც ჩვენ დაუდგით, და ჩავედით ახალდაბას. ახალციხეში შემოვიდნენ ოსმალნი და გაამაგრეს. სვიმონ მეფემ სიძის მხარე დაიჭირა და შევიდა სამც-

ხეში. მესხთ ნება არ მისცეს იგი შებმოდა ოსმალთ, რადგან კონსტანტინეპოლს უკვე გაეგზავნათ მძევლად მაწყვერელი და საპატრიონი კაცნი. ამიტომაც სვიმონმა დაარბია მანუჩარის ურჩნი თემნი და დაბრუნდა.

დედისიმედი, მატეანეს სიტყვით, იყო ამაყი, გლის-პი, მრისხანე და გაუსინჯავი. მანუჩარი მოკვდა 1614 წ. და გაათაბაგდა მისი შვილი მანუჩარ III.

ქართლის მეფე გიორგი იმავე წელს მაჭმადიანობის მიუღებლობისათვის, შაჰის ბრძანებით, შხამით მოწამლულ იქმნა. თბილისი, დმანისი და ლორი აიღეს სპარსელთ და ლორისათვის დანიშნული 300 თუმანი მოსპეს. ქართლის ტახტზე ადვიდა გიორგის ძე ლუარსაბ II (1605 წ.).

აქ შემოგვსქეს შემდეგი საყურადღებო ცნობა, რომელიც შეეხება ლუარსაბის მამის ოჯახსა და რუს-ქართველთა კავშირის გაცხროკელებას.

1604 წელს საქართველოში მოვიდნენ აზნაური ტატიშჩევი და ივანოვი. მათ მინდობილი ჰქონდათ, სხვათა შორის, ქართველთ სეფე-წულთაგან ამოეჩინათ საქმრო რუსთა ხელმწიფის ბორისის ასულის ქსენიასთვის და სსძლო მის ვაყის თეოდორესთვის. ბევრი მოლაპარაკებების შემდეგ მეფე გიორგი დასთანხმდა ქსენიას საქმროდ რუსეთში გაეგზავნა თავისი ნათესავი ხოსრო, ხოლო თავის ქალას შესახებ ელჩებს მოახსენა, რომ მასაც წარგზავნის მოსკოვს, როდესაც იგი შეიქმნება სრული წლოვანი. ტატიშჩევი სწერს: „მეფემ მიგვიწვია თავის სასახლეში. მიუგდით. მეფემ მიგვიღო დედოფლის პალატში და გვაჩვენა თვისი ქალი ელენე,

რომელიც სსსძლოდ გვინდოდა. ელენე იჯდა მარგალიტ მოკლებულ მუთაქაზე. პალატის იატაკი დაფენილი იყო ოქროთი მოქარგულ ხალიებით. საცმელი სეფე-ქალისა იყო ხაკერდისა, რომელსაც ოქროს ფერი დასცემდა და მოკლებული იყო ანშიებითა. მას ეცვა აგრეთვე სხვა საცმელიც-ოქსინოსი. თავზედ ეხურა ალისფერ ხაკერდის ქუდი, ძვირფას მარგალიტებიანი და თვლებიანი. სეფე-ქალის მარჯვენით იჯდა მისი დიდედა, ღედა გიორგი მეფისა, ხოლო მარცხენით მისი ღედა, გიორგის მეუღლე. მათი საცმელი იყო შავის ხაკერდისა. იგინი მკლავიანად იყვნენ. — ტატიშჩევმა თავი დაუგრო მათ თავის მეფის მაგიერ და ყველა მათგანს მიანთვა ორმოც-ორმოცი ბეწვეული წავისა. მათ მადლობა უთხრეს. შემდეგ მეფე გიორგიმ უბრძანა თავის ასულს ამდგარიყო. ელენე ადგა. მეფემ ქუდი მოჭხადა, წამოსასხამი გაახდევინა. აიღო ლერწამი, გაზომა მისი სიმაღლე და საზომი გადასცა ტატიშჩევს მისის ხელმწიფისთვის მისართმევად. სეფე-ქალი ღამაში არ იყო, მაგრამ საამური გამომეტყველება ჰქონდა. პირი ჰქონდა მოთეთრო. თვალები შავი. ცხვირი ზომიერი. შავი თმები წითლად ჰქონდა შეღებილი. ტანი ჰქონდა წერწეტი. მეფის სიტყვით იგი მასშინ 9 წლისა იყო. მისი ძმა ლუარსაბი კი იყო სასიამოვნო შესედულობისა და დაზედ ულამაზესი. ელენე ფრთად გამხდარი იყო. ამის შემდეგ ელჩნი მეფემ გაიწვია სხვა პალატში და ჰკითხა მათ როგორ მოგეწონათ ჩემი ასული. ელჩებმა მოახსენეს ძრიელ მოგეწონათ. ელჩები ემუდარებოდნენ მეფეს ეხლავე მოგვეცი წავიყვანოთო, მაგრამ მეფემ არა ქნა: ჯერ მცირე წლოვანია ზ ამას გარდა,

საქრთველთს ჩვეულებებისაჲმებრ, ქალი არ დაინიშნება, თუ მისმა მოხონელმა სამგზის არ გამოგზავნა მასთანკალით კლხები რუსეთს დაბრუნდნენ.

ამაჲე ხანს საქრთველთში მომრავლდა ფარშავანგი. ამ დრომდის ფარშავანგი ქრთველთათვის უცნობი ფრინველი იყო. ერთხელ კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574 — 1605 წელს.) ნადირობდა აღონის ველზე. მასშინ მეველემ მეფეს მოასსენა, რაღაც უცხო ფრინველი გამოჩნდნენო და აჲვე ახლოს არიანო. მეფე მიიჭრა იმ ადგილისკენ და ნახა ფარშავანგები, რომელთაგან ზოგს ბოლო წამოესურა, ზოგნი ხმა მაღლა ყიოდნენ და დასტრიალებდნენ დედლებს. მეფემ „ბრძანა: სულ ცოცხალი დავიჭიროთ, შევინახოთ, მოვაშენოთ, ღვინად გვევანდეს. გარეშემო შემოვერტყნეთ, სასიკვდილოდ ჯოხი არავინ დაარტყას. — გავაზებო და ბარები მაღლა აუშვეს. მეფე შავარდნით ცხენფიცხად მიუხტა. ყუელა ფარშავანგები დაიჭირეს. — მას აჲეო კახეთს მომრავლდა, ოდიშსაც აჲედგან მოშენდა: მეფემ ქალს გაატანა ზითიკად.

		მეფენი	
ქართლისა	}	ლუარსაბ	II (1605—1616)
		ბაგრატ	(1616—1619)
		სვიმონ	II (1619—1629)
		როსტომ	(1634—1658)
იმერეთისა	}	გიორგი	III (1605—1639)
		ალექსანდრე	III (1639—1661)
კახეთისა		თეიმურაზ	I (1605—1663)

სამივე სამეფოს მეფენი — ლუარსაბ, გიორგი და თეიმურაზ — გახელმწიფდნენ ერთსა და იმავე წელწადს (1605 წ.).

გოსტანტინემ რომ მოჰკლა კახეთისმეფე ალექსანდრე II, მამა თვისი, ზე მეტე მოკლულ იქმნა თვით გოსტანტინეტ, მასინ შაჰ-აბაზმა მიიხმო 13 წლის ჭაბუგი თეიმურაზ და მისცა კახეთის მეფობა. ამ დროს იქვე, სპარსეთს, იყო თეიმურაზის გამწოდელი შერმაზან ჩოღაყაშვილი და რამდენიმე სხვა ქართველი. ყანმა თეიმურაზს მიუბოძა ძვირფასი შესამოსელი, თას-სურები და გამოისტუმრა. ქართველები მეფითურთ შესდნენ ფეხმაზდ ბედაურებზე და წამოვიდნენ. ჭიზიყს რომ მოაწიეს, იგინი მიიხატიყა ერთმა გლეხმა და თეიმურაზს „უძღვნა ცხრა წულნი აკვნი“. აქედან შეატუობინეს ქეთეანს თეიმურაზის ამბავი. დედამ შვილს დაახვედრა კახეთის სპასალარი. ჭიზიყიდგან თეიმურაზი აღაზანზე ჭიურს გადავიდა და გაემართა სატახტო ქალაქ გრე-

მისკენ. აქ იყო დიდებული სასახლე, აგებული ლევან მე-
ფისაგან. სასახლის გარეშე იყო ხალ-წალკოტი, რომ-
მელსაც ამშვენებდა კვიპაროზი, ალვის ხე და სხ. გზა
და გზა მეფეს დას-დასად ეგებებოდნენ კახელნი, თავს
უგრაკდნენ და ხელზე ეამბორობოდნენ. გრემს რომ მი-
ვიდა, დედა დაუხვდა ჯარად გამწვრივებულ ქალებით, გა-
დაჭკოცნა და სრა-პალატს შეიყვანა. შვილის მშვიდობით
დაბრუნებისაგან ქეთევანი ორი ჯვირის განმავლობაში
მასვინძლობდა და იშვებდა. შემდეგ თეიმურაზი წავიდა
ბოდბეს და მეფედ იკურთხა. გვირგვინოსან, პოროფირ-
მოსილ და ხელ-სვიპტროსსან მეფეს უძღვნეს ოქროს ნაღ-
ბაქნი, თასნი, სურები, ჯამები, კერცხლი და სხ. „ათი
გოდოლი“. ამის შემდეგ სამეფო საქმეებს ისევ ქეთევან-
ნი განაგებდა. 16 წლისა რომ შეიქმნა, თეიმურაზმა
მოიყვანა დადიანის ასული ანა და შეირთო. ჯვირის-წე-
რა მოხდა თოღას სასახლეში, დიდის ზეიმით. ქორ-
წილი 40 დღეს გაგრძელდა. სიმღერა, ბურთაობა, ყა-
ხახის სროლა, თამაში სცვლიდა ერთი-მეორეს.

ამის შემდეგ სამეფოს განაგებდა ქეთევანი, ხოლო თეი-
მურაზი მოგზაურობდა, ნადირობდა და ათვალეირობდა ქვეყა-
ნას. კახეთი მაშინ მდიდარიყო. არჩილი ამ დროის შესახებ
სწერს: ერწო კაი საკურდღლოა. მწყერიც მრავალია.
წვრილმანს ტყეებში ნადირი და ჩალებში წერო ბევრია.
თიანეთს ვინც მივა, კალმახით გასჯერდება: არც ერთი
წყალი საკალმახოდ იოკს არ შეედრება. მთიდგან ნადი-
რს მოიტანენ, გორა-გორობით დაეურება. სხვა მინდუ-
რები ირმით სავსეა, ყარია ჯვირნით. თორმეტი არის
მინდოლი, — სხვებისაგან უკეთესების — ირმისა, ჯვირნისა,

დათვისა, ღორისა, ტურისა, მგელისა, აფთრისა, შვე-
ლისა, ფოცხურისა, გურდღლისა, ძაჩვისა, მელისა. ეს
მინდვრებია: შირაჭი, ორი ტარბანაები, ორი ელდრის
მინდორი, ყაჯირი, ლუხი, ბაიდი, გოლი, სამგორ-ჩა-
დიკარი. — გუამუხელთა (საინგილო) და კახთ იმ დღეს,
ბურთაობა-ყაბახის სროლის შემდეგ, თეიმურაზმა გასცა
ასი ჯილა, ასი ტყავი, ბედაური ცხენები და აბრეშუმი
სამოცს აქლემს ნატვირთავი.

დედოფალი ანა მოკვდა 1610 წ. და თეიმურაზს
დაუტოვა ძენი ლევანი და ალექსანდრე.

იმერთა მეფე როსტომი რომ მოკვდა (1605 წ.),
მეფედ დასვეს მისი ძმა გიორგი, მხეკლისაგან ნაშობი.
გიორგი ძრეულ სწუხდა, რომ მის სამეფოში გაგრცუ-
ლებული იყო მრავალ-გვარი ბოროტება: ტყვეების ყიდვა,
უმიზეზოდ ცოლ-ქმრობის დაწვევა, კვლა, ძარცვა, უს-
ჯულოება და სხ. ყველა ამ ბოროტებას მკვიდრად გა-
ედგა ფესვი იმერთა შორის და უმეტესად კი დიდგვო-
რთაში. შარდენი სწერს: სამეგრელოში დღეს 20,000
მკვიდრია, ხოლო 30 წლის წინად კი 80,000 იყო.
ამის მიზეზი არის განუწყვეტელი ომები და ტყვეთა ყიდ-
ვა აზნაურთაგან. სამეგრელო ყოველ წელი ჭკარგავს
12,000 მცხოვრებს. ეს წესები აქ ადრითგანვე გაგრ-
ცულებულა. ტყვეებს ან ფულად ჭყიდიან ან საქონელზე
სცვლიან. უბედურნი ტყვენი ხელში უცვივიან ოსმალთა
და სპარსთ. ძარტო გოსტანტინებოლს ყოველ წელი
იგზავნება 3000 ტყვე. თეიმურაზი სწერს: დადიანი ყო-
ველ-წელი ჭყიდის 10,000—15,000-მდე ტყვეს; ქრის-
ტიანებს შვილებს ართმევს და საჩუქრად უგზავნის სულ-

თანს და მის ვეზირებს, თითოს 120 ყრმას ყოველ-
წლივ; გურიის მთავარ-ეპისკოპოსი ყოველ-წლივ ჭყიდის
10,000—12,000 ყრმას. ამ გვარ ბოროტების აღ-
მოსაფხვრელად გიორგი მეფემ მიიწვია ქათალიკოზები:
ქართლისა მალაქია, აფხაზ-იმერთა ეკდემონ, და ეპის-
კოპოსნი: სვიმონ ქუთათელი, ანტონ გენათელი, ჭყონ-
დიდელი, ბედიელი, მოჭკელი, თილიპე დრანდელი, კოზ-
მან ცაგერელი, ზაქარია ხონელი, იოაკიმ ნიკორწმინდე-
ლი და კირილე ჩაისედი. ამათ „განახინეს მოქმედთა
მართათვის ჯეროვანი შერისხვანი, დასწერნეს და შეაჩ-
კენნეს მოქმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწყებს აღწერილი მა-
თი“. „აღწერილი მათი“ არის აგრედ წოდებული „რჯუ-
ლის კანონი“ ქათალიკოზისა და შესდგება 23 მუხლი-
საგან. პირველ მუხლში შეკრებილნი მამანი შენიშნავენ,
რომ ეს კანონები უცვლელად ამოგვრიბეთ ძველი დროის
„რჯულის კანონიდგანო“. შემდეგ დადგენილია: ვინც
გაჭყიდის ვაცს, შეჩვენებულ-წყეულმცა იყოს (მუხ. 2),
ვინც ეკვლესიას გაჭჭურდავს, გაუსამართლებლად დაწხო-
ბილ იქმნას (მუხ. 3), ვინც მოჭკლავს ძმას ანუ მამას,
მკლავი მოეჭრას და განიდევნოს (5), ვინც მოჭკლავს
უდანაშაულო ვაცს, ან მგზავს, ან ჩაისამე მცველს, იგი
მოიკლას (მ. 5), ვინც მოიპარავს, იგი დაისაჯოს ძვე-
ლის წესისამებრ (მ. 7). ეპისკოპოსი, რომელიც სამღე-
დლო ვაცებს არ გამოსცდის სწავლასა და საეკვლესიო
წიგნების ვითხვაში და ისე აკურთხებს მღვდლად ანუ
მთავრად, წყეულმცა იყოს (მუხ. 9). ქორ ეპისკოპოსი *)

*) ქორ ეპისკოპოსნი არიან მლაზალ-მლაზლის რიგის მიმცემნი

რომელიც ან მოიხილავს სამწესოს, ან შეტყობს მათ და ან გამოიძიებს, თუ ვითარ სარეულებენ უქმეებს, ანუ ნათესაობა-ნათლიობას, მარხვას და წმინდა ცხოვრების წესებს, და ან განმარტავს ნაკლებობას, წყუღიმიც იყოს (მუხ. 13). ვინც თავის ცოლს უსამართლოდ გაეყრება, წყუღიმიც იყოს და მიესჯოს სიკვდილი (მ. 23).

გიორგი მეფემ შეირთო ათაბაგის ასული თინათინა, რომელიც მოკვდა 1610 წ. და მეძვიდრედ ქმარს დაუტოვა ალექსანდრე.

ქართლს რომ გამოეღდა ჯუარსაბი, მისი სამეფო და თვითონაც «თერად ნაკლულევან იყო საგანძურითა». ქართლი გადაარიბებულ იყო სვიმონ I დროიდგანვე. ამ სვიმონ მეფემ „დასდვა კომლს გლეხსა ზედა მარჩილი (საბი აბაზი) და ამით მოიყიდდა ოსთა, კაკასთა, ჩერქეზთა, და წარუგზავნიდა ყაენსა“. ამას გარდა თვით ეს მეფე სვიმონი რომ დაატყვევეს ოსმალთა ზსტამბოლს წაიყვანეს, მის გამოსახსნელად მისმა შვილმა გიორგი მეფემ „წარავლინა (სტამბოლს) ყოველნი საჭურჭლენი და საგანძურნი მამისა თვისისა და ეკვლესია-მონასტერთანი“. გადატაკებულ ქვეყანას ეჭირებოდა მშვიდობიანობა. და ამ მშვიდობის მოსახრებლად ჯუარსაბმა თავისი და თინათინ მიათხრვა სპარსეთის ყაენს შაჰ-აბაზს. ყაენმა მეფის და წაიყვანა დიდის დიდებით და მეფესაც მოწყა-

უფროსთა მთავარ-ეპისკოპოსთა მორჩილებით, და თუ, ქმნას მღვდლის რიგი, მტერია კანონისა და სამართლის წიგნისა (იხ. ვახტანგის კანონები).

ჯედ მოკუერო. ქვეყანამ იწყო მოსუღიერება და მოღონიერება.

კათოლიკეთა მოძღვრების მოსვლა: კათოლიკეთა მოძღვრები პირველად მოვიდნენ საქართველოში რუსუდანის დროს (1212—1239 წ.). რუსუდანმა ჰაჰს გრიგორი IX შემწეობა სთხოვა და მან შემწეობის მაგერ შეიდი ბერი გამოგზავნა (Fratres praedicatores), რათა რუსუდანიცა ჭ მისი კრიც მიექციათ კათოლიკობისადმი. რუსუდანმა უარ-ჰყო მათი მოძღვრება. 1289 წ. ჰაჰ ნიკოლოზ IV-მ ხელ-ახლა გამოგზავნა მღვდლები, რომელნიც ქართველებმა ჰატივით მიიღეს და ნება დართეს თბილისში ჰყოლოდათ თვისი ეპისკოპოსი. მეფე კოსტანტინე III-მ თვისი ელჩები გაგზავნა რომს წინაჰე ჰაჰ ალექსანდრე IV, რომელმაც მეფეს ეპიტოლეთი მოჰმართა. ამნაირ მიწერ-მოწერისაგამო კათოლიკეთა მოძღვრებამ ხელ-ხელა მოივიდა თუხი საქართველოში, უფრო მეტად კი სამცხე-საათაბაგოში. 1604 წლიდგან მათი რიცხვი გამრავლდა. იგინი დაესახლნენ თბილსსა და გორში, ჰუთაისს სამეგრელოს და გურიას. კათოლიკეთა მოძღვარნი თრიად განათლებულნი კაცნი იყვნენ, იცოდნენ ეჭიმობა და სწავლობდნენ ქართულ ენასაც. ამ ენის შესასწავლად რომის «მოქადაგეთა სკოლაში» ჰაჰმა დასწესა ქართული ენის კათედრა და პროფესორად გაამწესა ქართველივე—ირბახი, რომელიც „მთელს წინააზიასში განთქმული იყო მეცნიერებითა და სადიპლომატო ელჩობით“. ამ ირბახის შემწეობით ჰაუღინმა შეადგინა და დაბეჭდა 1626 წ. «ქართული ანბანი» (Alphabetum ibericum), რომელშიაც ჩაურთო 3084

ქართული სიტყვა, ხოლო საქართველოში მეოთხე მოძღვარმა მაჯიმ შეადგინა „ქართულ ენის გრამატიკა“ ლათინურ ენაზე და დაბეჭდა რომს (1643 წ.). წინასიტყვაობაში იგი ამბობს, რომ ამ ენის შესწავლას მოკუნდი 22 წელიწადი, გრამატიკა შედგენილია თანახმად ქართულ ენისა და აგრეთვე დაფუძნებულია მწერლობით ნიმუშებზე, რომელიც გამოკვრიბე ქართულ ხელნაწერ წიგნებიდან. იგივე აღნიშნავს სახელებს კათოლიკეთს ეკლესიაზე განთქმულ „მოძღვრებისას“ და „მოციქულებისას“, რომელნიც მის დროს მოღვაწეობდნენ საქართველოში. ამ მოუღალავე მღვდლებმა მთელი ევროპის უურადღებს მოაზურეს საქართველოს, ამ ერთადერთ საქრისტიანო სახელმწიფოს აზიისას, მომწევდუელს საშუალებობრებულ მსჭმადიანობისას. ადრე თუ გვიან საქართველოს ეშეკლებოდა გიდეც, თუ დაეცალა ცბიერ მსჭმადისს, რომელსაც ქართველთა თავისუფლობა ძილს უფრთხობდა და მოსკვენებს არ აძლეკდა.

თათარ-ხანის-შემოსევა (1609 წ., ივნ.) თათარ-ხანად მსტიანე უწოდებს ყირიმის ხანს სელამათ გირეის. აჭმად ხონტქარს ჭსურდა დაეზურე ბაღდადი. მან შემწედ მიიწვია სელამათ გირეი, რომელიც 30,000 მეომრით წავიდა ყაფას. ბაღდადის აღების შემდეგ სელამათ გირეიმა — გზის სიმოკლისაგამო — მოინდომა საქართველოს გადალასვა და დარიალის ყელთ თავის სახანოში წასეკლა. მასეე განზრახვა ჭქონდა გაკლისას აეკლო ქართლი. სელამათ გირეი მოდიოდა სომხითის გზით. მისი მოსეკლა რომ სიტყუო ლუარსაბმა, იარაღის უბრძანა მტრისთვის შეეკრას გზას, ხოლო თვითონ კი ცხირეთს დადგა. იარაღიმ

ჩახეგრვა გზა და ელლდა მტრის მოსკლას. ამ ლოდინ-
ში მას დაეძინა. თათარხანი მძინარეს მოუხტა და გაყ-
ლიტა ქართუელნი და მათთან იარაღიც. თათარნი გა-
მოემართნენ და დასწევს მანგლისი და კველთა. აქ შე-
იხურეს თევდორე ღვდელი, ღახტით ცემა დაუწიეს და
აიძულებდნენ ეთქვა, თუ სად არის მეფე ლუარსაბი.
მღდელს კარგად ესმოდა, თუ რა განსაცდელი მოელო-
და სამშობლს მეფის ბინის ჩვენებით და ამიტომ გა-
დასწევითა: „არა ვიქმნე გამცემელ მეფისა და ქვეყნისა“.
დაადგა-რა ამისთანა გარდაწვევტილებას, იგი წაუძღვა
მტრებს, გაატარა გოსტიების თავ-თავ და ჩაიყვანა ქვე-
ნადრის გზაზედ. მეფეს ასცდნენ მტრები. სცნეს-რა ღვდე-
ლი გვატყუებსო, მოკლეს იგი. თევდორე შეირაცხა წმინ-
დათა შორის. თათრებმა მოიტყვეს ერთა-წმინდა და ახალ-
ქალაქი. მათ მალლიდგან სჭკრეტდა მეფე, რომლის ბრძა-
ნებით ზაზა ციციშვილმა და მოურავ სააკაძემ შეჭკრი-
ბეს მეომრები და მიუხტნენ მტრებს. ამ დროს საბარა-
თიანოს ჯარიც მოვიდა მდეკრად. ზაზა და სააკაძე ეკ-
უთნენ მტრებს სხერტის ქალაში და მოსწევითეს მრ-
ავალი. თვით ზაზა მიუხტა ფაშას, წარჭკვეთა თავი. ამ
დროს მას შემოერთნენ თათარნი. ზაზამ „იხურე კბი-
ლით წვერი ფაშის წარჭკვეთილის თავისა“, შეჯდა ცხენ-
ზე და ბრძოლით გაარღვია მტრის რაზმი და მშვიდო-
ბით მივიდა წინაშე მეფისა. ამის შემდეგ თათარხანი
აიყარა და სწრაფის ნაბიჯით წავიდა ქალაქ გორისკენ.
მტრის ჭსურდა დროიანად გადასულ იყო გორის ხიდზე.
მიმავალ მტრებს მეფე გამოედევნა ქართლის ჯარით.
დოქის მინდორზე მიმავალი მტერი დაინახა გორელმა

ტერტერამ, გაიქცა და, თათართა მისკლამდე, გორის ხი-
დი აჭყარა. მტრებმა ნახეს-რს ხიდი აურთილიაო, მტკვრის
პირ-პირ ჩაკლეს საციციანო და მივიდნენ ბრბონას. აქაურ
მკვიდრთა სახლები დააქციეს და ამ დარღვეულ სახლე-
ბის მასალით ხიდი გასდეს, გადავიდნენ მტკვარზე და
დადგნენ ტაშისკარის ბოლოს. მეფე ლუარსაბი მივიდა
სხალდახას და „ცხენის ცურვით“ სპითურთ მშვიდობით
გადავიდა, ჩაკლულ მტკვრის კიდე ფარულად და მივიდა
სურამის ბოლოს. აქ შემოურთდნენ მტკვრის მარცხენა
მხრის ლაშქარნიც. მეორე დღეს ლუარსაბი შეება მტერს
და ამოხწყვიტა (1609 წ., ივნისს). თათარნი, რე-
მეინც გადაჩნენ, ტყეებში მიიმალნენ. სამი დღის გან-
მკლობაში ამ მიმალულ თათრებზე ნადირობდნენ ქართ-
ველნი, უმეტესად დედაკაცნი, იჭერდნენ და „განაშიშველ-
ნიან და განუტვიან“. მეფეს დარჩა თათართა აურაბე-
ლე ალაფი, ხოლო მათი თაკები წარუგზავნა შაჰ-სახას.
უკნეს დიდად იამა ოსმალთა მომხრე ყირიმის თათ-
რების განწყვეტა და მეფეს საჩუქრები გამოუგზავნა.

მოურავი სააკაძე მრავალმა უბედურებამ, რომე-
ლიც თავს-დაატყდათ ქართლის მეფეებს, ეს მეფეები
ძრეულ დასუსტეს, დაამცირეს და შეავიწროეს. ამ სო-
სუტით ისარგებლეს დიდებულებმა და თავ-თავისთვის
დაიბყრეს ხეობანი და შეიქმნენ მთავრებად. „ასრე სჭირს
საქართველოს დიდებულთ: აზვავდებიან, იტყვიან: უჩე-
მოდ ვინ იმღერთა“ (აჩილიანი). ამ ლუარსაბის დროს
ბატონობდნენ: საბარათიანოში შადიმან ბარათაშვილი,
მუხრანში მუხრან-ბატონები და ამილასურები, არაგვის ხეო-
ბაში ნუგზარ ერისთავი, ქსნისაში იესე, ხოლო ცხინ-

კალსა ჭ დვალეთს გიორგი საკაძე, რომელიც იყო აგრეთვე თბილისის მოურავად. იგი იყო კაცი მხნე, ახლავანი, ძლიერი, უშიში, ხალხი ამასთანავე ცბიერი, მჩუქჩნელი და უნდო. სააკაძენი შთამომავლობით დაღისტნელ ჭანკებიდგან არიან. ამ ჭანკათაგან რაოდენიმე კაცი სომხეთს დაესახლნენ 767 წელს და მომრავლდნენ. ხალხ სომხეთის სამეფო რომ დაიბნო, იგინი შემოვიდნენ საქართველოში და დაესახლნენ თეძმის ხეობაში. გიორგი მეფის დროს მათ მიეცათ თავადობის ხარისხი (1503 წ.) და იწოდნენ მოურავებად. შაჰ-აბას ყანმა (1622 წლის შემდეგ) დაუმტკიცა მათ თარხანობა (თარხანი ქართულად თავისუფალი). ამ თარხანობისაგამო იგინი იწოდნენ აგრეთვე თარხანიშვილებად. აი ამ გვარს ეკუთვნოდა გიორგი საკაძე. იგი მეტად ამაყი კაცი იყო და შემწოდ ჭეკანდა თვისი სიძამრი, არაგვის ხეობისა და მთიულეთის ერისთავი ნუგზარ. სააკაძის მძლავრობას საზღვარი აღარა ჭქონდა მის შემდეგ, როდესაც მეფე ლუარსაბმა შეირთო მისი და, „შეენიერი და კეკელუცი“ ამის შემდეგ სააკაძე ქართლის დიდებულებს აღარათყრად აგდებდა და რომ შემთხვევა მიეცემოდა, დასცინოდა კიდევ. იგი ამ გვარადვე ეპყრობოდა ამ დროის ძრეულ მებატონეს, შადიმან ბარათაშვილს, მეფის-მამა-მძუძეს. თბილელის პირით სააკაძე ამბობს: „შადიმან ამაღ დამჭიშვიდა: აქვს მამაცობის ზრახვანი; ერთხელ გუთხარ: შენსა სრმალს არა აქვს გვეთა-ახვანი“. ასრეთი დაცინვა მასინდელ დროს ვაჟკაცობის გაწობილებდა და დიდ შეურაცხყოფად ჩაითვლებოდა. აი ამიტომაც, როგორც ეს შადიმანი, ისრე სხვა დიდებულნი შეუჩნდნენ მეფეს და

აძულებს იგი გაჭყროდა თავის ცოლს და დაემხო სა-
აკაძე. დიდებულთა ჩაგონებით მეუკმ გადასწევიტა სა-
აკაძე მიეწვია ყარაიას სანადიროდ ჭ იქ მოეკლა. კახსბერ
ხერხეულიძემ ეს ამბავი შეატყობინა მას. იმავე დამეს სა-
აკაძე დედა-წულისანად თავის სიმამრთან გაიქცა დახარუ-
ლის ცხენებით (*კაცნი ჩავგზავნე: მათ შვიდი ცხენი
დაჭზარეს, ჩვენთვის სასხდომად კმარისა*). სააკაძემ და
მისმა მომხრეებმა გადასწევიტეს წასუღიყენენ წინაშე შაჰ-
ახანისა. და წავიდნენ კიდევ: სააკაძე ცოლ-შვილით და
ნუგზარ. გაელისას სააკაძემ ცოლ-შვილი აღჯყალის ტი-
ხში დასტოვა. ყენმა პატრივით მიიღო ორივენი, შემ-
დებ დიდად დაჯილდოვებული ნუგზარ უკანვე გამოის-
ტუმრა, ხოლო მოურავი თავისთან შეინახა. შაჰ-ახანს
მანამდისაც უნდოდა ქრთლის დაპყრობა ჭ მისი გამაჭმა-
დიანება ჭ ახლა მისს დიდის ხნის სურვილს ზედ და-
ერთო ქართველ დიდებულების წაქეზებაც. ცბიერმა შაჰ-
ახან მოურავს მეჯლისი გაუძარტა. თვითონ დაჯდა ტახტ-
ზე. მოატანინა ვერცხლით საკსე გუდები და მიუბოძა
საკაძეს. მეც ბევრის აღებას შეეკცადეო, ამბობს იგი,
*თვითო (თეთრის-გუდა) მხარზედა გადვიდე, ერთი თავ-
ზედა დავიდე, თვითო ღლისა შევიგდე, ორი კქენ ხელ-
კიდებული; ერთი გბილშია დავიჭირე ჭ მერე ავდეგ, კა-
რამდის წავიდე. მემძიმა და ხელმწიფემ ბრძანა «ნუ მოჭკ-
ლაკო ჯაშუშსა» და ეგ გუდები სააკაძის კაცებს მიაბა-
რეთო. მოვიდნენ ჩემი ყმები და ოთხასის თუმნის ტვირ-
თი გამომართვეს (თბილელი).

ხოსრო-მირზა. ეს ის ხოსროა, რომელიც მო-
ვიხსენიეთ ლუარსაბის მამის მეფობაში. რუსის ელჩებს

გიორგი მეფე ამას ატანდა რუსთა ხელმწიფის ბოროტის
ასულის ქსენიას საქმროდ, მაგრამ ხოსრომ არ ისურ-
ვა და სპარსეთს წაჰიდა. ხოსრომ ქართლის მეფის და-
უთხანის (1569—1578 წ.) უკანონო შვილი იყო. ის-
პაანში იგი სცხორებდა ღარიბად, უკულისაგან დაჰიწ-
ყებულნი. სასაკამე უკან გამომუყლანა მისი ვინაობა. შაჰ-
საზმა ხოსროს დიდი პატივი სცა, დაასახუჭრა და და-
ნიშნა ისპაანის მოურავად. ხოსროს ამდლებით მოუ-
რავმა ლუარსაბ მეფეს გაუჩინა მეტოქე და ეს მეტოქე
შემდეგში შეიქმნა ქართლის მეფედ, სახელწოდებით როს-
ტომ.

ნუგზარ ერისთავი. ამაკე დროს ფრიად გამძლე-
რდა არაგვის ერისთავი. არაგვის ხუობის მკვიდრნი ძუ-
ლადგანვე ცალკე ცხორებას დაჩუყულნი იყვნენ. წმ.
ნინომ რომ მონათლა ქართუელნი, მეტე მეფის ერისთა-
ვი და იაკობ ღვდელი წაიყვანა წობენს, მოიხმო მთი-
ულნი, ჭართალელები, ფხოველები და წილგნელები და უჭ-
დაგა საწმუნოება ქრისტიანთა. ხოლო მათ უარ-ჭყუეს თვი-
სის სჯულის დატოვება და გაქრისტიანება. მაშინ მე-
ფის ერისთავმა „მცირედ წარჭმართა მახვილი, და ამის-
გამო ამ მთიულეებმა მისცნეს კერპნი მათნი დალეწად“.
ნინომ მოაქრისტიანა უკელა ესენი და აგრეთვე ერწო-
თიანეთელები. მეფე გიორგი ბრწყინვალემ არაგვისა და
ქსნის ხეყელებისათვის შეადგინა „მეგლის დება“. მე
XV საუყუნის დასაწყისს მეფე კოსტანტინემ თავის მო-
ხელედ გაამწესა სიდამონ სიდამონისძე. ამაკე დროს სა-
ქართუელთა მოსდა არეულობა. ამ არეულებით ისარ-
გებლა სიდამონმა, გასწყვიტა ბაზლიძენი, მკვიდრნი

ზაზალებითი ტობის გარემოსი და იწოდეს მეხატონედ ანაგ-
ვისა. სვიმონ მეფე რომ ოსმალთ დაატყვევეს, ანაგვის
მეხატონემ ამოსწყვიტა თექთურმანიძენი და ჭარბეული.
მისმა შვილმა დახოცა თვისი ძმები, ხოლო გადაარჩა
მისი ძმისწული, ხასხასგან ნაშობი ნუგზარ. ეს ნუგზარ-
ი მცირე წლოვანი იყო და მისმა მოკეთებმა დამალეს.
იგი რომ დაკაჟვდა, მიიბირა გავლენიანი კაცები, თავს
დაესხა თავის ბიძას, მოჭკლა იგი, დაიხურა ზაზალებითი
და მთიულეთი და დაჯდა ერისთავად დუშეთს. ნუგზარ
ერისთავი იყო ამაყი, მჩისხანე და შეუბრალეული კაცი.
თავის ქვეშევრდომებზედ ცეცხლს აწვიმებდა. ამისგან
ანდაზად ითქვა: «ნუგზარ ერისთავის დროსაო, — ხისხ-
ლის წვიმების დროსაო». ნუგზარი რომ დაუმრუკდა
მოურავ სასაკამეს, მის შემდეგ იგი ლუარსაბს აღარაფ-
რად აგდებდა და მეფესავით განაგებდა თავის საერის-
თოს. მის შემკვიდრედ შეიქმნა ბადურბი (†1619), ბა-
დურისა შაალი (1619—1629), შაალისა ლათუნა
(1629—1635), ლათუნასი შაალი II (1635—1660).

ქსნის ერისთავი. დავით VI დროს (1292—1310)
ქსნის ხეობის მოხელედ იყო შალვა ქვენა-ფლაკელი, წი-
ნაზარი ამ ხეობის შემდეგი დროის ერისთავებისა. ეს
შალვა განუდგა მეფეს, მივიდა მონღოლთა ბანაკში და
მოჩივლებს გამოუცხადა. მოგოლთა პატივი-სცეს მას.
განაჩინეს წინამძღვრად, გამოჭყუნენ და ცხრაზმის გზით
შევიდნენ ცხრაოტში. ქვენაფლაკელი იწოდებოდნენ ავ-
რეთვე ვირშელეზად და ლარგველებად. ლარგვისში მათ
ჭჭონდათ დიდი ცარხე-სიმაგრეები და მონასტერი. «ქსნის
ერისთავთა მატინესა» ისტყვიით იგინა მე VI საუკუნეში

გადმოსულან დვაჯეთიდგან ჭ დამკვიდრებულან ქსან-არაგ-ვის ხეობაში. მათი გვარი ყოფილა ბიბილური. 1400 წელს ქვენათლაველი — ვირშელი ინსენიება ერისთავთ-ერისთავად. ლუარსაბ II დროს ქსნის ერისთავად ზის იესე.

თეიმურაზ მეფის მეორედ დაქორწინება. პირველი ცოლი რომ მოუგვდა ახალგაზდა თეიმურაზს, იგი დიდ მწუხარებაში ჩავარდა. ბნელ ოთახში იჯდა და მეუღლეს იგლოვდა. ცბიერმა შაჰ-აბაზ შემოუთვალა: „განაგდე გლოვა, გამხიარულდი და მოდი ჩემთანაო.“ მეფეც წავიდა და დიდი ძღვენი მიუტანა ყაენს. შაჰ-აბაზმა უბრძანა: „შეირთე მეფე ლუარსაბის და და ქვისლად გამიხდიო“. თეიმურაზმა უპასუხა: „ლუარსაბი არის ახალ ნათესავი და ჩვენი სჯულებით მისი და არ მერგებაო“. ყაენს ჭსურდა ამ გვარ უგანონო ჯვარ-წერით დაემტკიცებინა ქრისტიანობა, რომლის წილ მაჰმადიანობის შემოღება უნდოდა საქართველოში. თეიმურაზი ნუბა-უნებლიედ დასთანხმდა და სთხოვა ყაენს დაეთანხმა ლუარსაბიც. შაჰ-აბაზმა ლუარსაბს უბრძანა: „შენი და მიეცი თეიმურაზსო“. სპარსეთიდგან დაბრუნებულ თეიმურაზმა შეირთო ლუარსაბის უფროსი და ხვარაშანი (1612 წ.).

ქაიხოსრო ომანიშვილი. ამ ხანებში ლეკნი გადაემტკიცნენ თეიმურაზ მეფეს. პარკით შემოდიოდნენ საქართველოში და აოხრებდნენ ქვეყანას. ლეკების დასასაჯელად მეფემ წარგზვნა ქ. ომანიშვილი, კაცი ახლავანი და ძლიერი. იგი შევიდა დაღისტანში, დადგა ერთ მთაზე და იწყო იჭაურობის რბევა და ოხრება. დაღის-

ტნელთ ვერ გაბედეს წინააღმდეგობა. ომანიშვილმა მე-
ფისაგან ითხოვა ბუკი, რომ მისი დაყვირებით დაეში-
ნებინა ლეკნი. მტრებმა ომანიშვილი დაასმინეს მეფეს
და უთხრეს: «ნებავეს გახეთი და მისთვის ითხოვეს ბუკ-
საც». მეფემ დაუჯერა მათ. მოუწოდა ომანიშვილს და
მოჭკვლა. ამისგამო ზოგი-ერთნი გასულნი თეიმურაზს გა-
ურკვულდნენ და „იწყეს ქვე-გამხედველობა მეფისა“.

შაჰ-აბაზი. ჰეისონელი სწერს: „თეიმურაზ მეფე
შაჰ-აბაზთან იყო შეზრდილი... ერთ და იგივე აღზრ-
დამ შექქმნა ორნი ფრიად დიდნი კაცნი, ხოლო სასი-
ათით სხვა და სხვა გუარნი. ამ აღზრდამ ერთში განავი-
თარა კეთილშობილნი თვისებანი, ხოლო მეორეში ბი-
წიერება. აბაზს მხოლოდ დიდი მეფის შესაფერი ნიჭი
ქონდა, თეიმურაზს კი ეს ნიჭიც და მეფის შესაფერი
მდალ-ზნეობაცა ზ სიკეთეც. აბაზი, დაბრძაკებული ბედი-
საგან, რომელიც მუდამ მისკენ იყო, ხშირად იდგნდა იმის-
თანა სასტიკობას, რომელიც ნისლსა ჭყენს მის გმირულ
საქმეებს.“ აჩაქელი: „შაჰ-აბაზი იყო გულაჩმნილი, გრძნე-
ულობითა და ეშმაკობის ხელოვნებით მან მოუმზადა
გიორგი მეფეს (ლუარსაბის ძამას) სასიკვდილე სასმელი.
აბაზი იყო კერავი, ცბიერი ზ თავის კარზედ მუდამ ჭყვან-
და ქურდები“. აჩილი: „შაჰ-აბაზი — ეშმაკის ჩანასხამი,
უკუღმართი, სისხლის მსმელი, გესლიანი“.

II

ეს ცბიერი შაჰ-აბაზ ჯერ 1602 წელსვე მტრულად მოექცა ქართლ-კახეთის მეფეებს. ქართველთა შემწეობით რომ შემუსრს დაუძინებულნი თვისნი მტერნი — ოსმალნი და ერევანი აიღო, დაჯილდოების მაგიერ ქართლის მეფეს წაართო ღზრე და კახეთისას კაკი. მაგრამ ესეც არ იკმაკა: მცირე ხნის შემდეგ ქართლის მეფეს (ლუარსაბის მამას) შეასვა შესამით შეზაკებული სასმელი, რომელმაც მეფე დაასნეულა და მოჭკლა (1605 წ.). იმავე შაჰ-აბაზმა გამაჭმადიანებული კოსტანტინე ბატონი შვილი კახეთს გამოგზავნა და დააკალა მოეკლა თვისნი მამა-ძმანი და გამეფებულყო. კოსტანტინემ პირველი შეასრულა, ხოლო გამეფება ვერ მოასწრო: ქეთევან დედოფალმა იგი დაამარცხა და მოჭკლა. იმ დროს შაჰ-აბაზს არ ეცალა საქართველოსთვის. მას შინაობაში ბევრი აწეწილი საქმე ჰქონდა. ამიტომ კახეთის მეფედ თეიმურაზი გამოგზავნა. მაგრამ მისი მანკიერება მალე გამოჩნდა. 1612 წელს ქართლ-კახეთის მეფენი რომ ყენისავე ბრძანებით თეიმურაზის ქორწილის საქმეში იყვნენ გართულნი, ხვანჯიანმა შაჰ-აბაზ ყაზახის ხანს მისწერა: „შემოიკრიბე გარემონი ყოველნი, დაესხი მეფეს ლუარსაბს, მოჭკალ იგი და თავი მისი წარმომიგზავნე“. ამავე დროს ლუარსაბსაც მოსწერა: ყაზახის ხანს თავი მოსტერ ზ წარმომიგზავნეო. ამ გვარ გულარძნილობით მას ქართლის წახდენა ჰსურდა: თუ ხანი გაიმარჯვებდა, ქართ-

ლი ყაენს დარჩებოდა, ხოლო თუ მეფე—ჯერ ერთი, შეიტყობდა ქართველთა ძალ-ღონეს და მეორეც—ხანის დღეუბვას მოიმიზეზებდა და გადაეკიდებოდა ლუარსაბს. ბრძანების მიღებისაკე უძალ ლუარსაბი მიუხტა ყაზახის ხანს, მოჭკლა იგი, წაჩკვეთა თავი და ყაენს გაუგზავნა.

ამის ცოტა ხნის შემდეგ, იმავე წელიწადს, სააკაძე გავარდა საქართველოდან და მივიდა შაჰ-აბაზის წინაშე. ამ დროს ყაენი მოსკენებულ იყო გარეშე მტერთაგან და იჯდა ცხტზედ ძლევა-მოსილ და მორჭმულ ხელმწიფედ. ყაენის წინაშე მისული მოურავი, არაქელის სიტყვით, ჭოშვინგიდა, ვითარცა მებრძოლი ცხენი და შესძახებდა, ვითარცა ლომი და აღმოიფშეენდა ლუარსაბსა ზედა, ვითარცა გეენის მოშვინავი გეშაზი და ეძიებდა სასიკვდილოდ მას... მოურავსა ამას ყაენი ესაუბრებოდა და სცნობდა მისგან ქართველთა ჭკეუნისა და გვარ-ტომის ვითარებასა. გამოიგითსვიდა ჭკეუნის სიმაგრესა, მეფეთა და თავადთა სიმხნესა, ხიძრაგლესა ნათესავისასა და ვაჟვაცობასა მხედრობისასა, და სხვაო სჯ, რაიცა ენება“. რასაკვირველია, ლუარსაბის მტერი მოურავი ყაენს ყველაფერს გამოუმუღავნებდა და გაუზიარებდა. შაჰ-აბაზი მისგანა და მის სიმამრისაგან გაიგებდა ქართლის დიდებულების აშლასა და განდგომას, შესუსტებას ლუარსაბისას, რომლის ხელმწიფობას აღარ ემორჩილებოდნენ ერისთავნი არაგვ-მთიულეთისა, ქსნი-სა, ქრცხინვალ-დვალეთისა, თემის ხეობისა; სცნობდა აგრეთვე ქაიხოსრო ომანიშვილის მოკვლის გამო მეფის შეორგულებას ზოგი-ერთ კახელთა, რუსეთის ელჩთა და კათოლიკეთა მღვდლების მოსვლას საქართველოში. ამ

ამ გვარ მოჯღაპრისა და ჯაშუშის მისკლას ნატრულობდა უაენი და მიუვიდა კიდევ მრავალ ემა-მამულთანა სააკაძე. თბილელი სწერს: „თურმე შაჰ-აბაზ ხელმწიფე იყო (მოურავის) მისკლასა მდომელი“. დელააკაღე 1627 წელს სწერს: «... სამწუნარო იყო, რომ მეფეებს უღალატეს მრავალ თავად-აზნაურებმა და შეიყვანეს (უაენი) საქართველოში. შესაძლებელია, რომ უამისოდ იგი ჯერას დრის ვერ შესულიყო ამ ქვეყანაში გზებისა და ადგილ მდებარეობის სიმკაცრისაგამო. თურმე უაენი ჩაგონებული იყო ერთის გამომჩინილის და ძლიერის ქართველ მოურავისაგან, რომელიც გამწერალი იყო ლუარსაბაზე».

III

შაჰ-აბაზის პირველი შემოსევა. 1615 წ. „შეჭრება მხედრობა თვისი, აიყარა ისპანდიამ, თან გამოიყოლა დამრიგებელი ბორცოტისა და ქვეყნის აღმოსარებელი მოურავი, მოვიდნენ და დაიბანაკეს ყარაბაღში—განჯას“ (არაქელი); „შაჰ-აბაზს წამოუძღვა მოურავი, გაუკათა გზა და შემოიყვანა კახეთში“ (შარდენი). რათ შევიდა უაენი პირველად კახეთში და არა ქართლში, სანიტენაც მას მოაშურებდა მოურავი ლუარსაბას ჯავრის ამოსაყრელად? საქმე ის არის, რომ ქართლის დიდებულებმა სცნეს-რა უაენი განჯას მოვიდაო, იგინი სწრაფად წავიდნენ მის წინაშე, თავი დაუკრეს და მოერიდებოთ გამოუცხადეს. ეს დიდებულები და მთავარნი იყვნენ: არაგვითიულებთის ერისთავი ნუგზარ, ქსნის ერისთავი იესე,

ამილასხორი ანდუყათარ, თუ შანგი თალასკანდი შვილი და ალათანგი ხერხეულიძე. ამათ მისკლამ ყაენი დაარწმუნა, რომ ჯუარსახი სახელებით ოდენ იყო ქართლის მეფედ, ხოლო ნამდვილად კი მას ამ დროს ეჭირა მხოლოდ თბილისი და მის ზეგით მტკვრის პირები სურამსამდე და ვერეთვე სომხეთი, გარდა ლორის ხეობისა, რომელიც ყაენს წინათვე დაესაკუთრებინა. ქრცხინვალ-დვალეთი და თემის ხეობა ხომ თვით მოურავის სახატონო იყო. ასრე დამცირებულ ქართლის მეფის შემუსრვა ყაენისათვის ეჭვს გარეშე იყო. ამისგამო მან უმთავრესი ყურადღება მიაქცია კახეთის სამეფოს, რომლის მეფე უფრო მოწმულად ხელმწიფობდა, ჭკონდა მაგარი ციხე-სიმაგრეები, და ამასთანავე მეგობრობდა ქართლის მეფეს. და ამიტომაც ყაენმა განიზრახა პირველად შეემუსრა კახეთის მეფე და მერე ერთის შეტევით დაეპყრო ჯუარსახის წილად დარჩენილი ქართლიც. დაადგა-რა ყაენი ამ აზრს, ჯერ ხნობით კახეთში შესევა უკუ-სდო, და მოინდომა მოტყუებით ხელში ჩაეგდო თეიმურაზის ვაჟები, რომ იგინი როგორმე არ გადარჩენილიყვნენ კახეთის შემუსრვის დროს. ყაენს ჭსურდა ამოწვივიტა ქართლ-კახეთის სამეფო გვარეულობა. ამ ყამად თუმცა ყაენი მეგობრობდა ოსმალებს, მაგრამ მან ოსმალებთან ომი მოიგონა და თეიმურაზს შეუთვალა: „მივალ ბრძოლად ოსმალთა. ამისთვის აწ მომეც მე შენი მძევლად, რათა არა ეძწო ოსმალთა, და ვსცნა ამით ერთგულობა ჩემი შენგან“. თეიმურაზი მაშინათვე მიხვდა, რომ ყაენი იგონებდა ოსმალებთან ბრძოლას, რომ იგი მას მასკს უგებდა, და ამიტომაც არ მოინდომა შვილის გაგზავნა. მეფე ამ საჭმის შესახებ დაეკითხა თვის ქვეშევრდომებსაც. ამათ

ურჩიეს დაეკმაყოფილებინა ყაენის სურვილი. მეფემაც თავისი უმცროსი შვილი მცირე წლოვანი ალექსანდრე დაუდო თვისი ქეთევან ნოდარ ჯორჯაძეს გააყოლას და გაისტუმრა ყაენის წინაშე. მეფეს ეგონა, ჩემს დედას მანც ჰატოვს დასდებს და არას დაგვიშავებს შაჰ-ახაზიმ. მაგრამ მეფის მოლოდინი არ გამართლდა. ესენი ყაენის წინაშე რომ მივიდნენ, იგი განძინდა და თეიმურაზს მკისხანედ შემოუთვალა: „არა თუ ვარ ძიძა ზ მზრდელი ძისა შენისა? წარმომიკლინე მე შენი უხუცესი, უკეთუ გნებავს ერთობა ჩემთანა და მე ვსცე ჰატოვი დედასა შენსა და უკუნ-ვიქცე“. დედას თეიმურაზისთვის საიდუმლოდ ეცნობებინა: არ დაუჯერო ყაენს და მეორე შვილიც არ გამოუგზავნო. მეფესაც არ უნდოდა გაგზავნა, მაგრამ კახელებმა აიძულეს. მეფის მე ლევანიც დაკით ასლანიშვილმა მიწგვარა ყაენს. ამის შემდეგ ახაზიმ კიდევ უთვალა მეფეს: „აწ ვსცან, რომეთუ ჩემი ერთგული ხარ დიდი. რადგან არა ჰკრიდე მეთა შენთა ჩემთვის, მოკედ შენცა და ალგავსო ნიჭითა და განგიტეო ქვეყნითურთ მშვიდობით“. კახელები ასლან კი დაწმუნდნენ, რაცა სწადდა ყაენს. ლუარსაბმა და თეიმურაზმა შეჭკრეს ზაკი და იწიეს ქვეყნის მაგრებმა. თეიმურაზმა მუკუზნიდამ გაღმა-მსარქმდე ჯებირი გააკლო და დადგა. ყაენმა მეფის დედა ზ შვილები შირაზს წარგზავნა. თეიმურაზისათვის გზის შესაკრავად ყალეთს გამოგზავნა ჯარი და თვითონ შეესია კახეთს. ცბიერი ყაენი აქაც ეშმაკურად მოიქცა. შესკედრილ ქართველებს არ ატყუებებდა, არამედ ხალათებს აცმევდა და უტყუებდა. ამის გამგონე კახელები ეზარებოდნენ თეიმურაზს და ყაენის წინაშე

მიდიოდნენ. იგიც დიდ საჩუქრებს ურიგებდა მათ. უღელ-
ნოდ დაჩქინილი თეიმურაზ იკლტო მცირე რაზმით და
ქართლს მიაშურა. მაგრამ გზაზედ მას შეეფუთა სპარს-
თა ჯარი, რომელმაც იდგა ყალბით. მეფე ეგუთა მათ
ძლიერად, უძრავესნი აკათა, დახარჩენნი გაიქცნენ. თეი-
მურაზი მივიდა მუხრანს, საცა იყო ლუარსაბ მეფეც.
მეფეებს ჭსურდათ ბრძოლა მტერთან, მაგრამ ქართლ-კა-
ხელებმა ნება არ მისცეს. ყალბითი ამბავი რომ გაიგო
ყენმა, სწრაფად გამოეშურა. მაგრამ მინამ იგი მოაწიკ-
და, ღრთავე მეფენი იმერეთს გადავიდნენ. გიორგი მე-
ფემ იმერეთისამ იგინი დიდის პატივით მიიღო. ყენმა გო-
რითგან ულხი გაუგზავნა გიორგის და მოსთხოვა მე-
ფენი. იმერეთ მეფემ გეგუთის სასახლეში მიიწვია ყველა
დიდებულნი, ქათალიგოზი მალაქია და ქართლ-კახეთის
მეფენიც. კრებამ გადასწყვიტა არ დაეთმოთ მეფენი. ყა-
ენს გამოუგზავნეს მალაქია ქათალიგოზი და შემოუთვა-
ლეს: «გავედრებით პატივ-გაცე, მეფეებს სამეფოები და-
უბრუნო და შენ წახვიდე». ყენმა ტირილით დაარწმუნა
ლუარსაბის აღმზრდელი შადიმან ბარათაშვილი, რომ
მას ლუარსაბი შეილივით უყვარს და არას დაუშავებს, სო-
ლო მისი მტერი მარტო თეიმურაზია. შადიმანმა დაი-
ჰურა და წავიდა იმერეთს და ლუარსაბი ჩამოიყვანა. მი-
სი მოსვლა რომ გაიგო ყენმა, შეჰდა ცხენზე და მიე-
გება მას და ტირილით უთხრა: „კითარ გიყოფ ბორო-
ტსა ახოვანსა და შეენიერსა, ერთგულთა ჩემთა ძესა“.
წამოიყვანა იგი თბილისს. აქ დაუტოვა ციხის მცველნი და
მეფეს უთხრა: „წავიდეთ ნადირობად ყარაიისად“. წაიყ-
ვანა. აქედგან ყარაბაღის მოსახლად ირებლად მიიწვია, იქიდ-

გან მანანდარანისა. აქ მეფეს უბრძანა გამაჭმადიანდიო. მეფემ ეს არა ქმნა. ყაენმა წარგზავნა იგი შირაზს და დაამწყვდეკინა გულაბუაღას. (ლუარსაბი ამაკე საპყრობი-
ლესი მოაშთვეს შვილდის საბლით 1622 წ. შირაზ-
სა იგი წმიდათა შორის).

შაჰ-აბაზის შემოსევა. (1616 წ.) სპარსეთში მი-
მავალ ყაენმა კახეთის გამგედ დანიშნა ნოდარ-ჯორჯაძე
და დავით ასლანიშვილი. სამი თვის შემდეგ ამით შეუთ-
ვალეს თეიმურაზს: „მოკედ და ეპატრონე კახეთს, სა-
ბატონოსა შენსა“. თეიმურაზი წამოვიდა. იგი არაგვამ-
დე გამოაცილეს გიორგი მეფემ, ლევან დადიანმა და მ-
ამა გურგუაძმა. თეიმურაზი ისევ შეიქმნა ბატონად კა-
ხეთისა, მაგრამ მისი ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელ-
და. მიესმა-რა შაჰ-აბაზს თეიმურაზის გაბატონება, შე-
მოიკრიბა ლაშქარი, თეიმურაზისთვის გზის შესაკრ-
ვად აფრინა ალიყული-ხანი და თვითონაც გამოემურა
საქართველოსკენ. ალიყული-ხანი რომ მოვიდა არაგ-
ვად, მას წინამურის ზევით თავს-დაესხა თეიმურაზი და
მოსრა სპარსნი. მცირედნი გადაჩნენ და გაიქცნენ წი-
ნაშე ყაენისა. შაი „განძვინდა ვითარცა ვეშაპი“ და თბი-
ლისს შემოვიდა. თეიმურაზი და ზოგი-ერთნი დიდუ-
ბულნი იმერეთს გადავიდნენ. ყაენმა დაღისტნის ლეკებს
შეუთვალა: «მნებავეს მოწყვეტა კახეთისა. რომელნი შემო-
ვიდნენ თქვენ კერძთა მათთა შინა, თქვენ მოსრენით,
ტყუა-ჭყუენით, და აღგავსებ მეცა ნიჭითა». ლეკებიც წა-
მოიშალნენ. ყაენმა ჯარი შეუსია ერწო-თიანეთს, და
შევიდა კახეთში. ისკანდერ მუნჯი: ..აბაზმა გრემში
ნახა მშვენიერი ტაძარი და ხმა მალღა აღაკლინა კედლებს

მანქმადისამდი. მივიდა ალაკერდს. აქ შეიტყო ქართ-
კელობა გამაგრებულა თორღასო, საცა დაკრძალულ
იყო თეიმურაზ მეფის უნჯი. გაუსია ჯარი. ქართ-
კელნი დამარცხდნენ. ციხე აიღო მტერმა მთელის მი-
სის ქონებით. ალაკერდელის მიტრა დაფასებულ იქმნა 500
თუმნად. ალაკერდს უაენმა ჩააყენა ჯარი. სპარსთ აიკლეს
და გააოხრეს ხერკი, საგურამო, გომბორი. (დეღლა-
გაღლა): შან-აბაზმა კახეთი გააოხრა. მსწრაფლად მოა-
ცილა მთელი ხალხი სახლ-კარს და ძალით წაიყვანა თან.
ადგილი წარმოსადგენია, რა არეულობა იქნებოდა მთე-
ლი ქვეყნის ხალხის გადასახლების დროს. ამათ შორის
იყვნენ ყოველი წოდებისანი: მამაკაცნი, დედაკაცნი, ჩხვილ-
ნი და მოხუცნი. ესენი თავიანთ ხაზაკით, რამდენის წა-
ღებაც შეეძლოთ, დააყენეს ჯარის წინ და სიჩქარით წა-
იყვანეს სპარსეთისკენ, სადაც მშვიდობით მიიყვანეს.
იგინი დასახლეს საქართველოზე დაშორებულ ადგილებ-
ში: ქირმანს, ყარაღანას, მაზანდარანს და სხ. იგივე ის-
ქანდერი ამბობს; „მანქმადიანობას არასოდეს ისრე არ შე-
უმუსრავს ხალხი, როგორც შემუსრა შან-აბაზმა კახელე-
ბი. რიცხვი გაუღეტილთა იყო 60—70 ათასამდე, და-
ტყვევებულ იქმნა 100,000 ზედაც მეტი: გასათხოვარნი
ქალწულნი, ყრმანი, დედაკაცნი, მამაკაცნი. ამას გარდა
აიღო 30,000 კაცის შესახებ ცნობა ვერ იქმნა შეკრე-
ბილი. რუის-სურამიდამ დატყვევებულ იქმნა 500 ზე-
დაც მეტი კაცი და 2000 საქონელი. ერწო. თიანეთ
დატყვევდა 40,000 ცხვარი. (არჩილიანი): „ჩხვილნი
მოსრნა, ვით ეროდუ. მოწიფულნი თან წასახა. გადასწვა გა-
სათი“. მტრის რისხვას გადურჩნენ ის კახელები, რო-

მელნიც შეეთარნენ ფშავ-სეკსურეთ-თუშეთს და მიიბარ-
ნენ ტყე-ღრეში.

IV

ცუდ ყოფაში ჩავარდა საქართველო. სპარსეთში მი-
მავალ ბაზაროსმა ქართლის მეფედ დანიშნა ბაგრატ,
რომელიც იყო მეფე დაუთხანის შვილი. ბაგრატი გამაჭ-
მადიანებულ იყო, ქრისტიანები სძულდა. ამიტომ ქართ-
ველებსაც ეჯავრებოდათ იგი. ბაგრატი საბარსთიანოს
სცხორებდა და ამიტომ მას უწოდებდნენ საბარსთიანოს
ბატონად. იგი მალე მოკვდა (1619 წ.). მას დაჩხა ვა-
ჟი—სვიმონ, რომელიც თავის დედა ანნათურთ თბი-
ლისსა და საბარსთიანოს არ სცილდებოდა. ამავე დროს
ბარსთა ბარსთაშვილი მიესია თავის სასლუგოობას და
ამოსწევითა ეკლასნი, გადაჩხა მხოლოდ ყაფლასნი, რო-
მელიც ივლიტო სპარსეთს, მოიყვანა უიზილბაშნი და მოჭე-
ლა ბარსთა.

არაგვის საერისთო. ამავე ხანს მოკვდა ნუგზარ
ერისთავი და გაერისთავდა მისი შვილი ბაადურ. ამის
აუჯანყდა მისი ძმა ზურაბი. იგი თავის ცოლითურთ
წავიდა წინაშე ყაენისა. ზურაბი მოურავ სააკაძეს აღზრ-
დილი იყო. ამიტომაც მისი შუამდგომელობით ყაენმა
დიდად დაასახუჭრა ზურაბი, არაგვის ერისთავობა დაუბრ-
კიტა და გამორსტუმრა. მისი ცოლი იქვე დაშთა. ზუ-
რაბი სპარსთა მხედრობით მიუსტა ბაადურს, დაამარ-
ცა და დაიპყრო ბადაგეთი. შემდეგ მიიმხრო ბარს-

თაშვილი და დაიმორჩილა მთიულ მოხვეკენი. ბაადურნი
გაიქცა იმერეთს და დაბინავდა საჩინოში. მაგრამ მალე
მას უღალატა მისიძვე ცოლმა, რომლის საყვარელმა ჩი-
ჯავაძემ მოჭყლა იგი, ხოლო მისი ქვრივი თვითონ შე-
ირთო. ეს ამბავი რომ მიუვიდა ამაყ ზურაბს, განრისხ-
და ფრიად, შემოიკრიბა ჯარი, თერსათის მთით შეიპა-
რს საჩინოს, მოჭყლა ჩიჯავაძე და გამარჯვებულად დაბ-
რუნდა. მის სიამაყეს საზღვარე აღარა ჭქმუნდა. იხილა-
რს ქედმაღლობა მთავართა, ბაგრატის ძე სვიმონი წავი-
და ყაენის წინაშე. იქვე მივიდა ზურაბი: „ყაენთან არ
შემდსმინონო“. მაშინ მოურავი უკვე ფრიად დამსახუ-
რებულად პირი იყო. მისი რჩევით ყაენმა სვიმონს მიხ-
ცა მეფობა, ცოლად შერთო ჯანბანუმ, ასული უოჩჩი-
ხანისა, და წარმოგზავნა საქართველოს. ყაენმა მას გ-
მოაყოლა აგრეთვე სვიმონის სიმამრი უოჩჩიხანი, მო-
ურავი და ზურაბი, და დააკლას მოსწევიტონ ვახუანი,
აჭყარონ ქართლელი და წარგზავნონ სპარსეთს (1619 წ.).

ვახუთი. ამ ქვეყნის ბატონად ყაენმა დაადგინა თე-
იქარ-ხანი (1616 წ.) აკლუბული, გაოხრებული და გა-
ნადგურებული ვახუთი ამ დროს წარმოადგენდა საზარო
სურათს. ყოველ მხრივ ისმოდა კენესა და გმინვა დაჭ-
რილ და დასახინრებულ ერისა. დაცარიელებულ ვადმა—
მხარში ჩამოთესლდნენ ლეკნი და დაბინავდნენ ჭარბულა-
ქანში. ამ ვრცელ მიდამოზე (აწინდელი საინგილო ლაგო-
დეს-ნუხ-ვართაშენს შორის) ქართველნი დაშთენ მხო-
ლოდ ვაკ-ელისენში. ეს ვუთხე 1587 წელს შატავაძემ
ჩამოართო ვახუთის მეფე ალექსანდრეს და მისცა ვახ-
ხიშვილს, რომელიც გამაჭმადიანდა და იწოდა სულთანად

კაკისა (კახუშტი). იმავე შაჰ-ხაზის 1587 წლის ბრძანებაში სწერია: კაკის ბატონის გურამ-ოღლის (ქართველის) შვილების მამული მიკეცი საქართველოს მეფე სვიმონს (1558—1600 წ.), ხოლო აწ იმავე მამულს გუბრუნებ გურამ-ოღლის შვილებსო. იმავე ყაენის ფირმანი 1620 წლიდან: „ძველი დროიდანვე გურამ-ოღლის კუთვნილ მამულს დღეიდან კუბოძებთ გურამ-ოღლის შვილებს—ზაალ-ბეგს და კისუ-ბეგს. ამათ საბატონოს გლეხნი, საცა უნდა იყვნენ იგინი, ისეკ დაბრუნდნენ თავიანთ მამულებში, ემსახურონ მათ და დაემორჩილნენ, ვითარცა ემორჩილებოდნენ გურამ-ოღლის. ქართლის მმართველ სვიმონ-ხანს (1619—1629 წ.) და მოურავ-ბეგს ეკალებათ აღმოუჩინონ მათ შემწეობა“. — ფეიქარხანმა ააშენა მოსაბრუნო (საინგილოს ბოლოს, ალაზნის მარჯვენა ნაპირას) და დაასახლას აქ თათრის ელნი (მულალონი), რომელნიც მალე დამკვიდრდნენ სოფელ ალმალოს, მულალოს, თაღას, კაკს და სხ.

სვიმონ მეფის მოსვლა. ყორჩიხანმა, ზურაბმა და მოურავ-ბეგმა (სააკაძე) სვიმონი მოიყვანეს თბილისს და თვითონ ყიზილბაშის ჯარით მივიდნენ მუხრანს და დაიბანაკეს. შემდეგ მოუწოდეს კახელებს ყაენის „წყალობის“ გამოსაცხადებლად და მისგან გამოგზავნილ ხალათების მისაღებად. კახელებმაც ირწმუნეს და ბეგრნი მოვიდნენ. „მოსრულთა შეიყვანდნენ მოკლებულს თეჯირსა შინა წინაშე ხანისა, რეცა ხალათის მიცემად, არამედ მოჭკვეოდნენ მუნ თავსა. და მოსწვიტნეს მრავალნი“. მალე მტრებს კახელებმა ეშმაკობა შეუტყეს, იძრეს ხმალი,

ბრძოლით გამოკლეს და გაიქცნენ. ამის შემდეგ მტრები შეუდგნენ ქართლის აყრასე ზრუნვას.

ამოწვევატა გარესჯის მეუღაბნოეთა. ამასობაში სპარსთა რაზმებმა იწყეს თარეშობა საქართველოში. ერთი რაზმთაგანი 1622 წლის აღდგომის დღეს გარესჯის შორი ახლოს იყო ჩამომდგარი. გარესჯაში მასშინ მრავალი მოღვაწე იყო. იგინი საქართველოს სსვა და სსვა გუთხის მცხოროკებნი იყენენ. ამ მამებმა სალიტანიოდ სანთლები რომ აანთეს, სპარსებმა თვალი შეასწრეს მათ, უგრძნეულად თავს დაესხნენ ჭ... „მრავლთა განგკრიდიან, რომელთამე წარკვეთდიან თავნი, სოლო მრავალნი მათგანი მოსწევიტნეს შინაგან ეკკლესიასა, რომელნიმე დაჭკლნეს თვით ტრახეზსა ზედა უწყალოდ.“ მთელი აურებელი ქონება აიკლეს და გააეკრანეს დიდებული მონასტერი.

მანკიერება შაჰ-აბაზისა. ამ სანს მოურავ-ბეგი სააკაძე ნადირობდა ლოჭინის სეობაში. ამ დროს მან თვალი შეასწრო ყაენიდამ მომავალ შიკრიკს. შეიბყრო იგი და გამოართო ყაენის წერილი. წაიკითხა. ეწერა: „ყოჩხისან, მოსწევიტე კახნი, აჭყარე ქართლი. მოჭკვეთე თავი მოურავსაცა, და წარმომიგზავნე“. მოურავმა თითზე იკბინა. აქ ზირველად შეჭკვენესა მისმა გულმა. აქამდის იგი არ იყო დარწმუნებული, რომ შაჰ-აბაზი მას გაიმეტებდა. აქამდის ვერ შეესწავლა სასიათი შაჰ-აბაზისა. სოლო ეს ყაენი კაცს გაადიდებდა და იმსახურებდა იმ დრომდის, ვიდრე იგი მის მიზნის განსასოტცილებლად სასარგებლო იყო. და რახან ამ მიზანს მიაღწევდა, განდიდებულ კაცსაც ბოლოს მოუღებდა. რაღა

აქლდა უაენს: კახეთი პირქვე დასცა და აჭყარა. ქართლის მეფე შეიპყრო და მოჭკლას. ქართლის ტახტს გაუ-
ორგულა და გადაჭკიდა მეხატონეები. ქართველობას სუ-
ლი ძლივს-ღა კბილით ეჭირა. სააკაძეს თავისი „როლი“
შეესრულებინა. იგი საჭირო აღარ იყო უაენისთვის. მი-
სი თავი მოიხსნა.

მოურავის განდგომა სპარსთაგან. შიკრიკი მან
იქვე მოჭკლას და მიწაში ჩაფლას. მერე ტუსტუსით გა-
მართა არაგვის ხეობისკენ, მივიდა ზურაბ ერისთავთან
და უთხრა: რატო დაგვაკალა უაენმა, ეს ჩვენგან საქნელი
არ არის. მან მოგვატყუა. იგი შაკეკქმნა ჩვენის ხორ-
ცის ამქნელი, ჩვენის ბოლოს დამქნელი. კახეთი ხომ
ამოკწევით და ქართლელნიც იქ ჩაკვარათ? ამას ნუ
ზიქთ. ქართლელნიც იქ რომ ჩაკვარათ, მაშინ კისლს
შეკურნიდეთ? სხვათერ საქმე მოვაგვარათ. ხმალი ჩემი
ბასრი არის. ჯერ ამ საშქარს ვუღალატოთ, მერე მე-
ფე თეიმურაზი მოვიყვანოთ და შეკურნიდეთ (არჩილი-
ნი). ზურაბმა უარ-ჰყო ესრეთი რჩევა: ცოლი სპარსე-
თსა მყავს, მომიკვლენო. მოურავმა აღუთქვა, ოღონ-
დაც დამეთანხმე და ბაკრატ მეფის დას ლელას შეგ-
თავო (ეს ლელა მაშინ ცოლად ჰყვანდა კახეთის მმარ-
ტელს ფეიქარხანს). მეფესავით განდიდებულ ზურაბ ერის-
თავს იამა მეფის ასულის მეუღლედ გახდომა. დასთანხმ-
და.

ამოკწევითა სპარსთა. მოურავი მივიდა ყორჩი-
ხანთან და უთხრა: რატო დაგვაკალა უაენმა, აღვასრულათ.
მოუწოდოთ ქართლელთა და წავასხათ სპარსეთს. ყორ-
ჩიხანიც ავრე მოიქცა. დაიბარეს ხალხი მოვიდნენ.

შემოკრებულ დიდებულებს ზურაბ ერქმისთავმა საიდუმლოდ აუწია ყოველივე, რაცა სწადდა შატაბას. „ნუ იზამთ იმას, რომ ქართლი მოახრდესო, ჩვენ (მოურავსა და ზურაბს) მოგკენდკენითო“. დიდებულებმაც „ფიცით აღუთქვას, რა იგი მათ უთხრან, იგიცა ჭყონ ყოველთა“. ეს საიდუმლო ვერ გაუნდეს მხოლოდ გამაჭმადიანებულ ანდრუყათარ ამილახვარს, რადგან მას ცოლად ესკა ყოჩხიხანის ასული, სვიმონ მეფის ცოლის დაი. ამიტომაც ეს ანდრუყათარი და ცოლი მისი ღამე შეიპყრეს საფურცლეს, წაიყვანეს მთიულეთს და არშას ციხეში დამალეს. მეორე დღესა მოურავი და მისი შვილი ზურაბ, რომელნიც სპარსთავე ბანაკში იყვნენ, დაეცნენ ყოჩხიხანსა და მის შვილს, და დახრცეს. ქართველნი მიუხტნენ სპარსელებს და მუსრი გააკლეს. მცირედნიღა გადაჩნენ და გაიქცნენ (1623 წ.). ქართველნი სამ რაზმად გაიყვნენ: ერთი ზურაბის წინამძღოლობით მიჭტრინდა კახეთს. თეიქარხანის ჯარის ამლსაწყუეტად და ლაზა ბატონიშვილის დასატყუეკებლად, მეორე ახალციხეს და მესამე მოურავის მოთავეობით თბილისს. მოურავმა მალე ქალაქი აიღო, მაგრამ მისი ციხე ვი ვერა. ამ დროს მოესმა: თეიქარხანი გაიქცა ცოლითურთო. მოურავმა ქალაქს თავი დაანება და კახეთისკენ გაეშურა. ზურაბმა და მოურავმა თეიქარხანს სდოეს ბარდამდე, მაგრამ ვერ დაეწივნენ. ამიტომაც მოარბიეს განჯა-ყარაბაღი და დიდის ალაფით მოვიდნენ ქართლს, რომლის გამგედ დაადგინეს მუსრან ბატონის კახტანგას ძე ქაიხოსრო. შემდგომ ამისა დაიბარეს კახეთის მეფე თეიმურაზი.

თეიმურაზის უცხლეთში ყოფნა. 1616 წელს

თეიმურაზი უახსნ წამი გაეჭრა, მივიდა იმერეთს და ქუთაისში დადგა. მეფის იქ მყოფობისას იმერეთში დიდი სიმშვილე და სიყმილი იქმნა. თეიმურაზს გაუჭირდა ცხოვრება. ხონთქარს კაცი გაუგზავნა ჭითხლას შემწეობა და სადგურნი. თვითონ კი ესტუმრა მამია გურიელს. მან პატივით მიიღო იგი. ამასობაში ხონთქართან გაგზავნილი კაცი მოვიდა და მეფეს მოუტანა ამბავი, რომ სულთანმა მოგცა გონია და ზოგიერთი დაბები ახალციხის მხარეს, და აგრეთვე აღვითქვა შემწეობა. გურულთ ყოველივე ეს რომ გაიგეს, იფიქრეს: ხონთქარმა რომ გონია მისცა მეფეს, ამას გურიის დაწყობა უნდა. მეფე გავიდა გურიიდან და მივიდა მანუჩარ ათაბაგთან. ამან მისცა მეფეს ოლთისი. თეიმურაზმა ცოლი თვისი ხვარაშან და აგრეთვე კახელ დედებულთა დედა-წულნი ოლთისს დასტოვა. ციხის მცველად დაადგინა ნოდარ სასლთ-ხუცესი. ხოლო თვითონ შეიდასი ცხენოსნით, «ფრიად მდიდრად აღკაზმულით», წავიდა სტამბოლს. ყოველივე ეს რომ მიესმა შაჰ-აბაზს, თეიმურაზის შეილები გამოასაჭურისნა (1620 წ.). ეს უდიერი ტანჯვა ვერ აიტანა ალექსანდრემ და მოკვდა, ხოლო ლევანი გასულელდა და მალე იგივე დაიღუპა. ამის შემდეგ უახსნა უბრძანა ამირგურასხანს: «წადი ოლთისს, შეიპყარ დედოფალი ხვარაშან და მომგუარეო». ამირგურასხან წავიდა. ზამთარი იყო დიდ-თოვლიანი. ხანმა თოვლიანი მთა გადათხარა და მიადგა ოლთისს. ქართულები გამაგრდნენ ციხეში. მტერმა ვერ აიღო იგი და ცარიელი დაბრუნდა. დაბრუნებულს გამოეკიდა ნოდარ სასლთ-ხუცესი და გასწევიტა მრავალი სპარსი სტამ-

ბოლოს მისული თეიმურაზ სულთან მუსტაფამ დიდის პა-
ტივით მიიღო, დასასაჩუქრად და გამოისტუმრა. ჯარი კი
არ მისცა, რადგან თვითონაც ომი ჰქონდა დასაკლეთ
ქვეყნებთან. თეიმურაზი დაბრუნდა ოლთისს, და აქედან
გადავიდა გონიას. იგი უკვე აპირებდა რუსეთში წასვლას,
რომ მიუვიდნენ ქართველთაგან სპარსთა ამოწვევტის
მასაჩუქებელი. თეიმურაზი წამოვიდა კახეთს (1623 წ.).

მარაბადის ომი (1623 წ.) მიესმა-რს საქართვე-
ლს ამბები, განძვინებულ შაჰ-აბაზმა დიდძალის ჯარით
გამოგზავნა ისახან ყოჩხიბაში. სპარსელები დადგნენ ალ-
გეთის ნაპირას, მარაბდას. ქართველები ავიდნენ ტახახმე-
ლას. აქ იუენენ მეფე თეიმურაზ, ათაბაგი მანუჩარ 300
სამცხელით, ზურაბ ერისთავი, მოურავი, დავით ასლან-
ნიშვილი, ალათანგ ხერხეულიძე, ბარათა ბარათაშვილი,
იესე ქსნის ერისთავი, მუხრანბატონი თეიმურაზ და მრ.
სხ. მტკრმა თავისი ბანაკი ასე გააწყო: „ჯერ ზარ-
ბაზნები გარშემო მომართა არაბიანად (ურმებით). მას-
ჰკემ მუხლის მჯდომი მეტოფე, მეორე ზეზე დგინად,
მესამე ცხენოსანია, მეოთხე აქლემიანად“ (არჩილიანი).
ქართველებმა გულ-სრულად და ჯაკრიანად შეუტყეს მტერს
და შემუსრეს. ყიზილბაშნი გაიქცნენ. ამ დროს ერეკნის
ბეგლარ-ბეგი ამირგურასხან შემოეყარა გაქცეულ ყიზილ-
ბაშებს, მარაბდის გორიდან გადმოვიდა და დაეცა ქართ-
ველებს, რომელებიც უკვე თარეშობდნენ სპარსთა ბანაკ-
ში. ისეკ შეიქმნა გამწარებული ბრძოლა. ათაბაგი მიუხ-
ტა ამირგურასხანს, ჰკრა თავსა ხმალი და გაუბო თაჯი.
ამირგურასხანმა, რომლის აღზრდილიც იყო ათაბაგი,
იტნო იგი და უთხრა: «უზურმა რილყო». ათაბაგი გაუ-

ცალა მას. ამ დროს სპარსთ მოჭკლეს თუიმურს მუხ-
რან ბატონი. ქართველებს უკონათ მოგვიკლეს თუიმურ-
რან მეფე. დაიბნენ და ივლტნენ. სპარსნი გამოევიდ-
ნენ და უწყალოდ ჰყლიტეს. ამ დროს მოიკლა 18,000
სპარსი და 10,000 ქართველი. ამ ბრძოლაში დაიღუბ-
ნენ: ცხრა ძმანი მახაბულნი, ცხრა ძმანი ხერხეულიძენთ
და მრავალნი დიდებულნი.

ბრძოლა ქსანზედ (1623 წ.) ისახან უორჩიხანმა
შეუსია ყიზილბაშნი ქართლ-კახეთს. მას ჰსურდა განე-
თავისუფლებინა არშის ციხეში დაპატიმრებული ანდრეა-
თარ ამილახორი. ამიტომ სთხოვა ზურაბ ერისთავს მი-
ეტა მისთვის გზა სპარსთა ჯარის მთიულეთს შესაყა-
ნად. ზურაბმა დაუდო ეს პირობა: არაგვის ხე-ხეკე წა-
დი და დაბრუნებულს ქსნის ხეკზედ ჩამოდიო. ამით ზურ-
აბს უნდოდა აღხრებისაგან გადაერჩინა თავისი საე-
რისთო. ისახანიც თიციით დაჰპირდა პირობის აღსრუ-
ლებას. ყიზილბაშნი ხოსრო-მირზის (შედეგ როსტომ
მეფე) მოთავაობით შევიდნენ მუხრანს, აკლეს დუშეთი,
მივიდნენ მთიულეთს, გაანთავისუფლეს ამილახორი ცო-
ლითურთ და ქსანზედ წამოვიდნენ მუხრანისკენ. მათ
დაბრუნებამდე იესე ქსნის ერისთავმა და ზურაბ ერისთა-
ვის ძმამ გიორგიმ მტრებს შეუჭრეს გზა. მათ მიეშვე-
ლა მოურავიც. მტერმა რომ მოაწია სანგრამდე, დაესხნენ
ქართველნი და გაყლიტეს იმდენი, რომ „ქსანი იქმნა
ვითარცა სისხლი“. მიუხედავად ამისა, ხოსრო მირზამ
გამოასწრო მათ და ანდრეათარის ცოლი მოჭკვარა ისა-
ხანს, რომელმაც ქალაქს სვიმონ მეფე გაამაგრა და თვი-

თონ წავიდა სპარსეთს. ყაენმა ხოსრო-მირზას, ყულარა-
ღასობა უბოძა.

წამება ქეთევან დედოფლისა (1624 წ. 13 სექ-
ტემბერს). შაჰ-აბასს ეკონა ქართველები სულ გაანადგუ-
რელ. ის კი არა, ახლა ვინაღამ ამ დაჭრილ-დაკოდილ
ქართველებმა ბოლო არ მოუღეს მის ლაშქარს. ბრძნო
მოერიდა. ვატიცხლდა. შირაზის ბეგლარ-ბეგს უბრძანა გა-
ემჯობადიანებისა დედა თეიმურაზ მეფესა ღ, თუ იგი არ დატო-
ვობდა ქრისტიკს, ეწამებინა და მოეკლა. ქეთევანს მიუ-
ჩინეს მოლები. მან არ ინება თვისის სჯულის დატო-
ვება. მაშინ დედოფალი გამოიყვანეს საზურობილედგან
მოედანზედ, გააშიშვლეს, გაუჭიმეს ხელნი, მარწუხებით
დატყვიჯეს ძუძუნი, წულულებზე დაადვეს გახურებულნი
საჯნი, წვეტიან ლურსმებზე გაართხეს, ზურგით მკერ-
დადღე გაუტარეს შამიური, გახურებული ჭაჭკვი შემო-
არტყეს, თავზე ჩამოაცვეს ცეცხლით გაწითლული
ქვაბი. ქეთევანმა სული განუტოვა. მისი სხეული მწკრი-
რეში ჩააგდეს ძაღლთა და მხეტთა საჭმელად. ყოველი-
ვე ეს თავის თვალთ ნახეს იმ დროს იქ მეოფე თრანგ-
თა მოძღვრებმა. ამათ ქეთევანის ნაშთი მოიპარეს და
მოართვეს თეიმურაზს, რომელმაც დაკრძალა იგი ალა-
ვერდის სობოროს ტრაპეზის ქვეშე. დედოფალი შეირატ-
ხა წმინდათა შორის. ქეთევანი ბრძენი და ფრიად გა-
ნათლებული დედაკაცი იყო. მამა მისი იყო მუხრან ბა-
ტონი აშოთან ბაგრატიონი.

სიკვდილი მოურავ სააკაძისა (1629 წ. ივლისს.).
საქართველოს მეფე სვიმონი ჩაკეტილიყო თბილისში.
მას მტკელად ჭყვანდნენ სპარსელები. საქართველოს უკეთეს-

ნი შეიღნი კარგად სედაკდენ, რომ იგინი ჯერ-ჯერობით ვერას გახდებოდნენ, მძლავრ მტრებს ვერას დააკლავდნენ, რომ საქართველოსთვის დღეს საჭირო იყო დასვენება, თავისუფლად ამოსუნთქვა, შეჩვენილ ძალღონის მოკრეფა, გაოსრებულ მამულ-დედულის შენება, უხნაკ მინდვრების შემუშავება, ლუგმის შოვნა, შეშინებულ ხალხის ტყე-ღრედვან გამოყვანა და დასახლება. დაწმუნდნენ იგინი, რომ ქვეყნის სახსენელი გზა ერთი-და იყო: შეჩიგება მტერთან და მოჩიილობა ყაენისა. სამწუხაროდ, ამას ვერა გრძნობდა მხოლოდ მოურავი, რომელსაც ამდენ გაებასა და ქვეყნის აოსრებაში უდიდესი წილი ედო. მხოლოდ იგი არ წყნარდებოდა და იძახოდა: „ჩემი სძალი ბასრიაო. რაოდენ ლომი თავი წარგვეკეთო“. ახლაც იგი მიენდო თავის ხმალს. შემოიკრინა სამოციოდე კაცი და დაიწყო მიხტომ-მოხტომა. ხან მტრის ერთ რაზმს ეცემოდა, ხან მეორეს და მესამეს, ჭ იმარჯვებდა კიდევ. ამ გვარ გამარჯვებებმა გაამაყეს იგი. მან მოინდომა «უფროსობა ზურავ ერისთავზედაც ჭ ქართველებზედაც». ვინც ეუჩრებოდა მას და მშვიდობა სწადდა, იგი მიუხტებოდა და იკლებდა. ამ გვარად ააოსრა დვალეთი და მოჭკლა თამაზ მახაბელი; მეღიქ ქაზუმს მიუყენა ჯაშუში, გატენა ციხე ჭ იავარ-ჭყო; მიუხტა ქველ წერეთელს, დასწვა და დადავა მისი სახლ-კარი. ქართველები ფრიად სწუხდნენ, რომ მოურავი არ წყნარდებოდა ჭ მიუგზავნეს მას თბილისის მიტროპოლიტი დიონოსე და მცხეთის მამათ-მთავარი ტრიფილე. ეს მამანი მივიდნენ მუხრანს წინაშე მოურავისა და შეეკედრნენ: მოეცი ქვეყნას მშვიდობა და მეუღროება ტამარსა უფ-

დისასა. ნუ თუ შენს გულს არ ამღვრეკს ტირილი და გლოვა ქვეყნისა, გმინვა დიდისა და პატარასი, გლოვა ყოველს ქოხსა და სახლში. არ გესმის განა მოთქმით ტირილი ერისა, რომელიც დასტირის ზოგი ძმას, ზოგი მამას, შვილებს, ცოლს, დედას, დებს. რაღა ძალა დარჩენია საქართველოს, რომ შეებრძოლოს ძლიერ სპარსეთს. ანებე ბრძოლას თავი. იდეგ მახვილი ქარქაშსავე შინა. დაუუჩდი დროებით მაინც. — მოურავმა არ შეიწყენარა ეს ვედრება. პირიქით, მიიმხრო ქაიხოსრო მუსრან ბატონი, განუდგა მეფე თეიმურაზსა და ზურაბ ერისთავს. მათ ჭსურდათ ქართლის სამეფოს დაპყრობა. მოურავმა და ქაიხოსრომ მოიწვიეს ჯარი ათაბაგისა და იმერთა მეფისა და მიუხტნენ თეიმურაზ მეფეს, რომელიც იდგა დუშეთში. შეიბნენ ძმანი ბაზალეთს. მრავალი დაიჭრა და დაიხრცა. იმლიგნენ მოურავის მხრისანი და გაიქცნენ შერცხვენილნი. მოურავს ახლა შემოსწყრნენ ყველანი: იმერნი და აშერნი. ამიტომაც იგი გაეცალა საქართველოს, მივიდა სტამბოლს, და ითხოვა ჯარი, რათა სულთანს დაუპყროს საქართველო. აქამდის იგი შიიტის სარწმუნოებისა იყო და ერქვა მორად (შარდენ) და ახლა კი შეიქმნა სუნიტი.

ოსმალეთის ისტორიაში სწერია: საქართველოს ასაოზრებლად შაჰ-აბაზმა გაგზავნა რამდენიმე ათასი ჯარი ყარჩიხანისა და მოურავის წინამძღოლობით. საქართველოში შესვლის მიზეზად ამათ უნდა გამოეცხადებინათ ქალწულ ქალთა აკრება და წაგვრა წინაშე ყაენისა. ამ მიზეზით შეკრიბეს 12,000 ქართველი. მოურავმა ქართველთა მოთავეებს შეატყობინა ნამდვილი მიზეზი სპარსთა ლაშქრის შემოსვლისა. მაგრამ ქართველებმა არ დაუჯერეს. მაშინ ყიზილბაშთ მოსწყვიტეს 400 ქართ-

ველი. ეს რომ დაინახეს ქართველებმა, ეცნენ სპარსელთ და 30,000 მტერი გასწყვიტეს, დახოცეს ყველა ხანნი და სარდალნი. დიარბეჭირს მდგომ დიდ-ვეზირს ქართველებმა წარმოუდგინეს 7000 მოჭრილი თავი სპარსთა. ეს თავები შუბებზე აეგოთ და ისრე მოართვეს. 200 თავი, წაგდებინებული მარტო ქართველთა მუფისაგან, წარუდგინეს დიდვეზირს. 28 დეკემბერს 1625 წელს. დიდი ვეზირი საქართველოში აღარ შევიდა და გაილაშქრა, ბაღდადს. — მოურავი ვეზირს იწვევდა საქართველოში შესასვლელად. წადილი მისი შეუსრულებლად დარჩა. ამიტომაც მან თავისი თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და მოაჭრევინა ფული ზედ-წარწერით: „მალრაგ-შაჰ, მსახური შაისა“. ამას ჯარი ცოტა ჰყვანდა. ამ არეულობის დროს თეიმურაზი იყო ყარსის მხარეს და ახლა დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. მოურავმა მას მიართვა დიდი საჩუქრები, მაგრამ რადგან იგი არ ეკუთვნოდა ქართველთა სამეფო გვარს და ამასთანავე კარგადაც იცოდა, რომ თეიმურაზი მას არ შეიწყნარებდა, იგი მოვიდა დიდი ვეზირის ბანაკში ახალი ინტრიგების გასამართავად და დახმარების სათხოვნელად. დაახლოვებით 1628 წლის ივნისის თვისა მოურავი გამაჰმადიანდა და ეწოდა მოჰამედ-ბეგ. სულთანმა მას უბოძა „კარის-კაცობა“. არზრუმის აღების დროს მას ებარა ამ ქალაქის ის მხარე, საითაც არის საქართველოს გზა. აქედგან დიდ ვეზირმა გაილაშქრა აღებოს და ქართველები კონიას დარჩინენ. მალე მოურავზე საჩივრები მიუვიდა დიდ ვეზირს. მოურავსა და მასთან მყოფ 41 ქართველს სწამებდნენ მრავალ საზიზღარ საქმის ჩადენას, ამიტომაც ანატოლიის ბეგლარ ბეგი და ნიკდეს ბეგი წარგზავნილ იქმნენ მათ შესაპყრობად. მოურავხანი, მისი შვილი (ზურაბ) და 40 ქართველი მოიყვანეს დიდ ვეზირის კარვის წინაშე. ეს მოხუცი მალრაფხანი იმისთანა უშველფეული ტანისა და ღონისა იყო, რომ მას უწოდებდნენ „ბუღას“ (taurau). მიუხედავად მისის წინანდელ სამსახურისა, იგი გადასცეს ჯალათს და მასთან მისი შვილიცა და 40 ქართველიც

რომელიც აღწევთ იქმნენ 1629 წ. ივლისის გასულს*) —
 ასრე დასრულდა სიტუაცია სააკაძისა, რომელსაც ძალ-
 დონე და გამბედაობა ბეჭი ჰქონდა, ხოლო შორს-გამჭვ-
 რეულობა არც ნამცეცრი. პირად მტრის ჯარის ამოსაყ-
 რელად მან შეურცხვენელად იკისრა ჯამუშობა ყაენისა,
 წამოუძღვა მას, გაახრებინა და ააყრივინა ქვეყანა,
 რომელმაც ამ ომების დროს დაჭყარგა 240,000-მდე
 მკვიდრი. ერთგულობასა და ღალატს იგი ერთნაირად ხმა-
 რობდა თვისის პირად საწადელის მისაღწევად. სააკაძის
 სამსახური სპარსთადმი დიდად დაათესეს შემდეგ დროის
 ყაენებმა, რომელთაც მის შთამომავლობას მისცეს თარხნო-
 ბა და დაუმტკიცეს მეფეთაგან წართმეული დედულ მამული.

V

შაჰ-აბაზ ყაენი რომ მოკვდა (1628 წ.), სპარსეთში
 მოხდა შოკთი. უელარაღასმა ხოსრო-მირზამ იხმო უულ-
 ნი (ქართულ ტყვეებისაგან შემდგარ ჯარს ერქვა უული),
 გამოიყვანა შაჰ-სეფი და დასვა ყაენად. მისნი წინააღმ-
 დგნი გასწვიტა, ახალ ყაენმა დიდი პატივისცა ხოსრო-
 მირზას, რომელსაც ამის შემდეგ მამას ეძახდა.

მეფე სვიმონის მოკვდა. (1629 წ.) სპარსთ რომ
 განუდგა ზურაბ ერისთავი, აზრად ჰქონდა ლელა ბატონ-
 ნიშვილი შეერთო. მაგრამ ფეიქარხანმა გაასწრო და ცო-

*) Hist. ge. p. II, p. 60.

აითურთ სპარსეთს გარდაიხვეწა. ამაკე ზურაბს ჰსურდა მეფეთა შთამომავალის შერთვა. გონივრად მოიწვიეს გაძეგბული თეიმურაზ მეფე და ისეკ გაამეფეს. ზურაბმა შერთო დაკლებულ თეიმურაზის ასული დარეჯან. ამის შემდეგ სიძე-სიმამრს მეგობრული განწყობილობა ჰქონდათ. მაგრამ ზურაბი თავის გარშემო მძლავრ კაცებს არ აბოგინებდა ხოლმე. მან თვალები დასთხარა თავის ძმის გიორგის, სიძეს თეიმურაზ მუხრან ბატონისას. 1629 წელს ზურაბი წაეხნება თავის სიმამრს თეიმურაზს. ამან დასტოვა დუშეთი და გახეთს წავიდა. ზურაბი ეახლა სვიმონ მეფეს, მოერიღება გამოუცხადა და გამოიყვანა თბილისიდან. სვიმონმა დაიპყრო მთელი ქართლი და ცხვილს ციხეში დადგა. თეიმურაზმა უფადარიდამ ზურაბს მისწერა: „შეუგანებელ არს განწირვად სიძისაგან სიმამრისა, გარნა ვისილათ უკანასკნელი შენი და სვიმონისა“. თეიმურაზი გაეშურა სპარსეთისკენ. ზურაბს შეეშინდა სიმამრის მუჭარისა, ღამე მივიდა ცხვილს ციხეში, მოჰკვლა მეფე სვიმონი, თავი მოსჭრა და გაუგზავნა თეიმურაზს, რომელიც გზიდანვე დაბრუნდა და დაიპყრო ქართლ-გახეთი. ამაკე წაღიწადს მან მოჰკვლა თავისი სიძე ზურაბ ერისთავი. ხოლო მისი ცოლი დარეჯან შეჭრთა იმერეთის მეფის ძე ალექსანდრეს.

ქართლ-გახეთის მეფე შეუდგა ჭკეულის შენებას. საჭრთველს არ ასვენებდნენ მომიჯნავე მოფლობელები. ამიტომ თეიმურაზის ჯარმა აიკლო წუქეთის სულთანნი ალი-ბეგ, ულუკოსოღრი, ბარდა, ყაჩაბალი, შამშიდილი და ყაზახი. ამაკე დროს განჯის ბეგლარ-ბეგი დაკით უნდილამე მისის ელით თეიმურაზმა დაასახლა იორის

ნაპირებზე. ეს უნდილადე ყაენს გამოჭქტეოდა. შაჰ-სეფიმი მეფეს მოსთხოვა უნდილადე. თეიმურაზმა არ მისცა. ყაენი გაჯავრდა. ქართლის მეფობა მისცა ხოსრო-მირზას, რომელმაც წოდებულს, ხოლო კახეთის გამგედ დანიშნა სალიმ-ხანი. სპარსთა ჯარით გამოისტუმრეს იგინი. რომელში რომ მოვიდა, ქართველთა დიდებულნი მიეგებნენ მას. თეიმურაზი იმერეთს წაიდა. გამეფდა რომელი (1634 წ.). სალიმხანი მივიდა მოსაბრუნს და სასახლის აგება იწყო.

საქართველს გაყოფა სპარს-ოსმალთა შორის. რომელი მეფეს არ ეძინებოდა მხლელად ანაკვის ერისთავი დათუნა ზურაბის ძე. რომელი მიუხტა მას, მოსჭრა თავი და წარუგზავნა ყაენს. დათუნას შეიღმას ზურაბ თეიმურაზს შეუთვალა: „მოდო. ქართლი დაიბყარ. მე შენი შემწე ვარ“. იგიც დვალებით დუშეთს გადმოვიდა. ზურაბის განზრახვას გარემოებამაც ხელი შეუწყო. მურად ხონთქარმა აიღო ერევანი (1636 წ.). თეიმურაზი მიუხტა სალიმხანს, დაამტყნა იგი და დაიბყრო კახეთი. მურად ხონთქარი ღ ყაენი შაჰ-სეფი შერიგდნენ და გაიყვეს საქართველო. მურადს ერგო იმერეთი, საათაბაგო და ქურთისტანის ნახევარი, ხოლო ყაენს ერევანი, ქართლი, კახეთი და ქურთისტანის მეორე ნახევარი (1636 წ.).

ამის შემდეგ ოსმალნი და სპარსნი ბეჭითად შეუდგნენ ქრისტიანობის აღმოფხვრას. აფხაზეთსა და საათაბაგოში შემოვიდა მატყმადიანობა. მონასტერ-ეკკლესიანი თან და თან გაუქმდნენ. ეპისკოპოს - მღვდლები ქართლ-კახეთ-იმერეთში გადავიდნენ. საეკკლესიომამულე-

ბი გამაჰმადიანთ დავისაკუთრეს. ყუქლასზე სამწესაწო მს
იყო, რომ თვით სამცხის ათაბაგები სცდილობდნენ მოეს-
პოთ ყოველგვარი ქართული ნიშან-წყალი საათაბაგოში.
1625 წელს ბექამ მოჰკლა ძმისწული თვისი ათაბაგი მა-
ნუჩარ, წავიდა სტამბოლს და გამაჰმადიანდა. ამიტო-
მაც ხონთქარმა მისცა მას სამცხის ფაშობა, ჰატივი სცა
ოროთა თუღითა და წარმოაკლინა. მას ეწოდა სათვარ-
ფაშა. მის შემდეგ საათაბაგოს დაერქვა ახალციხის სა-
ფაშო, რომელიც დაუქვემდებარეს აზერბაიჯანის სერასკიოს.
ქართველთა გაუჭირდით ცხორება, წადგან ყოველ ქრის-
ტიანს რსმალნი ახდეკინებდნენ დიდ ხარკს: სულზედ შეკ-
ვეთილი იყო: თითო დრახმანი, ყოველ მოსაკალზედ შვი-
დის-თავი, ცხვარზედ ორი შაური, ძროხაზედ აბაზი,
ცხენსა ზე გამბეჩზედ ექვსი შაური. მამაკაცი მალე მთლად
გამაჰმადიანდნენ. ქრისტიანედ დავითენ მხოლოდ დედა-
გაყინი. ხონთქარმა რომელიც ფაშას (1647—1659 წ.)
უბრძანა იგინიც გამაჰმადიანებინა. ეს რომ შეიტყო
როსტომ ფაშის მეუღლემ, უარ-ჰყო სჯულის და-
ტოება. იგი ტანჯეს, აწვალეს. არც ამან გასჭრა.
როსტომის ცოლმა კლდეზე ვადაკარდნა დააპირა. იგი
შეიბურეს. ყოველგვარად შევიწროებულ და ღონე მიხ-
დილ დედაგაცმა რომელიც ეს აპირებდა დაუდო: «თუ
გამაჰმადიანდებიან ყველა დიდებულების ცოლები, მაშინ
მეც დავტოვებ ჩემ სჯულსა». რომელიც გაუხარდა და
იმულებით ყველანი გამაჰმადიანა. ასლან-ფაშის დროს
(1659—1677 წ.) სამცხის დიდებულთ ჩამოხდათ თვი-
სი ღირსება. თავადთა, აზნაურთა და მთავართ შეეცა-
ლათ სახელები და იწოდნენ ფაშად, ბეგად, ალანი-ბეგად,

სანჯახად და აღად. ახალციხე-ოლთისს უანაგებდა ახალ-
ციხის ფაშა, კოლას იჯდა ფაშა, შავშეთ-აჭარას ბეგნი და
სხვა ადგილებს ალანი-ბეგნი და აღანი.

რუსთა ელჩების მოსვლა კახეთს (1639 წ.).
კახთა აყრისა და ქვეყნის გალობისაგან გამჭირებულ
თეიმურაზმა რუსის ხელმწიფეს სთხოვა დახმარება. მან
ჯარის მაგიერ გამოგზავნა ელჩები, რომელთაც მეფეს
მოუტანეს 250 ხატი, საღებავი წამლები, ოქრო და
ვერცხლი. ამ ელჩებმა კახეთი ნახეს სრულიად გაუკრახე-
ბული. თვით მეფის სახლობაც ტალახით გაფარულ ქო-
ხებში სცხოვრობდა. ელჩებმა მეფისაგან, სხვათა შორის,
გაიგეს, რომ ჯერ თეიმურაზის პაპის ალექსანდრეს დროს
(1574—1605 წ.) ერთ მთაში აღმოჩენილ იქმნა ოქ-
რო-ვერცხლის მადანი, რომელსაც სპარს-ოსმალთა ში-
შით ვერ ამხედრენ. ამ ელჩების მოსვლამდე თეიმურაზ
მეფეს რუსის ხელმწიფისთვის მიეწერა (1635 წ.), რომ
სპარს-ქართველთა შორის ატეხილ ომში ქართველებმა
გასწევიტეს 47,000 სპარსი და მერე კიდევ 13,000;
ოსნი, ქისტნი და სხვა მთეულნი, რომელნიც ქრისტიან-
ები იყვნენ და დღემდის საქართველოს ტახტს ემსახუ-
რებოდნენ, არიან 80000 შეკომურნი. ყველა ესენი
ქლა ჩვენ გადაგვიდგნენო.

ამერეთში ამ დროს დიდი განხეთქილება სუთუკდა.
ლეკან დადიანი განუწყვეტლად ებრძოდა გიორგი მეფეს,
რომელსაც მან მოუგლა მრავალი კაცი და ბევრთც დაატყ-
ვევა. ლეკანი გადაეკიდა აგრეთვე თავის სიმე-სვიმონ გუ-
რიელს, რომელსაც მოუგლა მამა თვისი. დადიანმა შე-

იზყრლ იგი, თვალები დასთხარა, ხოლო გუჩიელად დას-
კა ქანოსრლ ვახტანგის ძე.

როსტომსაც ჰსურდა იმერეთის მეფის დამცირება,
რადგან ეშინოდა, რომ არ მიმხრობოდა თავის ნათე-
სავს — თეიმურაზს. ამიტომ ლევან დადიანის მსაჩე და-
იჭირა. როსტომი თუმიცა მოხუცი კაცი იყო, მაგრამ
მანც შეირთო ასული ლევან დადიანისა, სვიმონ გუ-
ჩიელის ქვრივი მარამი. ამ მარამის წამოსაყვანად როს-
ტომი მივიდა და დადგა ფერსათის მთაზე. იქვე თავისი
და მოიყვანა დადიანმა. გიორგი მეფე დადიანის დასაჭე-
რად გავიდა. დაბრუნებისას დადიანმა გიორგი მცირე ამა-
ლით სამზიხად გამოსული იხილა, შეიზყრა და წაიყვა-
ნმ სამეგრელოს. მამის ტყუობიდან სახსნელად ალექ-
სანდრემ დადიანს დაუთმო ჩისოკისა და ჩხარის ვაჭარ-
სომეხნი. ამის შემდეგ გიორგი მალე მოკვდა (1639 წ.)
და გამეფდა მისი შვილი ალექსანდრე III, რომელსაც
არ შეურიგდა დადიანი. იგი კვლავ ეტემოდა იმერლებს,
ატყუებდა და სტანჯავდა. თავის ქვეყანაში მან აღკვეთა
ჭურდობა. მთელს ოდიშში 12 სასახლე ააგო და ყვე-
ლას საკუთარი მოწყობილობა გაუჩინა — ჭურჭლითა
თუ ცხენით. ამ სასახლეთა უახლოეს წყაროებზე დასდ-
გა ოქროს ფიალანი, ხოლო უშორეს წყაროებზე კერცხ-
ლისანი. ფიალანი ძეკვით დააბა. მგზავრნი ამ ფიალებით
წყალს სმიდნენ. ბატონის შიშით კერავინ ბედავდა ფია-
ლების ჰარკას. იგი ფრიად ძრისხანე კაცი იყო. თავის
ცოლს შესწამა სიძვა მეწდისა-თანა. „შეიზყრა იგი ძე-
ბითურთ, შთადგა ზარბაზნისა შინა და განტყორცნა და
დაიფანტნენ სრულიად“. დადიანი ლევან მიუხტა ალექ-

სანდრე მეფის ძმას და დაატყუებო იგი. მეფეს გაუჭირდა ცხორება. ამიტომ გაგზავნა ხელისა ჯათყარძე წინაშე რუსეთის ხელმწიფის ალექსისა და ითხოვა შემწეობა. რაჭას მოვიდნენ რუსთა მეფის დესპანები ნიკიფორე ჰაველშილი და მდივანი ალექსი იოანეს შვილი და მეფეს მოუტანეს დიდი საჩუქრები. აქედგან იგინი მოვიდნენ ქუთაისს (1650 წ.) და მიაწოდეს მეფეს „სამურნი და ლარნი“. ალექსანდრემ იგინი გაისტუმრა უგანკე და კვალად ითხოვა შეკლა და შემწეობა.

არც ქართლისა და კახეთის მეფეები მეგობრობდნენ ერთმანეთს. 1638 წ. შეითქვენ არაგვის ერისთავი ზაალ, ამილახორი იოთამ, ციციშვილი ნოდარ, გოჩაშვილი გიორგი და ქათალიგოზი კვდემოზ დიასამიძე და მოიწვიეს თეიმურაზი ქართლის ტახტის დასაპყრობად. შეთქმულებს როსტომმა ჯარით მიუსია, იოანემი, გიორგი სავაკის შვილი. შეთქმულნი დამარცხდნენ. როსტომმა შეიპყრო ქათალიგოზი და განჯის-კარის გოშვიდამ გადმოაგდო, დაიჭირა გოჩაშვილი და თვალები დასთხარა, მიუხტა ამილახორს, შემუსრა ცხვილსის ცხე, დაატყუებო ამილახორი და გვემული განუტეო.

სპარსეთის ტახტზე რომ დაჯდა აბაზ II (1642 წ.), როსტომს უბრძანა კახეთში სპარსთა უფლება აღედგინა. ამიტომ თეიმურაზი კვალად მიიქცა რუსეთის ხელმწიფისადმი და შემწეობა ითხოვა. მაგრამ შემწეობის მაგიერ რუსეთში მიწვევის ამბავი მოუვიდა.

ქართლის ჯარი კახტანგ მუხრან-ბატონის წინამძღოლობით შევიდა კახეთში და თეიმურაზი დაამარცხა,

მოჭკლეს მეფის ძე დავითი, თეიმურაზი კი იმერეთს გა-
იქცა. კახეთი დაპყრობილ და ქართველთა შერებულ იქმ-
ნა (1648 წ.). თეიმურაზის ძეს დავითს დარჩა ასული
ქეთევან და მცირე წლოვანი ვაჟი ერეკლე (ნიკოლოზ).

1653 წ. თეიმურაზმა რუსეთის ხელმწიფეს კიდევ
მოციქული გაუგზავნა და სთხოვა ზარბაზნები და 6000
კაცი, მაგრამ შემწეობა მანც არ მოუვიდა. ბოლოს თეი-
მონ რაჭიდან გადავიდა დიგორს და წავიდა აშტარხანს
და იჭიდგან მოსკოვს. (1656 წ.). შინაური საქმეებისა-
გამტ რუსეთის ხელმწიფემ შემწეობა ვერ მისცა, ამი-
ტომ თეიმურაზი ისევ იმერეთს დაბრუნდა.

ამ ნაირად ქართლ-კახეთი დარჩა რუსტომს. მის
მეფობის განმავლობაში ქართველთ ცხოვრებას სპარსთა
გაკლენა დაეტყო. საქართველოში გაჩნდა მთელი გუნდი
გამაჰმადიანებულ ქართველთა, რომელნიც სპარსეთში აღი-
ზარდნენ და იჭიდგან გადმონერგეს და საშობლო ქვეყ-
ნაში ადოქმინეს სპარსთა ზნე-ჩვეულობანი, ადგილ-დაჯ-
დომა და სხ. ყველა თანამდებობას სპარსული სახელ-
წოდება დაეჭვა. მეჯლისები და ყოველ გვარს შექცევა
სპარსულ წეს-ჩვეულობაზე მოეწყო: საზითა, დაირა-
ზურნითა და დაფ-ნაღარით. ქართული სამუსიკო საკ-
რავები: ჩანგი, ებანი, წინწილი ხმარებიდამ გავიდა.

რუსტომი დაუღალავად აშენებდა სამეფოს. ხალხს მშვი-
დობიანობა მიანიჭა. ერს აღარავინ აწვალებდა. ამიტომ
მინდორ-გელნი, ბაღ-გენახები შემუშავდნენ, ქადაქებში
აშენდა მრავალი შენობა. თვით რუსტომმა სიო-
ნის სობორის დაადგა შეენიერი გუმბათი, მტკვარსა და
ხრამზე მაგარი ხიდები გასდვა, გაამაგრა კოჭორი, ცი-

სე შემოაკლეს გორს, თბილისში ააშენა შვენიერი და დიდი სასახლე.

როსტომი რომ მოკვდა (1658 წ.), ქართლში გაჰყოფდა კახტანგი, ხოლო კახეთის მმართველად დანიშნულ იქმნა სელიმ-ხანი. ამ სელიმ-ხანმა ერწო-თიანეთი დაუთმო აჩაგვის ერისთავს ზააფს. კახეთის ხანი სცხორებოდა ყარაღაჯში და მანჭმადიანთა შორის ჭყუოდა ქრისტიანეთს მიწებს. ეს ახალი მებატონეები ანგრეოდნენ ეკლესიებს და სტანჯავდნენ ხალხს. ამიტომ ზააფმა შეჭყარა თუმ-ფშავ-ხეკსურნი, მოიშველა ქსნის ერისთავი შალვა, მისი ძმა ელიზბარ და ბიძინა ჩოლყაშვილი, დაეტა ურჯულთებს, ამოსწევიტა ისინი ბახტრიონსა და ალავერდში. სელიმ-ხანი გაიქცა. კახეთის მმართველად კი გახდა მურთუზ-ალი ხანი (1659 წ.). შემდგომად ზააფის სიკვდილისა მურთუზ-ალი ხანმა შეიპყრო ბიძინა, შალვა და ელიზბარი და წარუგზავნა ყაენს, რომელმაც იგინი წამებოთ დახოცა (1661 წ.). წამებულნი შეიწაცნენ წმინდათა შორის.

მეფენი

ქართლისა ვახტანგ V (1658—1675)

იმერეთისა ბაგრატ IV (1661—1681)

კახეთისა არჩილ (1664—1675)

I

ვახტანგი თეიმურაზ მუსრან ბატონის შვილი იყო და შემთხვევით გამეფდა. საქართველოს ტახტზედ რომ დაჯდა როსტომი, უკვე 67 წლის მოხუცი იყო ღ შვილი არა ჰყვანდა. მან შეირთო ახაშიშვილის გორჯასპის ასული ქეთევან (1634 წ.). იგი მალე მოკვდა უშვილოდ. ამის შემდეგ როსტომმა შეირთო სვიმონ გურიელის ქვრივი დადიანის ასული მარია (1638 წ.). არც ამ მარიამისაგან ეყოლა შვილი. მარიამს წინანდელი ქმრისაგან ჰყვანდა ვაჟი შვილი ოტია, რომელსაც როსტომი თავის შვილად და ტახტის მემკვიდრედ ზრდიდა. ოტია მალე მოკვდა. მასინ ჩხეიძეებმა და სსკა დიდებულებმა მონდომეს ქართლის ტახტის მემკვიდრედ როსტომს დაენიშნა იმერთა მეფის გიორგის შვილი მამუკა, კაცი ფრად მხნე და გულოვანი. როსტომიც დათანხმდა. მამუკა დიდებულებმა სომანეთს მოიყვანეს. აქ ესენი შეითქვნენ როსტომი მოეკლათ და მამუკა გაემეფებინათ. მოლალატენი გამოგზავნეს ქალაქს განზრახულის შესასრულებლად. როსტომმა გაუგო მათ, ათი ათასის მარხილის

სადირაღი საჩუქარი გაუგზავნა მამუკას და მისწერა: «უკანვე მიბრძანდითო და რაც ხელით გამოგვივა, აქი-
დამაც მოგიმართავთ ხელსაო». სომხეთს მუდმივი მამუ-
კაც წავიდა. ამის შემდეგ, ყაენის ნება რთვით, ქართ-
ლის ტახტის მემკვიდრედ დანიშნეს თეიმურაზ-მირზას
შვილი ლუარსაბ. ამ ლუარსაბის მემკვიდრეობა ბევრ მე-
ბატონეს ეწინა. თვით თეიმურაზ მეფეც მისი წინააღმ-
დეგი იყო. ერთხელ ეს ლუარსაბი თავადიშვილებითურთ
გატეხილ ხიდის ასვლას ნადირობდა. ამ ნადირობაში
ტყვია მოსკდა მას და მოკვდა. ამ სახით მემკვიდრეობა
ერგო ვახტანგს, თეიმურაზ-მირზას მეორე შვილს. ვახ-
ტანგი გამაჭმადიანდა და ეწოდა შანაოზ.

შანაოზის გასულმწიფებით იწყოება მეფობა მუხ-
რან-ბატონის შთამომავლობისა *).

როსტომმა რომ სული განუტევა, არაგვის ერის-
თავმა წააღ შემოიკრიბა ჯარი, მოვიდა და დადგა ავ-
ლაბარს. მისი სურვილი ის იყო, რომ შანაოზი არ გა-
მეფელოყო. მაგრამ ყაენმა შანაოზს დაუმტკიცა ტახტი.
წააღს შეეშინდა და უკანვე დაბრუნდა.

შანაოზი მხოლოდ გარეგნულად იყო მაჭმადიანი,
ხოლო ნამდვილად კი ქრისტიანობდა და ქრისტიანთ დი-
დათ სწელობდა. იგი დაუღალავი და მსნე კაცი იყო.
მან განაასლა და გაამაგრა ქალაქები და ციხეები. ქათა-
ლიკოზად დასვა თავისი ბიძაშვილი დომენტი, კაცი გა-

*) შანაოზი (ვახტანგ V) შვილია თეიმურაზ მუხრან ბა-
ტონისა, თეიმურაზი-ვახტანგისა, ვახტანგი—ბაგრატიისა, ხოლო
ბაგრატი-ქართლის მეფის კოსტანტინესი (1465—1505 წ.),

ნათლებული და ღირსი. ყაენის ბრძანებით მეფე გაეყარა თავის ცოლს როდამს, ყათუღან ორბელიანის ასულს და შეირთო რუსტომ მეფის ქვრივი მარიაძე. როდამისაგან მეფეს ჭყვანდა შვილები: არჩილ, გიორგი, ალექსანდრე, ლევან, ლუარსაბ, სულეიმან, ანუკა, და თამარ. ანუკა მითხლავა ყაენმა. შანაოზმაც მიათხლავა. ყაენის საჭურისნი მოვიდნენ და დიდის დიდებით წაიყვანეს ბატონიშვილი ანუკა.

ამავე დროს იმერთა მეფე ალექსანდრეს გაუგდო თავისი შვილი ბაგრატ დედითურთ და სუფი-წულად მიუყვანა კახეთის მეფის თეიმურაზის შვილის-შვილი გიორგი; ხელთ თვითონ შეერთო იმავე მეფის ასული დარეჯან, არაგვის ერისთავის ზურაბის ქვრივი. შემგვიდრედ დადგენილი გიორგი მალე მოკვდა. დარეჯანისაგან მეფეს შვილი არ მიუცა, ამიტომაც ალექსანდრე მეფემ შეირიგა თავისი შვილი ბაგრატ. ამის შემდეგ ალექსანდრემ ცოტა ხანს იცოცხლა და მოკვდა (1661 წ.). ბაგრატი გამეფდა. დედინაცვალია შერთო მას თავისი ძმის წული ქეთევან. ამ გვარ უჯერო ქორწინებით უფლებისა და დიდების მოყვარე დარეჯანს ჭსურდა მეფე თავის ნებაზე ეტარებინა, ქვეყნის გამგეობა ისევ თვითონ სჭეროდა. მაგრამ ბაგრატი მტკიცე ხასიათის კაცი იყო, დედინაცვალის ზვიადობა ვერ შეიშენია და რასხან მეფე იყო, მეფურად იწყო ხელმწიფობა. დარეჯანს ხელიდგან უფლება გამოეცა. თრიალ ეძწარა. მაგრამ სიმწარე დაითმინა და საიდუმლოდ ბაგრატის წინააღმდეგი შეთქმულობა შეამზადა.

მაშინ იმერეთის ციხე სკანდაში სტახოვრობდა მისი

მამა თეიმურაზ მეფე, გაძევებული კახეთიდან. ზოგი ერთი მებატონეები დარეჯანმა დაითანხმა ტახტიდან ჩამოგდოთ ბაგრათი და მეფედ მიეწვიათ თეიმურაზი. შეთქმულებმა ბაგრათი დაიჭირეს, შებოჭეს, და ციხეში ჩააგდეს. დარეჯანმა იმავე ციხეში მიიწვია თვისი მომხრეები, დაჯდა მათთან საბჭოდ შესახებ იმისა, თუ რა უყონ ბაგრატს. ბჭობა გაგრძელდა ხუთ დღეს. ბოლოს გადასწყვიტეს: ჰატიმარს თვალები დაკოხაროთ. და დასთანრეს კიდევ.

დარეჯანმა მამას კაცი გაუგზავნა და იმერეთის მეფედ მოიწვია. მეფემ რომ გაიგო ყოველივე ქმნილი, შეეზარა თავისი ასულის უდიერი საქციელი და უარი შეუთვალა. ბოროტ დარეჯანმა წარბიც არ შეიხარა. ჰატივის მოყვარე დედაკაცმა შეირთო კახტანგ ჭუჭუნიაშვილი, მონათესავე მეფის გვარეულობისა. დარეჯანი გამოაცხადეს იმერთა დედოფლად და კახტანგი მეფედ.

შანაოზმა დადიანს გაუგზავნა მოციქული და სთხოვა თავისი ქალი მოეცა მეფის ძის არჩილისათვის. დადიანი დათანხმდა. დადიანი და შანაოზი დამზახლდნენ. მაგრამ ეს მზახლობა ჩაშალა დადიანისავე მეუღლემ: ქართლი შორეული ქვეყანაა და ჩემ ქალს იქ კერ გაკათხოვებო. ქმარმაც უსმინა მას და თვისი ასული მიათხოვა ბუჯან დოღობერიძეს. მეფის შეჩენილ კაცებმა დოღობერიძე მოჭკლეს.

ამასობაში შანაოზის წინაშე მოვიდნენ დარეჯანის მოწინააღმდეგენი ჰაატა ახაშიძე, რაჭის ერისთავი ჰაპუნა და ლეჩხუმის თავი ხოსია ლაშხიშვილი და მეფე მიიწვიეს იმერეთს. შანაოზი შეუდგა მზადებას, რათა გაი-

ლასქროს იმერეთს, დასაჯოს დადიანი და გააჩივოს იმერთა საქმე. ამ მოზადებაში რომ იყო მეფე, აუჯანყდა მას აჩაგვის ერისთავი ზაალ, რომელმაც მოსწუვიტა კახეთის ელნი. მეფემ აჯანყებულ ერისთავს შეუჩინა მისივე ძმის-წულნი და მოაკვლევინა. ერისთავობა მისცა ოთარს. ქსნის ერისთავობა დაუმტკიცა იესეს. შანაოზი უმეტესად გამაღიანდა, ქართლის, დიდიხნიდგან დამცირებულ ტახტს, ძლიერება მიემატა.

მინამ მეფე მოიცილიდა იმერეთისათვის, შანაოზის შემარცხვენელ ვამეყ დადიანს უკვე დაემსო დაკეჯანი, თვალები დაეთხარა მის ქმრის ვახტანგ ჭუჭუნიაშვილისათვის, აეღო ქუთაისი, დაესაკუთრებინა მთელი სიმიდიდრე სამეფო სახლისა, გამეფებულყო და დაბრუნებისას თან წაესხა დაკეჯანი, მისი ქმარი და ბრძა ბაგრატი.

შანაოზი დიდ-ძალ ლასქრით გადავიდა იმერეთს. იმერლები სიხარულით მოეგებნენ. მეფე შემოერტყა სკანდას, საცა იმყოფებოდა კახეთის მეფე თეიმურაზი. ყოველგნით უღონო ქმნილ-თეიმურაზმა შემოუთვალა შანაოზს: თუ არას დამიშავებ და ყაენის წინაშე წარმგზავნი, გამოვალ ციხიდაში. შანაოზმა შეიწენარა მისი თხოვნა. თეიმურაზი თბილისს გამოგზავნა და თვითონ გაეშურა ქუთაისისკენ. მალე მან აიღო ქუთაისიცა და ამ სამეფოს ყველა ციხე-ქალაქები ზ შიგ ჩააყენა გუშავნი. შემდეგ ამისა მეფე წავიდა სამეგრელოს. დადიანი იფლტო-სუანეთს. მაგრამ იგი იქვე მოკლეს. შანაოზმა დაიპყრო სამეგრელო ზ მოადგა ჭაჭვიტს, საცა გამაგრებულყო დადიანის ცოლ-შვილი, ეს ციხეც აიღო მეფემ და

მოვიდა ზუგდიდს, საცა გამოეცხადა მას შარვასშიძე დიდის ძღვნით. მეფემ დადიანად დასვა ლეკანი და თვითონ ქუთაისს დაბრუნდა. აქ მოეკება მას გურიელი დემეტრე და მოჩილება გამოეცხადა. იმერთა მეფედ შანაოზმა დასვა თავისი 14 წლის შვილი არჩილ (1661 წ.), ლეკან დადიანს ცოლად შერთო თავისი ძმის ასული თამარ და დაბრუნდა. ბრმა ბაგრატო და ჭუჭუნისშვილი თბილისს მოიყვანა.

შანაოზმა ყაენს გაუგზავნა თეიმურაზ მეფე, სამეგრელოში შეპყრობილნი ტყვენი და დიდი საჩუქრები. შაჰ-აბაზმა პატივით მიიღო მოხუცი თეიმურაზ მეფე. მას თავისთან ანადიმებდა და ანადირებდა. საჩუქრებიც ბევრი უბოძა. შემდეგ უბრძანა გამაჰმადიანებულ იყო. მეფემ უარი უთხრა. ყაენმა დააპატიმრა იგი ასტარაბათს. თეიმურაზი გამონოზნდა. და მალე მოკვდა (1663 წ.) მისი გვამი, ყაენის ნება რთვით, კახეთს მოასვენეს და ალავერდის სობოროში დამარხეს (1664 წ.).

შანაოზი რომ იმერეთიდგან დაბრუნდა, დარეჯან დედოფალი ქუთაისშივე დასტოვა. იგი შეუჩნდა არჩილს და შეაგულაინა შერთო ბრმა ბაგრატის ცოლი ქეთევანს. ქორწინება კიდევ მოხდებოდა, თუ იმერთა თავადებს დეეცალათ. თვის-ნება არჩილს თავადობაში ბევრი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა. მათ მიემხრო ახალციხის ფაშაც, რომელმაც ხონთქაჩს შეატყობინა შანაოზის მიერ იმერეთის დაპყრობა. თვითონ კი შემოიკრიბა ლაშქარი და გადავიდა იმერეთს. ბევრი დიდებულთაგანი მიეგება მას. ფაშა შემოერთდა ქუთაისს, არჩილი გამოუსხლტა მტრებს და მამასთან მოვიდა (1663 წ.). ფაშამ აიღო

ქუთაისი და იმერეთის მეფედ დემეტრე გურგენი დასვა. ლეკან დადიანმა ფაშას მოერიდობა გამოუცხადა. ამის შემდეგ ფაშა ახალციხესკე დაბრუნდა და თან წაიყვანა დედოფლები: დარეჯანი და ქეთევანი.

ხონთჭარმა ყაენს მისწერა: „ჩვენ შოკრის ზავია და-
დებულა. შანაოზს რა მიზეზით დაუპყრია იმერეთი. თუ
გნებავს, ვიომოთა“. ყაენს ომის ატეხა არ უნდოდა,
შანაოზს შემოუთვალა შენი შვილი არჩილ მე გამომიგ-
ზავნეო. შეუქმაც გაგზავნა. ბრძა ბაგრატიც იმერეთსა-
ვე დააბრუნა. ყაენმა არჩილი პატავით მიიღო, გაამაჰმადი-
აანა, ნაზარ-ალი ხანი დაარქვა, კახეთის მეფობა მისცა
და დიდის საჩუქრებით წარმოგზავნა.

ამ დროს კახეთში იყო ნამდვილი მემკვიდრე ტახ-
ტისა, თეიმურაზ მეფის ძის დავითის შვილი ერეკლე
(ნიკოლოზ). კახელებს მისი გამეფება ჭსურდათ. შანაო-
ზი შევიდა კახეთში და დადგა აწყურს. ერთ ბნელ და-
მეს მას თავს-დაესხნენ თუშნი და კახელები. შანაოზი და არ-
ჩილი გამაგრდნენ. ერთი თუში ბილწად ავინებდა მეფეს.
თამაზ თურქისტანიშვილი მიუხტა მას, წარკვეთა თავი
და მოართო მეფეს. რაყრავსედ მეფემ ბუკი დააყვირე-
ბინა. შეშინდნენ თუშ-კახნი და გაიქცნენ. მათ გზა შე-
უკრა სპასპეტმა ზაზამ. მოსწევითეს მრავალი. შანაოზ-
მა დახოცილთა თავები მოაქუნა და მათგან გოშვი აღ-
მართა. ერეკლე თორღის ციხიდან გააპარეს კახელებმა
და რუსეთს წარგზავნეს. გამეფდა არჩილი, მოძავალი
დროის პოეტი (1664 წ.)

რომ უფრო მტკიცედ დამკვიდრებულ იყო ტახტ-
ზე, არჩილმა გადასწევითა შეერთო შემოსსენებული ქე-

თეკანი, კახეთის ბატონიშვილის დაკითხის ობოლი. და-
რეჯან დედოფალიც სამცხიდან აქეზებდა კახელებს და
მეტადინეობდა ეს საქმე არ მოშლილიყო. მხოლოდ შა-
ნაოზი არ თანხმდებოდა, რომ მის შვილს შეერთო ქე-
თეკანი, რადგან იგი წინათვე დანიშნული იყო ნოდარ
ციციშვილის ასულზედ. ბოლოს, ბეკრი სვეწნა-მუდარის
შემდეგ, შანაოზმა ნება-დართო შვილს აესრულებინა გუ-
ლის წადილი. შანაოზმა თბილისის კაჭარს გაატანა
2000 თუმანი, რომელსაც ითხოვდა დარეჯანი, და სამც-
ხიდან მთა ყვანინა ქეთეკანი და შეერთა არჩილს (1667 წ.)

აქ მატინე არ გადმოგვცემს შემდეგ ცნობას, რომელსაც
მოგვითხრობს შარდენი 1673 წელს. ნოდარ ციციშვილის
ასულს, რომელზედაც დანიშნული იყო არჩილი, შეურაცხებულს
მიუთვლია არჩილის საქციელი. ჯერ წერილით უმხელია მოლა-
ლატე, შერე უმაღლესს სასამართლოში უჩივლია და რომ სა-
სამართლოს გარდაწყვეტილობას ვერ დაუკმაყოფილებია, შეუყ-
რია 400 რჩეული კაცი, მისულა კახეთის საზღვარზე და საომ-
რად გამოუწვევია არჩილი. არჩილს შემოუთვლია ქალთან ბრძო-
ლას ვერ ვიკადრებო და თანაც დაუმატებია შენ სიზის მოყვარე
ხარო. სიზი ნოდარ ციციშვილის მეზობელი ყოფილა და მის
ოჯახში მსვლელობა ჰქონია. ციციშვილის ქალი დაბრუნებულა
და სიზი ხმალში საბრძოლველად გამოუთხოვია. იგი არ და-
თანხმებულა. ქალი თავს-დასხმოა და ოცამდე კაცი მოუკლავს.
მერე ქალის ძმას ხმალში გამოსვლა შეუთვლია. შებმულან კიდევ,
მაგრამ მეფეს შეურიგებია მეზობლნი,

ქორწილის შემდეგ არჩილი შეუდგა ქვეყნის შენე-
ბას. თელავში ააგო მშვენიერი სასახლე. კახეთის ეპიკლე-
სიები გააახლა. სხვა ღ სხვა ადგილას გაამწესა ეპისკო-
პოსები და გაამდიერა ქრისტიანობა. ამ დროს ქურდუ-
ლად ჩამოდიოდნენ ლეკნი-ჭურჭმუტელები და აოხრებდნენ

გაღმა-მხარსა და ელისენს. მათ დასასჯელად აჩივდა
კახეთის ჯარს შეუერთა მამის ლაშქარიც, მიუსია ჭურ-
მუტს და ააოხრებინა იგი და იაკარ-ჭყო.

დარეჯან დედოფალს 2000 თუმანი იმიტომ უნ-
დოდა, რომ ახალციხის ფაშისთვის პირობა მიეცა, თუ
ქმარს გამითავისუფლებ და იმერეთის ტახტს დამიბრუ-
ნებ, 20000 მარხილს მოგცემო.

ბაგრატე ქართლიდგან იმერეთს რომ მივიდა, იმერ-
ლებმა სინარულოთ მიიღეს იგი. დემეტრე გურიელს
თვალეობი დასთხარეს და ბაგრატე გაამეფეს. იგი გადაუ-
ვიდა ლევან დადიანს. ერთ ბრძოლაში დაამარცხა და
ტყვე-ჭყო. მისი გეგლუცი ცოლი თამარ (ღვიძლი და თვი-
სის ცოლის თითიასი, რომელიც შერთო მას შინაოზ-
მა თბილისში მყოფობის დროს) მოაყვანიდა და თვითონ
შეირთო, თითიას გი გაეყარა.

კახტანგ ჭუჭუნიაშვილი გორის ციხეში იყო დამწყვ-
დეული. ახლან ფაშამ მოისყიდა ციხის მცველი და ჭუ-
ჭუნიაშვილი გააპარა. მერე დარეჯანი და ჭუჭუნიაშვილი
წაიყვანა იმერეთს. ბაგრატე გაიქცა რაჭას. დარეჯანი ისევ
შეიქმნა იმერთა დედოფლად.

ფაშა რომ დაბრუნდა, იმერთა დიდებულებმა გა-
დასწყვიტეს ბოლო მოეღოთ მათ გამაწბილებელისათვის.
ხოსია ლაშხიშვილმა დიდის ოსტატობით შეიპყრო და-
რეჯანიცა და მისი ქმარიც. დაჭერის დროს დარეჯანი
დახანჯლეს. ჭუჭუნიაშვილი ბაგრატე მეფესთან რომ მი-
იყვანეს, ბრძო მორეულმა შეჭვივინა: «მოდალატე! შენ
თვალეობი ამომხადე და ახლან მე გულს ამოგხდია». და
ჭკრა მას ხანჯალი. ცოცხალ-მკვდარ ჭუჭუნიაშვილს გული

ამოუღეს და მისცეს ბაგრატს, რომელსაც მტრის გუ-
ლი დიდხანს ხელში ეჭირა და გაშმაგებულად სრქსავ-
და (1668 წ.).

ბაგრატის წინააღმდეგი, დადიანს გარდა, იყო აგ-
რეთვე სეხნია ჩხეიძეც. ამან ოსმალნი შემოაპარა ქუთაის-
ში. ბაგრატი გაიქცა ლეჩხუმს. მოწინააღმდეგენი მას შე-
ებნენ ხსარს. მეფეს გაემარჯვა. მტრე ხნის შემდეგ და-
დიანი ისევ მიუხტა, აიღო ქუთაისი და დადგა გეგუთს.
ბაგრატი რაჭას წავიდა. დადიანი სირცხვილით იწოდა,
რომ ბრმა მეფეს შეერთო მისი ცოლი და ამიტომ არ-
ბუკდა იმერეთს. მეფემ მოიყვანა ჯარი და განაძევა და-
დიანი. ახლა გურიელი გადაემტერა მეფეს. ეს გურიელი
გიორგი იყო კაცი „უღუთო, მესისხლე და ტუვის მსუი-
ველი უწყალო“. მას ჰსურდა ბრმა მეფისთვის წაერთვა
მისი მეუღლე და თვითონ შეერთო. ამ გვარად ეს
თამარ დედოფალი გახდა საცილობელ საგნად სამთა-
შორის: ბაგრატისა, გურიელისა და დადიანისა, რომ-
ელიც იყო პირველი და კანონიერი ქმარი დედოფლისა.
გურიელმა ახალციხის ფაშას დიდი ქრთამი აღუთქვა,
თუ თამარს მას შერთავდა. გურიელი და ფაშა მიუხტ-
ნენ ქუთაისს და აიღეს. ბაგრატი დაატყვევეს. დედოფა-
ლი გაიქცა. ბაგრატმა ფაშას შეაძღვია დიდი საჩუქრები
და შიშველად მისცა თვისი უკანონო შვილი ალექსანდრე,
ნაშობი ლეჩხუმელ გოჩილას ცოლისაგან. ფაშამ ქუთაის-
ში ოსმალნი ჩააყენა და თვითონ დაბრუნდა. განთავი-
სუფლებულმა მეფემ ჯარი წაიყვანა და აიკლო გურია. მე-
რე დაბრუნდა და ქუთაისიც აიღო. ფაშამ მიშველად წაყ-
ვანილი ალექსანდრე ბაგრატს გამოუგზავნა და მეფეს

სთხოვა ქუთაისი ისევე ოსმალებსთვის გადაეცა. მეუფე დათანხმდა (1674 წ.) დადიანის გულის გასახეთქად თამარ დედოფალმა ბრძა ბაგრატი უშვა კაჟი - გიორგი (1676 წ.).

რუსეთში წასული ბატონიშვილი ერეკლე არა სცხრებოდა. მას განზრახული ჰქონდა თვისი სიძე არჩილი ჩამოეგდო ტახტიდან და თვითონ დაეპყრო კახეთი. მან მიიბიწა, კახეთის მებატონეთა გარდა, არაგვის ერისთავი ოთარ და ძმანი მისნი. შანაოზი და არჩილ მეფე მიუხტნენ ოთარს — ერთი მუხრანდგან, მეორე ერწო თიანეთიდან. ოთარი დამარცხდა. მას წაართვეს ერწო-თიანეთი. ოთარმა ერთგულობისა და მოჩივლების ფიცები მიიღო. მეფენი დაბრუნდნენ. ამჟამს ოთარ შეატყობინა ყაენს თვისი დამცირება და შანაოზის განდიდება-გაძლიერება. ყაენი აქამდისაც შურით უყურებდა ქართლის სამეფოს გაძლიერებას და მისი დაკნინება სწადდა. ამიტომ ოთარს დაუმტკიცა არაგვის საერისთო. მაგრამ ოთარი მაჟე მოკვდა. შანაოზმა ერისთავად დაადგინა მისი ბიძა რევაზი, რომლის ასული შერთო თავის კაჟს ლუარსაბს.

1667 წ. მოკვდა შაჰ-აბაზი. მისმა შვილმა შაჰ-სულეიმანმა მოინდომა თვისი დედის ანუკას გათხოვება. მისი შერთვა სურდათ შიხალიხანს და ლორისტანის ხანს. რადგან ანუკა შანაოზის ქალი იყო, ამიტომ ამ საჭმის შესახებ სულეიმანი დაეკითხა მეფეს. ამანაც ჭმრად თვისის ასულისა არჩია ლორეს ხანი, რომელმაც დაუყოვნებლივ შერთო ანუკა. ამის შემდეგ შიხალიხანი გადაემტკიცა მეფეს და სცდილობდა იგი დაედუბა. ასეთივე სურ-

კილი ჰქონდა ყაენსაც. ამან მეფეს გაძოჯგზავნა დიდ-
ძალი კერცხლი და უბრძანა თბილისისთვის მაგარი ზღუ-
დე-გალავანი შემოეკლათ. მეფემაც შემოაკლათ სპარსნი
ჩადგნენ ქალაქის ციხეში და კარებზედ ფარაულები დააყუ-
ნეს. ყაენის განზრახვა ისეთი იყო, რომ ერთ ღამეს ცი-
ხე-ქალაქში მოწვედუელი მეფე ცოლშვილიანად შეეპყროთ
და სპარსეთს წაეყვანათ. მეფე მიუხვდა მათ განზრახვას.
ამიტომაც აიშენა ახალი სასახლე ქალაქს გარეთ, მტკვრის
პირას, «სპარსეთის თავსა ზედა». ამ სასახლეს ასრე ასწერს
ზარდენი: „სასახლეში არის დარბაზები, რომელნიც მტკვარსა
და ბალებს გადასცქერიან. ბალები ძალიან დიდრონებია. იქვე
არის საფრინველო, საცა მრავალ გვარ ფრინველს ინახვენ, სამ-
წევარ-მეძებრო და ისეთი მშვენიერი საქორე, რომ უკეთესი
აღარ შეიძლება. სასახლის წინ ოთხ-კუთხი ასპარეზია, საცა
მოთავსდება ათას ცხენოსნამდე. ასპარეზი დუქნებით შემოზღუ-
დულია. სასახლის პირდაპირ გრძელი ბაზარია... მეფე შანაოზ-
მა სასახლეში მიმიწვია. მეფე დარბაზში ბრძანდებოდა. დარ-
ბაზი სიგძით 110 ფუტია, სიგანით 40. სასახლე მტკვრის პირ-
ზედ გადაჭიმულა. მდინარის მხრით დარბაზი ახდელი იყო.
ძვირფას თვლებით მოჭედნილ და შთათხილ ჭერს იმაგრებს
რამდენიმე სვეტი, დახატული და მოვარაყებული: სვეტები სი-
მალლით იქნება 30—40 ფუტამდე. მთელი დარბაზი შვენიერი
ორბოებით მორთული იყო. მეფე და დიდებულნი შემოსხდო-
მოდნენ სამ პატარა ბუზარს“. შარდენი ამბობს: ქართველ-
თა მეფე არასდროს არ გაიკლეს ხოლმე თბილისის ცი-
ხის კარების ახლოს უიძისოდ, რომ შიში არა ჰქონდეს,
კაჲ თუ შემიპყრანო, კაჲ თუ ციხის თავს საიდუმლო
ბრძანება ჰქონდეს ჩემის დაჭერისაო.

ამ გვარ გაჭირების დროს შიხალიხანმა ახადციხის
ფაშა დაქრთამა და მის შემწეობით მეფის ძე ლუარსაბი

შეატყულებინა დაეპყრო იმერეთი და გამეფებულ იყო. ლუარსაბიძე დათანხმდა და მამას გაეპარა და მივიდა ახალციხეს. ლუარსაბის მომხრე იყო აგრეთვე რაჭის ერისთავი შოშიტა, რომლის დისწული ცოლად ქუყანდა ამ მეფის ძეს. შანაოზ მეფე ფრად შესწუხდა. მაგრამ მისი წუხილი უმეტესად გაძლიერდა, რომელსაც ლუარსაბის კვალს მიჰყვა მისი ძმა არჩილ მეფეც, რომელსაც არ ქსურდა, რომ იმერეთის სამეფო, საცა იგი წინად მეფოდა, დაეპყრო მის ძმას. არჩილს ძმის სიძულილი კი არ აქნევინებდა ამას, არამედ ის მოსაზრება, რომ ადრე თუ გვიან შაჰ-სულეიმანი გახეთის ტახტს მისცემდა ერეკლე ბატონიშვილს, რომელიც 1664 წლიდან ყაენის კარზე იყო, და თვითონ უტახტოდ დარჩებოდა. სამცხისკენ მიმავალ შვილს გამოეკიდა შანაოზი, მაგრამ ვერ დაეწია. მერე გაუგზავნა ქათალიკოზი და ეკედრა შვილს დაბრუნებულ იყო. არჩილმა უარი შემოუთვალა. მამის მეფემ ყაენს შეატყობინა შვილების ამბავი. ყაენმა შანაოზი დაიბარა. წასვლისას მეფემ საქართველოს გამგედ დანიშნა თვისი შვილი გიორგი. თვითონ კი წავიდა სპარსეთს. ხოშკარს რომ მივიდა, დასნეულდა და მოკვდა (1675 წ.). ყაენის ბრძანებით მეფის ქონება ასწერეს და გადასცეს მისივე შვილებს ანუკას და ალექსანდრეს, რომელიც დიდხინიდანვე სპარსეთში იყო და ყაენს მისთვის ებძებინა ისპანის ტარულობა.

არჩილი რომ ახალციხეს მივიდა, იქ დახვდა გიორგი გურგიელიც, რომელიც აგრეთვე სცდილობდა იმერეთის დაპყრობას და გამეფებას. ამიტომ არჩილი სურამს დაბრუნდა. იმერთა მეფე ბაგრატმა გურგიელს მიათ-

ხლავა თვისი მეუღლის თამარის ასული დარეჯან და შე-
ირიგა იგი. მეფის მოწინააღმდეგედ დაშთა დადიანი,
რომლის მხარე ეჭირა ჭყონდიდელებ-ჩიქოანს. ამ ჭყონ-
დიდელებს ჭყვანდა ძმა, კაცია, გორდელი აზნაური. კაცია
წინაღ იყო ფრინად ღარბი. მამა მისი ზურგით ეზიდუ-
ბოდა თათებს, ჭყიდდა სვანეთში და ასრე ჭკეპბავდა თა-
ვის ოჯახს. მძლავრ ჭყონდიდელის რჩევით დადიანმა კა-
ციას მისცა სალიპარტიანოს ბატონობა და მის შემწეო-
ბით მოინდომა ლეჩხუმის დაპყრობა. მეფე არჩილს მი-
ემხრნენ კაცია, ჭყონდიდელი და დადიანი, აიღეს ქუ-
თაისი და გაამეფეს არჩილი (1678 წ.). ბრძა ბაგრატის
გურიას გაიქცა. მისი ცოლი თამარ არჩილმა შეიპყრო და
დადიანსვე მისცა. ბაგრატის შვილი ალექსანდრე, რომ-
ელიც ახალციხის ფაშას ტყვედ ჭყვანდა, ქართლის გამ-
გე გიორგიმ შეჩენილ კაცებს მოატაცებინა. ბაგრატი,
რომლის თამარისაგან ნაშობი შვილი უკვე მომკვდარ იყო,
უმემკვიდრედ დარჩა. გურიელმა და ბაგრატმა ახალციხის
ფაშას შემწეობა სთხოვეს. იგიც მიეშველა. მიუხტნენ
არჩილს. იმერლები მიემხრნენ ბაგრატს. არჩილი გაიქცა
რაჭას, ოსმალები მიჭყენენ. რაჭველები შეებრძოლნენ
მტერს, მაგრამ იძლივნენ. რაჭა აღსრებულ იქმნა. არჩი-
ლი გადავიდა ქართლს და დადგა კულობითს. ბაგრატი კვა-
ლად გამეფდა (1679 წ.).

ამის წინაღ ყაენის ბრძანებისამებრ, არჩილის ძმა
გიორგი, ქართლის გამგებელი, სპარსეთს წასულიყო.
კულობითში მეფე არჩილმა იწყო პყრობა ქართლისა. ყაენს
შეეშინდა არჩილს არ დარჩეს ქართლი. გიორგის უბო-
მა მეფობა, თავზე თავის ხელით დაადგა ჯილა მურასა და

გამოისტუმრა ამ სიტყვებით: „შეიპყარ არჩილ და წარ-
მომივლინე წინაშე ჩუისა, ანუ განაძე“ არჩილი, მისი ცო-
ლი ქეთევან და შვილები: ალექსანდრე, მამუკა და დარე-
ჯან წავიდნენ დვალეთს. აქედგან რვა თვის განმავლობა-
ში არჩილი მცდელობდა დაეპყრო იმერეთი, მაგრამ ვერა-
ცაა წყობა-რა. და ამის შემდეგ აიყარა და წავიდა ფაიქომს,
იჭიდგან თერგს, აშტარხანს, საცა დაჰყო სამი წელიწა-
დი. აქ დგომისას გადიწვა მისი სადგური. ცუცხლმა
შთანთქა არჩილის საგანძურნი და სიწმინდენი: ქრისტეს
სუდარი და საბედი, გადაჩხა მხოლოდ სამსჭკალი და
დაუჟდომელი. აქედგან არჩილი მივიდა მოსკოვს (1681
წელს).

არჩილის განდევნის შემდეგ ბაგრატ მეფემ დაა-
მარცხა დადიანი და წაართო თამარი. დადიანი ძალე მოკე-
და. მეგრელთა თხოვნით გიორგი გურიელმა მოჭკლად აგ-
რეთვე მისი შვილი მანუჩარ, რომელიც მას მიჰკლად ჭყვან-
და. ცოტა ხნის შემდეგ მოკვდა ბრმა ბაგრატიც (1681
წელ.). იმერლებმა გაამეთეს გიორგი გურიელი. ამან გა-
ატდო თვისი განონიერი ცოლი დარეჯან და შეირთო მი-
სი დედა და თვისი სიდედრი თამარ. შემდეგ ამისა გიორ-
გი გურიელმა განიზრახა სამეგრელოს დაპყრობა. მეგ-
რელთა თავი და პატრონი ამ დროს იყო კაცია ჩიქოა-
ნი. ამას მისი ძმა ჭყონდიდელი მხარს აძლევდა. ვინც
კაციას არ ემორჩილებოდა, მას ჭყონდიდელი უსუკდა თა-
ვის ძმას ამ სიტყვებით: „მას ეყოფის ერთი თოფი“. ამ
გვარ მძლავრობით ჭყონდიდელმა ზე კაციამ დაიმორჩილეს
თითქმის ყველა მებატონენი და გლეხნი. ამავე დროს
მეგრელებს შემოემტარნენ აფხაზნიც. იგინი ზღვიითა და

ხმელთა შემოდინდენ სამეგრელოში ღ აოხრებდენ ქვე-
ყანას. აფხაზთ დაიპყრეს ქვეყანა ვიდრე ეგრისის წყლამდე.
დრანდისა ღ მოქვის საეპისკოპოსო კათედრები მოისპო.
ამ დროს მოკვდა კაცია ჩიქოვანი. ლიპარტიანობა დაიპყ-
რო მისმა შვილმა გიორგიმ. ეს გიორგი უწყალოდ ყლე-
ტავდა მეგრელთ და ჭყიდდა ტყვეებს. მამას მისთვის ან-
დერძად დაეკდო „არა დატყვება ჩქმიანისა და კოხუნჯი-
ანთა“. ამ მძლავრმა მებატონემ, ნახა-რა გიორგი გუ-
რიელი მცდელობს სამეგრელოს დაპყრობასო, დადიანო-
ბა მისცა ლევანს, მხეკლისაგან ნაშობ შვილს დადიანი-
სას.

გიორგი გურიელს მტრობდა აგრეთვე ქართლის მე-
ფე გიორგი: იმერთა ტახტი უფრო უპრიანია ჩემ ძმას
აჩილს ეპურას, ვიდრე გურიელსო. რადგან აჩილი
შორს იყო, ამიტომ გორის ციხეში პყრობილი ალექ-
სანდრე, ბრძმა ბაგრატის ძე, წარუგზავნა ათაბაგ უსუფ-
ფაშას და სთხოვა იგი გაემეფებინა იმერეთს. ფაშამ
ხონთქარს შეატყობინა განზრახული საქმე. ხონთქარმა
ალექსანდრეს მისცა ხალათი და ხრძალი. ფაშამ წაიყვა-
ნა იმერეთს და გაამეფა. გურიელი გურიას გაიქცა. მი-
სი ცოლი თამარ მალე მოკვდა: „თქმულ არსო, უმატებს
მემატიანე, რამეთუ იყო მიდგომილ და შობასა შინა შვა
ცეცხლი და მოკვდა“ (1683 წ.).

II

ამდენ ვაჟ-ვაჟლასსა და ვაებაში მიიწურა ეს საუკუნე. ჯერ არასდროს საქართველოს არ ეხილა ამდენი და ამისთანა უბედურება. მარტო შაჰ-ბაჰმა საქართველოს მოაკლო — გადასახლებითა თუ აღწევეთით — 240000-მდე კაცი. ხლა რადენი სული დაჰკარგა სამშობლომ ტყვეთა ყიდვისა და შინაურ ამბოხებისაგამო და მოძმეთა წარკვეთილ თავებით კოშკების აგების წყალობით! ვინ მოსთვლის, ამდენ წყევტება-შეჯასების გამო, რადენი სული დაღუპა შიმშილმა, წყურვილმა, სიცივემ და ათასგვარ ჭირმა და კარამმა. ამას გარდა არც ერთ საუკუნეში იმდენი კაცი არ წამებულა, რადენიც ამ საუკუნეში. ამდენ ვაება-უბედურების მიზეზად შეიქმნენ უმთავრესად საქართველოსივე შორს-განუჭკრეტელნი მეფენი ღ მებატონენი. ეს უკანასკნელნი ერთმანეთის ჯიბრით გარბოდნენ ყაენის და ხონთქრის წინაშე და აბეზლებდნენ ერთმანეთსა. მოჭყვანდათ მტრის ლაშქარი და იკლებდნენ ერთმანეთის მამულებს, ანგრევდნენ და აოხრებდნენ ქვეყანას, ამხობდნენ მეფეებს, დალატობდნენ თვისს რჯულს და აგინებდნენ თვის მამა-პაპათა სალოცავებს. სისხლს, ურჩობას, ერთმანეთის გაუტანლობას ისე გაეტაცნა საქართველოს მოთავენი, რომ მცირე საქმის გულისათვის ხმაღზე ხელს იკრავდნენ და ერთმანეთს ესეოდნენ. მათი შემაცქერელი მძლავრი მტერი ვი შორიდგან ბარაქლას მოსძახოდა ორივე მხრის მებრძოლთ და აქეზებდა ხან

ერთს, ხან მეორეს. ხოლო ბრძოლის დასასრულს მიუხტებოდა მათ, გამარჯვებულს ციხეში ჩაგდებდა ანუ აწამებდა და დამარცხებულს ხალხის უბოძებდა. თუ რაოდენად დატემული იყო ზნეობა ამ საუკუნის დიდკაცობისა, ამას გვიმტკიცებს ტუკეთა ყიდვა და ადამიანებით ვაჭრობა. ამ ხელობას მისდევდნენ დადიანი, გურიელი, ჩიქოვანი და თვით სულეირნი მამანიც: ჭყონდიდელი, გურიის მამათ-მთავარი და სხ. შარდენის თქმით, კაცის სულზე ესრეთი ნიხრი იყო დადგენილი: 25—40 წლის კაცი ფასობდა 10 მან., მოხუცი 6 მან., 13—18 წლის ქალი 14 მან., დედაკაცი 8 მ., ბავშვი 210—280 კაპ. იგივე შარდენი ამერთა შესახებ ამბობს: „კეთილშობილნი გარეგნობით უმეტესს ნაწილად მაჭმადიანნი არიან. ეს სარწმუნოება ზოგს იმისთვის მიუღია, რომ მეფის კარს ადგილი ეშონს და სახელმწიფო ჯამაგირი ჭქონოდა, ზოგს იმისთვის, რომ თავიანთი ქალები მეფისთვის მიუთხოვებინათ. ისეთი საძაგელი კეთილშობილნიც არიან, რომ თავიანთი ჯამაზი ქალები თვითონვე მიჭყავთ მეფესთან... ღარიბი ხალხი ადრე ათხოვებს თავის ქალებს და ხანდახან აკვანშივე დაჭნიშნავენ ხოლმე. ამას იმიტომ სჩადიან, რომ მებატონეებმა არ მოსტაცონ გასასყიდად“ — ცოლების გაშვება, შვილებისანებისაც კი, შერთვა ახლო ნათესავებისა, სიდედრისა და მის ქალისა არ არცხვენდა თვით მთავრებსა. ამ სავალალო დროს ისევე მდაბიო ხალხს შერჩენოდა ღვთიური ნაპერწკალი ადამიანობისა და აგრეთვე თითო-ორილა გუშავთ, რომელთაც ქვეყნის ტირფლი უწევდა სულ-გულს. მრავალნი არ იყვნენ, რომელნიც ცხადად ხედავდნენ საქართველოს მწვავე ყოფას,

ხოლო ვინც იყენენ, გულმოდგინედ მუშაობდნენ: ად-
გენდნენ ამ დროის ისტორიას, აღწერდნენ ჯერ ისეკ გა-
უციაკებელ მოწამეთა ცხოვრებას, სცდილობდნენ მშობ-
ლიურ ენის შესწავლას და მის ლექსიკონის შედგენას, აშე-
ნებდნენ დანგრეულ-დაჭტეულ შენობებს და სხ. და სხ.
მათნი შემწენი იყენენ აგრეთვე აქ მყოფნი კათოლიკეთა
მოძღვარნი, რომელთაც, როგორც ზეკით იყო ნათქვამი,
გაცხარებული კავშირი დაემყარებინათ ეკრძა-საქართვე-
ლას შორის.

ქართველ მწერლებს გარდა, ამ დროის საქართვე-
ლას ერის შინაურ ცხოვრების შესახებ ფრიად საყურად-
ღებო ამბებს გადმოგვცემენ უცხოელნი, სასჯელდობრ:

დელაავალლე (1618 წ.), კათოლიკეთა მოძღვარი.
თვისი ნახულ-გაგონილი ამ მოძღვარს დაწერილებით აღუ-
წერია და მიურთმევია ვაჰისტვის (1627 წ.). ამ მოხ-
სენებაში მოკლედ აღნიშნულია საქართველას ეკელა ნა-
წილების ყოფა-მდგომარეობა, სზარს-ოსმალთა შორის
ამტყდარი შუღლი საქართველას დაზერობისათვის, ლა-
ლატი მოურავისა, სიკვდილი ლუარსაბისა, საქართველას
აოხრება, ხალხის აყრა, წამება ქეთევანისა, დაღუპვა თე-
მურაზის შვილებისა და სხ. და სხ. იგი იმასაც ამბობს,
რომ „მოურავი იყო მიზეზი ამდენის უბედურებისა“.

ისკანდერ მუნჯი (1616 წ.) იყო სზარსელი და,
რადგან არაქელის თქმით, „სზარსნი არიან ბუნებით გელარძ-
ნილნი, ეკრავნი და ცბიერნი“, — ამიტომ მისი მოთხრო-
ბა მიუდგომელი არ არის. ქართველთაგან იგი არავის არ
აქებს, გარდა მოურავისა, «დიდებულ» შაჰ-აბაზის მე-
გობრისა.

ოსმალეთის ისტორია, შედგენილი ჭამპერისაგან, სა-
ცა მოკლედ განხილულია საქართველოს გმირული ბძო-
ლა სპარსეთთან (1616—1629 წ.) და აღნიშნულია
„დალატი მოურავისა, რომლის მიერ მოჭრილ ფულს,
როგორც ვთქვით, ეწერა: მოურავ-ხან, მსახური შაისა“.

მოგზაურობა იერუსალიმის პატრიარქის პაისისა სა-
ქართველოში (1658—1662 წ.). იხ. ქვემოთ.

აჩაქელი (1663 წ.) იგი დაწერილებით განიხი-
ლავს საქართველოს მდგომარეობას, გადმოგვცემს თავ-
გადასაყალს ლუარსაბისას, თეიმურაზისას, ქეთევანისას,
საქართველოს აოხრებას, მოურავის დალატს & სხ.

მიწერ-მოწერა ქართველთა და რუსთა მეფეთა შო-
რის (1607—1681). საყურადღებო ცნობები იხ. ქვემოთ.

შარდენი (1673 წ. იანკარს) ფრანგი მოგზაუ-
რია, მან გადმოგვცა მრავალი საინტერესო ცნობა შესა-
ხებ ქართველების ცხოვრებისა.

ქართველნი მოღვაწენი:

ვახვანისძე გრიგორი (1628 წ.), რომელიც
სპარსთაგან გაოხრებულ გარესჯის მონასტერში დაემკ-
ვიდრა. მან აღწერა წამება ქეთევან დედოფლისა და
საგალობელნი ქართველ წმინდანებისა. ანტონის თქმით,
გრიგორიმ შეენიერ სიტყვით ისტორიკოსსა.

ჩოლაყაისძე ნიკოლოზ (1630 წ.), რომელ-
მაც იცოდა მრავალი ენა. იყო „მრავალი აზიას, ევრო-
პას, აფრიკას, იერუსალიმს შინა, იყო ბრძენი, ღრამა-
ტიკოსი, რიტორ - ფილოსოფოსი“ (ანტონი). ეს
ჩოლაყაისძე ნიკოლოზ იხ. „აზნაური ნიკოლო-
ზი“ , რომლის შესახებ იერუსალიმის პატრიარქის

ჰაინის „მოგზაურობაში“ კვითხულობთ: „ეს ქართველი ბერი ნიკოლოზი, აზნაურთაგანი, წავიდა იერუსალიმს და წოდებნივე ხანი დაჰყო ქართველთა ჯვრის მოწასტერში, იგი იყო კაცი ჭკუით აღმატებული და გამოცდილი. ისტორიის შესასწავლად ემოგზავრნა ვენეციასა, რომსა, საფრანგეთსა და ინგლისში და აგრეთვე სხვა ქვეყნებში. იერუსალიმში ყოფნის დროს ნიკოლოზი ისე დაუახლოვდა პატრიარქს თეოფანეს, რომ ამ უკანასკნელმა, რომელსაც კვდებოდა (1645 წ.), მიუბოძა მას თვისი დიკსება. მაგრამ ნიკოლოზს არ დაუმტკიცეს ეს თანამდებობა. ჩვენ დროს იგი საქართველოში იყო“.

თეიმურაზ მეფე (+1663 წ.) იყო განათლებული კაცი, კარგად იცოდა ქართული ენა და აგრეთვე თათრული და სპარსული. მან დასწერა «კარდ-ბუღბუღიანი», თვისის დედის „ქეთევანის წამება“ და სხ.

აჩილ მეფე ფილოსოფოს მეფის სამეფო წესრიგს კერ ეღიარებოდა, ამბობს ანდაზა და ბრძენი აჩილის მეფობაც კაცად მოჩვენებს წარმოდგენდა. იგი იმდენად ფილოსოფიურად უყურებდა თავის ხელმწიფობას, რომ თვის მეუღლეს, რომელიც აგრეთვე ქმარივით ცნებოდა იყო, ნებას აძლევდა ესაუბრნა შესახებ ტახტის დათმობისა მოწინააღმდეგე ერეკლესთვის. ამისგან მომისი მეფობა ვერსად განედგა: კახეთიც დაკარგა და იმერეთიც. წოდებნად იგი ცუდი პოლიტიკოსი იყო, იმდენად ნიჭიერი ისტორიკოსი, გულმოდგინედ და მჭკვრ-მეტყველურად გამოძიებული საქართველოს ზნე-ჩვეულებისა. იგი რუსეთში გადასახლებაში შეძგაც ეღვიოდა თავის სამშობლოსთვის. რუ-

სეთში „იგი ხელმწიფის ნება-რთვაჲ ითხოვს, რომ დაბეჭდოს რამდენიმე ქართულ-ხუცურად წიგნი გასაკრტელებლად საქართველოში, საცა წიგნთა ბეჭდვა ნაკლულებიან არს საბეჭდაჲ ასოთა და ასოთ-ამწყობთა სიმცირისა გამო“ (მიწერ-მოწერა). არჩილიანმა ბეჭდვით აგრეთვე ქართული დაბადების შესაკრებ-შესაკრებად. 1742 წელს დაბეჭდილ დაბადების წინასიტყვაობაში სწერია: „არჩილს დიდი სურვილი ჰქონდა შეეკრება ოქსეოს ქართ. დაბადება, რადგან საქართველოში არ იყო სრული კრებული (დაბადებისა), ვინაიდან ზოგი წიგნი დაშლილ იყო, ზოგი დაკარგულ იყო, ხალხ ზოგი დაუმთავრებელი. მეფე არჩილმა შეჰკრება იგინი, წესსა ოქსეოს მოიყვანა, ხალხ დაუმთავრებელი ადგილები თვითონ სთარგმნა შეძლებისამებრ“. არჩილ მეფის დიდად შესანიშნავი თხუზულება „არჩილიანი“ ავტორს დაუსრულებია 1681 წელს. წიგნის ბოლო სიტყვაობაში იგი ამბობს: „ცხრას თვეს ეგელა გავათავე: ოსეთს ფაქომში დავიწყე და ამთარხანს გავათავე არჩილ მეფემ, ოდეს ვიყავ 34 წლის“. მაშასადამე იგი დაბადებულა 1647 წ. ამ „არჩილიანში“ გალექსილია ქართლას ცხორება 1605 წლიდან 1663 წლამდე. ავტორი ასწერს დაწერილებით თეიმურაზის ცხორებას, მოურავის მოლაღატეობას, მებატონეების აზვავებას, შაჰ-აბაზის მიერ ჭკეუნის აღხრებას ოქს. იმავე «არჩილიანში» ჩატანილია თხრობა შესახებ ქართველთ ზნე-ჩვეულებისა, ჭკეუნის სიმდიდრისა, მანდელ დროის მწერლებისა ოქს. აი ეს მწერალნი ვინ ოქს ვინ იყოფილან და როგორ ახასიათებს მათ თვით არჩილი.

ბაკა დგალიძეს და დათინა ქვარიასს მელექსეთ

არ ვახსენებო; ქაიხოსრომან ლექსად თქვა «ომანიანი»; ჯაგლაგსა ფაგლენიშვილსა არაკინ ათხროებს ყურსა; ფარსადანისძემ ნოდარ თქვა ქება კარგა „ზარამგურის“; გარსევან ჩოლაყაშვილსა უთქვამს „ხილთა ქება“; სულხან თანიაშვილი, რომელსაც ცოდნა ბეკრი ჭქონდა, მაგრამ სწამებდნენ დაჩემებს; ბარძიმი ვაჩნაძემ სამისა წიგნი გალექსა ოდიშსა, — სხვას მელექსესთან ჯდომასში უხამს იხდიდეს ბოდისა; სამებელი იუკობ ბრძნად მოუბარბი. ამ ყამად მას მეცნიერი არსად არა ჭყავს უბარბი. ხუცუტის ენით მელექსობს, არის საეროს მგომბარბი. ფაშანგი ბერცაძემ თქვა «ფარმანიანი», — მე ვათქმევინე, მაგრამ ვერ თქვა მარლიანი; „როსტომიანი“ უთქვამსო თუმანიძესა. ხოსროსა, სხვა წიგნი მაშინ ძვირობდა და უწერია მას როსა; კარგად ვთქვა, ნანუჩას არ დავემსგავსო. — აქ მოხსენებულნი «როსტომიანი» ცაგარელის სიტყვით არის შესანიშნავი თხზულება ანვარი სოხაილისა „შაჰ-ნამე“.

დუმბაძე იაკობ (1682 წ.) შემოქმედელ მიტროპოლიტი. მან მოიბეზავრა რომი და ჰაჰის თხრონით დაბრუნებისას წამოიყვანა 7 ბერი ლათინთა მოძღვრებისა. ჰაჰს სწადდა იბერეთ-გურიაში გაეკრცელებინა ფრანგობა. ეს დუმბაძე მისი წინააღმდეგი შეიქმნა. იგი იყო ათონშიაც და იერუსალიმში, საცა მოკვდა. მისგან დაკვშითა «დარღვევა მატყაღიანთ სარწმუნოებისა» ლექსად. ანტონით, იგი იყო კაცი სიბრძნის მოყვარე, მეშაირე შვენიერ, მალაღ-გონება.

თბილელი, იოსებ სააკაძე (1688 წ.) პლ. იოსელიანის თქმით იყო გიორგი მოურავის შვილის-შვილი,

ხალხი თბილელი კი თავის-თავს სთვლის მოურავის „ნათესავ-მოდგმა-გვარ-ტომად“. იმავე იოსელიანის სიტყვით, ეს იოსებ სააკაძე აღიზარდა ქვათა-ხევის მონასტერში, აქვე გამონაზნდა, მერე წავიდა იმერეთს, საცა დაადგინეს ნიკორწმინდელად რაჭას. შემდეგ, როსტომ მეფის დროს, დაბრუნდა ქართლს ღ მიუბოძა თბილელი (1662 წ.). იგი 1665 წ. წავიდა მოსკოვს, საცა მღვდელ-მთავრების ყრილობამ დაამხო რუსთა პატრიარქი ნიკონი. ამ თბილელმა დაგვიტოვა თხზულება „დიდ-მოურავიანი“, რომელშიაც გალექსილია ქართლის ცხოვრება გიორგი სააკაძის გამოჩენილამ მის სიკვდილამდე (1608—1629 წ.). რა დროს დაწერილია ეს თხზულება? ამის ვასუხს შიგ „დიდ-მოურავიანიშივე“ ვხედავთ. თბილელი თავისი წიგნის პირველ ტაყში სრულად მოხსენიებს მთელ შინაარსს „აჩილიანისას“. ამიტომაც, „დიდ-მოურავიანი“ დაწერილია ანა ადრე 1681 წლისა. თბილელი დიდად შეაქებს მოურავს და სცდილობს მოლაღატეობის ძრახვას აღხადოს თავის ვაჟას. ამ სახით, მარტო თბილელი და სხვარსელი ისკანდერ მუნჯი გამოდიან მოურავის თაყვანისმცემლებად. პრაფეს. ჩუბინაშვილის თქმით, „მოურავიანი“ დაწერილია მიდგომილობით. თვითონ თბილელსაც კარგად სცოდნია, რომ უსწორ-მასწორად ისტორიის წერის გამო დამემდურებიან და ამიტომ თავისი თხზულება ამ სიტყვებით დაუმთავრებია: უქმი სიტყვა ცუდსა ჭქვიან, მეც ვარ მუდამ უქმის მთქმელი“... მე ამის წერით მეშინის: ვა თუ ხმა მესმას კებისა“.

ჩხეიძე სესნია (1676 წ.), თანამედროვე შინაოზი-

სა და გიორგი XI, რომელთა დროის შესახებ მან დაცრ
ვიტოვა ჩინებული ისტორია. წინამდებარე მეფობაში სეს-
ნია გამომჩნდება, ვითარცა ვაჟკაცი მუომარი. მისი თხრო-
ბა დაწერილია შკენიერის ენით.

გორგიჯანიძე ფარსადან, რომელსაც თეიმურაზ ბა-
ტონიშვილი ფარსადან გორგი ჯანაშვილობით მოიხსენ-
ებებს, თანამედროვეა მეფეების როსტომისა, შანაღზი-
სა და გიორგი XI. მისი „საქართველოს ისტორია“ მე-
ფე როსტომისამდე შედგენილია ხალხის გადმოცემის მი-
ხედვით, ხოლო როსტომიდან 1703 წლამდე თვის ნა-
ხულისა და გაცონილის მიხედვით. იგი გორელი იყო და
როსტომ მეფის კარზე სანდო კაცად ითვლებოდა.
როსტომმა წარგზავნა ფარსადანი სპარსეთს (1649 წ.)
ასაკრებად 300 თუმნისა, რომელიც მეფეს ყოველ წელი
შემოსდიოდა იქაურ ჯაიჯანის მამულებიდან. იქ დიდი
სახელი გაითქვა ფარსადანმა სადივანბეგო საქმეებში, რის-
გამო ყანმა მიუბოძა ეპიკალასობა (ყაენის ბრძანების აღ-
მასრულებლობა) და ხუთი სოფელი. მის დროს იქვე იყო
მანსურ-ხან ბარათაშვილი, რომელსაც ებოძა ყულთა უფ-
როსობა (ყულარაღასობა) და აგრეთვე ფარსადანის 16
წლის ვაჟი დავით, რომელსაც ყანმა ებოძა ბოქაულთა
უხუცესობა. ეს დავითი იყო ამაყი ჭაბუკი, ღვინის მოყ-
ვარე და შეუბოვარი. ფარსადანი და მისი შვილი სპარს-
თა დიდებულებმა შეიძულეს. ამათ ფარსადანს კერა და-
აკლეს-რა, რადგან მას „ნამეტნავად სწყალობდა ხელმ-
წიფე და ვინც გადგვიდის, წლამდის კერ გაძლის“. .
ხოლო ეს დიდებულები გადაეტყრნენ მის შვილს და-

კითხ და შეხბუნეს ყაენთან. დაკარბა განაძეკეს სხარ-
სუთიდგან და გაგზავნეს ზღერბეყანის ქალაქ ყუმს.

მარიაძე დედოფალი განათლებული და წიგნის მოყ-
ვარე ადამიანი იყო. როსტომ მეფეს რომ მოსთხოვდა,
მან საჭარტუკელის ისტორიის შესასწავლად თჳისთვის
გადააწერინა (1636—1646 წ.) „ქართლის-ცხოვრება“.
იგი იყო დადიანის ასული. პირველად მისთხოვდა სვი-
მონ გურიელს, მის სიკვდილის შემდეგ როსტომ მეფეს
და მეტე შესალოს. მარიაძე გარდაიცვალა 1681 წ.

თუ სად იმენდნენ ეს მოღვაწენი სწავლას და რაგ-
ვარ სწავლას ეწაფებოდნენ, ესა სჩანს მაშინდელ დროის
სკოლის ურთგვარადამი. იმავე არხილ მეფეს ჩამოუთუ-
ლისა შემდეგი საგნები აღზრდისა: ენა და წიგნის ცოდ-
ნა. უცხო ქვეყნის ამბის მოსმენა. სხვა და სხვა ენის
ცოდნა. მწიგნობრობა. მთარგმნელობა. ღრმის სიტყვის
აღვილ გამოთქმა. დამწერლობა: ხუცურისა, მხედრული-
სა, მრგვლოვანისა, ყვავის-ფრჩხილოვანისა, ასო-მთავრუ-
ლისა, მხატვრობისა, მონახაზობისა. ლექსთ-მთარგმნე-
ლობა. გარდაძოვლით ხუმრობის აღვილ-შეტუობა. მოჩივ-
რობა. სამართლის მართლის ქმნა. დიდი ბჭობა. აზგა-
რიში და რიცხვთ-ცნობა: ჩაგდება, მეკენჭეობა, მესტ-
როლობა. ცრუდ-თქმულა მებეჭაობა. ელჩობა. მოცი-
ქელობა. სიტყვის სწორად დასწავლა. მელექსობა. შაი-
რის თქმა.

ერის შინაური ცხოვრება.

(**შარდენი**): ქართველები გაუტეხელი და მამაცი ხალხია, რომელიც თავგანწირულად იბრძვის თავის თავისუფლებისათვის. რადგანაც ქართველები ოსმალებზედაც ახლოს არიან, სპარსელები ვერ ჰხედვენ სრულიად ხელი ჩაჰჭიდონ ქართველებსა და ნებას აძლევენ დაიცვან თითქმის ყველა გარეგანი ნიშნებიც კი თავის რჯულისა: ყველა ეკკლესიის თავზედ გაკეთებულია ჯვარი. სამრეკლოში ჰყიდია ზარები. ზარებსა ჰრეკენ. მოუარიდებლად და აშკარად ჰყიდიან ღმრის ხორცს, ღვინოს. სპარსელებს, რასაკვირველია, ჯავრი მოსდით და სურთ აკრძალვა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ვერაფერი გაუწყვიათ... ქართველები ბუნებით მეტად ნიჭიერნი არიან. იგინი სწავლულნი და დადად ხელოვანნი იქნებოდნენ, თუ სწავლა-ხელოვნებაში გამწურთვნილები ჰყოლოდათ. მაგრამ მათ ცუდათ ზრდიან და, რადგან ამასთანავე ცუდს მაგალითებსაც ჰხედვენ, ამისგამო მეტად უცოდინარნი და ბიწიერნი არიან. ...სხვათრივ ქართველები თავაზიანები არიან, მოსიყვარულე გულისანი, თავ-მომწონენი და თავ-დაჭერილნი. ...ქართველებმა ძრიელ იციან ჯავრის ჩატანა და თავის დღეში არ აპატიებენ კაცს დანაშაულს, თუმცა, მართალია მალე კი არ მოსდით გული და არც უმიზეზოდ დაიხსომებენ ჯავრს... ქართველების ტომი უუმშვენიერესია აღმოსავლეთში და, შემოძლიან ვსთქვა, მთელ ქვეყანაზედაც. იქ არ მინახავს არც ერთი ცუდი სახის ქალი და კაცი. ანგელოზივით ლამაზები არიან. ქალების უმეტესი ნაწილი ბუნებას ისეთის სიკვალუცით დაუსაჩუქრებია, რომ სხვაგან ვერსად შეხვდებით. ვერ შეგიძლიან დაჰხატო ქართველ ქალების სახისა და ტანადობის მშვენიერება. იგინი არიან თვალ-ტანადნი, კეკლუცნი და წერწეტნი. უშნოდ დასქელებულ ქალს იშვიათად შეხვდები. მხოლოდ ის აუშნობს ქართველ ქალებს, რომ ფერ-უმარილს ისევამენ. ქართველი ქალები, საცა სპარსელები არ არიან, უპირბადეოდ დადიან. კაცებს თამამად ელაპარაკებიან. ... ქართველები იმ გვარსავე ქუდებს იხურავენ, რაგვარსაც პოლშელები. მათი

ახალუხი გულ-ჩაღილულია და წინ კი კალთები გაშლილი აქვს. ქალების ტანისამოსი სპარსთა ქალების საცმელის მაგვარია... დიდკაცების სახლები და ყველა სახელმწიფო შენობა სპარსულ შენობათა გეგმაზეა აგებული. ქართველები სპარსელებს ჰბაძვენ სხდომაში, წოლაში, ჭამა-სმაში. ..მებატონეებს ძრიელ დიდი უფლება აქვთ ყმებზე. მებატონეები მთელი თვეების განმავლობაში რამდენიც უნდათ, იმდენს ამუშავენ ყმებს და არც ჯამაგირს აძლევენ და არც საზრდოს. მებატონეს ხელი მიუწვდება ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიცოცხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებს და ან მონებადა ჰყავთ სახლში... საქართველოში შეხვდებით სომხებს, ბერძნებს, ურიებს, ოსმალებს, სპარსებს, ინდოელებს, თათრებს, რუსებს, ევროპიელებს. საქართველოში ყველასა აქვს უფლება იცხოვროს თავის რჯულისა და ჩვეულებისამებრ. სომხებს უმეტესად დაბალი მოხელეების ადგილი უჭირიათ. ქართველები იმათზე ძლიერნი, თავმომწონენი, ზვაენი და მედიდურნი არიან. ქართველებს და სომხებს ეზიზღებათ ერთმანერთი, განსაკუთრებით ქართველებს ძრიელ სძულთ სომხები და თითქმის ისე უყურებენ, როგორც ევროპაში ურიებს... საქართველოში კარგი ჰავაა. ქვეყანა ნაყოფიერია. პური ისეთი მოდის, რომ სხვაგან არსად იცის იმისთანა. ხილიც მშვენიერი იცის. ევროპიის არც ერთ ადგილას მოდის ისეთი უკეთესი ვაშლი, მსხალი. აქაური ბროწეული მთელ აზიისას სჯობია. წვრილ ფეხი საქონელი მრავალია და ძალიან კარგის ჯიშისაა. გარეული ღორი საკმაოდ ბევრია. ყველა სოფლებში ინახვენ გარეულ ღორებს. მტკვარსა და კასპის ზღვაში იჭერენ მრავალ თევზს. საქართველოში ბევრ ღვინოსა ჰსმენ. ვაზი ხეს ახვევია, როგორც კოლხიდაში. თბილისიდან ღვინო ბლომად გააქვთ სომხითში, მიდიაში და ისპანიაში. ცხენის საპალნე კარგი ღვინო ჰღირს რვა ფრანკი (2 მან.) საქართველოში ბევრი აბრეშუმი მოდის. აბრეშუმის მოყვანის ხელი კარგად არ იციან. აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთში, არზრუმში და სხ... ქართლში ოთხი

ქალაქია: გორი, სურამი, ალი და თბილისი. თბილისი ერთი უკეთესი და უმშვენიერესი ქალაქია, თუცა ძრიელ დიდი არ არის. უმეტესი ნაწილი საზღვებისა საღს კლდეებზედ აგებულია, ქალაქი შემოზღუდულია შვენიერ და მაგარ კედლებით. სამხრეთის მხრივ, მთის კალთაზე, აქვს დიდი ციხე, რომელშიაც მხოლოდ სპარსები სცხოვრობენ. ციხის წინ არის სარბიელი. თბილისში რამდენიმე ეკკლესიაა, მათ შორის ექვსი ეკუთვნის ქართველებს და დანარჩენი სომხებს. ქართველების სიონი ძველი შენობაა, მხატვრობიანი. იქვე არის არქიელის სასახლე. თბილისში მეჩითი სრულებით არ არის. სპარსები ბევრჯელ ცდილან მეჩითის აგებას, მაგრამ ამაოდ. ქრისტიანებს ისევ დაუნგრევიათ. ...აქ რამდენიმე საჯარო შენობებია. დიდრონი ბაზრები, ქარვასლები. შიგ ქალაქში ცოტა აბანოებია. ხალხი ბანაობს ციხის აბანოებში. დუქნები კარგად არის მოწყობილი და სუფთად შენახული. მეფის სასახლე ერთი უმშვენიერესი შენობათაგანია... კახეთის მეფის სასახლე ქალაქის განაპირას არის... თბილისის მიდამო შემკულია რაოდენიმე სალხინო სახლით და შვენიერი ბაღებით. მათგან ყველაზე დიდი მეფის ბაღია... თბილისში არის კაპუცინების სახლი. მათ თავიანთ თავისთვის ექიმები დაურქმევიათ... მეფემ მიმიწვია თავის დისწულის **ქორწილში**. ჯვარის წერა სასახლეშივე იყო. ქორწილი სასახლის აივანში გამართეს. აივნის ირგვლივ დაედგათ ტახტები. აივანი დახურული იყო ჩარდახით, რომელიც ხუთ სვეტზე იდგა. ჩარდახს ქვეშიდგან გაკრული ჰქონდა ოქსინო, ზაფერდი და ქრელი ტილო. იატაკზე გაეფინათ შვენიერი ხალიჩები. 40 დიდი ლამპარი ანათებდა იქაურობას. ოთხი ლამპარი, რომელიც მეფის ახლო იდგა, ოქროსი იყო, სხვები ვერცხლისა. თითო მათგან იწონს 40 გირვანქას. სტუმრები ტახტზე ჩამომწკრივებულ იყვნენ. მეფე უფრო მაღალ ტახტზე იჯდა. სამეფო ტახტი გუმბათის მსგავს ჩარდახით იყო დახურული. მეფეს მარჯვნივ თავისი შვილები ჭ ძმები უსხდნენ, მარცხნივ-ეპისკოპოსები. სიძესაც მეფის ახლო ჰქონდა საჯდომი. მესაკრავენი

ძირს იხსდნენ. როცა დავსხედით, ცოტა ხნის უკან ქათალი-
კოზმა შემოიყვანა სიძე. მას მიულოცეს მშობლებმა და სტუმ-
რებმა და საჩუქარი მიართვეს: ოქრო-ვერცხლის ფული და
ვერცხლის წვრილი თასები. ვახშამი ასე დაიწყო: სტუმრების
წინ გაშალეს სუფრები. მერე ჩამოარიგეს სამნაირი პური. ხორ-
ცი ეწყო ვერცხლის დიდრონ ლანგრებზე. ვისაც ლანგრები შე-
მოჰქონდა, სეფის კარებშივე აწყობდნენ, სუფრაზედ. სუფრაჯი
დრმა თეფშებზედ არიგებდა საჭმელს და უბრძანებდა მოსამსა-
ხურეებს სტუმრებს მიართვითო. ჯერ მეფეს მიართმევდნენ და
მერე სხვებს. სულ სამი თავი საჭმელი შემოიტანეს. თითო თა-
ვი სამოცამდე ლანგრით მოდიოდა. ას ოცამდე ღვინის სასმელი
ჭურჭელი იყო სუფრაზედ: ბაჯიები, ყანწები, თასები, კულები,
თორმეტი აზარფეშა. ყველა ესენი იყო ზოგი ოქროსი, ზოგი
ვერცხლისა, ზოგი თვალმარგალიტით მოოჭვილი ანუ ოქროთი
დაფერილი. სადღერგძელოების დაღევის დროს მსმელი მეორეს
ეუბნებოდა „ალავერდი“, ისიც უპასუხებდა „იახშიოლ“.

მიწერ-მოწერა. ა) დღეობა სამეგრელოში (1640 წ.)
21 აპრილს წმ. გიორგის ეკკლესიაში მოგროვდა დიდძალი ხალ-
ხი. საღამო ლოცვის დაწყების წინ იწყეს ბუკთა დაყვირება:
ზართა რეკა, დაფთა ცემა, ხმა-მალლა მღერა. ასრე გასტანა
ორმა დღემ. ამ დროს განმავლობაში განუწყვეტლად უვლიდ-
ნენ ეკკლესიას გარშემო. მეორე დღეს მოვიდა პატრიარქი მაქ-
სიმე, მიტროპოლიტნი მიტროფანე და კირილე, გურიის მთავარი
ვახტანგ, აგრეთვე მრავალნი აზნაურნი და ბატონიშვილნი. სა-
ღამო ლოცვის შემდეგ ეკკლესიის კარებზე გამოასვენეს წმ. გიორ-
გის ხატი და იქვე დასდგეს დიდი დროშა. ეკკლესიის წინ მალ-
ლობზე შესდგა ერთი გლეხი და იწყო ხმა-მალლა ქადაგება.
ეს მჭევრ-მეტყველი სამ საათამდე საუბრობდა და ზოგს უწი-
ნასწარმეტყველებდა გამარჯვებას, ზოგს სიკვდილს, ლევან და-
დიანს უწინასწარმეტყველა სიკვდილი, თუ იგი შეებმოდა იმერ-
თა მეფეს. პატრიარქი და მიტროპოლიტნი უკმაყოფილოდ
დარჩნენ ამ გლეხის ლაპარაკით, აღარ მიიღეს მონაწილეობა

წირვაში. იგინი ამბობდნენ, რომ გლეხი ქადაგობდა არა წმ. გიორგის შთაგონებით, არამედ ეშმაკისა. **ბ) სადილი** კახეთის მეფის სასახლეში (1638 წ.): მიგვიწვიეს სადილად. მეფის სადარბაზო ოთახში ხალიჩები იყო დაგებული. თეიმურაზ მეფის ქვეშ დაფენილი იყო ძვირფასი ხალიჩა, რომელზედაც გადაფარებულ იყო თეთრი ხალიჩა. ამ ხალიჩაზე აბრეშუმეჭულით ამოქსოვილი იყო სხვა და სხვა სახეები ცხოველთა და მცენარეთა. თეთრ ხალიჩაზე იდო ფარჩა გადაფარებული ბალიში, რომელზედაც იჯდა თეიმურაზი. ეს მეფე საშუალო ტანისაა, ჰირისახე აქვს თეთრი და ნაყვავილარი, წვერი შავი, შეკრებილი და შეღებილი, თავი მოპარსული, თვალები ჭროლა, მხარბეჭი განიერი და ცოტა წელში წახრილია. ეცვა სუფთად. ფრჩხილები შეღებილი ჰქონდა. მის შვილს თავ-პირი მოპარსული აქვს. თავზედ აქვს დატოვებული ქოჩორი, რომელიც შეუღებონია. მეფის წინ გაშლილი იყო სუფრა, რომლის შუაგული მწვანე იყო და ნაპირები ოქროთი მოქარგული. სადილობის წინ მეფე სთავაზობდა ელჩებს სასმელებსა და ყალიონებს. სასმური ჭურჭლები იყო: ორი დიდი ბადია, თვლებით მოოჭვილი, ორი სხვა ბადია, ხუთი თასი და ორი ფიალა. ყველა ეს ჭურჭელი ვერცხლისა იყო. ამას გარდა იყო აგრეთვე ათიოდუ ბოთლი. ღვინით სავსე ჭურჭლები ეწყო იატაკზედ, თეიმურაზის წინ. სადილის დასასრულს მოიტანეს ხილი: საზამთრო, ვაშლი და მსხალი. საჭმელები იყო: სხვა და სხვა ნაირი ფლავი ქათმითა, ხორციითა და ხის შამფურებზე შეწვარი წვადით.

გ) საცმელი (1642 წ.): მეფის ძეს დავითს ეცვა სიასამურის საცმელი ყვითელი ატლასისა, რომელიც მოქარგული იყო ვერცხლითა და აბრეშუმით; ეხურა სიასამურის ქუდი. პერანგი მისი იყო ჭრელი დარაიასი. პერანგის საყელური მარგალიტ-მოვლებული იყო. იგი დიდი ტანისაა, მოშავო სახისა, ჭრელი თვალებიანი, ქერა თმისანი, მცირე ულვაშებიანი, ენა-ბრგვილი. (1639 წ.): ამ ახალგაზდა დავითის მეუღლე დიდი ტანისაა. თვალები და თმა აქვს შავი, პირისახე სუფთა. იგი 12¹/₂ წლი-

კა. აცვია სიასამურის ტყავი ოქსინოსი და კაბა წითელი და-
რაიისა. თავზედ ახვევია ჟუნა (კისიას ჩიქილა) და ახურავს აწო-
წოლავებული ქუდი. ყელზედ გაკეთებული აქვს ძვირფას ქვები-
სა და ზურმუხტის საყელური. მას აქვს აგრეთვე ლალ-ბადახ-
შის საყელური. აზნაურთა ცოლებს აგრეთვე აცვიათ კაბები და
ბეწვეული ტყავები. თავზედ ჟუნას ჩიქილა ხურავთ.

დ) **იანაღი** ქართველებისა (1639 წ.): ელჩებს მიეგება
თეიმურაზი ამალით, რომელსაც შეადგენდნენ 600 მხედარნი,
სახით ფრიად ლამაზნი. მათი იარაღი იყო. მშვილდი, ორო-
ლი, ხმალი და თოფი. მეფე და მეფის ძე დიდად უყვარს ხალხს.
მხედარნი აზნაურთაგან შეადგენენ მეფისა და მეფის ძის ამალას,
ხოლო მათი ცოლები—დედოფლის ამალას. სთესენ პურს. ხვნიენ
გუთნით, რომელშიაც აბმენ ხარებს.

რომან წილკნელის დადგენილობა (გუჯარი 1669
წლისა): ...სამღვდელოებას მიეცემა წლიურად ყოველ მეკომუ-
რისაგან: თითო ხარი ანუ ვერძი, თითო კოდი ხორბალი, თი-
თო კოდი ქერი და თითო მარჩილი (60 კაპ.). ამას გარდა
მრევლისაგან ღვდელს ყოველ წლივ მიეცემის ერთი კაცი მუ-
შად. ყოველ მეკომურმა წელიწადში ერთხელ უნდა უმასპინძ-
ლოს ღვდელს.

გლოვის წესი (1646 წ.): ოტია (მარიამ დედოფ-
ლის შვილი) გორს მიიცვალა. შეიქმნა დიდი გლოვა, ტირილი
12 დღეს. ქართველნი ჯალაბობით, თავიანთ ჯარითა, და შეძ-
ლებითა მოვიდნენ და მიუტირიან ბატონს დედოფალს, მკვდართ
მიმსგავსებულს, სახე დახეულს, თმა დაგლეჯილს, შვენება შეშ-
ლილს, ტანისამოს სისხლით გასვრილს, მიწაზედ მჯდომს, ღო-
ნე-იმედ დაკარგულს,—მერმე გამდელსა და ჩარიგებით მათს
მხლებლებსა, მერმე მეფესა და ჭირისუფლებსა: თავადთა, აზ-
ნაურთა, მსახურთა და მოხელეთა; მერმე მცხედარსა მიუტი-
რებდიან და გარდასაბურავს გარდაჰფენდიან; ამას უკან ყოველს
ნიშანს (ხმალს, საცმელს და სხ.) ცალკ-ცალკე მიუტირებდენ.
...რვაასი „მეორმოცე“ დააყენეს და ქართველნი ძაძითა და

შავით შეიმოსნენ... ცხეთას წაასვენეს და დაკრძალეს... ორ-
მოცამდინ აქ იდგნენ... საალაპო ძროხა, ცხვარი, თევზი, ხიზი-
ლალა, ბანბა, მარილი, სანთელი, საკმეველი ამდენი მოატა-
ნინა (თბილისით), რომ ხსნილის დღეებში ასი ძროხა და ცხვა-
რი დაიკლოდა, მარხვის დღეებში ათასი ხმელი თევზი გაიჭ-
რებოდა.. ამ ორმოცს დღეს დედოფალს მარილიანი ვერ აჭა-
მეს, ქერის პურის მეტი.. რა ორმოცი გათავდა, კიდევ ცხრაასი
„მეორმოცენი“ დაუყენეს... ამდენი ხარჯი მეფემ თავისის სა-
ლაროდამ გაიღო. ..ოცს წელიწადს დედოფალმან არც ხორცი
ჭამა და არც შავი გამოიცვალა.

ქართველების სიწმინდეთს საქმე იერუსალიმში.

იერუსალიმის პატრიარქი პაისი და მისი მოადგილე დიოსკორე-
ზი საქართველოში იმიტომ მოსულ იყვნენ, რომ ქართველების
იერუსალიმის სიწმინდეთ დიდი ვალი დასდებოდათ და ფულის
მსესხებელნი ისაკუთრებდნენ მათ. ხოლო ქართველთ სიწმინ-
დეთა საფუძველი დაიდო იერუსალიმს მეფე მირიანის დროს
როდესაც იწყეს იქ შენება ჯვრის-ტაძრისა. ეს ტაძარი გაამ-
დიდრეს და გაამშვენეს ვახტანგ გორგასალმა და ბაგრატ III-მ,
მთელს იერუსალიმში ამაზე დიდებული და მდიდარი მონასტე-
რი არ ყოფილა. ამ მონასტერს გარდა ქართველ მოღვაწეებმა
სხვა-და-სხვა დროს ამავე წმ. ადგილებში ააგეს კიდევ ოცამდე
მონასტერ-სამლოცველონი: იაკობ ალფეზისა, წმ. ნიკოლოზის-
სა, აბრამ შამათ-მთავრისა და სხ. მეფეებმა ამ მონასტრების
საზრდოდ შესწირეს დიდი მამულები ქართლ-კახეთ-იმერეთს და
იერუსალიმის ბერებს დაავალეს აღზრდა ქართველ ყმაწვილები-
სა. ბაგრატიონთა შთამომავლნიო, ამბობს იმპერატორი კოს-
ტანტინე 952 წელს, რადგან თავის თავს იერუსალიმის მეფე
დავითის (წინასწარმეტყველის) ჩამომავლად ხადიდნენ, ამი-
ტომ დიდძალ საჩუქრებს სძღვნიდნენ უფლის საფლავს და იერუ-
სალიმის პატრიარქს. თამარ მეფისა და მცირე-აზიის სულთნებ
შორის დადებულ ხავის წყალობით დიდი შელავათი მიეცა არა
თუ მარტო ქართველ მლოცავებს, არამედ ყველა ერის ქრის-

ტიანებსაც, რომელნიც კი მიდიოდნენ იერუსალიმის მოსალოცავად, ამ დროს ქართველებს დიდი სახელი ჰქონდათ იერუსალიმში. არაბთა ისტორიკოსი ელკალკაშენდი სწერს, რომ ქართველ მეფეებმა თვისის „განჩინებით განადიდეს საღვთო სახლი—იერუსალიმი“. 1575 წელს რაუფოლფი ამბობს: „ქართველებს იერუსალიმში აქვთ თვისი მონასტერი, რომელშიაც ქართულად სწირავენ და გალობენო. სხვათა შორის მათი საყდარი არის გოლგოთაზედაც უფლის საფლავთანაო“. რადივილი (1580 წ.) მოწმობს, რომ მთელი გოლგოთა წინათ ეკუთვნოდათ ქართველებს და აქ ახლა ერთი-და სამლოცველო აქვთო. ბერნგარდ სურის (1644—1647 წ.) სიტყვით, იერუსალიმში, მის დროს, კათოლიკეების შემდეგ, ყველაზე მომეტებულინი მოღვაწენი იყვნენ ქართველნი. იქვე 1640 წელს იყო კათალიკოსი მაქსიმე. პატრიარქი დოსითეოზი (1658—1669 წელ.) ამბობს, რომ ქართველებს აქვთ კვართი უფლისა, მისი სამსკვალი (ლუზსმანი) და ცოტაოდენი სისხლი ქრისტესი და ყველა ამით ძრიელ მოაქვთ თავიო. იერუსალიმის ქართველ სიწმინდეთ 1645—1658 წლებში დაედოთ დიდი ვალი და იგინი მოვახშეებს დარჩათ. მათ სახსნელად ფულის შესაკრებად საქართველოში მოვიდნენ პატრიარქი პაისი (1658 წ.) და დოსითეოზი (1681 წ.). დოსითეოზის სიტყვით, ამ დროს იერუსალიმის სიწმინდეთა წინამძღვრად იყო ფრიად განათლებული ქართველი—ნიკოლოზი, რომელმაც ჯვრის მონასტერი ჩააბარა გაბრიელს და თვითონ საქართველოში მოვიდა. ამ გაბრიელმა მონასტრის სახელით მოვახშეებასაგან ისესხა დიდი ფული და მიფლანგა. მონასტრს დაედო ვალი. ამ ვალის გადასახდელად ხსენებულმა ნიკოლოზმა გაბრიელს გაუგზავნა (1658 წ.) ფული, რომელიც მან მოვახშეებს ჩააბარა, მაგრამ დაავიწყდა გამოერთო და დაეხია თამასუქები. ეს თამასუქები მაჰმადიანთა მოვახშეებს ჩაუვარდათ ხელში. საჭირო შეიქმნა ხელ-ახლა ფულის შეკრება. ხსენებული ნიკოლოზი რომ მოკვდა, ქართველებმა ასწერეს მთელი ქონება მისი. მიუმატეს მას

კიდევ 100000 დრაჰკანი და იესე თბილელის ხელით გაგზავნეს იერუსალიმს. მაგრამ ამ იესეს გზაზე დაეცნენ ანატოლიის თათარნი და გადაარცვეს. იესე საჩივრით მიიქცა დიდ ვეზირისადმი, მაგრამ არა გამოვიდა-რა. 1661 წ. იერუსალიმს ფული მოიტანა ილარიონ კოლხიძელმა, მაგრამ მას უთანხმოება მოუვიდა პატრიარქთან და საქართველოშივე დაბრუნდა ფულითურთ. 1663 წ. იოსებ ბარათაშვილმა მიიტანა ცოტაოდენი ფული და მოვახშეებს თამასუქები განუახლა. 1666 წ. 10,000 გროში მიიტანა მელესიმ და ისევ განუახლა თამასუქები. ამ დროს ჯვრის მონასტრის ვალი 94000-მდე გროში იყო. იმავე იოსებ ბარათაშვილმა კვლავ შეჰკრიბა 40000-მდე გროში, 50 ჯაჭვი ოქროსი და მრავალი ძვირფასი ნივთი და წაიღო იერუსალიმს. იგი ტრაპიზუნტში ჩაჯდა ლაზთა გემში და გაემართა ქიტორისკენ. აქ ასტყდა გრიგალი. შეიქმნა ზღვის დელვა, რომელმაც შთანთქა გემი და ქართველების ყველა ქონება. შემდეგ ქართველთა ქათალიკოსმა დომენტი (ეს იყო შანაოზ მეფის ბიძაშვილი, ქათალიკოსობა ებოძა 1660 წ.) შეჰკრიბა 100000 პიასტრი და თვითონ დააპირა იერუსალიმში წასვლა. მაგრამ ამდროს საქართველოში არეულობა მოჰხდა. მეფე ყაენმა დაიბარა. ეს მეფე მოკვდა (+1675 წ.) იმ დროს როდესაც ქათალიკოსი უკვე ემზადებოდა იერუსალიმში გამგზავრებას. მეფის სიმწუხარისგამო მალე ეს ქათალიკოსიც მოკვდა ქართველებმა ჩაგვაბარეს 40,000 პიასტრი (1678 წ.). მევახშეებს კიდევ მივეციტ 32,000 პიასტრი. ამის შემდეგ ჩვენ თვითონ გავემგზავრეთ საქართველოში (1681—1688 წ.), შევკრიბეთ ფული და გადავიხადეთ ივერიის მონასტრის ვალი—სულ 94,000 პიასტრი; ამ ფულიდგნ 50,000 ერგო მოვახშეებს და 3000 ფლორინი მიეცა მრიახანე ფაშას, რომლის დაუხმარებლადაც საქმე არ რიგდებოდა.

დოსითეოზ პატრიარქი აგრეთვე გადმოგვცემს მრავალ საყურადღებო ცნობას შესახებ საქართველოს ისტორიისა საზო-

გადოდ და 1605—1688 წლებისა განსაკუთრებით, მოკლედ აღწერს საქართველოს სამეფო-სამთავროებს. მეფე-მთავრების დამოკიდებულობას, ომებს, აღნიშნავს კათოლიკეთა მოძღვრების გაძლიერებას საქართველოში ჭ სხ ჭ სხ. სხვათა შორის იგი ამბობს: შანაოზის დროს საქართველოში მოვიდა ექიმი ანდრია ხიოსელი და მეფეს ჩააგონა გამოეწერა იეზუიტები (კაპუცინები). ამათვის სომხებს წაართვეს ორი ტაძარი: ერთი გორში და ერთი ცთბილისში და იეზუიტებს გადასცესო. ამათ პაპისადმი მიაქციეს ზოგიერთნი სომეხნიო. 1688 წელს ერთი იეზუიტი რომაელს სწერდაო, რომ პაპისადმი მოვაქციეთ მეფეცაო და სამღვდელოების უფროსებიცო. მაგრამ ყოველივე ეს ტყუილიაო, ამბობს დოსითეოზი. დოსითეოზი ყოფილა აგრეთვე გელათის ტაძარში. სხვათა შორის გელათში მყოფ ხახულის ღვთის მშობლის ხატის გვირგვინის შესახებ ამბობს, რომ ეს გვირგვინი მთლათ ძვირფას ლაღებისა არისო, ხოლო ყოველი ლაღი კვერცხის-ოდენააო. ერთ ადგილას დოსითეოზი ამბობს, რომ აფხაზთა ისტორიის მასალა ამოვკრიბე ძველ ქართულ წიგნიდამო, რომელიც შეუდგენია აფხაზთა მეფეს პანკრატს 992 წელსო — ეს პანკრატი არის ბაგრატ III, რომელიც აფხაზეთში გამეფდა 980 წ., ხოლო 985 წელს შეიქმნა აფხაზ-ქართველთა თვით-მპყრობელ ხელმწიფედ. დელლავალღე 1627 წ. სწერს, რომ პატრს ფრა ჯავან-თადეოზს თეიმურაზ მეფემ აწირვინა თავის ქვეყნის უმთავრეს ტაძარში ადგილობრივ მიტროპოლიტის თანდასწრებითაო, გარდა ამისა მეფემ პატრს მისცა ადგილი მონასტრის ასაგებადო.

მეფენი

ქართლისა	{	გიორგი XI	(1676 — 1688 წ.)
		ერეკლე I	(1688 — 1703)
		ვასტანგ (გამგედ)	(1703 — 1711)
	{	ქაიხოსრო	
		ვასტანგ (მეფედ)	(1711 — 1714)
იმერეთისა	{	იესე	(1714 — 1716)
		ბაქარ	(1716 — 1719)
	{	ალექსანდრე IV	(1683 — 1695)
		(ცილობის ხანა)	(1695 — 1698)
		სვიმონ	(1698 — 1701)
კახეთისა	{	(ცილობის ხანა)	(1701 — 1720)
		(ხანების ყაში)	(1675 — 1703)
		ერეკლე I	
	{	დავით	(1703 — 1722)

ერეკლე (იგივე ნიკოლოზი), — ძე დავითისა, ძისა თეიმურაზ მეფისა, რომელსაც გადამტკრებოდა ყაენი, — დედითურთ გარდისხვეწა რუსეთს. იქ მეფობის დროს იგი მარადის სცდილობდა კახეთის მეფე არჩილი, თვისივე სიძე, განეკუთვნინა და თვითონ დაეპყრო ეს ქვეყანა. ამიტომ მან მიიბიძრა მთეულნი და თუშნი და მათ შემწეობით ეკირთებოდა არჩილს. მაგრამ იგი ვერას გახდა, რადგან არჩილი ყაენის მიერ ზურგ მომაგრებული იყო. მაინც ერეკლე არა სცხრებოდა. შეაგულანა თუშნი ღ რუსთა ხელმწიფის ქვეშევრდომობა ათხილენინა. მაგრამ არცაა აქედან გამოვიდა. მაშინ თავის დას ქეთევან დედოფალს, არჩილის მეუღლეს, შემოესხვეწა მიშუამდგომლე მეფის წინაშე, რათა გზა მომცეს სპარსეთში წასას-

სკლედადო. არჩილმაც შეიწინარა თავისი კეთილი ცოლის თხოვნა ჭკრკლე კახეთს მიიწვია. თუშეთიდან ხატონი-შვილი გადმოვიდა ჭ მივიდა სიძისას. არჩილმა სიუვარულით მიიღო ცოლის ძმა, ანადიმა, ანადირა, დაასაჩუქრა, კახელები გააყოლა და ისპანს წარგზავნა (1675 წ.). ყაენს ფრიად იამა, ათასი თუმანი გზაზედვე მოაგება, მიზატიყა ისპანს და წლიურ ულუფად დაუნიშნა 2000 თუმანი თეთრი, დღეში 12 ჭიქა შირაზული ღვინო და 500 თუმანი ხორასნის ღვინის შემოსავალი. მერმე სთხოვა გამაჭმადიანებულ იყო, მაგრამ მან არ ინება. ყაენმა იგი იჭკე დაიტოვა. ხოლო კახეთის ტახტი დაჩნა უმეფოდ 1703 წლამდის. ამ ხნის განმავლობაში კახეთის მმართველებად იყვნენ: ბეჟან-ხანი (1677—1683), ხანი (1683—1688), აბაზ-ყული-ხანი (1688—1695), ქალბალი-ხანი (1695—1703 წ.) ამ ხანების დროს ფრიად გაძლიერდნენ ლეკნი, მეტადრე ჭარ-ბელაქნეფნი. თვით ხანები ლეკების მომხრენი იყვნენ. ლეკნი არბეკდნენ და ალხრებდნენ ქვეყანას.

იმერეთის მეფე რომ გამეფდა, მაშინ უკვე ფრიად გაძლიერებულ იყვნენ მეხატონენი. ერთი ამ გვარი მეხატონეთაგანი იყო აბაშიძე შატა, რომელსაც ეჭირა მთელი არგვეთი. ამ მძლავრ მეხატონის მომხრე იყო მიქელაძე გიორგი, რომლის დისწულიც იყო შატა აბაშიძე. მეფე ალექსანდრემ ამ აბაშიძის გულის მოსაგებლად შერთო მას თავისი დაი დარეჯან ჭ ამ მოყვრობით მოიპოვიდა იმერნი. მეფის მოწინააღმდეგედ დაჩნენ გიორგი ლიპარტიანი (ჩიქოანი), რაჭის ერისთავი შოშიტა, ბეჟან ლორთქიფანიძე ჭ გუჩიელი. მეფის მოწინააღმდეგე-

ნი შეიყარნენ საჩინოს, საცა მათ მიეგებნენ ჩიჯავაძენი და ლეჩხუმელნი. მეფე თავის მომხრეებით შეება მათ რაკითს, დაამარცხა (1684 წ.), გაყლიტა მრავალი, მოკლა გურიელი, რაჭის ერისთავი შოშიტა, ბეკრი დაატყვევა და სხვები კი გაიჭტნენ. ტყვენი მეფემ დაუიდა და დაბრუნდა ქუთაისს. გურიელად დასვა მალაქია. რაჭას გაერისთავდა შოშიტასძე ჰაპუნა.

გამარჯვებულ ალექსანდრე მეფეს შიში ჰქონდა რუსეთში წასულ არჩილ მეფისა და რომ ქაჩთლის მეფე გიორგი, ძმა არჩილისა, არ მიმხრობოდა მას, იმერთა მეფემ მოციქული გამოუგზავნა გიორგის და ცოლად ითხოვა მისი ასული. მეფემ უარი შეუთვალა: ჩემი ქალი დავით ერისთავს დაუწინდავსო. ალექსანდრემ ახლად ითხოვა გიორგის ძმის-წული ელენე. გიორგიმ თუმცა აღუთქვა მიცემა, მაგრამ გულში კი სულ სხვა ხვანჯი ჰქონდა.

გიორგი მეფეს სურდა იმერეთში ისევ არჩილი გაემეფებინა, ამიტომ გადასწყვიტა მომხრეები ეშორნა და ამისათვის შეერთა რაჭის ერისთავის ჰაპუნას მამიდაშვილი ხვარაშანი, ასული გიორგი მიქელაძისა (1687 წელს). მაგრამ ამ დროს თვით გიორგის აუჩინდნენ მძლავრნი მტერნი. ესენი იყვნენ ქართლის მეხატონენი: არაგვის ერისთავი იასონ, სომხითის მელიქი ჭამარ-ბეგ, მუსრან-ბატონისძე ერეკლე და ძმანი მახაბულნი. მეფემ ჭამარ-ბეგს შეუჩინა კაცი და მოაკვლევინა, შეიპყრო ერეკლე და მახაბულნი და ჰატომარ-ჭყო. შემდეგ ამისა თავისი ასული შეჭრთა ქსნის ერისთავს დათუნას და ამ სახით მომძლავრდა. მერე შეუჩინა კაცი იასონ ერისთავს და მოაშთობინა. არაგვის ერისთავად გახდა ოთარ იასონისძე.

გამარჯვებულმა მეფემ რუსეთიდან დაიბარა არჩილი :
„შენი გამეფება ვახთაც ნებავთ და იმერთაცა“. არჩილი
გამოეშურა.

ქართლის ამბები რომ მიუვიდა ყაენს, იფიქრა :
«უკუა ამის წამმართებელი გიორგის ძმა ლევანი უნდა
იყოს» და მეფეს მოსწერა ლევანი აქ გამომიგზავნეო.
ამ ლევანს გურიელის ასულის თუთასაგან ჭყვანდა შვი-
ლები: ქაიხოსრო, ვახტანგ (შემდეგში მეფე ქართლისა
და სჯულმდებელი), დომენტი, ხვარამზე. თუთა მოკვ-
და 1678 წ. და ლევანმა შეირთო ავალიშვილის ასული
თინათინ (1680 წ.), რომლისაგან მიეტნენ შვილები:
იესე, სვიმონ და თეიმურაზ. გიორგი მეფემ ლევანი კერ-
დასთმო, ხალაო ყაენის დასამშვიდებლად მას მისწერა :
„თუ ორგულად მთელი, ჩემს ერთად ერთს შვილს
ზაგრატს გამოგიგზავნიო“. ყაენმა შემოუთვალა : «ორ-
თავენი გამომიგზავნეო». ამის გამგონე მეფემ განიგულა
და ეზრახა ვახელთ, რათა მოჭკლან ვახეთის ბორცვი
ხანი, შეერთდნენ და ქართლ-ვახეთი ჭყონ ერთ-სამეფოდ.
ვახთაც მტკიცე ფიცი მიხტეს. მეფემ შეჭკრება ჯარი ზ მივი-
და ყურყურთას, რათა ღამე თავს დაესხას თოფ-ყარაღაჯს
მდგომარე ხანს. მაგრამ მეფის დაწეობილება ჩაიშა-
ლა. იმავე ღამეს ლაშქრიდან გაიზარა თამაზ სხასხუცი,
მეფის დედის ძმა. უღონო ქმნილ მეფემ თავისი ძმა და
შვილი წარგზავნა წინაშე ყაენისა (1688 წ.).

ამის შემდეგ მეფემ გადასწვიტა დაესაჯა ურჩი
ერისთავი არაგვისა. შეჭკრება ლაშქარი და მიუსტა გიორ-
გი ერისთავს. დაამარცხა იგი ზ მოახრა დუშეთი. ამ
ბრძოლაში მოიკლა იოსებ თბილელი, ეს ამბავი რომ

მიუვიდა ყაენს, ზაგრატი და ლევანი პატიმრად წარგზავ-
ნა ჭერათს, ხოლო მეფეს ვი მოსწერა: „მოკედ წინაშე
ჩემსა და მოგცე ქვეყანა სხვა და ნიჭნი დიდნი, არა-
მედ ქართლი მიმიცია ერეკლესთვის“.

ეს წინად სსენებულთა ერეკლე 14 წელიწადი იყო,
რაც სპარსეთში იმყოფებოდა. ყაენი მრავალ გზის სხთოვ-
და გამაჭმადიანებულ იყო და მიეღო მეფობა ქართლ-გა-
სეთისა, მაგრამ იგი რჯულის გამოცვლას არ ნებულა-
და. ახლა ვი შეუჩნდნენ მას იქ მეფენი კახელნი და
აგრეთვე მისი მოძღვარი მონაზონი ნაცვლიშვილი და
აიძულეს გამაჭმადიანებულ იყო. ერეკლემ გამაჭმადიანდა
ცოლ-შვილითურთ. გახარებულ ყაენმა დიდის საჩუქრე-
ბით გამოისტუმრა ერეკლე-ნაზარალი-სანი მეფედ ქართ-
ლისა და დაუმორჩილა მას ქიზიყელნი და თუშნი. იგი
რომ მოვიდა თბილისს, გიორგი მეფე გადავიდა რაჭას
(1688 წელს).

რადგან ერეკლე უმაწვილობიდაგანვე უცხოეთში გა-
დასვეწილ იყო, ამიტომ საქართველოს წეს-ჩვეულებისა
არა იცოდა-რა. იგი იყო კაცი ღირწთა და უშუკრთა მო-
უბარი, სმისა და შუება-ლხინთა მოყვარე. მოსკლისათა-
ნავე დაამხო ძველნი ქათალიკოზ-ეპისკოპოსნი და ხე-
ლისუფალნი, და ახალნი დაადგინა; ქათალიკოზად გაამ-
წესა ნიკოლოზ დიასამიძე, მთავარ-ეპისკოპოზად ნაცვ-
ლიშვილი და სხ. ამ გვარად მეფის გარეშემო შემოიგ-
რიბნენ ახალნი კაცნი, რომელთაც საშინლად შეიძულეს
წინანდელნი ხელისუფალნი, უკვე დამდაბლებულ-დამცი-
რებულნი, ვითარცა გივი ამილახორი, აშოთან მუხრან-
ბატონი, დაკით ერისთავი და სხ. ერეკლე მეფემ გადადი-

და აგრეთვე თბილისის ციხის მცველნი უიზილბაშნი, რომელნიც ისე თავწასულნი შეიქმნენ, რომ ქართველებს ცოლ-შვილს სტაცებდნენ, ზოგს ჭყიდნენ, ზოგს ამაჴმადიანებდნენ. გაჭირდა ცხოვრება ქართლში. ამიტომ მრავალი ხალხი ქართლიდგან აიყარა და კახეთში დასახლდა.

გიორგი მეფე რომ რაჭას გადავიდა, ალექსანდრე მეფემ ჰაზუნა ერისთავს შემოუთვალა მეფეს ბინას ნუ აძლევო. ჰაზუნამ არ გაუგონა. ალექსანდრე შემოვიდა რაჭას. რაჭველნი და ლეჩხუმელები მას მიემხრნენ. ჰაზუნა და გიორგი მცირე რაზმით გამაგრდნენ ჟუჯოურას. ალექსანდრე მიუხტა მათ. ივინი ივლტნენ გლოლას. ალექსანდრემ მოსწვა უწერა, საოხრა რაჭა და დაბრუნდა (1688 წ.). ჰაზუნამ ასეე დაიბურღო რაჭა და მოსწვევიტა თვისნი მოწინააღმდეგნი.

ამაკე დროს რუსეთიდგან რაჭას გადმოვიდა არჩილ მეფე. გიორგი და ჰაზუნა ეზრახნენ იმერთა, რათა არჩილ ჭყონ მეფედ იმერეთისა. არჩილმა შემწეობა ითხოვა ყირიმის ხანისაგან. იმერლებმაც ისურვეს არჩილის გამეფება. ესენი წავიდნენ და დადგნენ გველისთავს. მათ მიემხრნენ აგრეთვე ლიპარტიანი, ჭილაძე, მიქელაძენი და ლორთქიფანიძე. ალექსანდრეს მხარე ეჭირათ ახაშიძეს და ჭუთათელს, რომელიც იყო სუხნისა ჩხეიძის შვილი. ეს ჭუთათელი იყო კაცი მეძავი, კანის მკვლეელი, ტყვისმყიდავი. ალექსანდრემ შემოიკრიბა ლაშქარი და მიადგა გველისთავს. ლიპარტიანს მიუგზავნა კაცი და ლეჩხუმის თავობა აღუთქვა. მას გაუხარდა და გამოიპარა ალექსანდრე მეფესთან. არჩილი და გიორგი მთა-მთა წავიდ-

ნუნ აფხაზეთს, საცა მოკლოდნენ ყირიმის ხანის ლაშქარს. შარვასშიემ მეფენი ჰატოვით მიიღო. ყირიმის ხანმა მეფეებს შემწეობა არ აღმოუჩინა, არამედ არჩილის თხოვნა ხონთქარს აცნობა, რისგამო იგინი დაბრუნდნენ სამეგრელოს, საიდგანაც არჩილი წავიდა რაჭას და იჭიდგან დიგორს, ხოლო გიორგი მეფე ჩავიდა გურიას და იჭიდგან გონიას, საცა ისტურის იგი აჭმად-ბეგ თადგირიემ. მეფის აქ მყოფობისას ხონთქარის ბრძანება მოვიდა, რომ იმერთა მეფედ ჭყონ არჩილი. არზრუმისა და ახალციხის თაშანი და გიორგი მეფე თურქსათის მთათ იმერეთში გადავიდნენ. არჩილიც დიგორიდან რაჭას გადმოვიდა. ალექსანდრე მეფე ივლიტო ქართლს. არჩილი კვალად შეიჭმნა იმერეთის მეფედ (1690 წ.).

ოხმალნი დაბრუნდნენ და თან წაიყვანეს მძევლად გიორგი მეფის ძმის წული ვახტანგ ლევანის ძე. იმავე მეფის ძმის წული ელენე, ალექსანდრე მათის დაწინდული, შეირთო ქაინოსრო იაშვილმა. ამის შემდეგ თვით გიორგი მეფემაც თვისნი დედა-წულნი წაიყვანა და წავიდა სამცხეს. არჩილი დარჩა იმერეთს. მას გადემტერნენ გიორგი აბაშიძე და ლიპარტიანი, მოიწვიეს ქართლადამ ალექსანდრე მეფე და გოდოგანს შეებნენ არჩილს. გაიმართა უწყალო ბრძოლა. ალექსანდრე დამარცხდა, ქართლსკე გაიქცა და წედისს დადგა. გიორგი მეფემ სცნო-რა მისი დამარცხება, შეჭკრიბა ჯარი და განიზრახა წედისს დასხმოდა. ბუყან სააკაძემ შეიტყო გიორგის განზრახვა და ალექსანდრეს აცნობა. იგი წედისიდან აიყარა და გორში შთაიკეტა და ერეკლე მეფეს სთხოვა მოშველებს. ერეკლემ ყოველივე ჟენს აცნობა.

ყენმაც ხონთქარს მისწერა: «ჩვენ შორის ზავია შეკრული. მომეც მეფენი აჩილ და გიორგი და ჭყუი იმერთა მეფედ ალექსანდრე». ხონთქარმაც შეიწინაა მისი მოხსენება. ფაშამ გარემოიკვა ზივილია, რომელშიაც გამაგრებულ იყო გიორგი მეფე. შეპურობილი გიორგი ასალციხეს მიიყვანეს.

ამ დროს ქართლელნი უკვე გაბეზრებულ იყვნენ უდიერ ერეკლესაგან. მოციქულას პირით ქართლელებმა გიორგის საიდუმლოდ აცნობეს: „მოდით ქართლსკე მეფედ. სულნი თვისნი დაგვიღვია შენთვის“. ამისივე მოწადინენი იყვნენ ერეკლესაგან დამცირებულნი აშოთან მუხრან ბატონი, გივი ამილახორი და ნიკოლოზ მალაქაშვილი, რომელთაც მეფეს გაუგზავნეს ფული. მეფის მხარე ეჭირათ მესსთაც. ერთ ბნელ ღამეს დოლენჯი ხმაღამე მეფე გადმოუშვა ციხის ზღუდიდამ საბლით. იგი იმავე ღამეს მოვიდა სლესას, საცა იყვნენ მისნი სახლეულთბანი, წამოასხა იგინი და მოვიდა ქართლის ხეკს. აქ დასტოვა თვისი ცოლშვილი, თვითონ კი შემოიკრიბა ჯარი და მიუხტა რუისს, საცა იყო იმერთა მეფის ალექსანდრეს სახლობა. რუისი აიღო, ალექსანდრეს სახლობა ტყვე-ჭყუი და წავიდა დუშეთს. აქ მოკვებნენ მას ქსნისა და არაგვის ერისთავნი. მეფე ერეკლეს თავზარი დაეცა, კოყრიდამ გამოიქცა და თბილისში დადგა. ლოპინა ციციშვილმა, რომელიც გაედიდებინა ერეკლეს, მოინდომა შეპურობა გიორგი მეფის სახლობისა. მაგრამ იგი დაამარცხა გიორგი მეფის ძმისწულმა ვახტანგ. ლოპინა თბილისს გამოიქცა. საციციანო დაიპყრო ლოპინას ძმისწულმა ციციმ და გიორგი მეფეს მიეგება. გაძლიერებული

მეფე დუშეთიდან მივიდა დიდგოვს და გოყორზედ დადგა. სომხითარ-სახარეთიანოს მკვიდრნი მას მიემხრნენ. აქედან ერთი რაზმი წარგზავნა იმერეთს საშველად არჩილისა, რომელსაც ასჯანუბოდნენ დიდებულნი. ამათ მისულამდე არჩილი კიდევ დაემხრთ და გამოედეკნათ. იგი მოსულ იყო ერწოს. გიორგი მეფემ კახელებს შეუთვალა გაემეტუებინათ არჩილი. მათაც სიხარულით მიიწვიეს იგი, მაგრამ არჩილი არ დათანხმდა: «რუსეთში წასვლას ვაპირებო».

გიორგი მეფემ ალყა შემოარტყა თბილისს და შეამჭირვა. მეორე გადავიდა ლილოს და ჯარი წარგზავნა კახეთის დასაპყრობად. მაგრამ ეს ჯარი ქიზიყის მოურავმა დუშიაქმა დაამარცხა. გიორგის ჯარი უკანვე დაბრუნდა. მეფე გიორგი მივიდა მცხეთას, მერე გოვს და იქედან ისევ გოყორს დაბრუნდა. ამასობაში დადისტონის შამხალს უკანმა მისწერა „მთის გზა გიპყრავს. რუსეთს მიმავალი არჩილ შეიპყარ და წარმომიკლინე“. ამასთანავე უკანმა გამოგზავნა დიდძალი ჯარით ქალბალი ხანი, ხოლო გიორგი მეფის შვილი ბაგრატ მოჭკლდა. ჯარის მოსულამდე გიორგიმ რამდენიმეჯერ დაამარცხა ერეკლე და აგრეთვე მისი მომხრე ალექსანდრე იმერთა მეფე, რომელიც დაიჭირა ჭ მოაშთობინა რუისს (1695 წ.). არჩილი ისევ გამოედა.. სპარსთა ჯარის მოსულის შემდეგ გიორგი მეფეს გამოეცალნენ მომხრენი და იგი წავიდა იმერეთს (1695 წ.) და აქედან სპარსეთს, ვინაიდან უკანი მტკიცე ფიცს უდებდა არას დაგიშავებო.

გიორგი მეფის ძმის წული კახტანგ დაშთა ხარაგოულს, საცა შეირთო ჩერკეზის ბატონის ასული რუსუდანი,

რომელიც გიორგი მეფეს თავის შვილის ბაგრატიონის დაეწინდა და საქართველოში მოეყვანა.

იმერეთში აწილი დაჩხა ერთ წელიწადს. ახა შიძემა ღ ლიპარტიანმა (დადიანმა) მოძებნეს ვილანა გიორგი, მეფეთა მონათესავედ და გოჩიად წოდებული, და გაამეფეს. აწილი წავიდა დეალოთს. მაგრამ მალე გოჩია შეიძულეს და ისევე აწილი მიიწვიეს (1698 წ.). აწილი იმავე წელიწადს განადეკეს, იგი სამუდამოდ განემოწრა საქართველოს. ამის შემდეგ იმერთა ტახტი სრულიად დამცირდა და საცილობელი საგნად გარდაიქცა.

ამ დროს იმერეთში მეტად მძლავრობდნენ დადიანი (ლიპარტიანი,) გურიელი და ახაშიძე, რომლის მხარე ეჭიანთ მიქელაძეებსა და ლორთქიფანიძეებს.

ახალციხის ფაშის შემწეობით ალექსანდრე მეფის ძე სვიმონი რომ გამეფდა (1698 წ.), მას შეეზრახა ახაშიძე გიორგი ღ შერთო ცოლად თვისი ასული ანიკა, რომელიც წინათვა თვის სიძეს იაშვილს. თვითონაც შეერთო ჩაჭის ერისთავის პაპუნას ქვივი და, ჩადგან მიქელაძე ლორთქიფანიძეების ნათესავი იყო, ფრიად გამძლავრდა. იმერლებს შეუყვარდათ თვისი მეფე და ემორჩილებოდნენ მას. მედიდურმა ახაშიძემ შეიშურა თავისი დისა და სიძის მფლობელობა და გადაემტერა მათ. სვიმონი ქართლს გაიქცა. ახაშიძე შეიქმნა იმერთა მონათავედ და იწყო მართვა ქვეყნისა. ქათალიკოსად დანიშნა ლორთქიფანიძე გრიგოლ. ამ უამს ლეჩხუმელი განუდგნენ ლიპარტიანს. მან შემწეობა ითხოვა ახაშიძისაგან. ორნივე შევიდნენ ლეჩხუმში, მოსწვეს, მოალობეს და დაიმორჩილეს ურჩნი. შემდეგ ამისა ახაშიძემ განიზ-

რახა თავისი ჭ მიეთხოვებინა ლიპარტიანისთვის, რომელსაც უკვე ჭყვანდა ცოლი, შვიდი მოწიფული შვილების დედა, ლიპარტიანმაც განუტევა პირველი ცოლი და შერთო სხაშიძის ჭ თამარა.

გურიელს მეტად ჭშურდა განდიდება სხაშიძისა, ამიტომ სვიმონ მეფე სხაღციხის ფაშას მოაყვანინა გურიას, სხაშიძის ქალი ანიკა განატყვებინა და შერთო თვისი და ცოლად. სხაშიძე-ლიპარტიანმა გურიელს შეუთვალეს თუ სვიმონს მოჭკლავ, იმერეთში გაგამეფებთ. მანაც ჭკრა თოფი და მოჭკლავ. გამეფდა მამია გურიელი (1701 წ.). იგი იმავე წელნიდან სხაშიძემ განაძევა და თვითონ გამთავრდა.

ამ დროს აფხაზნი შემოესივნენ სამეგრელოს და იწყეს მისი რბევა. ლიპარტიანი და სხაშიძე მიუსტნენ მათ, დაამარცხეს ჭ შევიდნენ აფხაზეთში. შარვაშიძე მოკვება და მოკრიბება აღუთქვა სხაშიძეს.

სვიმონ მეფის ძმა გიორგი სხაღციხის ფაშას ჭყვანდა. ჭ რადგან სხაშიძე არ ემოკრიბებოდა ფაშას, ამიტომ მან გიორგის უნუგეშო მდგომარეობა მუსტაფა ხონთქარს შეატყობინა. მანაც აჭრუმიდის ფაშა გამოგზავნა. ზღვიოთა და ხმელეთით, რათა სრულიად მოახრჩონ იმერეთი. ესმალო განადგურეს ბაღდადი, არგვეთი, რუსის ციხე ჭ დადგნენ ანაკრას. ამ დროს სტამბოლში მოხდა დიდი ამბოხი ჭ ფაშა დაიხარეს. ფაშამ მეფედ დაადგინა გიორგი, ხოლო ქვეყნის გამგედ დანიშნა იგივე სხაშიძე, რომელმაც იშვილა გიორგი მეფე. სხაშიძისაგან ადლო დიდი ქრთამი ჭ მძევალნი, ჭ დახრუნდა. მთავრობა ისევ იწყო სხაშიძემ. გიორგი მეფე მის შვით, ქუთაისს ეკრა

შორდებოდა. ახაშიძემ დაამშვიდა ქვეყანა ხდომას-ახსრე-
ბათაგან, რამეთუ უკრკინ იკადრებდა ზარვად ჩისა-
მე, განუიღვად ტყვისა, თვინიერ მისსა, არამედ რდიშს
და გურიას იყიდოდა ტყვენი ფრიად და უმეტეს რდიშს
ლიზარტიანისაგან, რომელსაც უკვე ეზურა დადიანობა.
ქუთაისის ტყვე-მეფემ 1707 წელს შეუთვალა
ახაშიძეს: დაუტოვე მთელი სამეფო და გეჭიროს მსოფ-
ლოდ შენი საკუთარი მამულით. იმერლები მიემხრენ მე-
ფეს. ახაშიძე შეეზრახა დადიანს, რომელიც თვი-
სის ლაშქრით მოვიდა და ვაკეს დადგა. მეფის რაზმი
მიუხტა მათ, მაგრამ იძლია. მეფემ კვალად განაძლიერა
ლაშქარი და შემოერთა ახაშიძეს ვაცხს. ამაკე დროს
ერთი რაზმი მეფისა ღამე თავს-დაესხა დადიანს და
მის მომხრე რაჭის ერისთავს, მოსრა იგინი და ტყვე-
ჭყელ მრავალი (1709 წ.). მეფემ ვაცხს ვერ აიღო და
წავიდა სვირს, საცა გამაგრებულ იყო ახაშიძე. ეს ცი-
ხეც ვერ აიღო და წავიდა რაჭის ერისთავის დასასჯედად. მაგ-
რამ აქედგანაც მალე დაბრუნდა და შემოერთა ახაშიძეს
ნავარძეთს. აქ მეფესთან მოვიდნენ ლიზარტიანის შვილე-
ბი ვაცია და ბეჟან, და სთხოვეს მეფეს შემწეობა თვი-
სის მამის დასამხობად. მეფემაც ნავარძეთს უჩინა ქველ-
წერეთელი და თვითონ ლიზარტიანის შვილებითურთ წა-
ვიდა რდიშს. ლიზარტიანი აფხაზეთს გაიქცა. ამით და-
იზურეს რდიში და შევიდნენ აფხაზეთში. შარვაშიძემ
ზავ-ჭყელ მათთან იგინი დაბრუნდნენ და გადადიანეს ვა-
ცია მეფე რამ იმერეთს გადმოვიდა, ქველ წერეთელს
უკვე აიღო ნავარძეთი. მეფემ ახლა მონღოლმა ვაცხის
დაზურადაც და წარგზავნა ზარბაზნები ახაშიძე აიყარა.

და გადავიდა ქართლს, საცა მისმა შვილმა შეიერთა ქართლსის გამგეს კახტანგის ასული ანუკა. მალე კაცია დანიანი მოკვდა და სამეგრელო ისევე დაიპყრო მისმა მამამ ლიპარიტიანმა, რომელმაც განდევნა გიორგი მეფე და გაამეფა გურიელი (1711 წ.). მეორე წელიწადსვე გურიელი, ფაშის შემწეობით, გიორგი მეფემ დაამარცხა ჩხარს და გამეფდა.

ამ გვარ მიხდომ-მოხდომაში იყო ეს სამეფო 1720 წლამდის და ამ დროს განმავლობაში მარტო გიორგი მეფე შვიდჯერ დაამხეს ტახტიდამ. ხან ერთი მხარე იმარჯვებდა, ხან მეორე. ერთს მხარეს რომ გაემარჯვებოდა, მოწინააღმდეგეთა ტყვეებს დაყიდდა, სასყიდელს აიღებდა და ხმა-მადლა მღეროდა: „ჩვენი თეთრი ჩვენვე შემოგვაქცისო“. ახლა მეორე მხარეს რომ გაემარჯვებოდა და აგრეთვე ტყვეებს დაჭყიდდა, იმასვე მღეროდა: „ჩვენი თეთრი ჩვენვე შემოგვაქცისო“. შესაზარია ამ მთავრების საქციელი!

გიორგი მეფის სპარსეთში წასვლის შემდეგ ერეკლე მეფის სიხარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა. სპარსეთიდგან ერეკლემ დაიბარა თვისი ცოლი ანა, სასახლე აიშენა ნაგებს, დასახლდა ამ სასახლეში და დროს ატარებდა ნადიმობითა ჭ მგოსნით. ჭკეულის მართვა კი ჩააბარა სპარსელებს და თავის მოხელეებს. ესენი იდგნენ თბილისისა, გორისა და სურამის ციხეებში. მეციხოვნე თათრები იტაცებდნენ ქართველებს ჭ ჰყიდდნენ. მათ მიუხაძვით ქართველნიც გადაემტკრნენ ერთმანეთს. გახშირდა ტყვეთა ყიდვა და აკაცობა.

სპარსეთის ყაენმა გიორგი მეფე დიდის ჰატვიით

მიიღო. ამ დროს უკანს აუჯანყდნენ აკლანნი და ბუღუჭ-
აზარნი. მათი დამორჩილება უკანმა დააკალა გიორგის,
რომელსაც თან ჰყვანდა საკუთარი რაზმი ქართველთაგან.
მეფე და მისი ძმა ლევან წავიდნენ ქირმანს, შეებნენ
მტერს სასტიკად, მოსრეს, მოსწყვიტეს, დაამშვიდეს
იგინი. მერმე ქირმანსკე მოიქცნენ და უკანს წარუგზავ-
ნეს დახორცილ მტერთა თავები. იამა შაჰს და მრავალი
სახუქარბ უბოძა მეფეს, ხოლო ლევანი დაიბარა და მსა-
ჯულთ-უხუცესობა მისცა, ჯ მის შვილს ქაინოსროს ტარუ-
ლობა ისპანისა.

გიორგი მეფემ ლევანის პირით უკანს შეუთვალა:
„მწირ არს ვახტანგ იმერეთს და, უკეთუ არ შეეწეოთ,
წარვალს იგი რუსეთს, და ამისთვის ჩვენ უვნო ვიყოთ
წინაშე შენსა“. უკანმა მსწრაფლ მისწერა ერეკლე მეფეს,
რათა ვახტანგი მოიყვანოს ქართლს და მისცეს მას ყო-
ველნი საუფლის-წულონი. ერეკლემ მოიყვანა ვახტანგი
თბილისს და მისცა ყოველივე, რაც ეკუთვნოდა მისს მ-
მას ლევანს.

შემდგომად გიორგი მეფეს განუდგნენ ინდოეთის
მხრის აკლანნი, რომელნიც გამომდარნენ ხორასნის ასაგ-
ლებად. მაგრამ იგინი გიორგიმ მოსრა და უკუაქცია.
აკლანნი ახლა დაესხნენ უანდაარს და აიკლეს იგი. უკან-
მა ეს რომ შეიტყო, გიორგი მეფეს სთხოვა გაერეგუ-
ბინა უანდაარის საქმეც და მერე ქართლს დაბრუნებულ-
ყო მეფედ. გიორგი დასთანხმდა მხოლოდ იმ პირო-
ბით, თუ უკანი ესლავე ქართლის გამგეობას ჩააბარებდა
ვახტანგს და ქართლსკე გაგზავნიდა ლევანს განსაგებუ-
ლად ქვეყნისა და წამოსაყვანად ქართველ ლაშქრისა უან-

დააკრს. უკანს გაუხარდა და კრეკლეს მისწერა: „მივერ-
ქართლი გიორგი მეფეს, ხოლო შენდა მოძინიჭებისა კა-
ხეთი და ყულარადასობა. აწვე წაჭმეჲდ წინაშე ჩემსა
კრეკლე სპარსეთს წავიდა. ლევანი სამშობლოში დაბრუნ-
და. ვახტანგი დაჟდა გამგედ ქართლისა, ხოლო კახეთის
მეფედ დადგენილ იქმნა კრეკლეს შვილი იმანყულასან (და-
ვით) (1703 წ.)

ეს ლევან ბატონიშვილი, როგორც იყო ნათქვამი,
შანაღვის შვილი იყო. ვახტანგობიდგანვე იგი თერისდ
ღვთის-მოყვარე იყო, ამასთანავე იყო თავმდაბალი, გუ-
თილი, მოწყალე, მშვიდი, „ღრმად გამსინჯველი და მო-
უბარი“. ამ ლევანმა განაგო ქართლის სეკმენი. ყველას
კეთილად მოეყრეო, თვით გიორგი მეფის დაუძინებელ
მტრებსაც არა დაუშავა-რა. შემდეგ ამისა ლევანმა შეჭყარა
2000 მეომარი და წარუგზავნა თავის ძმას ქარმანს.

გიორგი მეფე, რომელსაც უკვე გურგენ-ხანობით
ადიდებდნენ აზიელნი, ქართველთა და სპარსთა ლაშქრით
წავიდა გირიშეს და იქიდგან უხდააკრს. გურგენხანის
მისვლამ თავზარი დასცა თათრებს, მოწინააღმდეგენი და-
მოწინააღმდეგენი იქაური ხანები და დიდებულნი დიდის ძღვე-
ნით მოეგებნენ მეფეს და თავი დაუცრეს. მეფეს ძღვენი
მოართო აგრეთვე ქობულს მჯდომ ინდოეთის მეფის
ძეი. უკანს დიდად იამა და გიორგი მეფის მოწყალე შე-
იქმნა.

ლევან ბატონიშვილმა ქართლში დაჭყო 15 თვე. გა-
მართა და გააკრივა გასამართავი და წავიდა ისპანს, სა-
ცა წაიყვანა თვისი შვილი იესე. ვახტანგი შეუდგა ქვე-
ნის შენებას. იგი იყო კაცია „ღვთის-მოშიში, გულმოდ-

ვინე მშრომელი, ქვირიც ობოლთა და გლახაკთა გამკითხავი, ცოდნის მოყვარე, ბრძენი, მხნე, შვენიერ ჭკაეროვანი, უხვი და მშვიდი, აჩამედ მრისხანე“. ქათალოგოზად დაადგინა თვისი ძმა დომენტი (1705 წ.), რომელიც აქამდე რუსეთში იყო. ერეკლეს დროს დაწერულ დაქტეულთა ქართლი, მან კვალად დაადგინა და აღაშენა, ვახეთში გადასახლებულნი ქართლელნი ისევე მოიყვანა და მათსავე მამულებში დაასახლა, თბილისში გამართა სტამბა და იწყო წიგნების ბეჭდვა. ვახტანგის სახელი გაითქვა უკუღვან. ვახსნიცა და იმერნიც მას მოწმილობდნენ.

ხალხი ყანდაარის დამშვიდების შემდეგ გურგენსანს განუდგა აზარის სულთანს დაქეზ. მეფემ წარგზავნა ყანდაარს სულტანი მირჯეისი დაქეზის ამოსაწყუეტად. მირჯეისმა დაამარცხა აზარელი, შეიპყრო დაქეზი, წარგვეთა თავი და მოართო მეფეს, რომელმაც დაქეზის თავი იმავე მირჯეისის ხელით გამოუგზავნა ყანს. ამასთანავე მეფეს ყანისათვის საიდუმლოდ ეცნობებინა, რომ მირჯეისი აბოროტი და მანქანაა კაცია, და მანდვე დაიტოვეს მეფეს წინათვე შეეტყობ, რომ მირჯეისს სურდა ქართველების დაღუპვა. გურგენსანის დიდება ძრეულ შურდათ ყიზილბაშთა დიდებულებს და ყანის წინაშე იშუამდგომლეს, რომ მირჯეისი უკანვე გაესტუმრებინა.

გურგენსანმა შუაგულ აზიიდან თავის საყვარელ სამშობლოს გამოუგზავნა 2000 თუმანი იერუსალიმის ქართველთა ტყდების (გოლგოთისა და ჯვრის მონასტრის) სახსრად, და მათთვისვე მრავალი შესამკობელნი წარმოგზავნა აგრეთვე ოქონის ხატი, ნაწილნი და ჯვარნი.

შემდეგ ამისა განუდგა მეფეს ქალათარი, რომლის წინააღმდეგ მეფემ გაისტუმრა თვისი ლაშქარი თავის ძმის ლუარსაბის ძის ალექსანდრეს მოთაგეობით. მეფეს დარჩა მცირე რაზმი. ამდროს მირკეისი მოუხტა გურგენხანს. იგი თავის ძმით ლუარსაბით გაუმაგრდა მოლაღატეს. მაგრამ მალე სპარსნი გაექცნენ მეფეს, რომელსაც დარჩა მცირე რდენნი ქართველნი. მეფე ჩაიკეტა ბანიან სასახლეში. მირკეისმა ბანი აარღვევინა და მოჭკლა მეფე (1709 წ.), რომელსაც აჭყარა ხატნი და ჯვარნი, უზოკა ფსალმუნნი და ყოველივე ეს წარმოუგზავნა ყაენს და მოახსენა: «ესრეთ გაცთუნებდა მეფე», ესე იგი შენ მსჭმადიანი გეგონა და იგი ქრისტიანი ყოფილათ. ამის შემდეგ იგი წავიდა ყანდაარს, ყანდარელნი დაარწმუნა, რომ მეფე ყაენის ბრძანებით მოკლულ იქმნათ. მათაც ირწმუნეს ზ ხაბარეს ყანდაარი.

ალექსანდრემ გაიგო თუ არა ბიძის მოკვლა, უკანვე გამოაბრუნა ლაშქარი და გამოაქცია. მირკეისმა მათ გამოადევნა თვისი ჯარი. ალექსანდრემ ლეილ-მასჯანურის ციხეში შემოასწრო ქართველებით. აქედან ალექსანდრე და მისი მცირე რაზმი აიყარა და გირიშეს წამოვიდა. მაგრამ ეტივმა შეატუნა ქართველნი, ატარა-ატარა და ყანდაარს მიიყვანა. ქართველნი შევიდნენ ერთ წალკოტში და დადგნენ. მირკეისმა მოტყუებით გამოიყვანა ალექსანდრე და თავისთან მიიყვანა. ხოლო ქართველთა რაზმი დამე გამოიზარა წალკოტიდგან ზ გამოიქცა გირიშისაკენ. მათი რიცხვი იყო 500. მირკეისმა მათ დაადევნა 15000 ცხენოსანი. ესენი დაეწივნენ ქართველებს. შეიბნენ. ქართველებმა ისე თავგამეტებულად შეუტოეს,

რომ მტერი სრულად მოსრეს, მცირედნი-ღა გადაჩნენ და გაიქცნენ, ხოლო თვითონ მშვიდობით მოვიდნენ გირიშეს. მირკეისმა კვლავ გამოგზავნა 13000 მხედარი, რომელთაც ალყა შემოარტყეს გირიშეს. განთიადს ქართველნი გამოუსტნენ მტერს, მოსრეს იგინი ძლიერად და გააქციეს, ხოლო დახრცილთა თავებით კოშკი აღმართეს და ყოველივე აცნობეს ყანს.

ყანმა გურგენხანის მაგიერ ქართლის მეფედ დანიშნა ქაიხოსრო ლევანისძე და წარგზავა განდგომილ მირკეისის დასამხობად. ვახტანგმა ძმას გაუგზავნა 1500 მეომარი. ქაიხოსრო სპარს-ქართველებით მივიდა გირიშეს. მირკეისმა შეაგრძოა დიდი ლაშქარი და შემოებრძოლა ქაიხოსროს. მირკეისი დამარცხდა და უკუნიქცა. ქართველ-სპარსნი მიჭყენენ კვალ-და-კვალ. ამასობაში ქაიხოსროს ძმამ იესემ მოიყვანა ქართველთა რაზმიც. ამთგაიარეს მაშათი და შევიდნენ უანდაარს. მირკეისი ისევ შემოებრძოლა. სამ თვეს იბრძოდნენ. ამ ბრძოლაში მოკლულ იქმნა ალექსანდრე ბატონიშვილი. ბოლოს სპარს-ქართველთ სურსათი შემოაკლდათ. სპარსნი უკუ-იქცნენ. ქართველთ შეუტყეს მტერს, მრავალი დახრციეს, მაგრამ მტრებმაც დიდი ზარალი მისცეს და ქაიხოსრო მოჭკლეს (1711 წ.). ქართველნი უკუნიქცნენ და ისპაანს მოვიდნენ იესეთურთ.

ამდენი ძალა ქართველებსა, და ისიც ყველაზე რჩეულებსა, სრულად უნაყოფოდ და საქართველოსთვის უსარგებლოდ დაიღუპა შეაგულ აზიაში, მხოლოდ-ღა მას აქეთ აწიულთა შორის დაშთა საუკუნო სსენება გმირთ-

უგმირების გურგენხანისა და მის ღმრთობა მებრძოლ ქართველებისა.

რას წელიწადსაც ქართველებს დაუმარცხდათ ყანდაარს, იმავე წელიწადს ვახტანგს გაემარჯვა მთაში, სადა იგი შესულ იყო განდგომილ ოსთა დასასჯელად. ოსთა ძალა სრულად დაამხო ვახტანგმა, შემუსრა 80 კოშკი, დაიმორჩილა ურჩნი და შრამაგა - კუდარქაძე ქართლსკე დაბრუნდა.

ამავე წელიწადს ყაენმა მეუობა მისცა ვახტანგს და დაიბარა სპარსეთს. ამანაც ქართლის გამგეობა გადასცა თავის ძმას სვიმონს და ეახლა ყაენს (1712 წ.). ყაენმა გამაჰმადიანება უბრძანა ვახტანგმა რჯულის გამოცვლა უარ-ტყო. მაშინ ყაენმა ქართლის მეფედ წარმოგზავნა მისი ძმა ალიყულიხან (იესე), რომელმაც შანს აღუთქვა ქართლს მისვლისავე უმაღ შევიპყრობ ვახტანგის ცოლ-შვილს და 500 მეკომურს ქართველებისას და გამოგზავნა იუარაბადში დასასახლებლად.

იესე დაჟდა მეფედ (1714 წ.). იგი «ფრიად მაჰმადიანი იყო, მჭტევი მათებრ, მდიდარი და ამაყი». ვახტანგის სახლობა იმერეთს განიკლტო. იესემ ყაენს მისწერა: „ვიდრე წინაშე შენსა იმყოფება ვახტანგი, მე ვერ შევასრულებ შენს ბრძანებულს. ეგ დააპატრიმრე“ ვახტანგი ქრძანს გაგზავნეს. იესეს გაუხარდა და „იყო მშვებელი და განმცხრომელი უწესობებითა ყრმითა თანა და უგვანთა მღერათა“. ქაიხოსრო ამირჯიბს წაართო ცოლი, თვისივე უახლოესი ნათესავი, და შეირთო ცოლად ამისთვის რომ ამხელდნენ მას, ხგი ვასუხად უუბნებოდა: „ვარ მე მაჰმადიან. ერსეთ ჟერ არს ჩემდა“. შემდეგ

მისა შეირთო მუორე ცოლიც — ასული ერეკლე მეფისა
ლენე.

ლენე. შემოთ სსენებულნი ხანნი რომ განაგებდ-
ნენ კახეთს, მაშინ მეტად გაძლიერდნენ ლენე. ამათ შემ-
ობას აძლიერდნენ იგივე ხანნი და აქეზებდნენ ყაენნი.
ყაენსანმა (1677—1688 წ.) ააგო სასახლე უაწლადეს
ქიზიუშია, ალაზნის ახლოს, მთის ძირს, ლავოდებსა
და დედოფლის წყაროს შორის) და აქ დადგა კახელ-
თუბნის აქავე დაშენებულ იუენენ. ამ დროს კახეთი
ქვე რადენათმე მოშენებულ იყო და საღსი მოსულე-
ულ იყო. ხანს არ უნდოდა გაძლიერება კახთა და ამი-
რომ ზოგს (გწამლენებდა, ზოგს ცხადლივ ხოცდა და
გეგებსა და თათრებს აგლებინებდა ქვეყანას და აუღუტი-
რბდა ხალხს. თუ რა ცოდვის ლული ტრიალებდა ამ
როს კახეთში, ამას მოწმობს სიტყვა ამავ ბეჟან-
ხისა, რომელიც თათარ-ლუკთა მკვლელ ქრისტიანს
ხეს სჭრიდა და თანაც ამბობდა: „არა ჯერ არს გაურ-
სჯან (ქრისტიანისაგან) მანჭმადიანის სიკვდილი“, მრ-
თა იგივე ხანო ქრისტიანის მკვლელს არა თუ არს უშა-
ბდა, არამედ აქეზებდა ამ სიტყვებით: „ესრეთ ჯერ
მს“. ამ დროს ფრიად მძლავრობდნენ ჭარქენი. ამათ
ჩადის ებრძოდნენ კახეთის თავ-კაცნი: ჩოლაყაშვილი
ქაზ, ქაზიუის მოურავი აბელ, ულისენის (საინგილოს
ფონის ნაპირის ნაწილი) მოურავი მეჩაბ. ესენი იუ-
მოთაენი იმ მოძრაობისა, რომდესაც გიორგი მეფე
კახელი შეითქენენ (1688 წ.), რათა მოჭკლან ყა-
დაჯის ხანი და ქართლ-კახეთი გააერთიანონ. მაგრამ
დაწყობილობა რომ ჩადამადა თამაზ სპასპუტის და-

ჯატით და დუშის მოურავის უკუ დგომით, მაშინ
 რაღაჯის ხანი უმეტესად გადავიდა კახელებს და მს
 მისცა ჭარულებს, ჭარი შეიქმნა ბუდოდ დადიანის
 კებისა და ბეჟალებისა. ამათ იწიეს მძლავრობა გად
 მხარსა, ელისენსა და კახეთს. ამ ყმაებთა „იყო ლეკ
 გან ტყვენვა, ოხრება და კვლანი კაცთანი მზირობა
 აკაზაკობით და შარკითა“. ესრეთ ჭირს ველარ გა
 ჯეს კახელებმა. ერეკლე მეფისაგან, რომელიც მაშინ თ
 ლისში მეფობდა, ნება-რთვა აიღეს და შეესივნენ
 კებს და მივიდნენ ელისენს. ჭარულთ შეეშინდათ და
 მოეკედნენ: ოღონდაც ნუ გაგვიუღებთ, დაგმობნ
 დებით და ხარკს მოგცემთო. კახელებმა ეს არ ინებ
 შევიდნენ ჭარში. მოაოხრეს ქვეყანა, შემუსრეს რ
 სიმაგრენი და დადიან აჯათთ იქვე დადგნენ და იქ
 ჭარის გარემოს რბევაც. ნარბევი-ნააჯათევეთ რომ
 ბანაკი ქართველთა, გლეხებმა აღარ ისურვეს იქ დგ
 აიღეს ნარბევიც წამოვიდნენ. ჯარის უფროსები ამ
 ხებს აყენებდნენ, მაგრამ მათ არ უსმინეს. მცირე
 ლით დაშთენილ უფროსებს მოუხტნენ ვეკლას ჭარულ
 შექქმნეს თოფის სროლას. ჭარულებმა მოჭკლეს და
 მოურავი და მრავალნი წარჩინებულნი კაცნი. კახე
 იძლივნენ და გამოიქცნენ. ჭარულებმა გამოქცეულ
 კელებს დაურეკინეს ვეკლას ნატყვევარი (1695 წ.).
 ინგილო ხუციშვილების „ოთხთავის“ ქორწინებ
 ბით ეს ამბავი მომხდარა 1698 წ. ეს „ოთხთავი“ გად
 ცემს: „ქორწინიონსა ტოზ კახნი ჭარს მიუხტნენ
 გატეხეს, და მრავალი ზიანი უყვეს; და ჩვენ მოგვ
 ახელ მოურავი და ჩოლავაშვილი ზურაბ სახლთ-

ვილი და იქმნენ მოწამეთა თანაზიარ თვესა მაისსა 15, ღესა გვირიაკესა“.

ამ დროს კახეთის ხანად იყო ქალბალი, რომელსაც კახთა დამარცხება დიდად იამა. გამარჯვებულ ჭაბუკთ მოუხშირეს რბევა-ობრება კახეთისა.

1703 წელს მოისპო ხანების მოფლობელობა კახეთში. მათ მოფლობელობას ზსრე ახასიათებს მატიაშვილი: «ხანების უამს (1677—1703 წ.) შემოხდა ქტე-და ზნენი უიზილბაშთა და დაუტეებდნენ ქართულს: იწიეს გეგლუცობა, განცხრომა, მათებრ სმა-ჭამა, სი-ლწე, ტუვის-უიდეა, მრუშება ვიდრე სოდომიამდე, ვა-ივისათვის და რაქთათვის (ჯამაგირისათვის) იქმნებო-ან მსჭმადიან და მიიღებდიან უაენისაგან რაჭიკისა».

1703 წელს უაენმა კახეთის მეფობა მისცა ქართ-ის მეფეს ერეკლეს. ამ მეფეს ჯერ ისევე სპარსეთში მოფობის დროსვე კახეთში წარმოეგზავნა მოციქული და ზალად თვისად ეთხოვნა რომელიმე დიდებულთაგანის ული. მაგრამ მისი სიძეობა უკელას ემძიმებოდა: ხასად ღეს კერ მიეცემით. ხოლო ერთმა მებატონემ, ჩოლას-შვილმა, რომელსაც ერეკლე პირდებოდა ალაკერდელობას, ცა თვისი ქალი ანნა. მოციქულმა ანნა წაიუვანა სპარ-სის. ამ ანნასაგან ისპანში მეოფე ერეკლეს მიეცა შვი-ბი დაკით (იმანუელი) და ელენე (ბანჯანუმი). მთელი ღობა ერეკლესი გამაჭმადიანდა. ქართლში მოსკლის დეგ ანნასაგან დაიბადა ვაჟი — თეიმურაზ. დაკითი (იმანუელი) ისევე სპარსეთში იყო. რადგან ერეკლე დაბარე-ბი იყო უაენისაგან, თვისი სახლობა მარტყოფს დახიზნა თვითონ ისპანს წავიდა (1703 წ.). უაენმა იგი იქვე

დაიტოვა და კასეთის მეფედ იმავე წელიწადს გამოცხადდა მისი შვილი იმანუელისან (1703—1722 წ.). იქვე იქვე მოკვდა (1709 წ.).

იმანუელისანი ყარაღაჯში დაბინავდა. იგი „სრულიად წესსაზღვდა და სჯულსა მანქმადისსა, არა სწამდა ქრისტიანეთს, არამედ წიგნი ბენანი ქართულ-სპარსულნი უწყოდა წარჩინებულად“. ამან დაიპრო სრული კასეთი ბ, რადგან ჭარულთ უკვე დაეპურათ ელისენი ბ კეთს მოსვენებას აღარ აძლევდნენ, შემოაკრიბა ჯარი თუმ-თუშა-სეკსურნი და წავიდა შესამუსრავად ჭარულთ მეფე დადგა კარდიანს (აწ გულლუგი) და აქედან კებს მიუხტნენ ჩარდახს, მოსწევიტეს მრავალნი და მოკვდნენ განკმონი ვიდრე კავკასიონის ქედამდე. მეფის ჯარეკებთან რამ იბრძოდა, იგი მტრე ამალით იდგა დიანსვე და ქოს-დაბდაბ-ბუგს აცემინებდა. უღარდელ თვის თვალი შეასწრო ჭარულთა რაზმმა, თავს-დაესხა ასტესა თოფთა ცემა. მეფის ამალა შეშინდა და გაიქცა. თუშებმაც გამოიტაცეს მეფე და ყარაღაჯს მოკვანეს. ამისთანა მარცხის გაგონებაზე დანარჩენნი ქარეკლნიც იელტნენ და გამოვიდნენ სალეკოდგან (1709 წელს). ლეკთა სისარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა. შემდეგ კასეთის თავისუფლება მათგან გასაჭირი შეიქმნა დავით მეფე (იმანუელი ხანი) ლეკთა შიშით ყარაღაჯელარ დადგა. აიყარა იქედგან და გადმოსახლდა ჯავს. მეორე სასახლე მას ჰქონდა მანავს.

დავით მეფეს აქაც გაუჭირდა ცხოვრება. ლეკნი კენებას აღარ აძლევდნენ. დაიტოვა კასეთის გამოკრახაბარა თავის ძმას თეიმურაზს, მეუღლეს თამარ კახტანჯ სჯულმდებლის ასულისას, და თვითონ წა

სპარსეთს (1711 წ.). ლეკების შესამუსრავად დიკითმა
 ყაენისაგან ითხოვა ჯარი. ყაენმა აღუთქვა. მაგრამ ეს
 აღთქმა ტყუილი იყო. დავითმა 1716 წ. უკანვე დაბ-
 რუნდა ხელცარიელი. მის უცხოეთში მყოფობისას კა-
 ხეთის მდგომარეობა უფრო გამწვავდა. ასლად ჯვარდა-
 წერილი თეიმურაზ ბატონიშვილი ქორწილის საქმეებს
 უნდებოდა და დროს ატარებდა თავის თელავისა, მანა-
 ვისა და მალაროს სასახლეებში. თავის ნებაზე დარჩე-
 ნილ კახელებს შემოეკრიათ კერძობა. ურთი-ერთის
 მტრობა, ღალატი. მოწინააღმდეგეს გასაფუჭებლად ზო-
 გიერთნი მიემხრნენ ლეკებს. ქიზიყის მოურავმა რევაზ ლეკ-
 თა ჯარი თავს-დაასხა ელისენთ მოურავს მერაბს და ააკ-
 ლებინა მისი სამოურავო. შემდეგში მერაბმაც ამითივე
 გადუნადა თავის მტერ რევაზს. ტურა რამაზაშვილი გა-
 უწყრა ვაატა მანდატურთ-უხუცესს, გავარდა ჭარს და შე-
 იქმნა ბელადად ლეკთა, რომელთაც მრავალგზის აკლუ-
 ბინა კახეთი და ვით მეფემ დააწუნარა ლეკნი, მაგრამ იგი-
 ნი მტერი ხნის შემდეგ ისევ შემოესივნენ ქვეყანას, მე-
 ფეს დაუხრცეს მრავალი წარჩინებული კაცი და გლეხნი,
 აიღეს დიდი ალაფი და გაიქცნენ.

გაჭირებულ კახელებმა, ცბიერ ალავერდელის რჩე-
 ვით, გადასწვიტეს: თუ ლეკები დაესსნებიან კახეთს,
 ჩვენ მივცეთ მათ ჩვენი ბელადები ასაკლებად ყაზახისა,
 შამშადილისა, უარაზადისა და შირვანისა კახთა ბელა-
 დების მოთავსებით ლეკებმა შემოეკრიბეს დიდი ჯარი,
 გამოკლეს კახეთი, უარაზზე ცურვით გაკლეს მტკვარი
 და თავს-დაესსნენ ხუნანს, ბოლნისს და იწყეს რბევა
 ქვეყნისა მათი მიუხტა სპარსეთი ლუარსაბ საზარათინოს

ლასქრით, მავრამ იძლია ღ გამოიქცა. ლეკებმა ააოხრეს ქვეყანა, აიღეს აურებელი ალაფი და უკანკე დაბრუნდნენ სავარჯჯოს გზით (1716 წ.). ამ გვარადვე კახთა ბელადები აკლებინებდნენ ლეკებს ბოლნის, ყარაბაღს, შაქს, შირვანს.

ყენმა ეს ამბები რომ გაიგო, ფრიად განრისხდა ლეკებზე. განრისხდა აგრეთვე მეფე იესეზედაც, რომელმაც დაპირებული ვერ შეუსრულა. ამიტომ ვახტანგი მოიყვანა ქირმანიდგან და უბოძა მას ქართლი, სპასალარობა ერანისა, თავრიზი და ბარდა (განჯა). ამასთანვე ვახტანგი გამაჭმადიანდა და ეწოდა უსეინ-ყული-ხანი (1617 წ.). იგი ყენმა იქვე დაიტოვა, ხოლო ქართლის ნაიბობა მისცა მის შვილს ბაქარს, რომელიც დედოფართ იმყოფებოდა რაჭას. ყენის რაყამი და ბრძანება რომ მიიღო ბაქარმა, აიყარა და მოვიდა თბილისს, იესე გაიქცა კახეთს. მის შესაპურობად ყენს გამოეგზავნა მტარკაღი. იგი შეიპურეს და თბილისში დააპატიმრეს. ბაქარმა შეიპურა აგრეთვე იესეს მომხრენი და სამეფო გვარში შუღლის ჩამომგდებნი: ლუარსაბ სპასპეტი, მუხრან ბატონი ერეკლე, ვაპუნა დიასამიძე და სხ. ერეკლეს თვალები დასთხარა, დიასამიძე მოაშთო, ხოლო სხვები ექსორია ჰყო.

ვახტანგის თხოვნით უკვე გამაჭმადიანებულ ბაქარს ყენმა მისცა ქართლის მეფობა (1717—1719 წ.). გამეფდა თუ არა ბაქარი, იმავე წლის ზაფხულს შეიძინა საქართველთს ჭარულ ლეკთა და ნუხის პატრონის სულხანის მხედრობა. ამთი რიცხვი იყო 8,000 ცხენოსანი. მათ იწყეს მორბევა ბოლნისისა და ქციის ხეობისა. ბა-

ქარმა მტრის წინააღმდეგ გააზარა ბიძა თვისი სკამონ 300 მხედრით. ეკვეთნენ ქართველნი სასტიკად ჭ მოსრეს ლეკთა წინა-რახმი. მაგრამ მალე ყველა ლეკებმა საერთოდ შემოუტოეს ჭ გამოდევნეს მარნეულამდის. ქართველნი შემოიქცნენ თბილისს. ლეკებმა მოახრეს ქვეყანა, აიღეს ალათი, გავლეს ყარაია და წავიდნენ ჭარს.

ამავე დროს ბაქარს განუდგა ქსნის ერისთავი დათუნა. ბაქარის ძმა ვახუშტი (შემდეგ დიდი ისტორიკოსი) მიუხტა მას და დაიპყრო ქსნის საერისთო. დათუნასძე შანშე საჩივლელად წავიდა ყაენის წინაშე. ვახუშტანგმა იგი გამოსთხოვა ყაენს და წარმოუგზავნა ბაქარს თბილისში დასახვამტომრებლად. ყაენმა ლეკების თავწასულობა იუკადრისა და ვახუშტი გამოგზავნა მეფედ ქართლისა (1719 წ.).

მეფენი

ქართლისა ვახუშტი VI	(1719—1724 წ.)
იმერეთისა ალექსანდრე V	(1721—1752)
ვახუშტისა კოსტანტინე II	(1723—1729)
(ლეკვა-შოთის დრო)	(1724—1744 წ.)

ვახუშტანგს ძლივს ეღივსა დაბრუნება ქართლს, რომელსაც იგი წინად განაგებდა. ვახუშტანგმა უწინარეს ყოვლისა დასაჯა თვისნი მოწინააღმდეგენი: სომხითის მეფე თოფით დახვრეტინა, ბაგრატ ციციშვილი, ფეშან-

გი ყათლანიშვილი, ჯამასში ხერხეულიძე, ჰაზუნა რევაზის-
შილი, კეშაშიძე და პლატონ წარგზავნა ოსეთს და თხე-
ზე დააყიდინა. შემდეგ ამისა ზავ-ჭყეო კახეთის მეფეს-
თან და კახელ-ქართველებით გაილაშქრა ჭარულთა შესა-
მუსრავად. მაგრამ ამ ლაშქრობიდან არა გამოვიდა რა,
რადგან კახნი გზიდანვე დაბრუნდნენ. კახტანგიც თბი-
ლისს მოიქცა. ყაენმა ახლას შირვანის ბეგლარ-ბეგს უბრ-
ძანა ჭარულთა დამორჩილება. მაგრამ ჭარულებმა იგიც და-
ამარცხეს და მოჭკლეს. მერე შემოესივნენ კახეთს და მო-
იცვეს მთელი არე-მარე ხაშმ-უჯარმაძე. დაშინებული კა-
ხელები შეიხიზნენ ციხე-სიმაგრეებში: თელავს, ალავერდს,
ლალიყურს, შილდა-ყვარელს, გაგაზს, კეჯინს, საგარე-
ჯოს, ხაშმს და სხ. კახტანგმა კვალად შემოიკრიბა ჯა-
რი და მალაროს დადგა. ლეკებმა აღუთქვეს მორჩილება
და ჭარს წავიდნენ (1722 წ.).

1720 წელს შეითქენენ რაჭის ერისთავი, დადიანი
და აბაშიძე, რათა მოჭკლან იმერთა მეფე გიორგი. მე-
ფეს შეუჩინეს სვიმონ აბაშიძე. ამან ისტუმრა მეფე თხმე-
ლის ციხეს და თავის მსახურებს ნადიმის დროს მო-
აკვლევინა. მერე ხსენებულმა სამმა მთავარმა იმერეთი გაიხა-
წილეს. გიორგი მეფის შვილი ალექსანდრე ქართველს იყო.
ასალციხის ფაშამ, ხონთქრის ბრძანებით, იგი დიდას ჯა-
რით წაიყვანა იმერეთს, დაამარცხა მთავრები და ალექ-
სანდრე დასვა მეფედ (1721 წ.). ბეჟან დადიანმა ფაშას
ქრთამად მისცა 12 ქისა თეთრი, რის გამო იგი დად-
გენილ იქმნა მეფის მზრუნველად. ფაშა რომ დაბრუნდა,
დადიანმა მეფეს შერთო თვისი ასული მარია.

ამ ყოფაში იყო საქართველო, როდესაც გაძლიე-
რებულ ავღანთა მპყრობელმა, მიჩკეისის შვილმა შაჰ-

მსჭმუდ შემოიკრიბა 8000 მხედარი და გამოეშურა ის-
პაანის დასაპყრობად (1722 წ.). შეშინებულ ყაენმა ვახ-
ტანგ მეფეს მოსთხოვა შემწეობა.

ამავე წელიწადს (1722 წ.) რუსეთის ხელმწიფე
პეტრე დიდმა სპარსეთს გამოუცხადა ომი და ვახტანგს
მოსწერა ჩემი შემწე იყავიო ღ შირვანს შემომიერთდითო.

პეტრე დიდის ჯაშქრობის ამბავი რომ გაიგო
ხონთქარმა, ვახტანგს ელჩი გამოუგზავნა და სთხოვა
ჩემი ერთგული იყავიო (1722 წ.)

მეფემ აღარ იცოდა, რა ექმნა. შეჭყარა ქართლის
ნაზირ-გეზირნი და მთავარნი და დაჯდა საბჭოდ: თურა
გზას დაადგნენ. ბევრი რჩევის შემდეგ ყველანი დაჰყენენ
მეფის სურვილს და გადასწევიტეს: მიუკმხრნეთ პეტრე
დიდს, ვითარცა ქრისტიანეთა ხელმწიფესო. ამის შემ-
დეგ თვით მეფემაც სახალხოდ აღიარა თვისი ქრისტიანობა.

ვახტანგმა შემოიკრიბა 40,000-მდე მეომარი და
წავიდა ყაზახს, რომ შეუერთდეს პეტრე დიდს, უკვე
სოლახიდგან გამომგზავრებულს.

ყაენსა და ხონთქარს დიდად ეწეინათ.

1722 წელს ისპაანი დაიპყრეს ავღანებმა და ყაენი
მოჭკლეს. მისი შვილი შაჰთამაზ ამ დროს იყო ასტ-
რახადს, იგი იწოდა ყაენად და შემოიკრიბა დიდი ჯარი.
შაჰთამაზმა ქართლ-გახეთის სამეფოება უბოძა ერეკლე I-
ის გამაჭმადიანებულ შვილს კოსტანტინეს (მაჭმად ყუ-
ღიხანს), და გამოისტუმრა (1723 წ.).

ამავე წელიწადს პეტრე დიდი შეურიგდა ყაენს (12
სექტ. 1723 წ.) და უკანვე დაბრუნდა. იგი ავრეთვე
შეურიგდა ხონთქარს (12 ივნისს 1724 წ.)

კასტანგ მეფის საქმე გაიხსნა.

ჟერე უაზასიდეგან კასტანგი არ იყო დაბრუნებული, რომ საქართველოსკენ გამომგზავრებულმა კოსტანტინემ აცნობა მას თვისი გამეფება. კასტანგმა შემოუთვალა: ხუნანს ჩამოდი, დაგზავდეთ და მეზე ერთად გიომოთ მტრებთან. კოსტანტინეც დასთანხმდა. ეს ამბავი რომ გაიგო კასტანგის ძმამ იესემ, რომელიც ამ დროს თბილისში იყო, კოსტანტინეს საიდუმლოდ აცნობა არამცა და არამც კასტანგთან არ მისვიდე, მას შენი მოკვლა უნდაო. კოსტანტინემ დაუჟერა და უარაიდაძი საგარეჯოს წავიდა. კასტანგი თბილისს მოვიდა.

კოსტანტინე მეფემ თბილისის მეციხოვნეებს, რომელნიც სპარსნი იყვნენ, აცნობა უაენის განკარგულება. ამათაც დახშეს ციხის კარი და იწიეს თოფ-ზარბაზნის სროლა. ამასობაში კოსტანტინესთან მივიდნენ ლეკნიც, რომელთათვისაც აღეთქვა თბილისს აგაკლებინებთო. შემოიკრიბა კახ-ლეკნი, მოიწვია აგრეთვე განჯისა და ერევნის ხანების ლაშქარი, მეზე გაიძალი ჯარით თვისი ძმის თემურაზი შეაპარა მცხეთას და თვითონაც მოადგა თბილისს. მაგრამ კასტანგი მხედ დაუხვდა მტრებს. მისმა შვილებმა ბაქარმა და ვახუშტიმ დაამარცხეს თემურაზი და განდევენს, აგრეთვე დაამარცხეს ერევნის ხანის ჯარი, ხოლო კასტანგმაც განაძევა სუიდაბადს ჩამომდგარი კოსტანტინე. ქვეყანა დამშვიდდა, მაგრამ მტირე ხნით. კოსტანტინემ წამოასხა დიდძალი ლეკთა ლაშქარი და უგრძეულად თავს-დაესხა კასტანგს, რომელსაც, თუ თვეს-მარდიცხენი არ შესწრებოდა, შეიპყრობდენ კიდეც. კასტანგი შვილებითურთ გაიქცა გორს, საცა იყო რუსუდანი დედოფალიც. ლეკნი შეტვივდნენ ქალაქში და იაკარ-ჭეკებს

იგი. დაატყუვეს მრავალნი, განწმინეს ქალწულნი, დასწ-
ვეს სიონი (1723 წ.).

ვახტანგმა დედოფალი იმერეთს გაგზავნა, ხოლო
თვითონ დადგა ცხინვალს. საციციანო, საბარათიანო და
ქსან-ანაკვი მიემხრო კოსტანტინე მეფეს, ხოლო ზემო-
ქართლი ვახტანგს. ამ დროს დიდი კეზირი და საკას-
კირი ოსმალთა ლაშქრისა უკვე მოდიოდა ერევნისა და
ადიგბუქანის დასაპყრობად. მან შემოუთვალა ვახტანგს:
«მძევლად შენი ნათესავი გამომიგზავნე და მე დაგი-
ხობ მტერსო». ვახტანგმა გაუგზავნა თვისი ძმა იესი
და მიაგება ბაქარც. ოსმალნი მოვიდნენ ყურყუთას. სა-
კასკირს მიეგება კოსტანტინე მეფე და ჩაბარა ქალაქის
კლიტენი. საკასკარმა ბაქარის თხოვნით დააპატიმრა კოს-
ტანტინე და თბილისის ციხეში ჩაყენა იენგიჩარნი,
რომელთაც უბრძანა აქ მყოფ სპარსთა გაყლატა. მათაც
შეასრულეს ყოველივე და ბაქარს ჩაბარეს ქალაქიცა და
ქართლიც. დავალებულმა მეფის ძემ. მამას შეატყობინა
დაეჭიდოდაკებინა ოსმალნი. ვახტანგმაც მათ წარუგლი-
ნა 12 ჯორი კიდული ოქრო-ვერცხლითა და მოეჭვი-
ლითა* .

თუმცა ოსმალნი ბაქარს ქართლის პატრონად უწო-
დებდნენ, მაგრამ ნამდვილად კი თვითონ განაგებდნენ ქვე-
ყანას. თბილისში ჩადგა რაჯაბ-თაშა. ბაქარის აქ დარჩე-
ნა საშიშო შეიქმნა. ამიტომაც გაიპარა და მივიდა მს-
მასთან. ოსმალები მოედვნენ ქვეყანას და დაიპყრეს ყვე-
ლა ციხე-სიმაგრენი: გორი, სურამი, ცხინვალი და სხ.
ვახტანგს უღალატა თვით მისმა ძმამაც — იესემ, რომე-
ლიც მივიდა თბილისს და სუნიტობა მიიღო (წინად

იგი იყო შიიტო). ოსმალებმა მას უბოძეს ჰატრონობა ქართლისა. იესემ შემოიკრიბა ოსმალთა ლაშქარი და თავს-დაესხა ბაქარს, რომელიც მთაში მიიმალა (1724 წ.).

ამსობაში ვახტანგს პეტრე დიდმა მოსწერა რუსეთს მოდიო. ვახტანგიც აიყარა და 1200 კაცი (და-და-წუღიანად) გადასახლდა რუსეთს (1724 წ.).

ამის შემდეგ უფრო გაძნელდა ამერეთის მდგომარეობა. ვახეთი დაიპყრეს ლეკებმა და დაბეში მოლები ჩაყენეს ხალხის გასამაჭმადიანებლად. თვით იესე სასტიკად ებრძოდა უჩრქ მებატონეებს. ერთ ბრძოლაში მან იმდენი ქართველი გაუღიტა, რომ დახრცილთა თავები ურძებით გაგზავნა თბილისს რაჯაბ-თაშის გასახარებლად.

ესრეთი მტარვლობა გელარ მონთმინეს ქართველებმა. ვახნი, ქართლელი და თუშ-თშავ-ხეკსურნი შეითქვნენ მოეწვიათ მეფე კოსტანტინე (რომელიც ბაქარის დროსვე თბილისიდან გამოჰარულ იყო) და გაეთავისუფლებინათ სამშობლო. ამასთანავე კოსტანტინემ შეკლა ითხრავა ყაენისაგანაც. მაგრამ ეს დაწყობილება მალე მოიშალა. თელაველებმა, ერთი ხუცესის მოთავეობით, მუსრი გააუღეს თელავში ჩამომდგარ ლეკებს. მათს მაგალითს მიჰყვნენ სხვა დაბა-ციხეების ვახელებიც და განდევნეს ლეკნი, და გაათავისუფლეს ვახეთი. ეს რომ იხილა კოსტანტინემ, ქართლელები დასტოვა, წავიდა ვახეთს და ზავ-ჭყო ლეკებთან. მეფეს ლეკებმა უთხრეს: ოღონდაც გზა მოგვეცი ქართლის ასაკლებად, ვახეთსაც მშვიდობიანად გამოუფეთ და შენც ნარბევ-ნაალათევის ხუთის-თავს მოგცემთო. მეფეც დათანხმდა.

ოსმალებმა ასწერეს ქართლი და ხარკი დაადეს:

კაცს (სულზედ) თითო დრახმანი, ცხვარზედ ორი შაური, ძროხაზედ აბანი, კამბეჩისა და ცხენზედ ექვს-ექვსი შაური, მოსავალზედ ხუთის-თავი.

ამ გვარ ჭირისაგან ქვეუნი სსხინელად სტამბოლს წავიდა ქათალიგოზი დომენტი, რომელმაც ხონთქარს შეაკედრა ქართულები. მაგრამ იგი შეასმინა ახალციხის ფაშამ და ხონთქარმაც ქათალიგოზი დააპატიმრა თენადოს.

1727 წელს მოკვდა იესე და ისაყ-ფაშამ ახალციხსამ მეფური უფლება მიიღო. ეს ფაშა თბილისში იჯდა და განაგებდა ქვეუნიას, რომელიც გაჭეო რამდენიმე ნაწილად და ყოველი კერძო ჩააბარა თავის მომხრე კაცებს. მერე კახეთს წარგზავნა თვისი შვილი უსუფ-ფაშა, რომელმაც მოტყუებით ხელთ იგდო გოსტანტინე და თავი წარჩვეუთა (1729 წ.), ხოლო შიგნით კახეთს შეუსია შაქ შირვანის პატრონი სულხანი, რომელმაც შემუსრა თელავი, შილდა, გაგაზი, მოსწვა, მოსტყვევნა და წავიდა. ოსმალნი დამკვიდრდენ ყაქალაქს (ჭიზიუში), ააშენეს ციხე, გაამაგრეს ზარბაზნებითა და შიგ ჩაყენეს თვისი ლაშქარი. ჭარულნი შემოებრძოლნენ ოსმალებს, მაგრამ დამარცხდნენ და თავზარ დაცემულნი უკუნ-იქცნენ. კახელებმა ფშავს მიმალული თეიმურაზ (ერეკლე I-ის ძე) თელავს მიიყვანეს (1731 წ.) და მორჩილობის გამოსაცხადებლად გაგზავნეს თბილისს წინაშე ისაყ-ფაშისა. თუმცა კახეთის მეფობა ხონთქარს მიეცა ისაყ-ფაშის შვილის უსუფ-ფაშისათვის, მაგრამ ისაყმა მაინც შეიწყინა თხოვნა კახელებისა და თეიმურაზი კახეთსკე გაისტუმრა და უბრძანა: «ჩვენი ერთგული იყავ და თელავში იმყოფე».

ამ სსხით ქართლ-კახეთს დაეპატრონნენ ოსმალნი.

დიდებულ თამარ-მეფის ტახტზედ აწ იჯდა სამცხის ათაბაგი ისაყ-ფაშა და განაგებდა ქვეყანას. მაგრამ ისაყ-ფაშა ჯაყელმა მალე იცოტავა ამერეთ-სამცხის მიწლებელთა და მოინდომა იმერეთიც დაეპყრო.

1722 წელს ოსმალნი რომ ამერეთში შემოვიდნენ, იმათივე ფაშა მოადგა ფოთს და იმერთა მეფე ალექსანდრეს სთხოვა შემომიერთდია. მასინ ალექსანდრეს მტრობდნენ დადიანი, რაჭის ერისთავი და ახაშიძე ზურაბი. ამათი მხარე ეჭირათ აფხაზთაც. ამის გამო ალექსანდრე მივიდა ფაშასთან. იმერ-ოსმალნი შეესივნენ ოდიშ-აფხაზეთს და იწიეს წვა და რბევა ქვეყნისა. ოსმალნი შევიდნენ ილორს, ილორის ტაძარს აჭყარეს ბრძენის კრამიტის სახურავი, დახატულობანი გააფუჭეს და მერე გადასწიეს. შარვაშიძე მოეგება ფაშას და გამაჭმადიანდა თავის ამალითურთ. ამის შემდეგ ფაშამ ალექსანდრე მეფეს სთხოვა ჯიქეთის დასაპყრობად წავიდეთო. ეს არ მოინდომეს იმერლებმა. და ღამე მეფითურთ გამოიზარნენ და გამოიქცნენ. მათი ბარგი-ბარხანა ოსმალთ დარჩათ (1733 წელს). მცირე ხნის შემდეგ აფხაზნი წაეხხუბნენ ფაშას და შემუსრეს ოსმალნი. ფაშამ ძლივს მოასწრო ზღვიით გაქცევა.

ოდიშის აკლემბინებისათვის დადიანი გადავიდა მეფეს, რომელმაც შემწეობა ითხოვა ისაყ-ფაშისაგან. ამანაც თბილისიდან მიაშველა მას ოსმალ-ქართველთა ლაშქარი, გივი ამილახორისა და მაჭმად-ბეგის წინამძღოლობით. დაშინებულმა დადიანმა და სხვა მოაურებმა ზავი შეკვეს მეფესთან (1734 წ.).

ამ დროს თვით სპარსეთი საშინელ მდგომარეობაში იყო. სპარსეთის აქეთი ნახევარი ოსმალთ ეჭირათ და იქითი ისპანითურთ აკლანთ. განჯა-შამახია-შაქს თუ შად იჯდა სუფსავი, რომელიც ამას წინად ჭარკლებითურთ ებრძოდა კახელებსა და ქართლებს. ყაენი შაჰ-თამაზ მტრების შიშით დამალულიყო თარახადს, კასპიის ზღვის პირას. მაჟე მას მიემხრო ნადირ-ყული-ხანი აკმარნი და მისით ყაენმა დაამარცხა აკლანნი და აიღო ისპანნი (22 ნოემ. 1729 წ.). ნადირ-ყული-ხანი გამოეკიდა აკლანთ და დაიპყრო აკლან-ყანდაარი, გასწევიტა ყუკლას მოწინააღმდეგე ხელისუფალნი, დაადგინა ახალნი და დაბრუნდა.

მინამ ნადირ-ყული დაბრუნდებოდა, ოსმალები შეებრძოლნენ ყაენს, დაამარცხეს იგი და წაართვეს თავრიზი. ყაენმა ოსმალებს დაუთმო ყუკლას მათ მიერ დაპყრობილი ადგილები, გარდა თავრიზისა, და შეურიგდა ხონთქარს.

დაბრუნებულმა ნადირ-ყულიმ ყაენს არ მოუწონა ასრეთი, სპარსეთის სამარცხვინო, ხელშეკრულება. ყაენი მიიწვია ჭარკების დასახედავად, მერე ისტუმრას და ამ სტუმრობის დროს შეიპყრო, თავლები დასთხარა და მეშედს დააპატიმრა. ხოლო ყაენად დასვა მისი რვა თვის გაყი აზაზ III და თვითონ შეიქმნა მის ვეჭილად და გამგედ სპარსეთისა (1732 წ.). ამას შემდეგ ფიცხლავ შემოიკრიბა 100000 მეომარი და შეესია ოსმალებს. ნადირი თავს დაესხა თოფალ-თაშის 100000 მეომართ და შემუსრა. აქ მოიკლა თვით თაშად (1733 წ.). ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღო

ავრეთვე მსჭმად-მირზამ, რომელიც იყო კასეთის მეფის დაკითის (იმან ყულახანის) შვილი. ბრძოლის დროს ოსმალებმა ნადირს მოუკლეს ცხენი. დაჭკეითებული ნადირი რომ იხილას მსჭმად-მირზამ, თიცხლავ თავის ცხენილამ ჩამოხტა და მიართო მას. ნადირი შეჯდა და განაგრძო ბრძოლა. ხოლო მსჭმად მირზა აკუწეს ოსმალებმა. ამის შემდეგ ნადირს ბაღდადის ალბაც უნდოდა, მაგრამ შემოესმა კახტანგ მეფე დარუბანდით მოდის შამახის დასაპყრობად. განძინებული ნადირული სწრაფად წამოვიდა და შეესია შირვან-შამახის. დაამარცხა სულხან-ოღა, დაიპყრო შაქი (ნუსი) და მოიტყა განჯის არე-მარე. აქედან კახტანგ მეფეს შეუთვალა მოდი ჩემთანაო. მაგრამ იგი უკანვე გაბრუნდა და აშტარხანს მივიდა. ნადირი შემოერთა განჯის ციხეს (1734 წ.).

თბილისიდან ისაყ-ოღამ გაგზავნა ლაშქარი ქიზიუს, რათა ებრძოლნ სპარსთა. მაგრამ კახელები შეითქვნენ, ღამე უგრძნეულად თავს-დაესხნენ ოსმალთა ლაშქარს და ამოწვიტეს. ეს გაიგეს თუ არა ქართლებმა, მიუხტნენ თბილისის გარემოს მეოთვ ოსმალებს და გასწვიტეს. ამავ დროს გივი ამილახორი შეიჭრა გორის ციხეში, მოსწა ოსმალნი და დაიპყრო გორი. ნადირს იამა ყოველივე ეს და განჯილამ მოითხოვა ცოლად შემოხსენებული მსჭმად მირზას და, ასული დაკით მეფისა. თეიმურაზმა იგი გაუგზავნა და თვითონაც წავიდა მის წინაშე განჯას. იქვე მივიდნენ ქართლ-კასეთის დიდებულნი. ნადირ-ყულამ თეიმურაზი და ქართველები დიდის ჯარით შეუსია ჭარს. ლეკნი მოისრნენ. მათი ციხე-გოშესიმაგრენი შეიძუსრნენ. ყარაღაჯს მდგომარე ოსმალნი

შეძრწუნდნენ და გაიქცნენ თბილისს. კახელებს დარჩათ უარლაჯი და მრავალი თოფ-ზარბაზანი.

ნადირს ჯერ განჯა არ აელა, რომ მიუვიდა ამბავი: რსმალთა 100000 ლაშქარი ქოფრულის სარასკრობით უარსს ჩამოდგა. ნადირუულიმ განჯას ალუა შემოარტუა ჭ თვითონ ქოფრულს შეება ერეკანთან. მტერი სსსტიკად შემუსრა. ქოფრილი და 40000 კაცი დახლცა. იმდენი რსმალნი დაატუკუკა, რომ „ერთი ასსა შეიზერობდა“. ხონოქარმა ნადირ-უულის დაუთმო ერეკანი, განჯა, ლორე და თბილისი. ისაყ-ფაშამ ქალაქს მყოფნი რსმალნი აჭყარა და 300 ურმით ახალციხეს წავიდა (1735 წ.). ერეკანს მდგომარე ნადირ-უულიმ დაიბარა თეიმურაზი და ქართულთა დიდებულნი. ესენიც კახლენენ. იქ მიხული თეიმურაზი შეიზერო და უკანვე გამოგზავნა, რათა ამან თბილისს, საცა თვითონაც უკვე მოდიოდა, ჩამოიყვანოს თვისი ცოლ-შვილი და აგრეთვე კახთა დიდებულნი დედა-წულიანად. ხოლო ქართლ-კახეთის მეფობა უბოძა აღიმირზას, თეიმურაზის ძმის წულს.

ამის შემდეგ თვით ნადირ უულიც შემოვიდა თბილისში (1735 წ.) დიდის დიდებითა. მოქალაქეთ მას გაუშალეს ფიანდაზი. კახელთ არ ინებეს თბილსში ჩამოსვლა და თეიმურაზითურთ ცოლ-შვილიანად ფშავს შევიდნენ. აგრეთვეთე ნადირ უულის წინაშე არ გამოცხადდნენ ზოგიერთი მებატონეები ქართლისა. ეს იწყინა და გაუსია თვისი რაზმები ქვეუნის ასაკლებად: ქსანს, არაგვს, საციციანოს, ზემო ქართლს. ამათ „აარხრეს ქვეუნა, დასწკეს, დაატუკუკეს, შეაბილწეს ეკკლესია, წაიყვა-

ნეს ქართლიდამ რკა-სი კომლი, — ვინ იცის სახელში რამე
დენი სული იყო? — მოსრეს ყმაწვილნი კით ეროდო,
ჩხვილს ურიდენ და დიდი, რომელიც დაკარდის, ცხვირ-
სა და ყურებს აჭრიდიან“. ეს ტყეები ნადირ ყულიმ ხო-
რასანს გაისტუმრა. ამ დროს მოუვიდა ამბავი დარუ-
ხანდს ყირიმის ხანი მოადგა და სპარსეთის დასაწყრო-
ბად მიდისო. მსწრაფად აიყარა ქალაქიდა და შევიდა კა-
ხეთს, ააოხრა ქვეყანა, აჭყარა მრავალნი და დედაწულია-
ნად ხორასანს წარგზავნა. თვითონ გადავიდა აღაზანზე,
შევიდა ჭარს და ააოხრა იგი, გადავიდა შამახიას და
იქიდგან შევიდა დაღისტანს და შემუსრა ლეკთა ბატონი
უცმი. ყირიმის ხანი უკანვე დაბრუნდა. ნადირ-ყულიც
უკომიქცა და დადგა მუღამს. აქ ძლევა მოსილი ნადირ
ყული გახელმწიფდა და იწოდა მანჭ-ნადირ ანუ შანჭ-თა-
მან. მას გამოეცხადნენ მეფე ქართლისა ალექსანდრე, თე-
იმურაზი, ერანის ჯარი და სხვანი. ყველამ იგი აღიარეს
ყაენად (1736 წ.).

ყაენმა ალექსანდრე გამოისტუმრა და ქართლს შეა-
წერა ხარკად 3300 თუმანი და ხუთასი ნოქარი ცოლ-
შვილით. თვითონ კი თეიმურაზითურთ წავიდა ისპანს
და იქიდგან ყანდააკს.

1740 წელს იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს ჭსურდა
შეემუსრა თვისი მოწინააღმდეგენი, რომელთაც შეკლდა
ვახუშტი აბაშიძე, სიძე ვახტანგ მეფისა. ამ დროს კა-
ხუშტი თავის ცოლ-შვილით იდგა ტეძერის ციხეში,
ქართლს. ალექსანდრემ ვახუშტს თავის-დასხვა ლაშქარი, რომ-
ელმაც შეიპყრო იგი და მეფეს წარუდგინა. ვახუშტი
დააბატონეს ნაკარძეთის ციხეში. მისმა მეუღლემ ანუკა

ბატონიშვილმა ალექსანდრე მეფეს სთხოვა ქმარი გამითავისუფლეთ. ალექსანდრემ მოსთხოვა 500 ჟისა თეთრი. ანუკას ეს თუფი არა ჰქონდა და ისაყ-ფაშას შეეპყწა მიშველეთ. ისაყ-ფაშა ოსმალთა ჯარით შევიდა იმერეთში და აიღო ქუთაისი. დიდებული ტაძარი ბაგრატისა ოსმალთა ჯარის ჯაბახანად აქცაჲ. მეფე ალექსანდრე ქართლს გაიქცა (1741 წ.). იმერეთს მეფედ გამოცხადებულ იქმნა ალექსანდრეს ძმა გიორგი. ალექსანდრე გამოცხადა შაჰ-ნადირს, რომელმაც ისაყ-ფაშას უბრძანა განეძევა გიორგი და იმერეთის ტახტზე დაესვა ალექსანდრე. ისაყ-ფაშამაც შეასრულა ყაენის ბრძანება (1744 წ.). ამჟამე წელიწადს ოსმალებმა მოსპეს მეძვიდრობა სამცხისათვის ჯაყულებისა. სამცხე-საათაბაგოს გამგეობა დაექვემდებარა ოსმალეთის საზოგადო წეს-წყობილებას.

1736—1744 წლებში გახელები ფრიად ერთგულად ემსახურებოდნენ შაჰ-ნადირს, რისგამო ყაენმა თემურაზს უბრძა მეფობა ქართლისა, ხოლო მის შვილს ერეკლეს — გახეთისა (1744 წ.).

II

საზოგადო განხილვა გავლილ მეფობათა (1676—1744 წ.)

ამ გრძელი ხნის განმავლობაში თავაღწინ გვეხატება მხოლოდ ერთად ერთი ხელმწიფური ახლვანება გიორგი XI-ისა, რომელიც, რაინდულის თაგვანწირვით, ზრუ-

ნავს გააკრთიანოს ამერეთი და, თავის ძმის აჩჩილის ქუთაისში გამეფებით, მოიმტკიცოს იმერეთიც. შემდეგში, როდესაც შური და მტრობა საქართველოს მთავრების განტოვრცნის ამ დიდებულ მეფეს შუაგულ აზიაში, იგი მაინც იქაც არ ივიწყებს თავის სამშობლოს და საქმეს ისე ჩაჩხავს, რომ საქართველოს გამგეობა ეძლევა უკვლავ განათლებულ ბატონიშვილს — ვახტანგ სჯულმღებელს. იქიდგანვე ეს გიორგი მეფე მოაწვდის ვახტანგს 2000 თუმანს და მრავალ ძვირფასეულობას სახსრად იერუსალიმის ქართველ სიწმინდაკეთა. სამწუხაროდ, აჩჩევანი გიორგი მეფისა ვერ ამართლებს მისს მოლოდინს. საქართველოს ამ დროს იმოდენად განათლებული მეფე არ ეჭირებოდა, როდენდაც შოქს-მხედველი და გიორგი ბრწყინვალესებური საკდალი და შემპაერთებელი მეფე. სწავლა-განათლებით დაღმობიერებულ ვახტანგს ვი სწორედ ეს სასარდლო-სახელმწიფო ნიჭი აკლდა. ვახტანგი იყო კარგი მწიგნობართ-უხუცესი ანუ საერო განათლების მინისტრი და არა თვითმპყრობელი ხელმწიფე. თვისის შოქს-განუჭკრეტელობით ვახტანგმა კეთილად არა სცნო ბრძნული ჩიკვა ვეზირებისა, რომელნიც 1722 წელს მეფეს ეუბნებოდნენ: გვეყოფა ამდენი წყვეტა-ტმასნობა, რი საბელი (სზარსთა და ოსმალთა) გვაზია და მესამესაც ნუ მოვიბამთო, სამს დიდს ხელმწიფეს რომ ვიჩი მივცეთ, გარს მოგვეჭირება მუხრუჭიო.

ვახტანგის შოქს-განუჭკრეტელობის წყალობითვე არ მოხდა ქართლ-გახეთის მეგობრობა და გაკრთიანება.

თუძცა ამ მეგობრობის მოწადინე იყო თვით კახეთის მეფე კოსტანტინე.

ამას გარდა, 1724 წელს რომ კახტანგი აიბარგა რუსეთში წასასკლავად, თან წაიყვანა 1200-მდე რჩეული ქართველი. უცხოეთში მიმავალი მეფე კერ მიხვდა, რომ ამ წარჩინებული შვილების წაყვანით საქართველო რჩებოდა უკაცურად.

ამ დროის მეფე-მთავრებს დავით გურამიშვილი ადებს იმ ბრალსა, რომ „მოისრა ხშირი ქვეყანა, გახდა კერანად, ტრამლად, აღარავინ დარჩა ფარსაგი, პატრონად, ქვეყნის მამლად“. ამ „მამალთაგან“ მარტო კახტანგმა 3500 კაცი წარგზავნა შუაგულ აზიას ყანდაარავლანთა დასამხობად, და იგინი იქვე დაიღუპნენ; ახლავინ მოსთვლის, რაოდენ მამულიშვილს გაეთხარა სამარე იმ დროს, რაოდესაც „თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი, ჩერქეზი, ლაილი, დიდო, ქისტის რეულად ქართველის მტერნი იყვნენ, ყველამ წაჭკრა თვითონ ქიშტი; მერმე შინათ აიშალნენ, ძმამ მოუღვა ძმასა ყისტი; თავის თავსა ხმალი იცეს, გულთა მოახვედრეს ხიშტი“.

ეს დრო უფრო საყურადღებოა სხვა მხრივ. მე X—XII საუკუნეს აქეთ მარტო მე XVII საუკუნის მიწურულსა და მე XVIII-ის დამდეგს ეკუთვნის შირველი ადგილი საქართველოს გონებრივ წარმატებაში. დიდნი და ჭეშმარიტნი ფილოსოფოსნი, არქეოლოგ-ისტორიკოს-გეოგრაფოსნი, სჭულმდებელნი, მწიგნობარ-მედიკოსონი, მქადაგებელნი და სხ. ამ დროს იხადებიან. ამ

დროსკე პირველად იმართება სტამბა და აგრეთვე ხელ-
ახლა იჭრება ქართული ფული, რომლის ჭრა გიორგი
ბრწყინვალეს აქეთ სსქართველთა აღარ იცოდა.

ღირსის ყურადღებისა ის გარემოება, რომ უმეტე-
სი ნაწილი ამ დროის მოღვაწეთა არიან ანუ შანაოზ
მეფის შვილები, ანუ შვილი-შვილები და მათნი მოწა-
თები, ვითარცა: არჩილ მეფე, მოსამართლე ლევან, მისი
შვილი კახტანგ სჯულმდებელი, კახტანგის შვილები: ბა-
ქარ მწიგნობარი და კახუშტი ისტორიკოსი, ქათალიკო-
სი ანტონ I იესესძე—ღვთის-მეტყველი, ფილქსოფო-
სი, ისტორიკოსი, და აგრეთვე საბა ორბელიანი, დედის
ძმისწული მეფის გიორგი XI-ისა, რომელმაც საბას და-
წავლა ლექსიგონის შედგენა; ისტორიკოსი ჰაპუნა ორ-
ბელიანი და სხ.

ამათ გარდა ვიდრე შესანიშნავნი არიან დაკით გურამ
მიშვილი, იობ მწერალი, იოსებ სამეხელი, ნიკოლოზ რუს-
თაველი, ნიკოლოზ მრგველი, პეტრე ჩხატარისშვილი,
მამა კოსტა, იესე ერისთავი, დიმიტრი ორბელიანი.

ამ მოღვაწეთა დროის მიმართულება ფილქსო-
ფოს-ისტორიკოსს დაკით გურამიშვილს გამოუხატავს
ასრე: „ყმაწვილი უნდა სწავლობდეს საცნობლად თავი-
სადა: ვინ არის, სიღამ მოსულა, სად არის, წავა
სადა“.

საჭიროა, ამბობს იგივე ფილქსოფოსი, კაცო გუ-
ნუწყვეტი ურამობდეს: მხენელი, მთესველი, მწიდუნე-
ლი, მხარავი უოკელ დდე, მზის ამოხვლითგან ჩასკლამ-
დე, შეუსვენებელი უნდა მუშავობდეს, ღვაროს ცხელი
ოფლი, ჭამოს თვითონაც და აჭამოს ჭკეუნის მიგარე-

თაცაო. ყოველი წოდების კაცმა მისდამი მცნდობილი საქმე კეთილსინიდიისაერად უნდა შეასრულოს, ვინაით- გან ბრძენი კაცი მხოლოდ სიტყვით დარჩებისო, ოს- ტატი თავის ხელითო, ხუცესი წიწვით, ვაჭარი ადლ- სასწორის სისწორით, მოლაშქრე სისხლის ქტეკითა, მხენელი ოფლითა ცხელითა, მწუემისი სამწესოს მხნედ მოვლითო.

ხოლო ყველასთვის კი საერთოდ საჭიროაო ჭკუა- გონების განვითარება და სწავლაო, ვინაიდგანო „ჭკვის უკეთესი საქონლადა არა რა საქონელიაო“, „თუ კაცსა ცოდნა არა აქვსო, გასტანჯავს წუთი-სოფე- ლიო“.

ყოველ კაცს უნდა ახსოვდესო, რომ „ერმაც სწავ- ლაში მომშვიდდებისო“, ხოლო «უსწავლელი გაუიკაცი სიბერის დროს გაწბილდებისო», რადგან „რიკ-ფაინის“ დრო გარდაუა, კელარ გაჭკრავს, ჩაჭბილდებისო“. თუმცა „სწავლის ძირი მწარე არისო, მაგრამ კენწეროში გატე- ბილდებისო“ და ამიტომაც ისწავლეო, რადგან სწავლა სიკვდილამდე შენიაო, მუდამ შენთან მეოფელი და შენი უხილავი საუნჯე, რომელსაც კერავინ შეგუტილების, კე- რავინ გაგიყოფს, კერავინ წაგართმევს და კერავინ მოგ- ზარავსო.

ყველა ეს დიდებული აზრები რომ მარტო გურა- მიშვილის კუთვნილება არ ყოფილა, არამედ მასშინდელ დროის საქართველოს შეილების საერთო მიმართულების მოთხოვნილება, ესა სჩანს ბროსეს სიტყვებით. ბროსე ამბობს, რომ გურამიშვილის «დავითიანი» არის ისეთი „ენციკლოპედიაო“ (სამეცნიერო დარგთა კრებული):

რომელიც კარგად გვიხატავს განათლების მდგომარეობას იმ ქვეყანაში, სადა აზნაურს ამდენი ცოდნის შეძენა შესძლებიაო“.

ცნობის-მოყვარეობის სურვილმა დაჭბადა საჭიროება სალხში გაეკრძელებინათ წიგნები, ხოლო წიგნი მასშინ ძვირად ღირდა, რადგან მის გადაწერას დიდი დრო უნდებოდა. ამიტომაც ვასტანგ მეფემ, სალხის საერთო სურვილას დასაკმაყოფილებლად, უნგრეთ-ელახეთიდან მოიყვანა მესტამბე მისეილ სტეფანეიშვილი და თბილისში გაამართკინა სტამბა (1709 წ.). ამ სტამბაში დაბეჭდა: სასარება (1709 წ.), გონდავი და უამნი (1710 წელს), დაწიგება თუ ვითარ უნდა ასწავლოს მასწავლებელმა მოწათეს (1711 წ.), გეფხის ტყაოსანი (1710 წ.), დაუჯდომელი (1712 წ.), გურთხევანი (1713 წ.), ჰარკლიტონი (1720 წ.), ქმნულების ცოდნის წიგნი: ცებისა და ვასკვლავთა ცოდნა (1721 წ.).

ამ სასიკეთო მოძრაობას დიდი გავშირი ჰქონდა იმ მოძღვრებასთან, რომელიც საქართველოში შემოიტანეს კათოლიკე ბერებმა. ამ ბერების მოძღვრება უკვე დამკვიდრდა სამეფო-გვარეულობის მონათესავეთა ოჯახებში. საბა ორბელიანი, შემდეგში თვით ანტონი ქათალიკოსიც და მრ. სხვანი შეიქმნენ მოწათედ კათოლიკე ბერებისა, რომელთაც ქართველებს, ლათინთა მოძღვრების გარდა, გააცნეს აგრეთვე ეკრძების ერთა ყოფა-მდგომარეობა, იქაურნი მწიგნობრობა, სტამბის საქმე და სხ. ამათგანვე ვასტანგ მეფე გაიგებდა იმასაც, რომ ეკრძაში, სახელდობრ რომს, 1629 წლითგანვე უკვე არსებობდა ქართული სტამბა, სადა დაბეჭდათ ქარ-

თული «ანზანი» და «ლექსიკონი»; ამას გარდა თვით
რომის «მქადაგებულთა სკოლის» ქართული ენის პრე-
ფესორსაც, რომელსაც ქართველთაგანვე ირჩევდნენ, აგ-
რეთვე ექნებოდა მიწერ-მოწერა საქართველოს შვილებთან,
რომელთაგან ზოგიერთნი აგრეთვე დრო-გამოშეებით
მოგზაურობდნენ ევროპაში, ვითარცა ჩოლაყაშვილი, სება-
ოზბეგლიანი და სხ.

სულხან სება ოზბეგლიანი (დაიბადა 1658 წ. და
†1725 წ.) და ქართული ლექსიკონი. სულხანი იყო მსა-
ჯულთ-უხუცესის ყაფლანას შვილი, ხოლო ეს ყაფლანი
იყო ძმა დედოფლის როდამისა, შანაოზ მეფის (1658 —
1675 წ.) მუღლისა. სულხანი დედის მხრივ იყო ბიძა
ვახტანგ სჯულმდებელისა. სიურმიდგან 40 წლამდის იგი
მონაწილეობას იღებდა სახელმწიფო საქმეებში. 12 მარტს
1698 წ. იგი ბერად აღიკვეცა, იწოდა სებად და გა-
რესჯის მონასტერში დაბინავდა. 1710 წელს იგი წავი-
და ხორასანს, ნახა მეფე ქაიხოსრო და დაბრუნდა. შემ-
დეგ 1712 წ. მეფე ვახტანგს გაჭყვა ისპანს და იქიდ-
გან რომ დაბრუნდა, ახლა წავიდა (1713 წ.) საფრან-
გეთს, ეენეკას, სივილიას და რომს. ამ მოგზაურობის
დროს ნახა საფრანგეთის მეფე, იქაურნი დიდებულნი,
აგრეთვე რომის პაპი კლიმენტი, რომელიც მას თავის
ღრამატაში (26 ივნ. 1714 წ.) იხსენიებს მონაზო-
ნად. იგი დაბრუნდა 1716 წ. კონსტანტინუპოლის გზით.
ამ სებას შრომანი: „სამოთხის კარი“, რომელშიაც იგი
ემხრობა ლათინთა ეკკლესიას: „მიმოსკლა ევროპასა“,
საცა აღწერს თვის მოგზაურობას; «სიბრძნე-სიძრეუა»,

ანუ იგავ-არაკნი, დიდის ნიჭიერებით შედგენილნი და „ქართული ლექსიკონი“.

სიბრძნე-სიტყუის შემდეგ, უკვლახე საზატიო შრომას საბასი არის ლექსიკონი, რომელიც მას შეუდგენია ბერად აღკვეცამდე (1698 წ.). ლექსიკონის წინასიტყვაობაში საბა ამბობს, რომ ძველი ქართული ლექსიკონი, რომელსაც მეფე ვახტანგ V-მ (შანაღზი) „სიტყუის-კონა“ უწოდა, დაკარგულ და უჩინო ქმნილიყო. და ამიტომ „გიორგი მეფემ (1675—1688 წ.) მიბრძანა ამის ხელყოფად და მეც ჭაბუკობისა დასიურმის ყამს, 30 წლის განმავლობაში, დიდის შრომითა და რუდუნებით შეკასრულეო. იქვე საბა გვაუწყებს, რომ პეტრიწის (რომელსაც სთვლიან აკტორად ქართულის ძველის ლექსიკონისა) სიტყუები მეტ-ნაკლებად დაუწერიაო, ვითარცა: „მრთული: მოკედ, მეტი: მოკედინ, ნაკლები: მოდი, განკვეთილი: მო“.

იოზ მწერალი. ჩვენს დროშიო, ამბობს საბა, თბილისში სცხვრობდა წინამძღვარი იოზ, კაცი თრიალსწავლული, კარგი მოსაუბრე, მცოდნე და მკითხველი ყამნისა და დაკითხისა, ნაქები მგალბელი, განთქმული მწერალი. რომელსაც დაკიწე შედგენა ამ სიტყუის-კონისა, იგი ამაგებდა და მკიცხავდა, ხოლო რა დაკასრულე, ჭნახა და მოეწონა. მე ვათხოვე გადასაწერად. მან გადასწერა, მაგარამ სადაც იყო ჩაწერილი ჩემი სახელი, ამოკშალა და მისგან გადაწერილში ჩაეწერა თვისი სახელი, ვითომც მას შეუდგინოს. მე ამისთვის ვიჩივლე“. ეს იოზი აღბად ის წინამძღვარია თიტარკეთისა, რომელიც ამ დროს სცხვრობდა თბილისში და რომლის შესახებ

ანტონი I ამბობს: „შკენიერ იყო იოზ სიტყვათა შინა ჭ
სამღვდელოთა წიკრითა ზედმიწევნილ; მწიგნობართანი ძნე-
ლად ესწორებოდნან მას. მის ქადაგებათ აქებდნენ ბრძენ-
ნი. იგი იყო კეთილ მწიკრალიცა და შკენიერ მკითხველ
მუსიკობითა, ქართულითაც გამოცდილ“.

ონუფრე მაჭუტაძე (1695 წ.) გარესჯის უდაბ-
ნოს წინამძღვარი და მისი გამამშკენებელი. მის დროს
მონასტრის სამწიგნობროში მოიხროებოდა წიგნები: „ის-
ტორიას მცხეთის ეკკლესიისა“; ცხოვრება წმ. ნინოსი,
წმ. იოანე ზედაზნელისა, წმ. დავით გარესჯელისა, წმ.
შიო მღვიმელისა, სამცხის დავითნი და სვინაქსარი (ეს
უკანასკნელი შეიცავენ მთელს ისტორიას სამცხისას).
ონუფრეს მეცადინეობით სპარსთაგან გაოხრებული მო-
ნასტერი ისევ გაიკოს ბერებით, რომელთაც მეფემ უო-
ყელ წლიურ უფუფად დაუნიშნა: 100 კოდი პური, 10
საზალნე ღვინო, 100 ლიტრა ბრინჯი, 100 ჩარქი ზე-
თი, 100 ლიტრა ყველი, 100 ლიტრა მარლი, 60 წყვი-
ლი დოში, 40 ზურგიელი, 30 ლიტრა ხიზილადა, 50
ლიტრა ლობიო, 50 ჩარქი ნიგოზი, 30 ლიტრა ხახვი,
20 ლიტრა მატყელი, 200 მან. ფული, ერთი ლიტრა
აბრეშუმი.

ვასტანგ თრბელიანი (1710 წ.) არის საბას თა-
ნამგზავრი ეკროპაში მიმოსვლის დროს. მან დასწერა
წიგნი „მხურვალეობისათვის საწმუნოებისა“. ანტონი I
ამბობს, რომ ეს ვასტანგი საბაზედაც უკეთესად შაი-
რობდა, იგი იყო კაცი რიტორ-შკენიერი, მჭკერ-მეთქ-
ვი, ფილოსოფოსი, პიიტიკოსი.

ზეტრე ჩხატარაშვილი (1725 წ.) იყო ქობუ-

ჯეთიდგან მან შეადგინა „მოთხრობა შესახებ ქრისტიანობისა ქობულეთში“ ანტონი I სწერს: ჰეტრე მესტონე, მეშაიკე მადალი, ისტორიათა შინა ბრძენი, კაცი-რიტორი, შვენიერ მოუბნარა.

დიმიტრი ორბელიანი (1727 წ.) ანტონი I-ის სიტყვით არის კარგი მელექსე, რომელმან ფრასი განკაზმის უნხოდ.

ნიკოლოზ რუსთველი (+1729 წ.) გვარად ჩერქეზიშვილი, დამწერი „საგალობლისა“ წმ. დოდოს დღესასწაულისათვის. მისნი ქადაგებანი გონიერებით სავსენიარ, ამბობს პლ. იოსელიანი. 1722 წლის გუჯარში იგი მოხსენებულა დიდ ფილოსოფოსად.

იესე ქსნის ერისთავის შვილი (+1739 წ.), „რომელმან დიდად იღვაწა განმრავლებისათვის ქართულთა წიგნთა და აღწერა „მოწამეობა ელიზბარ-შალვა-ბიძინასი“. ანტონის სიტყვით იგი სიბრძნის ტრფიალიყო.

ნიკოლოზ ძროველი (+1725 წ.), რომელსაც სიკვდილის წინად ებოძა თბილელობა. მან დასწერა: ა) შვიდთა მომაკვდინებულთა ცოდვათათვის და შვიდთა მადლთა და ბ) ჰასხალიონი, რომელიც შემდეგში გავრცელებით დაბეჭდა ბაქარმა 1743 წელს.

გერმანე ხუცეს-მონაზონი (+1748 წ.), რომელს მიერ შედგენილი სახელმძღვანელო ვახტანგმა დაბეჭდა (1711 წ.)

დავით გუჩაძიშვილი საგურამოს თავადიშვილი იყო. სოფ. ჯამისუანას იგი დაატყვევეს ლეკებმა და წაიყვანეს დაღისტანს, საიდანაც იგი გაიპარა და წავიდა მოსკოვს (1730 წ.). იქ შევიდა რუსის ჯარში და და-

ესწრო ხოტინის აღებას (1739 წ.), ფრიდრიხგამის დაწკას (1742 წ.), პრუსიელებთან ბრძოლას (1757 წ.), კისტრინთან ბრძოლის დროს იგი ტყვედ წავიდა და მაგდებურგის ციხეში ჩასვეს (1758 წ.). ბოლოს იგი დაბრუნდა რუსეთში და იქვე მოკვდა. მისი უკანასკნელი ლექსი დაწერილია 1774 წ., ხოლო ამის შემდეგ მოუგონია სარწყავი და წისქვილის დასაბრუნებელი მანქანა (1787 წ.). გუგუნიძის „დავითიანს“ კარგად შესაძლებელია ის ნიმუშები, რომელნიც უკვე შემოკრულია მოხსენიებით. შოთა რუსთველის შემდეგ საქართველოს ჯერ ამისთანა პოეტი არ დატყდადებოდა. მისი ნაწერები საკვანძო სამუშაოს სიუვარულია. გუგუნიძის მოხსენიებს რადენიმე მწერალს. იგი ამბობს: «შოთა (რუსთველი) მღერს... ბეგთაბეგ, ნოდარ, მთარა, მანანა ბანს ეშურება; დავითიანს უნდა და მამუკა, მე მსურის მათი ყურება».

ვახტანგ VI-ის ოჯახი.

ა) საქართველოში: ბაქარ მეფემ (1716—1719) თბილისში გამართა ზანაფრანკი და მოაჭრეინა სპილენძის ფული, რომლის შემო პირზე გამოსატყულის ფარშავანგი და აწერია ბქრ (ბაქარ), მეორე პირზე არაბულად სწერია „იტყდა თბილისს ფული“; ვახტანგმა, რომელსაც იგი იყო საქართველოს გამგებლად (1703—1711 წელს.), «განახინა წიგნი სამართლისა. — მთხმანათსა და ზანასკვესა დაჯდის სამდივნოსა სახლსა და განაგებდა სამართალსა მცირეთა და დიდებულთა თანა. კვირესა და სამმანათსა განაგებდა მეფისსა, ნახეკდის ლხინსა, განცემდის უშურველსა საბომკარსა. რაფა სამართლისა და ლხინისაგან მოიცილის, ინადირის და გავიდის მოუ-

დასნა, აბურთის და ესროდენ ყაბახთა. აღაშენა ქალაქს
სიონისა გუმბათი და სამხრო, და შეამკო. განაჰსტიოს-
ნა ცხოველს-მყოფელი სკეტი (მცხეთისა) და შემოაკლო
სკეტსა ფარდა მძიმისა ზარბაზისა. თლილისა ქვისა აღა-
შენა ურბნისს სამრეკლო და გალავანი. გამოიღო სტამ-
ბა ზე განამრავლა საღმრთო წერილი. განიღო რუ ნახი-
დურითგან ყისყალამდის. აღაშენა ხუნანი, სოფლები
უშენს ადგილებსა და განიღო რუ ნაგებიდამ ბოლოსა ყა-
რანისსა და აღაშენა სოფლები. აღაშენა ქართლი. აღაშე-
ნა ქალაქსა სახლი ჰატიოსანი მიჭკრიტანისა და ოქროსსა
გარყითა შეთხზნული“. (ამის მწერალი ისტორიკოსი
სეხნია ჩხეიძე აქ უმატებს: „მზემან ამისმან, ამ სასახ-
ლის უმშვენიერესი სახლი არც ერანსა შიგან მინახუ-
სო“). დღეს ერთსა ინება ნადირობა და წაბძანდა თრია-
ლეთსა და შანბიანსა მთასა და დაიბარა ქართველთ დი-
დებულნი. ინადირა სარბუკადა, შეიქმნა ირემთა მოდენა..
ამოსწყვიტეს სამოცი ოდენი ირემი. მეორეს დღეს შე-
მოკადექით შანბიანსა. შემოარტყა ირგულივ ჯეღვა .
დადგნენ სახუნდართა შინა. მოვიდა ნადირი უანგარშიო.
შეიქმნა სროლა. ამოსწყვიტეს. დაბალეთს. თვით ჰატ-
რონმა ჩვენმა სამი მოკლა. დაჰდა ნადიმსა ზედან. მო-
არტვეს მას დღეს ირემი ას-სამოცი და სხვას ნადირს
ვიღა დასთვლიდა... ჩამობრძანდა თავსა ახალქალაქისასა.
ჭტის მდინარეში იყო მორევი დიდი. ჩაუშვეს ვირი. შე-
იქმნა ჭერა ორაგულისა. მას დღეს მოარტვეს ვახტანგს
ორაგული ორას-სამოცი და სულ ვი დაიჭირეს ოთხ-
სიოდენი“ .

ამ ვახტანგმა თვისი ასული ანუკა მიათხოვა ვახუშ-

ტი ახაშიძეს და მეორე ქალი თამარი თეიმურაზ II-ეს, კრეკლე II-ის მამას. ანუკა ბატონიშვილის «მზითვის წიგნი» და აგრეთვე «მზითვის წიგნი» აწახსი, ლუარსაზ ორბელიანის მეუღლისა (1688—1703 წ.) ფრად საყურადღებოა იმ მხრით, თუ რაოდენი სიმდიდრე მოიპოვებოდა ამ უამს მეფე-დიდებულთა გვარეულობში.

აწახს, ბაინდურ ერისთავის დას, მზითვად მიჰყოლია: ხატები, ყამნი, დაუჯდომელი, იელქანი 4000 მარგალიტითა, ქუდი პატიოსანი, თალფაქი 15,000 მარგალიტითა და 3000 კილიტითა; პირის-მარგალიტი 83 მარცვალი; საყური ბადახშანის ლალისა, ორის მარგალიტითა, ჯინჯილითა; ყელსაბამი 140 მარგალიტითა, 12 იაგუნდითა, 19 ზურმუხტითა, მაქარა მარგალიტისა; ყელის ჯაჭვი 35 ფირუზითა და თვალეზითა, 60 მსხვილის მარგალიტითა; კიდევ ოქროს ყელჯაჭვი 19 ლალითა, 11 ზურმუხტითა; ბეჭედნი აღმასისა, ზურმუხტისა, იაგუნდისა, ლალისა (ოთხი), ყვითელის იაგუნდისა; გულის პირის ჩამოსავლები 3000 მარგალიტითა, 15 იაგუნდითა, 15 ფირუზითა; კაბის დილი 10 მურასა 200 იაგუნდითა; დანა მურასად მოჭედილი 60 იაგუნდითა და ფირუზითა და მინაქრის ტარითა. კირიელისონი: 1 ლალის ცილისა 12 ოქროს ბირკითა, 1 გიშრისა 26 ოქროს ბირკითა, და 15 მსხვილის მარგალიტითა, 3 მარგალიტის გოგრითა; 1 ქარვისა და მარჯნისა; თმისატანი მურასა 2000 მარგალიტითა და 60 ოქროს მილებითა; 11 თავსაკრავი.— შემდეგ ჩამოთვლილია საპირისფარეშო (რომელთა შორის დასახელებულია მიჭვრიტანა (სარკე) მურასად მოჭედილი, კიდევ სხვა ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთ დაფერილი), სკივრები, საწერელი, სუფრის იარაღი, ქვეშაგები, ტანისამოსი (ტყავები, ქათიბნი, კაბები. საგულეები, ახალუხები, პერანგები, ჩექმა და სხ.), ჭურჭელი, გამდილი, მისი გოგო, მოლარე, მედოშაკე, ფარეში, სუფრაჯი, ფანარი, ცხენი და სხ. ანუკა ბატონიშვილის მზითევი ამაზედაც ბევრად მეტია

და მდიდარი. ანუკას, საეკლესიო წიგნთ გარდა, მზითვად მიჰყოლია აგრეთვე საერო წიგნები: „ვეფხისტყაოსანი“, „ლეილ-მ-ჯნური“, „უსუფ-ზილიხანიანი“ და „სამიანი“.

ვასტანგ მეფემ აგრეთვე ბევრი იწერუნა „ქართლის-ცხოვრების“ შემოსაკრებად. მანვე შეადგინა „სამართლის წიგნი“, რომელიც შესდგება 1315 მუხლისაგან. მეექვსე მუხლში სწერია: სამართლის აღმოსახენად დადგენილია: ა) ფიცი, ბ) განხურკებული რკინა, გ) მღუღარე წყალი, დ) ხმალში გამოთხოვა, ე) მოწმები და ვ) ცოდვის ტვირთვა. — ამავე მეფემ შეავსო «დასტულამა». ამ წიგნში სწერია: «დასტულამაღი სადედოფლო პირველ მეფის გიორგისაგან (1675—1688 წ.) განწესებული და შემდგომად მეფას ვასტანგისაგან განახლებით დამტკიცებული». ამ წიგნის ზოგი ნაწილი გიორგი მეფეზედაც ადრე ყოფილა შედგენილი. იმავე დასტულამაში კვითხულა: «ძველადგან სადედოფლო და აწ მეფის გიორგისაგან დამტკიცებული». დასტულამაში, სხვათა შორის, მოყვანილია ის წესი, რა წესითაც აიწერების და დაკითხვაში ჩაკარდების ქვეყანა. იქვე ჩამოთვლილია ფულები, რომელიც ამ დროს იხმარებოდა საქართველოში: თუმანი, მარხილი (60 კაპ.), მინალთუნი, ახაზი, შაური, ბისტი. — ვასტანგმა აგრეთვე გადმოთარგმნა სხვადასხვა ენაზე წიგნები „ქმნულებათათვის“, „ამირ-ნასარაიანი“ და „ქილილა და დამანა“. ამ „ქილილა და დამანის“ წინასიტყვაობაში იგი ამბობს, რომ ეს წიგნი თამარ-მეფის დროსვე ეთარგმნათ ქართულად, მაგრამ იგი დაკარგული იყო. შემდეგში პირველი ნახევარი ამ წიგნის ეთარგმნა თეიმურაზ I-ის მამას დაკითხვით, მაგრამ

მისი ნათარგმნი არ ვარგოდა და ამიტომ, ჭირმანს რომ დახატომრებულ ვიყავ, მაშინ ხელახლა გადმოვთარგმნიე „ქილილა ზე დამანა“ იგავ-არაკის წიგნია, ფრინად დიდი.

ბ) რუსეთში: რაჭილამ ვახტანგი ამალითურთ გადავიდა დიგორს და იჭიდგან ჩერქეზეთს, საცა უმასპინძლეს მას მისმა მოყუკებმა. აჭედგან აიყარა და მივიდა სოლადს, მერე აშტარხანს (1725 წ.). აჭედგან ვახტანგი მივიდა ცარცინს, საცა შეიტყო პეტრე დიდის გარდაცვალების ამბავი (+28 იანვ. 1725 წ.). შესწუხდა ფრინად და წავიდა მოსკოვს. ვახტანგს 3000 მანათი უბოძეს და გაისტუმრეს პეტერბურღს. ქალაქის ახლოს მოაგებეს ჯარი. შეიქმნა სრულა ზარბაზანთა, ასე „რომე უერთა ხმა აღარ იყო“, მიიყვანეს მისთვის მომზადებულს სადგურს და სამ დღეს უმასპინძლეს. მერე ვახტანგი დაჭვატიყა ეკატერინე დედოფალმა. მეფემ სამძიმარი უთხრა და გამეფება მიულოცა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეკატერინემ მეფეს უბოძა „გავალერია“, «ანდრია მოციქულის ჯვარი» და ვახტანგ ჯარი გილანის დასახურებად. მეფემ ბაქარი და დედოფალი რუსუდან იჭვე დასტოვა და თვითონ წამოვიდა და აშტარხანს ჩამოღვა. მისი ლაშქრობიდან არა გამოვიდა-რა. უიმედოდ დაშთენილი ვახტანგ მეფე გარდაიცვალა აშტარხანს (1737 წ.). ქართველებმა იგი მწარედ დაიტირეს და იჭვე დამარხეს. მის სიუდილის შემდეგ მასთანვე გადასახლებულ ქართველებს უბრძანეს ან ჯარში შესულიყვნენ ან სამშობლოში დაბრუნებულ იყვნენ. მათ არჩიეს იჭვე დარჩენა, რის გამო დაურვიგდათ მამულები მცირე-რუსეთსა და სსკა ადგილებში. რუსეთში დასახლებულ ქართველთაგან შესდგა

„ქართუელთა გუსარის პოლიცია“, რომელმაც რუს-ოსმალთა ომში (1768—1774 წ.) დიდი კაჟკაცობა გამოიჩინა. მათნი შთამომავალნი დღესაც ქართულის გვარებით იწოდებიან.

მამის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილები დასახლდნენ მოსკოვს. გამართეს ქართული სტამბა ვსესკიატკში (1740 წ.). ზ იწიეს ბეჭდვა ქართული წიგნებისა. სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს დაბადება (1743 წ.). სტამბის საქმეში ბატონიშვილებს შეელოდნენ ქრისტეფორე გურამიშვილი, მელქისედექ კაკვასიძე, იოსებ სამებელ ეპისკოპოსი და მრ. სხ.

კახუშტი, კახტანგ სჯულმდებელის უკანონო შვილი, დაიბადა 1696 წლის უახლოეს უამს და გარდაიცვალა მოსკოვს 1772 წ. იგი ფრიად განათლებული კაცი იყო, საფუძვლიანად იცოდა ქართული ენა, ისტორია, გეოგრაფია და სხ. მან შეადგინა: ა) საქართუელთა ისტორია (1744 წლამდე), ბ) გეოგრაფია, გ) ქორონიკონები 1201 წლიდან 1755 წლამდე, დ) საზოგადო ისტორიის ტაბლიცები ქართულითურთ, ე) გამომანგარიშება 35 პასეჟისა, ვ) გეოგრაფიული ატლასი 22 რუკით.— ისტორიის წიგნის დროს მას სახელმძღვანელოდ ჰქონია „ბარათაანთ გუჯარი“, „გარიგების წიგნი“ იმერეთისა, „მესხური დაკითხი“ და სხ. გეოგრაფიის შესადგენად მასალა გამოუკრებია საქართუელთა სახელმწიფო დაკითხვიდამა და წიგნებიდამ. კახუშტის შესახებ ანტონ I ამბობს: «კახუშტს კუქებ ღეოღრაფიას ცნობას, ისტორიათ თქმას, ვრცელ-ბრძნად გამოცემას».

აწილ მეფის ცხოვრების ბოლო. 1798 წ. იმერ-

ლებმა ტახტიდგან რომ ჩამოაგდეს აჩილი, იგი წავიდა მოსკოვს, საცა მიუბოძეს მას დიდი მამული. სიკვდილამდის (1712 წ.) იგი იქ მოღვაწეობდა ქართულ «დაბადების» შესაკრებ-შესადგენად. მისი ერთად ერთი შვილი ალექსანდრე (მამუკა წინაღვე მოჭკვდომოდა) პეტრე დიდმა წაიყვანა ევროპას და, რომ იქიდგან დაბრუნდა, მას უბოძა ფელჩეისმეისტერობა. შვედებთან ბრძოლის დროს იგი მტრებმა შეიპყრეს ჭ დაავატიმრეს სტოკოლმის. მერე განთავისუფლებული რომ მოდიოდა მოსკოვს, რიგას მოკვდა შიკიმის სენით (1710 წ.). რუსეთში ქართული წიგნების ბეჭდვა განიზრახა ამ აჩილ მეფემ. სიკვდილის წინად იგი შეამდგომლობდა რუსთა ხელმწიფის წინაშე შესახებ იმისა, რომ ნება დაერთოთ დაებეჭდა რამდენიმე საეკლესიო წიგნი ქართულს ენაზე საქართველოში გასავრცელებლად, „კინაიდგანო, განაგრძობს აჩილი ამავე თხზვნაში, ჩემს სამშობლოში წიგნთა ბეჭდვა ნაკლებუყვან არსო ასოთა და მუშაკთა სიმცირისაგამოკო“ (იხ. „მიწერ-მოწერა“).

მეფენი

ქართლისა	თეიმურაზ II	(1744—1762 წ.)
ვახუთისა	{ თეიმურაზ II	(1733—1744)
	{ ერეკლე II	(1744—1798)
იმერეთისა	{ სოლომონ I დიდი	(1752—1781)
	{ დავით II	(1781—1788)
	{ სოლომონ II	(1788—1810)

ერეკლეს მამა თეიმურაზ დაიბადა 1700 წ. ეს თეიმურაზი 12 წლისა იყო, რომ ცოლად შეირთო ვახუტანგ სჯულმდებლის ასული თამარ. ამ თამარისაგან იშვა ერეკლე (1718 წელს). მამასადაძე, ვახუტანგ სჯულმდებელი იყო პაპა ერეკლე ბატონიშვილისა. ეს ერეკლე ჯერ 12—13 წლისა არც კი იყო, რომ მამა მისმა დანიშნა იგი სარდლად ვახუთის დაშქრისა. ამის შემდეგ ერეკლეს აღარ დაუტოვებია ეს დაშქარი. ერეკლე მთლად შეეხორცა-შეეთვისა თვის მხედრებს. პატარაობიდანვე ერეკლე განითქვა ღრმ-გულაობით. 14 წლისამ შემუსრალეთა დიდი ჯარი. ამ ბრძოლაში ერეკლე ღრმივით იბრძოდა, ამოიხსნა პაპუნა ორბელიანი, და, თუმცა მცირეწლოვანი იყო, მაგრამ, რა საქმესაც იქმოდა, «ფაფანის შესადარისს იქმოდა». მამულსაც ამ დროს სწორედ ასრეთი ფაფანის ეჭირებოდა. საქართველოსთვის საჭირო იყო „გმირი საგმირთა მქნელი“ და აი უფალმაც მოგვიკლინა „იუკრიის ნუგეშ-დიდება, თვისის დროისა გამშვენებელი, მამაცთა შორის საკვირველება, პატარა

კახი, მეფე ერეკლე. წარბ-შეჭმუხვნილი, ხმალ-ხელ მოწუ-
დენით ვაი მას მტერსა, სად აღჩნდებოდა!“

ხალხი მტერი ვი მრავალი იყო. ვითარცა გიორგი ბრწყინვალის დროს, ისრეტ ესდა საქართველოს სძლიდ-
ნენ და ანადგურებდნენ სპარს-ოსმალნი, მთიულნი (ლეკ-
ნი, ოსნი, ჩეჩქეზნი, დღიღვნი და სხ.) და ქართველ-
ნივე მებატონენი. ამ მტრებს ქვეყანა სრულიად გაელა-
ჩიბებინათ უზომო და უდიერ ხარკის აკრეფით, უკე-
თესნი მამულის შეილნიც ანუ გადაშენებულ იყვნენ
რუსეთს ვახტანგთან ერთად, ანუ ამოწეკეტილ იყ-
ვნენ მტერთან ბრძოლაში — თვით სამშობლოსა თუ შუა-
გულ აზიაში. საჭირო იყო გმირი, გმირების შემქნელი,
ამ აუბრებელ მოსიხსლე მტრების შესამუსრავად და დე-
მულ ქვეყნის აღსადგენად. ერეკლეს ძლიერმა მარჯვენამ
შეჭქმნა ესრეთი გმირები, დალეწა მტერნი, აღადგინა ქვე-
ყანა და კვალად დაადგა საქართველოს გვირგვინი ახლ-
განებისა და ძლევა-მოხილვებისა.

I

მამა და შვილმა (თეიმურაზ — ერეკლე), გაითვალის-
წინეს-რა საქართველოს უნუგაშო მდგომარეობა, უწინა-
რეს ყოვლისა შეუდგნენ ზრუნვას იმის შესახებ, რომ
კახეთის ტახტი მოემტკიცებინათ და მერე ქართლისაც
შემოერტებინათ. ხალხი, რადგან მთელი ამერეთი ამ
დროს ითვლებოდა სპარსთა კუთვნილებად და ყანი იყო
ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტების გამრიგებელი, ამი-

ტომ მამა-შვილმა საჭიროდ სცნეს თვისის სამსახურით
ყაენის გული მოეკოთ. ამგვარ თვალთა-საზრისს ადგა
თეიმურაზი ადრითგანვე, სახელდობრ 1733 წლითგან,
როდესაც იგი გამოცხადებულ იქმნა პატრონად და ბა-
ტონად გახეთისა.

ვახტანგი რომ რუსეთში გადასახლდა, მას საქართ-
ველში დარჩა ძრეული მომხრეები, ვითარცა გივი ამი-
ლახოვი, მუხრან ბატონი და სხ. ეს მომხრეები ჭერ-
ჭერობით მიხუმებულ იყვნენ, რადგან 1725 წლიდან
1735 წლამდე მთელს ამერეთში ფრიად მძლავრობდნენ
ოსმალები, რომელთა ფაშა მეფობდა თბილისში. ეს ოს-
მალები თვით ძმას ვახტანგისას იესეს (მუსტაფა-ფაშას),
რომელიც მათ დაადგინეს ქართლის მეფედ (1724 წ.),
უპატროდ ეჭვოდნენ. იესე მოკვდა 1733 წ. მისი შვი-
ლი აბდულა-ბეგ სცხოვრობდა სამშვილდეში. ამ უამს ნა-
დარმა გამწარებულად ებრძოდა ოსმალებს. ყაენის მომხ-
რე იყო თეიმურაზ ვახტანგი და მისი შვილი ერეკ-
ლე. უსუფ-ფაშა, რომელიც იდგა მაღაროს (ჭიჭიეს)
ოსმალთა ჯარით, თეიმურაზმა დაამარცხა (1734 წ.).
ფაშამ ძლივს მოასწრო გაქცევა თბილისს. 1735 წელს
ოსმალთა მომხრე ლეკის ჯარი შემოესია ვახეთს. მას
ძლიერად შეება ერეკლე, შემუსრა ლეკნი და აიღო მათი
აჯაფი.

იმავე წელიწადს თვით ყაენმაც ოსმალთ წაართვა
შირვანი, განჯა, ერევანი და ყარსი, საცა მოკლა ხონთ-
ჭრის ამირ-სპასალარი (სარასკარი) ჭ გაუღიტა 40000-
მდე მტრის ბეომარი. ქართლში დაშთენილნი ოსმალები
ახალციხეს წაუიღნენ (1735 წ.).

ამ დროს ერევანს დაბანაკებულ უკანმა დაიბარა თეიმურაზი 2000 მუომრით. თეიმურაზი გამოეცხადა უკანს, იქვე იყო მამინ თეიმურაზის ძმისწული ალიმირზა (ალექსანდრე). ქართლ-კახეთის გამგედ უკანმა დანიშნა ეს ალიმირზა და გამომისტუმრა, სოლო თვითონ თეიმურაზითურთ უანდაარს წავიდა. «უანდაარს რომ მიუახლოვდით, ამბობს თეიმურაზი, მიჩვევის შვილი თავს-დაგვესსა ღამე 40,000 მუომრითათა. ამ ბრძოლაში დიდი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს ქართველებმა, რისგამო უკანმა მადლობა გვითხრა. ყველა უანდაარელი აჯანყდნენ და შეიარაღდნენ და მათთან ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდა. აქაც ისევე თავი იჩინეს ქართლ-კახეთის მუომრებმა. ბოლოს მტრები დაკამარცხეთ და უანდაარს ალყა-შემოკარცეთით. ამ დროს უკანმა ერეკლეც დაიბარა კახეთიდან. ექვს თვეს გარს ვადექით უანდაარს და ბოლოს ავიღეთ. ამ ქალაქში პირველად შეჭკარდა ტუსიშვილი. უკანი ჩვენი მადლოერი იყო. ჩემი შვილი ერეკლე წაიყვანა ინდოეთს და მე გამომისტუმრა. ნადირშია მწვავედ შეება ინდოეთის ჯარსო, ამოწვიტა 20,000-მდე კაცი და დაატყვევა თვით ინდოეთის ხელმწიფე. შესხაბადს რომ დაბრუნდა, აქაური ქალაქი დაანგრია ჭ თვითონ იწოდა ინდოეთის ხელმწიფედ და მერე დაიპყრო სინდეთიცა, ჭ დაბრუნდა უანდაარს. აქედან ჩემი შვილი ერეკლე სამშობლოში გამომისტუმრა. ერეკლეს დაბრუნების ამბავი ჩვენ მოგვიტანა გურგენიძემ, რისგამო მას ვუბოძეთ თელავის ტარულობა, ქიზიყის ქალანთარობა ჭ დიდუბის მოურავობა» (სიგელი 1764 წ.).

თანამედროვე ისტორიკოსი ომან მდივანბუგი ამ-

ბოხს: „1737 წ. ფებერვალს ერეკლე წავიდა. მის მისკლამდის შანადიჩს უანდაარჩი აქლო (16 მარტს 1737 წ.) ერეკლე რომ წარადგინეს უაენის წინაშე, შანადიჩი ბრძანების კილოთი დაეკითხა: «არ გათათრდებიო». ერეკლემ მტკიცედ უპასუხა. „ჩემი სიკვდილი შესაძლებელი არს და სულისა არავის ძალუძსო და არც მე გაკმაჭმადიანდებიო“. უაენმა დაუკავებით უთხრა: „ნუ გეშინიან, მე აღარ გაიძულებო“. მეორე დღეს უაენმა თეიმურაზი და ქართველები გამომსტუმრა და თვითონ ერეკლეთურთ წავიდა ინდოეთს, რომლის ხელმწიფე ამად-შაჰ 300,000 კაციით შემოება. მაგრამ დამარცხდა. შანადიჩმა დაიბურღ ინდოეთი, სინდეთი და უანდაარჩს დაბრუნდა. ერეკლეს დიდი სიმხნე და კაჟკაცობა გამოეჩინა ამ ომებში. იგი მიაუყანინა თავის წინაშე და უთხრა: «მეფის ძეგ ერეკლე, შენ შენს ქვეყანას ეჭირვები. ნება მომიცია წახვიდე. მარადის ჩვენი წყალობის მოიძედე იყავო». ერეკლე მათის 28-ს უანდაარჩიადამ გამოვიდა და ალაკერდს (კახეთს) მოვიდა იმავე წლის (1739 წ.) დეკემბრის 13-ს, ღამის 4 საათს*). თეიმურაზ მეფის უანდაარჩში ყოფნის დროსვე მისი ასული ქეთევან ცოლად შეირთო შანადიჩის ძმის-წულ ალიყულიხანმა.

რა მოხდა საქართველოში კახ-ბატონების უცხოეთში ყოფნის დროს? ერეკლე რომ გაემგზავრა უანდაარჩს,

*) ერეკლეს ინდოეთში ლაშქრობის ამბავი უფრო დაწვრთლებით მოთხრობილია თვით ერეკლესივე წერილში, რომელიც მას ინდოეთიდან მოუწერია თავის დის ანასათვის (Hist. ge. p. II, გვ. 354—363).

მასშინ ზემოთკე ხსესებულე ალიმირზა, გამგე ქართლისა, განუდგა ყაენს, შეეზრახა აბელ-მოურავს და განიზრახა კახეთის დაპყრობა და გამეფება. თვისი აზრი განუზიარა თეიმურაზის მეუღლესაც, თამარ დედოფალს. თამარმა შორს დაიჭირა ღალატი. გივი ჩოლყაშვილის პირით უბრძანა თუშებს არ მიმხრობოდნენ ალიმირზას, რომელიც უკვე ქიზიყს იდგა. თუშებმა მტკიცე პირი მოსტყეს. მასშინ თამარი წავიდა ქიზიყს. ქიზიყელებმა დედოფალი რომ იხილეს, გაიფანტ-გამოიფანტნენ. მარტო დარჩენილი ალიმირზა წავიდა ყანდააკის შაჰნადირთან და ინდოეთის ლაშქრობაში მოკვდა. ამასობაში ყანდააკიდაც წამოსული თეიმურაზიც კახეთს მოვიდა (1738 წ.).

1739 წელს ყაენმა წარმოგზავნა ადირბეიჯანის სპასალარი და დაავალა მას თეიმურაზიც მიეწვია, შესულიყო ჭარს და გეენადგურებინა იქაურობა. ჭარელნი და დიდისტანელნი ამ დროს ჭკეუანას მოსკენებას არ აძლევდნენ. მათი მომხრე იყო აგრეთვე ახალციხის ფაშა. თეიმურაზი და სპასალარი შევიდნენ ჭარს, მოსწვეს, მოახრეს იქაურობა, გაანადგურეს კოშკები, დაიმორჩილეს ლეკნი და დაბრუნდნენ. სპასალარმა ჯარი გამოისტუმრა და თვითონაც წამოსულ ლაშქარს გამოჰყვა მცირე ამალით. მზირად ჩასაფრებულ ჭარელებმა რა ნახეს მისი ამალის სიმცირე, თავს-დაესხნენ და ავაფეს მტერნი. თვით სპასალარც მოკლეს. ეს სპასალარი იყო ღვიძლი ძმა შაჰნადირისა.

1741 წელს შაჰნადირმა არდაკელს დაიბარა თეიმურაზი, მისცა მას ჯარი და წარგზავნა ჭარელთ დასასჯელად. თეიმურაზმა საშინლად ააოხრა ჭკეუანა, და-

ატუვეკვა აუარებელი რიტხვი კაც-დედაკაცთა და წარუდგინა უაენს. განძკინებულ უაენმა «დედანი ჭარულთა დასხნა რესკიჰად სჰათა შორის თვისთა». თეიმურაზი თელავს გამოგზავნა, ხოლო თვითონ ქართველებითურთ წავიდა დარუბანდს დაღისტნელთა შესამუსრავად. შაჰნადირთან ამ დროს იყო გივი ამილახორი, რომელსაც უაენმა უბოძა ქსნის ხეობა და ქართლის ვეჭილობა, და გამომსტუმრა.

ამ დროს ქართლი ფრიად გაჭირებულ მდგომარეობაში იყო. უაენს ამ ჭკუენაზე დაედო მძიმე ხარკი და თავის ლაშქრის სურსათად ერთი თვის განმავლობაში აქედან წაეღო 300,000 კოდი ჰური და ქერი. ქართლიდანვე უაენს მოეთხოვნა: ერთგობისას 6000 ხარი, რომლებსაც განჯიდან ჰური აჭვიდეს და წაიღეს დარუბანდს. ეს ხარკები უკანვე აღარ დაუბრუნებიაო. 3,000 შებმული ურემი კიდევ სხვა წავიდა დაღისტანს. ყოველ ურემს ედვა 200 ლიტრა ჰური. 2,000 ურემი გაიგზავნა მესამედ. ქართლში ხარი აღარ მოიპოებოდა. ამას გარდა, უაენმა ქართლის ვეჭილს გივი ამილახორს კიდევ მოსთხოვა: „ჭკრივნი ქლნი, ქალწულები და კაყენი სამასსამასნი, 500 კომლი კაცი, და 20,000 ხარკარი ჰური (2,000,000 ლიტრა). გივმა მოთხოვნილის მიცემა ვერ შესძლო და ეზრახა ქართველთა: „არა ძალ-გვიძს ყოფად ღ განუდგეთო“. ქართველებმა პირი მისცეს. გივმა იგივე შეუთვალა თეიმურაზს. ამან მძლავრი უაენის წინააღმდეგობა უარ-ჭყო. გაბორცობებულ გივმა თეიმურაზი შესამინა თბილისის ხანს. გივს სურდა ეს ხანი განეძევა ქალაქიდან და თვითონ დაეპყრო ქართლი. ამიტომაც იგი

შეაგულისხნა და დაითანხმა გაელაშქრათ დაღისტანს. მისივე რჩევით ხანმა მოუწოდა თეიმურაზს და დააკლას ლაშქრის წინამძღვრობა. თეიმურაზმა მოსწერა: „ოდეს მოხვალ კახეთს, მაშინ მოვიდე“. ხანი რომ გავიდა თბილისიდან და კახეთს წავიდა, გივი ამილახორი განიგულა და მივიდა ქსნის-ხეკს. ხანმა ეს რომ გაიგო, გაანადგურა საგარეჯო და თბილისს დაბრუნდა. გივი ამილახორისაგან შესმენილი თეიმურაზიც ხანს მოღალატედ ეჩვენა. და ამიტომ შაჰნადირს მისწერა: «თეიმურაზი უკუ-დგა». კიდრე ხანის ბატონი მიუვიდოდა ყაენს, თეიმურაზი უკვე ეახლა მას და თავი იმატლას. ყაენს არ ეჯერებოდა მისი სიტყვა და თამარ დედოფალი დაიბარა. ეს ახლანა დედოფალიც მალე წარსდგა მის წინაშე. ყაენმა დიდი ჰატვი სცა მას, მიუბოძა მრავალი ძღვენი და მეფე-დედოფალნი გამოისტუმრა. ხალხი თბილისის ხანს მოსწერა ამილახვარზე გაელაშქრება. ამ დროს ვახტანგ მეფის შვილი ბაქარი აშტარხანს ჩამომდგარ იყო. გივს ეგონა, იგი მეფედ დასაჯდომად მოდისო და მოიპატიოა.

II

გივი ამილახორმა გაამაგრა სურამი და ქსნის-ხეკსა. მოიწვია ლეკის ჯარი, რომელსაც მოთავუობდა იმ დროს დაღისტანს განთქმული გმირი მალაჩი და მისი ამხანაგი გალეგა. აგრეთვე შემწეობა ითხოვა ახალციხის

ფაშისაგანაც. გაძლიერებულ გივმა დაიბურთ არაგვის-
ხეობაც. გივს შეელოდა აგრეთვე მისი ბიძაშვილი რე-
კაზ. ამ რეკაზს თეიმურაზმა აღუთქვა წყალობა. რეკაზი
განუდგა გივს და ციხეები ჩააბარა თეიმურაზს. ამის შემ-
დეგ ერეკლე წავიდა ცხინვალს. გივმა სურამიდან წამო-
იყვანა ლეკისა და ოსმალთა ჯარი (5000 მეომარი) და
შეება ერეკლეს, მაგრამ დაუძარცხდა ჭ სურამს შეიკლტო.

გივმა დაღისტნიდან დაიბარა ახალი ჯარი, გაიმ-
რავლა ლაშქარი და მალაჩი ბელადს ააკლუბინა საბარათი-
ნო, ახალდაბა, ტირმნისი, შინდისი, ხოლო თეითო-
ნაც შევიდა ქსნის ხეობაში და აიღო ახალ-გორი.

ამ დროს ნადირშაჰ დაჩუბანდიდან წამოსულიყო და
ოსმალებს ებრძოდა ყარსის მხარეს. მისი სარდალი გა-
ნაკებდა ადირბეყანს.

გივი ამილახორის განდგომა რომ სცნეს შირვან-
შამახის ელებმა, იგინიც აუჯანყდნენ ყაენს. იქაური ხანი
და კეზირ-ნაზირნი დაიჭირეს, ზოგი დახოცეს, ზოგი
დაავატიმრეს, სპარსთა ქონება იაკარ-ჭეკეს და ზავი შეჭ-
რეს დაღისტნელებთან დასამხობად ნადირშაჰისა. ამას-
თანავე მათ გამოძებნეს ვილაც კაცი, და გამოაცხადეს: „ეს
შაჰზადა (ძველი ყაენის შვილი) არისო და ჩვენ ამას
კემოჩილეებითო“. ადირბეყანის სარდალმა საქართველოში
მყოფ ხანს მოსწერა: მანდ რომ ჩვენი ჯარია, ფიცხლავ
წამოიყვანე და განჯას მოდიო. ეს ხანიც წავიდა. სპარს-
თა წასულა რომ გაიგეს, მთიულნი უფრო წათამამდნენ.
ამილახორთან შემოიკრიბნენ ოსნი, ჩეჩქუნნი, ლეკნი,
ოსმალნი და სს.

ამ ყამს ოსმალთა ჯარის საკასკარს დიდი ხაზი-

ნა გამოცატანებისა ერთი ფაშისთვის და ებრძანა ბელადი მალაჩი მიეწვია და მის შემწეობით იგი ხაზინა წაელა შამახიას შაჰზადასთვის, — სპარსთა ყაენის ტახტის „მეგვიდრედ“ გამოცხადებულისთვის. მალაჩი ბელადმა და ფაშამ ხაზინა უკლებლივ მიიტანეს შამახიას და თვითონ დაბრუნდნენ. ჩამოკლეს საბარათიანო და აიკლეს. მათ თავს-დაესხნენ საბარათიანოს მკვიდრნი და მუსრი გააკლეს. მათი ნაშთი ოსმალეთს გარდისკეწა.

თეიმურაზი შევიდა ქსნის-ხეობაში და დაიპყრო იგი. ამილახორის ცოლი დაატყვევა, და იქვე დადგა.

ამ დროს ოსმალეთში გამოჩნდა კიდევ ერთი კაცი, რომელიც ძველი ყაენის შვილად აღიარებდა თავის თავს. ხონთქარმა მისცა მას ჯარი, ხაზინა და გამოისტუარა. ამ „ყაენის ძემ“ ამილახორს გამოუგზავნა ხალათი, ცხენი და თეთრი მრავალი. „ყაენისძე“ ამილახორს ჭვირდებოდა: »ვინც ჩვენ სამსახურზე ხმალს იჭნევდეს, იმათ მიეცეოდ და კიდევ უმეტეს წყალობას მოელოდეთ.“ ამილახორს ოსმალთა ჯარიც რომ მოუვიდა, განიზრახა თავს-დასხმოდა თეიმურაზს. ეს შეიტყო მეფემ, თვისი შვილი ერეკლე დაიბარა და შემოადგა აჩაბეთის ციხეს და აიღო. გივი ამილახორი მოუხტა მათ. ერეკლეს რაზმმა შემუსრა ოსმალ ლეკნი და კაფით უგუ-აქცია (1744 წელს). ამ დღეს ერეკლე ფალაგანის შესადარისად ირჯებოდა, ამოიბს მემატიანე. გივმა დაბრუნებისას დასწვა ცხინვალი და სურამს წავიდა.

ნადირშაჰს თავისი შვილი ნასრულა მიწა და დიდი ლაშქრით გაეგზავნა შემახიას იჭაურ «ყაენის ძის» შესაპყრობად. „ყაენისძემ“ ეს ამბავი რომ შეიტყო, იქვე

ღარ დადგა. ასიოდე კაცით გამოკლულ კახეთი და ჰარ-
ვით ქსნის ხეობაში გადავიდა. იმას ეგონა, აქ ისევ ამი-
ლახორი არის ჭ იგი გამატილებს უარსსა, წადაც, რე-
გორც იგი ყველას არწმუნებდა, იყო მისი ძმა „ძველი
ყაენის ძე“. ერეკლე მაშინ აქ იდგა. შეიტყო რა „ყა-
ენის ძის“ მოსკლას, თვისნი „კეშაპნი“ მიუსია და შეიზუ-
რთ. „ყაენისძე“ შებოჭეს და ანანურის ციხეში ჩააგდეს.
ხალხი ეს ამბავი ყაენის შვილს ნურსალ-მირზას და თვით
ყაენს აცნობეს. ნურსალმა „ყაენისძე“ მოითხოვა. ერეკ-
ლემ მიჭტვარა იგი. ყაენმა ერეკლეს უბოძა ხალათი, სმა-
ლი, ძვირფასი უნაგირი და ასი თუმანი თეთრი, ხალხი
თეიმურაზს მძიმე ხალათი და სამი ათასი თუმანი.

ხონთქრის ბრძანებით უსუფ-ფაშა გადმოვიდა სუ-
რამს. აქედგან ერთ რაზმს გაატანა ფული დაღისტანიდ-
გან ლეკის ჯარის წამოსაყვანდ. ერეკლე ამ რაზმს თავს-
დაესხა მარტყოფთან და სულ ყველანი დაიჭირა და ყა-
ენს გაუგზავნა ნახეკვანს. ამასობაში უსუფ-ფაშა ჩამოდგა
რუის-ურბნისს, ხატ-ჯვარნი დალქვა და რაც გორის არე-
მარეჟე ყანა იყო, სულ გაათიბინა და გაათელინა. მერე
მალაჩი ბელადს მისცა ხაზინა და დაღისტანს გაისტუმ-
რა. მალაჩი საგურამოს გზით აპირებდა წასკლას. ერეკ-
ლემ გზა შეუკრა არაგვზე. მტერი რომ მოუახლოვდა,
თავს-დაესხა და გაუღიტა. ბელადი მალაჩიც გაჭტვი-
რა ერეკლეს ხმალმა. შეშინებულნი უსუფ-ფაშა განიულ-
ტო ახალციხეს (1744 წ.).

ყველა ეს ამბები ფრიად იამა ნადირშას. თეიმურაზს
უბოძა მეფობა ქართლისა და 2000 თუმანი, ხალხი მის

შვილს ერეკლეს მეფობა კახეთისა და 1400 თუმანი (1744 წ.)

ეს ამბავი რომ მოუვიდათ, ფრიად განიხარეს, ვინაიდგან დღეს აღუსრულდათ თვისი გულის ერთი წადილთაგანი — გაერთიანება დიდხნითგან გაყოფილ და გაყრილ ქართლ-კახეთისა. და რომ უფრო მტკიცე ყოფილიყო ეს ახალი კავშირი, თეიმურაზმა თელავიდან თბილისს ჩამოიყვანა თვისი მეუღლე თამარ დედოფალი, რომელსაც, ვითარცა რუსეთში გარდასვეწილ ვახტანგ VI-ის ასულს, ეკუთნოდა მეძვედრობა ქართლის ტახტისა. ჟერ 1741 — 1742 წლებშივე ამ თამარს ქართლელ დიდგვარობისთვის ფიცით აღეთქვა, რომ თქვენი ტახტის მზერობელი მე ვიქნები და ჩემი მეუღლე თქვენს საქმეებში არ გაერევას. აი ამიტომაც შორსგამჭვრეტელი მეფე ეშურებოდა, რაც შეიძლება ჩქარა, დედოფალი დაესვა ქართლის ტახტზედ ღ მით აელაგმა განდგომილობის მსურველნი.

დედოფლის დასახვედრად მზადებას შეუდგა მანდატურთ-უხუცესი დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა თეიმურაზის ასული ანა. სხვა დარბაისელები და სამღვდელონი წავიდნენ კახეთს. დიმიტრი ორბელიანმა მოამზადა ყოველიფერი, თბილისის სამეფოს სასახლე მოათავრდაგინა, დედოფლის მისაგებებლად დაადგინა მოქალაქენი და სამღვდელონთა დასნი. ერეკლე მეფემ დიდის დიდებით ჩამოიყვანა დედა თვისი, გაეგებნენ ერთა გუნდნი და დედათა ბანაკნი, შეასხეს ქება და მადლობდეს ღმერთსა: „ვინ გამოგვიჩინა ხსნად ჩვენდა

ჭირვეულთა და გვიხსნა მტერთაგან ჩვენთა“. მობრძანდა დედოფალი დიდებითა და დაბრძანდა „ტახტსა ზედა დედისა თვისისა რუსუდან დედოფლისა“. მიეგებნენ დარბაისელთა ჯაღაბნი. დაულოცეს ტახტი და დაიდკეს ნადიმი. შეიქმნა მეფეობა. და იყო ლხინი, განცხრომა უზომო.

ამ დროს თვით მეფე თეიმურაზ იდგა ქოლაგირს. ბრძენმა მეფემ იმიტომ არ მიიღო მონაწილეობა ამ ლხინში, რომ ჭსურდა უსისხლოდ მომხდარიყო შეერთება ქართლ-კახეთისა; თამარის ტახტზე დასმით მას სწაღდა დაერწმუნებინა ქართლის დიდებულნი, რომ ამ ქვეყნის მეფე და გამგებელი იქნება მხოლოდ კახტანგის ასული თამარ. მაგრამ მარტო ამას არ დასჯერდა თეიმურაზი. ქოლაგირიდან დბანისს გადავიდა და იჭიდგან ბრძანება გამოსცა: „ქათალიკოსად დაადგინეთ ანტონი იესეს ძე“. ეს იესე, როგორც უკვე ითქვა, ძმა იყო კახტანგ VI-ისა და ერთ დროს კიდევ მეფობდა (1714—1716 წლებში, როდესაც იგი აღვიარებდა შიიტის მცნებას და ერქვა ალიყულიხან, და მეორედ 1725—1733 წ., როდესაც სუნიტის მცნება თავს იდგა ჭ მუსტაფა-ფაშის სახელწოდებით იმეფა თბილისში). ანტონის არჩევით თეიმურაზმა კვლავდ მოიგო გული ქართლელებისა. — ანტონი წინად იყო ქუთათელ კვისკოპოსად და ახლად კი სცხოვრობდა თბილისში, თამარის სასახლეში. ანტონს ჯერ არ სურდა თავს-ედგა მაღალი ხარისხი ქათალიკოზობისა, მაგრამ იგი დაითანხმა დედოფალია. მაშინ სამღვდელთა დასმა მოართვა მას ბარტულა, კვერთხი და მდინარი. ერეკლე მეფემ, დარბაი-

სულთა და სამღვდელთა დასმა გალობით მიატოლეს ან-
ტონი და დასკეს საპატრიარქო ტახტზედ (1744 წ.).

გონიერ მეფეს სისხლ-დაუღვრელადვე ჰსურდა და-
ემორჩილებინა გივი ამილახორიც. მაგრამ გივი არ ნებდებო-
და. ამიტომ მეფე მივიდა ქართლს და შემოადგა სურამს
(1745 წ.). გივის მეომრები გამოუხტნენ მეფეს, მაგ-
რამ ვერა გააწყეს-რა და ისევ ციხეში შეტვივდნენ. ქართ-
ლის დიდებულნი აქა-იქიდგან გამოეცხადნენ თეიმურაზს.
გივი მაინც არ ნებდებოდა მეფეს. მაშინ თეიმურაზი შეეზრა-
ხა გივის შვილს დიმიტრის, აღუთქვა წყალობა და გამოაპა-
რა ციხიდან. ამ დიმიტრის დაენიშნა ჯამაგირად 50 თუ-
მანი და აგრეთვე მიეზოდა ამილახვრობა. ყოველივე ეს
აცნობეს გივს და მორჩილება სთხოვეს, მაგრამ მან არა
ჰმნა. სურამი ფრად გამაგრებული ჰქონდა ზარბაზნებითა
და ჯაბახანით. სურსათიც მრავალი შეეზიდნა წინათვე.

ამასობაში გივს მოუტანეს ყაენის რაყაში „წყალო-
ბისა და დანაშაულის პატიებისა“. გივმა გამოგზავნა
მოციქული და დააბარა: „ბატონი (თეიმურაზ მეფე) მობ-
ძანდეს, სიტყვა მაქვს, მოვასსენებ, და გამოვალ იმის
ბძანებითაო“. ციხის ახლოს კარავი დადგეს. აქ შეიყარ-
ნენ გივი და მეფე. გივმა ძელი-ჭეშმარიტი წინ დაიდო
და ასრე შემოჭვიფა მეფეს: „შენი ორგული არ ვიყო“.
მეფე დიდ წყალობას დაჰპირდა. ამილახორმა ისევ მო-
ასსენა მეფეს: „ყაენისაგან ისეთი რაყაში მომიტანიეო,
რომ ჩემი გული შესჯერდესო და მაშინ ციხეს მოგართ-
მეო“. მოუტანინეს ეს რაყაშიც. ყაენი სწერდა გივს: „შე-
ნი დანაშაული და სისხლი მეფე თეიმურაზისათვის გვი-
პატიებიაო“. გივი მაინც არ მოენდო მეფეს. მას იმედი

ჭქონდა ახალციხის ფაშისა, რომელიც ჰპირდებოდა დიდის ლაშქრით მოსვლას. გივმა ჩაკეტა ციხე და თოფ-ზარხაზნის სრულა იწყო. საჭმე რომ ასრე დატრიალდა, კახეთიდგან სურამს მოფრინდა ერეკლე მეფე. მამა-შვილ-მა შეუსიეს ლაშქარი ახალციხის მხარეს. ამათ შემუს-რეს ოსმალნი და აიღეს საკირის-ციხე.

თეიმურაზის ბრძანებით სურამის ციხეს მისცეს ნად-მი და „ციხის ნახეკარი სულ დაინგრა“. გივს გაუჭირ-და საჭმე და მეფეებს შემოუთვალა: «ბატონი დედოფა-ლი (თამარ) მობძანდესო და იმას მიკუნდობიო». თამა-რი ამ დროს თბილისში იყო. თეიმურაზმა იგი დაიბა-რა. სურამს რომ მივიდა დედოფალი, გივი ამილახორი გამოეგება მას და მოართვა „ძელი-ჭეშმარიტი და თვი-სი საჭონლის დაკთარი“, ამასთანავე შემოჭვიცა: „თქვენ-ნი მოღალატე აღარ ვიყოლ“. დედოფალმა უთხრა სრულიად არა დაგიშვდება-რამ. დედოფალმა გივი ქა-ლაქს წამოიყვანა. თეიმურაზმა სურამი აიღო სისხლ-დაუნთხველად (1745 წ.) და ქალაქს დაბრუნდა.

ეს ამბები რომ შეიტყო ყაენმა, მეფეს მოსწერა სპარსთა ჯარიცა ზე გივი ამილახორიც წინაშე ჩემსა წარ-მოგზავნეო. თეიმურაზმაც გაგზავნა, ხოლო იშუამდ-გომლა ყაენის წინაშე გივს ავატეი ყოველივეო. ყაენმაც ავატია და ხორასანს წარგზავნა, ხოლო მეფეს მოსწე-რა: გივს ისევე მალე დაგიბრუნებო. ყაენმა შემოიკრიბა 40,000 მეომარი და შეება ოსმალთა ლაშქარს, რომელ-საც შეადგენდა 600,000 კაცი. ეს ჯარი ართაჩაიზე და-ლაწა (1745 წ.). იმავე წელიწადს ყაენმა შემუსრა ოს-მალთა მეორე ლაშქარიც და მოკლა მათი სარასკარი,

დასწული ხონთჭრისა. თეიმურაზმა ძლევა-მოსილ ყაენს მიულოცა გამარჯვება. ყაენმა მადლობა მოახსენა და შუამოუთვალა: „გითარცა თქვენი მეფობის რიგი არისო, ეგრე გურთხევა მიიღეო“.

დაგვირგვინება მეფისა (1745 წ. 1 ოკტომბერს). მეფე-ცხებუდი ქართველებს დიდი ხანი იყო, რაც აღარა ჭყოლოდათ. ამიტომ ფრიად დიდს სიხარულს მიეცნენ. მეფეც შეუდგა მზადებას. კახეთიდან მოიწვია მეფე ერეკლე დედოფლითურთ და ლაშქრით. მეფის ბრძანებით გააკეთეს ოთხი დროშა და ამ ოთხ დროშას დაუჭიკმდებარეს ლაშქარი, რომელიც ოთხ სასარდლოდ დაანაწილეს: ქაიხოსრო ორბელიანისა, კოსტანტინე მუხრანბატონისა ქსან-არაგვის ხეობებითურთ, ამილახორის დიმიტრისა და თვით მეფისა.

ერეკლეს მობრძანდა. მას მიეჯებნენ სამღვდელონი და მოქალაქენი. შეასხეს ჭება. ერეკლეს «თავნი ლეკთანი წინ მოუძღოდა ჳ ჭარი აქეთ-იქით დასად მოსდეკდა ჳ თვითონ მარტივად მობძანდებოდა. წითელსა ტაიჭსა იჯდა, ქარქაშ-ხილფითა ოქრო-მოჭედელი წელთა ერტუნეს; სუმბულნი (წვერ-უღვაში) ახლად აშლოდეს, ვარჯნი (თმა) თხემთა დაშლოდეს, ტან-კვიპაროზი გმირფაღანურად აღზრდოდეს. მიბძანდა სარაიათა, სამეოფთა მეფისათა, გარდამოხდა ცხენისაგან. მეფე-დედოფალი მოეგებნენ და მოესვივნენ სურვილით».

ეგელანი გაემგზავრნენ მცხეთას. ანტონი ქათალიკოზს უკვე „გამოეკვლია წერილთაგან წესი მეფეთა გურთხევისა“. მესამე დღეს მეფე გამობრძანდა საყდარს წინ

„ანტიოქიასა“, „სუფე იდგეს დიდი და სუფესა გვერ-
დით სუკანი დაედგნეს. დაბრძანდა სუკანს და გვერდითა
იხლნეს დაბრძანდეს, რომელნიც, ღირსებისამერ, ზო-
გი დაჟდა, ზოგი დადგა. მოიტანეს სამეფო შესამოსუ-
ლი: ზოროფი, ბისონი, დიადიმა, გვირგვინი, სმალა,
სკიპტრა და ქვეყნისა სთეროი. ყოველივე ეს ამიერ და იმი-
ერ მოუწიეს. მოვიდა მთავარ-ეპისკოპოსი არსენ შემოსი-
ლი და მთავარ-დიაკონი და წინა უგმევდეს. ჯვარის-მტკირ-
თველსა ჯვარი აღმართა და მგალობელთა დასნი მას
მოუძღვოდნენ და ჯვარის საგალობელს ამბობდნენ.

შემდეგ ამისა მთავარ-ეპისკოპოსმა აიღო მეფის
შესამოსელი და იარაღი და ეგვლესიაში შეიტანა. მას გა-
ლობით მიტყვენენ მგალობელნი. დაწყეს მწუხრისა. მე-
ფე აბრძანდა და გაემართა ეგვლესიისკენ. ამ დროს ჭკრეს
ქოსთა და სპილენძ-ჭურთა. მეფეს მოეგებნენ ეპისკოპოსნი,
თაყვანი-სტეს და მერე ლოცვა დაიწიეს. განსრულდა
მწუხრის ლოცვა. მერე იწიეს ღამის-თვეით გარდახდა.
სვეტი-ცხოველის დღესასწაულის დღე იყო. ამას ზედ
დაერთო მეფის გურთხევაც.

გათენდა. მოთარდაგეს სუფე და მის წინ აღმარ-
თეს ოთხი დროშა. მეფე დაბრძანდა სუფესა შინა. მო-
ვიდნენ სამღვდელთა დასნი: კარის დეკანოზს ხატი
თავს ედვა, ჯვარის მტკირთველს ჯვარი ეხურა. მთავარ-
დიაკონნი აგმევდნენ საკმეველთა. ღვდელნი უკანა უვიდო-
დეს. ყოველთა დიდრონნი ღამზარნი ეტვირთნეს. მგა-
ლობელნი გალობდნენ. მოვიდნენ და მეფეს თაყვანი-
სტეს. წარსდგა პატრიარქის მთავარ-დიაკონი და მეფეს ქება
შეასხა. მიიწვიეს მეფე ეგვლესიად. წარუძღვნენ დასნი.

ჭკრეს ქოს-სპილენძ-ჭურთა. მოერთულთა აქლემთა კიდუ-
ბულნი ქოს-ნაღარანი და სპილენძ-ჭურნი მიუძღოდეს
უწინარეს ყოველთა და ამას დროშა სარდლისა, დრო-
შას მარჯათანი შეკაზმულნი და გამკენი კარისანი. მახ-
ლობელ მეფისა წინა-უძღოდა სიძე მისი დიმიტრი ორ-
ბულიანი, აგრეთვე წაალ ორბულიანი მეთოფეთა უფრო-
სი. მეფის მარჯვენა მკლავი ეპყრა სარდალს ქაიხოსრო
ორბულიანს, მარცხენა — გოსტანტინე მუხრანბატონს. უკან
მისდევდნენ დიდებულთა შვილნი, რომელთაც მიჭქონდათ
მეფის თითო-თითო იარაღნი. სამი დროშა აქეთ-იქით
მისდევდა. რა მიეახლნენ ეკკლესიასა, სამი დროშა გა-
რებზე აღმართეს, მეფის დროშა ტაძარში შეიტანეს და
აღსაკლის კარებზე აღმართეს. კარის-ბჭეში მეფეს მიე-
გებნენ პატრიარქი, ეპისკოპოსნი და სამღვდელონი ყო-
ველნი. თაყვანი-სცეს. ცალ-კერძ მეფეს მოუდგა პატრი-
არქი, ცალ-კერძ მთავარ-ეპისკოპოსი, სამღვდელონი წინ-
შეუძღვნენ ჯვართა, გალობით და ანთებულის ღამპრე-
ბით. თეინდაზი ეშალა კართგად საყდრისა მის შუა-გუ-
ღამდის. მეფე მიიყვანეს და აღსაკლის კარის ქვემოთ
დააყენეს. ყოველნი ეპისკოპოსნი ამიერ ღ იმიერ მო-
უდგნენ. ეგრევე სომეხთა და ფრანგთა სამღვდელონი.
პატრიარქმა მეფეს ჭკითხა სარწმუნოება და მერე აღთქ-
მისა ეპისტოლე წაუკითხა. მერე წამოიყვანეს. ეკკლესი-
ის შუაგულს ტახტი იდგა, ოთხ ხარისხიანი. ტახტზე
ორი სული იდგა. ერთზე მეფე დაბრძანდა და ერთზე
პატრიარქი. ტახტის ერთ მხარეს დადგა მთავარ-ეპისკო-
პოსი, მეორე მხარეს ალაკერდელი, და მათ გასწორივ
ორისაკე მხრით ჩამწვრივდნენ ექვს-ექვსნი ეპისკოპოსნი და

სამღვდელონი. მოიტანეს მარტივ ბისონი და ჩაატყეს. დაიწყეს წირვა. დრო რომ მოვიდა, ჰატრიაჩქი წმიდათა წმიდათაში შებრძანდა. მეფეც შეეწვიეს ღმრთის საცხებელი შუბლთა, ბეჭთა და გულთა ჯვარის სახედ. ჰატრიაჩქმა სთქვა საღმთო მადლი, მერე მეფეს ბისონსა ზედა ჩაატყეს დიადიმა, წამოასხეს ზორფირი, დაადგეს სამეფო გვირგვინი, მარჯვენას მისცეს სვიპტრა და მარცხენას ქვეყნის სფეროი. მერე ჰატრიაჩქმა აჩიარა. შეიძგომად სვიპტრა გადასცეს რევანს ორბელიანს ღმრთობის მეთარ ზურაბს. ჰატრიაჩქმა და მთავარ-ეპისკოპოსმა მეფე გამოიყვანეს საკურთხეველიდამ და დასკეს ტახტზე. ამირ-სპაჰარმა მას შემოაერთა ხმალი. ამის შემდეგ სამღვდელოთა დასი მივიდა და მეფეს ხელზე ეამბორა, ასრევე ეამბორნენ დიდებულნი და ერისაწინი.

მეფე რომ გამობრძანდა ეკლესიით, შეიქმნა სრულთა თოფთა და ზარბაზანთა, ცემა ქოსთა და სვილენძ-ჭურთა. ერის სიხარულს საფლავარი აღარა ჰქონდა. აქვე საყურებლად თბილისიდამ მოსულიყვნენ ყველა სპარსნი, დედოფალმა მიულოცა და გარდაყარა გოარი (თვალ-მარგალიტი), მიულოცეს უფლის-წულთ, დარბაისელთა ჯალბთ. წამობრძანდა მეფე სეფესა შინა დიდებითა და რიგ-წესულობით. და დაბრძანდა ტახტსა. მილოცვის რიგი რომ გათავდა, მდივნებმა, წესისამებრ, წავიითხეს დაკთარნი. შეიქმნა დიდი მეჯლიში და ლხინი. ქართველნი გულ-სრულობით სიხარულს არ დაატყდებდნენ, ამით რომე დიდი ხანი გასულიყო, ქრისტიანე მეფე არა სჯდომოდათ

და გურთხეკით გვირგვინოსანი არ ეხილათ. დიდნი და მცირენი მადლადნენ ღმერთსა.

თამარ დედოფლის სიკვდილი (1746 წ.). ამ წლის იანვრის პირველს აღესრულა თამარ დედოფლის დაჲ ანუკა, მეუღლე ვახუშტი აბაშიძისა. მოიგლოკეს იგი და სიონში დაასაფლავეს. საყვარელ დის დამარცხებამ დააჭმუნვა თამარ დედოფალი და დაასნეულა. მას დაუდგინეს ეჭიმნი, მაგრამ ამით ვერ განკურნეს იგი. იმდღურებოდნენ ქართველნი და ღმერთს სთხოვდნენ სასიქადულო დედის განკურნებას. არ შეისმინა ღმერთმან აჟა ერისა. აღესრულა დედოფალი კეთილ-მორწმუნე. მეფე-ცხებული, მეფე ერეკლე და სხვანი ყოველნი იფხვრიდენ თმასა და იტყუებდენ თხემთა. წასსვენეს მცხეთას. გაჭყენენ მეფენი, ლაშქარნი, ქართლ-კახეთის ყველა ეპისკოპოსნი და სხ. და დაკრძალეს აღსავლის კარის ჩამოსწორ. დაბძანდა მეფე საბნელოსა შინა. იყვის თუთხმეტამდის ტირილი და ვაება გაუწვეკეტლად. მერე მეფე წამობრძანდა ქალაქს. მოიფლოსვენენ ყოველნი შაკთა ძაძათა-მიერ. იყო ყოველგან წუხილი უზომო.

უდედოფლოდ დაშთენილნი ქართლელნი ითხოვდნენ დედოფალს. დაჭვრიკებულ მეფეს ჯერ ორმოციც არ გადაეხადნა, რომ უჩჩიეს შეერთო ქვრივი ქანოსრო ციციშვილისა ბუჟან თაქალთიანის ასული ანახანუმ, რომელიც დედი - და - შვილადით მონათესაობდა იესე მეფეს და მის ძეს საქართველოს ქათალიგოზ ანტონს ამ ყვარად გონიერმა მეფემ, ქართლელთა დასამშვიდებ-

ლად, ტახტზე დასვა ისევე ვახტანგ მეფის ძმის იესეს მონათესავე დედოფალი (1746 წ. აგვისტოს).

დაგვირგვინებულნი მეფე მცხეთიდან ქალაქს რომ მოვიდა, ამბობს მემატიანი, დაჯდა ტახტსა და იპყრს სასწორი სიძარტლისა. ამ სიძარტლის მპყრობელმა მოიწადინა მოლაპარაკება ლეკებთან მათ შემოსარბიგებლად. მაგრამ ლეკები არ დაჰყენენ მის ნებას. არც ოსებმა ინდომეს მშვიდობა. ამიტომაც მეფის ბრძანებით ქართლ-კახეთის ჯარებმა მუსრი გააკლეს ლეკების ერთ დიდ რაზმს, მეორედ კიდევ 15000 ლეკის ლაშქარს. ლეკების საბუნაგო ადგილები (ყარსს აქეთ) აღაოხრა საბარათიანოს ლაშქარმა და აუარებელი ტყვე და ალაფი წამოასხა. ერეკლე მეფემ თუშთა მოურავი წაიყვანა და შევიდა ოსეთში. ოსნი გამაგრდნენ კოშკებში. ერეკლემ დააწესა 40 კოშკ-სიმაგრე, დასწვა თრუსო, დაატყვევა ისინი, რომელთაც ამას წინად მოეკლათ ბეჟან ერისთავი, და დაბრუნდა ანანურს. აქედან ზოგი ტყვე გაუგზავნა თვის ძამას ჭ ზოგი იქვე დაიტოვა. თეიმურაზმა ტყვეებს თვალები დასთხარა. აგრეთვე ერეკლემაც. მერე ცოლშვილიანად აჰყარა თვალ-დათხრალნი და კახეთს გაისტუმრა. ქსნის ხეობის ოსებს რომ ესმათ ეს ამბავი, თავზარი დაეცათ, დღემდის ქედმაღლობით აზვავებულნი აწ დამცირებულის სახით წარსდგნენ მეფის წინაშე და ითხოვეს დანაშაულის შენდობა და მოსცეს სრული ბეგარი (1746 წ.).

მერე რომ წარემართა ამერეთის სკე-ბედი, იმერთა მეფეს ალექსანდრეს განუდგა მისი უმცროსი ძმა მა-

მუკა, გადმოაგდო ტახტიდან და თვითონ გაბეჭდა. ალექსანდრე შემოესვენა თეიმურაზს და შემწეობა ითხოვა. მეტემატ მიასჰეელა იასე მახაბელი ქართლის ჯარით და ყაზახის სულთანს. ესენი რომ იმერეთს გადავიდნენ, მამუკამ მოიწვია ოსმალთა ლაშქარი და გზები შეუკრა იასეს ლაშქარს. იასემ ეს აცნობა თეიმურაზს. ამან მიასჰეელა კახუშტი ახაშიძე ჯარით. ალექსანდრემ დაამხო მამუკა და გაბეჭდა (1746 წ.).

ქართლ-კახეთის მეფენი შეუდგნენ ქვეყნის შენებას და აღდგენას. იყო შიშა და ლხინი ყოველგან. დიდხინდგან დაჩაგრული და მრავალგვარად დაჭრილ-დამცობული ერთი აღფრთოვანდა, წელში გაიმართა და დიდებით გაუდგა თავის გუთანს.

III

1746 წელს ნადირშა შეურიგდა ხონთქარს მოუსვენარი ყაენი ისპაანს დასახლდა. ამ დროს სპარსეთი, მრავალ ომების გამო, სრულიად გადაწვეული იყო. ამას გარდა დაღუპულიყო უთვალავი სპარსი დაღისტნისა, ოსმალებისა თუ ყანდაარ-ინდოეთის ლაშქრიანობაში. ნადირშამ ქვეყნის გაჭირებისაგან დასახსნელად თავის სამთავრობელებს შეაწერა უზომო არხაბი (ხარკი). ამისთანავე არხაბი შემოაწერა ქართლ-კახეთსაც (1747 წ.). ყაენის ბრძანებით ქართლ-კახეთს დაედო 200,000 თუმანი არხაბი. „ეს თეთრი მზათ დაიჭირე 300,000 ყიზილბაშისთვისა“, სწერდა ყაენი თეიმურაზ მეფეს.

ესრეთი ბრძანება რომ მოუვიდათ მეფეებს, ჯავრი-საგან აღარ იცოდნენ რა ექმნათ, იტათბირეს და გადასწევიტეს არ მიეცათ არხაბი და გაემაგრებინათ ქვეყ-

ნა. მეფე თეიმურაზი წავიდა ანანურს. ხალხიც დაიხიზ-
ნა აჭა-იჭ. ყველანი მოკლოდნენ ღვთის-რისხვას. ყაენმა
ეს ამბავი რომ გაიგო, განძვინდა და დიდი ჯარი წარ-
მოგზავნა. მაგრამ ამ ჯარს ვერ მოუხდა საქართველოში
შემოსვლა. ყაენს შინაობაშიაც საქმე გამოუჩნდა. მთელი
ადირბეყანის ქვეყანაც აეშალა. ერეკნის ხანიც განუდგა.
ერეკნის სახანოს დიდგვარობამ და თვით ხანმაც თეიმუ-
რაზსა ღ ერეკლეს მოსწერეს: „რახან თქვენ გაგებდ-
ნით უკუდგომა, ჩვენც თქვენ უმსისავით გვიმსახურეთო.
საცა გეპრიანებოდესთ, ჩვენს ჯარს იჭ გაახლებთო“.

ყაენმა კარგად იცოდა, თუ რა ვაჟკაცნი არიან ქართ-
ველნი, თუ რა ძალა აქვს შეერთებულ ქართლ-ვახეთს და
გითარ „განთენილ არს სახელი თეიმურაზისა ერანსა ში-
ნა“, — ამიტომ ჯარი გულშივე ჩაიკლა, დასცხრა, გა-
მოსტუმრებულნი ლაშქარი უკანვე დაბრუნა ღ თეიმურაზს
სიტყვებით მოსწერა: „მიზატიებია შენთვის 15,000
და ერეკლესთვის 10,000 თუმანი. დანარჩენი არბაბი,
როგორც გენებოს, ისე გაარიგე. თბილისს დაბრუნდი
და ხალხს ჩემი ბძანება გააგებინეო. ერეკლე მეფეც გა-
მოძიგზავნე და, რასაც მაგის პირით შემომითვლი, ყო-
ველივე აღსრულებული იქმნებაო“. ქართველების თათ-
ბირმა გადასწვიტა დამორჩილებოდნენ ყაენის ბძანებას,
ხოლო ერეკლეს-წილ სპარსეთს წასუღიყო თვით თეი-
მურაზ მეფე. თეიმურაზმაც დასტური დასცა და წავიდა.

ვიდრე თეიმურაზი უაზმინს ჩავიდოდა, სპარსეთში
მოსდა დიდი არეულობა. ნადირში მოჭკლას მისმავე ძმის-
წულმა აღიუღიხანმა და თვითონ გაყაენდა ადილშიაის
სახელწოდებით. ეს აღიუღიხან-ადილშიაი იყო სიმე თეი-

მუქარაზისა: ნადირშაის მოკვლის ამბავი რომ გაიგეს თავ-
რიზელებმა, იგინიც აჯანყდნენ. ამ ამბოხში თავრიზელებ-
მა კილატ სანაშას, რომელსაც ძველის ყაენის შვილად ჭხადიდ-
ნენ, ყაენად დაისვეს. თეიმურაზი ყაზმინიდგან თავის
სიძეს ადილშას ეწვია (1747 წ.).

თეიმურაზის ამბავი დიდხანს არ მოვიდა. რადგან
სპარსეთში ჯეჯვა და შოთოთი იყო, კერც თეიმურაზის
კატებმა გამოახწიეს საქართველოდის და კერც ერეკლეს
ჩათვრებმა მიაწიეს თეიმურაზამდის. ბეგრ ქართველს გი-
დეტ ეგონა, რომ თეიმურაზი დაიღუპა.

ამ ამ დროს აბდულა-ბეგმა, კახტანგ VI-ის ძმის
იესეს ძემ, მიიბირა სპარსეთში ილლას მკვიდრნი და ერეკლეს
შემოუთვალა: „თუ თეიმურაზი აღარ დაბრუნდა, ქართლი
ჩემი არის და აღარაკის დაკანებებო“. აბდულა ბეგმა გაამაგრა
სამშვილდე. ორი წლის თადარიგი ნახა და შიგ ჩადგა
ხალხითურთ. ამასთანავე თავრიზის ყაენს მისწერა: „შე-
ნი ერთგული ყმა ვარო“. სანაშასაც ქართლის ბატონო-
ბის რაყაში გამოუგზავნა. ამის შემდეგ აბდულაბეგმა,
რომელაც უკვე მეფედ იწოდებოდა, ქართლის ყველა თავ-
კადებს ცაღგ-ცაღგე მისწერა: „მოდით, ჩვენს სამსახურს
დადექითო“, ხოლო ერეკლესაც აცნობა: „ქართლი ჩე-
მიაო. დამანებეო. და შენ კახეთს მიეპატრონეო“.

განრისხებული ერეკლე თბილისს ჩამოვიდა. შეჭყა-
რა კაი ჯარი და შემოიფიცა. ყველამ ერთგულობის ში-
რი მისცა. ერეკლემ სანაშას მისწერა: „ჩვენგან შენი ყმო-
ბა არ იქმნებოსო“. ეს რომ გაიგო აბდულა-ბეგმა, ყა-
ზას-ბოროჩა ოც მიიმხრო და საბრძოლველად შეემზადა.
ერეკლეს ჭაბუგნი მიუსტნენ ყაზას-ბოროჩალოს. ის იყო

უნდა გაენადგურებინათ იქაურობა, რომ ქეთხუდები მოვიდნენ ერეკლეს წინაშე, მოართვეს ძღვენი და ითხოვეს დანაშაულის პატიება. და აპატია შეუვიწყა.

ამსობაში ყაზასს მოვიდა ალიხანი დიდის ჯარით. მას უნდოდა ქართლის დაპყრობა. ყაზახის სულთნის ლაშქარიც წამოიყვანა და ქალაქს მოადგა. ერეკლეს ლაშქარმა შემუსრა ძალა ალიხანისა და განაბნია. ალიხანი განჯას ჩავიდა, შემოიკრიბა ჯარი და გაემართა სასამხოს დასამხობად. აქ იგი შეიპყრეს ზ თვალები დასთხარეს.

აბდულაბეგმა მოიწვია დაღესტნიდან დიდი ჯარი და იწყო ომებო სომხეთისა და ქართლისა. ერეკლეს აქამდის ძმთა სისხლის დაქცევა არ უნდოდა. ასლს კი გარისხდა და ასლს შემოართვა სამშვილდეს. აბდულაბეგს შეუგზავნა კაცები და შეუთვალა: «მინამ თეიმურაზი დაბრუნდებოდეს, ჩვენ ორნივე ძეუდროთ ვიყენეთო». აბდულაბეგიც დათანხმდა. ერეკლე თბილისს დაბრუნდა. მაგრამ აბდულაბეგმა პირობა მალე დაარღვია. ადირბეიჯანის სპასალარს გამოსთხოვა 8000 მეომარი, თავისიც წამოიყვანა, მოვიდა ზ თბილისს შემოადგა. გაიმართა ბრძოლა. ამ დროს დაღესტნის ბელადმა ყოფილ დაჭკრა ავჭალას, დაარბია იქაურობა და დიდის ალაფით დაღესტნისკენ წავიდა. ერეკლემ თავისი ლაშქარი თბილისს შემოართვა და თვითონ 200 კაცით მიჭფრინდა კახეთს და დედოფლის წყაროზედ გზა შეუგრა ყოფილს. მტერმა რომ მოიწვია, ერეკლე თავს დაესხა, შემუსრა და ნარბეგი დააყრივინა. გაქცეულ ლეკებს წინ შემოხვდა დიდძალი ლაშქარი ჭარულებისა. შეიტყუეს-რა ერეკლეს რაზმის სიმცირე, მიუხტნენ მას. ერეკლემ იგინიც დაამხრცხა და გაყ-

ლიტა მრავალნი. დანარჩენნი გაიქცნენ. აქედან ერეკლე მოვიდა თბილისს. გორიდამ მოატანინა დიდი ზარბაზნი. დაუშინა მტრებს, დაამარცხა იგინი, გააქცია და თვითონაც კათით უკან მისდია ჭ აილო სამშვილდის ციხეც (1748 წ.). აი ამ თავხედ აბდულაბეგზედ თქმულა: ზვემპულაი შეიკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა: უნდა ქალაქსა მივადგე, ამოვსოცო შემშილითა. ეს რომ ერეკლემ გაიგო, გადაბრუნდა სიცილითა, ერეკლემ ხმალსა გაიკრა, საფრები მოამზადაო. შიგ ზასსა მარჯვე ბიჭები, ესროლა ჩქარა-ჩქარაო. ზარბაზნები დაადვენა, თხებივით დაილალაო. შარშან შემძვრალნი ჩირგვებში დღესაც არ გამოძვრალანო“.

ზრუნვა ზნეობის განკარგებისა და განათლების გასაგრძელებლად (1748წ.), კარგახანს გამოეკლყო, ამბობს მემატიანე, რომ ქართლს ქრისტიანე მეფე აღარ ჯდომოდაო. ურწმუნონი ქვეყანას განაგებდნენ მრავალ უამს და ამისგამო ბეგრგვარად შეცვლილიყო ქრისტიანული წესები ნათესაობის აღრევითა, მრუშებითა და სხ. თვით სამღვდელთაც აგრეთვე შეშლადთ ქცევა და რდი საეკლესიო. ამიტომ ერეკლე მეფემ შემოკრიბა ქართლკახეთის ყველა ეპისკოპოსნი სახატრიაჩქო სასახლეში და ქათალიკოზითურთ დაბძანდა განსახილველად ესე კითარათა საქმეთა. დაიდგეს წინ ცხოველს-მყოფელი ჯვარი, სახარება და სჯულის კანონი. ამ მსოფლიო კრებაზედ განარჩიეს და აღმოფხვრეს ყოველივე უწესოდ ქცევანი და დაუდგეს სჯული მტკიცე და შეურყეველი; გამოიღეს აგრეთვე სტამბა, — რომელი ვახტანგ VI-ის აქეთ ქართლს

აღარ იყო, — და აღავსეს წიგნითა ქართლი. ამ საქმისათვის ფრანდი იგულის-მოდგინა ქათალიგოსმა ანტონ. მას შეეწოდნენ ერეკლე ჭ ეპისკოპოსნი: ქართლისა: თბილელი, დმანელი, ბოლნელი, წილკნელი, სამთავნელი, მრკველი, ურბნელი, ნიქოზელი; კახეთისა: ალავერდელი, ბოდბელი, სამეხელი, ნეკრესელი, ჭერქელი, რუსთველი, ნინოწმინდელი.

ციხე-სიმაგრეების აგება (1749 წ.). ამ წელს სპარსეთიდან დაბრუნდა თეიმურაზ მეფე. მას დიდს სიხარულით მიეგებნენ ერეკლე, დედოფალი, მოქალაქენი და სხ. ქალაქი „აღამპარნეს, იყო სიხარული დიდი. სრულა თხოვთა ჭ ზარბაზანთა“. ამის შემდეგ თეიმურაზ-ერეკლემ თბილისის მეტეხის ციხიდან გამოიყვანეს ყველა სპარსნი მეციხოვნენი და კახეთში დაასახლეს. ციხეში თავის კაცები ჩააყენეს. აგრეთვე საცა ლეკის მოსავალი გზები იყო, ყველგან ციხე-სიმაგრეები ააგეს, სხვათა შორის ბოკოწინისა (არაკოზედ), ჭოეთასა (აღაზანზედ, საინგილოს გამოსწვრივ), ბოჭორმისა (ფშავში). ბირთვისისა და სამშვილდის ციხეები (საზარათიანოში) გაამაგრეს. ყველა ამ ციხეებში ჩააყენეს თვისი ლაშქარი.

IV

იმავე წელიწადს, რა წელიწადსაც თეიმურაზი დაბრუნდა (1749 წ. აპრილის 20-ს), სპარსეთი დიდს განსაცდელში ჩაეარდა. თეიმურაზის სიძემ ადილშა იხელმწიფა ცხრა თვე. იგი მოჭკვლა მისმა ძმამ იბრაჰიმმა და

ყენად შეიქმნა. ეს ყაენი მოჰკლა ნადირშას შვილის-
შვილ როხმა და გამოეფლა (1749 წ.). ამასობაში მთე-
ლი სპარსეთი აირია. ყიზილბაშთ დაიწყეს ერთმანე-
რის რბევა, ყლუტა, მუსრკა. განდგნენ აგრეთვე სხვა და
სხვა ხანნი, გამძლავრდნენ სხვა და სხვა მეზატონენიც და
მოინდომეს ყაენად თუ არა, ხანად მაინც გამხდარიყვნენ.
ამ არეულობის დროს ისპახანს მეოფნი ქართველნი ყვე-
ლანი შემოიკრიბა გივი ამილახორობა, რომელსაც აწ-
ერქვა შატყულახან, გამოუძღვა და ქართლისკენ გამოე-
მართა. „დახვდნენ წინ ყიზილბაშნი მრავალჯერ, მაგრამ
ისე ლომგულად მოიქცნენ, რომ, „საცა მტერი აუხნდესთ,
რისხვა ღვთისა დასციან და ეგრე ხმლის ძალით მო-
ვიდნენ სამშობლოში“.

ამ ცდა-ბედის-მონახეკრეობის დროს სპარსეთში გა-
მოჩდა ვინმე მაჭმადხან, რომელიც ფრიად გაძლიერდა
ადიბეყანის მხარეს. მან გაიჩინა დიდი ჯარი და იწყო
ობრება იმ ქვეყნებისა, რომელნიც მის ბატონობას უარ-
ტყოფდნენ. იგივე მაჭმად ხანი მიუხტა ერევნის ხანს, და-
იხურა ამ ქალაქის არე-მარე, დაატყვევა ხანის ძმა ცოლ-
შვილით და თვით ერევნის ციხესაც ალყა შემოარტყა.
გაჭირებულმა ხანმა და ერევნელებმა თეიმურაზ-ერეკლეს
მოსწერეს: „ერანში მეზატონე აღარ არის. ეს მაჭმად
ხანი ამ ქვეყანას აობრებს. თქვენ მოგვეშველენით. ამას
მოგვარჩინეთ. და თქვენ გვიმსახურეთ“.

ლაშქრობა ერევანს. ხარგვირახის ციხის აღება
(1749 წ.). თეიმურაზ-ერეკლე 12,000 კაცით მიადგ-
ნენ ერევანს. ქართველებმა შეუტიას მაჭმადხანს და ერთი
მისი რაზმი დაამარცხეს. მაჭმადხანი მოეცალა ერევანს

და განჯისაკენ გაემართა. ბარდის ახლოს იყო მისი ხარ-
გვირახის ციხე, რომელიც ძრეულ გაემაგრებინა. თუ ველ-
ზედ ვერ გაიმარჯვებდა, ხარგვირახს ავირებდა შემობრ-
ძოლებას. ქართველნი კვალ და კვალ მიჰყვნენ მტერს.
მალე მსჭმადხანი შეჩერდა ერთ მინდორზე და ლაშქარი
გააწყო საბრძოლველად. ბრძოლის წინ ერეკლეს ჩვეუ-
ლებად ჰქონდა დაეთვალიერებინა მტრის ბანაკის ადგილ-
მდებარეობა და ძალა მისი. და ამიტომაც 500 განციო
მიუხსლოვდა მტერს, გაიგო ყოველივე, დაბრუნდა და
თათბირი მოასდინა. ლაშქარი ოთხ სადროშოდ გაჰყვეს:
მეწინავედ (რეკაზ ორბელიანი საბარათაშვილს ჯარით
და მოურავი თამაზ ქიზიყის ჯარით), შემარჯვენედ
(ამირინდო ამილახოვი ქართლისა და გახეთის ჯარით),
შემარცხენედ (კოსტანტინე მუხრან-ბატონი ქსან-არაგ-
ვის ჯარით), უკანა-წყობად (თეიმურაზ მეფე დანარ-
ჩენი ჯარით). ხოლო მთელი ლაშქრის უფროსობა და
სარდლობა მიენდო ერეკლე მეფეს.

ასრე რაზმ-წყობით რომ მიუხსლოვდნენ მტერს,
ლაშქრის წინამძღოლი და მისი სარდალი ერეკლე მეფე
მოუბრუნდა ქართველებს და ქუსილის ხმით შემოსძახა:
«ჩემო ძმებო, ყველანი სიკვდილის შვილები ვართ, გარ-
ნა სიკვდილი მამულისა და მეფისათვის ყველაზე უდი-
დესია და სახელოვანი. იბრძოლეთ, ძმებო! უშიშრად
ბრძოლა მტერთან არის წამი გულოვანებისა». დაასრულა
რათვის მამაცური სიტყვა სარდალმა, მეწინავე სად-
როშო გულისრულად მიუხტა მტერს და «გითაც ქორი
გუნდსა მტრედისასა, ისე შეცვივდა მსჭმადხანის ჯარში,
რომელმაც იმავ წამს ზურგი იბრუნა და გაიქცა. გაქ-

ცულებს შეუტრის შემარჯვენე და შემარცხენე სადროშო-
ებმაც. ქართველებმა იწიეს სმალ-და-ხმალ კათა მტრისა. მან-
მადხანი ხარგვირახს ვულარ შევიდა ზ თაკ-აღებულნი განიკლ-
ტო. ქართველები დასასვენებლად ერთ გორაზე ჩამოხდნენ.
ცოტა რომ შეისვენა ერეკლეძე, ახლა წავიდა თაკის ჭახუკებით
და აიღო ხარგვირახის ციხე, დაატყვევა მანამადხანის ცოლ-
შვილი, ერეკნის ხანის პერობილი ძმა გაათავისუფლა, იაგარ-
ჭყო იქაური სჟონელი და დაბრუნდა. ამსობაში თვით
თეიმურაზსაც დაეპერო სსუა ციხე, საცა ადგნენ მანამად
ხანის ყველა სანდო კაცნი. მამა და შვილი ერთმანეთს
რომ შეეყარნენ, დიდძალი ნააღაფი თაკის დაშქარს გა-
უყვეს და მერე აიყარნენ და ერეკანს მივიდნენ. ერეკე-
ლებმა მოართვეს მეფეებს 5,000 თუმანი. ეს ფულიც თეი-
მურაზმა თაკის ჯარს გაუნაწილა. შემდეგ ამისა აიყარ-
ნენ და ქართლს გამომართნენ ძლევა-მოსილნი.

„ერთი ამისთანა ხმალი და გამარჯვება ქართველ-
თაგან ერანის ქვეყანაში ჯერ არ მომხდარ იყო“, ამ-
ბობს გახარებული მემატიანი.

რძი ყარათაფას (1750 წ.). კიდრე ქართველნი
ერეკნიდგან დაბრუნდებოდნენ, მანამადხანის თხოვნით, თა-
ნახანს შეეკრიბა ჯარი, შამსიიდან წამოსულიყო და ალა-
ქოლას დამდგარ იყო. თეიმურაზ-ერეკლეძე უზახსო რომ
მოაწიეს, თანახანს შემობრძოლება უნდოდა. მაგრამ ამ
დროს მეფეებს ქართლ-კახეთიდან მოუვიდათ ახალი ჯა-
რი და ისეთი, „რომ მტერს თვალი დაუბნეოდა“. ეს
თანახანი უკანვე დაბრუნდა და იწყო პერობა ქვეყნებისა.
მალე დაიჭირა ყარაბაღი, შამახია და განჯის სახანო. ამ
დროს განჯაში ხანად იყო შავრდი. თანას სურდა განჯის
ციხეც აეღო და გამხდარ იყო ხანად განჯისა და სპას-

ლარად აღიბეჭდის. გაჭირებულმა შაკერდომ თეიმურაზ-ერეკლეს, თავის ძმის რიზაყულის პირით, სთხოვა: ზღამისსენით ამ კაცისაგანო. მე და ჩემი ქვეყანა თქვენი მონა ვიქმნებითო. თქვენს ჯარსაც ჯამაგირს მივსცემთო“. ამაკუ დროს მეფეებთან მოვიდნენ ერთი ეზისკოპოსი და ორი მელიქი. ესენი იყვნენ სიღნახიდგან (ყარაბაღშია), საცა უკვე ჩამდგარ იყო ფანახან და აწიოკები და იქაურ სომხებს. ესენი შემოეკედნენ მეფეებს და შემწეობა ითხოვეს.

მეფეებმა შემოიკრიბეს 40,000 მეომარი და სწრაფად გაემართნენ განჯისაკენ. ფანახანს ჰყვანდა 6,000 საკუთარი მეომარი და ამას გარდა შეეკრიბა აგრეთვე ჯარები ჯვანშერისა, სიღნახისა, შამშადილოისა, ბარგუაშეთისა და შაჰსუიზისა. ქართველები რომ განჯასთან დადგნენ, ფანახანს მოერთვნენ აგრეთვე ჭარელების ლაშქარი. ამ ლაშქრით ფანახანს შეეკრა გზები და თვითონაც ერთ მარჯვე ადგილას, გორაკებში, დამდგარიყო. ერეკლე მიუხტა ჭარელებს და შამშადილოელებს, მიფანტ-მოფანტა და ქართველ ლაშქარს გზა გაუხსნა. მერე ორასი კაცი წაიყვანა ფანახანის ბანაკის დასათვალიერებლად. კარგა რომ დაათვალიერა, მოუბრუნდა თავის რაზმს და უთხრა: >ქართველნო, ჩემნო უშიშარნო ძმანო! გინარის ერთგული ჩემი და აქვს გული მამაცობისა, ჟამი ეს არის“. სთქვა ესა და უშიშრად შეკარდა ფანახანს ჯარში. მას მიჰყვნენ დანარჩენნიც. იწეეს კაფუა მტრისა. ეს ერთი მუჟა ქართველნი ლომებივით იბრძოდნენ. მტრებს თავისის სიმრავლის იმედი ჰქონდათ და ალყა შემოარტყეს ქართველებს. ამ დროს თეიმურაზის ლაშ-

ქარიც გამოჩნდა. იწყეს ზარბაზანთა სრულა, ბუგ-დაბ-
დაბთა ცუმა. თანახანის ჯარი შეშინდა, შეძრწუნდა და გა-
იქცა. ქართველებმა კათვით სდიეს ღამის რკა სათაამდის.
მთელი ჯაბახანა და მტრის თოფ-ზარბაზანი, და მრას-
კალი ტყვე ქართველებს დარჩათ. მეორე დღეს ერეკლემ
ისევ სდია თანახანს არეზამდის. თავხელი თანა არეზს
იქით გადაიგარჯა.

ერეკლეს ასრეთმა ძლევა-მოსილებამ თავზარი დას-
ცა აღირბეუანელებს. ყველა ხანები მოწიწებით გამოეგებ-
ნენ მეფეებს, მოჩიილება გამოუცხადეს ღ თეშქაშები მო-
ართვეს. განჯის ხანმა შაკერდომ მადლობა გადაუხდა მე-
ფეებს, მოართვა 10,000 თუმანი; ამდენივე ყოველწლი-
ურ ხარკად დაედგა განჯის სახანოს. საქონელი იმდენი
მოქუჩდა, რომ ქართველები ცხვარს ორშაურად ჭყიდდ-
ნენ, ძროხას ხუთ აბაზად, ტყვას ორ მინალთუნად. მარ-
ტო ცხვრის რიცხვი 200,000-მდე იყო.

ლეკთა ჯარის ამოწეგეტა (1750 წ.). გამარჯვე-
ბული მეფეები განჯიდგან რომ დაბრუნდნენ, თბილისს
მოვიდნენ ჭარკელთ ქეთხუდები, თან მოიყვანეს კაკის (სა-
ინგილოს) სულთანი მამადხანი. ამათ პირით ჭარკელი
„შემოხვეწოდნენ შემორიგებას და მოჩიილებასაც აღუთქ-
მიდენ“. მეფეები დასთანხმდნენ. ქეთხუდები უგანვე რომ
დაბრუნდნენ, ჭარკელებმა თვისი პირი გასტეხეს, მო-
იწვიეს დაღისტნელი, შეჭყარეს დიდი ლაშქარი და შე-
მოესივნენ ქიზიუს. მეფეები წავიდნენ კახეთს. ერეკლეს
მიანლობისაკე უმაღ ლეკნი ჭარს გადიხვეწნენ. ლეკებმა სმა
დაჭყარეს: „ჩვენ აღარ შეგებრძვით ქართველებსო. დაღისტ-
ნელი უგანვე წავიდნენო“. ეს სმა თურმე მეფეების თვალ-

ასახვევად დაეუარათ. ქართველთა ლაშქარი უკანვე რომ დაბრუნდა და იქ დარჩა მხოლოდ ერეკლე, ლეკთა აურაგბელი ლაშქარი იორსუდ ჩამოვიდა. ერეკლემ აცნობა თავის მამას. ესეც მალე მოეშველა. ქართველებმა შირაქზე ჩაიარეს და ლეკებს გზები შეუგრეს. ეს იგრძნეს ლეკებმა და უკანვე დაბრუნდნენ და დანღიზს ჩაკიდნენ. ქართველებმა შეუტოეს მათ. ლეკები ალაზანში შეტვიფდნენ. ქართველები გვალ-და-გვალ მიჭყენენ. იქით ნაზირსს რომ გადავიდა ლეკთა ლაშქარი, მდინარე ეგრისსა და ალაზან შუა ერთ მთაზე გამაგრდა. ერეკლემ აღარ ამოასუნთქინა მათ. თავს-დაესხა მედგრად. გაუღიტა, მურხი გაგლო წუნჯალებს. გამაგრებული ერეკლე იქვე ალაზნის პირს ჩამოხდა. თეიმურაზიც მოვიდა. დახოცილ და შეპურობილ ლეკთა რიცხვი იყო 700, ხოლო ცხენთა 1500.

გაჭტეულ ჭარებმა ქართველების გამაგრებება მოჭფინეს კაკ-შაქ-ჭარს. უგელანი შეშინდნენ. რაც ჭარში დაღისტნელი იყო, აიყარა და სამშობლოშივე გარდობეწა. შაქის ხანი აჯი-ჩალაბი ძღვნით მოეგება მეფეებს. — მეორე წელწადს თეიმურაზ-ერეკლე ისევ შეებნენ ჭარელ-შაქელებს, მაგრამ მოკავშირე ხანების ლაღატით დაუმარცხდათ. შაქის ბატონ აჯიჩალაბმა დიდი შარტლი მისცა ქართველ ჯარს.

აზატხანის შემუსრვა (1752 წ. ივლისს). გამოჩენილი ნადირშაის სარდალი აზატხან, რომელსაც განეზრახა გაეეგნება, შემოვიდა ადირბეიხანის ქვეყანაში 40000 ჯაღით და ერთი დღი რაზმი შემოუსია ერეკნის სასახლს, რომელიც საქართველოს სამიფლობელოდ ითგლეზბოდა და ყოველ წელი იხდიდა 200,000 მანათი ხარკს.

ამ რაზმმა მოახსრეა ერევნის არემარე, ალყა შემოარტყა თვით ერევნის ციხესაც. ერევნელებმა შეეფიქრეს მოსწერეს: «კინაიდგან გაძლეეთ ხარკსა, გაჭკოთ ვალი განგვათავისუფლოთ ესე ვითარისა მძლავრისა ხელისაგან». ერევნელები ფიცხლავ შემოაკრია 5000 მეომარი და ერევანს «გადაფრინდა». აზატხანის რაზმი მოეცალა ერევანს, საცა უკვე ძრეული სიყმილი იყო. მეფემ დაამკვირნა ყანები, გააღწინა და 10,000 კოდი ჰური მიაწოდა დამშუულ ერევნელებს. მერე ერევნე მარხურის იალაღებზე დადგა და აქედგან გაუსია თვისი ჯარი და მოახსრებინა არეზს აქეთი მხარე. აზატხანი „განძვინდა, აღბორგდა მხეცი ცოფოვანი“ და წამოვიდა თავის ჯარით, რომელთაგან 18,000 შუბოსანი იყო. მას ჰქონდა 14 ზარბაზანი, 200 ზამბურაკი. იგი ჩამოხდა გარნიჩაიზე. აზატხანი სრულიად დარწმუნებული იყო, რომ ქართველების მცირე ჯარს გაულებდა და მერე ქართლსაც დაიბურობდა. თვით ქართველთა ლაშქარშიაც ბევრი ერია ისეთი, რომელსაც გამარჯვების იმედი აღარა ჰქონდა და მეფეს ურჩევდა დაბრუნებას. მაშინ ერევნელები თავის ჯარს უთხრა: „იცოდეთ, მე აზატხანის შეუბმელი არ დასვდები. ამაღამ რომ გავიქცეთ, ხვალ გზაზედ მოგვეწვიან, და უნებურად სიკვდილს ნამუსიანი სიკვდილი სჯობს. სიკვდილის შვილები ვართ და ჩვენს გვარსა და სახელს ნუ მოვაყივნებთ“. ამით გადასწყდა მტერთან შემბის საქმე.

მეორე დღეს ერევნე წაუძღვა 1500 კაცს და გავიდა საბრძოლველად. მალე გამოჩნდა აზატხანიც. მტერი რომ დაინახეს, ერევნეს ბრძანებით ყველანი ცხენ-

ბილამ ჩამოხდნენ. დაქვეითდა ერეკლეც და ქართველნი ასრე დაარჩია: „სანამდინ მე ცხენზე არ შევჯდე, თქვენ ნურავინ შეჰსჯდებითო და ვინემდის ჩემი თოფი არ გავარდეს, მანადისინ თოფს ნურავინ გააგდებთო“. შემდეგ ამისა ერეკლე წყნარად გაუძღვა თავის რაზმს. იგი მტრის იმ დასტისკენ მიდიოდა, რომელიც უფრო დიდი იყო. ქართველნი რომ მიუახლოვდნენ მტერს, აზატხანმა ოთხივე კუთხივე ჯარი შემოასხვია: „უკელას ცოცხლებსაც შევიპყრობო“, ჭფიქრობდა იგი. ამ დროს ერთმა ჩინებულმა ხანმა გამოაქანა ცხენი და მრისხანედ იკითხა: „ჭანი ირაკლი ხან“ (სადაა ერეკლე ხანიო). „მე ვარ ერეკლე მეფეო“, დასძახა მეფემ და მისცა ცეცხლი თოფსა. ხანი გადმოვარდა ცხენიდან უსულოდ. ერთბაშად იჭექეს ქართველთა თოფებმა, პირქვე გაეფინა მრავალი მტერი. აღჯდა ერეკლე ცხენსა. შეაფრინდნენ ცხენებს სხვანიც. იგრეს ხმაღს ხელი და შეუტიეს გაოცებულ მტრებს, რომელნიც ვეღარ დადგნენ და გაიქცნენ. მეფე და მისნი ჭაბუკნი მიჭყენენ, დაჭკრეს, გაფეს, სრისეს, გათელეს, გაფანტეს, გააშავეს სახელი გაამაყებულ აზატხანისა, მერე უგუმოიქცნენ და შემოაღაგეს შერცხვენილ მტრის ბარგი-ბარხანა: 14 ზარბაზანი, 200 ზამბურაკი თავისის ასის აქლემით, მრავალი დროშა, 3,500 კარავი. ხოლო ტყვისა და საქონლის რიცხვი უთვალავი იყო.

ეს აზატხანი შემდეგში დიდის ხვეწნა-კედრებით შეურიგდა მეფეებს და შეირთო თეიმურაზას ნათესავის ქალი მარია-ბეგუმი. აზატხანი მოკლულ იქმნა ქარიმხანისაგან, რომელსაც გამოეჭა დაღისტანში დასამალავად.

ქარიმხანის გედრებით ერეკლემ ყაზახში შეიპყრო აჩატ-
ხანი და ქარიმს წარუგზავნა.

ჭარის დაწვა (1755 წ.) ხუნძახის ბატონი ომარ-
ხან, ჭარელნი, შაქის ხანი ალაქაში, კაკის სულთანი და
სხ. 20,000 ლაშქრით შემოერთებენ ევარლის ციხეს.
მეციხელებს შემოაკლდათ სურსათი და ტყვია-წამალი.
ერეკლეს შეკითხვებით 130 ვაჟყაძმა იკისრა მეციხელებ-
ბასათვის სურსათისა და ტყვია-წამლის მიწოდება. ესე-
ნი დაიტვირთნენ და გაეშურნენ ევარლისაკენ. ციხემ-
დის რამ მიაწიეს, გმირულად შეუტიეს მტრებს, გაანღ-
ვიეს მათი რაზმები და შეტვივდნენ ციხეში. ამასობაში
ერეკლემაც გაგზავნა ჯარი და გადასწვა ჭარი. ევარლ-
თან მყოფ ჭარელებმა ეს რამ გაიგეს, გაიქცნენ თავიანთ
ქვეყნის საშუკლად. ავარიის ხანიც აიყარა და განიკლტო.

V

1755 წელს საბა ნინოწმინდელმა აღიმალა ხმა
დასაცხელებად მართლ-მადიდებლობისა, რომლის მტერი
შექმნილიყო თვით ანტონი ქათალიკოზი. ანტონი მეც-
ნიერი კაცი იყო. სწავლობდა სხვა და სხვა ენებს. და
ამიტომ დაუახლოვდა საქართველოში მყოფ კათოლიკე-
თა ბერებს. ამათთან დაახლოვებამ ქათალიკოზს შეაყა-
რა კათოლიკეთა სარწმუნოება. ამიტომაც მოინდომა
თავისი სამწესო კათოლიკეთა სარწმუნოებაზე მიექცია.
ეს გაუგეს ეპისკოპოსებმა. ნინოწმინდელმა გამოამჟღაბ-

რს უოკელეჟე. თეიმურაზ მეფემ მცხეთაში მოახდინა ეპისკოპოსთა კრება, რომელმაც ანტონს ჩამოართო ქათალიკოზობის ხარისხი. 1756 წ. ანტონი წავიდა რუსეთს, სადა დაადგინეს იგი გამგედ კლადიმირისა და იეროპოლის საარხიეპისკოპოსისა (1757 წ. 1 დეკ.). მის მაგიერ საქართველოში ქათალიკოსად დანიშნეს იოსები. ეს იოსები განათლებული ვაჭრი იყო. მის-მიერ მოწვეულ ეპისკოპოსთა კრებამ, სხვათა შორის, დაადგინა: „ეპისკოპოსნი მოვალენი არიან თვის სამწყოსს ასწავლონ წერა-კითხვა“. ეს იოსები დიდხანს არ იყო ქათალიკოსად. 1762 წელს ერეკლემ სავატრიარქო ტახტზედ მოიწვია ისევ ანტონი, რომელიც ამაკე წელიწადს სამშობლოში დაბრუნდა.

1760 წ. თეიმურაზ მეფესა და ერეკლეს შორის წაღაც მიზეზისაგამო უთახმოება მოჭხდა. თეიმურაზი რუსეთს წავიდა. 1761 წელს იგი მივიდა პეტერბურღს, ინახულა ელისაბედ იმპერატრიცა და აშტარხანს დაბრუნდა. იგი აქვე მოკვდა (1762 წ.). ერეკლე შეიჭმნა თეიმურაზობედად ქართლ-კახეთისა.

შინაურნი საქმე. ვახტანგ VI რომ გარდაიცვალა (1737 წ.), მისი შვილი პატა რუსეთის სამხედრო სკოლადა მამოვიდა და საფრანგეთში წავიდა. იქიდგან სტამბოლს მოვიდა და 1751 წ. შემოვიდა თბილისში. მეფეებმა ცუდი განზრახვა ვერ შეატყეს მას და ამიტომ პატივით დახვდნენ. მან კარგად იცოდა რტილერია და თოფხანის საქმე. 1753 წელს მეფეებმა განჯას რომ გაილაშქრეს, პატას წაყვანაც უნდოდათ, მაგრამ იგი არ წაჭყვა. მეფეებმა მუხანათობა შეატყეს და თბილისში და-

პატრიარქს. განჯიდგან დაბრუნების შემდეგ ერეკლე მე-
ოთხე იგი წაიყვანა კახეთს და პატრიარქთ აცხადებდა. მაგ-
რამ პატრიარქს გამოეპარა, წავიდა იმერეთს და ლევან ზაქა-
ძეს შემწეობა სთხოვა. აქედან სპარსეთს მივიდა. 1765
წელს ერეკლეს წინამძღვარი შეთქმულება მოახდინა. მი-
სი შემწე იყო აგრეთვე აბდულაბეგის შვილი დავით და
რამდენიმე დიდებულნი კაცნი. ერეკლემ შეთქმულნი შე-
იპყრო და, სამღვდელთა და სკოლათა საბჭოსი გარ-
დაწვევატილებიანამებრ, მოაკვლევინა პატრიარქი და დავითიც.

მაგრამ ეს საქმე ამით არ დასრულდა. რუსეთში
მყოფ ბატონიშვილთაგან ქართლის ტახტის შემკვიდ-
რედ ითვლებოდნენ ალექსანდრე, მე ბაქარისა, მისა კახ-
ტანგ VI-ისა. ეს ალექსანდრე იზმაილის გვარდიის პოლ-
კოვნიკად იყო. 1766 წ. 2 მაისს იგი მოიყვანეს უიზ-
ლას და მიანებეს თავი. ალექსანდრე წავიდა სპარსეთს
ყაენთან, რომელსაც დაჭვირდა საქართველოს ისევე და-
გიმორჩილებო. მისმა მეტადინეობამ გასჭრა. ყაენმა და-
დისტნელებს შეუთვალა (1777 წ.): გილანის ხანს მი-
ეშველენით საქართველოს დაპყრობის საქმეში. ალექ-
სანდრეს მხარე ეჭირა ქათალიკოზ ანტონს, აგრეთვე
ქართლის ზოგიერთ თავადებს. ალექსანდრე იმერეთს მო-
ვიდა. ყოველივე ეს შეიტყო ერეკლემ და მოღალატენი
მწვავედ დასაჯა. ერთი ამ მოღალატეთაგანი იყო ამი-
ლასკარი ალექსანდრე, რომელიც რუსეთს განივლო, იქ
დაბეჭდა წიგნი, რომელშიაც ამტკიცებდა, რომ ერეკლე
სასტიკად მოექცა ამილასკარებსა და სხვებს: თაქთაქი-
შვილი დასწვა, ამილასკარს თუბის ძარღვები დაჭრა
და სხ.

რუსებთან ხელშეკრულების დადგენის (1783 წ.) წინადად საქართველოში მოხდა შემდეგი ამბები. 1768 წ. იმპერატორმა კატერინემ ოსმალეთს გამოუცხადა ომი და მოშველება ითხოვა იმერ-ამერთა მეფეებისაგან. სოლომონ იმერთა მეფემ და ერეკლემაც დიდის სიხარულით აღუთქვეს შემწეობა. საქართველოს მხრივ ოსმალებთან საბრძოლველად მოვიდა რუსის ჯარი (3,767 კაცი) ტოტლებენის სარდლობით (29 აგვ. 1769 წ.). ერეკლე და ტოტლებენი შეიყარნენ სურამს (14 მარტს 1770 წ.). მეფეს ჰყვანდა 7,000 მეომარი და 2000-საც მოკლდა. გადასწევიტეს გაეფარათ ახალციხეზედ. 17 აპრილს რუს-ქართველთა ჯარი აწეურს მივიდა. აქედან ახალციხეს უნდა წასულიყვნენ, მაგრამ ტოტლებენი მეფეს აღარ გაჰყვა, 19 აპრილს აჭყარა თავის ჯარი და უგუ-იქცა. ერეკლე დარჩა პირისპირ ოსმალთა დიდძალ ლაშქრისა. მაგრამ მეფე არ შეუშინდა მას. შეება და გამარჯვება (19 აპრ.)

ასპინძის ომი (20 აპრ.). გამარჯვებული ერეკლეს მხედრობა (სულ 3000-მდე კაცი) ახალქალაქ-ხერთვისს შორის დადგა. ახალციხის თაშამ გამოგზავნა დიდი ლაშქარი, რომელიც ასპინძის ხიდზე გადმოვიდა და შეურთდა დანარჩენ ჯარს ოსმალებისას და ლეკებისას. ლეკების მოთავედ იყო გობცა ბელადი, რომელსაც თავის შვილიც თან ახლდა.

ერეკლემ სამად გაჰყო თავის რაზმი: გამარჯვებულ, გამარცხებულ და შუაში თვითონ ჩადგა. მეფესთან დადგნენ აგრეთვე „შვილნი ხეკსურნი“. მეფემ წინათვე ააყრიკინა ასპინძის ხიდის ისრები, რომ მტრის ლაშქარს

ასალციხიდან კელარ მოშველებოდა სსკა ჯარით. შუადღისას ორთავე მხრიდან თოფ-ზარბაზნის ჭექა-გრგვინკა გაისმა. თიტხელი, მწკაკე ბრძოლა გაიმართა. თავგამეტებით იბრძოდნენ მოპირისპირე მტერნი. ოსმალთა აუარებელი გუნდი მოაწვა ქართველების შუაგულ რაზმს. ერეკლემ იგრძნო, რა საშიშ მდგომარეობაშია იყენ და თავის ჯარს ამ სიტუქებით მიჰმართა: „გულოვანო მხნეო ქართველო, ჩემო განუყრელო ყოველ საშინელებაში, ჩემო გულის ძმანო! ამისთანა გაჭირებული ომი ჩვენ თავზედ პირველი არ არის. კარგა გაარჩიეთ, დაინახეთ, რა სიკვდილის ღზინი არის დღეს! ვიომოთ სიკვდილამდის, ასე სიკვდილამდის, რომ ჩვენი ზურგი მტერმა არ დაინახოს: ეს ჯაბანთა წესი არის. ჩვენს ცოლშვილში, სირცხვილია, დამარცხებულნი მივიდეთ... გავწყდეთ, ქართველებო, მეც აქ თქვენში ვიმყოფები, ერეკლე!“ — «გაკწყდეთ, ერთიანად გაკწყდეთ. დედა შეერთოს ცოლად, გინც აქედგან უსაკვდილოთ დამარცხებული წავიდესო!», — ერთხმად დაიქუხეს ერეკლეს ჭაბუკებმა. ამ დროს იგრძალა ერეკლეს თოფმა და გადმოაგდო კოხტა ბელადი, რომელიც ჭენებით მოაქროლებდა თავის რაზმს ქართველებზე თავს დასასხმელად. კოხტას ჩამოვარდნამ მტრის ჯარს თავზარი დასცა. იგი შედრკა. შეძრწუნდა. ქართველებმა გულსრულად შეუტოეს. მტერმა ზურგი იბრუნა. „ხმალი ამ წუნკალებსო“, გაისმა ხმა ერეკლესი. იშიშვლეს ხმლები და უწყალოდ დაუშინეს ოსმალ-ლეკებს, რომელთაც მიჰმართეს ასპინძის ისარ-ყრილ ხიდს. მტკვარსა და ქართველების ხმლებ შორის მოქცეული

მტერი მთლად განადგურდა. მტერის ზვირთებმა ოს-
მალთა დამხრჩვალე ჯაშუები გააქანა თბილისისკენ. ას-
პინძის არემარე გაივსო იმათივე ლეშებით

1772 წელს რუსები შეურიგდნენ ოსმალებს და
საქართველოდგან გაიყვანეს თვისი ჯარი. „ამის შემდეგ
ოსმალნი გადაეკიდნენ ქართველებს და მოსვენებას აღარ
აძლევდნენ, ამბობს ბუტკოვი, მაგრამ ერეკლე ვაჟგან
ქართველებით ოსმალთა ჯაქარს ყველგან მუსრს ავლებ-
დაო. ერეკლემ მოაოხრა ჯავახეთი, არტანი, კოლა და
შემუსრა ბაიაზეთის იაშა. ხონიქარი დიდძალ ფუფს
გზავნიდა დაღისტანს, იწვევდა ლეკებს ერეკლესთან საბრ-
ძოლველად, მაგრამ კერას გახდა. ამიტომ უაენს ქარიმ-
ხანს მისწერა: ჩვენ შორის ზავია. რად ავიშვიან ეგ-
ლომი ერეკლე და რათ აოხრებინებ ჩემ მამულებსო.
ქარიმხანი ერეკლეს-მიერ ფრიად დაკალებული იყო (ტახ-
ტის დასაპყრობად შემწეობას აძლევდა) და ამიტომ მე-
ფეს გამოუგზავნა ხმალი.

ასრე რომ გაძლიერდა ერეკლე, სწორედ ამ დროს
ერევნის ხანმა ხარკის მოცემას აღარ ინდომა, გაამაგრა
ერევანი და განუდგა მეფეს. ერეკლე თავის ცხენოსან ჯა-
რით შემოერტყა ერევანს. ქალაქის გარემო ადგილები
მთლად დაჰტყია. გადაჩნა მხოლოდ თვით ერევანი და
ეხმიაძინი. ერევნის კლი გადიხვეწა ბაიაზეთის საფაშო-
ში. მაგრამ ერეკლე გამოედევნა მათ, მოაოხრა სრულიად
ბაიაზეთი, შემუსრა ქუერთნი, მოარბია იქაურობა და წა-
მოასხა კლნი, მრავალი ტყვე და საქონელი. ამ ამბავმა
თავზარი დასცა ადირბეიჯანის ხანებს, ერევნის ხანი გულ-
მოდგინედ ესკეწებოდა მეფეს ევატიებინა დანაშაული და

აღუთქმიდა ორ-სამ კეც ხარკს, თვით სპარსეთში გა-
ვარდა ხმა ერეკლე დღეს-ხვალ ერანსაც დაიპყრობსო. მე-
ფეს საჩუქრები მოართვეს და მოჩილება გამოუცხადეს
ხანებმა: თავრიზისამ, ხლისამ, ურუმისამ, მხაყისამ, მა-
რალისამ, ბაიაზეთის ფაშამ; განჯა-ყარაბაღი მეფეს წი-
ნათვე ქქონდა დაპყრობილი. ერეკლის ხანი დამოჩილდა
მეფეს, რომელმაც ერეკლეს დაადგინა თვისი მოურავი იოანე
მუხრანბატონი.

ამ დროს ალექსანდრე ბაქარისძე და ზემორე ხსუ-
ნებული ალექსანდრე ამილახორი იდგნენ დაღისტანში ჭ აჭ-
ქებდნენ მომხრეებს ერეკლეს დასამხობად. აჭარ მფლ-
ბელებს — შამხალს, უცმის და ყაზიყუმუხის ხანს ხანთჭ-
რის კაცებისაგან შთაგონებული ქქონდათ ბრძოლა ერეკ-
ლესთან (ბუტკოვი).

ამ უოფაში ერეკლე მეფემ განიზრახა ევროპის მე-
ფეთა შორის მოეძებნა მოკავშირე. ამ აზრით მან წერი-
ლი მისწერა რომის იმპერატორს იოსებ II (1781 წ.).
ამ გვარივე წერილი მისწერა აგრეთვე 1782 წელს და
აღუთქვა, რომ, თუ ოსმალეთი შემოება გერმანიას, მე
დაგეხმარებითო. ევროპიიდგან ერეკლეს არავითარი შემ-
წობა არ მოუვიდა. ამიტომ იგი მიიძარბა რუსეთის
ხელმწიფისადმი და ითხოვა: ა) რუსეთის იმპერატორს
ქართლ-კახეთი მიედო თავის მოგარელობის ქვეშე, ბ)
მეფესა და მის შთამომავლობისათვის დაემტკიცებინა
მეფობა, რათა ალექსანდრე ბაქარისძის მაგვარ ტას-
ტის შეძიებულთ ვეღარ შესძლებოდათ წამოდაკება.

18 ივნისს 1783 წ. იმპერატრიცა კატერინესა ჭ
მეფე ერეკლეს შორის დადგინდა ხელშეკრულება (იხ. რუ-

სულ-ქართულად დაბეჭდილი ხელშეკრულების წიგნი „წე-
რა-კითხვის საზოგად., №1396), რომლის ძალით იმ-
პერატრიცამ ამერეთი მიიღო თავის მიფარვლობის ქვე-
შე და ერეკლესა და მის შთამომავლობას დაუმტკიცა
მემკვიდრეობა ქართლ-კახეთის ტახტისა სამარადისოდ.
ამის შემდეგ ალექსანდრე ბაქარისძე და ალექსანდრე ამი-
ლახვარი განაშორეს დაღისტანს და პირველი დაბინავეს
სმოლენსკში (1784 წ.), მეორე—ვიბორგში (1784 წ.).
ალექსანდრე ბაქარისძის შთამომავლობას ეწოდა „გრუ-
ზინსკი“.

ბუტკოვი სწერს (ტ II. გვ. 177): თაშები არზ-
რუმისა, კარისა (ყარსისა), ბაიაზეთისა და კანისა ერეკ-
ლეს ეპყრობოდენ თავაზიანად, მეგობრულად და კეთი-
ლი მეზობლობა ჭქონდათ საქართველოსთან ვიდრე რუ-
სეთის ჯარის შემოსვლამდე საქართველოში. ამის შემ-
დეგ ახალციხის თაშა სულეიმან დაუძინებულ მტრად გა-
დაეჭვა ერეკლეს. მან მიიბირა თავის მხარეს დაღისტ-
ნის ომარხანი, შეეზრახა განჯელებს და გადასწვიტა
ერთბაშად ყოვლის მხრივ შემოსოდნენ საქართველოს და
დაეპყროთ იგი. ერეკლემ ჯარები ჩააყენა გორში, თბი-
ლისში, თელავში და სიღნაღში, ხალხი თვითონადაე ქი-
ზიეს დადგა. ომარხანი ამ დროს (1785 წ.) ჩამოსულ-
იყო ჭარს და შეეკრიბა 20,000 მეომარი (11,000 და-
ღიბნელი და 9000 ჭარელი). ამ ჯარით ომარხანი უგრძ-
ნეულად გადავიდა იორზედ (შირაქის ბოლოს), სწრაფად
მოვიდა ყარაიას და მტკვრის მარჯვენა მხარეს გადავიდა.
ვიდრე ერეკლე დაეწეოდა ომარხანს, მან უკვე მოასწროს
საბარათიანოს აღხრება და ახალციხის თაშასთან მისულა.

ფაშა და ომარხანი ემზადებოდნენ საქართველოზე წამოსვლას, მაგრამ ამ დროს ხონთქრისაგან სულეიმან ფაშამ მიიღო ფირმანი ერეკლესთან ზავ-ყოფისა. ამ ფირმანში, ხონთქარი, სხვათა შორის, სწერდა: „ოდესაც ხარი (იგულისხმე ერეკლე მეფე) წეკს, ნურას ერჩით, და ნუ აიძულებთ ფეხზე წამოდგას“. ომარხანიც შეურიგდა ერეკლეს და თავის სამშობლოში დაბრუნდა (1787 წ.).

VI

ეგრძეობულ წეს-წეობილებათა შემოღება და სამეფოს განახლება. 1784 წელს პოტემკინის საქართველოს შესასწავლად მოვიდა და, აქედგან რომ დაბრუნდა, დასწერა: „ერეკლე მეცადინეობს თვისი ერი ეგრძეობულად მოაწეოს და ეგრძეობულად განახლოს. ეს მეფე შუატანისაა, ცხარე ხსიათისა, მჭრე მხედველობიანი, წარბ შეკმეხვნიით მოსაუბრის მომსმენელი. თუმიცა მოხუცებულობისაგან ტანში ცოტათ წახრილია, მაგრამ მაინც ფრიად მხნეა, საკვირველად მომთმენი, მთელი ღამე მხნეობაშია და ქვეყნის საქმეების გარიგებაში. სძინავს ცოტა, აზიური პოლიტიკა იტის. ერეკლე იმ გვარკაცთაგანია, რომელსაც შეუძლიან გიჟსახეობის ორჭოფად, ორ-წიკრულად.“

1773 წ. ერეკლეს ბრძანებით მცოდნე კაცებმა აღმოაჩინეს ახტალას ოქრო-ვერცხლის მადანი. მის შე-

საშუაშავებლად მეფემ მოიწვია ბერძნები. ეს მადანი ერეკლეს ყოველ წელი აძლევდა: პირველხანს 60,000 მანათის კერცხლს და 3,200 მან. ოქროს და შემდეგში კი 100,000 მანათის ოქრო-კერცხლს. შეძენილი მადნეულით მეფემ მოაჭრეკინა ფული. ჯერ ამის წინად იჭრებოდა სპილენძის ფული: 1731 წლიდან თეიმურაზისა და 1744 წლითგან ერეკლესიც. ამას გარდა ერეკლეს შემოსდიოდა ყოველ წელი ხარკად: შუშის ხანისაგან 120,000 მან., ერეკნის ხანისაგან 200,000 მან. და განჯის ხანისაგან 50,000 მან. და აგრეთვე, მაშინდელ დროის მოგზაურის რაინეგისის ჩვენებით, კომლეური ხარჯი ქვეშევრდომთაგან 610,000 მან., უცხოელ ვაჭართა მიერ შემოტანილ საქონლის ბაჟიდაჲ 25,000 მანეთი.

ამავე წელიწადს მეფემ განაწესა აგრედ წოდებული „მორიგე ლაშქარი“. ბუტკოკი ამბობს: „ეს მორიგე ჯარი ასრე განაწესა: ყოველს მკვიდრს, რომელსაც ქონდა სახნავ-სათესი ანუ ცხვარ-ძროხა, წელიწადში ერთი თვე უნდა ემსახურნა მეფისაგან დანიშნულ ადგილას. მორიგეობისაგან განთავისუფლებულნი იყვნენ მხოლოდ თუშ-ფშავ-ხეკსურ-ოსნი, რომელთაც ლეკების გადმოსასვლელი გზები ეჭირათ. განთავისუფლებულნი იყვნენ აგრეთვე ვაჭარნი და ხელმძღვანელები. ყოველ რიგობაზე გამოდიოდა 5000 „მორიგე“, რომელთა უფროსნი იყვნენ ასისტანტი, ხუთასის თავნი და ათასისტანტი და ესენი ყოველნი თავადთაგან იყვნენ. თავადნი მსახურობდნენ თვითრად, დანარჩენნი უკადრად. ჯამაგარი ეძლეოდათ ხაზინიდაჲ. „მორიგე“ ზოგი ცხენოხანი იყო, ზოგი ქვე-

თი. „მორიგე“ ლაშქარი იქ დგებოდა, საცა საჭირო იყო და მეფე დასვენებდა. შიშინობის დროს მეფე მორიგეებს ხელმეორე-სამ რიგობს „მორიგე ლაშქარს“. «მორიგეში» თვით ერეკლეც ყოველ წელიწად თვითონ თვეობით დგებოდა ხელმე, აგრეთვე მისნი ძენიც, მეტადრე ვაჟი მეფისა ლევანი, რომელმაც ამ მორიგე ლაშქარის შემწეობით საქართველო სრულიად განწმინდა მეხთადა ლეკებისაგან».

ეს ლევანი ფრიად ვაჟკაცი კაცი იყო. ამასვე თქმულა: „ხმალი სჭრის ბაგრატიონის მეფის ერეკლისაო; ნეტავი გამაძნობინა, ლევანს უქებენ შეილსაო; აჯობა თავის მამასა, სანამ იცვლიდა კბილსაო: ურჯოლოა გამომტკრია, როგორც ნაზირი ტყისაო. თუ ლევან აქით მიბრუნდა, საქმე სჭირს დაღისტნისაო“. ეს ლევანი 1782 წ. გარდაიცვალა. ეს ამბავი რომ მიუვიდა საქართველოს დაუძინებელ მტერს, ახალციხის სულეიმან ფაშას, მან სთქვა: „ერეკლეს მარჯვენა მკლავი მოეჭრა. ქვეყნის ერთად ერთი საფარველი და ხუტეში გარდაიკალა. ესაა კი საქართველო დაიღუპაო“. — აქ ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ერეკლეს აგრეთვე გამართული ჭქონდა თოფხანა. დელაზორტის თქმით (1763 წ.) „თბილისში ზარბაზნებს აკეთებენ, ტყვიასა და ყუმბარას ადნობსსემენ“.

ქალაქი თბილისი. (ვხუშტი): ეს ქალაქი იყოთუბა სამ ნაწილად: თბილისად, კალად და ისნად. ტფილისი პირველ იყო დაბა. გორჯასალმან დასდვა საფუძველი. დაჩიმ ქმნა ქალაქად და ტახტად მეფეთა... ტფილისს დის ცხელი წყალი კვდიდა, არს მით ახანონი

ექვსნი, დიდ-შენნი, ავაზიანნი. კალას არს ციხე, ნაშენი მალაღს კლდესა ზედა. მალაღს ციხეში არს ეკკლესია გუმბათიანი და სსსახლე მეფისა. ჰალატნი დიდ-დიდნი და შკენიერნი. რუსტომ მეფემ თავისა თვისისათვის აღაშენა—სიონსა და ანჩისხატის შუა—სსსახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, უიზილბაშთა რიგისა. მეფემან კახტანგ (1658—1675 წ.) აღაშენა სსხლი შკენიერი, სრულად სარკითა და მოაქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაყვარდითა და მარმარილოს კედლითა... არს კალას ეკკლესია გუმბათიანი, დიდი, დიდად შკენიერი, სიონი, რომლისა საფუძველი დასდგა მეფემან გურამ (575—600 წ.) ...ისნს, კიდესა ზედა მტკვრისასა, კლდესა ზედა, ციხესა შინა, არს ეკკლესია მეტეხი.. აქ განკალს ხიდი კალიდამ ისნს, ციხიდამ ციხესა. სოლო ხიდის უუჩს სამხრით არს საფლავი წმ. აბოსი... კალა მოზღუდვილია და აქვს დასავლით ორი კარი და ჩრდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უხმობენ გარეთუბანს, სადაც არს ასპარეზი. სომხები მოსახლობენ ციხეს გარეთ და არიან ქტევას-ზნით ქართულითა. სსხლნი ნაშენნი არიან ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჭითა, —ზოგთა სჰარსთა რიგისა და ზოგთა ქართულითა, არამედ ციხე-ეკკლესიანი და ზღუდენი ქვიტვირისანი არიან. ჰავითა არს მშკენიერი და მხიარული. ერნი მშკენიერნი და მშკვიდნი, ქალნი ფრად კეკლუტნი. გარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოელის ხილითა და ყვავილითა სავსე. გარნა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშკერნი; ზაფხულს ცხელი და არა გაუძღისი, ზამთარ ცივი; გაზაფხულ-შემოდგომას მშკენიერი და სატროფო. სანადირონი

მრავალნი ახლეს, — ფრინველთა და ნადირთა. იპიტუტ-
რუქის კლდესა შინა არს მონასტერი მთა-წმინდისა. —
თბილისის სამხრ-აღმოსავლეთ არს ნათლუხი. მუნ დის
ნაკთი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით
მრავალი არ აიღების. აღმოსავლეთ თბილისისა არს ლი-
ლო, სადა არს ვენახნი და ხილნი... თბილისის ჩრდი-
ლოთ არს მინდორი დიდუბისა, რომელსა პირველ ეწო-
და ცხენის — ტურფი... იერესა ზედა არს ხიდი დიდი,
ჭვიტვირისა... თბილისიდან მცხეთამდე უწყლოა, არამედ
მოსავლიანი. ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული, და
მრავალნი. მის სამხრით არს კელი საბურთალოისა. ამას ში-
ნა ყოფილად რეუ იერეიდან მოტანილი, აწ უმისოდ უნა-
ყოფო არს. მას ზევით არს ტბა ლისისა, და მის და-
სავლეთ მთა სხადა-დიდისა, კეთილი აგარაკი და შვე-
ნიერი ყოვლითა (ეს აღწერილობა კახუშტს დაუსურა-
თებია თბილისის გეგმით, რომელიც მას საკუთარის ხე-
ლით დაუსატია 1735 წ. თებერვალს). — (დედაპოროტი,
რომელიც თბილისში იყო 1768 წელს, ამბობს): თბილისი
კრცელი არ არის, მაგრამ ლამაზი ქალაქია. აქ არის მშვე-
ნიერი სახლები და პალატნი, სოლო ყველასე კი ლამაზი
არის მეფის სასახლე, რომელიც მრავალ ოთახებიანია,
მტკვარსა და კრცელ ბაღებს გადაჭყურებს. ბაზრები ქვით
დაფენილია და თაქიზად შენახული. საფრანგეთში კი ბაზ-
რები, პირიქით, აუშნოებენ უკეთესთა და უმთავრეს ქა-
ლაქებს. აქ არის აგრეთვე ახანოები, ქვის თაღებიანი და
თლილი ქვის აუზებიანი. ქართველების სახლებში დიდ
სისუფთავებას. აქაურ დედაგატზე უმშვენიერესი აღარსად იქ-
ნებს, გაყოფილად ვერ ვუყურებდი ამ ქმნილებათა. სა-

მართლაცადად ამ ქუეყანას უნდა ეწოდოს სამშობლო მშუ-
ნიერებისა. აქ არა ლამაზ ქალს ისე იშუათად შეხვდუ-
ბი, როგორც სხვაგან ლამაზს. ძნელად წარმოიდგენს ვატი
იმისთანა მშუენიერ სახეს, მოყვანილ ტანს, შინაინ და
ლამაზ მიხვრა-მოხვრას, როგორც ქართულ ქალსა აქვს.
დიდებულთა ცოლნი მდიდრულად შეკაზმულ ცხენებით
დამგზავრობენ. ქართულად ამჟამ და ღირსეულად უჭე-
რია თავი.—1701 წელს ტურნეფორი სწერს, რომ თბი-
ლისში ისეიდება ადგილობრივი აბრეშუმი და აქედან
ყოველ წელი გააქვთ 2000 აქლემის საპალნე ენდრო.

ზრუნვა ხალხში სწავლა-განათლების მოსაფე-
ნად. 28 მაისს 1783 წ. გახსნა თელავის სემინარია.
ამის შემდეგ აგრეთვე გამართეს სამრეკლო სკოლები ზო-
გიერთ მონასტრებისა და ეკლესიების კარი-ბჭებში,
ხოლო თბილისში სემინარია. თელავის სემინარიას ეწ-
ვია ერეკლე (1784 წ.). რექტორი სემინარიისა გაიღობი
მეფეს მიუგება გრძნობით აღსავსე სიტყვებით. სხვათა
შორის, მან სთქვა: ბურძნები ამყობენ ალექსანდრე მა-
კედონელით, რომელნი იული ცეზარით, რუსნი პეტრე
დიდით, მგზავსადვე ჩვენცა თანა-გვამს ვიქადოდეთ ესე
კითარისა მეფისათვის, რომელმანცა თვის შორის შე-
მოიკრიბა უაზნაურესნი იგი ნიშნნი შემოხსენებულთა
მეფეთანი. ...ერეკლემ სცნო, თუ რა გვარი ბედნიერება
გამოვალს მეცნიერების შესწავლისაგანო და სხ. სწავლა-
განათლების მოტრფიალე მეფე სწერს ნეკრესის განათ-
ლებულ ეპისკოპოსს დონათეოზს: «იცოდეთ, მე ძრვიელ
მესიამოვნება, თუ თქვენ არ მოაკლებთ მეცადინეობას

სკოლის წარსამართლებადო. შემატყობინეთ, რა მდგომარეობაშია სასწავლებელია.

ამაკე დროს მწრუნაკენ დაათუძნონ გორში უმაღლესი სასწავლებელი, საცა უნდა ისწავლებოდეს ორი ძველი ენა (ბერძნულ-ლათინური), ერთი ახალი (ფრანგული), აგრეთჲე კათიღოკია (ლოლიკა), რიტორიკა და სხ.

მეფის მწრუნველობით იხადება მთელი გუნდი მოღვაწეთა, იბეჭდება მრავალი წიგნი. 1783 წელს დაბეჭდილ ზადიკის ბოლოს აღნიშულია შემდეგი წიგნები, რომელიც დაუბეჭდათ თბილისში ქრისტეფორე კუყერაშვილს: დაუჭდომელი (400 ცალი), კიტაის სიბრძნე (400 ც.), ლოცვანი (1000 ც.), სახარება (800 ც.), სამოციქულო (1000 ც.) და კიდევ სხვა წიგნები 3800 ცალი.

გამოჩნდენ აგრეთჲე დიდნი პოეტნი (მაგ. ბესარიონ გაბაშვილი), დიდნი მქადაგებულნი (ნეკრესის ეპისკოპოსი ამბროსი, იონა ხელაშვილი), დიდნი რიტორნი და მსაჯულნი (სოლომონ ჯეონიძე), მოგზაურნი (ტიმოთე იონა), ისტორიკოსნი (ვახუნა ორბელიანი, ოძან მდივანბეგი და სხ.), თილოსოფოს-ისტორიკოს-პოეტი ანტონ ქათალიკოზი და სხ.

ანტონ ქათალიკოზი იყო სული და გული ამ მოძრაობისა. მას შესწავლული ჰქონდა მრავალ-გვარი მეცნიერება: თილოსოფია, ისტორია, ჯვთის-მეტყუელება, ლოლიკა, სხვა და სხვა ენები. იგი დაუღალავად მუშაობდა მან შეადგინა ანუ უცხოთა ენებიდგან გადმოიღო მრავალგვარი წიგნები, რომელთაგან უმთავრესნი არიან: წყობილ-სიტყუვაობა (ლექსად), ქართული ღრამატიკა,

მზამეტყუელებს, ქართული ისტორია, ფილოსოფიის ბუ-
მეისტრისა, ფიზიკა კოლფისა, კლდე საწმუნოებისა,
კატეხიზმე, ღვთის მეტყუელება (ოთხ ნაწილად), განმარ-
ტება ანისტოტელის კატელოგიასა და სს.

ეს ანტონი ქათალიკოზი გარდაიცვალა 1788 წ.
მის მაგიერ ერეკლე მეფემ ქათალიკოსად დასვა თავისი
შვილი ანტონ II.

ზრუნვა საქართველოს გასაერთიანებლად. სწავ-
ლა-განათლების გაძლიერებამ ხალხში განაძლიერა მამუ-
ლის სიუყარული. «არა არს-რა ესრეთ ტკბილი, ვით მა-
მულის სიუყარული», ამბობს გაიოზ რექტორი. 1777
წელს ერეკლემ მოსწორ კრისტობა ქსნის ხეობისა (არაგ-
ვის კრისტობა უკვე მოკვდა თეიმურაზ მეფეს 1743
წელს). ამის შესახებ ერეკლეს «წყალობის წიგნში» სწე-
რია: «ნადაგ საქართველოში შოგთის მიზეზი ეს ქსნის
კრისტობის შვილები ყოფილანო». ერეკლე რომ რუსებ-
თან ხელშეკრულობას სდებდა, მისმა ელჩებმა მოითხო-
ვეს ერეკლე ხსენებულ ყოფილიყო ასრე: «მეფე ქართ-
ლისა და კახეთისა, მეძვედრე მთავარი სამცხე-საათაბა-
გოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსი, მთა-
ვარი შამშადილოსი, მთავარი კაკისა (საინგილო), მთა-
ვარი შაქისა (ნუს-აღდაშის მაზრები), მთავარი შირვან-
ისა, მფლობელი და მფარველი განჯისა, ერევნისა და
სხვათა».

იმერეთი. ალექსანდრე მეფე მოკვდა 1752 წ. და
გამუდდა მისი შვილი სოლომონ I, დიდი, ხოლომონი
ყოფ კაცი მხნე, მამაცი და გამბედავი. მან შეირთო აფ-
ხაზთა თავადის ინალის ასული. ამ დროს იმერეთში

ფრიად მძლავრობდნენ რაჭის ერისთავი როსტომ, ლევან აბაშიძე, გურიელი ჯ დადიანი ოტია. ამას გარდა იმერეთის ციხეები (ჭუთაისისა, შორაპნისა, ცუცხვათისა, ბაღდადისა) ეპყრათ ოსმალებს, ხოლო ფოთს იჯდა მათივე ფაშა 1725 წლითგან. მეფე იმერეთისა ფრიად შევიწროებული და დამცირებული იყო ამ მტრებისგან. თვით სა-მეფოც გაოხრებული იყო, რადგან მტერნი მარადის აწი-კებდნენ ხალხს, ატყვევებდნენ და ფოთის ფაშას აგზავ-ნინებდნენ სტამბოლს გასასყიდლად.

ასეთი დამცირება ქვეყნისა ახალგაზდა სოლომონს მოსვენებას არ აძლევდა, იგი მარადის იმის ფიქრში იყო, თუ როგორ ეშველა თავის სამშობლოსათვის. ბევრი ფიქ-რის შემდეგ, მან გადასწყვიტა გაჭყროდა ინალის ასუფს და შეერთო ოტია დადიანის ასული მარამ. დადიანთან მოყვრობით მეფემ შეიძინა მძლავრი მოკავშირე. მის შემ-წეობით სოლომონი შეება ოსმალებს და დაამარცხა იგი-ნი. მერე მიუხტა აბაშიძეს და მოსწა მისი ძალაც. აბა-შიძე განიკლტო იმერეთიდან, წავიდა და მოიყვანა ოს-მალთა სერასკარი დიდის ჯარით, შეება სოლომონს და დაამარცხა. სოლომონი ქართლს გაიქცა. ოსმალებმა იმერ-თა მეფედ დასვეს თეიმურაზ მამუკასძე. სოლომონმა ქართლიდან მოიყვანა ჯარი, შემოიკრიბა იმერნი და მეგრელებიც, შეება ოსმალებს ხრესილთან, შემუს-რა მათი ძალა, მოჭკლა ლევან აბაშიძე, გოლა-ფაშა და სხ. (1756 წ.). ამაკე ბრძოლაში მოკლულ იქმნა ხუ-ტინია შარვაშიძე, რომელიც ცხარე ბრძოლის დროს შე-იჭრა ოსმალთა ჯარში ჯ მოჭკლა 16 მეომარი. სოლომონმა

დაიპყრა ტახტი. ამ ხანებში მოკვდა ოტია დადიანი და გადადიანდა მისი შვილი კაცია.

ამის შემდეგ სოლომონმა შემოიკრიბა ჯარი და შევიდა რაჭაში. როსტომ ერისთავი შემოება მეფეს, მაგრამ დამარცხდა. სოლომონმა შეიპყრო მძლავრი ერისთავი როსტომ და მისნი შვილნი და დასწვა თვალები. ხოლო რაჭის ერთი გუთხე მისცა წერეთელს—ძმებს ვახუშას და ზურაბს, და დანარჩენი იმერეთს შეუერთა (1769 წ.). რაჭას მეოფობისას მეფეს მოუვიდა რუსის დესპანი, რომელმაც სოლომონს აცნობა ოსმალეთის ომის გამოცხადების ამბავი და მოწოდება რუსეთის ხელმწიფის დასახმარებლად. მეფემ აღუთქვა. ტოტლებენი აწყურდამ რომ დაბრუნდა, იმერეთში შევიდა. მეფის ჯარები და რუსები შეებნენ ოსმალებს და განაძევეს იმერეთის ციხეებიდამ. ხოლო ფოთი ვერ აიღეს და რუსნი რუსეთსვე დაბრუნდნენ.

გამარჯვებული მეფე სოლომონ შეუღლა ქვეყნის შენებას. მრავალგან დაამართვინა სტამბები, ქუთაისში აიშენა მშენიერი სასახლე «ოქროს-ჩაჩხაძის», აღკრძალა ტყუთა უიღვა, ალაგმა ქვეყნის მაწიოკებელნი მებატონენი. იმერეთი დამშვიდდა. მშვიდობამ ძლიერება შეჭმატა.

რუსის ომი (1780 წ.). სოლომონის ძლიერება ფრიად აწუხებდა აფხაზეთის ბატონებს—ზურაბს, ქელაიშ და ბეჭირ-ბეგ შარვაშიძეებს. მათ შემოიკრიბეს აფხაზნი, ჯიქნი, ალანნი, სამურზაყანოელნი (სულ 40000-მდე მეომარი) და მოუხტნენ დადიანს. დადიანი მეგრულ—ლაქხუმელ—სვანებით დაებანაკა რუსს. სოლომონი დიდის ჯარით მივიდა იქვე. აფხაზნი გადმოვიდნენ ენგურ-

ზედ და დადგენენ პირისპირ რუხისა. მეორე დღეს შე-
ებნენ სოლომონ-დადიანს. გაიმართა საშინელი ბრძოლა.
თუმცა შარვაშიძეების ზარბაზნები დიდად აზარალებდნენ
მოპირდაპირეებს, მაგრამ იმერნი არ შეუშინდნენ მათ.
შეტვივდნენ აფხაზთა ჯარში, გაგლიჯეს იგი და შემუს-
რეს. აფხაზნი იელტნენ. მათი ბარგი-ბარხანა და მრავა-
ლი ტყვე იმერლებს დაჩხათ. აქედგან დაბრუნებისას სო-
ლომონმა დადიანს მოუნათლა მისი ასული მარია.

ამის შემდეგ ზურაბ შარვაშიძე ჯ მისი ძმისწული ქელაიშ
გადაემტკრნენ ერთმანეთს. ზურაბმა დადიანს შემწეობა
სთხოვა. დადიანმა გაგზავნა თვისი ძმა გიორგი. ზურაბი შე-
ება ქელაიშს ჯ წაართო ცხომი. დადიანმა თავის შვილს მანუ-
ჩაჩს შერთო ცოლად ზურაბ შარვაშიძის ასული რუსუდანი.

მეფე სოლომონს ჭსურდა ოსმალები განეძე-
ვა ჩაქვიდამაც. 1781 წელს იგი მიუხტა ოსმალებს
და შეება ჩაქვს. მეფეს გაემარჯვა. მაგრამ დაბრუნების
დროს ოსმალნი ისევ შემოებნენ, დაუშინეს ზარბაზნები
და მოუკლეს მრავალი წარჩინებული კაცები. დამარცხე-
ბული მეფე ქუთაისს დაბრუნდა დანალკლიანებული. ამ
ნალკელმა იგი დაასაღმობიერა. სნეულმა მეფემ მოინდო-
მა რუსეთის მფარველობა ეთხოვნა, მაგრამ სიკვდილმა
ადარ დააცალა. იგი მოკვდა 23 აპრილს 1781 წ., უმემკ-
ვიდრეოდ.

ამ გარემოებას ხელი ჩასჭიდა ერეკლემ. იმერეთის
სულ ერთიანად შემოერთება მეფემ მოხერხებულად არა
სცნო. მაგიერად მოინდომა იქ გაემეფებინა თვისი შვი-
ლის-შვილი, ელენეს ვაჟი დაკითი (სოლომონის გარდაცე-
ლილ ძმის არჩილის წული), რომლისთვისაც სოლო-

მონს ჩამოერთო საუფლის-წულა და გამოეძევა ქანთლს. სოლომონს ჭყვანდა აგრეთვე ბიძაშვილი დაკით გიორ. გისძე, რომელიც ჰაპუნა წერეთელმა გამოაცხადა იმერთა მეფედ. ამან მაშინათვე გაგზავნა ელჩები რუსეთს და ითხოვა მოარკველობა და შემწეობა. მალე მიიღო იქიდან 4000 ბაჭყალა. ეს დაკით მეფე წაეხზუბა სარდალ წერეთელს და წულუკიძეს. ამით მოიწვიეს 500 ლეკი და 1000 ოსმალი და შეებნენ მეფეს, მაგრამ დამარცხდნენ (1786 წ.). ეს დამარცხებული სარდალი წერეთელი, ეკთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, პაატა მიქელაძე, სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი, როგორც მოწმობს პლ. იოსელიანი, მოვიდნენ ერეკლესთან და სთხოვეს: „იმერეთი შეიერთო“.

ერეკლე ახლა კი შეუდგა საქმეს. დაკით არჩილისძის გამოფება მოინდომა. მაგრამ ახალციხის ფაშამ ეს არ მოიწადინა და დაკით გიორგისძის მხარე დაიჭირა. ერეკლემ გაუსივა თვისი მხედრობა ყარსის მხარეს და თავის შვილის-შვილს დაკით გიორგისძეს დააპყრობინა ინჯუადაჩა, ყომბუშლუ, ფოლდერკვანი და სხ. დაკითმა დაატყუევა 15000 კაცამდე და დაბრუნდა. იგივე დაკითმა ახლა ერეკლემ გაგზავნა იმერეთს. დაკითმა დაამარცხა იმერთა მეფე და ტახტზე დასვა არჩილისძე დაკით, რომელიც იწოდა სოლომონ II-ედ. დაკით გიორგისძე კი ახალციხეს განიკლტო (1790 წ.).

გაქცეულმა მეფემ მიიმხრო ახალციხის ფაშა, გურიელი, გრიგოლ დადიანი და ახაშიძე და განიზრახა სოლომონ II-ის მოკვლა. სოლომონი დაემუქრა დადიანს. ამან შემოჭრიდა ერთგულობა, მაგრამ მალე ფიცი გატეხა

და მოკავშირეებითურთ შემოება სოლომონს, მეფემ დაამარცხა იგი და აფხაზეთს განაძევა. დადიანობა უბოძა მის უმცროს ძმას მანუჩაჩს.

მტრები მაინც არ დასცხრნენ. გრიგოლ დადიანი, გურჯიელი ზღაპრით მეფე დიდ-ძალ ჯარით შეესივნენ იმერეთს. მიიშველიეს აგრეთვე აფხაზეთს, ოსმალთს და ლეკთს ჯარებიც. ერეკლემ ჯარი გაუგზავნა სოლომონს. მოწინააღმდეგენი სძლია სოლომონმა და გაფანტა. სოლომონს დაჩნა ტყვედ ლეკის რაზმი. დაკით მეფე განიკლტო ახალციხეს და იქვე ყვაკილით მოკვდა (1795 წელს).

გრიგოლ დადიანი კიდევ ბევრჯელ შეეცადა დადიანობა დაეპყრო, მაგრამ ძალით კერას გახდა. ამიტომ შეეკედრა ერეკლეს დადიანობა ისეკ მისთვის მიეცათ. ერეკლემაც იგი შეარჩია სოლომონ II-სთან. გრიგოლს დადიანობა მისცეს. ამის შემდეგ სოლომონ მეფემ შეირთო დადიანის დაჲ მარიაძე, ხოლო გრიგოლ დადიანმა ერეკლე მეფის ძის გიორგის ასული ნინო.

იოსელიანის თქმით, ამ სოლომონის დროს (1790 წელს) საქართველოს მეფე-მთავრებმა დასდვეს შემდეგი ხელშეკრულება თვის შორის: ზენაიდგან ყოველთავე ივერიელთა (ქართლ-კახთა, იმერთა, ოდიშთა და გურჯულთა) აქვსთ ერთმორწმუნეობა, არიან ერთისა ენისა მქონებულნი, სისხლით ნათესავნი, ამისთვის ჩვენ, ზემოხსენებულ ივერიისა ქვეყანათა მეფე-მთავარნი აღვსთქვამთ მტკიცესა ერთობასა. ხელშეკრულება მოუწერია ერეკლეს, დარეჯან დედოფალს, ანტონი II-ს, სოლომონ მსაჯულს, სოლომონ II-ეს, მარიაძე დედოფალს, მთავრებს,

მოხელეებს და სს. ხელშეკრულება გამოცხადებულ იქმნა საქართველოში ყველგან.

VII

ერეკლეს მარცხი. ქარმი ყაენის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში მოხდა დიდი არეულობა. და ეს არეულობა დასრულდა მხოლოდ 1791 წ., როდესაც აღამაჰმად-ხან ყაჯარმა სპარსეთის ტახტი დაიჭირა. იგი 80 წლის ხადუმი იყო. ამ ყაენმა შეჭკრიბა 100,000 მეომარი, თათხანა ფრანგებს მიანდო და აღირბეყანის ხანებსა და ერეკლე მეფეს შემოუთვალა დაძეგლილენით, ხარკი და მშეკლები მაძლიეთო. აღამაჰმადს ამასთანავე სურდა ყველა ესენი შეეკრიბა და მათ წინაშე საყაენო გვირგვინი დაედგა თავის თავზე. ზოგი ხანი შიშით დამორჩილდა მას, ზოგმა უარი-შეუთვალა. უარი შეუთვალეს აგრეთვე შუშისა და ერევნის ხანებმაც, რომელნიც ერეკლეს მოხარკენი იყვნენ (პირველი ყოველ წელი იხდიდა 120000 მან., მეორე 200000 მან.). განჯის ხანი ჯავათი, თუმცა მოხარკე იყო მეფისა (იხდიდა 50000 მან.), მაგრამ იგი განუდგა ერეკლეს და ყაენს მიემხრო. ერეკლემაც ყაენის შემოთვლილი უგუაგდო. ყაენმა 8000 მეომარი გამოუსია ერევანს, მაგრამ ეს ჯარი შემუსრა ალაქსანდრე ერეკლეს ძემ და განაზნია.

აღამაჰმადხანი სწრაფის სიარულით მოადგა შუშის ციხეს. მაგრამ იგი ფრიად გამაგრებული იყო, ამიტომ

ყენი აიყარა და განჯით თბილისზე გამოეშურა 70,000 მუომრით.

ყოველივე ეს ისე სწრაფად და მოულოდნელად მოხდა, რომ ერეკლემ კერძო სასწრაფო შემოკრება თვისის მხედრობისა. 10 ენკენისთვის 1795 წელს ყენი კრწანისის მხრით მოადგა თბილისს. მეფეს ჰყვანდა 5000 მუომარი და 2000 სოლომონ მეფისა, აგრეთვე ბატონიშვილებისაგან კიდევ მოელოდა ათ-ათ ათასს რაზმებს. თვითონ მეფე იდგა კრწანისის ვიწროებში, ხოლო ბატონიშვილი დაკით გიორგისძე სოლოლაკ-ტახანძელს გზაზე, კახტანგი თუმ-თუშაკ-ხეკსურებით კრწანისის ბოლოს. შეიბნენ მწკაკედ. ყიზილბაშთ გაიმარჯვეს. მეფე 140 კაცით განივლტო ახანურს. დაკითი თავის რაზმით გაეცალა მტერს და მესამე დღეს აგრეთვე მივიდა ახანურს. სოლომონ მეფე იმერეთს დაბრუნდა. ამასობაში მტერმა აიკლო თბილისი, ააოხრა. მეფემ ფიცხლავ შეჭკრიბა დიდძალი ლაშქარი და დააპირა თავს-დასხმოდა მტერს, მაგრამ იგი აღარ დადგა; ენკენისთვის გასულს აიყარა და განჯით სპარსეთს გაიქცა. თბილისში, ქართველებთან ბრძოლის დროს, მოკლულ იქმნა 13000 მუომარი ყენისა.

ერეკლემ დაკით ბატონიშვილი გამოგზანა თბილისს და ურბძანა დანგრეულ ქალაქის აშენება და გადახვეწილ მცხოვრებლების მოყვანა და დაკანება.

მეორე წელიწადს მეფე წავიდა განჯას, აიღო იგი, მოაოხრა განჯის არემარე, ჯავად ხანს წაართვა თბილისიდან წაყვანილნი ტყვენი (1000-მდე სული), დახარკა დიდის აღათით დაბრუნდა.

სწარსულთ, უკუ-ქცევის დროს, დაეპყროთ ერეკნის სახანოც და იქაური ხანი ტყვეთ წაეყვანათ. ეს ხანი გზი-დამ გამოჭმარდათ და საქართველოში მოსულაიყო. ერეკლემ იგი ისევ ერეკნის ხანად დაადგინა, ამისგამო ხანმაც ბელებურად ხარკის მოცემა იტვირთა. იგი ხარკს იხდიდა (80,000 მან.) თვით გიორგი მეფის გარდაცვალებამდე.

აღამაჰმადხანი შინაუმებმა მოჭკლეს 1797 წ. მისი მოჭრილი თავი მოლაღატეებმა წაიღეს ჭარს და იქ და-მარხეს*).

ერეკლეს გარდაცვალება (11 იან. 1798 წ.). და-მარცხებით დანაღვლიანებული მეფე წყალმანკით დასნეულ-და. 1797 წელს საქართველოში მძვინვარებდა დიდი ჭი-რი. ხალხი ჭირის შიშით მთიან ადგილებში იყო და-ხიზნული. თვით მეფეც თელავის სასახლეში იდგა. 11 იანვარს დილის 7 საათზე სული განუტევა პატარა კახ-მა, მეფე ერეკლემ. შეიქმნა დიდი გლოვა და ტირილი. მეფის დაკარგვას იგლოვდნენ ყველანი: ამერნი, იმერნი,

*) ეს ამბები მოთხრობილია თანახმად თეიმურაზ ბატონიშ-ვილისა, ბუტკოვისა და თვით ერეკლე მეფის ბარათებისა. ერთ ამ ბარათთაგანში (ბარათი 1788 წ.) მეფე უბრძანებს თიანელთ (თუშ-ფშავ-ხევსურთ) კომლზე თითო კაცი სალაშქროდ უნდა გამოიყვანოთ. „ასე რომ გამოხვალთო, სწერს ერეკლე, 40000 კაცი შეიყრებითო“. მეორე ბარათში (1795 წლ., ივნისის 14) მეფე ერეკლე, რომელიც უკვე შესდგომია თადარიგს აღამაჰმად-ხანის დასახვედრად, სწერს, რომ „ხუთი-ექვსი ათასი მეომარი მზად მყავს, ჯერ მთის კაცნი და უცხო სქვეყნის ჯარები არ შროგვსვლიანო. ქართლისა და კახეთის ჯარი არც მესამედი მო-სულაო და არც იმერლები. ჩვენ ჯარს დღე-დღეობით მეომრე-ბი ემატებიანო“ („მოამბე“)

თუშ-ფშავ-ხეკსურნი. მისი გვაძი ზის ორკვეტ კუბოში დაკრძალეს ჭ წასკენეს მცხეთას. ცხედრის გამოსვენებას თელავში შეკრებილი 20,000 მეომარი ზარბაზნისა ჭ თელავის სრულთ შიეგება, ხოლო თუშ-ფშავ-ხეკსურნი უსულა მეფეს შეჭლადებდნენ ტირილით; «აღსდეგ, გმირთ-გმირა, ნუ გძინავს: მტერთა ისძიან ხძინია...»

მეფენი

ქართლ-კახეთისა გიორგი XII (1798—1800 წ.)
იმერეთისა სოლომონ II (1790—1810 წ.)

ერკვე მეფე სამჯერ იყო შეუღლებული. მეორე ცოლისაგან მას მიეცა გიორგი, ხოლო მესამე ცოლის დარეჟანისაგან: ლევანი, იულონი, კახტანგი, ანტონი, მირიანი, ალაქსანდრე, მარიაძი, ქეთევანი, ანასტასია, ეკატერინე, თეკლე, ელენე და პირველის ცოლისაგან თამარ. ლევანი 1782 წელს აღესრულა. ანტონი (თეიმურაზ) მამა მისმა ქათალიკოსად დაადგინა (1788 წ.). იულონს ცოლად ჰყვანდა რევაზ ამილახვრის ასული სალომე; კახტანგს დავით ანდრონიკაშვილის ასული მარიაძი; მირიანი რუსეთს იყო წარგზავნილი და იქ მსახურობდა ლენერლის ჩინით; მარიაძი მიუთხოვა თბილისის მოურავს ციციშვილს; ქეთევანი მუხრან-ბატონს; ანასტასია რევაზ ერისთავს; ეკატერინე გიორგი ჩოლა-

ყაშვილს; თეკლე კასტანგ ორბელიანს; ელენე ზაქ. ანდრეონიკაშვილს; თამარ დავ. ორბელიანს.

გიორგი ერეკლესძე ორჯულ იყო შეუღლებული. ანდრეონიკაშვილის ასულის ქეთევანისაგან ჭყვანდა შვილები: დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, სოფიო, ნინო, რიფსიმე, გაიანე, ბარბარე; გიორგი ციციშვილის ასულის მარიამისაგან: მიხეილ, ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ, ერეკლე, თამარ, ანნა. დავითი ერეკლემ წარგზავნა რუსეთს სამხედრო საქმეების შესასწავლად. მას ებოძა ღენერალ-ლეიტენანტობა. სამშობლოში რომ დაბრუნდა, შეირთო ახამელიჭის ასული ელენე; იოანეს ცოლად ესვა წერეთლის ასული ქეთევან; ბაგრატს ჩოლასყაშვილის ასული ეკატერინე; თეიმურაზს ამილასკრის ასული ელენე; სოფიო ცოლად ჭყვანდა ლუარს. თარხნიშვილს; ნინო გრიგოლ დადიანს; რიფსიმე დ. ჩოლასყაშვილს; ბარბარე ანდრეონიკაშვილს.

ბატონიშვილების სიმრავლემ ქსელივით გადაახა და გადახლართა საქართველოს დიდებულთა გვარეულობანი მეფის ოჯახთან. ესრეთი კავშირი საკეთილთა იქმნებოდა ქვეყნის ერთობის სიმტკიცისათვის, თუ თვით მეფის ოჯახში ყოფილიყო ერთსულობა, სიყვარული და ერთობა. პირიქით, ერეკლეს ოჯახში სუფევდა ორი ბანაკი: დარეჯანისა და გიორგი ბატონიშვილისა. პირველ ბანაკს მხარს აძლევდნენ დარეჯან დედოფლის შვილები და მათნი მოყვარენი, ხოლო მეორეს გიორგის შვილები და მათნი მოყვარენი. პირველ ბანაკს ჭსურდა ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ ძმებს ემეფნათ ჩამორიგებით (უფროს-უმცროსობის მიხედვისამებრ), ხოლო მეორეს სწადდა

საქართველოში დატულიყო ძველი წესი მემკვიდრეობისა. სულთ-მოზრდავ ერეკლე მეფეს, სიკვდილის წინა დამეს, შეუჩნდა დარეჯანი და გამოსტყუა სიტყვიერი ანდერძი „ჩამორიგებით მეფობისა“.

სახელმწიფოსა და გვირგვინს მეფემ რომ სული განუტევა (11 იანვ. 1798 წ.), გიორგიმ თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. ჭიზიყელებმა ერთგულობა შეჭფიცეს. ამ ამბავზე აირიგნენ მისნი ძმანი. იულონი ქართლს გამავრდა. ვახტანგი არაგვის ხეობაში. ფარნაოზი სურამს. ალექსანდრე ყაზახ-ბორჩხალოში. გიორგი მეფე ფიცხლავ მივიდა ყაზახ-ბორჩხალოს. ალექსანდრე განიკლტო დუშეთს. ყაზახ-ბორჩხალოში გიორგი აღიარა მეფედ. აქედან მეფე წავიდა გორს და შემოიფიცა თავად-აზნაურნი და ხალხი. ამის შემდეგ გიორგი წავიდა თელავს, საცა ჯერ ისევე ესვენა გვამი ერეკლესი; გიორგის მისკლამდის, დარეჯან დედოფალმა შეადგინა ქალაქი იმის შესახებ, რომ ერეკლესიებში გიორგიზე უწინარეს მოხსენებულ ყოფილიყო სახელი დარეჯანისა. გიორგიმ თავმოყვარე დედოფალს მტკიცედ უთხრა: „მეფობაში წილს ვერ დაგიდებო“. ერეკლეს გვამი წასსვენეს მცხეთას. შემოკრებულ კახელებმა ერთხმად აღიარეს მეფედ გიორგი და შემოსძახეს: „იტოცხლენ, მეფეო გიორგი“.

ძმები მაინც არ ნებდებოდნენ მას. ამიტომაც გიორგიმ მოაწერა ხელი ერეკლე მეფის ანდერძზე, რომლის ძალით გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ მეფობა უნდა რგებოდა იულონს. ამ ამბავმა ცოტათი დააშოშმინა გამწვავებული მდგომარეობა ქვეყნისა. დარეჯანი შეუჩივრდა მეფეს, ძმებიც ჩაჩუმდნენ. მაგრამ ეს ჩაჩუმება დრო-

ები თი იყო. მალე დროში გაკრტეულდა ხმა, რომ დიდძალი ჯარი სპარსთა საქართველოში მოდისო. გიორგი მეფე შეშინდა. მას იმედი არა ჰქონდა, რომ მტერს დასძლეოდა. ამიტომ განიზრახა ოსმალეთს მიმხრობოდა. ასე-ღან ორბელიანი წარგზავნა ახალციხეს შემწეობის სათხოვნელად. თვამ შემეტყობინა ხონთქარს, რომელმაც დაიბარა ორბელიანი. ამასობაში რუსეთიდან დაბრუნდა გიორგის პირმშო შილი და ვით და მამას მოახსენა, იმპერატორი ჰაკლე დიდ წყალობას გზირდებო. მეფეს გაუხარდა. სწრაფად წარგზავნა კაცი ახალციხეს და სტამბოლში წასასკლელად გამზადებული ორბელიანი უკანვე მოიხმო. ამის შემდეგ გარსევან ჭაკჭაკაძეს მეფემ რუსეთს გაატანა ბარათი და ითხოვა იმპერატორისაგან:

- ა) რომ იგი დაემტკიცებინა საქართველოს მეფედ, ბ) მისთვის მოეწოდებინა გაწია, გ) შემკვიდრედ დაემტკიცებინა და ვითი, დ) დაეწმუნებინა მეფე ელქმით, რომ მისნი შთამომავალნი საუკუნოდ იმეფებენ საქართველოში.

იმპერატორმა ყოველივე შეუსმინა და ნათხლვნი დაემტკიცა და ამასთანავე საქართველოში წარმოგზავნა ლენკალი ლაზარევი ერთის პოლკით 6 მინისტრად, მეფის კარზე სამყოფად, გოვალენსკი (26 ნოემბ. 1799 წ.).

ამ ამბავმა დიდი შოკითი ასტეხა ძმთა შორის. იგინი გადაცვივდნენ ზოგი იმერეთს, ზოგი ახალციხეს, ზოგი სპარსეთს ანუ დაღისტანს და ითხოვეს შემწეობა გიორგის დასამხობად. ბატონიშვილების მომხრე იყო დარეჯან დედოფალი, რისგამო მეფემ მას ჩამოართო. საუფლისწულო მამულები და საჩქენად დაუნიშნა ყოველწლივ 822 მან. ალექსანდრე წამოუძღვა ომარხანს და

მოადგას საგარეჯოს ლეკის 20000 მეომრით. გიორგი მეუის ძენი იოანე და ბაგრატ 10000 ქართველი მეომრით და რუსის ჯარით შეეხებენ ომარხანს ივრის ნაპირზე ნიასურას და დაამარცხეს. ომარხანი გაიქცა ჭარს და იქვე მოკვდა. ალექსანდრე ივლიტო სპარსეთს. (17 ნოემბ. 1800 წ.).

17 ნოემბ. 1800 წ. მეუისაგან წარგზავნილ ელჩებმა — გარსევ. ჭავჭავაძემ, გიორგი ავალიშვილმა და ელიაზარ ფაღვანდიშვილმა რუსეთის სამინისტროში შეიტანეს შემდეგი თხოვნა: ა) მეფე გიორგის, მის ხელისუფალთ, სამღვდელთა და ხალხს ჭსურთ ქვეშევრდომობა რუსეთის იმპერატორისა; ბ) მეფე ითხოვს, რომ იგიცა და მისნი შემკვიდრენიც დაშთნენ მეუის სახელწოდებით და ჭქონდესთ უზირატესობა საქართველოს სამეფო გამგეობაში იმ კანონების მიხედვით, რა კანონებსაც მოსცემს იმპერატორი; გ) მეფეს დაენიშნოს ჯამაგირი და მიეცეს სოფლები რუსეთში, ხოლო საქართველოს შემოსავალი გადავიდეს იმპერატორის განკარგულებაში; დ) მოიტკრას ფული ზედწარწერით ერთ მხარეზე იმპერატორის სახელისა და მეორეზე საქართველოს ღერბისა; ე) მეუის ქვეშევრდომნი ყოველის მხრივ გათანასწორებულ იქმნენ რუსებთან, ვ) საქართველოში შემოვიდეს რუსის ჯარი, ქართველთა მილიციონერებს ნება ჭქონდესთ იმსახურონ თავიანთ საეროვნო ტანთ-საცმელთავე, განჯისა და ერკანის ხანები ძველებურადვე მეუის დამოკიდებულებაში დაშთნენ. — ყველა მუხლები ამ თხოვნისა უმაღლესად დამტ-

კიტებულ იქმნა იმპერატორის პავლეს-მიერ 19 ნოემბერს 1800 წელს *).

ვიდრე რუსეთიდგან დაბრუნდებოდნენ ავალიშვილი და ფალაკანდიშვილი, გიორგი მეფე უკვე აღესრულა (22 დეკ. 1800 წ.). ავალიშვილმა და მისმა ამხანაგმა რომ მოაწიეს თბილისს, გიორგისძეს დაკითხ სიტუაცი-
კად გადასცეს, რომ მან, ვითარცა მემკვიდრემ, იტვირ-
თოს გამგეობა სამეფოსი ლაზარეთის ერთად (ბუტკ. ტ. III, გვ. 331). დაკითხე შეუდგა სამეფო საქმეების გამგეობას, მაგრამ ლაზარეთს ბრძანება მოსკლოდა, და-
კითხისთვის ნება არ მიეცა არა რისამე განკარგულების მოსახდენად საქართველოში (იგივე ტ. III, გვ. 332).

18 იან. 1801 წ. პეტერბურღში გამოცხადებულ იქმნა უმაღლესი მანიფესტი საქართველოს რუსეთთან შე-
ერთების შესახებ. იგივე მანიფესტი თბილისში გამო-
ცხადეს 16-სა და 17 თებერვალს ქართველთა და სო-
მხთ ეკვლესიებში. 19 თებერვალს რუსეთს წარგზავნეს გიორგი მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, მიხეილ და განს-
კენებული მეფის სიმამრი სარდალი გიორგი ციციშვილი. 20 თებერვალს მცხეთაში დამარხეს გიორგი მეფე. სა-
ქართველოს მართებულ გზარინგმა გააუქმა დაკითხისმიერ მოხდენილნი განკარგულებანი და დააწესეს (1801 წ. 8 მაისს) დროებითი მმართველობა — უმაღლესი თბილისში ღ
დამოკიდებულნი — გორსა ღ თელავში. უმაღლეს მმართ-
ველობის თავმჯდომარედ დაინიშნა ლაზარეთი. ქართველ

* იხ. ბუტკოვი (ტ. II, გვ. 461—462).

ბატონიშვილებს ამ მმართველობაში არავითარი მონაწილეობა არ მიეცათ. (ბუტ. III, გვ. 338).

12 მარტს 1801 წ. აღესრულა იმპერატორი პავლე და ტახტზე აღვიდა იმპერატორი ალექსანდრე I. ამ ხელმწიფეს საქართველოს რუსეთთან შეერთება არ ჰსურდა და ამიტომაც სახელმწიფო საბჭოს შეეკითხა: „საქართველოს რუსეთის იმპერატორის ჭკეეშვრდომად მიღება უსამართლობა ხომ არ იქმნება“. სახელმწიფო საბჭომ განიხილა ყოველივე დაწვრილებით და იმპერატორს მოახსენა საქართველოს შემოერთება სასარგებლო იქმნება თვით ქართველებისთვისაც. ამის შემდეგ იმპერ. ალექსანდრემაც გამოსცა მანიფესტი (12 ენკ. 1801 წ.) და დაამტკიცა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. ეს მანიფესტი გამოცხადებულ იქმნა თბილისში 12 აპრ. 1802 წელს.

იმერეთი. იმერეთს რომ იბრძოდნენ ბატონიშვილები, იმერეთშიაც იმ დროს ჩხუბობდნენ მეფე სოლომონი და დადიანი გრიგოლ. მათი ჩხუბის მიზეზი ის იყო, რომ მეფეს ჰსურდა დადიანის მძლავრობა აეღამა და ლეჩხუმ-ოდში თვითონ დაეჭირა. მეფე კარგად ჰხედავდა, რომ ჭკეენის სახსნელად ერთად-ერთი და გზა დარჩენილ იყო — შეერთება ყველა სამთავროებისა. რაჭა, შორაპანი და დანარჩენი იმერეთი უკვე შემოემტკიცებინა მეფეს. გურიაში მთავრობდა მის-მიერ დადგენილი გურიელი. ამ გუარადვე საჭირო იყო მეფეს დამოკრიბებოდა დადიანიც, რათა საერთო ძალით მოეგებებინათ მრავალნი მტერნი. ხოლო მძლავრი დადიანი გრიგოლ

სიტუაციად მეგობრობდა მეფეს, საჭმით კი ჩუმად მეფის საწინააღმდეგო კეკის ჰეკეკავდა. ამ მებატონეს ფიქრდაც არ მოსდებოდა, რომ მტერნი „მრავალ იყვნენ“ და ესაა საჭირო იყო პირმტკიცეობა და მოწიგება. მოწიგებისა და მოწიგების მაგიერ გრიგოლი შევიდა ლეხუმიში, მოჰკვლა ამ ჯანჭულის ვატრონი ქაიხოსრო გელაგანი და ლეხუმი შეუერთა ოდიშს (1799 წ.). მეფემ შემოიკრიბა ჯარი, შევიდა ოდიშში, გრიგოლი განაძევა და დადიანად დასვა მასი ძმა მანუჩარი. გრიგოლი გაიქცა ლეხუმის და გამაგრდა მურს. მეფე და მანუჩარი მივიდნენ ლეხუმს. გრიგოლი შემოეკედრა მეფეს: ჩემს ძმას ნუ მიემხრობი და ლეხუმი ჭყვიშის ციხითურთ შენი იყოს. მეფე რაჭას გადავიდა. ძმები შერიგდნენ. გრიგოლმა დაპირებული არ აღუსრულა სოლომონს. მეფე მოვიდა, ჭყვიში აიღო და დაეხანაკა ლაილას. გრიგოლი თავის ჯარით დადგა ურხელს. შეიბნენ ძმანი ესე ადგილსა „ურხელს სახელგანად მბრძოლნი“. გრიგოლი დამარცხდა და მურს გაიქცა. მეფე შემოერთდა დუხვირის ციხეს, რომელიც გაემაგრებინა ურუაშვილს. ეს ციხეც დაანგრია სოლომონმა და დაიპყრო მთელი ლეხუმი. გრიგოლი ოდიშს გაიქცა. მეფემაც ლეხუმის გამგებლად დაადგინა გელაგანი ქაიხოსროსძე და ქუთაისს დაბრუნდა.

გრიგოლმა იცოდა, რომ მეფეს კელარ გაუმაგრდებოდა. ამიტომ შემწეობა ითხოვა აფხაზეთის მთავრის ქელაიშბუგისაგან. ამან მძევლად მოსთხოვა შვილი ზ ფუელი. გრიგოლმა წარგზავნა მცირე-წლოვანი მძევლიდრე თვისი ლეგანი ზ თეთრიც მიართვა. ქელაიშ დიდი ჯარით მოვიდა

და დადგა აბუდათს. მეფე დაეხანაკა ივანდიდს. ქელაიშ-ბეგმა ვერ გაბედა შებმა და უკანვე დაბრუნდა. მეფემ და-იჭირა ოდიში. გრიგოლი წავიდა გორდს და იჭიდგან წარგზავნა თბილისს საქართველოს მმართველ ციციანოვ-თან ელჩი და მოახსენა: თუ რუსეთის იმპერატორის ქვე-შეკრდომობასა და მთავრელობაში არ მიმიღებთ და არ შემეწევით, ხონთქარს ვეუბობიო“. ციციანოვმა შეუთვა-ლა: „შენი სანდო ვატეხი გამომიგზავნეო“. გრიგოლმა გამოგზავნა ძღვედ. სვიმონ ასათიანი და გიორგი გუგუ-ნკა. ციციანოვის-მიერ წარგზავნილი მანოვი დადიანმა მიიღო დიდის სიხარულით, შემოიკრიბა სამეგრელოს დიდებულნი და 4 დეკ. 1803 წელს მიიღო ფიცი იმ-პერატორის ქვეშეკრდომობისა. მანოვმა გრიგოლს მიახრთვა ორდენი ალექსანდრე ნეველისა.

ამის შემდეგ რუსის ჯარი ჩადგა ხობს, ოდიშს და ლეჩხუმს. მალე გრიგოლი მოკვდა (24 ოქტ. 1804 წ.). ეჭიმი ნიკოლოზ გრიგოლის მოწამლვას აბრალებდა მი-სივე მეუღლეს ნინოს...

დადიანობა იმპერატორმა უბოძა გრიგოლისძე ლე-ვანს, რომელიც მძევლად ჰყვანდა ქელაიშ-ბეგს. რუსის მთავრობამ ქელაიშს მოსთხოვა ლევანი. მან უარი შემო-უთვალა. დიდძალი ჯარი რუსისა შევიდა აფხაზეთში და გამოიყვანა ლევანი. 10 ივნისს 1805 წელს ლევანს უბოძა ხელმწიფის ღრამტა, რომლის ძალით მთავრის და-ვაჟვაცებამდის სამეგრელოს მმართველად დაინიშნა მისი დედა ნინო, ასული ქართლ-კახეთის მეფის გიორგი XII-ისა. დადიანები სამეგრელოში მთავრობდნენ 1867 წლამ-დე. ხოლო ამ წელიწადს 4 იანვარს ნიკოლოზ დადიანმა

თვისნი მოფლობელობითნი უფლებანი სამეგრელოს სამთავროსა რუსეთის ხელმწიფეს დაუთმო 1,000,00 მანათად.

12 აპრ. 1802 წელს თბილისში რომ გამოაცხადეს მანიფესტი შესახებ საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა, ამან ძალე დიდი მითქმა-მოთქმა დაჰზადა. ამ მითქმა-მოთქმათა მოთავედ აჭაური მმართველი გნორინგი სთვლიდა გარს. ჭაკჭაკადეს. ამ გარსეკანს პეტერბურგლიდგან მოეწერა წერილები თავად-აზნაურობისა და ხალხისათვის და ერჩია მათთვის შეედგინათ ქალაქი და მოეხსენებინათ იმპერატორისათვის, რომ მათ არსდროს უარი არ უყვიათ მეფობა ბაგრატიონებისა და ეთხოვნათ მეფე (ბუტკ. ტ. III, გვ. 347).

ჭაკჭაკადის ამ გვარმა რჩევამ იმედი აღუფრთოვანა ბატონიშვილებს და თავადებს. ვახუთში და ზოგიერთგან ქართლშიაც მეფედ გამოაცხადეს იულონი. უაენმაც სოლომონ მეფეს მისწერა მოხმარებოდა იულონი მეფეს. რუსის ვარი წავიდა სიღნაღს და დაამშვიდა განდგომილები (1802 წ.). იმავე დროს ტურგოვი შევიდა არაგვის ხეობაში და დაატყვევა ვახტანგ ბატონიშვილი. სიმონოვიჩი მივიდა სურამს, იულონი და ფანანაოზი გადავიდნენ იმერეთს.

სოლომონ მეფის მდგომარეობა გასაჭირი შეიქმნა. სამეგრელოს მხრივ და ქართლის მხრივ მას დაუმზობლდნენ რუსნი. თბილისის მმართველებისათვის საჭირო შეიქმნა პირდაპირი გზა ქართლიდამ სამეგრელოში გადასასვლელად. ეს გზა ეჭირა დამოუკიდებელ სამეფოს სოლომონისას. ყოველივე ეს და აგრეთვე ის

გარემოებაც, რომ სოლომონი ბინას აძლევდა იულონსა და ფარნაოზს, მთავარ-მმართველს ციციანოვს იძულებულ ჭყოფს მიწერ-მოწერა გამართოს სოლომონთან.

მეფეს სთხოვეს გამოსძიოს იულონი და ფარნაოზი და ამას გარდა მოსწეს აგრეთვე იმერეთში დამწყდული კოსტანტინე, ძე მეფის დავით II-ისა. სოლომონი თხოვდა თხოვნას უარ-ჭყოფს. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ იგი იძულებული ჰხდება დააკმაყოფილოს ციციანოვის თხოვნა. სოლომონი თბილისს გზავნის ლიონიძეს და ითხოვს იმპერატორის მთავრელობას ამ პირობით, რომ იგი შთამომავლობითურთ დამტკიცებულ იქნეს იმერეთის მეფედ, თუ შეიძლია არ მიეცა, შემგვიდრედ დაენიშნოს ზემოთ სხენებულ კოსტანტინე. ამგვარ თხოვნით ლიონიძე მიდის პეტერბურგს (5 აგვ. 1803 წ.), საცა მეფის თხოვნა შეწყენარებულ არ იქმნა, რადგან, ლიონიძე რომ რუსეთს წავიდა, სოლომონმა მუცრე ელჩი სტამბოლს გაგზავნა და სოთქრისაგან ითხოვა მთავრელობა ჯ შემწეობა. ლიონიძე უკანვე დაბრუნდა (1803 წ.).

სოლომონის მდგომარეობა გამწვავდა. მან მოიწადინა პირისპირ მოლაპარაკება ციციანოვთან. მეფე იდგას ხანს. ციციანოვი სურამიდან ჯარით გადავიდა იმერეთს. მეფემ გამოკლდა ჩხარის ციხე, ლელოვანი და ელაზნაურის მინდორზე ინახულა ციციანოვი (19 აპრ. 1804 წელს). ამათ მოლაპარაკებიდამ არა გამოვიდა-რა. მეფე ითხოვდა ლეჩხუმი იმერეთის სამეფოს მიათვალეთ. ციციანოვი ამას უარ-ჭყოფდა, რადგან ლეჩხუმი უკვე სამეგრელოს სამთავროდ მიეთვალათ. სოლომონი გაშორდა ციციანოვს. ამან ჯარები დასძრა და იწყო იმერ-

ლების დაფიცება იმპერატორის ქვეშევრდომად. სოლომონი კვლავ გამოეცხადა ციციანოვს (25 აპრ.) და რუსეთის ხელმწიფეს შეჭტიფა „საუგუნო უძობა და ქვეშევრდომობა“ იმ პირობით, რომ იგი და მისი შთამომავალნი მარადის დაშთენენ მეფედ იმერეთისა. იმერეთის რუსეთთან შეერთება უძღლესად დამტკიცებულ იქმნა 4 ივლისს 1804 წ. ლიტვინოვი რუსის ჯარით ჩადგა ქუთაისს. სოლომონ მეფე დადგა ვარდციხეს.

მაგრამ ვარდციხეს დიდხანს აღარ დარჩა სოლომონი, იგი იღუპილად სტდილობდა ოსმალნი შემოეყვანა და გაერკნა რუსნი. ეს გაუგეს მას. რუს-მეგრელ-გურულთა ჯარები მიესივნენ მეფეს. იგი გამაგრდა ხანის წყლის ხეობაში. საქმე რომ გასჭირდა. სოლომონი გამოეცხადა რუსებს და თავისი სიძარტლე გამოეცხადა მათ. მეფე გამოგზავნეს თბილისს (1810 წ. აპრ.) და დაამწყვდიეს სუმბათაშვილის სახლში. 10 მაისს იგი გაიპაჩა და 13-ს მივიდა ახალქალაქის სოფელ გოტელისა, საცა იყო ალექსანდრე ერეკლესძე. სოლომონთან ერთად გაიპაჩნენ აგრეთვე ქაიხოსრო, როსტომ და სვიმონ წერეთლები, დავით ერისთავი და სხვანი, სულ 23 კაცი. გოტელიიდან იგინი მივიდნენ ახალციხეს და ოსმალთა ჯარით გადავიდნენ იმერეთში, მაგრამ ვერას გახდნენ. მრავალგან და მრავალჯერ დამარცხებული სოლომონ მეფე ბოლოს წავიდა ტრაპიზუნტს და იქ აღესრულა (1815 წელს). იგი იქვე დამარხეს ბერძნების ეკლესიის ეზოში.

გურია. 1810 წელს სოლომონ მეფე რომ თბილისს გამოისტუმრეს, იმერეთი დაიჭირა რუსთა მხედრობამ.

მამია გურიელს იმის მეტი გზა აღარ დაჩვენოდა, რომ იმპერატორის ქვეშევრდომობა მიეღო. 8 აპრ. 1811 წელს იგი დამკვიდრებულ იქმნა გურიის მთავრად. მამიამ ოზურგეთში გახსნა სკოლა, გამართა «მარინობა» (იარაგება), მოიწვია მეძუსიკენი, მსახიობნი და სხ. გურიის ერის უფოთა-მდგომარეობა წარმატების გზას დაადგა. 1826 წ. 21 ნოემბერს გარდაიცვალა მამია, რომელსაც დაჩნა მცირეწლოვანი მემკვიდრე დავითი. გურიის გამგეობა გადაეცა „ჩხეკას“, რომლის თავმჯდომარედ დაინიშნულ იქმნა მამიას მეუღლე სოფიო. „ჩხეკაში“ ურიკნენ ისეთი კაცები, რომლებიც მოწინააღმდეგენი იყვნენ სოფიოს ოჯახისა. 1828 წელს სოფიო მიემხრო ოსმალებს და გაიქცა ტრავნიზუნტს, საცა წაიყვანა თავისი შვილები: 8 წლის დავითი და 14 წლის ეკატერინე. სოფიოს ხელმძღვანელი იყო დავით მაჭუტაძე. მისი გაქცევადამ არა გამოვიდა-რა იმის მეტი, რომ სოფიომ საუკუნოდ დატოვა „გურიელობა“. სოფიო იქვე ოსმალეთში გარდაიცვალა (7 სექტ. 1829 წ.). მისი მცირეწლოვანი ობლები სტამბოლს დაბინადრდნენ (1831 წ. იანვ.). მალე ეკატერინეს სილამაზე გაითქვა სტამბოლში. ხონთქარმა მოისურვა იგი ცოლად შეერთო. მაგრამ ეკატერინემ უარი შეუთვალა. 15 სექტ. 1833 წ. ბატონიშვილები დაბრუნდნენ გურიაში. დავითი წაიყვანეს პეტერბურღს და მიახარეს „ზაყების“ კორპუსში. იგი მოკლეულ იქმნა დაღისტნის ომში. ეკატერინე მისთხოვდა ლევან ჩიჩუას (1834 წ.). ქმარი რომ მოუკვდა, ეკატერინე პეტერბურღს გადასახლდა (1844 წ.) და იქვე აღესრულა. აფხაზეთი. რუსთა იმერეთში დამკვიდრების დროს

ათხაზეთის მთავრად იყო ქელაიშ ბეგ შარვაშიძე, კაცო
ახოვანი, ძლიერი და მდიდარი. მას უღალატა შეიღმა
ასლან-ბეგმა და აუუს ცისეში მოჭკლას, ათხაზეთი კი თვი-
თონ დაიჭირა. ასლანბეგს ჭყვანდა ძმა საფარ ბეგ, სიძე
დადიანისა. იგი მოვიდა ლევან დადიანთან და ითხოვა
შემწეობა. რუს-მეგრელთა ლაშქარმა დაამხო მამის მკვლე-
ლი და ათხაზეთი დაუმორჩილა საფარბეგს, რომელიც
რუსთა მთავრელობაში შევიდა (1808 წ.). საფარბეგი
მოკვდა 1821 წ. და მის მაგიერად მთავრად დაჯდა
მისი შვილი დიმიტრი, აღზრდილი პეტერბურღში. ეს
დიმიტრიც მოკვდა 1824 წ. უმემკვიდრედ. გამთავრდა
მისი ძმა მიხეილი, ლენკრაღ-ადიუტანტი. მალე მიხეილი
განუდგა რუსებს. ათხაზეთში დიდი აჯანყება მოხდა.
რუსებმა შეიპყრეს მიხეილი და კარონეჟში დააბინავეს.
იგი იქვე მოკვდა 1866 წ. გვამი მისი მოასვენეს ათხა-
ზეთს. ამ დროს ათხაზნი კიდევ აჯანყდნენ და დახო-
ცეს იქაური უფროსები. მაგრამ მალე იგინი დააწყნარეს.
მრავალი ათხაზი ოსმალეთში გადასახლდა.

სვანეთი სამ ნაწილად იყოფებოდა: საბატონოდ
ანუ სადადეშქელიანოდ, სადადიანოდ და თავისუფალ სვა-
ნეთად. ყველა ამ ნაწილებში 15,000-მდე მკვიდრია. წი-
ნად სვანეთს განაგებდა ერისთავი. საქართველოს განა-
წილების შემდეგ სვანეთის ერთი ნაწილი (ცხენის წყლის
ხეობა) დაიხემა დადიანმა, ენგურის ხეობის ქვემო ნაწი-
ლი დაიპყრეს დადიშქელიანებმა, ხოლო იმავე ხეობის ზემო
ნაწილი თავისუფლად ზღ დამოუკიდებლად დაშთა. ზეპირ-
გადმოცემით დადიშქელიანები არიან ნათესავნი დადისტ-
ნის შამხლებისა. იგინი მე-XV საუკუნეში დამკვიდრდ-

ნენ სვანეთში და ბრძოლა აუტეხეს აჭარ მლიერ გვარს
რჩიქიანებისას. იმამ დადიშქელიანმა სიკვდილის წინად თა-
ვის შვილებს უხადებდა: «რჩიქიანები გასწევით და მათი და-
ღუპვის ამბავი სათუთარში ჩამომძახეთო. მაშინ მე სიხა-
რულისაგან გავცოცხლდებიო. მე XVIII ს. ნახევარს სა-
ბატონო სვანეთს განაგებდა ოთარ დიდი დადიშქელიანი.
ამ ოთარის შვილებსა და მათ ბიძას თენგიზს შორის
მოჭხდა დიდი შფოთი. თენგიზის შვილი ბაბა ციოხი
მწვავედ გადაეკიდა თავის ნათესავებს. ბაბა-ციოხის შვი-
ლებმა მე XIX საუკ. დამდეგს დადიშქელიანები განაძევეს
სვანეთიდან. მალე მათ შორისაც უოანხმოება მოჭხდა.
თათარხანმა დაიპყრო ეტერი, ბეჩო, ლეჩინი და შეეცა-
და დაეჭირა ჩუბიხევიც, რომელიც ეკუთვნოდა მის ძმის-
წულს ციოხს. ამ ციოხს შეეშინდა და 1833 წ. რუსე-
თის მოგარეკლობა ითხოვა. იგი დაამტკიცეს ჩუბიხევის
მთავრად. მას მიჭხაძა თათარხანმაც. იგიც დაამტკიცეს
მთავრად ეტერისა, ბეჩოსი და ლეჩინისა. ამასთანავე
ორთავენი მოინათლენ. ციოხს დაერქვა მიხეილი და
თათარხანს ნიკოლოზი. ციოხი მოკვდა 1841 წ. მას
დარჩნენ ძენი: კოსტანტინე, ალექსანდრე, ისლამი, თენ-
გიზი და ციოხი. თათარხანი აღესრულა 1851 წ. და დას-
ტოვა შვილები ჯანსუხა და ოთარი. მალე მათ შორის
სისხლი ჩამოვარდა. ამის მიზეზად შეიქმნა ის გარემოე-
ბა, რომ 1843 წ. თათარხანს დაეწვა დიდდა ციოხის
(მიხეილის) შვილებისა გმობო. ასლა ციოხის შვილებმა
თენგიზმა და ისლამმა მოჭკლეს თათარხანის შვილი ჯან-
სუხი (1855 წ.). ჯანსუხის შვილები გაიქცნენ სამეგრე-
ლოს და კოსტანტინემ დაიპყრო ეტერი (1855 წ.). ამავე

კოსტანტინემ 1857 წლამდე დაიწესა მთელი საბატონო სკანეთი და აგრეთვე შემოიერთა თავისუფალ სკანეთის ორი საზოგადოება. რუსის მთავრობამ შეარიგა დადიშ-ქელიანნი მიხედვისამებრ 1833 წლის დრამატისა. ამ საქმის გასათაკებლად კოსტანტინე ქუთაისს ჩავიდა. ქუთაისის გუბერნატორ გავარინმა მას გამოუცხადა დროებით თბილისში უნდა წახვიდეო. კოსტანტინე გაჰყარდა და სასიკვდილოდ დასჭრა გავარინი, თავი გადუჩქეს მის მოხელეს ილინს, აგრეთვე მოჰკლა აფიცერი არდიშვილი (1858 წ.). კოსტანტინე ჩამოარჩევს.

ბატონიშვილები და დედოფალნი. 4 სექტ. 1802 წელს საქართველოს მმართველად დაინიშნა ჰაკლე ციციანოვი, რომელიც იყო შვილი ვახტანგ მეფესთან ერთად რუსეთში გადასახლებულ დიმიტრი ციციშვილისა. ეს დიმიტრი იყო ერთი თანა-მოღვაწეთაგანი მოსკოვში დასახლებულ ბაქარ მეფისა. 3. ციციანოვი საქართველოში რომ მოვიდა, იმპერატორს მოახსენა: საქართველოს დასაწინააღმდეგებლად საჭიროა მეფის გვარეულობის წარმომადგენელნი რუსეთში გადასახლებულ იქმნენო. ამის ნება-რთვა რომ მიიღო, დედოფლებს და ბატონიშვილებს სთხოვა წასულ იყვნენ რუსეთს. ზოგმა შეიწყინა მისი თხოვნა და ზოგმა არა. გადასახლების დიდი მოწინააღმდეგე იყო ერეკლე მეფის მეუღლე დარეჯან დედოფალი, გიორგი მეფის ქვრივი მარიამ, ერეკლეს ძენი ჭ იულონისძე ლევან. მრავლის მეტადინეობის შემდეგ ეკელანი გარდასახლებულ იქმნენ, გარდა ალექსანდრე ერეკლეს მისა და ლევან იულონისძისა.

1805 წ. 25 აპრ. ლევანი და ალექსანდრე ერეკლე

ნის სახანოში მეტადინეობდნენ შეეკრიბათ ჯარი ჭ საქართ-
კულში შემოსულები. 1806 წელს ალექსანდრემ ოსეთ-
ში გამოგზავნა ლეკანი და ააჯანყა ოსნი. 1807 წელს
ალექსანდრე ოსმალოს ჯარით შეება რუსებს, მაგრამ და-
მარცხდა. ლეკანის შესაპურებად მთავრობამ ბეკრი ღონე
ისმარა, მაგრამ იგი ვერ დაიჭირა. ხან ერთ ლეკოში ალექ-
სანდრე ოსებს, ხან მეორე-მესამეში. მას გამოგზავნეს წერი-
ლი მისი მამისა, რომელიც სთხოვდა დანებდი მთავ-
რობას და ჩემთან რუსეთში გადმოსახლდით. მაგრამ მან
არ შეიწყენარა ესრეთი თხოვნა. ლეკანს ხელახლა გამოგ-
ზავნეს მოწოდების წერილი, რომელიც მისოსტ ჩაღა-
კაშვილმა გაატანა ქაჩიშვილს ლეკანისთვის გადასაცემად.
ხატონიშვილმა ამ წერილის პასუხად მისოსტს მოსწერა:
„ამ ქაჩიშვილმა შენი გამოგზავნილი წერილი მომიტა-
ნა. და შენც შეგარცხვინა და იმ წიგნის მომწერიც“.
ბოლოს გამოაცხადეს 500 მან. ჯილდო იმისთვის, ვინც
ან ცოცხალს შეიპურებდა და ან წარმოადგენდა მის თავს.
ლეკანი მოკლულ იქმნა გოგის-ცხის ხეობაში (1811 წ.).
გვამი მისი დასაფლავეს ყინციისის მონასტერში. —
ალექსანდრემ 1811 წელს ააჯანყა კახეთი, რომელსაც ამ
აჯანყებით დიდი ზარალი მიეცა. ბოლოს იგი მოკვდა
თეირანში (1844 წ.). მას დარჩა მეუღლე მარია და ძე
ერეკლე, რომელიც ერეკნიდამ პეტრობურღს წაიყვანეს. ეს
ერეკლე აღესრულა თბილისში (1882 წ. 27 აპრ.).

დედოფალი მარია. 18 აპრ. 1803 წ. რუსის
მთავრობამ შეიტყო, რომ დედოფალი მარია ამირებს
თბილისიდან გაქცევას. ციციანოვმა ლენინალ ლაზარ-
კის უბრძანა დედოფლის შეპყრობა და რუსეთში გადა-

სახლებს. 19 აპრილს, დილის ექვს საათზე, ლაზარეკმა ჯარი შემოარტყა დედოფლის სასახლეს. ყარაულები გარკეთ დააყენა და თვითონ წამდენიმე ათიწრით დედოფლის საწოლ ოთახში შევიდა. დედოფალმა მრისხანედ მოახსენა, საქართველოს თავს არ დავანებებო. ლაზარეკი გარკეთ გავიდა განკარგულების მოსახდენად. მერე ისევ შეირბინა ოთახში და დედოფალთან მავიდა. მარიაშვიტს უცხად ამოძრო სახან ქვეშ დამალული ხანჯალი და ლენკალს ღონივრად ჩასცა მარცხენა გვერდში. ლაზარეკი იქვე დაეტა უსულოდ. დედოფალი წაიყვანეს რუსეთს და ბელგოროდის მონასტერში დაამწყვდიეს. იგი რუსეთშივე აღესრულა. გვამი მისი საქართველოში მოასვენეს და დიდის დიდებით დაკრძალეს მცხეთის ტაძარში (1851 წელს 30 მარტს).

დედოფალი დარეჯან თბილისში სცხოვრობდა. მას დიდი მიწერ-მოწერა ჰქონდა გაქცეულ ბატონიშვილებთან. ციციანოვმა ეს კარგად იცოდა და ქალაქიდან გასვლის ნებას არ აძლევდა. მაგრამ ბოლოს დარეჯანმა თავი მოიკადმყოფა ჭ ციციანოვს სთხოვა მუხრანში წასვლის ნება მომეცია. მუხრანში მყოფობის დროსაც ეს დედოფალი წინამძღვრობდა განდგომილებს. ამიტომ იგი გადასახლეს რუსეთს, საცა აღესრულა 8 ნოემბ. 1807 წელს. ამ დედოფლის ამაღლის ერთი წევრთაგანი — გაბრ. ჭილაძე პეტრუბურდიდგან სწერს თბილისის ექიმს თათულას. * :— უფალმა „მიგვიღო უკანასკნელი, უცხოებასა ამას შინა, ნუგეში ჭ მოგვაკლო ჩვენ საზოგადოსა დე-

*) წერა-კ. „ისტორიათა მასალა“ №427.

დასა და მთარგველსა ჩვენსა საქართველოს დედოფალს
დაჩიას, ესე კითარსა ღვთაებრ მოწყალესა გვიძსა, რა-
მელიცა არა მხოლოდ ჩვენზედა, არამედ ყოველთა იწ-
რებათა ჭ უბედურებთა ბნელ მორტყემულთა ზედა მოჭ-
ვენდა სხივთა ღმობიერთა და ხელის აპყრობასა მოწა-
დეობდა... ავით განდა და 8 ნოემბერს მიიტყვალა. რჳ,
რა საცოდლობა იყო იმისის შვილებისა და აქ მყოფ
ქართველთა — მამრთა და მდედრთა! ბატონიშვილები და
ბატონის რძალი ქეთევან და სხვანი ქართველნი ყველანი
სრულებით იქ განლდით. თქვენ წარმოიდგინეთ, რა უაში
შეუდგებოდათ იმის შვილებსა: ყოველი ჭირი გაუახლ-
დათ. ძველმა და ახალმა იმათის მწუხარების ცეტხლმა
ადგზნება დაიწყო და ჩვენც იმათის სიბრალულის ცეტხ-
ლით ვიწოდით. ...ნეკესკის მონასტერში დიდეს დიდე-
ბით დაკასაფლავეთ. გასვენებას დაესწრო თვით იმპერა-
ტორი ჭ დიდი ჯარი....“

ანტონი II, ქათალიკოზი. ანტონი ერეკლესძეისც
სწამებდნენ განდგომილ ბატონიშვილების მომხრეობას.
მისი დიდი მტერი იყო არსენი თბილელ მიტროპოლი-
ტი. ანტონი გადასასლეს რუსეთს (1811 წელს), საცა
დაენიშნა ჯამაგირად 54,000 მან. იგი გარდაიცვალა 1827
წელს 21 დეკ. ნიუნი-გოროდში და დასაფლავებულ იქმ-
ნა სკობოია-შჩენსკის სობოროში, საიდანაც მისი ნაშთი
გადიტანეს ფერისცვალების საკათედრო ტაძარში, და
დაკრძალეს (19 სექტ. 1841 წ.).

**მწერალნი, ისტორიკოსნი, პოეტნი ჭ მქადა-
გებელნი.** წარსულ საუკუნის მიწურულსა ჭ მიმავალ სა-
უკუნის დამდეგს კალმის კაცნი ფრიად ბევრნი იყვნენ.

მათნა ხელმძღვანელნი და მთარკველნი იყვნენ თვით ამერ-
იმერთა მეფენი, რომელთაც დაარსეს სტამბები თბილისს,
ჭუთაისს, საჩხერეს, წესს და სხ. ამ დროის მწერალნი
იკვლევდნენ არქეოლოგიას, ისტორიას; იძიებდნენ ქარ-
თულ ენის გრამატიკას; აღწერდნენ ერის შინაურ ცხოვ-
რებას; ადგენდნენ სახელმძღვანელოებს საეჭიმოს (კარ-
ბადინი), სამხედროს; უცხო ენებიდგან სთარგმნიდნენ სსკა
და სსკა წიგნებს— ბეროლოტეს, ჰლუტარხს, ილია-
დს და სხ. ასე რომ მწერლობა ამ დროს მეტად გატ-
ხილულბულიყო.

ამ მოღვაწეთაგან უფრო შესანიშნავნი არიან: გიორ-
გი მეფის მეძვედიდრე დავითი (აღესრულა ჰეტერბურღს
13 მაისს 1819 წ.), რომელმაც დაგვიტოვა რამდენიმე
თხზულება და მათ შორის საქარტველოს ისტორია.
თეიმურაზ ბატონიშვილი (+25 ოკტ. 1846 წ.) და-
დად განათლებული კაცი იყო. იგი ამოწერიულ იქმნა სა-
მეცნიერო აკადემიის წევრად. მან დაგვიტოვა: საქარტ-
ველოს ისტორია ძველი დროისა, „დავით ბატონიშვი-
ლის ომები“, „თბილისის აღება აღამაჰმადხანისაგან“;
მცოდნე კაცები იყვნენ აგრეთვე ბატონიშვილები: იულონ
(+23 აგვ. 1816 წ.), ფარნაოზ (+20 მარტს 1852 წ.),
ვახტანგ (+23 ოკტ. 1814 წ.), თეკლე და ქეთევან
ბატონიშვილები (მათ მიერ დათხზული ლექსები ის. ჩუ-
ბინაშვილის ქრისტომატიასში), იოანე და ბაგრატ გიორ-
გი მეფის ძენი. ამათგან უკვლავუ ჩინებული მწერალი
იყო ეს იოანე. ამ იოანემ და იონა ხელაშვილმა შე-
ადგინეს დიდად შესანიშნავი წიგნი „კალმასობა“, რომ-
ელშიაც მღაბიო ენით მოთხრობილია (მოკლედ) თე-

ჯგერის, ისტორიის, არქეოლოგიის, ღვთისმეტყველება, საქართველოს ზნე-ჩვეულებანი, ამ დროის ჭირ-კარამი და სხ. „გალმასობაში“ ფრიად შესანიშნავია იონა ხელაშვილის ქადაგება წმ. ნინოს მონასტერში, ალავერდის სობორში, ბასი გარს. ჭაკჭაკაძესთან ღ სხ. იონამ დაგვიტოვა 42 თხზულება. იონა ბატონიშვილმა შეადგინა რუსულ-ქართული ლექსიკონი ექვს ნაწილად, ამ იონას მდიდარი ბიბლიოტეკა მისმა შვილმა ივანემ უფრო გააღიდა. 1880 წ. ეს ბიბლიოტეკა გადაეცა პეტერბურგის „საერო ბიბლიოტეკას“.

გაიოზი ნაცვლიშვილი, თელავის სემინარიის რექტორი და შემდეგ აშტარხანის მთავარ-ეპისკოპოსი (†1819 წ.). მისნი შრომანი: ა) ქართული გრამატიკა, ბ) საქართველოს ისტორია, გ) ქადაგებანი, დ) სამღვდელთა ისტორია, ე) გვირგვინის ისტორია, ვ) ძველთა სამეფოთ ისტორია, ზ) მარკ-ავრელია, ლ) ეულიზარი, ი) გიტიას სიბრძნე, ია) ერმათ სასწავლო წესრი და მრ. სხ.

დავით რეკტორი ალექსიძე, რომელმაც დაგვიტოვა ქადაგებანი, ლექსები და სხ. მას ჭქონდა ფრიად მდიდარი წიგნთ-საცავი და ძვირფასი ხელთ-ნაწერები.

ფანასკერტელ ციციშვილი, რომელმაც შეადგინა ვრცელი წერილი „ქართული ენის ლიტერატურისთვის“, მოთხრობა „ზნენი და ჩვეულებანი ქართველთა“ და სხ.

ჭახუა ყაფლანიშვილი — ფილოსოფოსი, მოლექსე, მწერალი სამართალთა ღ საეროთა წერილთა. ეგნატე იოსელიანი — ვაფი განათლებული, მწერალი წიგნთა. ვარლამ მიტროპოლიტი ერისთვისშილი (შემდეგ პირველი ეგზარქოსი) მქადაგებელი და მწერალი. იოსტოს

ანდრონიკაშვილი — კაცი ფილანთროპოსი; პეტრე ლან-
დაძე (+1837 წ.), მოლექსე ზ მწიგნობარი. დავით ჩო-
ლაყაშვილი ნიჭიერი მწერალი და მოლექსე; ტრიფილე
(+1808 წ.) დიდი მწიგნობარი; გერასიმე ანთაძე,
მისი ძმა და შვილი გიორგი იუვენე გურუნი. მათ აძე-
რეთში შემოიტანეს იმერული კილოა გალობა. მსეკსბუჯ
ორბეულიანი — კაცი რიტორი და ფილანთროპოსი მცოდ-
ნე. გიორგი თუმანიშვილი, რომელმან ძველ ლექს-
თაგან შეადგინა კრებული „მრავალ ევაკილოვანი“; ოთარ
ქობულავა მოლექსე; სანათნავა იყო გამომჩენილი მწე-
რალი და მოძღვრალი; მღვდ. ქრისტ. კეყელაშვილი,
მოგზაური ბაბილონი, ეკვიპტოს, როდოსს, იერუსალიმს,
ეფესოს და სს., კაცი დიდად განათლებული და სტამ-
ბოს სექმის მცოდნე (იხ. ზემოთ).

ბესიკ გაბაშვილი იყო დიდი პოეტი. ბროსე ამ-
ბობს: „ბესიკის სატირა ბასრია, კითარცა შუბის წვე-
რი, მისი რომანსები სინაზათა და გრძნობით სავსეა“.
ბესიკი აღესრულა 1799 წ.

სოლომონ ლიონიძე, მსაჯული ერეკლე მეფის
დროისა. ლიონიძე ფრიად განათლებული კაცი იყო, დი-
დად მჭკერ-მეტყველი მწერალი და პოეტი. გიორგი მე-
ფე რომ მიიცვალა, ლიონიძე მიემხრო დავით ბატონი-
შვილს და მოინდომა მისი გამეფება, მაგრამ მთავრობამ
იგი დააპატიმრა. მერე თავისუფლება რომ მიეცა, გადა-
ვიდა იმერეთს, საცა სოლომონ მეფემ უბოძა მამული ზ
დანიშნა მსაჯულთ-უხუცესად და კანცლერად.

ომან ხერხეულიძე მდივანბეგი, ავტორი „ერეკლეს
ისტორიისა“ და ჰაზუნა ორბელიანი, ავტორი „ქართ-

ლის ცხოვრებისა» (1739 წ. 1758 წლამდე). ჰაზუნას-
მიერ შედგენილი ისტორიის გადუწერის ხარების საყდრის
დეკანოზის ძეს დაკითხვა 20 აგვ. 1773 წ. ომან მდი-
ვანბეგის ისტორიის იწყობა 1722 წლიდან და თავდება
1780 წლით. დასასრულს ომანი ამბობს: «ღვაწლნი ჭ
შრომანი მეფის არაკლისანი არა ადვილ შესაძლებელ იყო
აღწერად, არამედ რაკდენ ძალ-მედვა სძენითა და მესხი-
ერებითა, სარწმუნოთა კაცთაგან ცნობით აღვსწერე». ომა-
ნი გარდაიცვალა 1805 წ.

ამბროსი ნეკრესელი დიდად განათლებული კაცი იყო.
სწავლა მიეღო ბესარიონ ქათალიკოზისაგან, რომელიც
იყო კაცი ფილოსოფოსი, და აგრეთვე ქათალიკოზ ნი-
კოლოზისაგან. 1781 წელს იგი დაადგინეს ნეკრესის
ეპისკოპოსად. ამის წინადაგი იგი ეპისკოპოსობდა ჯერ
მანგლისსა და მერე წილკანს. ამბროსი დიდად მჭკვერ-
მეტყველი მქადაგებელი იყო. რადგან მას ეჭირა ლეკების
მომიჯნავე ეპარქია, ამიტომ მუდამ იმის ზრუნვაში იყო,
რომ ქართველები გაემხნევა. იგი თავის სამწესოს ამას
ეუბნებოდა: „ვითარცა ქრისტეს უყვარდა ერი და მოყ-
ვასნი, ისრე შეკიყვაროთ ჩვენი ქართველობა და და-
ვიცვათ იგი“. ამბროსიმ დაგვიტოვა მრავალი ქადაგება.
იგი გარდაიცვალა 1808 წ.

ნიკოლოზ დადიანი იყო ღრმად მცოდნე ქართუ-
ლის ენისა. მან შეადგინა ისტორიის, რომელსაც ჰქვია
„ქართლის ცხოვრება“. ეს ისტორიის უმეტესად შეეხება
იმერთა ცხოვრებას და სრულდება 1823 წ. ნიკოლოზ-
ი რასაც მოგვითხრობს 1784 წლითგან ან თვითონ
უხილავს და ან გაუგონის სარწმუნო პირთაგან. ბუტკო-

ვის ისტორიას და „არქეოლოგიურ აკტიების“ ცნობები სრულად მოწმობენ ნიკოლოზის მიერ მოთხრობილ ამბების სინამდვილეს.

იალნე გეგეჭკორი, პოეტი. მას 1836 წ. გამოუთქვია ლექსად „რუსის ბრძოლა“ და ამბობს, რომ ამ ბრძოლაში შარვაშიძეებს ჰყვანდათ 40,000-მდე მეომარი.

როგორც შემორჩე აღვნიშნეთ, იმპერატორმა ალექსანდრე გურთხეულმა გამოსცა მანიფესტი (12 სექტ. 1801 წ.), რომლითაც, სხვათა შორის, უცხადებდა თვის ახალქვეშევრდომთ: ... „მაღმან გარემოებათა ამით ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, ღ ხმამან საქართველოისა ერისამან, მოგვზიდნეს ჩვენ არა დაუტეოთ და არა მივსცეთ მსხვერპლად განსაცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა ხკედრისა თვისისა დიდსულისა რუსეთის საფარველისადმი... უკანასკნელად, რათა სცნათ თქვენ თასი კეთილად მმართველობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლ-მსაჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნიუთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოისპოს თვით-მმართველობაი, (самоуправство) და მხედრებ-რივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად, შრომის-მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობისა, განზრახვათა ვაჭრობისათა და ხელთ-საქმეთა, შინა საგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მიჯარველთასა. ნაშთი და კეთილ-დღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდო ჩვენთვის. მიეცა საუდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სექტ. იბ დღესა, ჩყა წელსა“.

ეს მანიფესტო თბილისში გამოცხადებულ იქმნა 12 აპრ. 1802 წელს. ამის შემდეგ ქართველთა ცხოვრება დაადგა ასაღს გზას, ახალს ცხოვრებას. საქართველოში დაწესდა ახალი მმართველობა — ამერეთ-იმერეთის გუბერნიის, საექსპედიციო (1811 წ. 30 ივნ.), სასამართლო, ფულის საჭრელი ზარდავანა (1802 წ. 21 აგვ.), ფოსტის უწყება (1804 წ. 19 აპრ.), თავად-აზნაურთა კრება (1803 წ. 4 ივნ.), რომელმაც თავის წინამძღოლად ამირჩიას გასს. ჭაკჭაკაძე; თბილისში დააარსდა კეთილშობილთა სასწავლებელი (1803 წ. 25 ივლ.) და სასულიერო სემინარია (1 ოკტ. 1817 წ.). საქართველოს თავად-აზნაურნი გათანასწორობებულ იქმნენ რუსეთის თავად-აზნაურობასთან (1827 წ. 25 თებ.). განთავისუფლებულ იქმნენ ყმები — ამერეთ-იმერეთში (1864 წელს 8 ნოემ.), სამეგრელოში (1866 წ. 1 დეკ.).

ამავე დროს საქართველოში დაიბადნენ შესანიშნავნი მოღვაწენი — დიდნი პოეტნი ალ. ჭაკჭაკაძე, ნიკ. ბარათაშვილი, გრ. თრეპლიანი, გ. ერისთავი, რომელმაც 1851 წ. დააარსა ქართული თეატრი და გამოსცა გაზეთი «ცისკარი»; მწერალნი — სოლომონ დოდაშვილი, ავტორი „ლოდიკისა“ და 1832 წლითგან რედაქტორი გაზ. „თბილისის უწყებანისა“ (ამის უწინარეს იბეჭდებოდა სხვა გაზეთი — „ქართული გაზეთი“, სოლო შემდეგ «გუთნის დედა» (1860 წ.), «საქართველოს მოამბე» (1863 წ.), „დროება“ (1866 წ.), „მნათობი“ (1869 წ.), „სასოფლო გაზეთი“ (1869 წ.), უურნ. „კრებული“ (1871 წ.) და სხ.), პლ. იოსელიანი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, არქეოლოგი; დ. ბაქრაძე,

სამეგრელოს მთავარი დავით დადიანი (+1853 წ.), რომელიც იყო დიდად განათლებული კაცი და შემკრებელი ქართულ წიგნებისა და ხელნაწერებისა; ჩუბინაშვილი და ბეჭდა ქართლის ცხოვრება, ქართული ვრცელი ლექსიკონი და სხ.

დამკვიდრდა-რს რუსის მხედრობა საქართველს, შეეცადა დაეპყრო ადრბეყანი, დაღისტანი, ჩერქეზეთი, საათაბაგო და აჭარა-აფთისი.

გიორგი მეფემ ამერეთთან ერთად რუსეთს ცა აგრეთვე საქართველოს კუთვნილი სახანოები კახეთისა, განჯისა და ყაზახ-ბორჩალოსი. მაგრამ ამ ხანებში არ მოინდომეს რუსეთის ხელმწიფის ქვეშევრდომობა. ამიტომაც ასტუდა ომი სპარსეთთან, რომელიც ხსენებული სახანოებსა და მთელს ადრბეყანს და საქართველოს თავისად სთვლიდა. ეს ომი დასრულდა სპარსთა დამარცხებით. გულისტანში შეკრულ ზავის (12 ოკტ. 1813 წ.) მიხედვით ყაენმა სამუდამოდ დაუთმო რუსის იმპერატორს ყარაბაღი, განჯა, შაქი (ნუხი), შირვანი, დარუბანდი, ყუბა, ბაქო, თალიში, შურაგელი, ამერეთ-იმერეთი. ჭარ-ბელაქანი დაპყრობილ იქმნა 1803 წ. 9 მარტს.

სოლომონ მეფე რომ მიემხრო ოსმალებს, რუსეთის მთავრობამ იწყინა და ოსმალებს შეუსია თვისი მხედრობა. ეს ომი დასრულდა ადრიანოპოლის ტრაქტატით (1829 წ. 2 სექტენ.). ამ ზავის მიხედვით რუსეთს დაეკარგა ანაპა, ფოთი, ახალციხე, აწყური და ახალქალაქი.

ლეკეთი. ლეკებთან ბრძოლას რუსეთი მოუწდა 60 წ.

ცოტა ნაკლებ. წინა დროს ლეკეთი ერთ სამთავროს ან
არმოდგენდა. იგი დაყოფილი იყო სხვა და სხვა მთელ-
ელებ შორის. მაგრამ მიმაკალ საუგუნის დამდგომიდან
ნელ-ნელა მთელს დაღისტანზე გავრცელდა ერთად ერთი
უზენაესი უფლება „იმამისა“. დამაარსებელი ამ უფლე-
ბისა იყვნენ: ჭამშათ-ბეგი, ყაზი-მოლას და შამილი. ჭამ-
შათ-ბეგი დაიბადა 1789 წ. 1801 წელს მან დაასრულა
კლას ადგილობრივ სკოლაში. ამ დროს გამოჩნდა
ახალი მოძღვარი „თარყათისა“ (ღვთისთვის თავდადება).
შემდეგ მიემხრო ჭამშათ-ბეგი. ამით გამოაცხადეს „ყაზაყა-
თი“ (ომი ქრისტიანებთან). ანდია და ავარია, გარდა ხუ-
ნძახისა, დაემორჩილნენ მათ. ჭამშათ ბეგი მიიწვიეს ჭა-
რკლებმა, რომელნიც აუჯანყდნენ რუსებს. რუსის მხედ-
რობა შევიდა ჭარ-ბელაქანში. ამასობაში დაზამთრდა და
დაღისტნის გზები შეიკრა. ჭამშათ-ბეგი მოემწყვდია
რუსთა ჯარისა და გააკასიონის მთებ შორის. იგი მოე-
ცა რუსებს, რომლებმაც თბილისს მოიყვანეს. რუსებს
ერთგულობა შეჭფიცა ზ დაღისტანს წავიდა. იქ შეჭკრი-
ბა ჯარი და ისევე ჭარს გადმოვიდა და ზაქათალას ალყა
შემოარტყა. მაგრამ აქ ვერა გააწყო რა და დაბრუნდა.
ყაზი-მოლასსა და ჭამშათ-ბეგს მიემხრო აგრეთვე შამილი
(დაიბადა 1799 წ.). იგი ყაზი-მოლასს მოწაფე იყო.
1829 წ. ყაზი-მოლასმ შემოიკრიბა 15,000 მეომარი და
მიუხტა ხუნძახს, რომელსაც რუსების ქვეშევრდომობა მიე-
ღო. აჭარ სანის ქერივმა ბახუ-ბიქამ დაამარცხა მოწინა-
აღმდეგენი. ყაზი-მოლას ან შეშინდა. მიუხტა შამხალის
სატასტო ქალაქს და დაარბია, აქედგან წავიდა და შე-
მოკრტყა ბუჩნაიას, მერე ვნეჩახნოს, დაამარცხა ლენკა-

ლი ემანუელი, და ალფა შემოარტყა დარუბანდს, მაგრამ ვერ აიღო. გაეტალა დარუბანდს, მიჭურინდა ყიზლასს, დაარბია, დასწვა და დაბრუნდა ღიმრას (1832 წ.). რუსის ჯარი მიიყვანა როზენმა, ღიმრი აიღო და ყაზიმოლა მოჭკლა. იმამად ამოირჩიეს ჭამსათ-ბეგი, რომელმაც ამოსწვიტა ანუ დაამდაბლა ლეკთა ურჩი დიდკატობა და მიუხტა ხუნძასს. ბისუ-ბიქას შერბება უნდოდა. ჭამსათ-ბეგმა აიღო ხუნძასი, მოჭკლა ბისუ-ბიქაცა და მრ. სსკანი. მაგრამ ჭაჯი-მურადმა ულალატა ჭამსათ-ბეგს და მოჭკლა. ხუნძასსა და აკარიას უფროსად შეიქმნა ჭაჯი-მურადი და 1837 წლითგან პოლკოვნიკი აჭმად-ხან. დაღისტნელთ იმამად გამოაცხადეს შამილი.

1837 წ. რუსებმა გაამაგრეს ხუნძასი და აქედგან თემურ-ხან-შურამდე გაიყვანეს გზა. შამილი ტილიტლს იყო და იწიკვდა ლეკებს რუსებთან საბრძოლველად. რუსის ჯარი ტილიტლს რომ მიუახლოვდა, იგი გაიქცა ახულგოს, აქედგან შატოს. მას მიემხრნენ ჩახანნი. შამილი გამაგრდა დარღოს, რომელსაც ერთა იჩკურიის შეუკალი ტყეები. თვისი ჭკეყანა შამილმა გაჭყო რამდენიმე სანაიბოდ, ჯარში სამსახური ყველა ლეკისთვის სავალდებულოდ გამოაცხადა. ყოველ მეომარს დააკალა ჭქონოდა თოფი, სმალი, დამბახა, ხანჯალი, მდიდრებს ცხენიც. თავისთან ამალად დაადგინა 600 მურიდი (მოწითლე). შამილი იყო გამჭრიახი ჭკუის ვატი, მოსამართლე განთქმული, მსნე და გამბედავი. მალე მან დაიმორჩილა თითქმის მთელი დაღისტანი, რომელიც გულისრულად უყვარდა. იგი ამბობდა ხოლმე: «მე ვერ შეკედრები დიდ ხელმწიფეებს, მე უბრალო ლეკი შამილი ვარ, მაგრამ ჩემი

ქვეყნის ტალახი, ჩემი ტყეები და ხეობანი ღონეს მძაღვე-
კენ ვიყო უძლიერესი ძლიერ ხელმწიფეთა. ჩემი ცრუდი
გზები და ტყენი ისე მიუყარს, რომ, თუ შესაძლებელი
ყოფილიყო, ყოველ ხეს ჩემის ტყეებისას ლამაზად მოკრ-
თავდი, გზების ტალახს სურნელოვან თაფლს წაკსცხებ-
დი».

1843 წელს შამალს გამოუგზავნეს ჩახნელებმა ელ-
ჩები მოსახსენებლად, რომ იგინი აპირებენ რუსებს გა-
დაეცნენ. ელჩები შამალის წინაშე შიშით ვერ წარსდგნენ
და მიუგზავნეს იმამისაკე მოხუცი დედა. შამალმა დედას
მოახსენა, რომ პასუხს ეკრას გეტყვი, ვიდრე ალლახს
აჩ დაკეკითხებიო. შამალმა დარღოელები მოიწვია და
თვითონ შევიდა მეჩითში. სამ დღე-ღამეს ილოცა შა-
მილმა, მერე გამოვიდა და პირქვე დამხობილ დარღოე-
ლებსა და ჩახნელებს გამოუცხადა: „წინასწარმეტყველმა
მაცნობა: ასი მათრახი გაერთყას მას, რომელმაც პირ-
ველად გაუწია რუსების მოჩხილების ამბავი. ვაგლახ მე,
ვასი მე! იგი იყო დედა ჩემი! აღსრულდესცა უზენაესი ნე-
ბა წინასწარმეტყველისა!“ შამალის დედა გააწვინეს და
გამათრახეს. მესხეთე გარტყმაზე დედაკაცს გული წაუვი-
და. შამალმა იგი წამოაყენა და თვითონ დაწვა მას მა-
გიერ. მემათრახეს უბრძანა ღონიერად დაერტყა მისთვის
დანარჩენი 95 მათრახიც. ნაცემი იმამი ლომევითა წა-
მოკარდა ზეზე და შეძრწუნებულ ელჩებს მრისხანედ უთხ-
რა: «წადით და ყოველივე აუწყო ჩახნელებსო.»

ამ ამბავმა დიდად იმოქმედა მთიელებზე. იგინი შე-
მოიკრიბნენ იმამის გარეშემო. შამალმა აიღო უნცუგუ-
ლი, ცატანისი და გასწვიტა რუსის ჯარი. აიღო ავ-

რეთვე მოქროხი, გერგებილი და სამი თვის განმავლობაში (1843 წ.) რუსები განაძეკა მთელი დაღისტნიდამ.

1844 წელს საჭართველთა ნამესტნიკად დაინიშნა ვორონცოვი. ამან შამილის შესაპყრობად საჭიროდ დაინახა დაღისტნის ტყეები გაეკაფათ, გაეკეთებინათ კარგი გზები, აეშენებინათ სიმაგრეები და ნელ-ნელა დასხლავდნენ დაღისტანის შუაგულს. შამილსაც არ ეძინა. იგიც ამაგრებდა თავის ქვეყანას და იმკაცრებდა ჯარს. 1854 წელს შამილა კედენოდგან საჭართველთაგან წამოვიდა. ფოხალის კოშკს რომ მოაწია, კახეთში ჩამოგზავნა ძრეული რაზმი. ლეკებმა აიკლეს კახეთის სოფლები, დაარბიეს წინანდალი და დაატყვევეს მრავალი ქართული, მათ შორის ჭავჭავაძეს ცოლ-შვილიც. და წავიდნენ წინაშე შამილისა. იმამმა დიდის პატივით მიიღო ქართველთა ტყვენი, მეტადრე ჭავჭავაძის მეუღლე ანა, რომელიც იყო გიორგი მეფის შვილის-შვილი.

1858 წელს მთელი დაღისტანი უკვე შემოერთებული იყო რუსების ციხე-სიმაგრეებით. ფართო გზები აკრებდა ამ ციხე-სიმაგრეებს. მთავარმართებელი ბარიათინსკი შემოერთდა შამილს ყოვლის მხრივ. რუსებმა აიღეს შამილის უმთავრესი სიმაგრე კედენო. იმაში გამაგრდა გუნბს. ბარიათინსკის ჯარი შემოესხა ამ საქრის თავის მსგავსად აღზიდულ მთას. შამილმა იბრძოლა ბევრი, მაგრამ კელარას გახდა. 25 აგვ. 1859 წ. იგი გამოეცხადა ბარიათინსკის. „ლომი დაღისტნისა“ პატივით მიიღო ბარიათინსკიმ და წარგზავნა რუსეთს. იგი კალუგას დაახინავეს. ბოლოს შამილს ნება მისცეს წასულიყო მეჭქას, სადა იგი აღესრულა...

1859 წლის შემდეგ რუსებს დაემორჩილნენ ჩეჩენი, ბუღდუხნი, ნატუსაკელნი და მთელი კავკასიონის ერნი.

ბერლინის ტრაქტატით (1879 წ.) რუსეთს შემოუერთდა ყაზისა და ბათუმის ოლქები. ამნაირად ისეკ გაერთიანდა ძველი საქართველო, რომლის დასაკლეთის მიჰწნა, თამარ დედოფლის დროს, იყო ტრანზიზუნტი და აღმოსავლეთისა—დარუბანდი.

«საქართველოს ისტორიის» პირველი გამოცემის შე-
სახებ დადგენილობა:

Опредѣленіемъ Особаго Отдѣла Учебнаго Ко-
митета Министерства Народнаго Просвѣщенія, ут-
вержденнымъ г. Товарищемъ Министра, нижеслѣ-
дующее изданіе одобрено для учебныхъ заведеній,
въ которыхъ преподается грузинскій языкъ: «Крат-
кая исторія Грузіи», сост. Моисей Джанашвили.
Тифлисъ, 1884 г. (Циркуляръ г. Попечителя Кавк.
Уч. Окр. 1886 г., №1)

